

An aerial photograph of Rome, Italy, featuring the Colosseum as the central focus. The Colosseum is a large, elliptical amphitheatre with multiple tiers of arches. It is surrounded by a dense urban landscape of buildings and streets. In the foreground, a large, rectangular, multi-story building with a grid-like facade is visible. The overall color palette is warm, with a mix of earthy tones and the reddish-brown of the Colosseum's masonry.

T. HORVÁTH ÁGNES

A RÓMAI BIRODALOM
LATIN NYELVŰ LEVELEZÉSÉNEK
HÁROM ÉVSZÁZADA

X 286 191

T. Horváth Ágnes

A Római Birodalom latin nyelvű
levelezésének három évszázada

Olajos Terézinnak és
Szücsky-Ikardos Samu
professzor úrnak
tisztelettel és szeretettel:
T. Horváth Ágnes

BELVEDERE

2002

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001298632

Támogatók:

Debreceni Egyetem Klasszika-filológia Doktori Programja
(Latin szövegkritika – római civilizáció; – Series „Dissertationes Debrecenienses”)

Felső-Tisza-vidéki Vízügyi Igazgatóság

Nyíregyháza Megyei Jogú Város Önkormányzata

Szeged Megyei Jogú Város Kultúrájáért Közalapítvány

Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kar
Történettudományi Tanszék

Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kara

Szegedi Tudományegyetem Polgáriért Alapítvány

ISBN 1585-1540

ISBN 963 86240 4 3

© Tóthné Horváth Ágnes, 2002

© Belvedere Meridionale, 2002

Kiadta: a Belvedere Meridionale,
6725 Szeged, Hattyas sor 10.

Telefon/fax: (62) 544-759

Honlap: belvedere.meridionale.hu

E-mail: belvedere@jgytf.u-szeged.hu

Felelős kiadó: Szegfű László

Kiadóvezető: Jancsák Csaba

Borítóterv: Majzik Andrea

Tipográfia: Hevesi István †

Korrektor: Pető Bálint

Nyomta: Bába Nyomda, Szeged

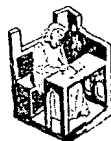
Felelős vezető: Majzik István

X 286191

Szüleimnek

T. Horváth Ágnes

A Római Birodalom latin nyelvű
levelezésének három évszázada

BELVEDERE

segédkönyvtár IV.

Sorozatszerkesztő
Maróti Egon

TARTALOMJEGYZÉK

TARTALOMJEGYZÉK	7
ELŐSZÓ	9
BEVEZETÉS	10
I. A RÓMAI BIRODALOM LATIN NYELVŰ LEVELEZÉSÉNEK KUTATÁS-MÓDSZERTANI KÉRDÉSEI	12
I. 1. A LEVÉLNEK, MINT MŰFAJNAK HELYE A LATIN IRODALOMBAN	12
I. 2. A KUTATÁS MÓDSZEREINEK ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI	13
I. 2. 1. A LEVELEZŐK	13
I. 2. 2. A LEVÉLMŰFAJ MEGJELENÉSÉNEK IRODALMI HAGYOMÁNYAI	13
I. 2. 3. A LEVÉLIRÓDALOM VIZSGÁLATÁNAK KUTATÁS-MÓDSZERTANI PROBLÉMÁI	14
I. 2. 3. 1. Mit tekinthetünk levélnek?	15
I. 2. 3. 2. A levelezésbe bekapcsolt személyek	17
I. 2. 3. 3. A levelezés területi elhelyezkedésének meghatározása	18
I. 2. 3. 4. A levelezés nagyságrendjének meghatározása	19
II. A LEVELEZÉS VIZSGÁLT KORSZAKAINAK TÖRTÉNELMI HÁTTERE	21
III. A RÓMAI BIRODALOM LATIN NYELVŰ LEVELEZÉSÉNEK RÉSZLETES ELEMZÉSE	23
III. 1. A LEVELEZÉS SZEMÉLYI HÁTTERE, A LEVELEZŐ-KÖRÖK, A LEVELEZÉS INTENZITÁSA	23
III. 2. A CSÁSZÁRKORI LEVELEZÉS ELŐKÉPE: A CICERO-LEVÉLGYŰJTEMÉNY ÉS A KÖZTÁRSASÁG KR. E. I. SZÁZADÁNAK LEVELEZÉSI KAPCSOLATAI	24
III. 2. 1. A CICERO-LEVELEZÉS	25
III. 2. 2. A KÖZTÁRSASÁG KORÁNAK TÖBBI NAGY LEVELEZŐJE	30
III. 2. 2. 1. Cicero és Atticus levelezése	31
III. 2. 2. 2. Caius Iulius Caesar levelezése	32
III. 2. 2. 3. Quintus Tullius Cicero	34
III. 2. 2. 4. Marcus Iunius Brutus	36
III. 2. 2. 5. Cn. Pompeius Magnus	36
III. 2. 2. 6. M. Antonius	37
III. 2. 3. A KÖZTÁRSASÁGKOR HIVATALOS LEVELEZÉSE	38
III. 3. A KR. U. IV. SZÁZAD LEVELEZÉSE	39
III. 3. 1. A KR. U. IV. SZÁZAD HIVATALOS LEVELEZÉSE	40
III. 3. 1. 1. A császári levelezés	40
III. 3. 1. 2. A pápai levelezés	46
III. 3. 2. A KR. U. IV. SZÁZAD MAGÁNLEVELEZÉSE	48
III. 3. 2. 1. Q. Aurelianus Symmachus	48
III. 3. 2. 2. Ambrosius Aurelius	50
III. 3. 2. 3. Aurelius Augustinus	50
III. 3. 2. 4. Eusebius Sofronius Hieronymus	51
III. 3. 2. 5. Meropius Pontius Anicius Paulinus Nolanus	53
III. 3. 2. 6. Ausonius Decimus Magnus	54
III. 4. A KR. U. V. SZÁZAD LEVELEZÉSE	54
III. 4. 1. A KR. U. V. SZÁZAD HIVATALI LEVELEZÉSE	55
III. 4. 1. 1 A császári udvarok hivatali levelezése	55
III. 4. 1. 2. A császári udvarok közötti levelezés	57
III. 4. 1. 3. A pápák levelezése	59
III. 4. 2. A KR. U. V. SZÁZAD MAGÁNLEVELEZÉSE	61
III. 4. 2. 1. Sidonius Apollinaris és levelezési kapcsolatai	62

III. 4. 2. 2. Ruricius levelezése	67
III. 4. 2. 3. Magnus Felix Ennodius	68
III. 4. 2. 4. Alcimus Ecdicius Avitus	68
IV. A LEVELEZÉS TERÜLETI ELHELYEZKEDÉSE	72
IV. 1. A LEVELEZÉS KÜLÖNBÖZŐ KORSZAKAINAK ÖSSZEHA-SONLÍTÓ TÉRKÉPEI	72
IV. 2. A KÖZTÁRSASÁG KORI LEVELEZÉS TERÜLETI ELHELYEZKEDÉSE	74
IV. 3. A IV. SZÁZADI LEVELEZÉS TERÜLETI MEGOSZLÁSA	77
IV. 4. AZ V. SZÁZADI LEVELEZÉS TERÜLETI MEGOSZLÁSA	81
V. A LEVELEK IDŐBENI MEGOSZLÁSA	87
VI. A LEVELEZÉS FENTARTÁSÁNAK SZEMÉLYI ÉS TECHNIKAI FELTÉTELEI	89
VI. 1. A LEVÉLVIVŐK	89
VI. 2. AZ UTAZÁS	90
VI. 3. A KERESKEDELEM	92
VII. ÖSSZEGZÉS	96
VIII. NÉVMUTATÓ	99
IX. HELYNÉVTÁR	173
X. TÉRKÉPEK	189
XI. BIBLIOGRÁFIA	269

ELŐSZÓ

„*Omnium rerum principia parva sunt*”¹ – mondta egykoron Cicero, s hogy ez mennyire igaz ma is, annak ékes bizonyítéka lehet ez a könyv is. Tanúsága egyben annak is, hogyan vált egy auctor iránti diákkori langyos érdeklődésem egyre szélesedő és lázasabb kutatási programmá. Ennek a szenvedéllyé váló, útkereső érdeklődésnek, közel negyedszázados kutatási eredményét tartja most kezében a Kedves Olvasó.

Az egyetlen szerzőn kipróbált módszer diákkori, majd szakdolgozati változatából később egyetlen század levelezésének feltérképezésével bölcsészdoktori értekezés született, aminek a korábbi dolgozatokkal szemben csupán két vizsgálati módszert választó, új nézőpontú és időben is jelentősen – három évszázadra – kiterjesztett változata a Debreceni Egyetem Klasszika-filológiai doktori programjában dr. Havas László DSc, tanszékvezető egyetemi tanár hozzáértő és segítő szakmai irányítása alatt készült el. Ezért mindenk előtt neki, valamint disszertációm opponenseinek, dr. Maróti Egon professzor emeritusnak, a történettudományok doktorának és dr. Tar Ibolya tanszékvezető egyetemi docensnek, a nyelvtudomány kandidátusának tartozom köszönettel, hogy részletes, további kutatásra ösztönző, szakavatott bírálatukkal elősegítették munkám továbbfejlesztését és végül jelen formában az eddigi eredményeket összegző elkészültét. Köszönettel tartozom továbbá a doktori bizottság tagjainak – dr. Fitz Jenő, dr. Olajos Terézia, dr. Gesztelyi Tamás, dr. Szekeres Csilla, dr. Takács László –, hogy kérdéseikkel és észrevételeikkel segítették munkámat.

Szakmai munkám indulásakor néhai tanárom, dr. Czúth Béla támogatott. Utólag is hálás vagyok neki, hogy szakvezetői elképzeléseivel homlokegyenest ellenkező tapasztalatlan lelkesedésem nem törte le, hanem a rá jellemző rezignált humorral megtanította, hogyan indulhatok el a magam választotta úton.

Egy mű elkészülte sohasem nélkülözheti az együtt érző türelmet sem. Ezt mindenk előtt Családomnak köszönöm. Meg kell köszönnöm kollégáimnak és munkahelyi főnökömnek, dr. Szegfű Lászlónak, hogy biztattak és támogattak. Hálával tartozom továbbá munkám anyagi támogatóinak, akik lehetővé tették ennek a könyvnek megjelenését.

¹ Cicero, De finibus V. 21, 58. (Minden dolog kezdete kicsiny)

*Respondent et saxa homini et percussus ab antris
sermo redit, redit et nemorum vocalis imago;
litorei clamant scopuli, dant murmura rivi,
Hyblaeis apibus saepes depasta susurrat.
Est et harundineis modulatio musica ripis
cumque suis loquitur tremulum coma pinea ventis
incubuit foliis quotiens levis eurus acutis,
Dindyma Gargarico respondent cantica luco.*

(Ausonius, Epistulae 26, 9–15.)

BEVEZETÉS

Kutatásaim céljával a Római Birodalom levélirodalmának egy speciális, inkább történeti, mint szoros értelemben vett filológiai, műfaji, stilisztikai vagy nyelvészeti elemzését tűztem ki. A római levélirodalommal számos szerző foglalkozott részletező alapossggal, ezért olyan kutatási szempontokat és módszereket kerestem, amelyek mindeztidáig részben-egészben hiányoztak a kutatók munkáiból. Az első ilyen módszerbeli sajátossága könyvemnek az, hogy nem egyetlen auctor életművének mélyreható elemzésére vállalkoztam, hanem több nagyobb történelmi korszak számos szerzőjének irodalmi munkásságát tekintettem át. Magát a levélirodalmat mint levelezési gyakorlatot elemeztem, s ennek alapján foglalkoztam a szerzők személyes kapcsolataival, a levelezés területi elhelyezkedésével, intenzitásával s szerepével a Római Birodalom meghatározott korszakának politikai és kulturális életében. A feldolgozás alapját egy számítógépre vitt adatbázis, valamint a levelezési kapcsolatok térképre vitt ábrázolása adja.² Miután a Római Birodalom levelezésének teljes, minden szempontra kiterjedő vizsgálata több embernyi munkát és több emberöltőnyi időt igényelne, kénytelen voltam kutatásaimat bizonyos korlátok közé szorítani. A levelezési gyakorlat vizsgálatához mindenekelőtt meg kellett határoznom két olyan tényezőt, amelyek a rendelkezésünkre álló hatalmas anyag vizsgálatát meghatározott szempontok szerint szűkítik.

Ezek közül az első a vizsgált korszak(ok) kronológiai meghatározása volt. A kutatások alapját képező irodalmi anyag első kronológiai kerete a Kr. u. IV. és V. század. Ez is kíván további pontosítást. Kezdeteként a IV. század elejét határoztam meg. Ez természetesen nem jelentheti a 300-as évet. Az időszak történelmi és egyháztörténeti hátterét a Római Birodalomnak a keresztény császárság felé vezető útja, a kereszténységnek államvallássá, a keresztény egyháznak erős szervezetté való válása adja. Ez az eseménysor politikatörténeti szempontból I. Constantinus császár uralkodásával kezdődik. Irodalomtörténeti indítást pedig olyan szerzővel kívántam kezdeni, akinek munkássága már túlnyomó többségében a IV. századra esett, így a nagy egyházatyák közül elsőként vizsgálandó személyként Hilarius Pictaviensist (kb. 315–367) választottam. Ezen kronológiai keret zárópontjának meghatározása ugyancsak felvetett néhány kérdést. Az elsőként természetszerűleg felmerülő dátum a Római Birodalom történetének lezárásához: 476. Ennek pontossága és meghatározó volta a Birodalom politikatörténetében azonban már régen megkérdőjelezett a szakirodalomban,³ ezért úgy döntöttem, hogy nem történeti, hanem irodalmi meghatározottságú végpontot határozok meg. Az V. század levelezése az utolsó nagy levelezőkkel, Ecdicius Alcimus Avitusszal (†518) és Magnus Felix Ennodiuszal (†521) túlmege ugyan az V. század végét jelentő 499-es esztendőn, de az analizálandó szempontok alapján nélkülük nem lenne teljes az V. század levelezéséről alkotott kép. Kettjük levelezési körének meghatározásakor már olyan személyeket (pl. Hormisda pápa) nem vettem fel a kutatási anyagba, akiknek munkássága kizárólag a VI. századra tehető, s így a kutatást egy ponton kényszerűen megszakítva a későbbi vizsgálatok lehetőségét is megadtam ezekkel a személyekkel. Ezek alapján tehát a kijelölt első kronológiai keret a 310-es évekkel kezdődik és 521 körül végződik.

² Ld. Térképek (X. fejezet)

³ Vö. T. Horváth 1995. 108–114.; Demougeot 1978. 371–381. Schmidt 1934². 293, 319–320., Stein–Palanque 1959. 399.

A IV. és V. század levélirodalma kapcsán végzett megfigyelések munkám során felvetették azt a kérdést is, hogy a levelezési gyakorlatnak ezen korszakban megtalálható jelenségei mennyiben csak e századokra jellemzők. Ezért, összehasonlítási alapként kiválasztottam egy másik korszakot is, a római levélirodalom első nagy virágkorát jelentő Cicero-kort, a Kr. e. I. századot. Ez adja tehát a második kronológiai keretet.

A második elemzést szűkítő faktor a nyelv. A Római Birodalom irodalma kétnyelvű, latin és görög. Ebből a nyelvi kettősségből adódóan nyílt lehetőségem egy újabb, a kutatási anyag mennyiségét meghatározó tényező megállapítására. A két nyelv közül a latint választottam. Nem azért, mert amikor a Római Birodalomról van szó, akkor annak nyelve kézenfekvően latin, hanem azért, mert a levelek még a birodalom kései századaiban is túlnyomó többségükben ezen a nyelven íródtak. A görög nyelv ugyan igen fontos szerepet játszott a birodalom életében, de míg a IV–V. században mintegy 80 szerzőt találunk, akiknek latin nyelven írt hivatalos és/vagy magánleveleit ismerjük, addig ugyanebben az időben csupán 20 körüli azon görög nyelven írók száma, akik a levelezés szempontjából kiemelkedően fontosak.⁴ Még ennél az adatnál is pontosabban meghatározható a Római Birodalom hivatalos levelezésének latin–görög nyelvű aránya. A 313 és 476 közötti időből fennmaradt hivatalos császári utasítások, pápai és zsinati levelek között mindössze 3,14% azoknak az iratoknak a száma, amelyek görög nyelven íródtak. Ez tehát már önmagában is indokoltá teheti a latin nyelvnek, mint korlátozó tényezőnek meghatározását.

Munkámban tehát alapvetően a Római Birodalom latin nyelvű levelezésének két korszakát,⁵ a köztársaságkori Kr. e. I., valamint a császárkor Kr. u. IV. és V. századát elemzem. A Kr. e. I. századot összehasonlítási alpnak veszem, s bizonyos szempontból hasonló szerepet szánok a Kr. u. IV. század levélirodalmának is. Legrészletesebben az V. század levelezésével kívánok foglalkozni. Első problémánk a korszakok irodalmi műfajai között a levelezés súlyának vizsgálata lesz. Ezután a levelezőpartnerek és a hozzájuk tartozó városok kérdése kerül szóba, majd a fentiekből következően a levelezés területi kiterjedése és intenzitása. Az ókori levélirodalom lezáró korszakát jelentő IV. és V. század személyi háttérének és a bekapcsolódó városok kérdésének összehasonlítási háttérül az egész antik levelezés kiindulópontját, Cicero korát tekintjük át; Sidonius Apollinarisnak, mint a legteljesebben fennmaradt késő-római levél-corpus tulajdonosának munkásságát pedig a legtöredékesebb, de annál fontosabb levélgyűjteménnyel, Caesarével kívánom összevetni. Ezután meg kell majd vizsgálnunk a levélforgalom technikai feltételeit, s végül választ kell találnunk a legfontosabb problémára, arra, hogy miben rejlik az V. század levelezésének jelentősége.

⁴ Most nem a levelek konkrét számarányát, hanem csupán a levélszerzőket tekintettem át. A kép csalóka lehet, mert a görög-latin nyelvű levelek száma ebben az időszakban a görög levelek túlsúlyát látszik tükrözni.

⁵ Nagyjából három századát.

I. A RÓMAI BIRODALOM LATIN NYELVŰ LEVELEZÉSÉNEK KUTATÁS-MÓDSZERTANI KÉRDÉSEI

I. 1. A LEVÉLNEK, MINT MŰFAJNAK HELYE A LATIN IRODALOMBAN

A levélforma a görög *grammata*, *grammation*, *sygramma*, azaz a hivatali ügyintézés szolgálatában született,⁶ s mint irodalmi alkotás, *epistolé*-, illetve *epistolion*ként jelent meg, körülbelül ezzel egy időben ment át a két forma ötvözeteként a mindennapi élet gyakorlatába⁷ is. Ebből adódik alapvető, s szinte mindvégig megmaradó kettőssége, ami a hivatali levelezés kötött, toposzszerű külső és belső mintákhoz igazodó forma- és stíluskövetését,⁸ valamint a magánlevelezés szinte költői magaslataitól a mindennapi élet néha alantas síkjaiig terjedő nyelvi formáinak ötvözetét jelenti. Az antik epistolographia kutatói tartalmi és formai tekintetben behatóan elemezték a műfajt, jelen munka egy eddig nem vizsgált aspektust, a levélirodalom mennyiségi és területi mutatóit kutatja.

Ha a római irodalom egészét vizsgáljuk, teljesen világos, hogy ennek az irodalomnak a művelői általában nem rendelkeztek költői alkattal. Nem azt kívánom ezzel mondani, hogy a római költészet akár formai tekintetben, akár a mondanivalója által ne lenne igen becses és fontos számunkra, de a római irodalom műnemei közül mindig is az epika, s ezen belül a prózai forma állt vezető helyen. Ennek illusztrálására kiválasztottam közel 400, általam fontosnak tartott irodalmi művet,⁹ illetve szerzőt a Római Birodalom irodalomtörténetének egészéből és megvizsgáltam a művek műnembeli és műfajbeli eloszlását. Szembetűnő a beszédek és az ehhez tartozó retorikai művek, bölcséleti munkák és tanköltemények, jogi és történeti munkák, valamint a levelek nagy száma. Népszerűségét tekintve a szatíra mellett a levél volt a legnépszerűbb forma.¹⁰ A római levelezés a Kr. e. I. században indult, ettől a kortól vannak ugyanis kézzelfogható példák a műfajra. Vannak ugyan korábbi időkre történő utalások, amelyek már a királyok és a korai köztársaság korában utalnak levélváltásra,¹¹ de konkrét formájában fennmaradt teljes levelet egyetlen egyet sem találtunk. A fenti tényekből ugyan következtethetünk a levelezés meglétére, de elemezhető tartalmát nem ismervén, nehéz eldönteni, hogy az auctorok által említett levelek valóban megíródtak-e, vagy történetíróink saját koruk levelezési divatját a korábbi időszak bemutatásakor mint irodalmi formát használták fel. Mivel ennek időbeli meghatározása szinte lehetetlen, a római levélirodalom igazi születését a Kr. e. I. századra kell tennünk. Ettől az indulástól kezdődően folyamatosan találunk fennmaradt leveleket a Kr. u. II. századig, majd a Kr. u. III. században – legalábbis úgy tűnik – a levelezés valamilyen oknál fogva szinte teljesen szünetelt.¹² Ezután a Kr. u. IV–V. században az irodalmi műfajok e formája ismét virágkorát élte. A fennmaradt levélváltások számarányát tekintve a birodalom utolsó két százada a leggazdagabb ránk maradt levelekben. A műfaj újabb népszerűsödésének hátterében alapvetően a keleti egyházakból kiinduló vallási viták álltak, melyek szükségszerűen megkövetelték a személyes kapcsolattartás írásbeli formáját is,

⁶ Vö. Brassloff 'epistula' PWRE XI. coll. 204–210.; Dziatzko 'brief' PWRE V. coll. 836–843.

⁷ Vö. Rostowzew 'ab epistulis' PWRE XI. coll. 210–215.

⁸ Vö. Cugusi 1983.

⁹ A művek elemzéséről szóló táblázatot hely hiányában nem áll módomban közölni. Vö. Falus 1980. A kiválasztás lehet, hogy szubjektívnek tűnik, de ezen műnek nem feladata a teljes római irodalom műfaji megoszlásának vizsgálata. A munkák csupán tájékoztató jellegű reprezentatív mintául szolgáltak áttekintésünkhöz.

¹⁰ Vö. The Oxford Classical Dictionary, p. 599.

¹¹ Pl. Tarquinius Superbus, Livius 2. 3. 2.; T. Iunius Brutus, Livius 2. 4. 1.; M. Furius Camillus, Livius 5. 20. 1. stb. Vö. ELM 1970.

¹² Ez a század kb. 11 levelezőjével (Cyprianus, Cornelius pápa, Novatianus, Dionysius, Dionysius Alexandrinus, Caius pápa, I. Felix pápa, Stephanus pápa, Firmilianus stb.) szinte elhanyagolható. Cyprianus az egyetlen, aki igazán kiemelendő lenne (81 levél), a többiek is részben az ő levelezési köréhez tartoznak. Nem vizsgáltam behatóan ezt a századot, a felsoroltak közül sem mindenki írt latinul, a III. század pápái közül csak Stephanus és Cornelius használta ezt a nyelvet, a többiek görögül írtak. A levelezési kedv visszaesésének okait feltételezhetően a birodalom politikai viszonyaiban kell keresnünk, ez a kérdés a későbbiekben alaposabb vizsgálatot igényel. A század nagyságrendet alig átlépő levélhely – véleményem szerint –, a több ezres későbbi levélterméssel szemben a latin levelezés relatív hiányát jelenti.

ezzel hozzájárulván a keleti területek görög nyelvű levélirodalmának újabb fejlődéséhez, melynek alapján a latin levélirodalom új korszaka is kibontakozott. Nagy hatással volt a levél-műfaj egy új ágának, a hittételek magyarázatára épülő, értekező jellegű levelek megjelenésére és fejlődésére maga az Újszövetség, az apostoli levelek hagyománya és rendkívüli népszerűsége is.

I. 2. A KUTATÁS MÓDSZEREINEK ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

Maga a levelezés számtalan problémát vet fel, s ha most nem kívánjuk is mindegyiket körüljárni, kiválasztottam néhány olyan kérdést, amelyre vizsgált szerzőink munkáinak elemzésével választ lehet adni. Elsősorban a nagy levelezők kapcsolatait vizsgáltam és vettem egybe. Mindkét korszakon belül megkísértem a levelezés különböző összetevőin keresztül megvilágítani annak hatását és szerepét a kor politikai és kulturális életében. Megrajzoltam egyrészt a legjelentősebb levélírók kapcsolattartásának térképeit, másrészt pedig a Római Birodalom különböző területeinek részvételét az információcsere ezen formájában. A levelezés területi elhelyezkedése ugyanis sajátos tükörképét adja a kor politikai és kulturális súlypontjainak. Kutatásaim során számtalan módszertani problémával kerültem szembe, amelyek megoldása végül is egy adatbázis létrehozásához vezetett, amelynek alapján lehetségessé vált a vázolt kérdésekre választ adnom. Ezeket a módszertani problémákat kívánom először megvilágítani.

I. 2. 1. A LEVELEZŐK

Magát a levelezés tényét az az alapvető feltétel szabja meg, hogy a levelezéshez írástudás szükséges. Ez a pusztán tény máris egy bizonyos körre szűkíti a lehetséges levélírókat. Nyilvánvaló, hogy bármelyik történelmi kort vizsgáljuk, csakis azok a körök leveleztek egymással, akiknek műveltsége lehetőséget biztosított ehhez. Nem lehetne persze kizárni azokat a gazdagokat sem, akik maguk nem rendelkeztek a betűvetés tudományával, ám volt elegendő pénzük írástudó rabszolgára, de ez csupán mint elvi lehetőség merül fel, mert a levelezés szokásához egyrészt nem elegendő a pénz, ahhoz bizonyos műveltségi igény is kellett, hogy társuljon, másrészt pedig azok a római körök képviselői, akik egymással leveleztek, a társadalom azon rétegeiből kerültek ki, amelyek általában gondos nevelésben, alapos nyelvi képzésben részesítették gyermekeiket, így az írástudatlanság ténye, mint elvi lehetőség is kizárható.

I. 2. 2. A LEVÉLMŰFAJ MEGJELENÉSÉNEK IRODALMI HAGYOMÁNYAI

Hogy valójában pontosan mikor indult a levelezés – miként már fentebb utaltam rá –, forrásaink elemzése alapján nagyon nehéz megmondani. Az „*Epistolographi Latini minores*”¹³ a halikarnassosi Dionysiosra hivatkozva¹⁴ Sextus Tarquiniustól számítja a római levélirodalmat, de nagyon valószínű, hogy annak valódi indulása, a műfaj kialakulása némiképp későbbre esett.¹⁵ Az ELM „*ab urbe condita*”, azaz a legkorábbi időktől kezdődően, a Cicero előtti időkig¹⁶ mintegy 150 szerzőnek gyűjtötte csokorba az irodalmi hagyományt.

¹³ ELM

¹⁴ Dion. Halic. 5. 57. 1.

¹⁵ Természetesen nem zárhatjuk ki a levelezés már nagyon korai meglétét, hiszen Luck (1961. 77.) szerint a levél olyan régi, mint az írás, s számtalan igen korai példára hivatkoznak az irodalomtörténészek (Luck 1961. 77sq.; Seeck 1907. 55sq.; Peter 1901. 4sq. stb.), de valamennyi példájuk háttérben egy jól szervezett állami bürokráciára épülő állam állt, amelyhez hasonló, még a sokkal fejlettebb etruszk társadalommal a háttérben sem létezett ekkor Rómában.

¹⁶ „*Epistularum Latinarum quae ab Urbe condita usque ad Sullanam aetatem scriptae sunt*” ELM II. praef.

mányban fennmaradt leveleit. A római levelezés ugyanezen latin irodalmi hagyomány által leginkább elismert kezdete a Kr. e. II. századra esik, ekkortól mindenki által emlegetetten híres levélgyűjtemények: id. Catónak levelei fiához¹⁷ és Cornelia levelei fiához, C. Gracchushoz.¹⁸ Ha elfogadjuk azt a feltevést, hogy a hivatalos utasításokból erre a korra fejlődött ki a hivatalos levelezés, s ha hihetünk Catónak,¹⁹ politikai fegyverként körülbelül ekkor indult meg a magánlevél műfajának kialakulása is,²⁰ akkor az általunk vizsgált első korszakban, mintegy száz évvel később már annak teljesen kialakult képével, virágzó levelezési gyakorlattal kell találkozunk. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy maga a levél, mint műfaj, ne változott volna. A „*litterae*”, mint a beszéd írott formája ezután alakította ki a „*litterae monitoriae*”-t, az „*epistula*”-t, az „*epistula commendaticia*”-t stb., de még a retorikai műfajokra is hatott, létrehozta a kor irodalmi ízlésének ugyancsak megfelelően a „*suasoria*”-kat²¹. Mint a levelezés kapcsán látni fogjuk, a hivatalos levél külső formája szintén átalakulóban volt. A rómaiak levelezési divatja általában magyarázható azzal a már említett ténnyel, hogy a levél volt a legegyszerűbb irodalmi műfaj,²² s ennek stílusa áll legközelebb az élőbeszédhez. Az élőbeszéd irodalmi formái közül pedig két műfaj igazi virágkora a köztársaság utolsó százada: a szónoki beszéd és a leveleké.²³

I. 2. 3. A LEVÉLIRODALOM VIZSGÁLATÁNAK KUTATÁS-MÓDSZERTANI PROBLÉMÁI

Minden irodalmi műfaj közül talán a levelezés vizsgálatánál mozgunk a legingatagabb talajon. A levelezés önmagában is erősen szubjektív és személyfüggő. Fennmaradását ugyanis leginkább személyes okoknak köszönheti. Rendkívül nehéz megmondanunk, hogy bizonyos levelek hogyan és miért maradtak fenn, vagy miért semmisültek meg. Egyszerűbb talán a levelek eltűnése felől megközelíteni a kérdést. *Epistuláink* jó része magánlevél. Az emberek közötti információcseré forrásaként kezelt, általában egyszeri, spontán, az adott helyzet vagy lelkiállapot szülte levelekkel kapcsolatban pedig nyilvánvaló gyakorlat mind a mai napig, hogy az emberek a számukra érdektelen, vagy idejétmúlt irományokat megsemmisítik. Ugyancsak gyakorta eltüntetnek a túlon túl bizalmas információkat tartalmazókat, amelyek üzenete a feladóra és/vagy a címzettre nézve avatatlan kézbe kerülve veszélyes lehet. Ezek megmaradásának esélye tehát igen csekély. Szerencsére azonban mindkét, eleve „eltűnésre” ítélt levélformának maradtak fenn bizonyítékai.²⁴ Az érdektelenség ellen maguk a szerzők semmit sem te(he)ttek, a veszélyes tartalmat gyakran homályos utalásokkal, elhallgatásokkal, kétértelmű célzásokkal próbálták elfedni.²⁵ Hogy ezek miért is őrződtek meg, csak valamiféle érzelmi ragaszkodással magyarázhatjuk, amely valamilyen oknál fogva nem engedte az iratokat megsemmisíteni. Ez persze csak az adott levelezőpartnerek közötti levelezés konkrét időszakára vonatkozik, s nem magyarázza az utókor levélmegőrző igényét. Ennek ismét különböző okai lehettek.

¹⁷ Pl. Charis. gramm. 1. 222. 34 K M.; Frontin. strat. 1. 1. 1; Appianus, Hisp. 41.; Vir. ill. 47. 2.; Zonar. 9. 17. 6.; Liv. 34. 42. 1; Fest. 140. 36L; Jord. frg. 1. p. 83. Cic. de offic. 1. 36.; Plut. Quest. Rom. 39.; Plut. Cato maior 20. 11 stb. Vö. ELM I. 65–69.

¹⁸ Cic. Brut. 221.; Quint. inst. 1. 1. 6.; Codd. Corneli Nepotis, in fin.; Plut. C. Gracch. 13. 1. stb. Vö. ELM I. 110–113.

¹⁹ Cato, Orat. 60.

²⁰ Vö. Szemelvények a római levélirodalomból. 1995. 12.

²¹ A *litterae* alkalmas minden irat megjelölésére. A *litterae monitoriae* eredetileg emlékeztető feljegyzés, „jegyzőkönyv”, később figyelmeztető, emlékeztetőbe idéző irat. Az *epistula* (*epistola*) a levélnek, az írásbeli közleménynek a legelterjedtebb megnevezése. Az *epistula commendaticia* már műfajbeli megkülönböztetés, eredetileg valószínűleg hivatalos menlevél, később általánosan, a magánlevelezésben is használt ajánló levél lett. Ebből fejlődött tovább mint erkölcsi magatartást ajánló moralizáló forma, a *suasoria*, a tanító levél.

²² Hirzel szerint a levél az a prózában, ami a dal a költészetben. Vö. Peter 1901. 13.

²³ Mindkét műfajjal kapcsolatban elég lenne csak Ciceróra hivatkozni, de már a korábbi szónoki gyakorlatból is tudunk olyan párhuzamos példát hozni, hogy ugyanannál az embernél találjuk meg mindkettőt, így C. Gracchus esetében, aki még az őt egyébként nem különösen kedvelő Cicero szerint is ragyogó szónok volt, anyjával folytatott levelezéséről pedig már a fentiekben megemlékeztünk.

²⁴ Az érdektelen levelek körébe lehet sorolni Symmachus számtalan levelét, vagy pl. Sid. Ep. V. 4. levelét, melynek tartalma tulajdonképpen annyi: „írj!” stb. A veszélyes tartalmú levelekre a legeklatásabb példa Cicerónak Atticushoz írott levélgyűjteménye.

²⁵ Erre is jó példa a Cicero-levelezés.

szélys tartalmúaknál pedig az, hogy az idő múlásával átértékelődtek a bennük közölt információk, a politikából történelem, a személyes véleményből vagy anekdotázó esemény, vagy filozófiai eszmefuttatás lett, s mint ilyen, a természetesen a már önmagában is érdekes levelet még becsesebbé téve hosszú századokon át megőrizte. Mindez a levelek megsemmisülésének csak egy bizonyos aspektusú megközelítése. Eltűnhettek, megsemmisülhettek más, külső okokból is. Mind az adott, mind pedig a későbbi történelmi korszakokban a háborúk, a természeti katasztrófák, az emberi érdektelenség vagy nemtörődömség is fontos tényezői lehettek a levelek pusztulásának.

A latin auctorok utalásaiból is közismert tény, hogy sok olyan levél íródott, amely nem maradt ránk. De a számos ránk maradt irat bizonyítja, hogy amennyi érvet felsorakoztathatunk a levelek elpusztulása, ugyanannyi szól megőrzésük mellett. Utóbbi érvek sorában az első az, hogy a köztársaságkori és az ezt követő korok irodalmi szokásait ápoló levelezőknek hála, erősen élt a levelek közzétételének vágya,²⁶ valamint az a szokás is, hogy az információk terjesztését más úton el nem érhetvén egymásnak kölcsönösen megküldték az általuk adott és kapott információkat.²⁷ Csak azok az írások bizonyultak igazán maradandónak, amelyek különös fontossággal bírtak. A levelek fennmaradásának elérése, az, hogy azok mindenképp fontosak legyenek az utókor számára, vezetett el aztán az *epistula* műfajának oly mértékű irodalmi jellegűvé válásához, hogy szerzőink nagy része nyilvánvalóan szinte alibiként kezelte címzettjeit, s a levelek mondanivalója inkább a nagyközönségnek szóló általános érvényű erkölcsi tanítás, s nem pusztán információ-továbbítás volt. Mindez természetesen nem zárta ki ezeknek eredendően missilis voltát sem.

A levelek fennmaradásának kérdése tehát igen nehezen magyarázható kettősséget mutat, mert részben az irodalmi igényesség nehezítette megőrződésüket, hiszen az utódok irodalmi ízlése nem örökölte tovább a számára érdektelen irományokat, de ugyanakkor elősegítette továbbélését a régiség tisztelete, amikor megőrzött semmitmondó és értéktelen feljegyzéseket is. Hogy mikor épp melyik hatás volt erősebb, segítette vagy épp gátolta fennmaradásukat, utólag már lehetetlen megítélni. Ha meg akarjuk határozni a levél-irodalom bármelyik korszakának képét, akkor csakis és kizárólag fiktív, a valóságostól valamennyire eltérő képet határozhatunk meg. Ennek a fikciónak a valósághoz való közelítésének érdekében el kell fogadnunk jó néhány, időnként megkérdőjelezhető tény. Ezek közül az első:

I. 2. 3. 1. Mit tekinthetünk levélnek?

Ha valós képet akarunk kapni a levél-irodalom számszerű adatairól,²⁸ nem szabad csupán a minden kétséget kizáróan missilisnek bizonyulókra hagyatkoznunk. A levelek fennmaradásának tényéhez hasonlóan nehéz kérdés a korábbi kutatások egyik fontos mozzanata, a műfaji meghatározás, missilis vagy irodalmi voltak megítélése is. A továbbiakban az alábbi kategóriába tartozó irodalmi műveket tekintem levélnek.

a) **A missilis.**²⁹ Az ehhez a csoportba tartozó levelek esetében megoldandó kérdésként az eredetiség vetődik fel. Ez a probléma a levélírók számarányának alakulását negatívan,³⁰ de a megírt levelek számának a valós értékhez történő közelítését pozitívan befolyásolja.

²⁶ Így Cicero után szinte kötelezővé vált a levelek kiadása. Ettől a kortól datálhatóan másolatokat készítettek mind a küldött, mind a kapott levelekről (*libri epistularum acceptarum; libri epistularum missarum*). Tudjuk azonban, hogy még ez a szokás sem őrizte meg maradéktalanul az összes írott levelet. Álljon itt csak egy példa: Sid. Ep. VII. 18. 1. „nam petitum misimus opus raptim electis exemplaribus, quae ob hoc in manus pauca venerunt, quia mihi nil de libelli huiusce conscriptione meditantibus hactenus incustodita nequeunt inveniri.” („ezért kérek tőlem, hogy kutassam át még egyszer írásaimat, bár én úgy gondoltam, hogy amit korábban közzétettem belőlük, az éppen elegendő lesz.” ford.: T. H. Á.) V.ö. még: Peter 1901. 33–34.; Cugusi 1972–1973. 655; Cugusi 1983. 139.

²⁷ Így képezik például Cicero gyűjteményében epistuláinak „mellékleteit” Caesar levelei. Szerencsés szokásnak bizonyult, hogy az elküldött levelek nem egy példányban, hanem másolatokban is léteztek. Ez az „irattározási” rendszer minden bizonnyal hozzájárult jó néhány, egyébként veszendőbe menő levél fennmaradásához. Vö. Sid. Ep. VII. 18. 1.

²⁸ Ennek meghatározásában mind maguknak a levélíróknak, mind pedig a leveleknek a száma egyaránt fontos.

²⁹ A missilis alatt a ténylegesen elküldött levelet értem, ami a PWRE (Sykutris 1931. 186.) meghatározása szerint „Privatbrief”, azaz magánlevél, de a mű terminológiája ez alatt az író személye szerinti megközelítésben kategorizálja a leveleket és nem az elküldés (publikáció stb.) megközelítésében. Ebbe a kategóriába tartozik tehát a cicerói megfogalmazás szerinti (Cic. pro Flacco 37.) „litterae privatae”.

³⁰ Két eset lehetséges ugyanis: Először: „A” megírt X számú levelet. Ennek egy részét „N”-nek tulajdonítjuk. Így azonos számú levelet két levélíróhoz kötünk, azaz levélíróink száma eltér a valóságtól, többet számolunk, mint amennyi a valóságban létezett.

b) **Az irodalmi levél.** Számtalan eset van, amikor az egyébként minden valószínűség szerinti irodalmi levél alapja valós missilis volt.³¹ Ezért én, bár teszek némely esetben kísérletet leveleink missilis voltának bizonyítására, de lényegében nem foglalkozom annak megvitatásával, hogy ténylegesen elküldték-e vagy sem ezeket a leveleket, missilisnek tekintem őket. Az ugyanis, hogy a nagyközönség elé szánták a levelet eredetileg, vagy magánszemélynek, a levélírók és levelek számát nem befolyásolja, csupán a címzettek körét érinti. Sem abban az esetben, ha magánszemélynek szólt, sem pedig a publikált levél esetében nem tudjuk megbecsülni a „címzettek” számát. Az első esetben ugyanis vagy elolvasták, vagy felolvasták a levelet, s lehetetlen kikövetkeztetni, hogy a család és baráti kör tagjai közül hányan részesültek még az ugyanazon levél által hordozott információban. A kiadásra szánt levél esetében pedig meg sem kísérelhető e szám meghatározásának még a latolgatása sem.

c) **Testimoniumok.**³² E csoport olyan, az irodalmi és történetírói szövegekben vagy magukban a fennmaradt levelekben fellelhető szöveghelyeket takar, amelyek elküldött, de fenn nem maradt levelekre utalnak. Ezeknek a vizsgálata nagyon fontos, mert egyedüli információnk az elveszett levelekről csupán innen származik. Igyekeztem összegyűjteni a rendelkezésemre álló szövegekből minden olyan utalást, ami arra vonatkozik, hogy valaki valakinek levelet írt. Ez a forráscsoport természetéből adódóan töredékes információkat tartalmaz. Általában ismerjük a „feladót” és a „címzettet”, néha tudomásunk van arról is, hogy miről szólt a levél. Körülbelüli biztonsággal tudjuk meghatározni a többi paramétert is, a levél keltét,³³ és azt is, hogy hol íródott és hová küldték. Ezek együttesen azonban csak ritkán határozhatók meg.

d) **Ajánlások, megszólítások.** Ezt a speciális kategóriát azért vettem fel a „levelek” közé, mert magát a művet a szerző általában elküldte annak, akinek ajánlotta. Ez pedig, ha nem is a klasszikus értelemben vett levél keretein belül történő, de az írásbeli kapcsolattartás valamiféle formáját jelenti. Számtalan példa akad arra is, hogy nem pusztán a művet küldték meg szóbeli üzenettel, hanem ún. kísérő levelet is mellékeltek mellé.³⁴ Ezek jó része elveszett, így pusztán az ajánlásokat vettem fel a „levelek” közé. Hasonló a helyzet azokkal a művekkel, amelyeknek ugyan nincs az elején klasszikus ajánlás, de magában a műben megszólítja azt, akihez íródik. Ehhez a kategóriához tartoznak a vitairatok, amelyek esetében nem minden esetben lehetünk biztosak benne, hogy annak is megküldték, aki ellen íródott, bár valamilyen úton el kellett, hogy jusson az illetőhöz, mert különben a dolog értelmetlen lett volna.³⁵

e) **Törvények.**³⁶ A szó szorosan vett értelmében ezek nem levelek. A levélműfaj kialakulásánál azonban már utaltam rá, hogy a levélforma a hivatali ügyintézés szükségleteiből született. Formáját tekintve a törvénykezési gyakorlat vagy *edictumot*, vagy *epistulát* használt. Az előbbi inkább a köztársaság, az utóbbi pedig a császárság korára jellemző. Formai értelemben minden törvény valaki által valaki(k)hez szól. A törvény „fejrata”, az *index*, vagy *praescriptio* a levélforma *salutatiojának* és dátumának keveréke. A törvények a hivatali levelezés szinte egyetlen fennmaradt forrását jelentik.³⁷ A köztársaság korában az *edictumok* ugyan „általános címzethez”, a császári utasítások azonban majdnem kivétel nélkül konkrét

³⁰ Két eset lehetséges ugyanis: Először: „A” megírt X számú levelet. Ennek egy részét „N”-nek tulajdonítjuk. Így azonos számú levelet két levélíróhoz kötünk, azaz levélíróink száma eltér a valóságtól, többet számolunk, mint amennyi a valóságban létezett. Másodszor pedig ennek fordítottja: Az „N”-nek és „Z”-nek tulajdonított leveleket „N” írta, ez esetben pedig a valóságban kevesebb, becsült adatainkban több szerző szerepel.

³¹ Az irodalmi levél és a „magánlevél” (Privatbrief) közötti különbség esetében Sykutris (1931. 187.) megállapításával értek egyet, miszerint a magánlevél és az irodalmi levél közötti különbség egyáltalán nem éles. Erre ld. a Sidonius-levelekről írt későbbi fejezetet. Az ellenvéleményekre utalt: Sykutris 1931. 186. sqq.

³² Ezeknek a kikövetkeztethető töredékeknek a kutatásával foglalkozik az ELM-ben Cugusi. Hasonló kutatásokra a cicerói korszakból ld. Gurlitt 1888., Tyrell–Purser 1901–1933. I. 67., VI. 364.;sq.; Schanz–Hosius 1927 I. 477–478. stb. A IV–V. századra vonatkozó adatokat saját kutatásaim alapján állítottam össze.

³³ Amennyiben ismerjük annak a levélnek a keltét, amelyben az utalás szerepel, kiszámítható pontosan, vagy hozzávetőlegesen, hogy mennyivel előtte keletkezett.

³⁴ Hogy a rengeteg példa közül csak kettőt említsek: Egy nem igazán levél, de annak tekintett hely pl. amikor Catullus ajánlja Caesarnak versét, vagy a címben megszólítja; Sid. Ep. I. 1., amelyben Constantiusnak küldi meg Sidonius levelei első kötetét. További példákra ld. Janson 1964. 106.; Cugusi 1983. 131.

³⁵ Gyakran előfordult, hogy a két, egymással vitában álló személy egy harmadikkal állt kapcsolatban, s ez a harmadik személy a vitairat „címzettje”.

³⁶ A törvények hivatali levélként való besorolására ld. Cugusi 1983. 137.; ELM I. n. CXIII frg. 1.

³⁷ Ezt a megállapítást természetesen csak bizonyos megszorításokkal igaz. Maradt fenn néhány példája a nem törvény formájában fennmaradt hivatalos levélnek is, de számuk oly csekély, hogy a valós képet még csak meg sem közelítheti. Sajnos olyan fontos iratok, mint pl. Plinius levelezése Traianus császárral, tehát a területi kormányzók és a központi kormányzat hivatali levelezése a vizsgált korszakokban ilyen egységes gyűjteményben hiányoznak.

személyekhez szóltak, így sajátos levélnek fogván fel őket, bevontam a levelezési kapcsolatok feltárására alkalmas források közé.³⁸

A fentiekből következően tehát minden olyan utalást, ami az élőbeszéd írott formájára utal, levélnek tekintek,³⁹ még akkor is, ha ténylegesen nem a mai értelemben vett levélről van szó. Ez azt jelenti, hogy mind a fennmaradt, mind az ezekben a levelekben fellelt utalásokat – ha csak maga a szöveg számszerűen meg nem határozza – egy-egy levélnek fogom tekinteni. Nem teljesen megnyugtató a leveleknek ez az összeszámlálási módszere, hiszen számos olyan szöveghellyel találkozhatunk, amikor nagy valószínűség szerint ugyanarról a levélről⁴⁰ van szó, de tekintettel azokra az elveszett, s adataink alapján igencsak tetemes mennyiségként számon tartható levélre, jobb híján kénytelenek vagyunk a vázolt módszer szerint eljárni.

I. 2. 3. 2. A levelezésbe bekapcsolt személyek (Kik a levélírók? Kikhez szóltak a levelek?)

Kutatásaim során csak a fennmaradt adatokkal dolgozhattam, s ebből fakadóan a levélírók személyének és számának meghatározása egyaránt igen nehéz feladatot jelentett. Részint azért, mert nem tudhatjuk, hogy a fenn nem maradt levelek száma mekkora. Minden bizonnyal létezett az írásbeli közlésnek jó néhány olyan formája, amelyet ma levélnek tekintünk, pl. kérvény, folyamodvány, üzleti levél, megrendelés stb., de akkor nem számított levélnek. Így ezek szerzői elvesztek kutatásaink számára. Ugyancsak meghatározhatatlanok a fenti esetben maguk a címzettek. Általában a „feladók” meghatározása volt a könnyebb feladat. Gyakorta problémát jelentett viszont a „címzettek” személye, különösen, ha ún. kollektív levelekről volt szó, mint pl. a zsinati levelek.⁴¹ Ezek esetében nem csupán az egyszeri kapcsolatokat kell feltételeznünk, hanem ettől jóval többet, hiszen ezeken a zsinatokon nem vett részt minden olyan személy, akinek a résztvevők ezeket a határozatokat eljuttatták, így egy-egy zsinati határozat a metropolitákon keresztül a püspökökhöz kerülve megsokszorozta a „címzettek” számát, arról pedig ne is beszéljünk, hogy ez a szám mekkora lehetett akkor, amikor ezeket magukban a gyülekezetekben is felolvasták.

A másik nehézség a szerzők és címzettek személyének meghatározása. Ebben az esetben is a feladók személyével volt a kevesebb probléma. Kivételt csupán a testimoniumokban megtalálható utalásokból nehezen felismerhető személy jelentett. A címzettek meghatározása esetén nem minden esetben jelentett azonos súlyú feladatot a személy azonosítása. Ha a szerző tartotta magát a levél formai jegyeihez, s szerepelt a címzett *tria nominája*, a *titulus honoris*, akkor nem jelentett különösebb nehézséget a feladat megoldása.⁴² A fentieket figyelembe véve ki kell jelentenem, hogy különösen könnyű volt a feladat a hivatalos levelek esetében. Gyakorta adódott azonban probléma a magánlevelek, a testimoniumok, illetve ajánlások esetében. Ezek nem tartalmazták valamennyi adatot, jobbik esetben találkozunk egy névváltozattal, és/vagy a *titulus honorissal* részben vagy egészben. Igen elterjedt gyakorlattá vált a szerzők hol csak *praenomeneket*, hol csak *cognomeneket* vagy *nomen gentiliciumokat* használtak, esetleg olyan bizalmas megszólítást, mint „*amice*”, „*fili mi*”, „*frater*”, „*mater*”, „*pater*” stb., ami abból adódott, hogy mind ők maguk, mind a címzettek szoros személyes és gyakran meghitt kapcsolatban álltak egymással, s ez a kapcsolat feleslegessé tette a személy pontos meghatározását a *tria nominával*⁴³ és ráadásul tökéletesen mellékes volt az illető *titulus honorisa* is. Ekkor a rendelkezésünkre álló adatokból és magából a szövegből kell kikövetkeztetnünk a címzett személyét. A tévedés lehetősége ebben az esetben már jóval nagyobb, mint az

³⁸ A köztársasági törvényeket csak összehasonlításuképpen dolgoztam fel, az általános levélforgalomba nem vettem fel, hiszen csak távolról hasonlítanak formai és tartalmi tekintetben a levélhez. Vö. Harries–Wood 1993.

³⁹ Jobb híján „levélhelynek” nevezem. Levélhelyen itt és a következőkben tehát nem a konkrétan megmaradt leveleket értem csupán, hanem minden olyan utalást is, ami a levélszövegekben arra enged következtetni, hogy valaki valakinek levelet írt vagy küldött, noha az konkrét formájában nem maradt fenn.

⁴⁰ Ld. pl. Caesar levelezése

⁴¹ A levelek ezen típusa esetében sűrűn előforduló probléma természetesen a feladónak a meghatározása is, amennyiben maga „a zsinat” a feladó, hiszen számtalan esetben nem tudjuk a résztvevők számát meghatározni, hiszen nem írta alá mindenki, vagy a „zsinat nevében” egyetlen, esetleg néhány püspök vagy metropolita írta alá.

⁴² *Tria nomina*: a köztársaság korától a római szabadok általában három nevet viseltek: *praenomen* (egyéni név), *nomen gentile* (nemzetségnév), *cognomen* (eleinte ragadványnév, majd családnév). A *titulus honoris* valamely személy rangjának és/vagy hivatalának megjelölése. A személyek azonosításakor nagy mértékben támaszkodtam a szövegkiadások kommentárjaira, valamint ezek ellenőrzésére felhasználtam a különböző prosopográfiákat. (pl.: PLRE, Stroheker stb. ld. a bibliográfiában)

⁴³ Ez a mai gyakorlat is, senki sem szokta szüleit, vagy jó barátját – hacsak tréfából nem –, teljes nevén megszólítani.

előzőben. Különösen nehéz feladat a gyakori nevek meghatározása.⁴⁴ Problémák természetesen még abban az esetben is akadhatnak, ha mind a *tria nomina*, mind a *titulus honoris* ismert.⁴⁵ Amennyire lehetett, igyekeztem a kommentárokat és a régebbi prosopográfiákat az újabb kutatási eredményekkel összevetni,⁴⁶ de tekintettel a feldolgozott hatalmas adatmennyiségre, még így is adódhatnak tévedések.

I. 2. 3. 3. A levelezés területi elhelyezkedésének meghatározása

A levelezés topográfiai vonatkozásai sem kevésbé problematikusak az előzőeknél. A térbeli meghatározásnak körülbelül ugyanazon szintjeivel találkozunk, mint a personalis azonosítás esetében. Első és optimális esetben a levél megadja a keletkezés helyét és kikövetkeztethető, hogy hová küldték. Ugyanígy meghatározható bizonyos testimoniumokban a szövegből, hogy honnan érkezett a levél, a keletzésből, hogy hová érkezett.⁴⁷ Ez sajnos elég ritkán fordult elő, s a topográfiai rész pontosabb vagy valószerűbb képének érdekében megpróbáltam az ennél kevésbé ideálisabb esetben bizonyos feltételezésekkel élni. Így a következő esetben, amikor csak a szövegből, vagy a címzett személyéből lehet a keletkezés helyét és/vagy a célállomást kikövetkeztetni, az alábbi eljárást alkalmaztam:

- Ha a szöveg adott bizonyos támpontot, akkor annak felhasználásával törekedtem legalább területet meghatározni.
- Ha csak a feladó/címzett személy ismert, akkor először az életrajzi adatok alapján igyekeztem megállapítani, hogy hol élt (élhetett) az adott pillanatban, s ide „küldtem” a levelet.
- Ha nem állt rendelkezésre részletes életrajz, de voltak támpontok, ezeket is felhasználtam: pl.: hol született, hol volt a birtoka, milyen hivatalt viselt, annak mi a székhelye.

Természetesen az adatok csak erősen megközelítő jellegűek, mert attól, hogy valakinek pl. Numidiában volt birtoka, még tartózkodhatott éppen Carthagóban, vagy akár Rómában vagy Constantinopolisban is, amikor megkapott egy levelet. Ugyanez a helyzet a *magistraturák*, különösen a *praefectus praetoriók* esetében is. Ha valaki pl. *praeses Campaniae*, elméletileg legvalószínűbb, hogy Neapolisban tartózkodott, ám lehetett bárhol máshol Campaniában, de a császári székhelyen, vagy akárhol másutt. Ugyanez a helyzet a püspökök esetében is, akik legvalószínűbben székhelyükön tartózkodtak, de elutazhattak zsinatokra stb. A topográfiai meghatározásnál a szöveg tartalma alapján a helytartókat vagy a (leginkább) feltételezhető székhelyére (pl.: Africa: Carthago; Picenum: Ancona; Samnium: Beneventum stb.), a provinciába, vagy nagyobb területre (Itália, Gallia, vagy Kelet, Nyugat) helyeztem. Természetesen még így is adódott olyan eset, amikor biztosabbnak tűnt a topográfiai adatot ismeretlenként feltüntetni.

Amennyiben sikerült a keletkezés/célállomás nevét megállapítanom, újabb nehézségek következtek. Az antik városnevek egy része számtalan névváltozatban létezett, előfordult, hogy az idők folyamán „átkeleszteltek” egyes településeket, így néha nehéz volt a mai megfelelőjének, pontos földrajzi elhelyezkedésének megállapítása. Ugyancsak problematikus volt az azonos nevű, de földrajzilag különböző helyen fellelhető városok közül kiválasztani azt, amelyik a legvalószínűbb helyszíne volt az adott küldeménynek.⁴⁸

⁴⁴ A PLRE II 105 különböző „Ioannes”-t tartalmaz nagyjából ugyanabból a korszakból.

⁴⁵ Vö. Mathisen 1981. 95–109., amikor is azt kívánja többek között Hydatius és Sidonius alapján bebizonyítani, hogy Hesychius, aki a PLRE II szerint két különböző személy (Hesychius 11 p. 554; és Hesychius 12 p. 555), voltaképpen ugyanaz. De maga a PLRE is tartalmaz hasonló adatot, amikor arra utal, hogy valamely személy feltehetőleg azonos egy általa másnak tekintett illetővel.

⁴⁶ A PLRE I és PLRE II mellett elsősorban a Western Michigan University Medieval Institute kiadásában megjelenő „Medieval Prosopography” és az amerikai prosopográfiai iskola cikkeire támaszkodtam. (pl. Muhlberger, S., Greatrex, G., Mathisen, R. W. stb. ld. a bibliográfiában)

⁴⁷ Augustinus, Ep. 191. 1. „Ex quo Hipponem litterae Benignitatis tuae per sanctum fratrem nostrum Firmum presbyterum directe me absente venerunt.”; Augustinus, Retract. 31.: „Inter haec missae sunt mihi Carthagine quaestiones sex”; Ennodius Ep. VI. 15. 1.: „Suscepi epistolam tuam Romana dote locupletem et stilum Latiarem in ipsa principiorum luce monstrantem” stb.

⁴⁸ A városnevekre ld. Helynévtár.

I. 2. 3. 4. A levelezés nagyságrendjének meghatározása

A levélirodalom vizsgálatánál meg kell különböztetnünk a fennmaradt levelek által tükrözött irodalmi anyagot és azt a levelezési forgalmat, amely ezen irodalmi anyag alapján meghatározható. Ennek a forgalomnak a meghatározása lenne legfontosabb feladatunk, de rekonstruálása csak erősen hipotetikus lehet. Mivel feladóink és címzetteink száma egyetlen korban sem azonos,⁴⁹ azon személyek pedig, akik mindkét kategóriában szerepelnek, tehát küldtek is, kaptak is levelet, egy harmadik értéket jelentenek,⁵⁰ ki kellett dolgozni valamiféle módszert, amellyel ezen a levelezőkörön belül a legjobban megközelíthetjük a tényleges forgalmat. Az általam kidolgozott mutató a fenti adatok alapján alkalmas lehet arra, hogy a levelezés arányai összevethetők legyenek, s ezen túlmenően arra is, hogy a levélforgalom intenzitását, de még a korabeli levelezés feltételezhető nagyságát kimutassuk általa. Ezt a mutatót a továbbiakban „**relatív forgalom**”-nak nevezem.⁵¹ Amikor a levelezés általános nagyságának meghatározására törekszünk, akkor körülbelül ugyanarra az eredményre jutunk, ha a fenti relatív forgalmi mutatóval beszorozzuk a levelezésben résztvevők számát, illetve ha a primer levél és testimonia arányt figyelembe véve a kettő hányadosával tesszük ugyanezt.⁵² Mindkét esetben csak erős közelítésben beszélhetünk a levelezés intenzitásának tényleges nagyságáról.

A fentiekben rejlik tehát kutatómunkám minden buktatója. Az elemzés így számtalan bizonytalan tényezőt, s ebből következően hipotetikus következtetést kell, hogy tartalmazzon. Ezzel együtt fontosnak és az eredmények tekintetében érdekesnek tartottam ezt a módszert, ugyanis alkalmat adott arra, hogy a már máshonnan megismert tényeket újakkal támassza alá, vagy némiképp módosítsa az adott történelmi kor-

⁴⁹ Pl. Cicero korában 155 személy küld, 202 kap levelet.

⁵⁰ Az adott, előző példában 251 személy.

⁵¹ A mutató kidolgozásánál abból indultam ki, hogy minden egyes levél a levelezési gyakorlatban két levéladatot jelent, egyet annak a részéről, aki írja, egyet pedig annak részéről, aki megkapja. A levelek számának erre a látszólagos megkettőzésére azért van szükség, mert a feltárt levél-adatok nagy része egyoldalú kapcsolatot takar, vagy a címzett, vagy a feladó hiányzik. Sok esetben találkozhatunk olyan személlyel, aki csak kap, illetve csak küld levelet. Ez a tény — a levelezés természetéből fakadóan kétoldalú kapcsolat — már önmagában is torzítja a kialakult képet. Így tehát az összes levélforgalom a feladók és a címzettek levéladatainak összege. Ebből az összegből pedig úgy számítom ki a relatív forgalmat, hogy ezt a számot elosztom a levelezésben szereplő összes személlyel, s így megkapom az egy főre jutó forgalmat. Ez a forgalom pedig azért relatív, mert általában törtszám, s szinte egyetlen levelezőnk sem küld vagy kap pontosan ennyi levelet.

⁵² Ha a primer, azaz fennmaradt levelek számát elosztjuk a bennük fellelhető testimoniumok számával, akkor megkapjuk, hogy egy fennmaradt levélre hány fenn nem maradt levél jut, amit beszorozva a levelezésben résztvevők számarányával, rekonstruálhatjuk a levelezés nagyságát.

szakról kialakított képünket. Sajátos nézőpontú, s mint minden statisztikai adatokon alapuló vizsgálódás, a tévedés lehetőségét magában hordozó elemzés ez, de konkrét tényeken, a statisztikai adatok kérlelhetetlen matematikai valóságán alapul.⁵³

⁵³ Szükségesnek tartom megemlíteni, hogy a könyvben kész tényként közölt statisztikai adatok természetesen nem jelentik azt, hogy ezek véglegesek és biztosak. Három olyan tényezőt is fel tudok sorolni, amelyek az általam biztosnak és véglegesnek tekintett adatokat a „lehetséges”, a „nagyon valószínű”, vagy a „körülbelül” kategóriájába sorolja. Ezek közül az első a szubjektív tényező, miszerint én is tévedhetek, s valószínűleg tévedtem is. Az elolvasott hatalmas mennyiségű irodalmi anyagban minden valószínűség szerint lehet még találni levelezésre utaló stílusfordulatot, amit nem vettem észre. A második tényező, hogy előfordulhat, hogy valamilyen szövegkiadáshoz nem jutottam hozzá, vagy nem volt róla tudomásom, így szintén eleshettem néhány levélhelytől. Végül a harmadik, hogy napjainkban is kerülnek elő újabb és újabb szövegek, amelyeket nem állt módomban megtekinteni, s ezek természetesen ismét szűkítik az adatbankomat. A klasszika-filológia sem lezárt tudomány, állandóan újabb és újabb adatokkal és ismeretekkel bővül. Ezért adatbázisomat a római levelezésnek mint egy adott kutatási stádiumát kell tekinteni. A megfogalmazás egyszerűsítése érdekében kezelem tehát ezeket az adatokat úgy, mint véglegeseket.

II. A LEVELEZÉS VIZSGÁLT KORSZAKAINAK TÖRTÉNELMI HÁTTERE

A két elemzésre kiválasztott történelmi kor sok hasonló vonással rendelkezik: mindkettő a Római Birodalom valamely kritikus időszakát jelenti. Mindkettő alapvetően egy akkorra már elavult kormányzati rendszer válságának, s e válság megoldásának kora.

A köztársaság válságáról könyvtári irodalom értekezik, oly közismert tényekkel, hogy feleslegesnek tartom főbb történelmi eseményeit itt és most felvázolni. Mindössze annyit szeretnék elmondani, hogy a két válságos korszakot összevetve egészen más okok munkáltak az események hátterében. A Cicero-kort meghatározó alapproblémák mögött a korábbi hódítások által felborított gazdasági, társadalmi és kormányzati viszonyok megbomlott összhangja által gerjesztett, alapvetően belső válság munkált. Hasonló a helyzet a IV. században, különösen annak első kétharmadában, amikor a birodalom helyzetének stabilizálását célzó kormányzati reformok sikertelenségei új és még újabb központosító törekvéseket hívtak életre. Ennek kulcsszereplője egyrészt maga a császár – I. Constantinus –, másrészt a birodalmi egység új lehetséges megteremtőjeként jelentkező keresztény egyház volt.⁵⁴ A köztársaság végnapjaihoz hasonlóan polgárháború dúlt, ha más síkon is, mint néhány századdal előtte. I. Constantinus saját helyzetének megerősítésére és a birodalom központosítására a keresztényeknek az üldözések alatt is tovább erősödő szervezetében vélte megtalálni azt az erőt, amely képes lehet birodalmát újra összefogni. Ha nem is minden aggodalom nélkül,⁵⁵ Constantinus a nagyhatalmúnak tűnő keresztény isten mellett döntött. Lépésről lépésre jutott el egy, a napkultuszt és a kereszténységet ötvöző semleges monoteizmustól a krisztusi tanok elfogadásáig. A császári jóindulat előbb egyenrangúvá, majd kedvezményezett, végül kizárólagos vallássá tette a kereszténységet. Ez a folyamat sem volt azonban problémamentes. E század az egyház legnagyobb vitáinak és belső küzdelmeinek egyik legjelentősebb korszaka. Különböző dogmatikai és liturgiai kérdések frakciókra szabdalta a keresztényeket.⁵⁶ Folyt – s nem csak eszmei síkon – a szellem háborúja. A dogmatikai és liturgiai kérdéseken túl a kibékíthetetlen személyes problémák uralták az egyházi közéletet. Rivális zsinatok hoztak határozatokat egymás ellen, bármilyen helyi perpatvar képesnek látszott birodalmi méretű problémává duzzadni. Ezek a viták jól tükröződnek a korszak levelezésén is. A IV. századdal szemben az V. század válsága alapvetően már nem annyira a belső feszültségekből, hanem a birodalomtól idegen népekkel, társadalmakkal, kultúrákkal való érintkezésből fakadt. A IV. század dogmatikai disputái ugyan nem értek véget, hiszen egyre mélyült Alexandria és Antiochia vitája. A monofizita és az ortodox teológusok azonban már sokkal inkább érvekkel, mint a császártól kért vagy nyert hatalmi eszközökkel igyekeztek meggyőzni egymást. Ez a teológusi és császári türelmesség sem hozott ugyan eredményt, de a politikai kompromisszum-képtelenség majd csak a VI. században fog megmutatkozni. Az egyházi és a császári hatalom ebben a században kezdte meg azt a küzdelmet, amely a világi hatalomtól független egyházi főhatalomért, illetve az egyháznak a világi hatalom ügyeibe való beleszólásáért folyt, s melynek leglátványosabb és mindenki által ismert állomása az invazitúra-harc lesz néhány századdal később.

Ismét válságban volt tehát a Római Birodalom, s az V. század válságában a korábbi korszakok válságjelenségeinek szinte mindegyike megtalálható. Folyt a harc a császári hatalomért. Állandósuló trónviszályok, önjelölt császárok és ellencsászárok jellemezték a birodalom mindkét felének politikáját. A birodalom két részének későbbi sorsát meghatározó főhatalomért folytatott küzdelemből, a mindenható *magister militumok* és a császárok nagy csatájából a keleti birodalomrészben a császár, a nyugatban a *magister militum* került ki győztesen. Az állami vezetés alsóbb szféráiban sem volt egyetértés. A polgári és a katonai kormányzat, az itáliai és a provinciális arisztokrácia egymással versengve lícitált a császárokra, s igyekezett minél többet bírni a hatalomból. Összbirodalmi, helyi és egyéni érdekek ütköztek olyan korban, amikor az összefogás, a barbárokkal szembeni egységes politika birodalom-megtartó erejű lehetett volna. Pogány, arianus és keresztény, római, provinciabeli és barbár küzdött együtt és egymással. A megjelenő új népek új nehézségeket jelentettek. Támadásuk és/vagy betelepedésük a birodalomba olyan problémát oko-

⁵⁴ Az állam és az egyház viszonyának kérdésére ld. Demandt 1989. 413–469.

⁵⁵ Vö. The Cambridge Medieval History, 1975. 9.

⁵⁶ Lehetetlen mindet felsorolni, csak példaképp megemlítem a Húsvét-vitát, a monarchianus vitát, az arianus vitát, Christológiai kérdést, stb.

zott, ami felborította az egész római világ minden addigi kormányzási, politikai és gazdasági alapelveit, felgyorsította a birodalom két részének távolodását, s végül az ellenállásra és integrálásra kevésbé képes nyugati területek elvesztését eredményezte.

A történelmi háttér vázlatos elemzéséből is kitűnik, hogy mindhárom század a Római Birodalom egy-egy kritikus korszaka. Mindössze a válságot kiváltó okokban, s a válság megoldására tett kísérletekben különböznek egymástól. A történelmi háttér közös vonásai jelentik a két nagy történelmi korszak levelezésének első érintkezési pontját.

III. A RÓMAI BIRODALOM LATIN NYELVŰ LEVELEZÉSÉNEK RÉSZLETES ELEMZÉSE

III. 1. A LEVELEZÉS SZEMÉLYI HÁTTERE, A LEVELEZŐ-KÖRÖK, A LEVELEZÉS INTENZITÁSA

Az általam vizsgált korszakokban igyekeztem minden olyan szerző munkáját megvizsgálni, akinek művei bármilyen szempontból mint levélhelyek számításba jöhettek. Így egy gazdag adatbázist kaptam, mely összesen 14681 levélhelyet tartalmaz.⁵⁷ Ezekhez a levelekhez 2788 különböző személy tartozik.⁵⁸ Az összes levélhely 14,99 %-a tartozik a köztársaság korához, 85,01% pedig a császárkorhoz. A császárkori levélhelyek tartalmazznak 2270 olyan levélhelyet, amelyet az *Augustusok* és *Caesarok* egymás közötti kapcsolattartásának rekonstruálása miatt vettem fel az adatbázisba.⁵⁹ Enélkül a fenti százalékok némileg változnak, természetesen emelkedik a köztársaságkori levelek százalékos aránya, de a fenti arányosság számottevően nem változik.⁶⁰ A levelezők esetében a levélhelyek százalékos megoszlásához hasonló eredményt kapunk, bár az eredmény jobban eltér a császárkor javára: 9 százalékuk élt a Kr. e. I., 91 százalékuk pedig a császárkorban. A relatív forgalom a levelezés egészének tekintetében 10,53.⁶¹

Ha megvizsgáljuk a fennmaradt levelek és a testimoniumok arányát, akkor ismét érdekes jelenségre figyelhetünk fel. Az összes kikövetkeztetett levélből⁶² körülbelül a felére, 7248-ra vonatkozóan ugyanis csak másodlagos információval rendelkezünk, jó esetben tudjuk, ki, mikor, kinek és hová küldte, de igen szerencsések vagyunk abban az esetben, amikor még azzal a többletinformációval is találkozunk, hogy miről szólnak ezek. Ez azonban viszonylag ritkán fordul elő, tehát elmondhatjuk, hogy adataink mintegy felénél csak magának a levélnek a pusztá létéről van tudomásunk. Ha magát a tényt mint tényt kezelnénk csupán, akkor elmondhatnánk, hogy szegényesek az információink, hiszen a leveleknek a legjobb esetben is csak a fele maradt fenn. Azonban ha ugyanezt a tényt nem ebből, hanem másik nézőpontból közelítjük meg, akkor ez már igen érdekes arány, ugyanis ha ebből a másik szemszögből, a levelezés intenzitását vizsgálva tekintjük, azt jelenti, hogy minden egyes fennmaradt levélben még egy másik,⁶³ mára már fenn nem maradt levélre történik utalás. Ezek között az utalások között előfordulnak olyanok is, amelyek valószínűsíthetően ugyanarra a levélre vonatkoznak,⁶⁴ de tekintettel arra, hogy soha sem fogjuk tudni teljes bizonyossággal meghatározni a levelezés teljes nagyságát, hiszen leveleink nagy része eltűnt, az általam fellelt utalásokban pedig gyakran pusztá többes szám jelzi a leveleket, amiből nehéz következtetni az egy csomagban kapott levelek számára. Az „*epistula*” megnevezés még valamivel könnyebb teszi a dolgunkat, lévén alapvetően egyes számban is használatos főnév. A problémák a *littera*-nél kezdődnek, ami természetesen szintén levelet jelöl, de mint pluralia, eldönthetetlen, hogy egy, két, három, vagy több levelet jelent-e. Valamiféle

⁵⁷ Az adatbázis — mint már említettem — a lehetőségekhez képest teljes, az adott korszakok átfogó feltárása után készült, s 2001 május végén zártam le. Ehhez képest is került elő még adat a szövegek ellenőrzése során, de ezeket már nem vettem fel, a későbbi, szűkebb keretek között folyó vizsgálódás kiindulópontját jelentik. Magának a teljes adatbázisnak e műben való megjelentetése terjedelmi okokból lehetetlen. Helyette a Névmutatóban a levelezésben szereplő személyek prosopográfiai adatai után feltüntettem levélforgalmi adataikat. A könyv alapját képező PhD disszertációban közöltem az 1998. novemberéig feltárt, s a császári udvarok belső levelezését nem tartalmazó adatsort. Ld. T. Horváth 1999.

⁵⁸ Az adatbázis meghatározásánál természetesen nem minden esetben tudtam meghatározni minden adatot. A feladó/címzett, feladási hely/érkezési hely, illetve dátum meghatározásánál a teljes adatbázisnak a 2,54%-ában nem tudtam, vagy nem volt szerencsém meghatározni az adatot. Így ezt a 2,54%-ot mint bizonytalansági tényezőt minden számítás és elemzés hátterében még akkor is figyelembe kell venni, ha a továbbiakban nem számolok vele.

⁵⁹ A törvények általában nem egy, hanem több császárt tüntettek fel kibocsátóként, ezeket a többes feladókat használtam fel ennek a körnek a rekonstruálására.

⁶⁰ A köztársasági levelezéshez tartozik 19,83%, a császárkorhoz 80,17%.

⁶¹ Ez az adatbázis alapján a teljes forgalomra számított mutató. Ez tartalmazza a császári udvarok belső levelezését is. Amennyiben ettől eltekintünk, a relatív forgalmi mutató értéke valamivel alacsonyabb: 8,9.

⁶² 14681

⁶³ Az arány valamivel magasabb, pontosan: 1,02.

⁶⁴ Vö. Caesar levelezése. Egészen pontosan a teljes állományból 13 levélhelyről állíthatjuk, hogy duplum, ez az összes levélmenyiség 0,088%-a, ami matematikailag szinte elhanyagolható mennyiség.

következtetésre van ugyan lehetőségünk, ha a szöveghely felsorolja a levelek íróit, vagy keltezési dátumait, de ezen a téren se Cicero, se a többi szerző nem nagyon következetes.

Ha a fennmaradt és fenn nem maradt levelek számát legegyszerűbben számolom, akkor arra az eredményre jutunk, hogy minden egyes fennmaradt levélre még egy másik fenn nem maradt levél jut,⁶⁵ azaz a legóvatosabb becslés alapján is a birodalom levelezése mintegy kétszerese lehetett a jelenleg fellelhetőnek. A probléma tehát gyakorlatilag megoldhatatlan, be kell érünk ezzel a feketén-fehéren kimutatható aránnyal, amit a következőkben használni is fogunk, történetesen azzal, hogy minden egyes fennmaradt levél plusz egy másikat is jelent.

III. 2. A CSÁSZÁRKORI LEVELEZÉS ELŐKÉPE: A CICERO-LEVÉLGYŰJTEMÉNY ÉS A KÖZTÁRSASÁG KR. E. I. SZÁZADÁNAK LEVELEZÉSI KAPCSOLATAI

Az alcímbe említett szerzőnknek életútja és munkássága éppoly közismert⁶⁶ mint Cicero korának története, ezért nem kívánom se egyiket, se másikat mélyrehatóan elemezni. Már csak azért sem tartom fontosnak ezt megtenni, mert e munka elsődleges célja nem ennek a történelmi korszaknak, hanem a IV. és V. századnak a vizsgálata, Cicero kora csak az összehasonlítási alapot nyújtja az áttekintéshez. Ha pontosan meg akarjuk nevezni ezt az időszakot, akkor ez az a történelmi periódus, amit a politikában a polgárháborúk korának, az irodalomtörténetben a „próza aranykorának” nevezünk. Ebben a korszakban született meg az egész latin nyelvű levelezés legkiterjedtebb, legváltozatosabb és legismertebb levélgyűjteménye, Ciceroé. Ezzel a korszakkal kezdődött a Római Birodalom irodalmi fejlődésének legvirágzóbb szakasza. Ekkor a levél, bár nagyon fontos, és több más műfajjal együtt vezető helyet foglalt el az irodalmi műfajok között, de egyáltalán nem volt az uralkodó.

A polgárháború korára vonatkozó történetírók levelekre történő utalását⁶⁷ is megvizsgálva 2054 levélhelyet találtam. Ez a levélmennyiség a vizsgált három század vonatkozásában az összes forgalom 14,99%-a. Mind a levelek számát, mind pedig a levelezésbe bekapcsolt személyeket nézve látszólag a legkisebb forgalmat bonyolította, de ha a relatív forgalmi mutatót, azaz az egy személy kezén megfordult levelek számát tekintem, akkor már valamivel előkelőbb, megelőzi a két császárkori századot. Ennek a korszaknak a levélforgalmához összesen 251 különböző személy tartozik. A forgalom tekintetében ez úgy oszlik meg, hogy a szám 155 feladót és 202 címzettet takar, de közülük csupán 106-an írtak és kaptak is levelet. A relatív forgalom ebben a korban 16,36, azaz a levelezésben részt vevő személyek mindegyikének kezén ennyi levél fordult meg összesen. A címzettek száma minden korszakban nagyobb mint a feladóké.⁶⁸ Ennek a köztársaság korát tekintve az a magyarázata, hogy a társadalmi elit viszonylag szűk rétegén belül, gyakorlatilag egyetlen levelezési kör levélforgalmáról van adatunk, ami szinte kizárólag egyetlen gyűjteményben maradt fenn. Ebben az esetben a két csoport közötti különbség nem különösen számottevő.⁶⁹ Ugyancsak elég kicsi az eltérés a két csoport relatív forgalmi mutatója között, bár az arány itt természetesen megfordul, tehát a feladók mindegyike 13,25 levelet küldött el, míg a címzettek 10,18-at kaptak meg. A számok sehogyan sem akarnak közeledni egymáshoz, ami a levelek fennmaradásának problémáját veti fel.

Ezek közül a levelek közül 1074-re csak utalások formájában következtettem. A teljes levélmennyiségnek csaknem a fele, pontosan 52,28% csak másodlagos információból ismert számunkra. Ha ezzel a számadattal dolgozok tovább, akkor azt kapom, hogy minden egyes fennmaradt levélre 0,91 elveszett levél jut. Ha ezzel a mutatóval dolgozom tovább, az adott levelezési körre számítva a levelezési forgalom tényleges

⁶⁵ A fennmaradt levelek és testimoniumok arányának a három századra számolt átlaga 1,11. A legmagasabb a IV. században: 1,97, az I. században: 0,91, az V.-ben 0,46.

⁶⁶ Néhány példa azokon a műveken kívül, amikre a későbbiekben hivatkozom: Broughton 1951–52; Brunt 1971.; Havas 1988. 95–110.; Lacey 1978. stb.

⁶⁷ Appianos, Caesar, Catullus, Cicero, Plutarchos, Sallustius és Suetonius művei

⁶⁸ Ez abból adódik, hogy általában a nagy levélírók gyűjteményei maradtak fenn és nem azok címzettjei. Ritkán fordul elő, hogy valaki maga ne írjon levelet, de sokan akarnának vele levelezni. Természetesen van erre is példa, így megemlíthetők pl. az Atticus-levelek.

⁶⁹ 17, 85%.

nagysága az eredetinek megközelítőleg a duplája lehetett, azaz fejenként nem 16,36, hanem 31,26 levelet írtak és kaptak volna. Ha feltételezzük, hogy a levelek „egyenletesen” vesztek el, azaz a jelenleg fellelhető levelek megközelítőleg jól tükrözik a levélírói kedvet és a többlől arányosan több is vészett el, mint a kevesebből; a testimonia mennyiséget primer levélként kezelve és feltételezve a belőlük elveszett mennyiséget, akkor 977 levelünk hiányzik, azaz a jelenleg ismert teljes mennyiséghez még 47,51%-nyi levelet adhatunk hozzá. A levelezés feltételezett nagyságának rekonstruálásánál figyelembe kell vennünk azonban azt is, hogy címzettjeink és feladóink személye nem esik egybe. Ha feltételezzük, hogy minden résztvevő a korszak kiszámolt mutatói alapján írt és kapott levelet, akkor arra az eredményre jutunk, hogy levélforgalmukban az elküldött levelekből 1271,75, a kapott levelekből pedig 501,18 hiányzik. Ez levelezőnként 7,063 levelet jelent a relatív forgalmi mutató alapján. Ez a forgalom az eredeti levélmennyiségre átszámolva már csak a fennmaradt mennyiség 3,53-szorosát jelentené. A két számolási mód adatait összegezve így fogalmazhatunk: a Kr. e. I. század levélirodalmában a szerzők 8–21 levelet írtak átlagosan.

A partneri kapcsolatokat áttekintve az I. század levelezőinek mindössze alig a felének⁷⁰ van kölcsönös kapcsolata másokkal. A másik felének kapcsolatai csonkák, hiszen csupán mint feladók, vagy címzettek szerepelnek, s nem kimutatható a kapcsolattartásuk másik fele. Ez az arány, ha magukat a leveleket vizsgáljuk, már nagyobb: az összes levélmennyiség 94,25%-a⁷¹ esik a levelezésnek a kölcsönös partneri kapcsolatokat tartalmazó részére. Ha a levelezést mint kapcsolattartási formát szorosan értelmezzük, akkor ez az a levélmennyiség, ami mint igazi levelezési gyakorlat része számba jöhetne.

Ha a számoktól most már kissé elszakadva vizsgáljuk tovább a levelezőket, akkor azt találjuk, hogy a levelezésben résztvevők túlnyomó többségükben magánszemélyt jelentenek, de találkozunk számtalan, közelebből meg nem határozható körrel, mint pl.: rokonai, baráti köre, többen, a Rómában élő legtekintélyesebbek, s más ehhez hasonló. Fellelhető ezek között konkrét testület: mint például a *senatus*, a *consulok*, *tribunusok*, *quindecimvirek* stb., és ugyancsak ilyen „testületi” jelleggel bírnak a bizonyos területekre küldött levelek, mint pl.: a szicíliaiakhoz, a római tribusokhoz stb. A többé-kevésbé konkrétan meghatározható személyeken és „testületeken” túl számtalan esetben nem lehet tudni, ki a levél címzettje, vagy feladója, de ez a tény mit sem von le magából a levélforgalom tényéből.

III. 2. 1. A CICERO-LEVELEZÉS

Nincs még egy olyan antik levelező, aki ismertebb vagy népszerűbb lenne Cicerónál (Kr. e. 106 – Kr. e. 43). Minden, a levelezés elméletével foglalkozó mű belőle indul ki, őt tekinti példának, hiszen amint Cugusi megfogalmazta, Cicero a köztársasági levelezés archetípusa.⁷² Töretlen népszerűsége ellenére levelezése napjainkban mintha kevésbé foglalkoztatná a magyar klasszika-filológusokat.⁷³ Pedig a levélíró Cicero egészen más arcát mutatja a szónok-politikus Marcus Tulliusnak. Mindenképp egyetértek Leonhard J. megállapításával,⁷⁴ hogy a Cicero-kutatás különválasztja a politikus és filozófus Cicerót, s hogy esetében „a keresztkapcsolat a filozófiai elmélet, a retorikai teória és a gyakorlati cselekvés között ... világosan kitűnik”.⁷⁵ Ezeket a „keresztkapcsolatokat” viszont a levelek Cicerója, a politikus és a filozófus Cicero mellett a „harmadik Cicero”, a magánember képes

⁷⁰ 106 személy, az összes levelező 42,23%-a.

⁷¹ 3872 levéladat

⁷² Cugusi 1983. 161.

⁷³ Elég csak arra gondolni, hogy leveleinek teljes magyar fordítása először és utoljára a múlt században látott napvilágot Fábián Gábor gondozásában, ami nagyszerű vállalkozás volt a maga nemében, de mára sok tekintetben, elsősorban nyelvi szempontból elavult. A Cicero válogatott művei c. kötetben megjelentetett új, modern fordítások (ford.: Havas L., Kerényi K.-né, Szepešsy I.) pedig éppen csak ízelítőt adnak ebből a hatalmas gyűjteményből.

⁷⁴ Leonhard 1995. 115.

⁷⁵ Leonhard 1995. 125.

képes csak megvilágítani számunkra. Ez pedig olyan nyomós érv, ami múlhatatlanul szükségessé teszi a Cicero-levelezés minél több aspektusának megismerését.

A polgárháború korára vonatkozó levél-adatok oroszlánrésze magából a Cicero-gyűjteményből⁷⁶ ered, aki igen kiterjedt levelezést folytatott rokonaival, barátaival, ismerőseivel. A kor sajátossága volt, hogy nem lévén más eszköz és lehetőség az információk beszerzésére és a hírek kicserélésére, a politikai élet résztvevői élénk levelezésben álltak egymással. Cicero egyéniségéből fakadóan nem csak azokkal levelezett, akikkel személyes vagy politikai okokból szimpatizált, hanem „fél lábával minden pártban ott állott”.⁷⁷ Kiadott gyűjteményében 931 levél maradt fenn 37 könyvben a Kr. e. 68 és Kr. e. 43 közé eső időből. Ez a kiadott és összegyűjtött levélcsoport⁷⁸ nemcsak a Cicero-leveleket, hanem levelezőpartnerei számos levelét is tartalmazza.⁷⁹ A köztársaság korában fennmaradt levelekből és az ezekből kimutatható összes, azaz 2054 levélhelyből 1852 utalás magától Cicerótól való, tehát minden kétséget kizáróan a Cicero-levélgyűjtemény, illetve Cicero egyéb művei azok, amelyek alapvetően – mintegy kilencven százalékában – megőrizték ennek a korszaknak a levelezési kapcsolatait. A fennmaradó tíz százaléknyi levélhely túlnyomó többsége hat szerző: Appianos, Caesar, Gellius, Plutarchos, Sallustius és Suetonius munkáiból származik.⁸⁰ A fentiek adják a köztársasági levelezés legjellemzőbb sajátosságát a császárkorival szemben. Összehasonlítva a két korszakot ugyanis feltűnő, hogy egyetlen szerző mennyire uralja a levelezés egészét, ez a későbbiekben – jó okunk van feltételezni, hogy alapvetően a levelezési kör(ök) kitágulása miatt –, sohasem következik be.

Cicero bármekkora levélmennyiséget is hagyott hátra, teljes levelezése nem áll rendelkezésünkre.⁸¹ A fennmaradtak közül is nehéz megítélni, hogy melyik levél miért maradt fenn. Leveleinek műfaji és tartalmi képe rendkívül színes, a rövid, magánjellegű feljegyzésektől a diplomáciai jegyzetekig⁸² sokféle válfaja megtalálható. Fennmaradásukra nem ad egyértelmű választ sem terjedelmük, sem tartalmuk. Néha a nagyon rövid feljegyzés éppúgy megmaradt, mint a hosszú értekezés, hasonlóképp a száraz és csak a partnerek számára fontos utasításhoz vagy a filozófiai eszmefuttatáshoz.

Adataink tanúsága szerint Cicero 966 levelet küldött⁸³ és 713 levelet kapott.⁸⁴ Ez a számok és a statisztika kérlelhetetlen világában annyit jelent, hogy minden egyes Cicerónak küldött levélre 1,3 általa írt levél esik, azaz Cicero sokkal intenzívebben levelezett, mint bárki más a partnerei közül. Az általa elküldött levelek az összes levél 47,03%-át, az általa lebonyolított levelezés pedig még ennél is magasabb arányát, 81,93%-át jelentik az összes levélforgalomnak. A Cicero-levelezés relatív forgalmi mutatója, ha leszámítjuk az Atticusét,⁸⁵ a legmagasabb: 9,37. Cicerót vizsgálva is szembeötlő a küldött és kapott levelek számának eltérése, ami első látásra jelentősnek látszik, körülbelül negyedével kevesebb ugyanis a kapott levelek száma, de nem szabad elfeledkeznünk arról a tényről, hogy a gyűjtemény alapvetően a Cicero-leveleket tartalmazza, így tehát természetes, hogy inkább az általa írt, mintsem a hozzá címzett leveleket gyűjtötte egybe. Ezt az állítást erősíti, ha a fennmaradt levelek és testimoniumok arányát vizsgáljuk, hiszen a hozzá érkezett levelek 87,58%-a nem maradt fenn eredeti formájában. Nagyon valószínű azonban az is, amit a pusztá számok sugallnak, tudniillik, hogy partnereinek levelezése nem érte el sem kiterjedtségében, sem intenzitásában az övét. Levelezőtársainak számát, akiknek írt, mintegy 136-ra tehetjük, a hozzá küldött

⁷⁶ A felhasznált Cicero-kiadásokat ld. a bibliográfiában.

⁷⁷ Boissier 1876. 23.

⁷⁸ A Cicero-levelek antik kiadásának problémájára ld. Havas–Szekeres 1995. 12–13.

⁷⁹ A fennmaradt levelek közül 797 magától Cicerótól származik, 134 pedig más szerző tollából ered.

⁸⁰ Appianos, Rom. em.: 39 levélhely; Caesar, De bell. civ.: 16 levélhely; Caesar, De bell. Gall.: 16 levélhely; Gellius, Noct. Att.: 2 levélhely; Plutarchos, Ant.; Brut; Caes.; Cat. min.; Cic.; Crass.; Pomp.: 93 levélhely; Sallustius ad Caes.: 2 levélhely, Sall. Cat. 3 levélhely, Sall. Hist.: 1 levélhely és Suetonius, Caes.: 7 levélhely.

⁸¹ A fennmaradt anyag mellett még mintegy 24 könyvnyi levélre következtek a kutatók. Vö. Cugusi 1983. 160–161., Gurlitt 1888.; Tyrell–Purser I. 67. és VI. 346 sqq.; Schanz–Hosius I. 477–478. stb.

⁸² Vö. Wistrand 1979. 2.

⁸³ Ebből a mennyiségből 118 levél csak testimoniumként maradt fenn, az összes Cicero-levélhely 12,43%-a.

⁸⁴ Utalásból ismert 628, az összes levél 87,51%-a. Általában igaz, hogy a kapott leveleknek nagyobb aránya található a testimoniumok között, mint az elküldött leveleknek, hiszen ezek maradtak fenn nagyobb számban egy-egy szerző levélgyűjteményében.

⁸⁵ Atticus relatív forgalmi mutatója meglepően magas: 19,26, de valószínűleg az adatok töredékes volta miatt torzabb. Ld. Atticus-levelezés.

levelek szerzőinek száma sem sokkal kisebb, 104.⁸⁶ Közülük azonban – adataink alapján – nem állt mindenki kölcsönös levelezési kapcsolatban. Csúpn 79 olyan személy van közöttük, akinek küldött is, s akitől kapott is levelet. Ez a személyi oldalról összes partnerének 46,47%-át jelenti, de a levelek mennyiségi oldaláról már sokkal tekintélyesebb mennyiséget, az összes Cicero-levélhely 89%-át. Ez a számokat lefordítva annyit tesz, hogy Cicero intenzív és kölcsönös levelezést folytatott partnereivel. A statisztikai adatok alapján, ha nem is állíthatjuk csilhatatlan biztonsággal, hogy valamennyi partnerével kölcsönös levelezési viszonyban állott, de igen valószínű. A fennmaradó 11%-nyi levél szórványos utalásokat jelent,⁸⁷ amely utalások töredékes volta szinte minden kétséget kizáróan valószínűsíti, hogy azokra a levelekre, amelyekre céloznak, volt válasz is, vagy volt előzményük, csak nem maradtak fenn.⁸⁸

Leveleinek gyűjteményét eredetileg szisztematikusan, a címzettek szerinti elrendezés alapján rendezte. Az első gyűjtemény az Atticushoz⁸⁹ írt tizenhat könyvnyi levél. Ezek a levelek azok, melyek megrázó őszinteségében rejő értékei leginkább tükrözik Cicerót, az embert. Ebben a csoportban találhatjuk meg az összes Cicero levélhely⁹⁰ túlnyomó többségét, összesen 1038-at.⁹¹ Ezzel együtt maga a könyv viszonylag egységes, leginkább Cicero és Atticus kölcsönös levelezését tartalmazza, ezen kívül csúpn elszórt utalásokkal találkozhatunk L. Balbus, Iulius Caesar, A. Hirtius és C. V. Pansa⁹² levelezésére.

A M. Brutushoz⁹³ címzett két könyv összesen 37 levélhelyet tartalmaz. Ezek, az önmagukban is kevesebb levelet tartalmazó könyvek, a levelezésbe bekapcsolódó személyeket tekintve már kissé összetettebbek, leveleikből a M. Brutusszal folytatott kölcsönös levélváltások mellett találunk M. Antonius, Atticus és P. C. Lentulus⁹⁴ tollából levelet, illetve olyanokat, melyeket Octavianushoz, C. Cassiushoz, Atticushoz vagy a *senatus*hoz címeztek.⁹⁵

Hasonló változatosságot mutat öccséhez, Quintus Tullius Ciceróhoz⁹⁶ címzett három kötetnyi levele is. Ez összesen 84 levélhelyet tartalmaz, s kölcsönös levelezésük mellett találunk levelet Atticustól, L. C. Pisótól, P. Sextiustól, P. Clodiustól, illetve van C. Fabiushoz, T. Catienushoz, L. C. Balbushoz, P. Serviliushoz, T. Labienushoz, A. Ligariushoz írott levél, valamint fellelhetjük T. Pinarius⁹⁷ és Caesar levelezését is.

Az utolsó nagy gyűjtemény az *Epistulae ad Familiares XVI*, amely szerkesztésében a fenti tematikus elrendezésnél jóval kevesebb belső kohéziót mutat. Jóllehet sem az Atticushoz, sem a Brutushoz, sem a Quintushoz címzett válogatás nem teljesen egynemű, de eredeti szándékában igen, csak az általam feltárt levélhely-utalások teszik jóval tarkábbá a „könyvek” címzettjeinek és íróinak listáját. Ez nem mondható el az *Epistulae ad Familiares*ről. Nem tudhatjuk biztosan, mi lehetett a mű eredeti rendező elve, hiszen a ma használt címét hamarabb, mint a reneszánsz korban, aligha nyerhette el. De nézzük, milyen szerkesztési elveit találhatjuk meg a címzettek szempontjából magában a gyűjteményben, amely 682 levélhely-utalást tartalmaz.

Akadnak olyan könyvek, amelyekben fellelhetünk valamiféle „címzett-tematikát”, és vannak olyanok, amelyekben nem. Találunk más rendező-elvet is, de egyik sem következetes teljesen. Az I. könyv Caesar, Cicero és Lentulus Spinther kölcsönös levélváltásának könyve. A II. már nem ilyen homogén, de alapvetően M. Caelius Rufus és Cicero kölcsönös levelezését, valamint C. Scribonius Curio, C. Sallustius Crispus, Q. Minucius Thermus, M. Calpurnius Bibulus⁹⁸ stb. leveleit tartalmazza. A III. ismét összefogottabb: alapvetően Appius Claudius Pulcher⁹⁹ leveleit találhatjuk meg benne Ciceróhoz, illetve a hozzá írt Cicero-,

⁸⁶ Valamennyi kapcsolatának száma: 170, ebben benne van mindenki, akinek írt vagy akitől kapott levelet, s a szám azért nem a két összetevő (küldő, címzett) összege, mert van, aki küld, de nem kap, van aki kap, de nem küld, s van, aki küld és kap levelet.

⁸⁷ Általában 1–5 levelet írt hozzájuk, ritkán többet.

⁸⁸ Példának hozhatjuk Aciliust, akihez 11 levelet intézett, de válaszról egyetlen egyről sincs tudomásunk.

⁸⁹ Ld. Névmutató: Atticus 1

⁹⁰ Ld.: A levelezés általános kérdései c. fejezetet.

⁹¹ 60,54%

⁹² Ld. Névmutató: Balbus 2, Caesar, Hirtius, Pansa

⁹³ Ld. Névmutató: Brutus 3

⁹⁴ Ld. Névmutató: Antonius 3, Lentulus 1

⁹⁵ Ld. Névmutató: Octavianus 1, Cassius 2, Cassius 3

⁹⁶ Ld. Névmutató Cicero 3

⁹⁷ Ld. Névmutató: Piso 1, Sextius, Clodius, Fabius, Catienus, Balbus 2, Servilius 2, Labienus, Ligarius, Pinarius

⁹⁸ Ld. Névmutató: Caesar, Cicero 1, Lentulus 1, Caelius 3, Curio 2, Sallustius, Thermus, Bibulus

⁹⁹ Ld. Névmutató: Appius 2

C. Caelius- leveleket és még néhány másikat. A IV–VII. könyv címzettjei és feladói vegyes válogatást mutatnak; a VIII. könyv C. Caelius és C. Cassius Cicero-hoz írott leveleit foglalja magába; a IX. könyv néhány más mellett Cicero, P. Cornelius Dolabella, M. Papirius, M. T. Varro¹⁰⁰ kölcsönös levélváltása; a X. könyv ismét vegyes; a XI. könyv D. Brutus és M. Antonius levelei a *senatus*hoz, C. Cassius-hoz, Cicero-hoz, C. Matius-hoz,¹⁰¹ Oppius-hoz; a XII. könyv ennek a folytatása: C. Cassius levelei a *senatus*hoz, Cicero-hoz, illetve A. Hirtius, C. V. Pansa és C. Trebonius¹⁰² levelei. A XIII. könyv szinte kivétel nélkül csak Cicero által írott leveleket tartalmaz igen változatos címzettekhez, ennek magyarázata, hogy túlnyomó többségükben ajánlások, „protezsáló” levelek gyűjteménye. A XIV. könyv igazi családi gyűjtemény. Alapját a Terentiával¹⁰³ folytatott levelezés adja. A XV. könyv ismét nagyon vegyes; a XVI. könyv pedig túlnyomó többségében a Tíróhoz¹⁰⁴ írt, illetve a tőle kapott családi levelek gyűjteménye.

Ha azokat a könyveket kiemelem, amelyek vegyes címzettekhez szólnak és megpróbálok egy másik rendező elvet, az időrendet keresni, akkor ugyanolyan következtetlenséget tapasztalok, mint a címzettek szerinti elrendezésnél: a IV. könyv a viszonylag legjobban szerkesztett az időrend tekintetében, mert zömében a Kr. e. 46 és 45 közötti levelek találhatók meg benne. De ugyanezt az időszakot öleli fel a IX. könyv is. Az V. könyv Kr. e. 62–44-ig, a VI. és VII. Kr. e. 54–44-ig tartalmaz leveleket, hasonlóan a XV. és XVI. könyvhöz. A XII., XIII. könyv középpontjában a Kr. e. 46-os év áll, a VIII.-ében a Kr. e. 51-es, míg a XIV.-ében a Kr. e. 58-as. Tehát sem a címzettek, sem a kronologikus rend nem ad tökéletes választ a rendezés alapelveire.¹⁰⁵ Tisztán tematikus rendező elv sincs, maga a kor politikája lehetne, de a kötetek elrendezésében ez sem meghatározó. Nagyjából a címzettek szerinti elrendezés a legtisztább, a többi csak színezi a válogatást.¹⁰⁶

Cicero levelezőpartnereivel számos monográfia foglalkozik.¹⁰⁷ Ez a levélgyűjtemény címzettjei és feladói tekintetében szinte felöleli az egész akkori társadalmat. A barátok, illetve ismerősök köre rendkívül sokszínű. A családi levelek, az öccséhez, vagy Atticus-hoz írott levelek közvetlen, meleg hangja a szoros összetartozás szálait jelenti. Mások iránti barátsága már jóval formálisabb, bár levelez velük: ilyen például Cicero legtréfásabb hangú leveleinek címzettje, Trebatius Testa,¹⁰⁸ vagy M. Caelius. Partnerei közül mindössze 22 olyan személy van, akinek esetében intenzívebb levelezést lehet kimutatni. Ezek a levelezőtársak lényegében három csoportba oszthatók: a szűkebb baráti kör, a család és végül azok, akikkel a politika hozta össze, fogalmazhatnánk úgy is, kissé hűvösebb, de baráti viszonyba.

A baráti kör tagjai közül vitathatatlanul Atticus az, akit Cicero „legjobb barát”-jának nevezhetünk. Atticus nem csak barát, valódi családtag is, hiszen az ő nővére volt Q. Cicero felesége, s ily módon valószínűleg is bekerült Cicero családjába. Kettejük meghitt, őszinte kapcsolata mindvégig kiolvasható a levelekből. Atticus az a meghitt lelki társa Cicerónak, akinek bevallhatja kétségeit, elújságotlhatja örömeit, beszámolhat aggodalmairól. Megértő, és türelmes barát. Kölcsönös levélváltásuk összesen 696 levélhelyet számlál, ebből 426-ot küldött és 270-et kapott Cicero. Amekkora mennyiségi ugrás van a polgárháború korának levelezői között Cicero és a kortársak között, ugyanakkora az ugrás az Atticusszal folytatott levelezés és a többiekkel történt levélváltások esetében. Nagyságrendben utána C. Trebatius Testa következik összesen 32 levélhellyel. Az ő kapcsolatuk is a kiegyensúlyozott levélváltásokat mutatja, Cicero tizenkilenc levelet küld és tizenhármakat kap. Testa azok közé a személyek közé tartozott, aki részese bár a politikának, de nem tartja életcéljának az abban játszott szerepet. Cicero ugyan beajánlotta Caesarhoz, s Testa

¹⁰⁰ Ld. Névmutató: Dolabella, Papirius, Varro 2

¹⁰¹ Ld. Névmutató: Matius

¹⁰² Ld. Névmutató: Trebonius

¹⁰³ Ld. Névmutató: Terentia

¹⁰⁴ Ld. Névmutató: Tiro

¹⁰⁵ A levelek területi elhelyezkedését tárgyaló fejezetből kiderül majd, hogy ez a kronologikus rend bizonyos esetben követhető az egyes könyvek leveleiben, de részben magában a könyvben sem teljesen egymás után következnek az azonos kronológiájú levelek, s egyes könyvek levelei „átkerülnek” kronológiai tekintetben egy másik könyvbe, akár a címzettek, akár a tematikus elrendezés miatt.

¹⁰⁶ A címzettek szerinti rendező elv a leginkább elfogadott a szakirodalomban. Cicero leveleinek fent nem maradt gyűjteményére is így, ennek alapján következtetnek. Így feltételezik, hogy Cornelius Nepos-hoz, C. Caesarhoz, C. Caesar iuniorhoz, C. Pansá-hoz, A. Hirtius-hoz, M. Cicero iuniorhoz, C. Licinius Calvushoz, valamint Q. Axiushoz írt nagyobb mennyiségű levelet (1–9 könyvnyit). Vö. Cugusi 1983. 160–161.

¹⁰⁷ Ld. Boissier 1876; Wistrand 1979; stb.

¹⁰⁸ Ld. Névmutató: Trebatius

csatlakozott is hozzá, de elméleti ember maradt, alapjában véve jogász, s nem politikus vagy katona. Cicero nagyra értékelte szellemességét, de elpuhult embernek tartotta.¹⁰⁹ Hasonlóan szórakoztatta L. Papirius Paetus, korának szinte egyetlen embere, akit hidegen hagyott a politika. Jó kedélyű és humorú ember volt, aki Ciceróval is baráti viszonyban állt. Levélváltásuk, ha nem is kiemelkedő, de a szórványos leveleknél nagyobb intenzitást mutat: Cicero tizenkét levelet írt neki és tőle nyolcat kapott. Valamivel magasabb számú levélváltásokkal büszkélkedhet P. Servius Sulpicius Rufus. Neki tizennyolc levelet írt Cicero és tőle ötöt kapott forrásaink szerint. Ez a huszonhárom levél nem különösen sok, de magukból a fennmaradt szövegekből arra lehet következtetni, hogy élénken leveleztek. Ugyanebbe a baráti körbe lehet sorolni még Caelius M. Rufust, Cicero tanítványát, aki félig a családhoz tartozott, mint olyan, aki állandóan tanítója védelmére szorult; Q. Cornificiust, Cn. Planciust valamint A. Hirtiust¹¹⁰ is.

A második csoport a politikai élet által létrehozott kapcsolatoké. Ezek között az első mind mennyiségben, mind Cicerónak a partner keltette ellentétes indulatai hőfokát tekintve a C. Iulius Caesarral folytatott levelezés. Érdekes megfigyelni a Caesarhoz fűződő kapcsolatának változásait a levelekben is: hol „kedves barátomnak”,¹¹¹ hol ironikusan „Rómá”-nak¹¹² titulálja. Cicero az őszinte bámulat, a megvetés és a legnagyobb ellenszenv különböző skáláit járta be Caesarral kapcsolatban. Levelezésük nagyságrendjét tekintve a Cicero általi levélváltások között a harmadik legnagyobb: 64 levélhelyet tudtam kimutatni, amelyek közül tizenhetet küld Cicero és negyvenhetet Caesar.

Őutána M. I. Brutus következik. Kettejük kapcsolatában 58 levélhelyet lehetett találni. Különlegessége a Cicero-levelezésnek, hogy politikai partnerei között nagyjából ugyanannyi Caesar-párti található, mint ahányan végül is Pompeiust támogatták a polgárháborúban.¹¹³ Ilyen volt pl. Appius Claudius Pulcher, Lucullus sógora, aki korántsem szimpatizált nagyon Ciceróval, s akinek gyanús üzelmei gyakran keltettek ellenérzést, s akivel folytatott levelezésük alapján pedig a legnagyobb egyetértésre kellene gondolnunk: a kettejük között forgó 29 levélhely fele-fele arányban oszlik meg a küldő és a címzett között.¹¹⁴ A nagyságrendben utána következő L. Cornelius Balbus már Caesar-párti, akit Cicero védett. Az ő esetében a levélhelyek szépen tükrözik a kettejük közötti viszonyt: Cicero öt levelet írt és tizenhatot kapott Balbustól, mint ahogy az illik is abban az esetben, amikor a lekötöztetett személy sűrűbb tudósításokkal siet az őt lekötöztető személy szolgálatára. Balbus nagyon igyekezett Cicerót átállítani Caesar oldalára, de végül nem sikerült neki. A politikai élet szülte levelezési kör két utolsó jelentősebb résztvevője P. Cornelius Lentulus Marcellinus és C. Scribonius Curio.¹¹⁵

A családi kör két nem vérrokonságban lévő tagja P. Cornelius Dolabella és M. Tullius Tiro. Dolabella Cicero veje volt, akinek barátságát kezdetben nem nagyon kereste, hiszen az Appius Claudius ellen beszélt, aki ugyan nem kedvelte különösebben Cicerót, de akinek barátságát az mégis igyekezett volna elnyerni. Az idő múlásával viszonyuk felengedett, Cicero megkedvelte a „kedves csirkefogó” Dolabellát, s egészen Tullia haláláig bizonyos respektussal figyelte politikai karrierjének alakulását. A megtalált levélhelyek alapján kiegyensúlyozott levelezésük: Cicero tizenkét levelet küldött Dolabellának és tizenegyet kapott tőle. A másik nem vér szerint a családhoz tartozó személy Tiro volt, akinek Cicero sűrűn küldözte leveleit: huszonnégyet küldött, míg tizenegyet kapott titkárától.

A rokonok közül öccse kapott a legtöbb levelet, harminchármat, aki valamivel többször, negyvenegyszer tudósította bátyját sorsának alakulásáról.¹¹⁶ Ha hihetünk erősen töredékes adatainknak, akkor a független finom mutatójának megint szép példájával találkozunk, hiszen a fiatalabb testvér általában köteles volt megfogadni idősebb testvére tanácsait, illetve alávetnie magát kívánságainak. Quintus ugyan nem igen hallgatott minden esetben Marcusra, de annyiban alávetette magát akaratának, hogy eleget tett bátyja állandóan leveleket sürgető kéréseinek. Az öccsével folytatott levelezéssel ellentétben a fiához intézett

¹⁰⁹ Cic. ad fam. VII. 22.

¹¹⁰ Rufus: 24 levélhely, Cornificius: 23 levélhely, Plancius: 5 levélhely, Hirtius: 17 levélhely

¹¹¹ Cic. ad fam. XVI. 11. 2.

¹¹² Cic. ad Att. XVI. 1.

¹¹³ A végül Caesar mellett kikötő politikusok száma eggyel több, mint a Pompeius-híveké.

¹¹⁴ Cicero küld 15-öt, s kap 14 levelet.

¹¹⁵ P. Cornelius Lentulus Marcellinus: 18, Curio: 9 levélhely

¹¹⁶ Q. Cicero levelezését ld. külön fejezetben.

velek, illetve levélhelyek száma nem tükrözi kettejük viszonyát.¹¹⁷ Mindössze két-két levélhelyről van tudomásunk, a többi levél esetében a család volt a címzett, egyszerre küldte Cicero leveleit Terentiának, Tulliónak (Tulliolának) és Cicerónak (ifj. M. Tullius Cicero). Ha a fennmaradt levelek száma nagyobb lenne, tökéletes harmóniát feltételezhetnénk kettejük levelezése alapján, de így túl kevés az adatunk efféle megállapításhoz. Ismét egy gyűjtemény, amely a töredéknek is csupán igen kis részét tartalmazza, mégpedig hihetetlenül, elfogadhatatlanul csekély részét, hiszen teljességgel hihetetlen, hogy Cicero, aki annyi emberrel, számára sokszor közömbös emberrel is fenntartotta a kapcsolatot, épp a hozzá legközelebb állókkal ne folytatott volna a fennmaradtnál tekintélyesebb méretű levelezést.¹¹⁸ A Terentiához küldött levelek száma sem túlságosan magas. A megtalált levélhelyek alapján¹¹⁹ huszonhat levél szólt hozzá, míg ő tíz levélben válaszolt. Bár elég kevés adattal rendelkezünk, de ezek a levelek egy házasság kihűlésének óramű pontosságú mutatói. Az előkelő, és egyébként kiváló tulajdonságokkal is rendelkező Terentia durcás, házastárs feleségként fokról fokra — ha úgy tetszik, levélről levélre — veszítette el Cicero figyelmes érdeklődését és szerelmét. A levelek egyre rövidültek, tartalmuk mindinkább formálissá vált. Cicero utolsó levele Terentiához már teljes közönytől tanúskodik.

Ha alaposan megvizsgáljuk ezt a levelezési kört, azt találjuk, hogy néhány apolitikus személy kivételével alapjában véve valamennyien nagyon hasonlítanak egymásra. Politikai állásfoglalásukat tekintve mindannyian éppen olyan ingatagok, mint Cicero maga. Ha nem is érik el e téren L. Munatius Plancust, aki politikai nézeteit rendkívül gyakorta változtatta, de valamennyien ingadoztak a polgárháború két meghatározó politikusa között. Állásfoglalásuk leginkább a Caesarhoz fűződő viszonyon mérhető le: sokszor megváltoztatva eredeti nézeteiket, inkább Caesart választják, aki nem, az viszont szélsőségesen gyűlöli, mint pl. Marcellus. Caesar tehát ellentétes érzelmeket váltott ki, erős érzelmeket, amelyek egyszerre vonzották és taszították is az embereket, s olybá tűnik, hogy a Cicero baráti kör tagjainak politikai magatartását ezek az érzelmek határozták meg.

III. 2. 2. A KÖZTÁRSASÁG KORÁNAK TÖBBI NAGY LEVELEZŐJE

Ennek a korszaknak több nagy levélgyűjteménye nem maradt fenn. A Cicero-levelezés elemzésekor azonban előbukkant néhány olyan személy, akiknek levelezése — ha számarányaiban nem is mérhető Ciceréhoz —, de kézzelfoghatóan kimutatható forrásainkból. Fennmaradt levelek alapján egyikük sem tűnhetett eddig fontosnak a római levéltudományban, hiszen az ő tollukból származó fennmaradt levelek száma sohasem haladja meg a tízet. A testimoniumok elemzése után már nagyobb számú levél szerzőjének mutatkoznak. A „nagy levelező” és „nagyobb számú levél” természetesen a fennmaradt levelek arányában értendő, így a köztársasági levelezők esetében nem csupán a száz fölötti levelezőket, hanem a 30–100 levélhelyet mutató szerzőket is nagy levelezőnek nevezhetjük. Nevezetesen T. P. Atticus, C. Iulius Caesar, Q. Cicero, M. I. Brutus, Cn. Pompeius Magnus és M. Antonius levelezéséről van szó. Valamennyien kölcsönös levelezésben álltak Ciceróval, s ha mindannyian nem is váltottak egymással levelet, közülük többen szerepelnek valamennyiük címzett-listáján. Úgy tűnik, Ciceróval együtt ők alkották a köztársasági levelezés elitjét. Közös vonásuk továbbá, hogy szinte kivétel nélkül¹²⁰ a korszak meghatározó politikusai voltak.

A következőkben az ő levelezésük rekonstruálására teszek kísérletet.

¹¹⁷ Cugusi 1983. 160. legalább 2 kötetnyi levelet feltételez, amelyet Cicero a fiának küldött volna. Jelen adataink azonban csupán 10 elküldött és 4 kapott levelet jelentenek, ha a többes címzéseket, azaz a családnak küldött leveleket is beszámítjuk.

¹¹⁸ Ld. előző jegyzet. Cugusi becslését a magam részéről túl szerénynek ítélem meg a cicerói levelezési szokásokat figyelembe véve.

¹¹⁹ A mennyiségbe beleszámítottam a kollektív családi leveleket is.

¹²⁰ Az egyetlen kivétel Atticus, aki tevőlegesen nem vett részt a kor politikai életének formálásában, bár kiterjedt kapcsolatai révén minden valószínűség szerint jelentősen befolyásolta annak alakulását.

III. 2. 2. 1. Cicero és Atticus levelezése

A legkiterjedtebb kapcsolat Cicero és leghűségesebb barátja, Titus Pomponius Atticus (Kr. e. 110 – Kr. e. 32.)¹²¹ között állt fenn, akihez 426 levelet, azaz teljes levelezésének mintegy negyedét írta, s akitől 270 levél érkezését tudtam kimutatni. Atticus munkái nem maradtak fenn, de adataink által bizonyítható, hogy nem csupán Cicéróval, hanem másokkal is fenntartotta a kapcsolat írásbeli formáját. Atticus – Cicéróval ellentétben – kiváló gazdasági érzékkel rendelkezett. Az előkelő körök alkalmi bankárjaként összeköttetései szinte az egész akkori római világra kiterjedtek. Ezeknek a kapcsolatoknak a töredékei jelennek meg a levelekben, ami pedig a feltárt adatok szerint is számottevő lehetett: 287 általa elküldött és 443 hozzá címzett levél-adatot találtam. Forrásaink szerint az övé kellene, hogy legyen ennek a korszaknak a leghatalmasabb levelezése. Relatív forgalmi mutatója kiugróan magas: 19,26. Ez nemcsak a korszak általános mutatójánál magasabb,¹²² hanem jóval meghaladja a Cicéróét is.¹²³ Ennek alapján úgy tűnik, mintha Atticusnak több mint háromszor¹²⁴ annyi levél fordult volna meg a kezén, mint Cicérónak. Miután az Atticus-levelezést teljes egészében a Cicero-levelezésből állítottam össze, az aránynak a Cicéróval történő összehasonlításban igaznak kellene lenni, hiszen kettejük viszonylatából vizsgálom. Miután azonban Atticus levelei közül az általa írtak 99,65%-ban testimoniumok, a hozzá címzettek pedig 2,48%-ban, a dolog természetéből fakadóan nem vonhatunk le teljes levelezésére nézve pontos adatokat, s nem állapítható meg az általa írt, illetve hozzá címzett levelek aránya sem. Ha végeredményében valamivel szerényebbre is kellene becsülnünk a relatív forgalmi mutatót, abban, hogy ez elérte, esetleg kevéssel meg is haladta a Cicéróét, biztosak lehetünk, hiszen tudjuk, hogy Atticus kapcsolatai még Cicero baráti körénél is szélesebbek. Műveltsége, pénze, vagy egyénisége vonzotta-e az embereket, nem tudható pontosan, de jó kommunikációs érzékkel és nagy adag toleranciával rendelkező férfiú lehetett. A legváltozatosabb jellemű emberekkel tartott fenn baráti viszonyt, s toleranciájára mi sem jellemzőbb, mint viszonya nagybátyjához, Qn. Caeciliushoz, aki messze földön hírhedt uzsorása volt Rómának, s akivel igazán csak Atticus tudott szót érteni.¹²⁵ Teljes baráti körét a töredékes adatok miatt nem lehet rekonstruálni a levélhelyek alapján. A megjelenő partnerek ugyanabba a körbe tartoznak, mint Cicero barátai. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy kettejük baráti körének maradéktalanul meg kellett egyeznie, de voltak – s nem is csekély számban – érintkezési pontok. Mindössze ezeket az érintkezési pontokat jelzik szinte hiánytalanul a Cicero-levelekből kimutatható Atticus-kapcsolatok.

A hozzá címzett levelek jó része maga a Cicero *Epistulae ad Atticum* XVI darabja, ezen kívül van néhány bizonyító erejű adatunk arra, hogy kapott másoktól is levelet, így például Q. Leptától, Tullus Marcianustól, M. T. Montanustól, C. Vestoriustól, illetve a Cicero-családhoz tartozóktól, Pomponiától, Q. Tullius Cicérótól, Tirótól, Tulliától,¹²⁶ és tudunk a nem Cicéróhoz címzett leveleiről is.¹²⁷ Ennek a nem Cicéróval folytatott levélforgalomnak az aránya ugyan meglehetősen csekély, mindössze 17 elküldött és ugyanennyi kapott levelet takar, de minden kétséget kizáró bizonyíték arra, hogy azok is folytattak levelezést, akiknek levelei konkrét formájukban nem maradtak fenn, tehát az általam használt módszer alkalmas lehet a római levelezés nagyságának megközelítő meghatározására. A tizenhét nem Cicérótól kapott levélnek 11 szerzője, az Atticus által elküldött 18 levélnek 12 címzettje van. Ezek közül ki kell emelnünk M. Iunius Brutust, akitől három levelet¹²⁸ kapott, és akihez kettőt küldött,¹²⁹ valamint Iulius Caesart, akitől

¹²¹ Atticus Cicero gyermekkori barátja. Szintén lovagrendi családból származik, de sohasem törekedett politikai karrierre, még annak ellenére sem, hogy a kor politikai nagyságaival állt szoros barátságban. Kettejük levelezésére legújabbán ld. Benöhr 1998. 115–149.

¹²² A köztársasági levelezés relatív forgalmi mutatója: 16,36.

¹²³ 9,37

¹²⁴ Pontosan 3,67-szer.

¹²⁵ Nem feltétlenül kell elfogadnunk Boissier gúnyos megjegyzését (Boissier 1876. 143.), hogy mindez a pénzért történt. Elképzelhető, hogy a pénzvágy is munkált kettejük viszonyának alakításában, de Atticus tudott az emberekkel bánni. Ez a Cicéróval kialakított kapcsolatán is jól lemérhető.

¹²⁶ Q. Lepta: Cicero műszaki tisztje, aki elkísérte Kr. e. 51–50-ben Ciliciába. Cic. ad Att. VI. 1. 22. stb.; Marcianus: Cic. ad Att. XIII. 1. 1.; C. Vestorius: Cicero és Atticus közös, Puteoliból származó, szellemes ember hírében álló barátja. Pénzügyletekkel foglalkozott. Cic. ad Att. XIII. 29. 3.; Pomponia: Atticus húga, Q. Cicero házasságos és féktelen vérmérsékletű felesége. Cic. ad Att. XIII. 41. 1.; Q. T. Cicero: Cic. ad Att. VI. 7. 1.; Tiro: Cic. ad Att. XII. 19. 4.; Tullia: Cic. ad Att. XI. 24. 1.

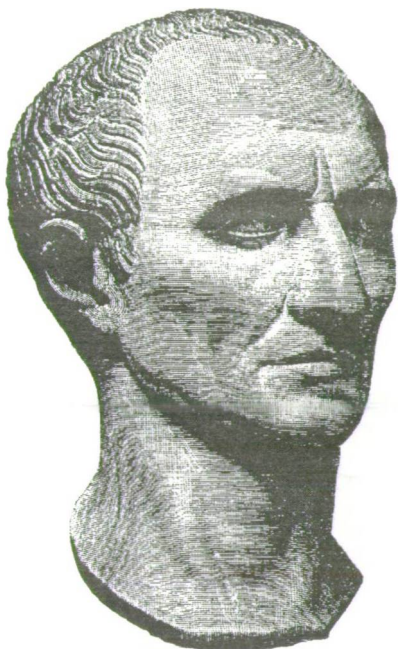
¹²⁷ Brutus: Cic. ad Att. XII. 21. 2.; Caesar: Plut. Cic. 45.; Cincius L.: Cic. ad Att. XII. 44. 1.; Servius Sulpicius Rufus: Cic. ad fam. XIII. 18. 1.; Varro: IX. 1. 1. stb.

¹²⁸ Cic. ad Brut. I. 17.; Plut. Brut. 29.; Plut. Cic. 45.

szintén kapott két levelet.¹³⁰ Ő is összeköttesben állt a politikai élet szinte minden érdekcsoportjával, de míg Cicero esetében ezeket a sokszor egymásnak is ellentmondó kapcsolatokat részben befolyásolhatóságával, egyfajta politikai naivitással magyarázhatjuk, addig Atticus kapcsolatai – a római megítélés szerint – görög szokás szerinti semlegességi törekvéseiből fakadtak.¹³¹

Ha Atticus levélváltásainak konkrét nagyságát vizsgáljuk, meg lehet állapítani, hogy utalásokból kikövetkeztetve is a korszak egyik legjelentősebb levelezésének tűnik. Az általa megkapott levelek mennyisége ugyan mindössze csak a felét jelenti a Cicerónak elküldött levelek számának, de nem ismerjük azoknak a fenn nem maradt „gyűjteményeknek” a nagyságát, amiket a többi partneréhez címzett. Ha csak feleannyi levelet is küldött mindegyiküknek, mint Cicerónak, máris ő lenne a korszak legjelentősebb levélírója.¹³²

III. 2. 2. 2. Caius Iulius Caesar (Kr. e. 100 – Kr. e. 44) levelezése¹³³

Részben a Cicero-levelek között megbújva találhatjuk meg a polgárháború kora talán leginkább meghatározó egyéniségének, Iulius Caesarnak leveleit. A Caesar-levelezés nagysága – valamennyi fellelt adatunk tükrében – jóval nagyobb, mint amiről eddig tudomásunk volt. Nézzük először a konkrét számokat! Adataim között 141 olyan közlést találtam, amely arra vonatkozott, hogy Caesar levelet küldött valakinek. Ezek között természetesen akadhat több olyan is, amelyik ugyanarra a levélre vonatkozik, de tekintve, hogy túlnyomórészt nincsenek birtokunkban se a levelek, se azoknak a tartalmi kivonata, így azt megállapítani, hogy ki, mikor és melyik levélről beszél, nagyon nehéz. Van azonban Caesar levelei között egy, amiről hét különböző forrásból is értesülhetünk: arról a híres, Kr. e. 50 decemberének utolsó napjaiban írott levélről van szó, amit C. Scribonius Curióval a *senatus*nak küldött ultimátumul, s ami aztán a Pompeius elleni polgárháborújához vezetett.¹³⁴ Ez az egyetlen olyan levél a fenn nem maradt levelek között, amit minden kétséget kizáróan megírtak, hiszen forrásaink egész csoportja állítja egybehangzóan nemcsak a feladó és a címzett kilétét, hanem megegyeznek a megírás dátumában, sőt magának a levélnek a tartalmában és hang-

nemében is. Emez utóbbit legszemléletesebben Cicero: „*Caesar, amicus noster, minaces qd senatum et acerbas litteras miserat*”¹³⁵ –, leglakonikusabban Suetonius fogalmazta meg: „*Senatum litteris deprecatus est*”,¹³⁶ már amennyiben a „*deprecor* 1” jelentését a „megátkoz”-zal, „fenyeget”-tel kívánjuk visszaadni.

Ha ezt a hat szöveghelyet kivonjuk az összes levélhelyből, még mindig marad 135 Caesar által írott levélünk. Ez a szám a köztársasági korban a harmadik legnagyobb levelezést jelenti,¹³⁷ a relatív forgalmi mutató alapján (3,66) azonban csak az ötödik. Caesar, Q. Cicero és Atticus az, akinek a forrásokból a leg-

¹²⁹ Cic. ad Brut. I. 16. 1.; Cic. ad Brut. I. 17. 1.

¹³⁰ Cic. ad Att. V. 1. 6.; Cic. ad Att. XII. 6. 3.

¹³¹ Ezt azonban a levelek töredékes volta miatt a másodlagos információk alapján kissé nehezebb megítélni, semlegessége gyakran csak felszíni, hiszen Caesart rendkívüli módon gyűlölte. Műveltsége, jó politikai meglátásai, Cicerónál kevésbé befolyásolható egyénisége, kitűnő gazdasági érzéke sokkal több pozitív vonással ruházta fel, mint amennyire megvetően elemzi pl. Boissier életrajzában.

¹³² Ha eljárászadunk a számokkal, akkor ugyanis arra az eredményre juthatunk, hogy ha mind a 23 partneréhez elküldi a Cicerónak elküldött levélmennyiség felét, akkor 3165 levelet küld el, ehhez jön a Ciceróhoz írt 270, azaz összesen 3375 levél, ami egy-magában több, mint az általam fellelt összes levélmennyiség.

¹³³ Az általam használt Caesar kiadásokat ld. a bibliográfiában. Caesar levelezésére ld. még: Peter 1901. 96–97.

¹³⁴ Caes. de bell. Civ. I. 1. 1.; Caes. de bell. civ. I. 9. 3.; Suet. Caes. 29.; Cic. ad fam. XV. 16. 11. 2.; Plut. Ant. 15.; Appianus II. 32.; Caes. 56.

¹³⁵ „Caesar, kedves barátom, fenyegető és barátságtalan levelet küldött a senatushoz” Cic. ad fam. XVI. 11. 2.

¹³⁶ „A senatust levélben fenyegette meg” Suet. Caes. 29.

¹³⁷ A teljes levélmennyiségnek mindössze 8,9%-a.

több elküldött levelét ki lehetett mutatni.¹³⁸ Két társától eltérően, az ő esetében a hozzá írt levelek elég nagy arányát jelezték a források.¹³⁹ A hozzá címzett levelek száma valamivel kevesebb, mint harmada az általa írottaknak.¹⁴⁰ Az arány rosszabb, mint az Atticus-leveleké,¹⁴¹ aki majdnem még egyszer annyi levelet kapott, mint amennyit írt, közelít a Cicero-levelek arányához,¹⁴² aki mintegy egyharmadával kapott csak kevesebbet az általa elküldötteknél, ami azt jelentené, hogy bár Caesar rendszeresen levelezett, a válaszok sokszor alkalmoszerűen érkeztek meg. Ezt viszont még a Cicero-levelekre írt esetleges válaszoknál is kevésbé feltételezhetjük. Ha hihetünk Plutarchosnak,¹⁴³ akkor az egész római magánlevelezés tulajdonképp vele kezdődik: „Hadjáratai közben lóhátról diktálta leveleit, sőt Oppius elbeszélése szerint, gyakran két vagy több írnot is foglalkoztatott egyszerre. Állítólag Caesar volt az első, aki barátaival rendszeres levélváltás útján érintkezett” (ford.: Máthé E.).

Egy másik Plutarchos hely is alátámasztja azt az állítást, miszerint Caesar rendszeres levélíró volt: „Előző este Caesar Marcus Lepidus házában vacsorázott, s az asztal mellett végigdőlve kerevetén szokása szerint vacsora közben leveleket írt alá.” (ford.: Máthé E.).¹⁴⁴

Tudjuk tehát, hogy sokat, egyszerre több írnotkal, rendkívüli intenzitással és rendszerességgel írt. Mindössze azt nem tudjuk a rendelkezésre álló adatok alapján sehogy sem megbecsülni, hogy nagyságrendjében mekkora lehetett ez a levelezés. A Caesarnak küldött levelek nem takarják semmiképpen sem azt az arányt, amit feltételezhetünk a hadjárataiban lóhátról is leveleket író és váró Caesarról. Rambaud Caesar-tanulmányaiban¹⁴⁵ kifejti, hogy a római hadseregben ebben az időben már mindenképpen szokásban volt az, hogy az egyes alegységek parancsnokai rendszeres beszámolási kötelezettséggel tartoztak a fővezérnek, ezen túlmenően feltételezi, hogy Caesar ezeket a beszámolókat használta fel a *Commentarii de bello Gallico* összeállításánál. Ha ezt a tényt igaznak fogadjuk el, akkor ez az általunk feltárt levelezés ugyancsak hatalmas méretűre duzzad, akkorára, hogy annak nagyságát megbecsülnünk sem lehet. Mert hány levelet írhatott Caesarnak egyetlen *legatus*? Mikor? Amikor épp történt valami, vagy épp akkor is, amikor nem történt? Esetleg információt adott kérésre? És milyen rendszerességgel? Naponta? Havonta? Mindez konkrét adatok híján nem vezet semmi értékelhető eredményre. Mindössze annyi állapítható meg, hogy Caesar leveleket küldött és kapott igen nagy, feltehetően naponkénti, vagy ehhez nagyon közeli rendszerességgel alvezéreitől, barátaitól, sőt politikai ellenlábasaitól is. A hivatalos beszámolási kötelezettség tényét látszik igazolni az is, hogy maga Caesar is jelentéseket tartalmazó leveleket küldött a maga „hivatali feletteseikhez”, a *senatus*hoz, hogy beszámoljon az általa elért eredményekről. A *senatus*hoz írott levelek jelentik a levélgyűjtemény egy címzetthez intézett legtekintélyesebb részét: 15-öt találtam meg konkrétan belőlük. Ez Caesar gall háborújáról írott munkájából is kiderül, hiszen szinte minden könyv végén ott szerepel a mondat: „*His rebus gestis ex litteris Caesaris dierum viginti supplicatio a senatu decreta est.*”,¹⁴⁶ maga vagy évnvi rendszerességgel, vagy már az egyes hadműveletek lezárásakor eljuttatta tudósítását a *senatus*hoz.

A *senatus*hoz küldött írásoknak van még egy érdekessége, már ami magának a levél-formának a kialakulását illeti. Suetonius arról ír, hogy: „*quas primus videtur ad paginas et formam memorialis libelli*

¹³⁸ Az Atticus levelek 99,6%-a, Q. Cicero leveleinek 88,52%-a, Caesar leveleinek pedig 95,74%-a *testimonium*.

¹³⁹ Míg Atticus esetében csupán 2,48%, Q. Cicerónál már 28,3%, addig Caesar esetében 85,71%-nyi levél maradt fenn a történeti forrásokban.

¹⁴⁰ 42 levél, azaz pontosan 29,78%-a az általa írottaknak.

¹⁴¹ 154,35%

¹⁴² 74,22%

¹⁴³ Plut. Caes. 17. „ἐν ἐκεῖνῃ δὲ τῇ στρατείᾳ προσεήσκησεν ἱππαζόμενος τὰς ἐπιστολὰς ὑπαγορεύειν καὶ δυαὶν ὁμοῦ γράφουσιν ἔξαρκεῖν, ὥς δ' Ὀππιὸς φησι, καὶ πλείοσι. λέγεται δὲ καὶ τὸ διὰ γραμμάτων τοῖς φίλοις ὁμιλεῖν. Καίσαρα πρῶτον μηχανήσασθαι, τὴν κατὰ πρόσωπον ἔντευξιν ὑπὲρ τῶν ἐπειγόντων τοῦ καιροῦ διὰ τε πλῆθος ἀσχολῶν καὶ τῆς πόλεως τὸ μέγεθος μὴ περιμένοντος.”

¹⁴⁴ Plut. Caes. 63. „πρὸ μιᾶς δ' ἡμέρας Μάρκου Λεπίδου δειπνίζοντος αὐτόν, ἔτυχε μὲν ἐπιστολαῖς ὑπογράφων ὥσπερ εἰώθει κατακεῖμενος”.

¹⁴⁵ Rambaud 1962. 60–69.; 108–113.; Rambaud 1963.

¹⁴⁶ Caes. Bell. Gall. IV. extr.: „Caesar levélben számolt be hadjáratairól; ennek eredményeképp a senatus húsz napig tartó hálaadó könyörgést rendelt el” (ford.: Szepessy T.).

convertisse, cum antea consules et duces non nisi transversa charta scriptas mitterent.”¹⁴⁷ Íme, ez a lapokból álló, jegyzetfüzet forma a második újítás, már ami a levelezést illeti: Caesar volt az első, aki a levelezés szokását barátaival rendszeressé tette, tehát a magánlevél formáját népszerűsítette, s ő volt az, aki külső megjelenésében is új formát adott a hivatalos beszámolónak.

Caesar leveleinek 40 címzettje van. Ezek közül, mint már említettük, a *senatus* emelkedik ki, s találunk még néhány kollektív címzettet is, mint a római tribusok, vagy katonái, de túlnyomó többségükben magánszemélyek. A hozzá írott leveleket pedig kivétel nélkül magánszemélyek írták. Levelezőpartnereinek száma összesen: 50. Felfedezhetünk közöttük néhányat a kor nagy levelezői közül, mint például Atticust, megtalálhatjuk a legbizalmasabb barátokat: L. C. Balbust és C. Oppiust,¹⁴⁸ néhány politikai vetélytársat, mint például Pompeiust, illetve az ő híveit, a Róma-barát kis-ázsiai fejedelmet,¹⁴⁹ vagy Cicerót. Levelezőpartnerei közül a felsoroltakon kívül a legismertebbek: M. Antonius, Q. Longinus Cassius, P. Clodius, M. Licinius Crassus, L. Cornelius Lentulus Crus, P. Servilius Isauricus és P. Servilius Sulpitius Rufus. Levelezett tehát a saját politikai körével éppúgy, mint ellenfeleivel. Ugyanúgy, mint Cicero, ő is fenntartotta a kapcsolatot a hozzá baráti szálakkal kötődőkkel, illetve tényleges és lehetséges ellenzékével is. Mindkettőt megnyerni igyekezett. Erre jó példa C. Trebonius, vagy akár maga M. Cicero, aki Pompeius oldalán állt ugyan, de néha láthatóan közeledett Caesarhoz, s mint már említettem, a britanniai hadjárat eredményei még őt is lenyűgözték. Ha azonban alaposabban megnézzük ezt a listát, akkor azt tapasztaljuk, hogy mégsem magánlevelezéssel állunk szemben Caesar esetében, hiszen leginkább Caesar *legatusait* lelhetjük fel levelezőpartnerei között, így pl. M' Acilius Caninust, M. Antonius, Q. Tullius Cicerót, Cn. Domitius Calvinust, Q. Fabius Maximust, A. Gabiniust, T. Labienust, Q. Pedius, C. Treboniust.¹⁵⁰ Ha hozzávesszük a katonáihoz írott levelet,¹⁵¹ vagy műszaki tisztjével, Balbusszal fenntartott baráti jó viszonyát, akkor a Caesar-levelezésről kialakított képünk más értelmet nyer: ennek tükrében megállapítható, hogy alapvetően nem magánlevelezésről, hanem sokkal inkább hivatali levelezésről van itt szó. Meglehet, hogy Caesar barátait és híveit tette *legatusaivá*, így kellett lennie, hiszen olyan hadjáratokra indult, ahol a Római Birodalom által még le nem igázott népeket és addig még meg nem szerzett területeket kellett meghódítani. Ezekben a hadjáratokban pedig olyan segítőtársakra volt szüksége, akik feltétlenül támogatták elképzeléseit. Caesar levelei tehát alapvetően azt a szervezőmunkát tükrözik, amelyet sikeres hadjáratai lebonyolítása érdekében végzett.

Ennek a töredékeiben is igen izgalmas levelezésnek fenn nem maradása a legnagyobb rejtély, hiszen elég nagy bizonyossággal következtethetünk antik kiadására is,¹⁵² ami a Flavius-kortól közkézen forgott.¹⁵³

III. 2. 2. 3. Quintus Tullius Cicero (Kr. e. 102 – Kr. e. 43)

Cicero öccse jellemét tekintve éppoly befolyásolható volt, mint nagyhírű testvére. Rengeteg közös vonással rendelkeztek. Hasonló neveltetésben részesültek, közös volt érdeklődésük és baráti körük jó része is. Quintus ugyanolyan könnyelmű volt a pénzügyek terén, ő is vágyott a politikai életben elért sikerekre, s ő is vonzódott az irodalomhoz. Hasonló szerencsével házasodtak: Quintus felesége, Pomponia¹⁵⁴ ugyanolyan kellemetlen feleség volt, amilyen nehezen lehetett Tulliót elviselni néhány évnyi házasság után. A két testvér halála is hasonló, mindketten a proscriptio áldozataivá lettek. A fivérek sorsának párhuzamai azonban nem jelentenek tökéletes equivalenciát. Quintus politikai pályája nem olyan ragyogó, mint Marcusé. Vé-

¹⁴⁷ Suet. Caes. 56. 5.: „ezek úgy látszik, tőle nyerték a lapokból álló, jegyzetfüzetformát; a consulok és hadvezérek ugyanis azelőtt csak a papyruslapokra szélkében írva küldték el leveleiket.” (ford.: Kis F.-né)

¹⁴⁸ A hozzájuk írt leveleket több antik történetíró, így Suetonius és Gellius is említi. V.ö. még: Cugusi 1983. 178.

¹⁴⁹ Deiotarus. Cic. pro Deiot. 18. 34.

¹⁵⁰ Legátusa volt M' Acilius Caninus a polgárháborúban, M. Antonius a későbbi triumvir, a gall háborúk alatt, Q. Tullius Cicero, aki elkísérte Galliába és Britanniába is. Cn. Domitius Calvinus Caesar politikájának támogatója, legátusa, Q. Fabius Maximus a gall háború alatt, A. Gabinius Kr. e. 49-ben, T. Labienus szintén a gall háború egyik legsikeresebb legátusa volt. Q. Pedius Caesar unokaöccse, C. Trebonius egyik legjobb hadvezére, aki Kr. e. 44-ben részt vett a Caesar elleni összeesküvésben.

¹⁵¹ Appianos, II. 58.

¹⁵² Plin. Nat. Hist. 14. 66.

¹⁵³ Vö. Peter 1901. 96–97.; Cugusi 1983. 177.

¹⁵⁴ Atticus nőtestvére

gigijárta ugyan a hivatali ranglétra néhány állomását, de nem emelkedett se olyan népszerűsége, se olyan magasra, mint Marcus. Katonai pályáján látszólag felülmúlta testvérét,¹⁵⁵ de valójában az elért eredmények Caesaréi, s nem az övéi. Míg Marcus ingadozik Caesar és Pompeius között, addig Quintus következetesen tartott ki Caesar mellett. Irodalmi ízlésük sem egyezett teljesen, Quintust inkább a drámák érdekelték, különösen a görög tragédiák vonzották, melyek közül fordított is. De művei nem bizonyultak maradandónak, egy rövidke munkán kívül csak néhány levél maradt utána.

Leveleinek teljes gyűjteménye 114 levélhelyet tartalmaz. Ebből 61-et ő írt, 53-at pedig hozzá címeztek. A relatív forgalmi mutatója 9,5, ami a második legnagyobb az adott korszakban.¹⁵⁶ Levelezőpartnereinek száma: 12, s ő azon ritka személyek közé tartozott, akik valamennyi partnerüknek küldtek levelet. Igaz ugyan, hogy közülük csak ötten állt kölcsönös levélváltási viszonyban. Ez az öt személy pedig a családjából került ki: M. Cicero, a bátyja, Q. T. Cicero, a fia, Tiro, bátyja közszeretnek örvendő titkára, Atticus, aki neki is barátja volt és Caesar, aki hadvezére és példaképe egy időben. A velük folytatott levelezés jelenti teljes levelezésének 91,83%-át, a többieknek csupán egy-egy levelet küldött.

Teljes levelezésének túlnyomó többségét¹⁵⁷ a Marcusszal folytatott levelezés jelenti. Kettejük kapcsolata igen szoros, úgy tűnik, minden apróságot részletesen megtárgyaltak egymás között. Marcus kétségkívül elárasztotta leveleivel öccsét. Nagyságrendben ezután hatalmas szakadéknálkülönbséggel¹⁵⁸ a Caesar-al folytatott levelezés adatai következnek. Ez nagyon csekély töredéke lehet a valóságos forgalomnak.¹⁵⁹ Ha figyelembe vesszük a korábban már elmondottakat, hogy Caesar alvezérei beszámolási kötelezettséggel tartoztak felettesüknek,¹⁶⁰ akkor kettejük üzenetváltását, legalábbis Q. Cicero részéről, sokkal nagyobb mérvűnek kell feltételeznünk. Mi sem jellemzi azonban beszédesebben Q. Cicero sokadrangú szerepét Caesar hadjárataiban, mint forrásaink hallgatása a vele folytatott levelezésről. Ha megközelítőlegesen arányokat akarunk megállapítani, akkor a Q. Cicero–Caesar levélváltásokat a M. T. Ciceróval történt levelezésnek legszerényebb becsléssel is legalább a felére kell taksálnunk.

Partnerei közül még fiáról, az ifjabb Q. Tullius Ciceróról kell megemlékeznünk, akihez két levelet küldött és akitől hármat kapott. Ismét azzal az esettel állunk szemben, amikor forrásaink adatai alig hihető. Mindkettejükről tudjuk, hogy szívesen írtak levelet, igényelték a levelezés nyújtotta információkat. Ha így van, már pedig így van, akkor nehezen feltételezhető Q. Ciceróról, mint atyáról, hogy megtalált levélhelyeink arányában érdekelte volna csak fia sorsa. Ugyancsak feltehetjük a fiúról, hogy ennél szorgalmasabban számolt be előmeneteléről atyjának. Ha az apa-fiú levélváltást ismét a két Cicero-testvér levélváltásának arányához mérjük, akkor ebben az esetben Q. Cicero levelezése ugyancsak eléri a Caesarét, s bárhogyan is számítjuk, megbecsüljük, vagy pusztán a meglévő adatokat számoljuk össze, Q. Cicero a kor harmadik-negyedik legnagyobb levelezője lehetett. Ebbe persze bele kell kalkulálnunk azt a tényt, hogy az ő bátyja volt az akkori római világ legnagyobb „levél gyárosa”, akitől temérdek levelet kapott, ezzel ösztönözve a rendszeres válaszadásra. Quintus többi levelezőpartnere is kapcsolatban állt M. T. Ciceróval. Érdekesség, hogy közülük többen olyan férfiak, akik nem csupán M. T. Cicero baráti köréhez tartoztak, hanem egyúttal Caesar barátai, vagy rokonai, vagy pártfogoltjai is voltak, mint A. Ligurius, aki mindkettejükkel bizalmas barátságban volt, vagy T. Pinarius Natta, akit – azon túlmenően, hogy Cicero barátja –, rokoni szálak fűztek Caesarhoz, illetve „a Golyvás”, P. Vatinius, korának fura figurája,¹⁶¹ aki különös kegyben állt Caesarnál, s akivel szemben ugyan Cicero eleinte ellenszenvvel viseltetett,¹⁶² később azonban elviselte társaságát, sőt az ügyvédje is volt.

A Quintus Cicero-levelezéstöredék arra enged következtetni, hogy Quintus a politikai életbe M. T. Cicerón és Caesaron keresztül kapcsolódott be.

¹⁵⁵ Caesart kísérte el a galliai és britanniai hadjáratra.

¹⁵⁶ Megelőzi fivérét is, de a torz arány erősen töredékes levelezési forgalmának nagyságrendekkel kisebb számú leveléből adódik.

¹⁵⁷ 41-et küld és 33-at kap, azaz összes levélhelyeinek 64,91%-át teszi ki ez a levélforgalom.

¹⁵⁸ Kettőt kap, négyet küld, az összes levélhely 5,26%-át kitevő forgalom.

¹⁵⁹ Ismételtén utalni kell rá, hogy a Q. Cicero levél-töredékeket Marcus Cicero munkáiból rekonstruáltam, s kettejük viszonya Caesarhoz néha igen eltérő. Természetes, hogy M. Cicero nem fordít figyelmet öccse és Caesar levelezésére csak akkor, amikor az ő figyelme is Caesar felé fordult, s leginkább akkor, amikor viszonyuk kissé felengedett.

¹⁶⁰ Ld. Caesar levelezését

¹⁶¹ Rendkívüli balgasága miatt kitűnő eszköz volt Caesar kezében, akit felhasználott, majd az elvégzett munka arányában jutalmazott. Vö. Velleius I. 69.; Macrob. Saturn. II. 6.; Catullus Carm. 52.

¹⁶² Vö. Cicero Orat. in Vatini.

III. 2. 2. 4. Marcus Iunius Brutus (Kr. e. 85 – Kr. e. 42)

Cato unokaöccsét, Cassius és Lepidus sógorát, akit rokoni szálak fűztek Caesarhoz és Pompeiushoz is, rokoni kapcsolatai és keleti tanulmányai¹⁶³ szinte determinálják arra, hogy intenzív levelezést folytasson. Ennek nyomai azonban forrásainkban alig látszanak. Különösnek tűnik, hogy ennek az irodalommal foglalkozó férfiúnak az esetében mindössze 72 levélhely mutatható ki, relatív forgalmi mutatója viszont rácáfolni látszik a csekélyke számra, elég magas: 4,5. Tizenhat partnerének küldött, háromtól pedig kapott levelet. Közülük mindössze hárommal, Atticusszal, Caesarral és M. Ciceróval állt kölcsönös levélváltási kapcsolatban. Atticusszal keleten ismerkedtek meg. Hasonló ízlésük volt mind a művészetekben, mind a politikában. Atticus volt az, aki bemutatta Brutust M. Cicerónak, aki bár idősebb volt nála, tíz éven át tartó barátságuk alatt mindvégig megtisztelő respektussal közeledett hozzá.

A Brutus-levelezés legtekintélyesebb része Cicerótól származik.¹⁶⁴ Nagyságrendben senki sem éri el ezt a gyűjteményt, de a címzettek annál beszédesebbek. Ha a fent említetteket leszámítjuk, jószerével csak ún. kollektív címzett marad: a *senatus*, barátai, a pergamoniak, a samosiak. E két utóbbi a keleti tanulmányutakon kötött barátságokra, s velük történt levelezésre utal. Ezeknek száma minden bizonnyal nagyobb lehetett, mint a jelenleg ismert levélhelyek száma. A többi magánszemély közül mindenképp ki kell emelnünk Q. Hortensius Hortalust, a Cicerót megelőző idők legnagyobb szónokát, akinek sajnálatos módon egyetlen munkája sem maradt fenn – ezzel magyarázható az a tény is, hogy Brutus esetében is csupán egyetlen levelet lehet fellelni vele kapcsolatban –, s akinek ragyogó képességei és párját ritkító memóriája méltán vívta ki a kortársak elismerését.

Nagyon jellemző levelezési kör ez. Brutus ennek alapján inkább tudós irodalmárnak, mint politikusnak látszik. Politikai ambíciói így inkább filozófusi-tudósi álmodozásnak tűnnek, mintsem a valós helyzet reálpolitikai felméréseinek.

III. 2. 2. 5. Cn. Pompeius Magnus (Kr. e. 106 – Kr. e. 48)

Pompeius Caesar triumvir társa, majd a polgárháborúban ellentéte volt. Politikai pályafutása ellentmondásos, gyakran keltett féltékenységet és ellenszenvet. Hadvezér volt, látványos hadisikerrel, s értékelői ha másban nem is, abban szinte mindig megegyeztek, hogy hadvezérnek kiváló. Politikai pályája azonban már nem ennyire ellentmondásokról mentes, személyének megítélése legalább annyi vitát váltott ki, mint Caesaré, aki mellett határozatlannak, szürkének tűnik. Mint hadvezér, lehetett kiváló, de mint politikus, nem. Hiányoztak ugyanis belőle azok a tulajdonságok, melyekre abban az időben múlhatatlan szüksége volt mindenkinek, aki politikai pályára lépve komoly szerepet kívánt játszani: nem volt jó szónok és nem volt megnyerő modora. Merev volt, és nehézkes. A jó politikus rugalmas nyitottságának hiánya érződik levelezésén is. Míg a már korábban elemzett kortársak levelező-partnerei között szinte egyenlő arányban bukkantak fel párthíveik és politikai ellenlábasaik, addig Pompeius

¹⁶³ Tudósnak indult, Atticában tanult. Később bejárta a hellén világot és gyakorló íróként és filozófusként tett szert közismert írók barátságára.

¹⁶⁴ 70,14%

esetében szinte kivétel nélkül az ő feltétlen híveivel találkozunk. Jóllehet szövetségre lépett egy időben Caesarral, de kapcsolatuk felszínességét, kényszeredett voltát jelenti a szinte formális egy-egy levél. A Caesar-pártiak közül is csupán Cn. Calvinus Domitius szerénykedik egyetlen levélhellyel. Igaz, hogy nagyon kevés levéladatunk van, összesen 53, amiből 29-et küldött és 24-et kapott. Ez nagyjából kiegyensúlyozott arány lenne, ami a relatív forgalmi mutatóban is tükröződik, ami 2,4, azaz mind a 22 levelezőtársával kölcsönösen válthatott volna levelet, de csak hét emberrel állt kölcsönös viszonyban. Levelezési szokásainak feltárása, valamint levelezési körének felmérése így nem történhet meg a levelek mennyiségi mutatóinak elemzése alapján, politikai szimpátiáit vagy ellenérzéseit csupán a vele kapcsolatot tartó személyek alapján állapíthatjuk meg, de ezen rokonszenv fokozatait nem tudjuk meghatározni.

A vele szemben kevesebb együttérzést mutató két politikussal¹⁶⁵ szemben tizenegy Pompeiushoz húzó címzettet találunk.¹⁶⁶ Az arány ötszörös, ami vagy azt jelentette, hogy Pompeius nem kívánt vitázni ellenfeleivel, s így csak a saját híveivel tartotta a kapcsolatot, vagy azt, hogy meg sem kísérelte megérteni az ellentábort, s valamiféle szűklátókörű politikai elgondolásból vagy merevségből került a vele nem azonos nézetet vallókat. Természetesen tovább finomíthatnánk a képet a levelek időbeli megoszlásának elemzésével. Caesar és C. Domitius Calvinussal történő levélváltása a gall háború idejére esett,¹⁶⁷ amikor ezzel a politikai irányultságú csoporttal szinte kötelező volt felvenni a kapcsolatot. Pompeius levelezési gyakorlatának egyoldalúsága, mint tény, mindenesetre tovább gazdagítja a triumvirről alkotott képünket.

III. 2. 2. 6. M. Antonius (Kr. e. 82 – Kr. e. 30)

A kissé fiatalabb kortárs, M. Antonius személyiségének megítélése is nehéz feladat. Személyiségjegyei közül hol hadvezéri képességeit, hol politikai éleslátását, hol hatalomvágyát emelik ki, egyszer kárhóztatják kicsapongó életmódja miatt, másszor a Cleopatrával folytatott szerelmi viszonyt vetik a szemére, mert megalázta mint férfit és rómaid, hogy aztán ugyanezen a viszony előtt mint a romantikus és igaz szerelem mesébe illő példája előtt meghajoljanak. Külön-külön mindegyik elemzés tartalmaz valami igazságot, de Antonius jellemére nem a felsoroltak valamelyike, hanem épp ez a sokoldalú és összetett beállítódás az igaz. Érdekes, hogy valamennyien, akik kiemelkednek a köztársasági levelezők közül, minden gyarlságukkal és jellemszilárdságukkal, lojalitásukkal és köpönyegforgatásukkal együtt meglehetősen összetett és ellentmondásos jellemek. Talán ha nem ilyenek lettek volna, nem válhatott volna belőlük az, amivé lettek, s ha nem vittek volna vezető szerepet a római politikában, nem szomjazták volna annyira a híreket, s leveleket sem írtak, illetve igényeltek volna, hogy benne maradhassanak az események forgatagában.

A levelek mennyiségét tekintve már csak az ő levelezése tartozik bele abba a körbe, ami figyelmünkre még számot tarthat. Összesen 43 levélhelyet találtam vele kapcsolatban, melyek közül huszonkettőnek szerzője, huszonegynek címzettje volt. A relatív forgalmi mutatója 2,56, tehát alig valamivel magasabb mint Pompeiusé. Összesen 16 partnere van, közülük kilenccel állt kölcsönös kapcsolatban. Levelezőtársai között jelen volt, s Pompeiusszal ellentétben itt nagyjából kiegyensúlyozott arányban a korabeli politikai élet minden képviselője, így a Caesarhoz közelállók, mint A. Hirtius;

¹⁶⁵ Caesar és Cn. C. Domitius

¹⁶⁶ L. Scribonius Libo, L. Domitius Ahenobarbus, L. Cornelius Lentulus Crus, L. Caecilius Metellus, C. Claudius Marcellus, L. Vibullus Rufus, L. Cornelius Sulla, M. T. Cicero, Cornelia, Mucia, s végül nem egy személy, hanem több: a hajórajok parancsnokai

¹⁶⁷ Kr. e. 58, Kr. e. 49

a pompeianusok, mint pl. Cicero; a köztársaságiak, mint M. Brutus, Octavianus és Antonius személyes jó barátai, mint C. Asinius Pollio; illetve a harmadik triumvir M. Aemilius Lepidus. Természetesen ezek a személyek nem egy időben a partnerei, s a tarka politikai csoportok közötti egyensúlyozgatása sem egy-idejű. Ugyancsak korban egymás után levelezett feleségeivel – Fulviával, majd Octaviával, végül Cleopatrával.

Levelezése az ügyes politikust tükrözi, aki mindig igyekezett a családi háttérrel is biztosítva információkat cserélni és szerezni mindenkitől, akivel a kapcsolat-tartás hasznos lehetett a számára

III. 2. 3. A KÖZTÁRSASÁGKOR HIVATALOS LEVELEZÉSE

A hivatalos, azaz az államhatalmi szervek és *magistratusok* levelezésének nagyságát két összetevőből rekonstruálhatjuk. Ezek közül az egyik magából a levelezésből kikövetkeztethető. Olyan testületekhez, illetve *magistratusokhoz* címzett levelek tartoznak ide, mint a *senatus*, a *consulok*, a *tribusok*, *quattuorvirek* stb. A levélforgalmat tekintve nem jelentős a velük folytatott levelezés, a *senatus* kivételével valamennyien címzettként szerepelnek.

Ezt a hivatalos levelezési gyakorlatot legkiemelkedőbben képviselő testület maga a *senatus* volt. Mint már említettem, sajnos nem az általa elküldött utasítások, hanem a *senatus*hoz küldött beszámolók és értesítések nyomai maradtak ránk. Összesen 49 ilyen levélhelyet találtam öt címzettel és tizenhét feladóval. Csúppán hárman vannak olyanok – D. Brutus, M. T. Cicero és Cn. Pompeius –, aki egyaránt küldött levelet a *senatus*nak illetve kapott a *senatus*tól. A többieknél ez szövegszerűen nem mutatható ki, bár Caesar esetében tudjuk, hogy kapott *senatusi* utasítást, s nem lehetett ez másként M. Antonius, de a *senatus*nak beszámolási kötelezettséggel rendelkező többi *magistratus* esetében sem. A *senatus*hoz címzett levelek ugyanis forrásaink szerint kizárólag ilyen személyektől származnak. A *senatus*szal folytatott levelezés relatív forgalmi mutatója 2,57, s történeti szemszögből nézve talán a *senatusi* levelezés esetében a legfájdóbb, hogy nem maradtak ránk nagyobb számban a korabeli politikai életet jobban megvilágító feljegyzések. Így is, ezeknek a levélhelyeknek 92%-a testimonia, s mint ilyenek, csúppán töredékes információkat tartalmaznak a levelezés tekintetében fontos forgalmi adatokról¹⁶⁸ és a történelmi és irodalmi szempontból egyaránt fontos tartalmukról is.

A töredék-adatok alapján rekonstruált hivatali levelezés nagyságát egyéb feltételezések és adatok alapján megpróbálhatjuk tovább finomítani. A feltételezés és becslés alapja az lehet, ha összevetjük ezeket a jelentéseket pl. a Caesarnak küldött alvezéri beszámolókkal. Ha Caesarnak minden alvezére köteles volt írásbeli tájékoztatást adni, akkor a *senatus* esetében a helytartókról hasonlóképp feltételezhetjük, hiszen nem elfogadható, hogy az ekkorra már birodalomná nőtt római állam teljes hivatali ügyintézése a szóbeliség szintjén folyt volna. A provinciák száma ebben a korban 14.¹⁶⁹ Ha azt nem is számítjuk, hogy a provinciálisok kötelesek voltak néha köszönő, dicsőítő levelet írni kormányzójukról a *senatus*nak, akkor is ez évi 14 levél minimum, a polgárháború korának kb. 70 éve alatt ez legalább 980 levelet jelent. Ha ezt a már meglévőkhöz hozzáadjuk, akkor a Cicero-levelezés nagyságrendjénél tartunk. Hogy még tovább finomítsuk az így kialakult képet, bevontam a köztársaság hivatali levelezésének elemzésébe egy másik forráscsoportot, a törvényeket is. A köztársasági törvény formáját tekintve inkább *edictum*, mint *epistula*, mégis finomítható általa a levelezésről kialakult kép, hiszen ezeket a törvényeket is jegyezte valaki, aki mint „feladó” szerepelhet, a címzett természetesen ez esetben az, akihez szól, s az esetek túlnyomó többségében ez maga a római nép.

Azok a levelezésbe is bekapcsolódó személyek, akik vagy *consulok*, vagy a *tribunus plebis* tisztségét viselték, általában hoztak néhány törvényt is. A Kr. e. I. század 150 törvényét 54 különböző személy jegyezte.¹⁷⁰ Közülük tizenhárman megtalálhatók a levelezők között is.¹⁷¹ A legtöbb törvényt Caesaré, majd

¹⁶⁸ Ki, kinek, honnan, hová, mikor.

¹⁶⁹ A köztársasági korban ekkorra megszervezett provinciák a következők: Sicilia (Kr. e. 241), Sardinia és Corsica (Kr. e. 231), Hispania inferior [Tarraconensis] (Kr. e. 197), Hispania ulterior [Baetica] (Kr. e. 197), Illyricum (Kr. e. 167), Macedonia (Kr. e. 146), Africa (Kr. e. 146), Achaia (Kr. e. 146), Asia (Kr. e. 129), Gallia Narbonensis (Kr. e. 121), Cilicia (Kr. e. 102), Pontus és Bithynia (Kr. e. 74–63), Creta és Cyrenaica (Kr. e. 67), Cyprus (Kr. e. 57).

¹⁷⁰ Ha magukat a törvényeket a teljes levélforgalommal hasonlítjuk, akkor feladóként a forgalom 0,3 %-a, címzettként pedig mintegy 34%-a sorolható ebbe a körbe.

utána Sulla következik. Jelentősebb számú törvény fűződik még Clodius, P. C. Dolabella és Cn. Pompeius nevéhez.¹⁷² Ez a 13 személy jelzi a *magistraturák* kapcsolattartását a magánlevelezés körével. Valamennyiükről feltételezhető, hogy levelezésük nem szorítkozhatott csupán ezekre a törvényekre. A törvényeket ugyan jegyző, de fennmaradt levéllel nem rendelkező személyek pedig bizonyítják, hogy abban a körben, amelyik leginkább éhezett az információkra, a megírt leveleknek csupán töredéke maradt fenn.

III. 3. A KR. U. IV. SZÁZAD LEVELEZÉSE

A köztársasági korszakhoz képest ebben a században jelentősen megnőtt mind a fennmaradt levélhelyek, mind pedig a levelezésben résztvevők száma. Összesen 7046 levélhelyet találtam, ami 1228 levelezőhöz köthető. A levelek 66,33%-a maradt fenn, a másodlagos információkból rekonstruálható levelek százaléka tehát itt a legalacsonyabb a három század tekintetében.¹⁷³ E század relatív forgalmi mutatója 11,47. Valamennyi levelezőt vizsgálva mindössze 213 olyan címzett akadt, aki címzettként és feladóként egyaránt szerepelt. A levelezésben való részvétel arányában megállapíthatjuk, hogy az adatok szaporodásával jóval tetemesebb mennyiségű levél jelent „nagy levelezőt”, mint a Kr. e. I. században. Közülük a legnagyobbak, bár a korszak mesterségesen meghúzott határa¹⁷⁴ alapján összegzett adatok alapján más helyre kerültek volna, az a három személy, akinek munkássága átnyúlik a IV. századból az V.-be, de akiknek a tevékenysége túlnyomó többségében a IV. századra esik: Symmachus, Augustinus és Hieronymus. Velük együtt 28 olyan levelezőt találtam, akinek levelezési gyakorlatában 60-nál több levelet lehetett feltárni. A többiek esetében az öt vagy annál több levelet tartalmazó gyűjteményekhez köthető személyek az összes levelező 19,7%-át, míg az ötnél kevesebb levéllel rendelkezők az összes levelező 78,01%-át jelentik. Ennek a csoportnak is mintegy a fele, 592 személy mindössze egy-egy levélhely alapján szerepel, így levelezésük szórványosnak tekinthető. Ebből az arányból ismét arra a következtetésre juthatunk, hogy a korszak levelezési gyakorlata nagy levelezők köré szerveződött körökben összponstosul,¹⁷⁵ s az ezeknek a köröknek az érintkezési pontjain lévő levelezésről csupán szórványos információink vannak.

A IV. század teljes levelezését két nagy csoportra lehet osztani. E két csoport a hivatali és a magánlevelezés. Az előbbin belül további két csoport meghatározása lehetséges, a világi, azaz az államapparátus, továbbá a keresztény egyház hivatalos levelezéséé. A IV. század esetében az államapparátus levelei számottevőek, míg az egyház hivatalos levelezése nem kiemelkedő. Az egyházi levelezés különböző szintjein a pápai levelezést tekintem hivatalosnak, ehhez járulnak még a zsinatok körlevelei. A nagy egyházatyák levélváltásait, tekintve hogy általában nem hivatalos leveleket írtak egymásnak, már nem soroltam ide.

A feladók közül a hivatalos levelezésben résztvevők száma 33%, a címzettek közül viszont már 84%, a teljes levélforgalomnak pedig 79,48%-a származik ebből a formából. A kölcsönös levelezési kapcsolatok személyi oldalát tekintve is elég magas ennek a körnek az aránya, 15,5%. Ez azt jelenti, hogy az állam ebben a században élénk törvénykezési gyakorlattal, gondosan irányította a Római Birodalmat, s ez a törvénykezés fennmaradt, s jól adatollható.

A hivatali levelezés másik kategóriáját jelentő egyházi levelezés mértéke ebben a században nem éri el a hivatalos adminisztráció volumenét. A fennmaradt összes helynek 3,5%-át teszi ki a pápai levelezés. Ez ebben a században, amikor az egyházi levelezés igen jelentékeny hányadát adja a levelezésnek, igen csekélynek mondható. Tükrözi azt a tényt, hogy a római püspök még nem mindenható egyházi fejedelem, sokszor háttérbe szorul más püspökök, különösen az alexandriai mellett.

A magánlevelezés egy bizonyos szempont szerint ismét két csoportra osztható. Az egyikbe a pogány, a másikba a keresztény szerzőket lehetne sorolni. Ha pusztán a nagy levelezőket nézzük, akkor azt kell mondanunk, hogy az egyházi személyek túlsúlyban vannak.¹⁷⁶ Ha viszont a mennyiségi szempontok alapján nézzük

¹⁷¹ C. Acilius, Aemilius Lepidus, M. Antonius, C. Scribonius Curio, L. Cassius Longinus, P. Cornelius Dolabella, P. Cornelius Sulla, A. Hirtius, C. Iulius Caesar, Cn. Pompeius Magnus, M. Tullius Cicero, L. Valerius, P. Vatinius

¹⁷² Caesar: 23 db, Sulla: 22 db, Clodius: 8 db, Dolabella és Cn. Pompeius 7-7 db törvény

¹⁷³ 33,66%

¹⁷⁴ A század általános képének felrajzolásakor mesterséges határt húztam 399-nél. Ennek alapján Symmachus ugyan az első, de Augustinus már csak a 6., Hieronymus pedig a 7. helyen áll.

¹⁷⁵ Ehhez a körhöz tartozik 4775 levélhely, az összes 60,76%-a.

¹⁷⁶ Augustinus, Hieronymus, Ambrosius, Ausonius, Paulinus Nolanus áll szemben Symmachusszal. és Flavianusszal.

a teljes levelezést, akkor 1131 egyházi személyhez köthető levélhely áll szemben 1234 pogány személyhez kötődővel. A számok csalókák néha, hiszen Symmachus hatalmas levelezése egymagában is szinte kiadja az összes egyházi személy levelezését együttvéve. A szubjektív tényezőnek nagyon nagy szerepe van az irodalom műfajának különösen mennyiségi alakításában. Az arány, a pogány-keresztény levelezés ilyen mértékű, egyenlő súlyú megoszlása mégis megfelel pl. a római *senatus*-ban a pogány, illetve a keresztény senatorok jelenlétének. A IV. században a kereszténység még nem volt kizárólagos, jelentős posztokon álló arisztokraták még őrizték a hagyományok és értékek védelmének szellemében az ősi vallást is.

III. 3. 1. A KR. U. IV. SZÁZAD HIVATALOS LEVELEZÉSE

A kibocsátási helyeket figyelembe véve a hivatalos levelezés vizsgálatakor, két nagyobb levelezési kör, az egyházé és a császároké különíthető el. Az egyház szorosan vett hivatalos levelezése csak a pápai, illetve a zsinati határozatok levéladatain keresztül rajzolható fel.

A császárok hivatalos levélforgalmának forrásaként mindenekelőtt a törvényekre hagyatkozhatunk. Ez a forrásanyag minden kétséget kizárva alkalmas arra, hogy feltérképezzük a császárok és hivatali apparátusuk működését. A törvényeket azonban csak ritkán bocsátották ki egyetlen császár nevében. A kibocsátó uralkodó személyének megállapítása általában nem ütközik nagyobb nehézségbe. A kiválasztott uralkodó mellett „marad” néhány feladónk, s az így nyert forráscsoport lehetőséget biztosít számunkra egy újabb rekonstrukciós vizsgálat elvégzésére. Tudjuk, hogy a késő-római birodalomban a császári hatalom megosztott. A Birodalom egységét hangsúlyozó törvénykezési gyakorlat azonban azt kívánná kifejezni, hogy az adott rendeletet a megosztott hatalom két (vagy több) képviselője egységes akarattal fogalmazta meg. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ezen hatalmasságok egy helyen és egy időben nyilvánították ki közös akaratukat, de valószínűsíti azt a tényt, hogy a birodalom mindkét fele tudott a másik által, az ő nevében is kibocsátott decretumokról. A fentiek alapján logikusan kikövetkeztethető, erősen valószínűsíthető tényként csak annyit állíthatunk, hogy a többiek nevében is kibocsátott iratok eljutottak a társcsászárok udvarába. Ennek a következtetésnek a történeti és szövegszerű bizonyítása lényegében lehetetlen, hiszen nem maradtak ránk olyan adatok, pl. „iktatókönyvek”, amelyekkel állításunkat alátámaszthatnánk. Tudjuk azonban, hogy a császári udvarok meglehetősen jó, szinte naprakész tájékozottsággal bírtak a birodalom másik felének ügyeit illetően. Ez a tájékozottság természetesen alapulhatott szóbeli közlésen is, de származhatott levélből is. Ugyanígy nehéz bizonyítani, hogy a decretumok a császárig s nem csak annak hivatali apparátusáig jutottak el, de ha csak „referátum” formájában is, mindenképp kaphattak róla valamiféle tájékoztatást. A megerősítő bizonyítékok hiányában is vállalkoznunk kell a császári udvarok közötti kapcsolatok feltárására, hiszen mindössze egy olyan töredékes anyagra támaszkodhatunk csak a fennmaradt iratok között, amely rendkívül torz képet fest erről a viszonylatról, és ami semmiképp sem takarhatja a császári udvarok közötti kapcsolatok valós mértékének kis hányadát sem. A törvények alapján tehát a császárok hivatalos levelezésének két körét, a hivatali apparátussal, illetve a társcsászárokkal létesített kapcsolatokat tudjuk feltárni.

III. 3. 1. 1. A császári levelezés

III. 3. 1. 1. A. A hivatali apparátussal folytatott levelezés

Ennek az időszaknak kiemelkedően magas a hivatali levelezése. A császári leiratok számarányukat tekintve több mint háromnegyedét adják az összes levélnek. Bizonyos elszórt utalásoktól eltekintve,¹⁷⁷ melyeknek nagy része levélnek csak áttételesen minősíthető ajánlás, jórészt csak ezekben az *epistula* formájú utasításokban maradtak fenn a császári levelek.¹⁷⁸ Tartalmi tekintetben *decretum*ok, hivatalos utasítások, amelye-

¹⁷⁷ Vö. Cugusi 1983. 210.

¹⁷⁸ Természetesen kivételeket itt is lehet találni, maradtak fenn ettől a formától eltérő, „valódi levelek” is: pl. Fronto és Marcus Aurelius vagy Plinius és Traianus levelezése.

ken keresztül a Római Birodalom életét irányították. Ebből természetesen az következik, hogy a címzettek csaknem minden esetben a legmagasabb állami tisztségviselők, kivételt képeznek az egyház képviselőinek küldött iratok. Ezt a forráscsoportot, miután csak áttételesen tekinthető levélnek, nem elemzem csakis mennyiségi mutatói alapján. A IV. század császárai törvénykezésüket tekintve jól és gondosan igyekeztek irányítani birodalmukat. Aprólékos gondossággal ügyeltek az ügymenet zökkenőmentes folyamatosságára. Természetesen nem mindegyik uralkodó hagyott hátra jelentős méretű decretum-csomagot, így csak azokat vizsgáltam, akik az összes levelezővel összevetve „nagy levelezőnek” számíthatnak.

A század császárai közül a mennyiségi mutatók alapján I. Constantinus (305–337) az ötödik legtöbb levélhely tulajdonosa¹⁷⁹ Levelezőpartnereit tekintve viszont az első helyen áll.¹⁸⁰ Levélhelyei 77,7%-át a törvényszövegek alapján állapítottam meg, így természetes, hogy kölcsönös kapcsolatairól nem nagyon beszélhetünk, levélhelyeinek mindössze elenyésző töredékét képezik a hozzá címzett levelek.¹⁸¹ Relatív forgalmi mutatója 2,92, ezzel csak a hetedik a korszak levelezői között. Egy-egy partnernek nem küldött sok levelet, de igen kiterjedt kapcsolatrendszere volt. A fáradhatatlan és ambiciózus császár hatalmas birodalomszervező munkáját határozottan lemérhetjük ezen a törvénykezési gyakorlaton. Intézkedéseinek egy tekintélyes része — az egy címzethez küldött levelek közül a legmagasabb számmal rendelkezők — olyan általános érvényű, mindenkire nézve kötelező intézkedések voltak, melyeknek címzettje a „nép”, vagy a „provinciák lakói”.¹⁸² Ez jelenti azt az átfogó munkát, amellyel a Római Birodalmat teljesen új alapokra kívánta helyezni. Egyéb címzettjei közül Septimius Bassus, a *praefectus Urbis Romae*, valamint Ulpius Valerius Maximus,¹⁸³ a többszörös *praefectus praetori*ót, a 327. év *consul*át kell kiemelni. A többi partnere is kivétel nélkül felelős beosztású *magistratus*: *praefectus praetorio*, *consul*, *magister officiorum*, *consularis*, *comes* stb.

II. Constantius (350–361) iratainak számát tekintve a hatodik,¹⁸⁴ partnereinek száma alapján az ötödik,¹⁸⁵ relatív forgalmi mutatója alapján a hatodik¹⁸⁶ helyen áll a császárok között. Összesen 31 olyan dokumentum van, amit hozzá címeztek, de az általa elküldött iratok 99%-a a törvényhelyekből adódik. Az egy személyhez címzett utasítások sohasem magasabbak tizenegynél, általában 1–11 között mozognak, ötnél több levelet mindössze nyolc címzett kap. Az egyetlen kivétel, aki az egész törvénykezési gyakorlatot tekintve is a legtöbb utasítást kapta: Flavius Taurus,¹⁸⁷ aki a 428. év *consula*, előbb *comes sacrarum largitionum*, majd *praefectus praetorio Orientis*, aki harmincnyolc alkalommal vehette kézbe a császári parancsot. Nagyságrendben utána a *senatus*hoz címzett huszonegy rendelet következik, s címzettjeinek több mint a fele¹⁸⁸ csupán egy-egy utasítást kapott.

Iulianus (361–363), aki neoplatónikus indíttatású vallási reformjaival¹⁸⁹ megingatta a keresztény egyház addigi kiváltságait, tulajdonképpen nem igazán sorolható a latin levelezők közé. A császárok közül irodalmi tehetségével is kiváló Iulianusnak ránk maradt ugyan levelezése, amely rendkívül gazdag és érdekes, de jelen dolgozatom szempontjából nem jöhet számításba, mivel alapvetően görög nyelvű. Így latin nyelvű levelei kapcsán csak a törvényeire hagyatkozhatunk, amelyeken kívül egyetlen Iulianushoz címzett latin levelet sem találtam. Így a 65 rendeletével a mennyiségi összehasonlításban a nyolcadik, hetedik a partnereinek számát figyelve,¹⁹⁰ viszont ebből adódóan a relatív forgalmi mutatója 3,64, ami az ötödik legnagyobb. Az egy személynek elküldött decretumok alapján három személy emelkedik ki partnerei közül,¹⁹¹ de egyikük esetében sem tudunk visszajelzésről.

¹⁷⁹ 526 levelet küld, 23-at kap.

¹⁸⁰ 188 partner

¹⁸¹ 23 levélhely

¹⁸² A nép: 29 dokumentum, provinciák lakói: 18 dokumentum

¹⁸³ Bassus: 21 dokumentum, Valerius Maximus: 26 dokumentum

¹⁸⁴ 291 levelet küld, 31-et kap.

¹⁸⁵ 89 partner

¹⁸⁶ 3,61

¹⁸⁷ PLRE II 1056

¹⁸⁸ 47 címzett

¹⁸⁹ Vö. Demandt 1989. 103.

¹⁹⁰ 21 partner

¹⁹¹ Mamertinus *comes sacrarum largitionum*, *praefectus praetorio Italiae Africae et Illyrici* stb., Sallustius *comes consistorii*, Secundus *praefectus praetorio Orientis*.

I. Valentinianus (364–375) levélhelyei alapján a második,¹⁹² relatív forgalmi mutatója¹⁹³ szerint pedig az első helyen áll a császárok között. 86 levelezőpartnere van, ez a harmadik legtöbb. 99,5%-ban törvényei alapján mértem fel kapcsolatait, esetében azonban négy visszajelzést, azaz Valentinianushoz címzett levelet is felfedeztem. Törvénykezése minden tekintetben kiválik a többiek közül. Sok kapcsolata volt, viszonylag kevesebb azoknak a száma, akinek 1-1 utasítást küldött, inkább a 2-5 a jellemző a szórványosnak tekinthető kapcsolatokra, sok a tíz feletti ugyanannak küldött üzenet, így ami másnál soknak számított, az nála a kevés. Legkiemelkedőbb partnere Cl. Mamertinus *praefectus praetorio Italiae*, akihez 40 levelet küldött, illetve Sex. Claudius Petronius Probus *praefectus praetorio Italiae, Illyrici et Africae*, aki 37 utasítást vett kézhez. Probus is kiváló példája annak, hogy a vallási ellentétek nem mindig akadályozták a legmagasabb posztokon lévők együttműködését. Probus orthodox létére is kegyben állt az elszánt arianus Valentinianusnál.

Gratianus (375–383) és II. Valentinianus (375–392) hivatali levelezése kísértetiesen hasonlít egymásra. Nem különösen jelentős, alig néhány kiemelkedő partnerrel rendelkeztek. Gratianus összesen 687, II. Valentinianus 695 levélhelyet tudhat a magáénak. Az előbbi relatív forgalmi mutatója 9,67, míg az utóbbié valamennyi császár között a legmagasabb, 16,95. Gratianus társai közül számszerűen Decimus Hilarianus Hesperius *praefectus praetorio*,¹⁹⁴ tartalmát és a kapcsolatot tekintve pedig Syagrius¹⁹⁵ jelentős. II. Valentinianusnak négy nagyobb forgalmat lebonyolító társa volt: Eusignius, Neoterius, Principius és Q. A. Symmachus.¹⁹⁶ Symmachus kölcsönös kapcsolatban állt a császárral, az ő nevéhez fűződik a legmagasabb forgalom: két levelet küld, tizenhármat kap a császártól.

A sort időrendben I. Theodosius (379–395) zárja, aki 1435 levélhelyével az első, relatív forgalmi mutatója¹⁹⁷ alapján pedig a második helyen áll. Az ő esetében, leszámítva a császári udvarok közötti levelezést, a többiekkel ellentétben tekintélyesebb számú császárhoz címzett levelet találtam, szám szerint harminckettőt, s öt olyan állandó partnert, akivel kölcsönös kapcsolatban állt. Törvényei alapján kiterjedt, egyegy partnerrel többszöri kapcsolatot mutató, sok meghatározó ponton kiemelkedő hivatali kapcsolattartást látszik igazolódni. A legtöbb levelet kapó partnerei Maternus Cynegius *praefectus praetorio Orientis*, a 388. év *consula*, valamint Fl. Eutolmius Tatianus,¹⁹⁸ aki ugyanazokat a tisztségeket töltötte be, mint Cynegius, és közvetlenül utána. Mennyiségileg talán nem ilyen jelentős az Ambrosiusszal fenntartott levelezés,¹⁹⁹ de tudjuk, hogy az eretnekek ellen szigorú intézkedéseket hozó jámbor keresztény császárra Ambrosius jelentős befolyást gyakorolt. Ezt jelezheti az is, hogy a vele folytatott levelezés nagyságrendjében egy *praefectus praetorió*val, vagy *consullal* folytatott levélváltással egyezik meg.

III. 3. 1. 1. B. A császári udvarok közötti levelezés

A század császári levelezésének több mint a fele²⁰⁰ a két uralkodói udvar közötti kapcsolattartást jelentheti. Ennél a levélcsoportnál is hasonló forgalomadatokkal találkozhatunk, mint a levelezés többi területén: több az elküldött, mint a kapott levelek száma.²⁰¹ Az arány azonban meglehetősen kiegyensúlyozott: minden egyes elküldöttre 1,54 kapott levél esik.

Ennek a körnek a legtermékenyebb szerzője I. Theodosius, nála 931 levélhely mutatható ki, a legkevesebb I. Constantinusnál, akinél mindössze két ilyen természetű forgalomadatot találtam. Ami az elküldött leveleket illeti, szintén I. Theodosius a legaktívabb, őt I. Valentinianus, Gratianus, majd II. Valentinianus²⁰² követi. A kapott levelek arányát tekintve II. Valentinianus²⁰³ vezet, őt Gratianus, I. Theodosius és

¹⁹² 893 levélhely

¹⁹³ 9,2

¹⁹⁴ 17 levélhely

¹⁹⁵ 8 levélhely, Q. A. Symmachus levelezőpartnere is, általa kötődik a birodalom egy másik levelezési köréhez.

¹⁹⁶ Ld. Névmutató: Eusignius, Neoterius, Principius 2, Symmachus 3

¹⁹⁷ 12,69

¹⁹⁸ Cynegius: 69 levélhely, Tatianus: 40 levélhely

¹⁹⁹ 8 levélhely

²⁰⁰ 2623 levél, 56,14%

²⁰¹ 1594 elküldött, 1029 kapott levél, az utóbbi az előbbi 64,55%-a.

²⁰² I. Theodosius: 774, I. Valentinianus: 403, Gratianus: 248, II. Valentinianus: 117 levélhely

²⁰³ 470 levélhely

I. Valentinianus követi.²⁰⁴ Ennél a csoportnál a relatív forgalmi mutatóval számolni nem érdemes, hiszen nem ad a valós értéket, inkább a konkrét udvarok közötti kapcsolatot kell áttekintnünk.

III. 3. 1. 1. B. a. I. Constantinus (306–337)

Az egyébként kiterjedt forgalmat bonyolító császár levelezésében teljesen elhanyagolható ez a levelezési kör. Ennek magyarázata egyszerű, uralkodása első éveit után Constantinus szakított a társ-császári rendszerrel. Gyűjteményében mindössze négy olyan levélhely található, ami ide sorolható. Ebből egy Liciniushoz,²⁰⁵ kettő I. Constantiushoz²⁰⁶ és egy Constanshoz²⁰⁷ érkezhettek. Ez a levélmennyiség azonban teljes levelezési forgalmához mérten teljesen lényegtelen.

III. 3. 1. 1. B. b. II. Constantius (337–361) és Constans (337–350)

II. Constantius ebben a levélcsoportban 48 levelet küldött és 21 levelet kapott. Elküldött levelei 22-26 arányban oszlanak meg Constans és Iulianus között. A kapott levelek aránya más, a hozzá érkező 21 levélből 19 feladója Constans volt, akinek ez a mennyiség teszi ki ennek a levélcsoportjának 100%-át. A számok alapján kettejük viszonya kiegyensúlyozottnak mondható, a közös néven kiadott rendeletek azonos arányban érintették mindkét udvart.

Hasonló az arány a Constans által kapott levelek esetében is. A hozzá érkező 26 hivatalos üzenetből huszonkettő II. Constantiustól származott, a fennmaradó négyből egyet I. Constantinus, hármat II. Constantinus jegyezte. A II. Constantius – Constans törvénykezés tükrözi a három Constantinus-fiú közül a legkiegyensúlyozottabb kapcsolatot.

III. 3. 1. 1. B. c. Iulianus (361–363)

A hozzá érkező udvari levelek kivétel nélkül II. Constantiustól származnak.²⁰⁸ Kettejük viszonya ezen levéladatok alapján igen csak egyoldalúnak tűnik: Constantius az aktív fél, Iulianus hallgat. Nem tudni azonban egyetlen más címmel együtt kiadott rendeletről sem, így az udvari kapcsolattartás megítélése Iulianus esetében ezen levéladatok alapján sem lehetséges.

Iulianus és II. Constantius levélváltása a gyám és gyámfiú kapcsolattartása. Gyámja előzékenyen igyekezett a római szokásnak megfelelően egyengetni politikai pályáját, s bevezette a rábízott ifjút az állami életbe. Iulianus 355-től *Caesar*, ezután megjelent a neve törvényekben is, de önálló törvénykezési gyakorlata, úgy tűnik, nem érhető tetten.

²⁰⁴ 280, 157, illetve 77 levélhely

²⁰⁵ CJ 7. 16. 41.

²⁰⁶ CT 8. 5. 1., Migne PL VIII. col. 552A

²⁰⁷ Migne PL VIII. col. 552A

²⁰⁸ A rendeletek 356. június 13. és 361 május 19. között keltek.

III. 3. 1. 1. B. d. I. Valentinianus (364–375)

Az I. Valentinianusszal kezdődő uralkodói sornál ugrásszerűen emelkedik a törvények száma és a belső forgalom is ennek az arányában változik. Az I. Valentinianus által elküldött 400 levél Valens, I. Theodosius és Gratianus között oszlik meg. Ugyanez a helyzet a hozzá érkező 77 levéllel is. I. Valentinianus 289 levelet küldött Valensnek (364–378),²⁰⁹ ami az ezen a levelezési körön belüli forgalmának kb. háromnegyedét²¹⁰ teszi ki. Valens ugyanezt a saját forgalmán belüli 64 százaléknyi²¹¹ levéllel viszonzta, ami I. Valentinianus esetében a hozzá érkezők 96%-a. A Valenshez érkező forgalomból a Valentinianus-levelek 89,19%-ot tesznek ki.²¹² Kettejük levélforgalmi adatai tehát azt sejtetik, hogy párosuk kölcsönösen odafigyelve, nagy számú üzeneten keresztül

érintkezett. Viszonyuk ebben a tekintetben kiegyensúlyozott, ha nem is tökéletes egyetértésről, de megértésről tanúskodik.

Gratianushoz²¹³ 107 levélhelyet címzett, de mindössze kettőt kapott. Kettejük forgalma I. Valentinianus szempontjából jelentős, ennek a levélcsoportnak a 26,75%-át teszik ki, s ugyanezek a levélhelyek adják a Gratianushoz címzettek tekintélyes hányadát.²¹⁴ Ugyanez már nem mondható el az I. Valentinianushoz érkező két levélről, amelyek ráadásul minden bizonnyal tévesen datáltak, ami azt jelenti, hogy bár Gratianus neve *consulsága* évétől²¹⁵ folyamatosan megjelent Valentinianus törvényeinek fejrátán, ő maga azonban apja életében nem folytatott önálló törvénykezési gyakorlatot. Ennek magyarázata mindenesetre abban rejlik, hogy igen fiatalon, mindössze nyolcévesen lett *Augustus*.

A fennmaradó levélmennyiséget I. Valentinianus I. Theodosiushoz címezte, s kapott is tőle feleannyi levelet.²¹⁶ Kettejük forgalma minden tekintetben elhanyagolható, hiszen Theodosius levelezésének is csupán 0,1%-át teszi ki. Az ide vonható törvények keletkezési ideje – 365. január 15. – 368. november 6. –, pedig azt sejteti, hogy Theodosius neve később kerülhetett rá Valentinianus törvényeire, mert 365-ben ugyan már tizennyolc éves, de semmilyen komoly politikai szerepe nem volt. Apja mellett annak *magister equitum*má történt kinevezésétől, azaz 368-tól, vagy 369-től vett részt a hadjáratokban, így a fenti időszakban nincs nyoma jelenlétének a politikai életben, karrierje 373/374-ben indult.

I. Valentinianus kapcsolataira tehát Valensszel szemben az egyenrangú partnerekre utaló magatartás, fiával és II. Theodosiusszal szemben pedig az előzékeny udvariasság, az ifjabb nemzedék politikai pályájának egyengetése a jellemző.

²⁰⁹ Testvérek, Valens 364-től Valentinianus társcsászára a birodalom keleti felében.

²¹⁰ 72,25%

²¹¹ 73 levélhely

²¹² 364. február 4.–375. augusztus 12-ig datálódhatnak azok a törvények, amelyek alapján ezt a kapcsolatot felrajzolhatjuk. Ez azt jelenti, hogy Valens társcsászárrá tételének első pillanatától Valentinianus haláláig folyamatosan szerepelt a törvények fejrátán, tehát kettejük viszonya jónak mondható.

²¹³ Valentinianus fia, aki 367-től apja *Augustus*-társa a birodalom nyugati felében.

²¹⁴ 36,5%

²¹⁵ 366

²¹⁶ 4, illetve 2 levélhely

III. 3. 1. 1. B. e. Gratianus (367–383)

Levelezési körében egyedül I. Valentinianusszal²¹⁷ állt kölcsönös kapcsolatban. Forgalmuk²¹⁸ nagyságában ugyan nem éri el a Gratianus által II. Valentinianushoz²¹⁹ küldött mennyiséget,²²⁰ de kölcsönössége miatt mégis ez lehetett a legszorosabb. Többi partnere közül a levélmennyiség alapján II. Valentinianus vezet. Ez a mennyiség a hozzá érkező levelek mintegy negyedét²²¹ jelenti. A 376. január 1.–383. május 27. közötti törvénytárgyalások azt sugallják, hogy Gratianus elfogadta II. Valentinianust és társcsászárrá tételének szinte első pillanatától szerepeltette nevét törvényein, s folyamatosan tudósította az udvarában történekről. Az I. Theodosiushoz köthető 82 levélhely viszont a Gratianushoz címzett üzenetek szempontjából súlyosabb, a kapott levelek fele.²²²

A törvénytárgyalások²²³ alapján azt mondhatjuk, hogy Theodosius társcsászári viszonyuk teljes időszakában szerepeltette Gratianust törvényeiben. Valens²²⁴ esetében a Gratianustól kapott levelek a hozzá küldötteknek csupán 10%-át²²⁵ jelentik, s kapcsolatuk a 376–378 közötti két esztendőre korlátozódik. Előtte Gratianus minden valószínűség szerint túl fiatal volt ahhoz, hogy önállóan szerepeljen a politikában.

Ha a számok alapján súlyozni akarjuk, akkor kapcsolattartásában apja, I. Valentinianus vezet, őt unokacse, I. Theodosius követi, majd II. Valentinianus és Valens következik. Valens leszámítva kapcsolatukat a lehetőségekhez igazodó előzékenység és viszonylagos harmónia jellemzi.

III. 3. 1. 1. B. f. II. Valentinianus (375–392)

Az ő esetében jóval csekélyebb az elküldött, mint kapott levélhellyel találkozunk. Az aránytalanság meglehetősen szembetűnő, hiszen majdnem hétszer annyi az érkező levéladatok száma,²²⁶ mint ahányat jegyez. Az arány azért is furcsa, mert az aktív levelezők körében az elküldött levelek számaránya minden esetben megelőzi a kapottakat. Az eset magyarázata az lehet, hogy a Gratianus által szerető jóindulattal kezelt Valentinianust nagyon fiatalon, négyévesen kiáltották ki az aquincumi katonák társcsászárrá. Egész uralkodására a másodvonalbeli szerep, a háttérben maradás, a kompromisszum-keresés, vele szemben pedig a megbocsátó megértés a jellemző. Ez a politikai passzivitás jól lemérhető a törvénykezési gyakorlat levéladatain is. Partnerei közül ki kell emelnünk I. Theodosiust,²²⁷ akivel teljes forgalmának

70%-át²²⁸ bonyolította. A fent elmondottak alapján is világos, hogy kettejük viszonylatában is I. Theodosius az aktívabb, aki 379-től, azaz Augustusszá tételének pillanatától 392. márciusáig, azaz II. Valentinianus haláláig folyamatosan és egyenletesen szerepeltette társcsászárt törvényeiben, míg Valentinianus csak 384-től, nagyjából Magnus Maximus ellencsászársága és a Victoria-oltár körüli viták belső feszültségektől ter-

²¹⁷ Gratianus I. Valentinianus fia.

²¹⁸ 109 levélhely

²¹⁹ Gratianus fiatalabb féléstestvére.

²²⁰ 124 levélhely

²²¹ 26,38%

²²² 51,89%

²²³ 379. április 5.–383. december 16.

²²⁴ Gratianus nagybátyja.

²²⁵ 34 levélhely, 10,49%

²²⁶ 69 elküldött levélre utaló hely, 470-et kapott, ami 6,81-szerese az előzőnek.

²²⁷ II. Valentinianus sógora.

²²⁸ 406 levélhely

terhes időszakától kezdődően fűzte szorosabbra kettejük viszonyát, ami teljes forgalmából az elküldött levelek 20, a kapottaknak pedig 80 százalékával igazolható. Kettejük levélforgalma I. Theodosius szempontjából is jelentős mértékű, a Theodosius által elküldött levelek 43,76%-át tette ki.

Jelentős még az Arcadiusnak küldött 40 levél,²²⁹ ami Valentinianus levélforgalmának mintegy egyharmadát, de Arcadius esetében a kapott leveleknek már csak egyhatodát²³⁰ teszi ki, azaz százalékarányában csupán a fele. Az ötéves Arcadius *Augustusszá* tételétől 390 nyaráig folyamatosan megkapta II. Valentinianus törvényeit. Egyoldalú a kapcsolata Gratianusszal, aki a mennyiségi mutatók alapján a harmadik legfontosabb partnere, s akitől leveleinek 16,59%-át kapta. Gratianus törvényeiben 376-tól folyamatosan szerepelt, kettejük viszonya az I. Valentinianus – Gratianus viszonyra emlékeztet.

III. 3. 1. 1. B. g. I. Theodosius (379–392; 394–395)

Levélhelyeinek aránya szinte fordítottja a II. Valentinianusénak. Politikai aktivitását jelzi a 770 elküldött, s a viszonzásként érkezett 158 levélhely. Így minden egyes érkezettre 4,87 elküldött levélhely jut. Partnerei közül leginkább II. Valentinianus emelkedik ki, akihez forgalmának majdnem a fele²³¹ köthető. Kapcsolattartásuk azonban nem teljesen kiegyensúlyozott, a II. Valentinianustól érkezett levélhelyek kettejük forgalmának csak 16,99%-át teszik ki. Számarányában valamivel szerényebb, de a kölcsönösség aktívabb volta miatt partnerei között Gratianus²³² a második. Levelezésük I. Theodosius forgalmának mintegy negyedét²³⁴ jelenti. Kettejük közül I. Theodosius az aktívabb fél, Gratianus van háttérben, az általa szignált törvények mindegyikére 1,64-dal válaszolt Theodosius.

Érdekes I. Theodosius viszonya fiaival. Arcadius háromszor több levelet kapott, mint Honorius.²³⁵ Arcadius 377 körül született, 383-ban, ötévesen már *Augustus*, Honorius viszont ekkor született, s csak tízévesen, 393-ban lett *Augustusszá*. A 383-tól számított tizenkét év törvénykezési gyakorlata a fentiek miatt alakult úgy, hogy a politikai életben az idősebb testvér lényegesen többször szerepelt öccsénél.

Összeköttetéseire társcsászáraival szemben az igen élénk kapcsolattartás, fiaival szemben pedig – miután azokat igen korán utódként akarta elismertetni –, az egyoldalú aktivitás a jellemző.

III. 3. 1. 2. A pápai levelezés

A hivatalos levelezés kevésbé meghatározó rétege az egyházi volt. A korszak pápai nem tartoztak a legnagyobb egyéniségek közé, leveleiknek és dekrétumaiknak száma eltörpül az egyház magánlevelezési gyakorlata mellett. A császári levelezéssel történő összehasonlításban annak mintegy egy tizenketted része, a forgalom tekintetében pedig átlag 1,71 levél fordult meg a kezükön a császárok átlagos 8,38 leveléhez képest. A pápák szerepe ekkor még nem teljesen az, ami a későbbi századokban lett, a zsinatok megküldték ugyan nekik határozataikat, de korántsem szentesítés céljából. A római püspök fősege ebben az időben sem egyházjogilag, sem másként nem egyértelmű. Zsinati részvételük esetleges volt, általában küldöttekkel képviseltették magukat, a zsinatokat nem ők hívták össze, a vitás kérdések eldöntésében nem ők mondták ki a döntő szót. Kétségbevonhatatlan tény azonban, hogy a római püspök primatusa fokozatosan

²²⁹ II. Valentinianus forgalmának 36,69%-a.

²³⁰ 16,94%

²³¹ 43,75%

²³² I. Theodosius 379-től Gratianus társcsászára. A gótokkal vívott, 382-ig tartó háború a magyarázata ennek a különös aktivitásnak.

²³³ I. Theodosius 138 levelet küldött neki, s tőle 84-et kapott.

²³⁴ 23,92%

²³⁵ Arcadius 225 törvény fejtartán, Honorius viszont 68-én szerepelt.

épült ki, s néhány jele már érezte hatását ebben a korszakban is. Ennek első jeleként a pápa iurisdictionalis elsőségét igazolták a Rómához való fellebbezések. Így legkorábban a pápai beavatkozás az arianizmussal vívott harcban érvényesült, mint például Iulius 341-es intézkedése, amikor az orthodox püspököket letéveket Rómába rendelte és elítélte,²³⁶ vagy Liberius, aki megsemmisítette az ariminumi zsinat határozatát és mintegy hatvan semiarianus püspököt visszafogadott az egyházba. A püspökök letételének joga, mint a pápai primatus egy másik kifejezője még karakteresebben jelentkezett Damasusnál, aki elutasította Maximus Cynicus constantinopolisi püspökké történő megválasztását és az újráválasztott Nectariust erősítette meg püspöki székében. Ezek azonban nem voltak mindennapos esetek, a keleti püspökök, ha csak tehették, megkerülték a római püspököt, saját patriarchaikhoz fordultak, s a pápai csallhatatlanság elve majd csak I. Leo működése alatt jelentkezett először komolyan, s Hormisda *Regula fidei*-jének aláírásával ismerték el.

A korszak legtöbb levélhellyel rendelkező pápája Silvester, Liberius, utána Damasus és Iulius, majd Siricius, végül II. Felix²³⁷ következik. Liberius pápa (352–366) igen népszerű volt, személye azonban nem mentes minden ellentmondástól. Ő az, akinek a legtöbb levele maradt fenn eredeti változatában.²³⁸ Legfontosabb levelezőtársai között szerepelt Athanasius alexandriai, Caecilianus spoletiumi, Lucifer calarisi és Dionysios mediolanumi püspök, illetve maga Constantius császár is.

A legnagyobb egyéniség ebben a században Damasus pápa (366–368), aki Symmachussal szemben igyekezett nagyobb hatást gyakorolni a császári udvarra, elindítója volt annak a folyamatnak, amely a római püspökök egyházi főségét kívánta biztosítani a többi püspöki székhely fölött. Fennmaradt levelezése mennyiségileg nem különösen számottevő, de formailag annál jelentősebb változáson ment át. Vele kezdődően a pápai levelek a külső forma tekintetében egyre inkább a császári leiratokra kezdtek hasonlítani. A stílus és a forma felvette azt a hivatali formulát, amit az uralkodó használt, jelezvén ezzel a pápa egyházi uralkodói szerepét.

Damasus kapcsolata Hieronymussal köztudott, a pápa magánjellegű levelei között találtam nyolc hozzá címzett levélhelyet, illetve kilencet, amit Hieronymus intézett hozzá.²³⁹ Ezen kívül a barátságának is nevezhető kapcsolaton kívül inkább a keleti egyházak képviselőivel fenntartott kontaktus mutatható ki személyes és szinodális leveleiben egyaránt.²⁴⁰

A mennyiségi mutatók alapján Iulius pápa (I. Gyula 337–352) következik. Az ő leveleinek számát ugyan Vanyó László²⁴¹ mindössze kettőnek tudja, de a Migne PL²⁴² alapján gyűjteménye nagyobb, tizenkét neki címzett, valamint hét általa elküldött levelet találtam.²⁴³ Címzettjei rendkívüli választékát mutatja a püspököknek, alig találunk két ugyanahhoz a személyhez tartozó levélhelyet.

Siricius pápa (384–399) összesen 21 levélhelyének megoszlása nagyjából fele-fele a küldő és a címzett tekintetében. Az általam olvasott levelek száma ismét nem egyezik a Vanyó-féle²⁴⁴ egyháztörténettel, ott ugyanis hét, a Migne PL ezzel szemben tíz levelet tulajdonít neki. Kapcsolatai kelet felé mutatnak, tartalmilag pedig a Mária szüzességéről folytatott vita tekintetében a legérdekesebb.²⁴⁵

Silvester pápa és II. Felix pápa levelezése annyira jelentéktelen töredéket tartalmaz, hogy szinte nincs is elemezni való adatunk róla. Ez a kijelentés Silvester esetében ellentmondásosnak tűnik, ha figyelembe vesszük, hogy az övé a legtöbb levélhely, de ez az arelatei és niceai zsinatok kollektív leveléből adódik. Személyes kapcsolatban valamennyi püspökkel aligha állhatott.

²³⁶ *H ἀγνοοῖτε, ὅτι τοῦτο ἔδοξεν, πρότερον γραφεῖσθαι ἡμῖν καὶ οὕτως ἐνδεῖν ὀρίξεσθαι τὰ δίκαια. Athan. Apol. contr. Arian. 35.

²³⁷ Silvester: 11, Liberius: 39, Damasus: 34, Iulius: 21, Siricius: 18, II. Felix: 8 levélhely

²³⁸ Összesen tizenhárom, ebből néhány töredékes.

²³⁹ Ezekhez a hieronymusi helyekhez kellene kapcsolni azokat a „Pseudo-Hieronymusokat” is, amelyeknek szerzősége minden bizonnyal kétes, viszont a korabeli egyházi köztudatban a kettejük levelezéséről kialakított képhez tartozhatott.

²⁴⁰ Írt az alexandriai, a thesszalonicaei püspöknek, valamint találunk a keleti egyházakhoz címzett szinodális leveleket is.

²⁴¹ Vanyó 1980. 850.

²⁴² Migne PL VIII col. 379, col. 911, col. 913B, col. 915B, col. 919, col. 964C, col. 977A, PL X col. 647

²⁴³ Ha az Antiochiában kelt levél feladóját külön veszem, akkor az elküldött levelek száma 20, a kapottaké 15. A forgalom tekintetében ez utóbbival számolok, hiszen ha egy levelet írtak is, azt valamennyi aláírója ismerte.

²⁴⁴ Vanyó 1980. 851.

²⁴⁵ Siricius Ep. 3.

III. 3. 2. A KR. U. IV. SZÁZAD MAGÁNLEVELEZÉSE

Ennek a századnak nem sok magánlevelezője van, de akik ebben a körben levelet írtak, igazán kimagaslót alkottak nem csupán mennyiségi, de tartalmi tekintetben is. Közülük is kiemelkedik három nagy egyéniség, Symmachus – levélhelyeinek száma meghaladja az ezret –, az utána következők pedig nagyjából felezik az ő levélhelyeit; Augustinus hatszáznál több, Hieronymus pedig a 320-hoz közeli levélhellyel rendelkezik.²⁴⁶ Rajtuk kívül Ambrosius, Ausonius, Flavianus és Paulinus Nolanus sorolható még ebbe a kategóriába. A magánlevelezés megoszlik az állami életben részt vevő, részben még pogány értelmiség, valamint az egyház szellemi arisztokratái, a kor legnagyobb egyházatyái között. A fenti arányokat tekintve a régi és új ideológia harca a három legnagyobb levelező tekintetében eldöntetlen, olyan, mint a Hieronymus lelkében dúló viharok a pogány klasszikusok és a keresztény tanok nyelvezetét illetően. A levelek tartalmát tekintve azonban egyáltalán nem kétséges, hogy itt a keresztény egyházatyák alkottak nagyot, a legnagyobb pogány gondolkodókhoz is méltót.

III. 3. 2. 1. Q. Aurelianus Symmachus (330 körül – 402. február)

Talán nem csak a IV. század esetében, de az egész késő-római levelezésben is az egyik legnagyobb hatású levélíró Q. Aurelianus Symmachus. Igen tekintélyes mennyiségű levelet hagyományozott ránk gondosan gyűjteménybe rendezve, melynek első hét kötetét valószínűleg ő szerkesztette, míg a nyolcadikat Memmius Symmachus fűzte hozzá, s végül cicerói mintára a relatiókat is hozzátoldták kilencedikként.²⁴⁷ A szerző által összeválogatott hét könyv gondos címzettenkénti elrendezése éles ellentétben áll a 8. és 9. könyv szerkesztetlen, vagy legalábbis gondatlanul szerkesztett levélválogatásával. A Symmachus-levelezés vizsgálatának legnagyobb nehézsége ebben a két kötetben rejlik, ugyanis a levelek túlnyomó többségében hiányzik a címzett, éppen az a rendező elv, ami az előző köteteket meghatározta, s ami némiképp töredékessé teszi az azonosíthatatlan címzettek miatt az általam kidolgozott módszer szerinti feldolgozást is. Levelei tulajdonképpen gyors üzenetváltások, legjellegzetesebb vonásuk rövidségük. Symmachus ragaszkodik az egy levél, egy információ elvéhez, amit igencsak ritkán lép át. Nála nincs helye a mély filozófiai eszmecserének, derűs, nyugodt légkörű, szívélyes hangnemű, minden túlzó elmélkedéstől mentes levelezés ez. Bizonyos tekintetben csatlódás Symmachus levelezése. Ő, akit a későantik retorika legnagyobb alakjának tartanak, akit Dill az irodalmi tradíció legnagyszerűbb alkotójának, „*arbiter elegantiarum*”-nak nevezi,²⁴⁸ akiről Prudentius a *Contra Symmachum*-ban így ír: „*linguam miro verborum fonte fluentem, / Romani decus eloquii, cui cedat et ipse / Tullius...*”,²⁴⁹ egyáltalán nem volt képes, vagy nem akarta ezt az eloquentiát leveleiben alkalmazni. A nagy példakép, Cicero stílusa sem ugyanaz a levelekben, mint a beszédekben, de ha ugyanúgy a művelt társalgás nyelvét tükrözik Symmachus levelei, mint Marcus Tulliusnál, akkor meg kell állapítanunk, hogy a művelt rómaiak nyelve elszürkült erre a korra. Még Sidonius is megtartotta költői képeit leveleiben, s míg Cicero és Sidonius érdekes, történeti értékei ellenére Symmachus általában unalmas.²⁵⁰

166 különböző partnerrel tartotta a kapcsolatot, 1174 levélhelye van, s ennek alapján relatív forgalmi mutatója 7,07, ami ennek a századnak minden levelezőjénél magasabb. Szinte példátlan eset, hogy valakinek minden egyes partnere hét levelet, pontosabban hét kimutatható levelet forgalmazzon. Akkora fennmaradt levélmennyiség, amekkora mindeztidáig még nem fordult elő. A levelei testimonia aránya²⁵¹ alapján továbbszámolva teljes levelezésének mértéke majdnem a duplája kellett, hogy legyen a fennmaradtnak. Ez pedig azt jelentené, hogy életének egy hét éves szakasza alatt minden áldott nap megírt vagy kapott volna egy levelet.

²⁴⁶ Symmachusnak pontosan 1175, Augustinusnak 634, Hieronymusnak 321 levélhelye van.

²⁴⁷ A Symmachus levelezésre legújabban: Matthews 1971. 58–99. A Symmachus-levelek összeállítására ld. Adamik 1996. 213–214.

²⁴⁸ Dill 1898. 13.

²⁴⁹ Prudentius, *Contra Symm.* I. 632.

²⁵⁰ V.ö. Szemelvények a római levéltudományból 1995. 21.

²⁵¹ Összes levelének 15,14%-a utalásokból kikövetkeztetett

Symmachus levelezési köre tipikus korjelenségnek tekinthető.²⁵² Ha valakivel rokonítani akarnám a köztársaság korának levelezői közül, akkor Atticushoz kellene hasonlítanom, aki nagyon jól megfért kora minden politikai irányzatának képviselőjével. A nagyon népszerű Symmachus a pogányság és keresztény küzdelmei közepette, miközben határozottan kiállt a régi vallások mellett, nagyon ügyesen egyesítette a különböző vallási érzelmű embereket ugyanabban a baráti körben.²⁵³ Hasonlóan Ciceróhoz, ő is a korszerűtlenné válót védte, hasonlóan ragyogó retorikával. A pogány vallások megítélésében leginkább hozzá közel álló Praetextatus nem áll a levelezési gyakorlat mennyiségi mutatói szerint az első helyen,²⁵⁴ de korának legkitűnőbb pogány teológusa meghatározó szerepet töltött be Symmachus baráti körében. Hozzá hasonlóan jelentős szerepe volt a római politikai életben Symmachus unokaöccsének, Virius Nicomachus Flavianusnak²⁵⁵, akivel hasonló kapcsolatban állt, mint Praetextatusszal, s aki viszont hihetetlenül sok levelet kapott, szám szerint kilencvenkettőt, s ebből mindössze tízenégyre válaszolt.²⁵⁶ Ugyancsak kiemelendő a másik Nicomachus,²⁵⁷ akinek nyolcvanegy levelet küldött és akitől szintén tízenégyet kapott. Ebbe a baráti körbe tartoztak azok a germán előkelők is, akik vagy megtartották saját hitüket, mint pl. a frank Richomer, akin keresztül Symmachus fenntartotta barátságát Libaniusszal és Eugeniuusszal, a 394-es pogány reakció vezéreivel,²⁵⁸ vagy a szintén frank Bauto, aki ugyan valószínűleg megtartotta ősei hitét, de leányát, Eudoxiát hithű katolikussá neveltette.

Symmachus baráti köréhez azonban számos katolikus is tartozott: Ausonius, a költő, vagy Sextus Petronius Probus, Vincentius, Szt. Márton tisztelője, vagy Caecilianus, Augustinus barátja, akik annak ellenére, hogy tisztelték a keresztényeket, barátkoztak is velük, de maguk meglehetősen langymeleg vallásossággal viszonyultak Krisztus hitéhez. S végül, de nem utolsó sorban Symmachus barátai közé tartozott a kor legnagyobb befolyással bíró keresztény püspöke, Ambrosius²⁵⁹ is, akivel ugyan éles ellentétben állt a vallás kérdéseiben, pl. a Victoria-oltár mindenki számára ismert ügyében, s aminek kimenetelét az értékelők egyértelműen a kereszténység győzelmének, Ambrosius nagy diadalának könyvelték el a pogányság felett. A retorikai meggyőzés csatáját Ambrosius nyerte, de ez kettejük viszonyán nem változtatott, hiszen Symmachus mindvégig baráti hangot ütött meg Ambrosiuusszal szemben,²⁶⁰ s akiről Ambrosius is mindig a megbecsülő tisztelettel írt.²⁶¹

Symmachus emberi nagysága abban állt, hogy felül tudott emelkedni kora problémáin, nem engedte baráti kapcsolatait megmérgezni a vallási viták által. Többi levelezőpartnere magas állami hivatalaiból adódott, akikkel szintén elég intenzív levelezést folytatott.

²⁵² Vö. Matthews 1985. IV, VIII, X.

²⁵³ Vö. Dill 1898. 13.

²⁵⁴ Relatív keveset, összesen 12 levelet küld, 2-öt kap tőle Symmachus.

²⁵⁵ Ld. Névmutató: Nicomachus 1.

²⁵⁶ Korábbi fejezetekben már végeztem hipotetikus számításokat az elveszett leveleket illetően, az ő esetében is elvégezhető lenne egy ilyen becslés. Azért nem látom szükségét, mert Symmachus akkora levélhely mennyiséggel rendelkezik, hogy könnyedén megbecsülhető a teljes levelezés nagysága, de ha a Flavianus – Symmachus levélváltások arányát is figyelembe vesszük, akkor a fentebb megbecsült, az eredetinek dupláját kitevő levélmennyiség szerény becslésnek tekinthető.

²⁵⁷ Ld. Névmutató: Nicomachus 2.

²⁵⁸ Dill 1989. 18.

²⁵⁹ A vele fenntartott kapcsolatot nem a mennyiség alapján kell megítélnünk, hiszen mindössze 9 levélhely utal kapcsolatu kra.

²⁶⁰ Vö. pl.: Symmachus, Ep. III. 33.; III. 34.

²⁶¹ Ambrosius, Ep. 57. Vö. Dill 1898. 19.

III. 3. 2. 2. Ambrosius Aurelius (330 és 340 között – 397)

Ambrosius szerepéről az előzőekben már szóltam. A kereszténység kizárólagosságára törekvő politikus püspök személye az V. század főpapjainak előképe. Azok közé az egyházatyák közé tartozott, akikre a császári adminisztrációban való jártasságuk, kormányzati gyakorlatuk és műveltségük miatt az egyháznak mindinkább szüksége lesz.²⁶² Ambrosius császárokra gyakorolt hatását a Gratianusszal és Theodosiusszal történő levélváltásai-
val²⁶³ is alátámaszthatjuk.

A 91 fennmaradt levelével együtt a fennmaradt szövegekből kimutatható levélhelyeinek száma: 157. Relatív forgalmi mutatója: 2,70. Összesen 58 különböző partnerrel tartott fenn kapcsolatot, akik közül a már tárgyaltaikon kívül Irenaeus, Horontianus, Marcella és Sabinus²⁶⁴ emelhető ki. A kor többi nagy egyházatyájával való összehasonlításban mennyiségi adatok alapján a harmadik, relatív forgalmi mutatója szerint pedig a hatodik helyen áll.²⁶⁵ Levelezése se mennyiségileg, se intenzitásban nem tudott versenyezni az Augustinuséval vagy Hieronymuséval.

III. 3. 2. 3. Aurelius Augustinus (354. december 13. – 430. szeptember 28.)

Augustinus minden idők legnagyobb hatású vallásfilozófusa. A manicheizmustól a neoplatónizmuson át jutott el a keresztény teológiáig.²⁶⁶ A latin nyelvű egyházi levelezésben mindenképp övé az első hely. 270 levele maradt fent²⁶⁷ amely levélgyűjteményben 217 Augustinus-levél és 53 mások által írt van. Az átvizsgált anyag alapján ez a levelezés összesen 631 levélhelyet tartalmaz, amelyből 397-et küldött és 234-et kapott Augustinus. Az újonnan feltárt testimonia mennyiség mintegy 42%-kal bővíti eddigi ismereteinket az Augustinus-levelezésről. Levelei rendkívül változatos skálán mozognak, a protezsálós, megbízó leveleken át egészen az értekezésig, stílusuk a közvetlen egyszerűségtől a hivatalos tárgyszerűségen át a filozófiai magas-

ságokig, tárgyuk pedig az egyszerű köszönetről az arcfestés és amulett viselés szokásának megtárgyalásán keresztül a kereszténység lényegének feltárásáig terjed.²⁶⁸

Levelezése hallatlanul kiterjedt, partnereinek száma 200, ami a IV. században még a császári hivatali levelezést is ide számítva a legnagyobb. Ugyancsak kiemelkedően magas a kölcsönös levelezési arány. Partnereinek mintegy a fele,²⁶⁹ összes levélhelyének pedig a háromnegyede²⁷⁰ ebből a kapcsolatformából eredt. Ez azt jelenti, hogy Augustinus kapcsolatai megalapozottak voltak, akikkel levelezett, azokkal gondosan ápolta a levélváltások szokását, de válaszolt minden hozzá intézett levélre is.

Legjelentősebb kapcsolata Hieronymusszal volt. Huszonkilenc olyan levélhelyet találtam, ami arra utal, hogy Augustinus levelet küldött neki, és harmincegyet arra, amit Hieronymus írt hozzá. Tartalmi szem-

²⁶² Vö. Diesner 1964.

²⁶³ Gratianus esetében 4/1, Theodosiuséban 10/1 a küldött/kapott levelek aránya.

²⁶⁴ Ld. Névmutató: Irenaeus 1, Horontianus, Marcella 1 és Sabinus 3.

²⁶⁵ Ha Symmachust is hozzászámítjuk, akkor Ambrosius még egy hellyel hátrébb kerül.

²⁶⁶ Vö. Flasch 1980.

²⁶⁷ Ez a szám sem teljes, hiszen a legújabb kutatások (J. Divjak, Óbis H. [KLTE]) alapján bizonyítani látszanak, hogy közel tucatnyi Augustinus levél lappangott franciaországi kódexekben, s a klasszika-filológusi szerencsén múlik, hogy mikor kerülnek elő esetleg újabb kéziratok. Vö. Szemelvények a római levéltudományból 1995. 24.

²⁶⁸ Vö. Hagendahl 1964. 420–449.

²⁶⁹ 46,96%-a

²⁷⁰ 78,11%-a

pontból abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy néhány igazi levélváltással is rendelkezünk, azaz eredetiben fennmaradt az elsőként írt levél és a válaszevél egyaránt.²⁷¹ Nem voltak mindig egy véleményen, természetük is különbözött, de mindketten érezhették, fontos ez a kapcsolat. Hieronymus utolsó levele is Augustinushoz íródott. Nagyságrendjét tekintve ezután a Paulinus Nolanusszal folytatott levelezés áll. A hozzá címzett levélhelyek száma 16, a tőle érkezetteké 13. Paulinust a nagyságrendi mutatók alapján Bonifacius, a *comes Africae* követi.²⁷²

Augustinus levelezésében mennyiségileg nem érhetők tetten azok a szellemi áramlatok, amelyeknek támadása ellen védekeznie kellett, illetve amelyeket ő maga támadott. Ezek Augustinus értékrendjében általában átlépték a levél műfaja adta kereteket, komolyabb értekezéseket igényeltek, amelyek egy részét ajánlotta és elküldte ugyan bizonyos személyeknek, de ezek csak áttételes üzenetváltások, nem bizonyítható, hogy kísérőlevelet is mellékeltek melléjük. A pelagianus vita, amelynek tíznél is több írást szentelt Augustinus, egyetlen levélben,²⁷³ egy udvariaskodó hangnemű levélben jelenik meg. Leveleiben ennél nagyobb teret a donatistákkal folytatott polémiaja sem kapott.²⁷⁴ Műfaji érdekesség, hogy a donatisták ellen született a „*Contra epistolam Parmeniani*”, illetve a manicheusok ellen a „*Contra epistolam Manichaei quam vocant fundamenti*”. Ezek az iratok is világossá teszik számunkra, hogy ezekben a századokban tudományos információk, filozófiai nézetek széles körben történő népszerűsítésének alapvető eszközei nem maguk az értekezések, hanem a baráti — avagy ellenzői kör számára írt értekező jellegű, meggyőző, érvelő tartalmú levelek voltak. Ennek a szokásnak Augustinus is, de még inkább Hieronymus is hódolt. Augustinushoz is gyakran fordultak kérdésekkel, amelyekre adott válaszok eligazították a hit dolgaiban a teológiai kevéssé képzetteket. A kérdéseket aligha bízhatták pusztán a közvetítők memóriájára. Ezeket a kérdéseket Augustinus fel is sorolta munkái elején,²⁷⁵ melyeknek bevezető formulái követik a levelek bevezető formuláit, de műfajukat tekintve már nem levelek. Nála a teológiai tudás nem engedi az egyszerű választ, érvel és magyaráz, s válaszai már nem is levelek, bár kétségkívül eljuttatta azokat a kérdezőnek, tehát úgy „működtek” mint a levelek.

III. 3. 2. 4. Eusebius Sofronius Hieronymus (345 és 348 között – 420. szeptember 30.)

Kevés olyan százada van az egyházi irodalom történetének, amelyben két olyan óriás is született volna mint Augustinus és Hieronymus. Kettejük viszonya a levelezésben kiegyensúlyozottnak mondható. Barátok, ha nem is a szó szoros értelmében, de szellemi társak, akiknek akár egyetértének, akár polemizálnak, szükségük volt egymásra. Vérmérsékletük, stílusuk, így levélstílusuk is merőben különbözött. Augustinus nyugodt, logikus érvelésével szemben Hieronymust a vehemens vitakészség jellemezte. Augustinus vitáiban is törekedett a kibékítő megoldásokra, Hieronymus ezzel szemben heves vérmérséklettől vezéreltetve gyakran szerzett ellenségeket. Kettejük kommunikációs készségének ez a különbsége talán legszebben a Pelagiuszal folytatott vitával szemléltethető, amelyben Augustinus mindvégig igyekezett megfelelő távolságtartással, de bölcs hidegvérrel állást foglalni.²⁷⁶ Hieronymus viszont nem bírta ura maradni indulatainak,

²⁷¹ Hieronymus Ep. 83. és 84.; 87. és 88.; 92. és 93.

²⁷² 13 levélhelyet kap, 10-et küld.

²⁷³ Augustinus Ep. 146.

²⁷⁴ Augustinus Ep. 141.

²⁷⁵ Pl. De diversis quaestionibus octoginta tribus, De diversis quaestionibus ad Simplicianum stb.

²⁷⁶ Fentebb már utaltam, hogy mindvégig megőrizte az udvarias hangot Pelagiuszal szemben leveleiben, mind a neki írt levélben (Augustinus Ep. 146.), mind pedig abban, amit Demetrius szüleinek írt (Vö. Vanyó 1980. 814.), s hasonlóképp járt el, amikor a Pelagius-vitát lezártak minősítette. (Augustinus Ep. 175., 176.; Augustinus Sermo 131, 10.)

ügyűbb, skót kásán hízott”-nak²⁷⁷ titulálta Pelagiust. Ennek a vérmérsékletbeli különbségnek az ellenére is levelezésük mindkettejük levelezésének legfontosabb kapcsolatát jelenti²⁷⁸.

Hieronymus levélgyűjteményében 154 levél maradt ránk eredeti formájában. Kitűnő stílusérzékkel megírt, irodalmi szempontból is kiváló művek ezek. Valamennyi munkájában tetten érhető klasszikus műveltsége adta nyelvi igényessége.²⁷⁹ Érvelésének nyelvi, stílusbeli kerete egyfajta választékosságra és csi-szoltságra való törekvés, ami Hieronymus fantasztikus nyelvérzékéből fakad. Sem Biblia-fordításában, sem leveleiben nem törekedett a „fennkölt stílusra”, nyelvi szempontból igazodott azoknak a nyelvi igényeihez, akiknek szánta írásműveit.²⁸⁰

Mennyiségi mutatók alapján Hieronymus második helyre szorult Augustinusszal szemben,²⁸¹ ami nem jelenti azt, hogy munkái másodrendűek lennének Augustinuséi mellett. Hieronymus mehökkentően szókimondó volta miatt valószínűleg mindig népszerűbb lesz a nagyközönség számára, amely csodálja bár Augustinus „*Confessiones*”-ának megrázó nyíltságát, de Hieronymus nyers őszintesége vonzóbb. Hieronymus levélgyűjteménye adatbázisom szerint összesen 321 levélhelyet számlál. Relatív forgalmi mutatója 3,56. Ehhez a levélhely mennyiséghez hozzászámolhatnánk azt az 57 Pseudo-Hieronymust²⁸² is, amit neki tulajdonítanak, amivel megközelítené, de még mindig nem érné el az Augustinus-levelezés nagyságát. Ezek a Pseudo-Hieronymus-levelek jelzik számunkra, hogy a hieronymusi levélhagyaték is csak töredékesen maradt ránk, a korabeli irodalmi köztudatban annyira élénken élt Hieronymus, mint levélíró, hogy még olyan leveleket is neki tulajdonítottak, amit nem ő írt, bár ezeknek a leveleknek a címetzettjei valamennyien szerepelnek a Hieronymus címzett-listán is, ami a korabeli közvéleménynek éppen elegendő indok volt, hogy ezeket Hieronymusnak tulajdonítsa. A sértődötten magányba vonuló Hieronymus egyáltalán nem kívánt elzárkózni a világtól, ezt jelzi, hogy aktív és intenzív levelezést folytatott. Leveleiben szomjazta a híreket, s nemcsak a hitélet dolgaira, hanem a magánéletre vonatkozó információkat is. Kilencven partnere közül harmincnnyolccal többszöri és kölcsönös kapcsolatban állt, s levelezésének 78,66%-a ebből a legintenzívebb kapcsolatformából eredt. Ebben a tekintetben tökéletesen megegyezik Augustinusszal.²⁸³ Hasonlóak abban a tekintetben is, hogy a hittételekben kevésbé járatos közönség őket keresi meg kételyeivel, csak míg Augustinus ezeket a kérdéseket nem mindig levélben, hanem súlyosabb művekben válaszolta meg, addig Hieronymus a levélformát választotta. Partnereikben is felfedezhető különbség. Már a kortársak is támadták Hieronymust azért, mert levelezőtársai között sok nő szerepelt.²⁸⁴ Valójában csak 21,11%-uk nő,²⁸⁵ de a korabeli gyakorlatot nézve, amikor a feleségeken, leányokon kívül esetleg a császári udvar hölgytagjai leveleztek, rajtuk kívül pedig csak kevesen, akkor ez meglepően magas arány. A hölgyek ebben a században nagyobb szerepet játszottak a levelezésben, mint bármikor annak előtte. Keresték helyüket az egyházszervezetben belül, kitörtek a család és a magánélet szűkre szabott keretei közül, s először kezdtek, illetve igyekeztek valamiféle társadalmi-közéleti szerepet betölteni az egyházi életben való részvétellel, a karitatív munkával. A női emancipáció első állomásának vagyunk szemtanúi. Ez a szerepkeresés magyarázza levelezési igényüket. Az sem meglepő, hogy miért Hieronymushoz fordultak inkább, és miért nem Augustinushoz. Részben válasz erre a kérdésre, hogy szerényebb számban, de Augustinust is megke-resték kérdéseikkel, részben pedig Hieronymus közvetlenebb egyéniségében, nyüzsgő szervezni és szerepelni akarásában rejlik a válasz. A teljes levelezés arányában a nőkkel történő levélváltások aránya ugyanaz, mint a női résztvevők aránya a levelezésben.²⁸⁶ Többségükkel egyetlen levélváltásra korlátozódik a kimutatható kapcsolat, egyetlen nagyobb arányú levelezés az előkelő származású²⁸⁷ Paulához, a római val-

²⁷⁷ „*Nec recordatur stolidissimus, et Scotorum pultibus praegravatus, nos in ipso dixisse opere*” Hieronymus Prolog. in Jerem. PL XXIV col. 682A. Az egész vitára: Vanyó 1980. 814–822.

²⁷⁸ Hieronymusra, mint levélíróra legújabban ld. Conring 2001.

²⁷⁹ Hieronymus műveltségére részletesebben ld. Hagendahl 1958.

²⁸⁰ Hieronymus Ep. 22.; A Vulgata nyelvezetéről: Adamik 1996. 224.

²⁸¹ Mind levelei számát, mind műveinek terjedelmét tekintve. (Összehasonlításl: Augustinus művei 12 kötetet foglalnak el, [PL XXXIV–XLVI], Hieronymuséi pedig [PL XXII–XXX] 9 kötetet.)

²⁸² Migne PL XXX

²⁸³ Augustinus levelező partnereinek 46,96%-kal (Hieronymus 42,22%) tartott kölcsönös kapcsolatot, s teljes levelezésének 78,11%-a (Hieronymus 78,66%) köthető ehhez a formához.

²⁸⁴ Dill 1898. 104–108.; Wenskus 2001. 215–232.

²⁸⁵ 19 hölgygel levelezett

²⁸⁶ 15%

²⁸⁷ Anyai részről a Gracchusok és Scipiók, apai részről a Iuliusok leszármazottjai. Vö. Adamik 1991. 238.

lások körök vezéralakjához és lányához, Eustochiumhoz köthető.²⁸⁸ A Hieronymus levelezési köréhez tartozó hölgyek nagy része ehhez a környezethez tartozott. Eustochiumhoz címezte a korabeli közönség és kései utódok által egyaránt leginkább ismert levelét, a huszonkettediket, ami már Hieronymus életében elhíresülve kézről kézre járt, s szinte mindenki tudott róla. A nőkön kívül hét nagyobb levélhelyet számláló partnerkapcsolata volt, Augustinust már említettem, Damasus pápa,²⁸⁹ Pammachius,²⁹⁰ Theophilus,²⁹¹ Chromatius,²⁹² Heliodorus²⁹³ és Paulinus Nolanus.²⁹⁴

III. 3. 2. 5. Meropius Pontius Anicius Paulinus Nolanus (353–431)

A hatalmasok mellett méreteiben két kisebb, de jelentőségében mégis fontos levelezést kell még megemlítenem, az egyik ezek közül Paulinus Nolanusé. Leveleit ugyanaz a retorizáló fogalmazásmód jellemzi, mint a korszak alkotóit általában.²⁹⁵ A varietas elveit követő levélgyűjtemény hangnemében és hangulatában nem annyira Hieronymuséhoz, mint inkább Augustinuséhoz hasonlítható, bár nem terheli meg annyi vallásfilozófiai fejtegetés, még nála is mértéktartóbban maradt távol a vallási vitáktól,²⁹⁶ így Paulinus Nolanus leveleinek világa derűsebb. Míg Augustinust őszintesége és hatalmas intelligenciája, Hieronymust csípős szatírája, addig Paulinus Nolanust éppen ez a szelíd életöröm teszi vonzóvá.

Vele kapcsolatban 165 levélhelyet számláltam meg, ami 3,66-os relatív forgalmi mutatójával a levelezés intenzitásának tekintetében maga mögé utasítja még az előzőekben tárgyalt nagyokat is. 45 különböző partnerrel levelezett, s kölcsönösségi szempontból ugyanolyan arányban mint Augustinus és Hieronymus.²⁹⁷ Levelei számának megfelelően, mint a relatív forgalmi mutató is jelzi, viszonylag kevesebb partnerrel levelezett, de azokkal nagyobb intenzitással. Kevesebb azoknak a száma, akikhez szórványos utalások, egy-két levélhely köthető, legfontosabb partnereivel viszont több levelet váltott. Korának híres személyiségeivel tartotta a kapcsolatot, akik közül Augustinus volt az első számú partnere,²⁹⁸ akivel kiegyensúlyozott összeköttetést teremtett. Mindjárt utána az öt hallgatása miatt heves szemrehányásokkal illető költő-barát Ausonius,²⁹⁹ továbbá Sulpicius Severus,³⁰⁰ Alypius,³⁰¹ Delphinus³⁰² és végül Hieronymus³⁰³ következik. Érdekessége ennek a levelezésnek, hogy legnagyobb partnereivel való kapcsolattartásában Paulinus Nolanus Augustinus és Hieronymus kivételével, akiknek esetében az elküldött és kapott levelek aránya közel azonos, inkább passzívnak mondható, aktívabb partnerei őt ostromolják levelekkel, ő pedig kevésbé sűrűn válaszol. Ez azért is érdekes, mert teljes levelezésének levélhely megoszlása egyáltalán nem tér el a többiekétől, kb. a fele a kapott levelek száma, mint az általa írottaké, a relatív forgalmi mutató pedig a legintenzívebb levelezést sejtette. A számoknak és arányoknak olyan belső ellentmondása ez, amely alapján azt kellene mondanunk, hogy övé a legpasszívabb aktív levelezés. Ez a belső ellentét azonban csak a legtekintélyesebb partnereket kiragadva igaz, az ellentmondás azonnal feloldódik, amint a levelezés egészét vizsgáljuk.

²⁸⁸ 8 levélhely Paulához, 7 Eustochiumhoz.

²⁸⁹ 9 levelet írt, 8-at kapott Hieronymus.

²⁹⁰ Hieronymus iskolai barátja. 11 levelet küldött neki és 4-et kapott tőle Hieronymus.

²⁹¹ Alexandria püspöke. Hozzá 7 levelet írt és ugyanennyit kapott Hieronymus.

²⁹² Hieronymus aquileiai barátja. A város püspöke. 4 levelet kapott Hieronymustól és 8-at küldött neki.

²⁹³ Szerzetessé lett katona, aki csatlakozott Hieronymus szerzetesközösségéhez, de később visszatért Aquileiába, majd 396-tól Altinum püspöke. 2 levelet kapott és 8-at írt Hieronymushoz.

²⁹⁴ A nolai püspök 4 levelet kapott és 3-at küldött neki.

²⁹⁵ Hieronymus Ciceróhoz hasonlította leveleinek stílusát. Vö. Adamik 1991. 286.

²⁹⁶ Egyedül az eretnekek és a pogányság–kereszténység vitájába szól bele, az előzőbe békülékeny, az utóbbiba óvatos hangon.

²⁹⁷ Levélgyűjteményének 80,8%-a származik kölcsönös kapcsolatokról, partnereinek viszont csak 35,55%-a, ami kissé elmarad a másik két levelező arányától.

²⁹⁸ 13 levelet küld neki és 16-ot kap tőle.

²⁹⁹ 16 levelet kap és 5-öt küld neki.

³⁰⁰ 14-et kap és 8-at küld.

³⁰¹ 4-et kap és 2-öt küld.

³⁰² 5-öt kap és 3-at küld.

³⁰³ 3-at kap és 4-et küld.

III. 3. 2. 6. Ausonius Decimus Magnus (310–393/394)

A IV. század nagy levelezőinek sorában végezetül néhány pillantást Ausonius levelezésére is kell vetnünk.³⁰⁴ Az ő levelezés gyűjteménye nem tipikus, hiszen a verses levél – annak ellenére, hogy a római irodalomban kedvelt műfaj volt –, meglehetősen ritka ebben a században.³⁰⁵ 128 levélhelyet mutattam ki, melynek megoszlása a korszak szokásos megoszlását tükrözi, az elküldött levelek mintegy a felével többen vannak, mint a kapottak.³⁰⁶ Relatív forgalmi mutatója a legjobb ebben a században, 4,41. Partnereinek száma, mint ahogy arra az előző mutató alapján következtethetünk, kevesebb,³⁰⁷ kapcsolatai tehát nem olyan szerteágazóak, de gondosan ápoltak.

Legfontosabb partnerei Paulinus Nolanus és Q. A. Symmachus. Míg Paulinus esetében Ausonius az aktívabb fél, addig Symmachus esetében ez pontosan fordítva van, Symmachus az, aki jobban szorgalmazta ezt a barátságot.³⁰⁸ Kettejük életszemlélete nagyon sokban hasonlított. Ahogyan kitűnően megfért Symmachus baráti körében pogány és keresztény, ugyanolyan jól megférték ugyanezeknek elemei Ausonius költészetében.

III. 4. A KR. U. V. SZÁZAD LEVELEZÉSE

A következő időintervallum, amit vizsgálunk, a Római Birodalom irodalmának utolsó korszaka. A levél műfaja ebben a században érdekes változáson ment át. Hieronymusnál lehet megfigyelni először, hogy levelei nem mindig követik az egy levél, egy téma tematikát, bennük egyszerre többféle témával is foglalkozott. Annak ellenére, hogy továbbra is el lehet témájuk alapján különíteni a hivatalos és magánlevelezés különböző „műfajait” (köszönő, ajánló, igazoló, informáló, irodalmi stb.), a tiszta formák mellett azonban gyakrabban jelennek meg ezek keverékei. Az V. század levelei magánlevelek, hivatali- és irodalmi levelek furcsa keverékei. A levélstílus sokrétűsége ellenére is ténylegesen elküldött levelek voltak ezek, ez a stíluskeveredés pedig nem az irodalmi divattal, hanem éppen azzal magyarázható, hogy megnőtt e levelek információ közvetítő szerepe, sok levél született, sok partnerrel tartották fenn a kapcsolatot, lazult a hagyományos formák megtartásának igénye, s hétköznapi kíváncsi volt, hogy egyetlen levéllel többféle feladatot is teljesítsenek létrehozva ezt az „öszvér” műfajú V. századi levélformát, amely aztán időről időre fel-felbukkan majd a hétköznapi magánlevelezés formái között. A levelezés tehát elszakadt az irodalmi divattól, a közélet színterére került át. Ez persze nem jelenti azt, hogy nincs irodalmi értékük ezeknek a leveleknek, de irodalomtörténeti szempontból már inkább másodvonalbeliek, igazi jelentőségük elsősorban azokban a történeti információkban rejlik, amelyeket hordoznak.

Az V. század levelezésének adatai 5581 levélhelyet tartalmaznak. Ezek 1507 különböző személyhez köthetők, s így a relatív forgalmi mutatója a kornak 7,4. Az előző századdal történő összevetésben szembeötlő, hogy a megközelítőleg 20%-kal kevesebb levélhely-adat³⁰⁹ mintegy 20%-kal több levelezőhöz köthető. Ez az élénkebb érdeklődés okozza a relatív forgalmi mutató értékének visszaesését.³¹⁰ A levelezésben résztvevőknek 86%-a címzettként szerepel, ami azt jelenti, hogy ez a század a lázas szervezés korszaka, viszonylag kisebb számú aktív levélíró igyekszik a levelezésen keresztül kapcsolatokat építeni. Ha egyénenként megvizsgáljuk a század legnagyobb levelezőit, akkor azt találjuk, hogy közülük a legnagyobbak egy része az a néhány egyházatya – Augustinus, Hieronymus, Paulinus Nolanus –, akinek mun-

³⁰⁴ Vö. Green 1980.

³⁰⁵ Vö. Sykutris 1931. 207.

³⁰⁶ 86 levelet küldött és 42-öt kapott.

³⁰⁷ 29 partnere van.

³⁰⁸ Ausonius 33 levelet kapott tőle, hozzá viszont csak 11-et címzett.

³⁰⁹ IV. sz.: 7046 / V. sz. 5581

³¹⁰ IV. sz.: 11,47 / V. sz. 7,4

kassága átnyúlik a századfordulón, s ők mindkét század legnagyobb levélírói közé tartoznak. Ha őket, miután levelezési kapcsolataikat már az előző fejezetben megvizsgáltam, kivesszük a levelezők közül, csupán négy személlyel találkozunk, akinek levelezése meghatározta a korszak levéltudományának képét: Ennodiuszal, Sidonius Apollinariusszal, Ruriciusszal és Alcimus Avitusszal. A hivatali levelezés nagyságrendje megközelítően azonos, a levélírók száma tehát a magánlevelezés esetében csökkent. A levélgyűjtemények, mint már a korábbi korokban is, most is válogatásokban maradtak fenn, ezzel téve töredékessé az egyes levelezőkről, s az egész levelezésről szerezhető ismereteinket.

A megelőző korszakokhoz hasonlóan az V. században is elkülöníthető a hivatali és magánlevelezés. A levelezőknek ekkor kb. 25%-a kapcsolódott a magánlevelezéshez. Ez összehasonlítva a IV. századdal, 10%-kal magasabb arány. Ennek az emelkedésnek a magyarázatát a hivatali levelezésben, ezen belül pedig a pápai levélforgalom megélénkülésében, illetve magának I. Leo pápának irodalmi munkásságában kell keresnünk. A hivatali levelezés változásának tehát egyik különbsége a korábbi századhoz képest az egyházi levelezés számarányának növekedése. A másik különbség pedig magából a történelmi körülmények okozta változásokból fakad, ti. a véglegesen kettéváló birodalom hivatali levelezésének eltéréséből magyarázható.

A nagy levelezők mennyiségi mutatói körülbelül megegyeznek a korábbi század mennyiségi mutatóival. Az ötnél kevesebb levelet tartalmazó gyűjtemények a teljes forgalom 85%-át jelentik, hasonlóan a korábbi korszakhoz, amikor 80%-át tették ki a korszak levelezésének.

III. 4. 1. A KR. U. V. SZÁZAD HIVATALI LEVELEZÉSE

III. 4. 1. 1 A császári udvarok hivatali levelezése

Az V. század hivatali levelezését a korábbi elemzéshez hasonlóan itt is ketté tudjuk választani a császári adminisztráció és az egyház hivatali levélváltására.

A császári levelezés sajátosságát az adja, hogy a 395-től véglegesen kettészakadt birodalom két felének levelezése nem egyenletes. Természetesnek vehetnénk, hogy a nyugati birodalomrész a latin, míg a keleti a görög nyelvű levelezés tekintetében lenne értékelendő. Forrásaink erre a kapcsolattartási formára azonban túlnyomó többségében a törvények, amelyek ugyanabban a latin nyelvű gyűjteményben (gyűjteményekben) maradtak fenn. Így a két birodalomfél levelezési különbségei nem elsősorban a nyelvi különbségekből fakadnak, bár kétségtelenül ez is hozzájárul a keleti területek latin nyelvű levéltudományában betöltött szerepének csökkenéséhez. A birodalom két részének levelezési arányai nagyjából megfelelnek. A 312 és 476 közé eső időszakból a keleti területen 6018, a nyugatin 6676 hivatalos levélhelyet tudtam kimutatni, ami azt jelenti, hogy a nyugati birodalomrész hivatali aktivitása mindössze 10%-kal volt nagyobb, mint a keletié. Ha ugyanezt az arányt még közelebről vizsgáljuk, és az eltelt időszak egy évre eső hivatalos levélhelyeinek arányát hasonlítjuk össze, akkor a birodalom egészében évente 38,7 levélhelynyi nyoma maradt a birodalom igazgatásának. Ugyanez a szám a Nyugatrómai Birodalom esetében 20,35, a Keletrómai Birodalomban pedig 18,34. Ez a nagyjából kiegyensúlyozott arány, melynek különbsége részben abból adódott, hogy nyelvi eltérések vannak a birodalom két része között, részben pedig a központ keletre kerülése Constantinopolis alapításával csak 324–330-ban történt meg, addig Róma és a nyugati császári székhelyek Augusta Treverorum, Arelate, Mediolanum és Ticinum voltak a birodalom igazi fővárosai. Ezt tükrözi a két birodalomrész hivatali levelezésének időbeni megoszlása is. A kezdeti egyenetlenség a fentiekből adódik, a későbbieknek azonban már személyes okai is vannak. A keleti területről 312 és 323 között egyetlen törvényt sem datáltak. Nagyjából azonos számú utasítással 323-tól indult ennek a birodalomrésznek a törvénykezése. 350 és 358 között ismét találkozhatunk egy nagyobb időszakkal, amikor nem születtek *edictumok* vagy utasítások ebben a birodalomrészben. Ezután időben nagyjából kiegyensúlyozott a keleti törvényhozás. Mennyiségileg a 380 és 400 közötti időszakban jelentősen megnő ennek a területnek a jogi igazgatása. Míg a 360 és 380 közé eső időszak egy évre eső átlagos levélszáma 7,15, addig a 380 és 400 közé eső időszaké 24,85. A nyugati terület rendelet-alkotása az egész időszak alatt nagyjából egyenletes. Egy-három évnyi időszakokat találunk mindössze, amelyben hiányzik az adminisztráció irányításának a

nyoma.³¹¹ Mennyiségileg sem találunk olyan kiugrásokat, mint a keleti terület esetében. Azt lehet mondani, hogy ennek a birodalomrésznek az adminisztratív irányítása hagyományosan bejáratottabb, mint a másik területé, törvénykezési gyakorlata is sokkal egyenletesebb, mint a keleti részé. Az adminisztráció működési hibái 455-től tükröződnek ebben az adatsorban is. Míg a 455-öt megelőző azonos időszakban³¹² a hivatali utasításoknak egy évre eső átlaga 6,23, addig ekkor csak 2,8. Kelet és Nyugat elválásának, a birodalom igazgatási problémáinak tökéletes tükörképei a törvények: a keleti területeken az V. században 32%-kal kevesebb decretumot adtak ki, mint a megelőző évszázadban, a nyugati területek törvényszámának csökkenése még ennél is drámaibb: 56,59%. A Nyugatrómai Birodalom hanyatlása tehát megnyilvánul a törvénykezési gyakorlat írásos nyomainak számszerű csökkenésében is.

Nagy Theodosius halála után a birodalmat fiai, Honorius (395–423) és Arcadius (395–408) örökölték. Kettejük levelezési gyakorlata szinte megegyezett a kezdeti időben, majd 398-tól Arcadius levélhelyeinek száma észrevehetően visszaesett. Mintegy húsz évvel élte túl fivére, ezért mennyiségi tekintetben nem igazán méltányos összehasonlítani őket. Arcadius gyűjteménye összesen 1035 levélhelyet számlál. Összesen 71 személlyel tartott kapcsolatot, relatív forgalmi mutatója 14,57. Arcadius legnagyobb partnere Eutychianus,³¹³ akinek 40 levelet küldött. A hozzá intézett levelek tekintetében Q. A. Symmachus a legaktívabb, akitől 8 levelet kapott. Honorius esetében összesen 1522 levélhelyet találtam, ami 10,56-os relatív forgalmi mutatóval 144 partnerhez köthető. Mindkettejük levelezése meglehetősen egyoldalú, a válaszok – a rendelkezésre álló forráscsoport természetéből adódóan – nem maradtak fenn, csak a császári utasítások. A legtöbb levelet az egy sor igen magas állami tisztséget betöltő Rufius Synesius Hadrianus³¹⁴ kapta, szám szerint harmincötöt. Mindkettejük hivatali levelezését alaposság és gondosság jellemezte.

Az utánuk következő császárok közül azonban ez a gondos törvénykezéssel leírható levelezés már nem alakul ilyen egyenletesen. A két birodalomrész levelezése mégis nagyjából kiegyensúlyozottan működött.

Az új keleti császár Arcadius halála után II. Theodosius (408–450) lett. Törvénykezési gyakorlatukban³¹⁵ 415-ben következett be váltás, amikor is az addig aktívabb nyugati császár rendeletei megritkultak, II. Theodosius decretumainak száma pedig szinte egyik napról a másikra nagyságrendekkel lett nagyobb.³¹⁶ Annak ellenére, hogy 14 évvel uralkodott hosszabb ideig, mint Honorius, törvényeivel leírható hivatali levelezése mennyiségileg nem érte el társáét. Vele összefüggésben összesen 1240 levélhelyet tudtam kimutatni, ezeket 110 partnerhez intézte. Viszonylag kevesebb partneréből adódóan relatív forgalmi mutatója magasabb: 11,27. A legtöbb utasítást tőle Anthemius³¹⁷ kapta, negyvenötöt. Széles körű kapcsolataira az jellemző, hogy ő partnereit bővebben látta el parancsokkal, a korábbiakkal szemben valamivel nagyobb számban találunk magasabb „levélhellyel” rendelkező partnert. Tíznel több levelet tizenkét személy kapott tőle, valamennyien magas állami hivatalnokok voltak.

Honorius mennyiségileg az őt a nyugati trónon követő III. Valentinianus (425–455) sem érte utol, aki összesen 496 levélhelyet számláló gyűjteményt hagyott hátra. Harminchat személlyel tartotta a kapcsolatot, relatív forgalmi mutatója pedig 13,77. A keleti birodalomrészben Marcianus (450–457) mintegy harmadával kisebb levelezést bonyolított le. Összesen 104 levélhely köthető hozzá, 43 partnerrel tartott kapcsolatot, relatív forgalmi mutatója 2,41, ami az ő esetében erősen torz, hiszen két kivétellel³¹⁸ senkinek sem küldött egynél több levelet. Partnerei közül I. Leo pápa mindenképp kiemelendő, hiszen ebben az intenzívnek a legjobb akarat mellett sem mondható hivatali kapcsolattartásban tizenkilenc levelet küldött és tizenötöt kapott a császártól. Ez azonban nem Marcianus, hanem Leo levelezésének fontosságát jelenti.

III. Valentinianus halála után a nyugati birodalomrészben a császárok gyorsan, néha néhány hónap után váltották egymást. Szűkre szabott hivatali idejükben inkább az udvari intrikákkal voltak elfoglalva, mint a hivatali levelezés forrásalapját képező törvénykezéssel. Egyetlen kivételként Maiorianust (457–461) ragadhatjuk ki, akinek törvénykönyve az utolsó olyan törvénykönyv, amely a Nyugatrómai Birodalomban született, de a birodalom egészére kiterjedő érvényűnek szánták. Maiorianus aprólékos gonddal látott hoz-

³¹¹ 360–363, 392–394 stb.

³¹² 21 év

³¹³ Ld. Névmutató: Eutychianus

³¹⁴ Ld. Névmutató: Hadrianus

³¹⁵ Ti. Honorius és II. Theodosianus

³¹⁶ 414-ben mindössze 6 levélhely, 416-ban pedig 15 levélhely mutatható ki nála.

³¹⁷ Ld. Névmutató: Anthemius I

³¹⁸ Palladius és I. Leo pápa

zá a birodalom nyugati felén a birodalomszervező munkának. Az a néhány levélhely, amely ebből a törvénykezésből adódik, semmiképp sem adja vissza ennek a munkának se a szándékát, se a jelentőségét.

Az egymást sűrűn váltó nyugati császárok mellett a keletiek sem jelentettek biztos erőt a birodalom számára. Az egyetlen kivétel I. Leo (454–474) császár, aki saját birodalomrészének helyzetét, megszilárdította azáltal, hogy az addig a császárokat bábként mozgató katonai főparancsnokok fölé tudott kerekedni. A központi hatalom megszilárdítása más egyéb mellett a birodalomrész túlélési esélyét jelentette a megindult népvándorlás kezdetén. Leo császár közigazgatása jól működött, de ennek csekély bizonyítéka maradt fenn. Hivatali levelezése szerény, összesen 154 levelet számlál. Relatív forgalmi mutatója 5,5, ami azt jelenti, hogy partnereinek száma még leveleinek számánál is kisebb: 28. Lehet, hogy éppen ez a szűkre szabott kör kellett ahhoz, hogy a birodalom ereje ne forgácsolódjon el, bár inkább forrásaink töredékes volta húzódnak meg e számok mögött.

III. 4. 1. 2. A császári udvarok közötti levelezés

Az V. században a császárok hivatali levelezése alapján felrajzolható társcsászári kapcsolatok is gyökeresen megváltoztak. Míg a IV. században ez a forgalom a teljesnek 62,95%-át³¹⁹ tette ki, addig az V.-ben már csak 37,09%-a.³²⁰ Ennek a csökkenésnek nehéz magyarázatát adni, hiszen a század szövevényes politikai viszonyai között épp ellenkezőjére lehetett volna számítani. Ennek nyoma azonban nem található meg a törvénykezési gyakorlatban. A két császár viszonya az első uralkodókat leszámítva más, mint a korábbi században volt. A nyugati császár kinevezése elméletileg a keleti jóváhagyásától függött, de a két uralkodó viszonya hol feszült, hol elutasító, és csak ritkán tapasztalhatjuk a megértést, jó együttműködési készséget. Hatáskörük és figyelmük egyre inkább csak saját birodalomrészüket érintette, egyre lazuló személyi kapcsolataik lemérhetők a törvényeken is, melyeknek nem csupán száma esett vissza,³²¹ de formájuk is megváltozott. A fentiekből következően a kiadott *edictumokból* rekonstruálható belső forgalom is mintegy 10%-kal kisebb, mint a korábbi korszakban. A IV. század élénnek mondható belső udvari forgalmával szemben egy öt császárra kiterjedő kört tudunk megfogni. A kapcsolatok a század derekáig nagyjából a korábbiakhoz hasonlóan alakultak, ettől fogva a két udvar közötti összeköttetés az adott forráscsoport alapján szinte kimutathatatlan. Nem csak a keleti *edictumok* hiányoznak, szinte teljesen eltűntek a nyugati rendeletek, így sem a nyugati császárváltások, sem a két udvar kapcsolatai nem értékelhetők teljes biztonsággal ezekben a forrásainkban.

Ami biztosan kimutatható az a Constantinopolis és a nyugati udvar kapcsolatának fokozatos visszaesése. Honorius 944-es, Arcadius 790-es, II. Theodosius 650-es levélforgalma jól jelzi a lassan, de biztosan csökkenő tendenciát, az utánuk következő császárok belső levelezési forgalma pedig zuhanásszerűen esik vissza. A kapcsolatok elhalása elsősorban a nyugati területekre jellemző. Míg a keletiek valamennyien bocsátottak ki rendeleteket, ha a korábbiaktól messze elmaradva is,³²² addig a nyugatiak közül az utolsó jelentős számú törvényt kibocsátó III. Valentinianus volt,³²³ utána Anthemius³²⁴ következett, akit I. Leo családi kapcsolatai miatt szerepeltetett saját törvényeiben,³²⁵ majd az utolsó nyugati törvényhozó, Maiorianus következett,³²⁶ aki egyben a Nyugatrómai Birodalom utolsó nagyformátumú politikusa is lett volna. A többi nyugati uralkodó vagy egyáltalán nem bocsátott ki *edictumot*, vagy csak egy-két törvény fejrátán szerepelt.³²⁷

³¹⁹ 4436 levélhely

³²⁰ 1997 levélhely

³²¹ A IV. században még 2369 törvényt született, az V.-ben már csak 1114.

³²² Marcianus 100-at bocsátott ki; I. Leo 30-at adott ki és 10 fejrátán szerepelt; Zenon 65-öt adott ki és 13 fejrátán szerepelt.

³²³ 230 decretum

³²⁴ 34 törvényen szerepelt a neve.

³²⁵ Anthemius I. Leo veje volt.

³²⁶ 12 törvényen szerepelt a neve.

³²⁷ Pl. Avitus, Olybrius, Romulus Augustulus, akinek egyetlen törvényhelyét sem tudtam megfogni, vagy Iulius Nepos, aki maga nem adott ki törvényt, de 2 törvényben szerepelt társcsászári minőségében, vagy Glycerius, akinek egyetlen törvényhelye mutatható ki (Hael p. 260. Vö. Seeck 1919. 418.)

III. 4. 1. 2. A. Honorius (395–423)

Hivatali levelezésének mintegy kétharmadát³²⁸ a császári udvarok közötti forgalom teszi ki. Levelezőpartnerei közül legkiemelkedőbb öccse, Arcadius. Teljes levélforgalmának 32,12%-át, jelenti a vele folytatott levelezés. Az ő esetében is magasabb az elküldött levelek száma,³²⁹ ami részben idősebb voltával is magyarázható. 408-ig egyenletesen érkeztek Arcadiushoz a decretumok, s hasonló a helyzet az általa kiadottak esetében is. Kettejük viszonya ezen forráscsoport alapján kiegyensúlyozottnak mondható.

Hasonló a helyzet a II. Theodosiusszal közösen jegyzett decretumok esetében is. Unokaöccse, bár mennyiségi tekintetben apja, Arcadius mögött maradt, Honorius második legfontosabb partnere volt,³³⁰ s aki császárrá tétele pillanatától mindvégig közös néven bocsátotta ki rendeleteit.³³¹

Honorius nagyságrendben harmadik legfontosabb udvari partnere apja volt,³³² akivel 392-395 között szerepelt közösen a törvények fejratain. Ez a kapcsolat azonban teljesen egyoldalú, fiatal kora miatt önálló törvénykezési gyakorlattal nem rendelkezhetett.

III. 4. 1. 2. B. Arcadius (395–408)

A hozzá fűzhető törvények közül 293 antedatált, tehát valószínűleg a törvénykönyvek összeállításakor tévesen került rájuk a neve. Ezek túlnyomó többsége apjától, I. Theodosiustól és III. Valentinianustól származik. Partnerei közül fivére mellett fia, II. Theodosius emelhető ki,³³³ akit 402 és 408 között folyamatosan szerepeltetett törvényei fejratain, de aki természetesen nem volt önálló jogalkotó apja életében.

III. 4. 1. 2. C. II. Theodosius (408–450)

Theodosius igazi érdeme nem saját nevében kiadott törvényeinek száma, vagy azok körültekintő intézkedései, hanem a 438-ban nyilvánosságra hozott Codex Theodosianus összeállítása volt.

Belső kapcsolataiban legnagyobb partnere Honorius volt, aki szinte születése pillanatától szerepeltette unokaöccsét törvényeinek fejratain.³³⁴ A 167 Honorius-edictumot II. Theodosius 218-cal vizsongozta. A kölcsönös udvariasság jele, hogy Theodosius legelső önálló edictumaitól annak haláláig folyamatosan szerepeltette nagybátyját. A ravennai udvarral való felhőtlen viszony jele

³²⁸ Valamivel kevesebbet: 62%-ot.

³²⁹ 31%-kal küldött többet, mint amennyit kapott Arcadiustól.

³³⁰ Honorius 218 decretumon szerepeltette, míg II. Theodosius 167-en.

³³¹ Honorius törvényei között szerepel 16 olyan, amelyiket ugyan közös néven bocsátottak ki, de 395 és 399 keletkezvén, azaz Theodosius születése előtt, tehát semmiképp sem adhatták ki a nevében (CJ 8. 11. 13; CJ 10. 19. 6.; CJ 10. 32. 46.; CJ 10. 32. 49; CT 2. 1. 11.; CT 6. 27. 13.; CT 7. 13. 13.; CT 11. 16. 21.; CT 11. 30. 58.; CT 12. 1. 140.; CT 12. 1. 157.; CT 12. 1. 158.; CT 14. 3. 20.; CT 14. 15. 4.; CT 14. 19. 1.; CT 15. 1. 37.)

³³² Apja 68 törvény fejratain szerepeltette a fiát.

³³³ 36 törvényhelyen szerepel.

³³⁴ A legkorábbi ilyen törvény a CJ 12. 45. 2., ami 403. február 2-án kelt. Theodosius 401-ben született és 402-től Arcadius Augustus-társa volt.

ez a törvénytör. A kiskorú császár mögött álló udvari erők³³⁵ fontosnak tartották a két udvar jó kapcsolatát ily módon is demonstrálni.

Második legnagyobb partnere III. Valentinianus. Törvényeiben 424-től, azaz Valentinianus *Caesar*rá tételétől elismerte a gyermektelen Honorius utódjelöltjét, s ugyanolyan előzékenyen vette fel edictumai címzésébe, mint nagybátyját. A Theodosius–Valentinianus viszony kissé egyoldalú, kapcsolatukban Theodosius volt az aktív fél, bizonyítva egyetértését a nyugati politikával.

III. 4. 1. 2. D. III. Valentinianus (425–455)

Ő volt az utolsó jelentősebb nagyságrendű törvénytöréssel rendelkező császár. Legjelentősebb partnere, mint már említettem, II. Theodosius, akivel belső forgalmának 89%-át bonyolította.³³⁶ Utána jóval lemaradva Marcianus következik, aki törvényeinek 34%-ban³³⁷ tüntette fel 450 és 455 között Valentinianust mint kibocsátót.

III. 4. 1. 3. A pápák levelezése

A hivatali levelezés másik csoportját adó egyházi levelezés, szintén változáson ment át ebben a században. A hivatali levélforgalom terén megnőtt az egyház jelentősége, a magánlevelezés tekintetében pedig sajátos témabeli változáson ment keresztül. Mind a pápai, mind a püspöki levelezés eltávolodott a hitmagyarázó témáktól. Mindkét levelezési kör központi kérdésévé a politika, részben az egyházi politika, a pápa és a császár, a pápa és a püspöki kar hatalmi viszonyainak alakulása, illetve a kor meghatározó problémája, a Római Birodalom és a keresztény egyház fennmaradása lett. Az Innocentius (402–417) pápával kezdődő egyházfők leveleiben a római pápák elsőségének kérdése vetődik fel igen élesen. Innocentius maga 36 levelet hagyott hátra, amiből összesen 241 levélhely mutatható ki.³³⁸ Ez a számarány már szinte önmagában nagyobb, mint a IV. század pápai levelezésében résztvevők levéladatai. Utódja, Zosimus (417–418) túl rövid ideig volt az egyház élén, hogy jelentőset alkosson. Összesen tizenhat levele maradt ránk, de ezek tartalmukban inkább a IV. század pápáinak leveleihez köthetők. A pápai tekintély kérdésében azonban ő is hajthatatlan.³³⁹ Levélhelyei a fennmaradt leveleinél alig nagyobb számarányt mutatnak, huszonnégy elküldött és nyolc kapott levelet tartalmaznak. Bonifacius (418–422) még Zosimushoz is kevesebb, kilenc levelet hagyományozott az utókorra. Levélhelyeinek száma mégis nagyobb, mint elődjéé, összesen harminché.³⁴⁰ I. Coelestinusnak (422–432) tizenhat levele maradt fenn,³⁴¹ bennük a nestorianizmust bírálja, III. Sixtus (432–440) mindössze hét levelet hagyományozott az utókorra.³⁴² Hilarius [Hilarus]³⁴³ (461–468) egyházfegyelmi kérdésekkel, Simplicius³⁴⁴ (468–483) a monofizita vitával, III. Felix³⁴⁵ pápa (483–492) pedig a keleti kereszténység ügyével foglalkozott elsősorban.³⁴⁶

³³⁵ Előbb a gyámjául kinevezett Anthemius, majd 404-től nővére, Aelia Pulcheria irányította Theodosius udvarát.

³³⁶ Theodosius 41 edictumában szerepeltette, míg ő 314-szer szerepelt annak törvényeiben.

³³⁷ 36 törvény

³³⁸ 171 levelet küldött és 170-et kapott.

³³⁹ Zosimus, Ep. 12.

³⁴⁰ 28 levelet küldött és 9-et kapott.

³⁴¹ A levélhelyek nagysága 73, ami 43 elküldött és 30 kapott levélhelyet takar.

³⁴² Ennek a mennyiségnek több mint a duplája mutatható ki a szövegekből, pontosan 17 levélhely, aminek megoszlása 10 elküldött és 7 kapott levél.

³⁴³ Összesen 45 levélhelyet találtam esetében, ami 39 általa írt és 6 hozzá címzett levél között oszlik meg.

³⁴⁴ Az ő levélhelyeinek száma: 32, ami ugyanúgy oszlik meg mint Hilarius esetében, 23 elküldött és 9 érkező levél.

³⁴⁵ Levélhelyeinek száma 30, megoszlási aránya pedig 26 elküldött és 4 kapott levél.

³⁴⁶ Vö. Vanyó 1980. 851–856.

III. 4. 1. 3. A. I. Leo pápa (440–461)

A pápaság ezen etapjának két kiemelkedő egyénisége I. Leo és Gelasius pápa volt. Leo, aki egyike az ókor legnagyobb pápáinak, egyszermind ezen korszak minden tekintetben legjelesebb levelezőjének is tekinthető. Etruriai arisztokrata családból származott, s rendelkezett minden olyan erénnyel, ami a korabeli legnagyobb politikusokat jellemezte. Nehéz időszakban kényszerült a római egyházat vezetni. A már szokásossá vált keleti teológiai viták mellé³⁴⁷ a nyugati területeken a barbárokkal való küzdelem társult. A barbár invázió egyaránt veszélyeztette a római államot és egyházat. Leo harcos politikus volt, aki nem csupán Kelet dogmatikai harcaiban jeleskedett, nemcsak a pápai primátust, az ortodoxiát védte, hanem a Nyugatot is a barbárokkal szemben. Leghíresebb diplomáciai tette 452-es mantuai találkozója Attilával, amikor az „Isten ostorát” – minden történész kíváncsiságát foglalkoztató ismeretlen módon – rávette, hogy forduljon vissza, és ne foglalja el Rómát. Ez már önmagában is akkora csoda, hogy pusztán ezért megérdemelte, hogy a keresztény egyház szentjei közé sorolják.³⁴⁸ Ezt a csodát ráadásul te-

tétzte a vandál invázió idején (455), bár ekkor nem tudta megvédeni városát az idegen hódítóktól.

Leo hatalmas életművet hagyott hátra, művei két kötetet töltenek meg a Migne-féle Patrologiában.³⁴⁹ Világosan és tömören megfogalmazott beszédeinek és levélgyűjteményének latinsága szinte kivételes a korszak szerzői között. Levelezésének 173 darabját tartalmazza a Patrologia. Ebből 143-at maga Leo írt,³⁵⁰ a többit hozzá címezték. Az általam kutatót szövegek azonban jóval több levélhelyet rejtenek Leo pápa kapcsán. Teljes gyűjteményének nagysága a fennmaradt leveleinek több mint háromszorosa: 577. Ez a mennyiség 376 általa írott és 201 hozzá címzett levél között oszlik meg. A relatív forgalmi mutató 2,76. Összesen 209 partnerrel levelezett. Szinte valamennyi levelezéséhez tartozó személyhez küldött is levelet.³⁵¹ Az általa egy-egy partnernek elküldött levelek átlaga 1,79, a hozzá intézetteké pedig 0,96. Relatív forgalmi mutatója tehát az általa intenzívebben folytatott levelezés miatt magasabb, de a küldött és kapott levelek aránya az ő esetében nem mutat akkora eltérést, mint a korszak levelezőie általában. Partnerei 83%-ával³⁵² kölcsönös kapcsolatokat ápolt, s ezekből származott leveleinek 61%-a. Személyes kapcsolataiban legfontosabb helyet két püspök és a császári udvar játszották. Legnagyobb számú levélhely a Marcianus császárral folytatott levélváltások esetében mutatható ki,³⁵³ utána Aelia Pulcheria Augusta,³⁵⁴ Arcadius és Aelia Eudoxia lánya következett, akinek tizenkét levelet küldött és aki ezek közül hatra válaszolt is. Végül a Leo császárral történő levélváltások jönnek, akinek hét levelet írt, és akitől két levél érkezését sikerült kimutatnom. A császárokkal, illetve a császári család tagjaival folytatott levelezés ténye mutatja Leo gondosan megtervezett politikai munkáját, mellyel a Római Birodalom és az egyház ügyét egyszerre kívánta szolgálni.

³⁴⁷ Ebben az időszakban épp a nestorianizmus osztotta meg a keleti egyházakat.

³⁴⁸ Az egyház szentté avatási politikai stratégiája nagyon eltérő. A keresztény egyház korábbi századaiban elegendő volt valakit megválasztani pápává, s az szinte automatikusan szentté lett. Nem kellett különösebb csodákat tennie senkinek, elegendő volt az egyház érdekében, vagy akár csak a Római Birodalom védelmében az egyház égisze alatt fellépnie, s máris szentté avatták. Jó példa erre Sidonius Apollinaris, akinél világiasabb püspök kevés volt az V. században, de aki hívei odaadó szolgálata, az egyházszerzőt fenntartására tett erőfeszítései és a barbárokkal szembeni fegyveres védelem miatt ugyanúgy a katolikus szentek sorába került, mint Leo pápa. (Vö. Brown 1981)

³⁴⁹ Migne PL LIV–LV.

³⁵⁰ Ezek közül a levelek közül többnek a szerzőségét vitatják. Vö. Migne LIV levélkommentárok; Vanyó 1980. 853.

³⁵¹ 181 személy

³⁵² 81 személy

³⁵³ 23, illetve 14 levél.

³⁵⁴ 414-ben lett Augusta, ld. Névmutató: Pulcheria

Két püspök levelezőtársa, aki fontos szerepet játszott levelezésében Iulianus, Cos szigetének püspöke és Anatolius, a constantinopolisi metropolita. Iulianus volt az első püspök, aki a keleti patriarchákhoz hasonlóan állandó követként, *apocrisarius*ként képviselte a római püspököt a constantinopolisi udvarban.

Anatolius (Anatolios) és Pulcheria a constantinopolisi egyház érdekében szorosan összefogtak és mindketten összeköttetésben álltak Leo pápával. Leo és Anatolius kapcsolata mögött a constantinopolisi egyház vezetéséért vívott küzdelem, a botrányos ephesusi zsinat (449) és az ezt a kérdést is rendező 451-es IV. egyetemes zsinat (Calchedon) állt. Anatolius ugyanazt a szerepet kívánta magának, amit a nyugati egyházban Leo töltött be. Kettejük kapcsolatát 31 levélhely őrzi, amelyek közül tizenhatot Leo, tizenötöt Anatolius intézett partneréhez. Ha ez az arány némileg nagyobb számú levélhely esetében lenne igaz, azt mondhatnánk, tükrözi kettejük küzdelmét, Anatolius egyenrangúságra történő törekvéseit, de tekintettel az igen csekély számú levélhelyre, erre csak nagyon óvatosan merek utalni.

III. 4. 1. 3. B. Gelasius pápa (492 – 495)

Gelasius levelei tartalmukban a IV. századi levelezés nagy egyéniségeinek köréhez tartoznak. Ugyanúgy átlépte a levélműfaj kereteit, mint Augustinus, vagy még nála is gyakrabban Hieronymus. Ezekben a teológiai értekezéssé duzzadt levelekben a pelagianizmussal és a monofizitizmussal foglalkozott.³⁵⁵ Levelezése teológiai értelemben talán fajsúlyosabb, mint Leóé, akinek teológiai gondolkodására elsősorban Augustinus nézetei hatottak. A szövegekben összesen 153 Gelasius-levélhely található, amelynek megoszlása 141/12 a küldött, illetve kapott leveleket illetően. Relatív forgalmi mutatója alacsonyabb mint Leóé: 1,82. Sok partnere van,³⁵⁶ ezek mindegyikéhez írt levelet, de kölcsönös kapcsolatai és levelezésében a többszöri kapcsolattartás Leo pápával szemben már egyáltalán nem jellemzőek. Szinte valamennyi partnerével egy-három levélváltás mutatható ki, egyetlen kivétel Johannes, Scupi püspöke, aki négy levelet kapott tőle, amit eggyel viszonzott.

III. 4. 2. A KR. U. V. SZÁZAD MAGÁNLEVELEZÉSE

Ha megvizsgáljuk ennek a korszaknak a levelezését, akkor azt tapasztaljuk, hogy alig van közöttük olyan világi személy, aki az államapparátus valamely fontos posztján állt.³⁵⁷ A pogányság és kereszténység küzdelme a senatorok között véget ért, a világi arisztokrácia a levelezésben átadta helyét az egyháznak. A világi arisztokrácia szerepének gyengülésekor a birodalmi közigazgatási funkciókat fokozatosan az egyház vette kézbe. Az egyházi tisztviselők emberfeletti erőfeszítéssel védték a hitet, igyekeztek fenntartani az egyházmegyéket és az egyházi szervezetet.³⁵⁸ Nem csak vallási fanatizmus vezette őket. Sokuk nyilván elsősorban a hit bajnoka, de püspökké, pappá lenni abban az időben sokkal többet jelentett. Nem a lelki indíttatás, az elhivatottság számított. Az egyháznak ugyanis nem csupán jó papokra, hanem elsősorban jó szervezési készséggel rendelkező, vezetni tudó és akaró, kiváló politikai érzékű püspökökre volt szüksége, s ezek az elvek érvényesültek is a püspökök megválasztásánál.³⁵⁹

Ha azt vizsgáljuk, hogy az adott korszakok levelezői mennyire ismerték egymást, akkor egy érdekes jelenséggel találkozunk, nevezetesen azzal, hogy míg a köztársaság korában a levelezési körök tagjai szinte kivétel nélkül ismerték egymást, a IV. és V. században bizony nem egyszer előfordult, hogy arra

³⁵⁵ Vö. Vanyó 1980. 854.

³⁵⁶ Összesen 84

³⁵⁷ Összesen 69 ilyen személy található a levelezők között, a 4,5%-uk, s ők írták a levelek 4,47%-át, a számarányok alapján tehát csekély mértékűnek mondható az államapparátusban résztvevők aránya ebben a korszakban.

³⁵⁸ Vö. Sid. Ep. VII. 6. 10.: „*agite quatenus haec sit amicitiae concordia principalis, ut episcopali ordinatione permissa populos Galliarum, quos limes Gothicae sortis incluserit, teneamus ex fide, etsi non tenemus ex foedere*” („Intézzétek el, hogy a barátsági szerződés első pontja az legyen, hogy a püspökök kinevezésének engedélyezésével Gallia népei közül azokat, akiket a gótoknak juttatott terület határai zárnak körül, megtarthassuk hitükben, még ha a régi szövetségi viszony nem marad is érvényben.” ford.: T. H. Á.). Vö. még: Sid. Ep. II. 7. 2.; VII. 7. 4.

³⁵⁹ Hogy nem a vallásos erények számítottak, jelzi azt, hogy a legtöbb püspök korábban nem töltött be semmilyen egyházi tisztséget, nem volt felszentelt pap. Vö. Semple 1967; Rousseau 1976. 358.; Jones 1964. 915–920, 933; Hanson 1972. 284.; Cloche 1924.; T. Horváth 1991. 5–11. stb.

rültek, ismeretlenül írjanak egymásnak. Gondoljunk csak Augustinusra és Hieronymusra, akikhez hitelvi kérdésekben fordultak gyakran ismeretlenül, vagy vegyünk olyan V. századi példákat, amikor a levelezőkörök bővítésének és a kapcsolatok szélesítésének igényéből fakadóan ismeretlenül is törekedtek összeköttetést teremteni: „*Iam diu nobis, papa venerabilis, etsi necdum vester vultus aspectus, tamen actus inspectus est.*”;³⁶⁰ „*Himerius antistes, filius tuus, notus mihi hactenus parum vultu,*”³⁶¹

Az V. század magánlevelezői közül négy tartozik az ún. „nagy levelezők” közé, Sidonius Apollinaris, Ruricius, Ennodius és Avitus. Az ő kapcsolataikat kívánom a továbbiakban részletesebben elemezni, kiemelve közülük is Sidonius Apollinarist, akinek élete és munkássága reprezentatív példája lehet az egész V. század levelezésének.

III. 4. 2. 1. Sidonius Apollinaris és levezési kapcsolatai

Ha jobban meg akarjuk érteni a késő-római birodalom politikai életének mozgatóit, azokat a folyamatokat, amelyek levélíróinkat motiválták, keresve sem találhatnánk jellegzetesebb képviselőjét korának, mint Sidonius. Otthonosan mozgott az állami hivatalokban és az egyházban egyaránt. Mindezek mellett ő volt a latin irodalom talán utolsó jelentősebb alakja. Mindezek alapján a korábbi vázlatos elemzésektől eltérően ismerkedjünk meg kissé közelebbről magával Sidoniusszal.

III. 4. 2. 1. A. Caius Modestus Sollius Sidonius Apollinaris³⁶² (431/32 november 5. – 482)

A gallo-római arisztokrácia e jellegzetes képviselője Kr. u. 431. vagy 432. november 5-én született Lugdunumban.³⁶³ Szenátori családból származott, ősei olyan magas állami tisztségeket viseltek, mint például a *praefectus praetorio*, vagy a *praefectus Urbis* méltósága. A család Sidonius születésekor már a harmadik nemzedék óta keresztény volt. „*Sidonius vir secundum saeculi dignitatem nobilissimus et de primis Galliarum senatoribus*” – írta róla Gregorius Turonensis.³⁶⁴

Családja jelentős birtokokkal rendelkezett Lugdunumban és annak környékén. Sidonius kitűnő képzésben részesült, a lugdunumi retorikai iskola egyik legtehetségesebb növendéke volt. Helyzete különösen alkalmas arra, hogy a korabeli galliai arisztokrácia azon képviselőjévé váljon, akit származása és neveltetése arra determinál, hogy a római kultúra megőrzéséért harcoljon. Hagendahl három tényezőben látja az irodalom, a művelődési tradíciók és a római államiság fenntartásának lehetőségét. Ezek pedig az iskola,³⁶⁵ a földbirtokos arisztokrácia és a püspökségek.³⁶⁶ Az általa felvázolt kultúrkörök metszéspontjában állt Sidonius, aki kitűnő grammatikai és retorikai képzettséggel rendelkezett, rendkívül érdekelt az irodalom, különösen a költészet vonzotta, s őszinte csodálattal csüggött a klasszikusokon. Családja nagybirtokos volt, s Sidonius püspökké is lett, ezzel egyesített magában minden olyan erőt, amely a római kultúra megőrzését szolgálta. Ezen túlmenően még galliai is volt, s ebben a században a gall arisztokrácia az, amely a birodalom fenntartására tett egy utolsó kísérletet. Ennek az arisztokráciának legfelső körei a birodalom tovább-

³⁶⁰ Sid. Ep. VIII. 14. 1. „Már régóta ismeretes előttem életmódod, tiszteletre méltó püspök uram, bár arcodat nem láttam még.” (ford.: T. H. Á.)

³⁶¹ Sid. Ep. VII. 13. 1. „Eddig kevésbé ismertem pappá lett fiad, Himerius arcát, mint hírnevét.” (ford.: T. H. Á.)

³⁶² Életrajzához ld. Stevens 1933. és legújabban Harries 1994.

³⁶³ Sid. Carm. 20, 1. Születésének dátumát a szakirodalom 431 és 433 közé teszi.

³⁶⁴ „Sidonius, Galliának már kétszáz év óta leggazdagabb és legnemesebb szenátorainak fia.” (ford.: T. H. Á.) Greg. Tur. Hist. Franc. II. 21.

³⁶⁵ Vö. Riché tanulmányai: Riché 1959. 43–44.; Riché 1957. 421–436.; Riché 1962.; Haarhof 1920., Hagendahl 1958. 311.

³⁶⁶ Hagendahl 1983. 94. A témára részletesebben ld.: Riché 1962.; Diesner 1964.

továbbélésének egyik zálogát látták a tradicionális irodalom és a nyelv tisztaságának megtartásában: „*tantum increbruit multitudo desidiosorum, ut, nisi vel paucissimi quique meram linguae Latiaris proprietatem de trivialium barbarismorum robigine vindicaveritis, eam brevi abolitam defleamus interemptamque.*”³⁶⁷

Sidonius számára már származása is biztosította a gallo-római arisztokrácia tekintélyes köreivel a kapcsolatot, házasságával pedig a politikai pályára lépő fiatalember kitűnő patrónusra tett szert. 452 októbere körül feleségül vette Papianillát, Eparchius Avitus leányát.³⁶⁸ Apósa a házasságkötéskor még csak egy előkelő származású arisztokrata, Aetius barátja, aki előtt azonban fényes, ám tragikus kimenetelű karrier állt: Petronius Maximus császár³⁶⁹ alatt *magister utriusque militiae per Gallias*,³⁷⁰ majd annak halála után II. Theoderich (451–464) nyugati-gót király támogatásával és akaratából Avitus vette fel a bíbort,³⁷¹ és a galliai római hadsereg Arelatében *imperatornak* kiáltotta ki.³⁷²

Sidonius Apollinaris császárrá lett apósa támogatásával indult el a hivatali pályán. Avitus³⁷³ alatt a *tribunus et notarius* hivatalát viseli, méltósága pedig *vir clarissimus*. Pályája szépen ívelt felfelé, bár előmenetelét nagymértékben meghatározták a kor politikai viszonyai. Abban a korban, amikor a politikai állhatatosság nem éppen jellemző tulajdonság, az egymást váltó császárok alatti nehéz időkben Sidonius rendkívüli rugalmassággal igyekezett követni a gyors hatalmi változásokat.³⁷⁴

Maorianustól³⁷⁵ a *comes* (valószínűleg *comes civitatis Arvernorum*) tisztséggel együtt megkapta a *vir spectabilis* méltóságot. Anthemius³⁷⁶ alatt jutott hivatali pályafutása csúcsára: 468-ban *praefectus Urbis Romae*, méltósága *vir illustris* volt, és megkapta a tiszteletbeli *patriciusi* címet is.³⁷⁷

468 végén vagy 469 elején otthagyta az állami szolgálatot. Visszatért szülőföldjére és 470-ben Augustonomentum püspökévé szentelték. Leveleiben nincs nyoma annak, hogy lelki indíttatásból lett volna püspökké, világias érdeklődése, költészet iránti vonzalma miatt mindvégig önváddal küzdött. De míg a hasonló önvád, pl. Hieronymust nagyformátumú egyházfilozófussá tette, Sidonius műveiben egy keneteljes máz csupán, amellyel visszaeső bűnősként mentegetőzött újból és újból püspöktársai előtt világias szokásainak megőrzése miatt. Egyházi pályára lépése nem jelentette a közügyektől való elfordulását. Püspöksége új dimenziót nyitott baráti körének bővítésében, amelyet felhasználhatott céljai megvalósításának érdekében.³⁷⁸ Nem annyira az egyházban, mint inkább Rómában hitt,³⁷⁹ nem a patrisztika nagyja, hanem a korabeli gall egyház egyik leglelkesebb vezetője lett. Ő maga is a komolyan politizáló és a barbárok ellen aktívan fellépő püspökök közé tartozott. Világias tettekeszségére szükség is volt, hiszen püspöksége Gallia legveszélyeztetettebb területén feküdt. Sógorával, Ecdiciusszal szervezte Augustonomentum védelmét a nyugati-gótok ostromával szemben. Négy évnyi hősies küzdelem és elkeseredett békeszerzési kísérletek után Julius Nepos császár³⁸⁰ átadta a várost Eurich³⁸¹ nyugati-gót királynak, Sidonius rövid ideig a mai Carcassonne mellett, Livia várában volt fogoly. Sidonius teljes elkeseredésében leveleiben nagyon is világias hangot ütött meg, nyíltan szitkozódott. Korának zűrzavaros politikai helyzetében Sidonius végképp

³⁶⁷ „oly mértékben megnövekedett a lusta emberek sokasága, hogyha nem lennének néhányan, akik megvédelmezik a latin nyelv tisztaságát a mindennapi nyelv durva rozsdájától, akkor rövid időn belül elpanaszolhatnánk, hogy a latin nyelv megsemmisült és kihalt.” (ford.: T. H. Á.) Sid. Ep. II. 10. 1.

³⁶⁸ Stevens 1933. 19. n. 4.

³⁶⁹ 455. márc. 17. – 455. máj. 31.

³⁷⁰ Sid. Carm. VII. 376–378.

³⁷¹ 455. júl. 7. Sid. Carm. VII. 525–575.

³⁷² 455. júl. 9. Sid. Carm. VII. 576–579.

³⁷³ 455. júl. 9. – 456. okt.

³⁷⁴ Ezt bizonyíthatják az épp hatalmon levő császárra írott panegyricusai: Avitus: Sid. Carm. VI–VII; Maorianus: Sid. Carm. IV–V; Anthemius: Sid. Carm. I–II. Vö. Chianéa 1969. 353–389.

³⁷⁵ 457. ápr. 1. – 461. aug. 7.

³⁷⁶ 467. ápr. 12. – 472. júl. 11.

³⁷⁷ Vö. Chastagnol 1978. 57–70; A császár által adományozott *patriciusi* cím elméletben az állam legmagasabb méltóságának számít, s elviekben együtt járt a késő-római időkben a *magister militum* tisztségével. Sidonius lehetett *patricius*, de amit a *patriciusi* cím igazán jelentett, a katonai főparancsnokok megkülönböztető címét a többi katonai parancsnokkal, különösen a *magister utriusque militiae*vel szemben, tehát a katonai ranglétra tetejét jelentő magas tisztséget még elviekben sem tudhatta magának, s ezirányú ambícióiról sem tudunk.

³⁷⁸ Harris 1994. 208.

³⁷⁹ Semple 1967–68. 136.; Hanson 1972. 273. Harries 1994. 2.

³⁸⁰ 474. jún. 24. – 475. aug. 28.

³⁸¹ 464–484

nem értette, hogyan hagyhatta Róma cserben azokat, akik a Római Birodalomért harcoltak. Szabadságát Leo nyugati-gót *consiliarius* segítségével szerezte vissza.³⁸² Ezután egy darabig a gót udvarban élt, majd újra visszatért püspöki hivatalába. Politikai pályáját befejezte, leveleinek kiadásával foglalkozott. 482 körül halt meg.

Közéleti pályafutása mellett számunkra irodalmi tevékenysége fontosabb. Kortársai prózai tehetségét Pliniuséhoz, poétai képességeit pedig Ausoniuséhoz és Claudiuséhoz hasonlították.³⁸³ Ránk maradt költeményeinek és leveleinek gyűjteménye. Költeményei részben politikai jellegűek: panegyricusok; részben vegyes költemények: epitaphiumok, epistulák, hexameteres köszönőlevelek, epigrammák stb.³⁸⁴ Ahhoz a Prudentiusszal és Paulinus Nolanusszal induló, az egyházon belül kialakuló költői irányzathoz tartozott, akik stílusukban és tartalmukban egyaránt erősen ragaszkodtak a klasszikusokhoz. Sidoniusnál Krisztus és az olymposi istenvilág jól megfér egymással.³⁸⁵ A kereszténység és pogány klasszikusok között Sidonius életművében nem volt semmi konfliktus, annál inkább a klasszikus római tradíciók és a barbarizmus között.³⁸⁶ Könnyen és szívesen verselt, de művei közül ő nem ezeket tartotta értékesnek. Így írt róluk: „*Porro autem super huismodi opusculo tutius conticueramus, contenti versuum felicius quam peritius editorum opinione, de qua mihi iam pridem in portu iudicii publici post lividorum latratum Scyllas enavigatas sufficientis gloriae ancora sedet*”³⁸⁷ Hogy ebben mennyi a korban kötelező szerénység, vagy a keresztényi álszemérem,³⁸⁸ ma már nehéz megítélni. Annyi bizonyos, hogy a verseléssel püspökké szentelése után sem hagyott fel, levelei betétdarabjai és stílusának „költői” és retorikus fordulatai, melyek mai fordítóinak életét kissé keserűvé teszik, mindvégig megőrizték a „*poeta doctus*”-t. Sidonius levelei irodalmi értékének megítélésében nem teljesen értenek egyet késői értékelői.³⁸⁹ Néha azonban képes volt túllépni mesterkélt stílusán, valószínűleg azért, mert az események szorításában nem tudott igazán figyelni a formára, s ekkor leveleinek társalgási stílusa igazán magával ragadó.³⁹⁰ Semple ugyan azt állítja róla,³⁹¹ hogy sohasem tanulta meg az egyszerűség kecsességét és báját, de még őt is lebilincselte groteszk és anakronisztikusnak ható klasszicizáló latinságával.

³⁸² Anderson 1936. XLIX.

³⁸³ Semple 1967. 136.

³⁸⁴ Panegyricusok: Sid. Carm. I–VIII; vegyes költemények: Sid. Carm. IX–XXIV; epitaphium: Sid. Carm. XI.; epistula: Sid. Carm. XII; hexameteres köszönőlevél: Sid. Carm. XVI.; epigramma: Sid. Carm. XVII–XXI. stb.

³⁸⁵ Hagendahl 1983. 93.

³⁸⁶ Vö. Harries 1994. 3.

³⁸⁷ Sid. Ep. I. 1. 4. „Korábbi írásaimról úgy vélem, jobb hallgatnom, s megelégednem költeményeim inkább a szerencse, mint saját hozzáértésem által kiváltott kedvező fogadtatásával. Az irigy szóbeszéd Skylláin ezek segítségével áthajózva már régen elegendő elismerést kaptam, és horgonyt vetettem a közvélemény kikötőjében” (ford.: T. H. Á.)

³⁸⁸ Vö. Adamik 1996. 316.

³⁸⁹ Pl. Legelítélőleg Reinach (1890. 76.) nyilatkozott róla, amikor nemes egyszerűséggel „*mauvais écrivain*”-nak minősítette. Ugyancsak elítélőleg nyilatkozott róla Peter (1901), s az ő ítéletét osztotta Savaro és Gessler, a MGH AA kiadója is. Legismertebb ebben a témában talán Loyer (1943) tanulmánya, amelyikben „*l'esprit précieux*”-nek minősíti, nem minden alap nélkül. Semple (1967) anakronisztikusnak tartotta, Schanz (1920. 53.) ugyan epigonnak ítéli, de leveleit művészeknek, sőt költőinek tartja. Leffler Sámuel egyenesen ízléstelennek nyilvánítja (Leffler 1893. 184.). Történeti szempontból azonban rendkívül fontosak, ebben Stein, E. (1928) elemzésétől kezdődően minden szövegkiadója (Loyer, Anderson stb.) megegyezik, s Adamik T. is erre hivatkozik. (Adamik 1996. 315.)

³⁹⁰ Vö. Auerbach 1965.

³⁹¹ Semple 1967. 158.

III. 4. 2. 1. B. A Sidonius-levelezés

Sidonius Apollinaris leveleit gyakran „csak” irodalmi levélnek tekintik,³⁹² kétségbe vonják azt, hogy valóban elküldött levelek lettek volna. Munkám célja bizonyítani ennek ellenkezőjét, mert miért ne lehetett volna a konkrét személynek elküldött „első példány” valódi missilis, míg a fennmaradt, esetleg a gyakran hangoztatott „csiszolatás” után a „második verzió”?³⁹³ A Cicero-kori levelezés soha senki által kétségbe nem vont élő levelezés volt. Mindig, mindenki elismerte Cicero leveleinek missilis voltát, és soha senki sem furcsállta azt, hogy később kötetekbe rendezve ezeket a missiliseket kiadták.³⁹⁴ Cicero is ugyanígy tett, de példának idézhetjük Pliniust vagy Symmachust is, így a levelek stílusa alapján nem lenne helyes kizárni azoknak valódi missilis voltát. Minden fennmaradt levélgyűjtemény közös vonása, hogy a nagyközönség elé szánt, újrafogalmazott, sajátos tematikus rend szerint csoportosított levélcsokor.³⁹⁵ Kiadásuk, közzétételük jelentette fennmaradásuk reális esélyét. Jószerével csak azok a gyűjtemények maradtak meg, amelyeket így a nagyközönség elé tártak, a többi levélgyűjtemény csupán az irodalmi hagyományban létezett tovább. Ezek alapján tehát se a levelek stílusa, se a kiadás ténye nem zárna ki az V. század leveleinek háttéréből a tényleges levelezési kapcsolatokat.

További érvként hozhatjuk fel valódi levél voltuk mellett, hogy valamennyi címzett létező történelmi személy volt, Sidonius kortársa, akivel baráti kapcsolatban is állt.³⁹⁶ Számtalan esetben találtam levélhely utalást, amely a fenn nem maradt leveleket sejteti. Ezeknek az utalásoknak pedig aligha lenne pusztán stilisztikai szerepe. Még abban az esetben is, ha a címzetteket pusztán olyan személyeknek tekintjük, akiknek Sidonius az adott levelet ajánlotta, akkor is el kellett juttatni hozzá, ha nem az egyes levelet, akkor a kötetet, hogy tudja, hogy neve örökké élni fog az irodalmi örökség dicsősége által.³⁹⁷ Ezt megtenni pedig sokkal körülményesebb lett volna, mint az egyes leveleket eljuttatni magukhoz a címzettekhez. S végül még egy érv: Sidonius a levelet, mint műfajt olyan jól ismeri,³⁹⁸ hogy kellett lennie mögötte konkrét levelezési gyakorlatnak, nem feltételezhetjük róla, hogy pusztán fiktív leveleket írt.

Levelei közül csak 147, az általa összeválogatott kilenc könyvnyi maradt fenn számunkra. Az I–VII. könyv Constantius kérésére összeállított, egységes gyűjtemény, amelynek egyes könyvei lehet, hogy egyenként is napvilágot láttak, de egységesen 477-ben kerültek a nagyközönség elé. A VIII. könyv 479-ben Petronius, míg a IX. 482-ben Firmius biztatására jelent meg. Az utolsó kettő nem olyan homogén szerkezetű, mint az első hét könyv. Többi levele elveszett, jóllehet feltehetően sokat, s információit tekintve a fennmaradtakkal egyenértékűt írhatott még. Ha mennyiségileg nem is hasonlíthatjuk Symmachushoz, de tartalmi tekintetben igen. Sidonius levelei magasan felette állnak példaképe semmitmondó leveleinek. A forma és a tartalom mellett fontos a szándék is, amely a levelek megírásához vezetett. Ebben is Symma-

³⁹² A kérdés – feltehetően a szerző rendkívül különleges stílusa miatt – végigkíséri a Sidonius-irodalmat, lehetetlen felsorolni mindegyiket. Legújabbán Adamik T. (1996. 315–317.) részletesen és igen meggyőzően érvel, hogy Sidonius levelei miért nem valódi levelek, s forrásértéküket is kétségbe vonja, illetve óvatosságra int történeti forrásként történő felhasználásakor. (Mindennek élesen ellent mond Zelzer 1995. tanulmánya, aki egyenesen azt a következtetést vonja le, hogy Sidonius levél-corpusa egy történeti művet takar.) Alig hiszem, hogy a történeti szavahihetőség kérdése miatt a levelek valódi levél voltát kétségbe kellene vonnunk. Sidonius nem hazudik csak a stílus kedvéért, ami pedig félreérthető, vagy homályban marad, az a kortársnak, az események megélőjének természetes vakságából fakad korának eseményei iránt. Nincs egyetlen történeti forrásunk sem, amelyiket fenntartások nélkül elfogadhatnánk, a levelek pedig a legsubjektívebb műfajok egyikének számítanak, így eleve fenntartással kell közelnünk hozzájuk történeti megítélés szempontjából. De sem ez, sem Zelzer (1995) egyébként elgondolkodtató, s bizonyos szempontból vonzó teóriája nem zárhatja ki tényleges levél mivoltukat.

³⁹³ A missilisek kiadásáról Plinius esetében ld. Havas–Szekeres 1995. 20.; Az antik levélteóriák elemzéséről, mely elválasztotta a magánlevelet a nyilvánosságnak szánt levélről a közelmúltban megjelent érdekes értekezés Zelzeré (1995), aki megállapította, hogy ez az ugyan ókori alapokon nyugvó elválasztás nem alkalmazható az antik irodalmi levélformára. (Zelzer 1995. 551.)

³⁹⁴ Nem csak a levelekre volt igaz, hogy átfésülve kerültek a nagyközönség elé, ugyanez áll a beszédekre is. Kétségbe vonhatjuk-e Cicero beszédei esetében azok tényleges beszéd voltát? A forma pedig ott is változott, sőt talán sokkal többet csiszoltak rajta, mint egy levél esetében, hiszen az élőbeszédben rögtönzött műfajok esetében – még ha előre meg is írták azokat – a konkrét szituáció, amiben elhangzottak, sokat változtatott rajta, sokkal többet, mint egy egyszeri, leírt forma esetében.

³⁹⁵ Cugusi tanulmányában a levélnek két típusát különbözteti meg ebből a szempontból, az egyik a valódi levél, ami az informális, dokumentáris szintet jelenti, a másik a stilizált levél, ami pedig az irodalmi szintet képviseli. (Cugusi 1983. 192.) Vö. még: Peter 1965. 33–34.; Deissman 1923. 235–236.; Sykutris 1931. col. 198.; Cugusi 1983. 139.

³⁹⁶ Alig néhány személy akad, akinek csak a nevét ismerjük, de ezeknek a száma nem nagyobb, mint bármelyik más korszak bármelyik más levélírója esetében.

³⁹⁷ Sid. Ep. VIII. 5. 1.; Adamik 1996. 316.; vö. Janson 1964. 109.

³⁹⁸ Vö. Zelzer 1995. 544.

chushoz hasonlítható, hiszen Sidonius Apollinaris levelei nem a Paulinus Nolanus-féle levéltípushoz tartoznak, aki lelkének titkait kívánta megosztani másokkal, hanem információkra szomjazott és azokat közvetített, mint Symmachus.³⁹⁹ A IV. század mély filozófiai, vallási tartalmú levelei után üdítően hatnak Sidonius fecsegő levelei.

Az általa tudatosan összeválogatott és a nagyközönség elé tárt levélgyűjtemény magyarázza a levelek műfaji sokoldalúságát is. Missilis levél volt, megcsiszolva-átalakítva irodalmi levéllé lett, és a nagyközönség elé szánt mondanivalójánál fogva nyílt levéllé vált.⁴⁰⁰ Leveleinek gyűjteménye szerkesztésében nem követi a Cicero-féle, alapvetően a címzettek alapján történő válogatást. Talán jobban hasonlít a Pliniuséhoz, de míg annak a gyűjteménynek is van a Cicero-féle címzettek alapján történő rendezési elvnek megfelelő könyve – a Traianushoz címzett X. könyv –, addig ehhez hasonlóan egyetlen címzettel rendelkező könyv Sidonius Apollinaris leveleinek könyvei között nem található. A VI. könyv, valamint a VII. 1–11. levele püspökökhöz szól, ez minden kétséget kizáróan tervszerű válogatási elv lehetett, s ez az egyetlen tematikus rend,⁴⁰¹ ami egyáltalán fellelhető a Sidonius-könyvekben. Nem igazán tekinthető levelei rendező elvének a kronológiai rend sem, mert szinte egyetlen olyan könyve sincs, amelyikben – akár olyan közelítésben is, mint Cicerónál – meghatározható lenne az az időpont, ami köré a többi levelet válogatta. A egyes címzett-lista, a vegyes időrend mellett talán a tematika ad valamiféle fogózót, ha összevetjük magával az időrenddel. Alapvetően négy csoportba lehetne sorolni őket: az első a korabeli műveltség állapotáról, az irodalom műveléséről szóló tematikus csoport, a második az egyház helyzetével és az egyházszerkezési feladatokkal foglalkozó, a harmadik a napi politika legfontosabb és legaktuálisabb kérdéseit tárgyalja, a negyedik pedig az ajánló- és köszönőlevelek sora.

Sidonius Apollinaris személye jó párhuzamos példa akár Cicero, akár Caesar levelezésére. Pályafutásuk közös vonása, hogy mindhárman aktív politikusok voltak. Hármuk közül Caesar volt az, aki a legjobb politikai érzékkel választotta meg eszközeit céljának elérésére, de Sidonius is finom érzékkel találta meg pályájának kritikus pontjain a rugalmas alkalmazkodás vagy éppen köpönyegforgatás lehetőségét. Ebben a tekintetben tőlük kissé eltér Cicero, aki némi ingadozástól és bizonytalanságtól eltekintve, ha már egyszer döntött, többé-kevésbé mindvégig kitartott saját nézetei mellett, tett ugyan kísérletet arra, hogy fordítson sorsának kerekén, de politikai érzéke nem volt sohasem elegendő sem politikai lépéseinek, sem pedig harcostársainak kiválasztásához. Mindhárman az állami élet legfelső polcainak valamelyikére emelkedtek, s egyformán megpróbálták befolyásolni a Római Birodalom későbbi történelmét. E tekintetben Sidonius Ciceróhoz hasonlít inkább, hisz az ő ténykedésük volt az önzetlenebb, de hármuk közül egyikük sem volt mentes a szereplési vágytól, a hírnévre törekvéstől, attól a titkos gondolattól, hogy valamiképp beírják nevüket a történelem könyvébe. Közös bennük az irodalom művelése is. Sidonius itt ismét inkább Ciceróval hozható párhuzamba, ők azok, akik az irodalmi műfajoknak nagyobb skáláján mozogtak, de leveleiknek politikai tartalma és fontossága már mindhármukat ugyanabba a sorba állítja.

Sidoniushoz köthető a század magánjellegű levelezésének legtöbb levélhelye. Összesen 238-at sikerült kimutatnom 198/40-es megoszlásban, azaz a hozzá írt levelek száma jóval alacsonyabb, mint általa írottaké.⁴⁰² Relatív forgalmi mutatója 1,96, ami a legalacsonyabb az ehhez a körhöz tartozók között. Jelentéktelennek mégsem mondhatjuk az általa bonyolított forgalmat, hiszen a fennmaradt levelek az általa összeválogatott és „átfésült” gyűjtemény részei, tehát nem jelzik pontosan az egy levelezőpartnerrel folytatott levélváltás gyakoriságát. Alacsony relatív forgalmi mutatójának oka az, hogy levelezőpartnereinek száma meglepően magas, 121 különböző személlyel fenntartott kapcsolatát sikerült feltárnom. Ez a szám nagyságrendjét tekintve megközelíti a császári levelezés nagyságrendjét. Egyedül I. Leo pápa és Honorius császár rendelkezik valamivel szélesebb kapcsolattal nála.⁴⁰³ Összesen 35 testimoniumot találtam, ami arra

³⁹⁹ Harris 1994. 207.

⁴⁰⁰ Sidonius levélgyűjteménye nem elszigetelt példa a műfaji átalakulás ezen útjára. Vö. még: (MGH AA VIII) Ruricius (Migne PL LVIII; LXVII); Faustus (Migne PL VIII) stb. leveleivel.

⁴⁰¹ Ez az elv sem érvényesül maradéktalanul, hiszen a VII. könyv második felének címzettjei már nem püspökök. Talán elfogytak a püspökökhöz címzett levelek, s levelei első kiadásakor Sidonius kényszerűségből törte meg a tematikus rendet. Ha így van, akkor ez is alátámasztja a Sidonius levelek valódi levél voltát, mert hiszen ha ezek fiktív levelek lettek volna, mi akadályozta volna meg Sidonius, hogy egy-két levelet a tematika kedvéért még hozzáírjon a kötethez?

⁴⁰² Ezt a jelenséget már részletesen taglaltam a korábbi szerzők esetében.

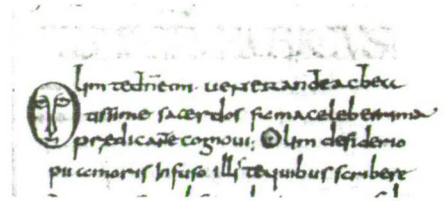
⁴⁰³ Leo 209, illetve Honorius 144 partnere nem sokkal haladja meg a Sidonius-levelezés személyi körének nagyságát.

utalt, egy-egy partnere levelet is írt volna hozzá. Ezzel együtt 40 a hozzá írt levélhelyek száma.⁴⁰⁴ Érdekes lenne végiggondolni, hogy miért ilyen kevés levél maradt fenn ebben a gyűjteményben a Sidoniushoz címzették közül, de pusztá találgatásnál többre nem jutnánk vele.⁴⁰⁵

Legfontosabb partnereihez intézett leveleinek száma nem túl magas, ami a gyűjteménye válogatás jellegéből fakad. Legfontosabb kapcsolatait kivétel nélkül az egyházi körökkel építette ki. A legtöbb levélváltás Ruriciusszal⁴⁰⁶ történt, akinek hét levelet küldött, s akitől ötöt kapott. Mennyiségileg utána Felix következik, aki hatot kapott és egyet küldött Sidoniusnak, majd Lupus⁴⁰⁷ püspök a neki címzett négy és az általa írt három levéllel, őt Simplicius követi szintén hét levéllel⁴⁰⁸ végül két püspök, akikkel hat-hat levélváltás mutatható ki, Faustus és Graecus.⁴⁰⁹

III. 4. 2. 2. Ruricius levelezése (440 körül – 510 körül)

Az V. század többi magánlevelezője mennyiségi sorrendben Sidonius után Ennodius, Ruricius és Avitus. Közülük Ruricius közvetlen kortársa Sidoniusnak, a másik két személy pedig levelezése folytatójának tekinthető. Ruricius levelei tartalmilag és formailag igen hasonlítanak a Sidonius levelekhez, bár nyelvezete nem olyan nyakatekerten költői, mint püspöktársáé. Ennodius és Avitus a Symmachus-féle alapelvet követi, rövidebb, egy-egy információra szorítkozó a levelezésük.

Ruricius szintén galliai arisztokrata családból származott. Családi birtokaik Gurdoban,⁴¹⁰ Aquitániában voltak. Augustoritum (Lemovicum)⁴¹¹ püspöke volt. Sidoniuszal és a reiansisi püspökkel, Faustusszal hárman alkották a legnagyobb galliai levelezőkört.⁴¹² Mindhárman széles körű levelezést folytattak, melyeknek számtalan közös pontja volt. Sidoniuszal közös levelezőtársainak listája tizenkét személy,⁴¹³ Avitusszal⁴¹⁴ és Ennodiuszal⁴¹⁵ három-három személy esetében.⁴¹⁶ Baráti köreik így összefonódtak és behálózták Galliát. Ruriciushoz összesen 153 levélhelyet tudok kapcsolni. Partnereinek száma jóval kevesebb, mint Sidoniusé, mindössze 55 személlyel tartotta a kapcsolatot. Közülük viszont szinte valamennyien részesültek Ruricius leveleiből, összesen 52 személynek küldött levelet, és a hozzá intézett 55 levélhely 24 személytől származik. Relatív forgalmi mutatója 2,78. Ezt összehasonlítva a Sidoniuséval, meg kell állapítanunk, hogy majdnem egy egész levéllel nagyobb eltérés,⁴¹⁷ azaz Ruricius annak ellenére, hogy kisebb számban maradtak fenn levelei, legalább ugyanolyan intenzitású levelezést folytatott, mint Sidonius.

Legnagyobb levelezőtársa a már említett Faustus, akinek ugyan csak három levelet küldött, de akitől tizenegyet kapott. Ezzel a baráti kapcsolattal nagyságrendben szinte megegyező, de a levelek eloszlását tekintve a küldő és címzett között kiegyensúlyozottabb a Sedatusszal, a nemaususi püspökkel fenntartott

⁴⁰⁴ Az egyetlen fennmaradt hozzá írott levél Claudianus Mamertus tollából származik, amit a Sidonius levélgyűjtemény eredeti formájában is megőrzött.

⁴⁰⁵ Lehetne magyarázni pl. Sidonius hiúságával, mely szerint a mások hozzá írt leveleit nem tartotta fontosnak, esetleg választ adhatna az a feltételezés, hogy a hozzá írt levelek nem mindig voltak hízelgők Sidoniusra nézve. Esetleg elgondolkozhatnánk azon is, hogy a Sidonius-levelek nem valódi levelek, s nem is voltak hozzá írottak, amit azonban a Claudianus-levél, illetve a testimoniumok azonnal megcáfolnak.

⁴⁰⁶ Ld. később

⁴⁰⁷ Ld. Névmutató: Lupus 1

⁴⁰⁸ Hatot kapott és egyet írt.

⁴⁰⁹ Ld. Névmutató: Simplicius 7, Faustus 7, Graecus 1

⁴¹⁰ Gourdone, Cahors mellett. Ld.: Helynévtár

⁴¹¹ Augustoritum a mai Limoges. Ld.: Helynévtár.

⁴¹² Ruricius levelezésének tartalmi vonatkozásaira részletesebben ld. Hagendahl, 1952.

⁴¹³ Agricola 2, Hesperius 1, Rusticus 10, Apollinaris 2, Elaphius, Graecus 1, Censorius, Nammatus, Lupus 1, Faustus 7, Ambrosius 3, Aprunculus. Személyükre ld. Névmutató.

⁴¹⁴ Caesarius 3, Apollinaris 2, Euphrasius 1. Személyükre ld. Névmutató.

⁴¹⁵ Pomerius, Parthenius 1, Caesarius 3. Személyükre ld. Névmutató.

⁴¹⁶ Vö. Mathisen 1999. 32–33.

⁴¹⁷ Pontosan 0,82 levéllel jut több minden egyes partnerére, mint Sidonius esetében.

kapcsolata, valamint a Sidoniusszal folytatott levelezése. Sedatus nyolc levelet küldött neki és ötöt kapott, Sidonius csaknem ugyanennyit, hetet küldött és szintén ötöt kapott. A többi barátja közül ki kell még emelni Cerauniát, Namatius feleségét, valamint Aprunculust.⁴¹⁸ Mindkettejükhez hét-hét levélhely köthető, Ceraunia egy levelet írt és hatot kapott, Aprunculus pedig 5/2 arányban küldött és kapott levelet Ruriciustól. A többi levelezőtárs jelzésszerűen van jelen Ruricius levelezésében, mintegy jelezvén azokat a kapcsolatokat, amelyek kiépültek az V. század utolsó évtizedeiben.

III. 4. 2. 3. Magnus Felix Ennodius (473–521)

Ennodius, aki körülbelül tíz évvel Sidonius halála előtt született, a századforduló levelezője, munkássága átnyúlik a VI. századba. Levelei mégis fontosak elemzésünk szempontjából, mert részben ugyanazzal a körrel tartotta fenn a kapcsolatot, amellyel Sidonius, részben pedig levelezése alapján vizsgálható, hogy mennyiben változik meg az V. század levelezése a birodalom bukása után. Magnus Felix Ennodius és Sidonius között kimutatható néhány párhuzam. Ő is galliai származású, jó nevelésben részesült, előkelő házasságot kötött, pappá lett, s erősen vonzódott az irodalomhoz. Ő azonban az irodalomtörténetben első-sorban mint latin költő szerepel. Költészete nagyon hasonlít Sidoniuséhoz, a profán és a keresztény elemek vegyítése miatt. Mintája azonban nem Sidonius, hanem sokkal inkább Ambrosius, akinek himnusz-költészete jelentősen hatott rá.⁴¹⁹ Sidoniust követi leveleinek összeállításánál, neki is kilenc kötet levele maradt ránk.

A mennyiségi mutatók alapján arra következtethetünk, hogy a birodalom bukása egyáltalán nem befolyásolta a levelezési kedvet. Összesen 382 levélhelyet találtam ezekben a kötetekben, amelyből 334 levélhely az Ennodius által elküldött leveleké, és mindössze 48 a hozzá intézett levelek száma. Jelentős baráti köre van, összesen 101 különböző partnerrel tartotta fenn a kapcsolatot, relatív forgalmi mutatója pedig 3,78, ami a korszak legintenzívebb magánlevelezését jelenti. Legjelentősebb levelezőpartnere Reiensis püspöke, Faustus volt, aki – mint már említettem –, maga is jelentős levelezőkört épített ki Sidonius kortársaként, s akinek Ennodius 52 levelet küldött. Mennyiségileg szintén jelentős számú levelet kapott tőle Avienus,⁴²⁰ s kiemelendő kapcsolata volt Eugenetesszel, Agnellusszal, Boethiusszal, Adeodatussal, Olybriusszal⁴²¹ és Symmachus pápával.⁴²² De az utóbbiak már nem az V., hanem a VI. század emberei. Az ő kapcsolataiknál „vágtam el” vizsgálataim szálait, mesterségesen megszakítva ezzel a levelezés tanulmányozását.

III. 4. 2. 4. Alcimus Ecdicius Avitus⁴²³ (?–518)

Miként Sidonius vagy Ennodius, Avitus is költő és levélíró is volt egyszerre. 409–518-ig volt Vienna püspöke. Ugyanazt a galliai levelezőkört képviseli, amelyet az előbb elemzett kortársak. Ennodiuszal ennek a körnek a későbbi folytatója. Mennyiségileg az ő fennmaradt levelezése a legkisebb, de még így is elég jelentős ahhoz, hogy ismét megállapíthassuk, a birodalom bukása nem akadályozta meg a levelezést, a korábban kiépített kapcsolatok jórészt megmaradtak, s éppen Avitus a példa arra, hogy a régi hatalom mellett létrejövő új hatalmakkal is megindult a kapcsolatok kiépítése, s ezeket az új szálakat beleszőtték a régi kapcsolatok kiépítette levelezési hálóba.⁴²⁴

⁴¹⁸ Ld. Névmutató: Ceraunia, Aprunculus

⁴¹⁹ Vö. Adamik 1996. 225.

⁴²⁰ Avienus 23 levelet kapott és hármat küldött.

⁴²¹ Ld. Névmutató: Eugenetes, Agnellus, Boethius 2, Adeodatus 4, Olybrius 5, Symmachus 7.

⁴²² Az ő esetükben: Eugenetes 10/0, Agnellus 9/1, Boethius 7/3, Adeodatus 6/2, Olybrius 6/1 és Symmachus pápa 9/1 levelet kap/küld.

⁴²³ Avitusra ld. részletesen Duchesne 1894. vol. I.

⁴²⁴ A barbárokhoz való viszony kérdése fontos alkotója a Nyugatrómai Birodalom utolsó korszakának. A barbárt barbárral semlegesítő nemzeties politikának éppúgy akadtak képviselői, mint a teljes elzárkózásnak. Az V. századi Gallia levelezésében a barbárok általában csak mint a római államot és kultúrát veszélyeztető tényező jelentek meg. A barbárokkal baráti viszonyra törekvő Avitus császár veje, Sidonius például egyáltalán nem követte apósa toleráns politikáját, bár az ő levelezésében is vannak nyomai a

Avitus levélírói tevékenységét összesen 104 levélhely jelzi. 41 különböző partnerrel váltott üzeneteket, relatív forgalmi mutatója: 2,53. Ha nem állíthatnánk mellé a közelebbi kortárs Ennodius, akkor a kissé korábbi Sidonius, az őt túlélő Ruricius és Avitus relatív forgalmi mutatója alapján azt kellene mondanom, hogy a birodalom bukásával a levelezés intenzitásának csökkenése megindult, majd láthatóan lanyhulni kezdett. Ezt a szépen alakuló képet, természetesen felborítja Ennodius, akinél a levelezés intenzitása mit sem veszített a birodalom bukásával.

Avitus esetében a relatív forgalmi mutató ellenére is kölcsönösen jól működő levelezési kört lehet feltételezni. Partnereinek ugyan csak 20 százaléka állt kölcsönös levélváltásban, de leveleinek 40%-a ebből a formából származott. Ez az arány pedig egyáltalán nem rosszabb mint a korábbi levelezési korszakok esetében. Az egyes partnerek közül három személyt kívánok kiemelni. Kettő közülük a Római Birodalomban létrejött új hatalmat jelenti. Legtöbb levelet Gundobad burgund király kapta tőle, szám szerint tízet, s tudomásom van három olyan levélről is, amelyet Avitus kapott Gundobadtól. Gundobad magas állami méltóságot töltött be a római államban, a barbár *magister militum*ok közé tartozott, aki amint a római állam keretei gátolták terveit, inkább visszavonult, s nem akarta megdönteni a Római Birodalmat. A másik fontos levelezőpartner Gundobad fia, Sigismund,⁴²⁵ a trónörökös, majd király. Az ő uralkodása alatt terjedt el a kereszténység a burgundok között. Kapcsolata a keresztény püspökkel részben családi hagyomány, részben pedig a kereszténység felé nyitó barbár király politikai lépésével magyarázható. A burgund királyi család tagjain kívül Avitus legjelentősebb partnere saját családjának tagja, fivére, Apollinaris volt. Hozzá írott hat, és a tőle kapott két levélnek találtam meg szöveghagyományát a levélhelyek között.

A galliai levelezés tehát új irányba fordult, az egyház tagjai mellett megjelentek benne az új barbár arisztokrácia képviselői is. Az egész V. századi levelezés szempontjából legjelentősebbnek ez a galliai levelezési kör látszik. Természetszerűleg felvetődik az a kérdés, hogy miért volt ennyire fontos Galliának a kapcsolattartás eme formája. Fontosságának és céljainak vizsgálatában magukból a levelekből kell kiindulnunk. A legjelentősebb méretű levelezés Sidonius Apollinarisé, mindjárt utána a másik galliai püspök Ruricius következik. A már sokszor hangsúlyozott tény, hogy a gall provinciacsoport a korszakban vezető szerepet játszott, itt is érvényesül. A gall terület levelezésével szemben két olyan méretű levelezéssel találkozunk, mely nagyságrendjében vetekedhet vele: ez a pápai és a császári levelezés. Az egyházi és a világi levelezés céljaiban megegyezik, írásaikból kitűnik, hogy elsősorban szervezési szempontok, a birodalom fenntartásának érdeke vezette íróikat. Mindenki a birodalom fenntartásának igényét tartotta szem előtt. A levelezés mögött elsősorban szervezési tevékenység rejlik, amely a római adminisztráció fennmaradásának érdekében munkálkodott világi és egyházi szinten egyaránt.

A barbár betelepedés, a gazdasági-politikai viszonyok zavarossága egyaránt veszélyhelyzetet szült. Ez a helyzet kényszerítette lépésre az arisztokráciát és a papságot. A császári levelek a Kelet- és Nyugatrómai Birodalom már régen nem létező, de fenntartani kívánt egységét próbálták biztosítani. Elsősorban nem is a világi arisztokráciával, hanem a pápával, az egyházzal igyekeztek az összeköttetést megőrizni.

A világi levelezésnél ezért nagyobb súlyú a korszak egyházi levelezése. A világi arisztokrácia szerepének gyengülésekor a birodalmi közigazgatási funkciókat fokozatosan az egyház vette kézbe, jöllehet még nem játszotta azt a szerepet, amelyre majd az állam első számú támaszáként a feudalizmus századaiban tesz szert. Hatalmának még csak az alapja létezett, de már körvonalazódott gazdasági erejének megnyilvánulásaként az egyházi nagybirtok⁴²⁶ is. Ez tette lehetővé a rászorulóknak segítségét. Az egyház ugyanis sokféleképpen támogathatta a korszak embereit. A végső kétségbeeséstől a magányba menekülők számára a kolostorok nyújtottak valamiféle biztonságos menhelyet, de a cselekedni vágyók is megtehettek egyházi személyként mindent a birodalom és embertársaik érdekében. Ez az oltalmazni akarás azonban nem csak alamizsnálkodásban merült ki. Az egyházi tisztviselők emberfeletti erőfeszítéssel védték a hitet, igyekeztek fenntartani az egyházmegyéket és az egyházi szervezetet.⁴²⁷ Nem csak vallási fanatizmus vezette őket. Sokuk nyilván elsősorban a hit bajnoka, de püspökké, pappá lenni abban az időben sokkal többet jelentett.

barbárokkal fenntartott kapcsolatoknak. Ám ezek a kapcsolatok ekkor még nem váltak olyanokká, hogy a római arisztokráta levelező társul választotta volna a nem római arisztokratát.

⁴²⁵ Ld. Névmutató: Gundobadus, Sigismund 10 levelet kapott és egyet küldött Avitusnak.

⁴²⁶ Vö. Semple 1968. 146.: az egyház hatalmas és gazdag.

⁴²⁷ Vö. Sid. Ep. VII. 6. 10.: „agite quatenus haec sit amicitiae concordia principalis, ut episcopali ordinatione permissa populos Galliarum, quos limes Gothicae sortis incluserit, teneamus ex fide, etsi non tenemus ex foedere” (V.ö. még: Sid. Ep. II. 7. 2.; VI. 7. 4).

Nem a lelki indíttatás, az elhivatottság számított. Az egyháznak ugyanis nem csupán jó papokra, hanem elsősorban jó szervezési készséggel rendelkező, vezetni tudó és akaró, kiváló politikai érzékű püspökökre volt szüksége, s ezek az elvek érvényesültek is a püspökök megválasztásánál.⁴²⁸ Olyan férfiak kellettek, Sidoniusszal szólván, aki „*simplicitatem columbae in ecclesia servat, in foro serpentis astutiam*”.⁴²⁹ A püspökök nem csak az egyházat féltették a pusztulástól, hanem sokkal inkább magát a Római Birodalmat, a római kultúrát. Sokuk véleménye egyezett Sidoniuséval, aki mindvégig hitt a birodalom fennmaradásában.⁴³⁰ Ő sem azért lett püspökké, mert az egyház jövőjét látta meg, hanem az államvallássá lett kereszténység fenntartásával kívánta szolgálni a római ügyet.⁴³¹

Nagyon fontos szerepe volt tehát a levelezésnek. A széthulló birodalom részei közötti kapcsolatot tartotta fenn. A levelezők összeköttetéseket kerestek, igyekeztek az összetartozást érzelmi, kulturális vonatkozásban is fenntartani, s amennyire lehet, megőrizni a birodalom működésének létalapját, a birodalmi közigazgatási rendszert. A birtokaikra visszavonuló, s ott virágzó gazdálkodást folytató polgárokat megpróbálták kimozdítani a passzivitásból, s elindítani a köz érdekében a politikai pályán.⁴³² Bármennyire igyekeztek is az egyháziak, a világi közigazgatási rendszer széthullását abban az időben már nem lehetett megállítani. A világi hatalmi rendszer átmentésére már csak az erre a közigazgatásra épült egyházi szervezeten keresztül volt lehetőség. A virágzó villák és városok mellett mindennapi jelenség volt a falvak, egyházközségek elnéptelenedése.⁴³³ Éppen ezért volt létfontosságú szerepe az egyházszervező munkának.⁴³⁴

Az egyház tehát igen fontos szerepet játszott abban a korszakban. Mint ideológiai tényező, az új államvallással újfajta egységet hozott létre a birodalom területén. Igen fontos volt kultúra-megőrző szerepe is.⁴³⁵ A szervezői tevékenységen túl az V. században kezdődött meg az egyház politikai-bírói szerepe is a barbárokkal folytatott békétárgyalásokon való részvétellel.⁴³⁶ Kísérletet tettek a barbárokkal szembeni ellenállásra is, de nem rendelkeztek olyan katonai erővel, hogy ezt a feladatot átvállalhassák volna az államtól, így a kísérletek szükségképpen kudarcra végződtek. Ezért meg kellett tanulniuk együtt élni a hódító hatalommal. Ez korántsem volt egyszerű, de annyit mindenképpen sikerült elérniük, hogy az egyház tekintélyét

⁴²⁸ Hogy nem a vallásos erények számítottak, jelzi azt, hogy a legtöbb püspök korábban nem töltött be semmilyen egyházi tisztséget, nem volt felszentelt pap. Vö. Semple 1967.; Rousseau 1976. 358.; Jones 1964. 915–920., 933; Hanson 1972. 284.; Cloche 1924. stb.

⁴²⁹ Sid. Ep. VII. 13.4. „a galamb ártatlanságával szolgál az egyházban, a kígyó ravaszságával a fórumon” (ford.: T. H. Á.) A kérést vö. T. Horváth 1991. 5–11.

⁴³⁰ Vö. Semple 1967. 136–158.; Sid. Ep. IV. 14. 1.; Hanson 1972. 278.; Harries 1994.

⁴³¹ Példa rá Sidonius egész tevékenysége, a püspökválasztások (Sid. Ep. VII. 5.; VII. 9. 3.), a közhivatalok szorgalmazása (Sid. Ep. I. 6. 1; II. 3.; VIII. 8. 1), a római kultúra és a latin nyelv féltő őrzése (Sid. Ep. VI. 1.)

⁴³² Vö. Semple 1967.; Hanson 1972. 278.; Sid. Ep. IV. 14. 1.

⁴³³ Vö. Applebaum 1964. 774–787.

⁴³⁴ Pusztuló egyházmegyék: Sid. Ep. VII. 6. 8.; püspökválasztások: Sid. Ep. IV. 25.; VII. 8.; VII. 9. 3. stb.

⁴³⁵ Ld. pl.: Sid. Ep. I. 6. 1.; Sid. Ep. II. 3.; Sid. Ep. VIII. 8. 1.

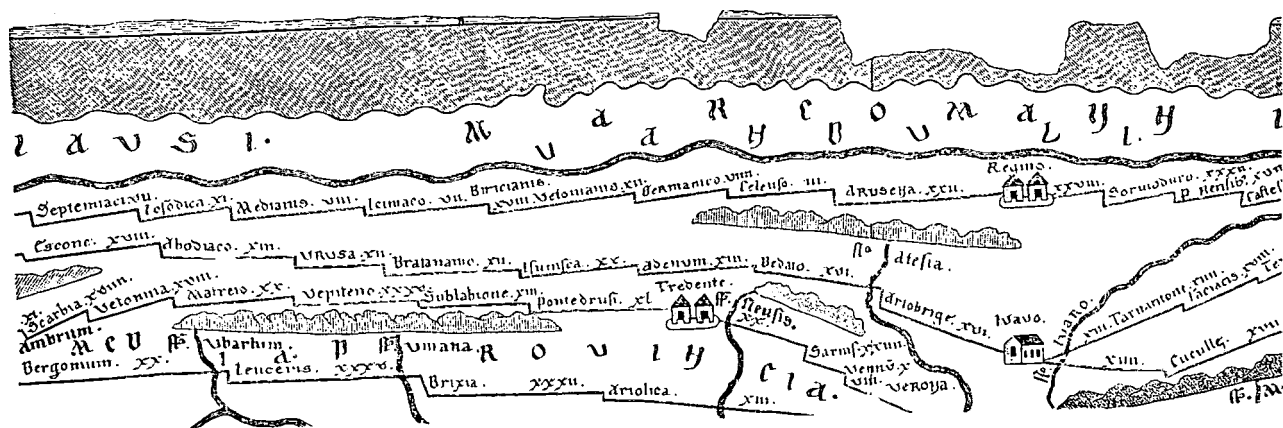
⁴³⁶ Leo pápa a Rómára támadó Attilával (452) és Geiserichkel (455) tárgyalt. Arvernum átadása ügyében Eurich és Julius Nepos között három püspök közvetített (475) stb.

elismertették a barbárokkal. Már ez sem volt kevés, ha tekintetbe vesszük a hódítók vallását is.⁴³⁷ Az egyház ezen szervező munkájának sikerét a századok igazolták. A birodalom egyesítésének célját még jóval a Nyugatrómai Birodalom bukása után sem adták fel, hanem a kontinuitás hangsúlyozásával több kísérletet is tettek a Római Birodalomnak az egyház vezetésével történő visszaállítására.

Az egyház tevékenységének és a birodalom akkori helyzetének áttekintése tehát választ ad arra a kérdésre, hogy miért épp Galliában alakult ki a legintenzívebb levelezés. Minden bizonnyal, mint a birodalom leginkább veszélyben lévő területe küzdött nem csupán a birodalomnak, hanem magának Galliának az egységeért is. S miután az egész birodalom területén itt volt a legjobban érezhető a barbárok jelenléte és az általuk teremtett veszélyhelyzet, itt kellett megindulnia a legszervezettebb kapcsolatkeresésnek. Ehhez járult még az, hogy Galliában igen erősen – a birodalom területén talán legerősebben – élt a római kultúra és hagyomány, így ez a terület vált a birodalom fenntartásáért vívott küzdelem központjává.⁴³⁸

⁴³⁷ A „barbárok” inkább eretnekek voltak, nem katolikus vallásúak, hanem arianusok. A vallási türelmetlenség gyakran érvényesült a „rómaiak” és a „barbárok” között.

⁴³⁸ Vö. Sivan 1989. 85–94.

IV. A LEVELEZÉS TERÜLETI ELHELYEZKEDÉSE

Ha a levelezést vizsgáljuk, a személyi kapcsolatok és a mennyiségi mutatók mellett mindenképpen meg kell vizsgálnunk azt a kérdést is, hogy a levelezés mekkora területeket kapcsolt össze a birodalom egy meghatározott korszakában. A levelezési körök térbeni elhelyezkedése legalább annyira jellemző egy-egy korszakra, mint a levelezők társadalmi hovatartozása vagy a levelezés intenzitása.

A vizsgálati módszer e kérdés elemzésénél egyszerű, térképen ábrázoltam azokat a városokat, amelyek az egyes levélírók levelezési kapcsolataiban megjelentek. Ezeknek a térképeknek alapján próbálom meg értékelni a birodalom különböző területeinek kiemelt, illetve kevésbé fontos szerepét a levelezési kapcsolatok alakulásában. Ez az elemzés is rejt természetesen néhány buktatót magában. A levelezés területi elhelyezkedése kétségtávol tükröz bizonyos tendenciákat, de éppoly személyfüggő, mint a levelezési kapcsolatok bármely más jellemzője. Bizonyos véletlenek is közrejátszhatnak abban, hogy a birodalom egyik vagy másik területe a szellemi élet hirtelen megélénkülését vagy éppen ugyanannak lanygulását mutatja. Egy váratlan vagy kényszerű utazásból fakadóan addig az ebben a tekintetben jelentéktelennek tűnő területek váratlan felvirágzást mutathatnak. Hogy ezek a területi kapcsolatok tudatosan épültek-e vagy a véletlen irányította szerzőink érdeklődését vagy éppen saját magukat a birodalom egy adott területére, nem von le semmit abból a tényből, hogy maguk a levelek a Római Birodalom mely vidékét járták be. Egyes korszakok levelezési térképéről csakis valamennyi levelezője alapján megrajzolt összefoglaló térképek adhatnak felvilágosítást, ahol a véletlenek kiegyenlítődnek a nagy számok törvényei alapján.

IV. 1. A LEVELEZÉS KÜLÖNBÖZŐ KORSZAKAINAK ÖSSZEHASONLÍTÓ TÉRKÉPEI

Ha alaposan megvizsgáljuk a vizsgált korszakok összesített levelezési térképét, akkor azt tapasztaljuk, hogy e három század levelezési gyakorlatában jól érzékelhetően felölelte a Római Birodalom egész területét.⁴³⁹ A kulturális vagy politikai szempontból fontos területek mindenképp kiemelkedtek a birodalom többi része közül. A súlypont természetesen magában Itáliában található,⁴⁴⁰ szinte minden tartománya, minden nagyobb központ megtalálható ezen a térképen. Legsűrűbb talán Róma környéke, Latium és Campania levelezése. A főként mezőgazdasági, déli területek csak a régiók központi nagyvárosaival, illetve forgalmasabb kikötőkkel szerepelnek a levelezési kör városai között. A másik fontos terület a gall és germán pro-

⁴³⁹ Ld. 1–13. térkép

⁴⁴⁰ 4–5–6. térkép

vinciákat felölelő birodalomrész.⁴⁴¹ Ennek levelezési térképe mutatja a levelezés városainak legegyenletesebb eloszlását. A legkiemelkedőbb itt Gallia Narbonensis. Hasonló a helyzet Afrikával,⁴⁴² ahol Africa proconsularis, illetve Numidia levelezésbe bekapcsolódó városainak elhelyezkedése a galliaihoz hasonló egyenletes területi eloszlást mutat. A birodalom keleti felének,⁴⁴³ illetve a Duna menti provinciáknak⁴⁴⁴ jóval ritkább, nagyobb területen szórványosabban elhelyezkedő a levelezési térképe. Utóbbiak esetében a Duna mentén jól követhetők a levelezés városaiként is a limes menti hadiút főbb állomáshelyei. Keleten a levélváltás kisebb központjai az Eudoxiopolistól Nicomediáig terjedő város-sor; Epirus vetus, illetve Judea. Ennek a birodalomrésznek leginkább kitüntetett része a kis-ázsiai provinciacsoport. Itt Asia, Lydia, Phrygia és Galatia mellett Cilicia és a szír provinciák (Syria, Syria Euphratensis, Syria salutaris) rendelkeztek a levelezésbe bekapcsolt legtöbb várossal. Hiányoznak a nagy levelezők Hispania provinciáiból,⁴⁴⁵ ahol mindössze néhány, területileg egymástól nagyobb távolságokban elhelyezkedő város található, hasonló a helyzet Egyiptom esetében – aminek pedig a gazdasági súlya a gabonatermelés miatt szinte létfontosságú volt a birodalom számára –, illetve a többi területnél talán viszonylag kisebb mértékben romanizált Britannianál. Ugyancsak nehezen magyarázható meg,⁴⁴⁶ hogy a klasszikus görög vidékek⁴⁴⁷ miért nem rendelkeztek több olyan várossal, amelyek részt vettek a levelezésben. A kultúra fellegvái közül csak Athén és Korinthos található meg a levelezés térképén, de ezeknek a városoknak sem volt kiemelkedő a levélváltása.

Ez az általánosan felvázolt kép természetesen koronként változott. Érdekes megfigyelni, hogy az egyes régiók levelezési térképe századonként egyáltalán nem egyezik meg. Mint egy kirakós játék darabkái, mozaikszerűen illeszthetők egymás mellé a birodalom levelezési térképei, hogy a végén kirajzolódjon az a birodalom szinte egészét fedő kép, amelyről a fejezet elején szoltam. A súlypontok más és más helyre esnek, és érintkezési pontok is alig találhatók a három korszak között. A mindhárom korszakban megtalálható városok száma meglehetősen csekély, természetesen a korban egymáshoz közelebb eső IV. és V. század között már több, ha nem is sok az érintkezés.

A Kr. e. I. század levelezési térképe Itáliára és a hellén világra koncentrált. Ehhez illeszthető a Kr. u. IV. századé, ahol Itália túlsúlya elveszett, nagyobb hangsúly helyeződött a Duna-vonalra és az afrikai provinciákra. Az V. századra az eddig frekvenciált területeket szinte alig érintette a levelezés, Gallia súlya pedig minden addiginál jelentősebben megnőtt.

Az összehasonlító térképek részletesebb elemzését Itáliával kell kezdenünk, hiszen mindhárom vizsgált korszakban ez a terület jelenti valamilyen módon a birodalom gazdasági, politikai, kulturális központját. Ezen a félszigeten található a legtöbb olyan város, amelyik nem csupán egyetlen korszakban szerepel a levelezés térképein. A mindhárom században kiemelkedő városok közül az első Róma, de megtalálható itt Capua, Neapolis, Baiæ és Ariminum is. A IV. és V. század között több érintkezési pontot találva ki lehet emelni még Aquileiát, Altinumot, Brixiat, Mediolanumot, Ravennát, Caesenát, Anconát és Szicíliából Syracusát. Itália túlsúlya a levelezésben az I. században a legszembeötlőbb. Róma és közvetlen környéke, Latium és Campania szinte minden települése megtalálható, hiszen ezen a területen találhatók a római arisztokrácia villái is, és ezen körök kontaktusai jól követhetők ezen a térképen. Az is kiderül, hogy nem kellett feltétlenül a legfontosabb politikai vagy gazdasági központnak lenni egy helynek ahhoz, hogy mindhárom korszak népszerű városa legyen. Erre a legjobb példa Baiæ, ez a csodálatos természeti környezetben lévő campaniai város, amelynek kénes fürdői főleg márciusban és áprilisban, a fürdőévad főszezonjában hívogatták a látogatók tömegeit, s amelyet a gazdag rómaiak csodálatos villái, a pompa, a gazdagság és az itt kialakuló szabadabb élet tett igen vonzóvá. Viszonylag sűrűn leveleztek Gallia Cisalpina írói is, de ez a rész nem annyira kulturális szempontból, hanem sokkal inkább politikai okokból kapcsolódott be a levelezésbe. A IV. században ritkultak az itáliai városok levelezési kapcsolatai, főként Ambrosius és Hieronymus működésével magyarázható, hogy Róma és közvetlen környéke mellett a Mediolanum vonzáskörzetéhez tartozó és a venetiai területek emelkedtek ki. Az V. századra a korábbi korszakokhoz képest

⁴⁴¹ 2–3. térkép

⁴⁴² 9. térkép

⁴⁴³ 10–13. térkép

⁴⁴⁴ 7–8. térkép

⁴⁴⁵ 1. térkép

⁴⁴⁶ Egyetlen elfogadható magyarázat ezen a területen a nyelvi különbözőség lehet.

⁴⁴⁷ 10–11. térkép

alig változott ez a kép. Nagyságrendjében a IV. századéval lényegében azonos, annak levelezési térképével érintkező, alig néhány új helyet bekapcsoló levelezéssel találkozunk.

A hellénizált világ mindhárom korszakban fontos szerepet játszott. Itt a köztársaság-kori levelezés keleti súlypontja Attica, Epirus és Asia. Ezen a területen három olyan város található mindössze, amely mindhárom korszakban fontos szereppel bír: Corinthos, Thessalonica és Ephesos. A klasszikus görög világ szinte kivétel nélkül hiányzik a későbbi korok levelezéséből. A IV. századra északabbra tolódott a súlypont; Pannonia, Illyria, Moesia és Thracia levélíróinak száma szaporodott. Kis-Ázsia mellett Syria és a palesztin térség levelezésének intenzitása is megnőtt. Ez a térség az V. századra egyre ritkuló képét mutatja a latin levelezésnek. Néhány fontos központ tartotta csupán a kapcsolatot a nyugati birodalomrésszel, így a mindhárom korszakban kiemelkedő Constantinopolis (Byzantion) és a már korábban említett klasszikus görög központok mellett Sirmium, Naissus, Nicopolis, Marcianopolis, Eudoxiopolis, Calchedon és Nicea, valamint az ázsiai területről a mindhárom korszakban szereplő Tarsus, valamint Tyana, Heraclea, Hierosolyma, Berytus és Bethlehem, továbbá Ciprus. A Földközi-tenger keleti medencéjében a levelezés ilyen mértékű megnövekedése mögött természetesen az ebben a korban megélénkülő egyházi viták álltak.

Hispania csekély számú levelezési kapcsolattal bíró városai közül három, Tarraco, Corduba és Hispalis mindhárom században levelezési központ volt. Mellettük még Gerona és Barcino egyaránt szerepelt a IV. és V. században is.

Britannia az I. és V. század levelezésében tűnik fel csupán, de igen-igen csekély mértékű kapcsolat mutatható ki innen. A köztársasági korban Caesar brit hadjárataikor szerepelt közelebből meg nem határozható hellyel („brit partok”), ezen kívül az V. században említik még.

Az afrikai terület az I. században csupán Uticával, Suffes Colóniával és Tarichiaeával szerepel ezeken a térképeken. Érdekes, hogy az egyébként igen fontos Carthago kimaradt e század levelezéséből. Ennek magyarázata lehetne az, hogy alig fejeződött be a harmadik pun háború, amikor a várost elpusztították, de ellene szól, hogy a terület már ekkor kezdett újratelepülni, mindössze arról lehet szó, hogy korábbi súlyát még nem érte el. Mindhárom korszakban szereplő város így ezen a vidéken nincs is. Augustinus működésének köszönhetően az afrikai levelezés virágkora a IV. század, térképén ekkor jelentek meg a levelezés városai. Az V. században csupán öt várossal gazdagodott ez a kép,⁴⁴⁸ s a két század „közös” városai adták ezen térség teljes levelezési térképét. Egyiptom szinte teljesen kiesik, Alexandria az egyetlen, amely mindhárom korszakban szereplő fontos központ.

A galliai levelezés Caesar korában – a provincia meghódításkor nem lehetett olyan intenzív, mint a későbbi, romanizált századokban. Ezen levelezés politikai súlya azonban el nem vitathatóan már az I. században is egyenértékű volt a későbbi korokéival. Mindhárom században szereplő város mindössze egyetlen akad: Gracianopolis. A IV. század levelezése a Rajna vonalára koncentrálódott, itt sűrű egymás melletti-ségben találjuk a fontosabb városokat, míg Gallia többi részén egyenletes szóródásban találkozhatunk velük. Gallia levelezése az V. században élte virágkorát, 41 olyan új város jelent meg, amely a korábbi időszakban nem vett részt a levelezésben. Szinte minden nagyobb települése megtalálható a levelezési térképen, a korábbi korszak súlypontját jelentő germaniai területek kivételével. Innen csupán Colonia Agrippina, Augusta Treverorum, Bachrachum és Confluentes maradt rajta ezen a térképen. A levelezés városai a gall provinciákban egyenletes eloszlásban behálózák az egész térséget.

IV. 2. A KÖZTÁRSASÁG KORI LEVELEZÉS TERÜLETI ELHELYEZKEDÉSE⁴⁴⁹

Ha a levelezés területi megoszlását vizsgáljuk, akkor először is le kell szögeznünk, hogy valamennyi vizsgált történelmi korszak esetében szembetűnő – ebben a tekintetben is – a kor politikai meghatározottsága. Természetesen nem teljesen vethető össze a Római Birodalom Kr. e. I. századi valamint Kr. u. IV. és V. századi területe. De mindenképp látszik, hogy hol vannak a politikai központok, hová súlypontosodik valamilyen oknál fogva a Római Birodalom szellemi élete.

⁴⁴⁸ Aelia, Sicca Veneria, Tabudium, Thaeonum, Thibilis. Vö. 9a, 9b, 9c, 9d térképek.

⁴⁴⁹ 1b, 2b, 3b, 4b, 5b, 6b, 7b, 8b, 9b, 10b, 11b, 12b, 13b térkép.

Ha e szerint a szempont szerint vizsgáljuk, akkor a Kr. e. I. század abszolút központja Róma. Ez a város az akkori birodalom politikai, közigazgatási és kulturális középpontja is egyben. A közigazgatásban betöltött vezető szerepe arra kényszerítette a birodalom perifériális területeit igazgató helytartókat, hogy minden akkori provinciából rendszeres beszámolókkal jelentsék az őket ellenőrző *senatus*nak a rájuk bízott területen történt eseményeket. Ez a hivatalos levelezés már önmagában is Rómába irányította a legnagyobb forgalmat. A birodalom legfontosabb katonai útjain, vagy annak vonalán bonyolódott a korabeli kereskedelem, ez pedig akaratlanul is Rómába térítette a kereskedelmi forgalommal együtt az üzleti élet leveleit is. A szenátori arisztokrácia hivatalból általában Rómában lakott, de vidéki villái, birtokai egy meghatározott körön belül szintén az Urbs körül helyezkedtek el. Így Róma mint a magánlevelezés centruma is kiemelkedett a többi város közül, hiszen a baráti körök levelei sűrűn ingáztak Róma különböző kerületei, Róma és a Róma környéki magánbirtokok között. Teljesen természetes, hogy a családi levelezés is, a birtok gazdasági ügyeinek intézése is ugyanezt a vonalat erősítette. Nyugodtan nevezhetjük ekkor Rómát a világ közepének, hiszen nem csupán az volt igaz, hogy „minden út Rómába vezet”, hanem ezt szinte úgy is átfogalmazhatnánk: „minden levél Rómába ment”, hiszen az általunk megvizsgált, és a köztársaság korában írt összes levélből Rómából vagy annak közvetlen körzetéből 674 levelet címeztek, azaz több mint egyharmadát a teljes készletnek; ide viszont 704 levél érkezett, s ha a kettőt összeadjuk, akkor azt kapjuk, hogy a teljes Cicero-kori levelezés 67%-a érintette Rómát. A kapcsolatok széles körére jellemző, hogy a legfontosabb 143 város, amely a fellelt levelekre történő utalások közül 1563 levélhelyhez, azaz az összes levél 78%-hoz kapcsolható, konkrétan ismert és pontosan behatárolható város vagy terület. Ezek közül a konkrétan meghatározható városok közül kb. 90 kapcsolatban állt Rómával, úgy, hogy mintegy kétharmaduknak a kapcsolata kölcsönös volt, azaz küldtek is ide, kaptak is innen levelet. A Cicero-kori levelezés Rómával folytatott kapcsolatai után fennmaradó alig 23%-ból is tekintélyes rész irányult Róma körzetébe, hiszen a levelezésben részt vevő fontosabb városok közül 18 Latiumban, 9 Campaniában, 2 Etruriában van, tehát az itáliai terület Rómához viszonylag közelebb eső részén.

Illyricum, Epirus, Macedonia, Attica, Ionia részben a klasszikus műveltség fellelőjeiként nyert jelentős szerepet, illetve a kor divatos szokása volt az arisztokrácia ifjait Hellaszban taníttatni a magasabb tudományokra, s természetesen mindezek a levelezés ide irányuló mozgását is jelentik. A korábban elmondottakból kitűnik Cicero néhány személyes kapcsolata is ezzel a területtel, és végül az ide irányuló levelek nagy részét maga Atticus kapja, akinek kiterjedt birtokai voltak Epirusban.

Gallia levelezésének intenzitása azzal magyarázható, hogy éppen ebben a korszakban hódította meg Caesar. Jól mérhető a levelek területi elhelyezkedésén a birodalom katonai aktivitásának mozgása is: kiemelkednek az Asia minorbeli, Cilicia, s más, a parthusokhoz közeli területek a fenyegetettség miatt, Gallia és Britannia a friss hódítás miatt, valamint a Thrákia, Macedónia, Kis-Ázsia területére eső városok a polgárháború belső csatái miatt.

A levelezés területi eloszlásának képét a mindenkori levélírók alakították. Valamelyest jelzi a korszak legfontosabb tendenciáit, de a véletlennek is szerepe van egy-egy terület látszólagos virágzásának ábrázolásában. Egy aktív levelezőhajlammal megáldott szerző természetesen kiemelheti a birodalom kulturális tekintetben nem túl jelentős provinciáját, mintha annak jelentősége a többi provinciával összehasonlítva sokkal nagyobb lenne. Így van ez pl. Cicerónál Cilicia esetében. Az innen vagy ide irányuló levelek magának a provinciának kiemelt helyzetét sejtetnék a térképek alapján, azonban a megkülönböztetett figyelem nem magának a területnek, hanem Cicerónak szólt, aki lett légyen bárhol is a birodalomban, ott a levelezés jelentős fellendülést mutatott. Az I. század levelezése erősen követi a levelezőket, így a levelek területi megoszlásának térképre vitt ábrázolásakor mindenképp meg kell vizsgálnunk az adott területhez köthető levelezés résztvevőinek számát, nehogy egy-egy nagy levelező miatt hamis képet kapjunk egy bizonyos provincia szellemi életének pezsgéséről.

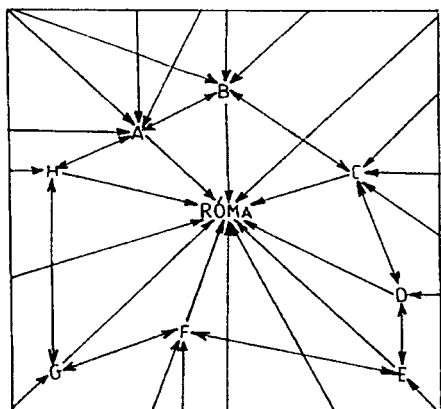
Különös jelenséggé kiemelhetjük az út közben írt leveleket. A pontosan helyhez nem köthető levelek nagy részét valahonnan utazás közben írták: a levél írója változtatja a „feladási helyet”, a levelek pedig „megkeresik” címzettjüket. Szintén az utazással hozható kapcsolatba Brundisium kiemelkedően magas levélszáma: 54 levél indul, 45 levél érkezik ide. Ez a város volt Itália legfontosabb kikötője, ahonnan keletre indultak, vagy innen érkeztek az utazók. Mi sem természetesebb, hogy még – a nem mindig veszélytelen – tengerre szállás előtt küldtek egy levelet az otthon maradóknak, illetve a hazaérkezőt itt várta otthon maradtainak üdvözlése. Brundisium nem csak a polgári, de a katonai flotta fontos állomása is volt, példa

erre Caesar ideküldött levele.⁴⁵⁰ Egy másik sajátossága e levelezésnek az is, hogy a levelezők vidéki birtokai különösen fontos szerephez jutnak a levelezésbe bekapcsolt helyek közül. Így emelkedik ki Arpinum, Cumanum, Formianum, Tusculanum, amely helyeknek együttes forgalma magasán meghaladja a legnépesebb területek forgalmát, s ha el nem éri is, még így, együttesen is csupán szinte egyharmadát adja a Róma városát érintő levelezésnek, de leginkább mégis ezeknek a helyeknek a forgalma közelíti a fővároséhoz. Ez pedig a római élet akkori több-pólusú voltát mutatja, következetesen azt, hogy a politikai és magán-szféra egymás mellett, a főváros és a vidéki virágzó villák párhuzamosságában létezett. Az egész levelezési forgalomról elmondhatjuk, rendkívül mobil, igen intenzíven tartják a kapcsolatot a birodalom abszolút központjával, Rómával.

A levelek területi elhelyezkedése kapcsán a Caesar-levelekről⁴⁵¹ fentebb már szoltunk. Mobilitása jól megfigyelhető, bejárta a birodalom csaknem valamennyi régióját. Leveleinek irányultsága egyértelmű: Róma, a hozzá küldött leveleknek pedig két gócpontja Róma és Gallia. Levelezési térképe politikai ténykedésének sajátos tükörképe.

A Cicero-levelezés területi elhelyezkedéséről általában szólva meg kell állapítanunk, hogy olyan összetett levelezési képletet mutat, hogy kapcsolatai egyetlen térképen egyáltalán nem ábrázolhatók. Az általam végül is megrajzolt három térkép⁴⁵² nem annyira kapcsolatainak irányát, mint inkább levelezése területi kiterjedését kívánja érzékeltetni. A Cicero által elküldött levelek területi ábrázolásához hasonlóan szinte lehetetlen a hozzá küldött levelek forgalmának térképen való ábrázolása is. Miután ez szinte reménytelen vállalkozás, egy erősen leegyszerűsített sémával szeretném érzékeltetni a Cicero-levelezés területi elhelyezkedését.

Az általa bejárt helyeket „láncra fűzve” ágaznak szét Cicero levelei, s irányulnak egy közös pont, Róma felé.

Az ábrán csak betűjelekkel vázolt csomópontok közül Róma mellett fontos szerepet kap Patrae,⁴⁵³ Epirus (feltehetőleg Buthrotum, Atticus birtoka) stb. Hasonló, mindössze irányában fordított a kép a Cicerohoz érkező levelek esetében. A hozzá érkező levelek fontosabb gócpontjai: Athén⁴⁵⁴ és Patrae.⁴⁵⁵

A cicerói példán érzékeltetett mobilitás a köztársaság egészének és a későbbi korok hivatalos, a császári udvart rugalmasan követő levelezési képnek az alapképletét adja.

Ha megnézzük a Cicero által érintett helyeket, akkor azt látjuk, hogy míg Caesar körbejárta a birodalmat, addig az ő levelezése inkább a birodalom keleti területeit érintette. Ez a látszólagos keleti irányultság inkább kényszerből, elsősorban ciliciai kormányzóságából fakadt. Jól szemmel kísérhetjük levelezésén keresztül itáliai utazásait, barátainál tett látogatásait is. Az általa

érintett helyek és az I. század levelezésének képe csaknem egybeesik. Az ő levelezésének központja is Róma, de nála már bizonyos kettősség is jól kimutatható: a római központ és magánbirtokai között mozog. Elkísérik a levelek száműzetésébe, Macedoniába, illetve Dyrrhaciumba, ahonnan hazahívását várta. A kulturális és baráti kapcsolatokon túl ez az utazás is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a levelezés alapján kirajzolódó általános kép alapján a birodalom egyik frekvenciált helye legyen ez az epiruszi terület. Cicero útjai Rómát és a birodalom keleti felét kötötték össze. Ő és a családja akár tanulmányútra, akár hivatalos kiküldetésbe, akár száműzetésbe indult, a Rómától délre fekvő itáliai terület, illetve a keleti birodalomrész, elsősorban Illyricum, Epirus, Achaia, illetve hivatalos útján Asia, Pisidia, Lycania, Cilicia felé vette útját.

A Cicero-levelezésben fennmaradt levelek tetemes mennyisége, nagyrészt jól datálható volta arra is lehetőséget ad, hogy ne csupán évenkénti bontásban, vagy nagyobb területeket meghatározva követhessük a levelezés útját, hanem évről hónapra, időnként hónapról napra meghatározhassuk a levelek keltezése által,

⁴⁵⁰ Ld. 18–19. Térkép. N.B. A vastagon szedett városok az adott levelező tartózkodási helyét jelentik.

⁴⁵¹ 18–19. térkép

⁴⁵² 14., 15., 16. térkép.

⁴⁵³ Ide Cumanumból, Brundisiumból, Formianumból, Leucasból és Rómából érkeztek levelek.

⁴⁵⁴ Tusculanumból, Rómából küldenek Cicero után levelet.

⁴⁵⁵ Innen Cumanumba, Leucasba, Brundisiumba követik a levelek.

hogy épp hol tartózkodott írójuk az adott pillanatban. Vegyünk egy példát, Cicero ciliciani proconsulát. Kr. e. 51 januárja és áprilisa között nem találunk levelet. Cicero áprilisban Rómában volt. Májusban körbejárta barátait: Pompeianum, Trebula, Brundisium, Tarentum, Venusia⁴⁵⁶ leveleinek „feladási helye”. Júniusban útra kelt: Brundisium–Athén⁴⁵⁷ voltak első állomásai, majd júliusban Athén–Ephesus,⁴⁵⁸ augusztusban pedig Tralles–Actium–Laodicea⁴⁵⁹ következett. Szeptemberben továbbindult Cybistrán, Iconiumon keresztül, októberben átkelt a Taurus hegységen és Mopsuhestiába⁴⁶⁰ ment. Ugyanígy nyomon követhetjük hazautazását is. Kr. e. 50. február és június között Laodiceában tartózkodott, a június a Pyramus folyónál találta, innen a Tarsus hegységbe ment. Augusztus már Sidában volt, innen Rhodusra hajózott, ahonnan októberben Ephesuson át Athénbe⁴⁶¹ érkezett. Novemberben megtette az Alyzia–Leucas–Actium–Brundisium⁴⁶² útvonalat, s ezután decemberi leveleit már otthonról, Pompeianumból, Trebulából és Formianumból⁴⁶³ keltezte.

Caesar leveleinek térképre vitt képéből hasonló eredmények vonhatók le.⁴⁶⁴ Ha térképre viszem leveleinek indulási és érkezési helyét, leolvasható róla Caesar minden hadjárata: elsősorban a galliai, a britanniai, de a hispaniai és a keleti, de még az alexandriai háború is. Nyomon követhető továbbá a polgárháború minden mozzanata is. Bejárta a birodalom szinte minden csücskét. Rendkívül mozgékony, s levelei rugalmasan követték feladójuk tartózkodási helyét. Az a tizenkét hely, ahonnan leveleit elküldte, jobbára nem konkrét várost, hanem egy térséget jelöl, s ez annak ellenére, hogy levelei közül csupán hat azoknak a száma, amit úgy keltezhetünk, hogy út közben íródott, azt jelenti, hogy Caesar állandó mozgásban volt. Leveleinek abszolút központja Róma, ide vagy innen küldte leveleinek több mint felét.⁴⁶⁵ Érkeztek Rómába levelek Alexandriából, Britanniából, Galliából, Lucából, Ravennából, Zelából, Tarracóból, illetve út közben írottak is. Szóltunk már a senatusi levelekről, így megállapítható, hogy Róma Caesar politikai kötődései és politikai ambíciói miatt vezeti levelezési kapcsolatainak területi listáját. A második kiemelt terület Gallia és Britannia, ahová ugyan nem sok levelet küldött, de ahonnan nagyon sok származott. Ez pedig a gall hadjáratok rendkívüli fontosságára utal. Gallián belül is jelentős levelezés folyt Caesar és hadvezérei között, de érkezett ide levél Rómából és Tusculanumból is. A többi levél többnyire konkrét helységhez nem kapcsolható, inkább nagyobb területhez, vagy személyhez köthető.

Atticus levelezésének területi képe⁴⁶⁶ szerényebb mértékben a cicerói vetület képét adja. Kapcsolatainak két fő központja Róma és a közép-dél-itáliai régiók, valamint Epirus. Ez a rekonstrukció, akár az egész Atticus-levelezés, erősen „Cicero függő”, így eredeti nagysága, területi képe sem rekonstruálható teljesen.

IV. 3. A IV. SZÁZADI LEVELEZÉS TERÜLETI MEGOSZTLÁSA⁴⁶⁷

Ebben a században 336 különböző hely jelent meg a térképeken. A IV. század levelezésének területi megoszlása az európai terület túlsúlyát sejteti. A jól meghatározható helyek közül összesen 235 található Európában, 62 Ázsiában és 29 Afrikában. Az európai területek közül a galliai és az itáliai területek levelezésben elfoglalt helye körülbelül megegyezik, 54 galliai, 24 germaniai és 70 itáliai várost találtam. A birodalom egyéb európai provinciáiban a levelezésben részt vevő helyek közül 46 település fekszik. Valamivel keve-

⁴⁵⁶ Róma: Cic. ad fam. III. 2., Pompeianum: Cic. ad Att. V. 2.; Trebula: Cic. ad Att. V. 3., Brundisium: Cic. ad Att. V. 8., Tarentum: Cic. ad Att. V. 6., Venusia: Cic. ad Att. V. 5.

⁴⁵⁷ Brundisium: Cic. ad fam. III. 4., Actium: Cic. ad Att. V. 9., Athén: Cic. ad Att. V. 10.

⁴⁵⁸ Athén: Cic. ad Att. V. 11., Ephesus: Cic. ad Att. V. 13.

⁴⁵⁹ Tralles: Cic. ad Att. V. 14., Laodicea: Cic. ad Att. V. 15.

⁴⁶⁰ Cybistra: Cic. ad Att. V. 18., Iconium: Cic. ad fam. 15. 3., Mopsuhestia: Cic. ad fam. III. 8.

⁴⁶¹ Laodicea: Cic. ad fam. III. 7., Pyramus folyó: Cic. ad fam. III. 11., Tarsus hegység: Cic. ad Att. VI. 4., Sida: Cic. ad fam. II. 15., Rhodus: Cic. ad Att. VI. 6., Ephesus: Cic. ad Att. VI. 8., Athén: Cic. ad Att. VI. 9.

⁴⁶² Alyzia: Cic. ad fam. XVI. 2., Leucas: Cic. ad fam. XVI. 4. 2., Actium: Cic. ad fam. XVI. 6., Brundisium: Cic. ad fam. XVI. 9.

⁴⁶³ Pompeianum: Cic. ad Att. VII. 4., Trebula: Cic. ad Att. VII. 3., Formianum: Cic. ad Att. VII. 5.

⁴⁶⁴ 18–19. térkép

⁴⁶⁵ 70 levél

⁴⁶⁶ 17. térkép

⁴⁶⁷ 1c, 2c, 3c, 4c, 5c, 6c, 7c, 8c, 9c, 10c, 11c, 12c, 13c, 57–94. térképek

sebb számú várossal, de alig lemaradva az európai városok után következnek az Afrika területén fekvő helységek, amelyek közül 30 található az észak-afrikai provinciákban. Ezzel szemben az ázsiai provinciákban mindössze 51 város vett részt a levelezésben.

A területi vizsgálódáskor is ketté kell választanunk a hivatali és magánlevelezést. Ezen belül a császárok és hivatali apparátusuk kapcsolattartása tekintetében a birodalom hivatalos levelezésének képe I. Constantinus idején⁴⁶⁸ szinte maradéktalanul lefedi a birodalom teljes területét. Levelezési térképe a Cicero-levelezés alapképletével írható le, de ábrázolása nagyobb területen való „tágabb” elhelyezkedése miatt megoldhatóbb, mint a Cicero-levelezésé. Maga a császár leginkább Galliában, Itáliában, a Duna-vidék provinciáiban tartózkodott. Ebben a században tizenkét olyan város⁴⁶⁹ található, amelynek „belső levelezése”, azaz az ugyanabból a városból küldött és ide irányuló levelek mennyisége is számottevő. Constantinus levelezése sok központú, jól követi magát a levélíró, levelei 29 különböző helyen íródtak. Érdekes kapcsolataiban, hogy bár az egyes központokból fenntartott kontaktusok területileg fedik egymást, de ugyanúgy egymás mellé illeszthetők, mint a három levelezési korszak térképeinek összehasonlító ábrái. Levelezésének négy legnagyobb központja Augusta Treverorum, Constantinopolis, Serdica és Sirmium. Augusta Treverorumból Róma, Szicília, Africa és Tyros, tehát a birodalom Rómától délre fekvő területei; Serdicából a Róma-Carthago vonaltól nyugatra eső területek; Constantinopolisból és Sirmiumból pedig az egész birodalmat behálózó levelezés indult ki. Egyetlen központból sem „fedi” le maradéktalanul a birodalom egészét. Bizonyos területekkel azonban mindenhol kapcsolatban állt. Így levelei célállomásai között a többoldalú kapcsolatok szempontjából kiemelkedik Róma, Carthago, illetve Gallia és Baetica területe. A hozzá küldött levelek nagyjából követik ennek a térképnek a fordított irányú képét, bár intenzitásában kisebb, az egyetlen célállomás pedig Constantinopolis.

II. Constantius hivatali levelezésének⁴⁷⁰ központja Antiochia, Constantinopolis, Mediolanum és Sirmium volt. Az Antiochiából és Mediolanumból induló *edictumok* inkább a keleti provinciák felé irányultak, legegyszerűsebben pedig a Constantinopolisból indulók oszlottak el a birodalom területén. Constantius hivatali ügyintézésének⁴⁷¹ igazi központja Róma. Ő maga azonban állandóan úton volt, tartózkodási helye pedig a Rajna-Duna határvonal, Aquileia, Mediolanum és Naissus. Iulianus székhelyei Antiochia és Constantinopolis. Célállomásai pedig Alexandria és Carthago mellett főként Mediolanum és Róma.

A levelezési térképek közül az I. Constantinuséhoz mérhető intenzitású képet csak I. Valentinianusé⁴⁷² mutat. Természetesen ő a nyugati birodalomrészből tartotta a kapcsolatokat a keleti területekkel. Saját birodalomrészén belül minden provinciát érintett. Levelezési térképének alapja a Róma–Mediolanum–Aquileia–Sirmium–Constantinopolis vonal. Saját birodalomrészén belül pedig a Róma–Verona–Mediolanum–Aquileia–Aemona–Poetovio–Savaria–Carnuntum útvonal, illetve Germania, Belgica, Gallia Lugdunensis területe emelkedik ki. Leveleinek legfontosabb kiindulási pontjai Augusta Treverorum, Contionacum, Aquileia, Remi és mindenekelőtt Mediolanum. Augusta Treverorumból inkább saját provinciáival és közülük is elsősorban Italiával, valamint Africával és Numidiával tartotta a kapcsolatot. Hasonló képet mutat a Mediolanumból kiinduló levélsor, csak ebben az esetben a levelek egyenletesebben oszlanak meg Italia egyes területein, nem központosulnak csak Róma köré. A Remiből címzett decretumok legyezőszerűen terítődtek a Hispania–Carthago–Róma–Thessalonica vonalától északra eső területen. Célállomásai közül a legfontosabb Róma és Carthago volt. Rómába Aquitania, Lugdunensis, Germania, Venetia és Thracia területéről; Carthagóba pedig Lugdunensis és Germania tartományából indultak rendelkezések. Levelezése a Nyugatot szoros szálakkal fűzi egybe, s Mediolanumból kiindulva legyezőszerű területi elrendezésben egészen Kis-Ázsiáig terjedt.

⁴⁶⁸ 57–61. térkép

⁴⁶⁹ Antiochia, Aquileia, Augusta Treverorum, Burdigala, Carthago, Constantinopolis, Heraclea, Hierapolis, Mediolanum, Nicea, Róma, Serdica

⁴⁷⁰ 62–65., 67. térképek

⁴⁷¹ 66–67. térkép

⁴⁷² 69–80. térkép

Valens⁴⁷³ is beutazta az egész birodalmat. Kapcsolataiból mindenekelőtt Constantinopolis emelkedik ki, ahonnan és ahová tíz másik városból (városba) utaztak rendeletei. Székhelyei közül említésre méltó még Mediolanum, célállomásai közül pedig Róma.

A többi császár esetében a levelezés területileg nem fedi le az egész birodalom területét, ez persze a társcsászári rendszerből is fakad, hiszen természetes, hogy a birodalom egyik részébe kinevezett *Augustus* levelezése a saját birodalomrészében tett utazásokat, hadjáratokat tükrözi és innen tart, természetesen kevésbé szoros kapcsolatot a másik birodalomrészszel.

Gratianus⁴⁷⁴ inkább nyugaton tartózkodott. Legfontosabb székvárosai Aquileia, Augusta Treverorum, Mediolanum, Patavium és Sirmium voltak. *Edictumai* kevés kivétellel nem lépték túl a Nyugatrómai Birodalom területét.

II. Valentinianus levelezésének⁴⁷⁵ is csak egyetlen Keletrómai Birodalomban lévő városa volt: Constantinopolis. Intézkedései túlnyomó többségükben Italiába, ezen belül is legfőként Rómába indultak. A hozzá érkező levelek Aquincumba, Augusta Treverorumba és Mediolanumba követték a császárt.

I. Theodosius hivatali levelei⁴⁷⁶ jobban lefedik a birodalom területét, mint társcsászáráé. Intézkedései korántsem korlátozódtak a keleti területekre. Fővárosa ugyan Constantinopolis, de gyakran tartózkodott Aquileiában, Mediolanumban és Thessaloniciában is.

A társcsászári gyakorlat kezdeteitől az uralkodópárok kapcsolattartása is felvázolható a törvényeik fejritáiból. Ha az *edictumokat* ténylegesen kiadó *Augustus* mellett szereplő *Augustusok* és *Caesarok* tényleges tartózkodási helyét is térképen vizsgáljuk, akkor jól követhetők a császári udvarok párhuzamos mozgásai, melyek kapcsolataikban hol keresztezik egymást, hol pedig saját birodalomrészükre korlátozódva szigorúan elkülönülnek. Az uralkodó tendencia a birodalomrészek egymástól történő elkülönülése, ha a társcsászárok térképeit egymás mellé tesszük, császárról császárra követhetővé válik és kirajzolódik a Keletrómai- és Nyugatrómai Birodalom hatalmi körzete.

A magánlevelezés esetében a kép már jelentősebben eltér a köztársasági kortól. Levelezőink már nem utaznak annyit, kezd helyhez kötötté válni levelezési kapcsolatuk. Egy-, esetleg két központú levelezési körök alakulnak ki, amelyek között azonban gyakran közös szálak tartották fenn a kapcsolatokat.

Symmachus⁴⁷⁷ Itáliából írta leveleit. Levelezésének meghatározó pontjai: Róma és Campania. Kapcsolatai azonban összekötik a birodalom szinte minden területével. Gallia, Hispania, Thracia, Egyiptom, Mauretania és Africa bizonyos pontjait kapcsolja levelezése Itáliához. Ezeknek a kontaktusoknak az erőssége azonban a nyugati területeken érződik jobban, levelezéséből kimarad Kis-Ázsia, Syria és Palestina, kisebb jelentőségű Afrika. Ez a levelezési kép is tisztán jelzi, hogy Symmachus ugyan aktív politikusa korának, de pogány lévén nem kapcsolódott azokhoz – a leginkább keresztény – levelezési körökhöz, amelyek a keleti területeket kiemelték ebben az időben. Ugyanilyen hárompólusú a levelezési térképe partnerének, Flavianusnak,⁴⁷⁸ melynek három kiindulási pontja Mediolanum, Róma, és Szicília. Ide leginkább Gallia Cisalpina és Venetia felől érkeztek utasítások számára, de kapott levelet Constantinopolisból is. Mindketten magas állami tisztségeket viseltek, így levelezési kapcsolataik területi alakulására is a császári udvar mozgása hatott. Ez a mozgás nem érezhető az egyházi szerzők esetében, még akkor sem, amikor pedig kapcsolatban voltak a császári udvarral. Az ő érdeklődésük másfelé irányult, így leveleik területi képe kevesebb mozgást mutat, hivataluk legalább annyira helyhez kötötte őket mint egy-egy *praefectus Urbi*-t a sajátja hivatali éve alatt. Csak míg a *praefectusok* rövidebb ideig viselték ezt a hivatalt,⁴⁷⁹ a püspökök kinevezésénél nem alkalmazták az *annuitas* elvét, ez ellenkezne magának a „lekipásztori létnek” a lényegével, s ebből adódik, hogy miután kineveztek valakit egy adott város püspökévé, térképen is ábrázolható mozgása székvárosára és esetleg a zsinatokat rendező városokra korlátozódott.

⁴⁷³ 81–82. térkép

⁴⁷⁴ 82–87. térkép

⁴⁷⁵ 87–92. térkép

⁴⁷⁶ 77., 84–86., 93–95. térkép

⁴⁷⁷ 21–25. térkép

⁴⁷⁸ Flavianus 2. Ld. Névmutató

⁴⁷⁹ Az *annuitas* nem érvényesült maradéktalanul ebben a korban, de olyan hosszú ideig, mint egy püspök, nem töltötték be ezt a tisztséget.

Augustinus levelezése⁴⁸⁰ az Itália és Africa közötti szorosabb összeköttetésre mutat példát. Ő maga túlnyomó többségében püspöksége alatt, az észak-afrikai területekről indította leveleit. Levelezési térképe inkább a nyugati és afrikai területeken kiépített kapcsolatokat mutatja, de pl. a Hieronymusnak küldött levelek jól példázzák, hogy maga a levelezés mennyire személyfüggő, hogy egy-egy fontos partnere mennyire átrajzolhatja bárkinek a levelezési térképét. Így előfordulhat, hogy olyan területek is nagyobb súlyt kaptak, amelyek érdeklődésének és kötődéseinek csak perifériáján álltak. A térképek alapján is világos azonban, hogy esetében legnagyobb fontossággal az afrikai területek bírtak, de püspöki székhelyéről indított leveleinek területi vonzaskörzete olyan hatalmas, hogy felveszi a versenyt a császári vagy pápai levelezés területi kiterjedésével is.

Hieronymus már nyughatatlanabb lélek. Utazásai szülőföldjéről Rómán keresztül keletre vezettek. Az ő levelezési térképe⁴⁸¹ még Symmachusénál és Flavianusénál is jobban hasonlít a köztársaság korának levelezési térképeihez, illetve a császárok mozgását ábrázolókra. Leveleinek zömét azonban Syriából (Antiochia) és Betlehemből küldte szét birodalomszerte, jól jelezvén, hogy levelezése a keletre történt utazása után élenkült meg jelentős mértékben. A római állam minden kulturális vagy politikai szempontból kiemelkedő vidéke megjelenik ezen a levelezési térképen. Szülőhelye és annak környéke külön kimagaslik, a baráti kapcsolatok száalai azon a területen minden bizonnyal szorosabban kötődtek. Itt a legfontosabb partner-város Aquileia. Célállomásai közül a legelső Róma, ahová több helyről is címezte leveleit. Ezen kívül Aquitania, Hippo, Carthago, Caesarea szerepel még.

Ausonius levelezése⁴⁸² Burdigala és Róma középponttal Galliára súlypontosodik, Constantinopolis kivételével a keleti terület nem jelent meg levelezésében. Térképe a hieronymusi térkép nyugati tükörképe is lehetne, de kapcsolatai sokkal egyszerűbbek. Levélhelyei egy része ajánlás, amelyre természetesen nem is jöhetett válasz. Szűkebb pátriáján kívül csupán az adminisztráció egyes központjaival, Augusta Treverorummal, Rómával, Sirmiummal és Constantinopolisszal tartotta a kapcsolatot.

Ambrosius⁴⁸³ tipikus példája lehet az egyközpontú püspöki levelezésnek. Püspöki székhelyéről kiindulva egyre szélesedő kört mutató levelezési térképének belső köre a Gallia Cisalpinán és Venetián, keresztül szélesedik Pannonia superior, Gallia, Africa, Egyiptom és Judea irányába. Ez a déli irányban terjedő koncentrikus „félkör” a mediolanumi központot a levelezés kardinális pontjaival, Carthagóval, Rómával, Thessalonicával, Betlehemmél és Constantinopolisszal kötötte össze. A hozzá érkező levelek térképe jóval szerényebb, Mediolanum közvetlen vonzaskörzetén túl csak Thessalonicával, Constantinopolisszal és Carthagóval érintkezett. Hieronymus vagy Augustinus levelezésével összehasonlítva, az övé területi szempontból jóval korlátozottabb.

Ugyancsak egyközpontú Paulinus Nolanus levelezési térképe⁴⁸⁴ is. Leveleinek túlnyomó többsége a birodalom nyugati vidékeire koncentrálódott. Egyetlen kivételt az egyik legszorosabb kapcsolatát jelentő Hieronymus jelenti, akinek Betlehembe küldte a leveleket, s tőle is innen érkeztek hozzá a válaszok. Ez az egyetlen keleti területen fekvő város, levelezése szempontjából mégis fontos. Két dolgot is jelent. Az egyik az, hogy Paulinus Nolanus latin nyelvű leveleivel nem tudott a keleti területek görög levelezéséhez kapcsolódni. A másik pedig az lehetett, hogy bár mélyen átélte lelki életének minden rezdülését meg kívánta osztani barátaival, de nem volt igazán se politikus, se filozófus alkat, aki aktívan kötődött volna kora vallási vitáihoz, vitatkozó kedve nem készítette levelezésre mint Hieronymust, tudása pedig nem tette a korabeli vallási közvélemény előtt olyan vonzóvá, mint Augustinust. Így levelezése területileg szülőföldjének tágabb környezetéhez, Galliához kötődött több szállal, valamint az Augustinus köré kiépült afrikai püspöki levelezőkörhöz. Kapcsolatainak érdekes vonása, hogy az általa elküldött és a hozzá címzett küldemények térképei csaknem tökéletesen megegyeznek.

Ha egymás mellé helyezzük a IV. század levelezési térképeit, az egyes levelezők esetében ugyan más-és más területi irányultságot mutatva, de lényegében lefedik a birodalom akkori területének teljes egészét. Köztársaságkori előzményével összehasonlítva a kép ugyanaz.

⁴⁸⁰ 26–30. térkép

⁴⁸¹ 31–33. térkép

⁴⁸² 35–37. térkép

⁴⁸³ 38–39. térkép

⁴⁸⁴ 40–41. térkép

IV. 4. AZ V. SZÁZADI LEVELEZÉS TERÜLETI MEGOSZLÁSA

E korban 236 különböző város kapcsolódott be a levelezésbe.⁴⁸⁵ Területi elhelyezkedésüket tekintve megállapíthatjuk, hogy korántsem egyenletesen oszlanak meg a birodalom területén: 69 a galliai provinciákhoz, tizenkét germániai, negyvenöt itáliai, négy görög és huszonöt kis-ázsiai, huszonhat afrikai és tizenegy hispaniai, valamint hét palestinai, kilenc Duna-menti és ugyancsak kilenc egyéb helyről származó települést találtam. A görög és kis-ázsiai területek nem a latin, hanem a görög nyelvű levelezésben számottevőek, s ugyancsak ezen ok miatt tekintettünk el részben az észak-afrikai levelezéstől is.

A Nyugatrómai Birodalmon belül szembeötlő a gall provinciák vezető szerepe. Ez mindenképp arra a folyamatos súlyponteltolódásra mutat, amely Itália és a provinciák között jött létre a császárság századai-ban. A levelezés alapján kimutatható a politikai- és a kulturális élet középpontjának áttolódása Galliába. Nem minden ponton fogadható el tehát Stroheker⁴⁸⁶ érvelése, hogy az V. században Gallia másodrendűvé vált volna, legalábbis a levelezés nem ezt támasztja alá. Itália szerepének csökkenése közismert, de a kapcsolatok elhalására mutató tények mégis meglepőek. Politikai-gazdasági viszonyai alapján jóval nagyobb mértékű levelezést feltételeznénk, hisz a politikai életben még mindig jelentős volt, fontosak klasszikus hagyományai, és a lassanként felvirágzó egyházi műveltség is széles körre számíthatott, amit a római püspökök kiemelt szerepe biztosított.

Hispania sem játszott nagy szerepet a levelezésben. Mindössze tizenegy város tartott kapcsolatot a birodalom más, távoli részeivel, közöttük viszont semmilyen összeköttetés nem volt.⁴⁸⁷ Különös, hogy miért csak ilyen csekély számú levél maradt fenn. Főként a provincián belüli levelezés hiánya szembeötlő. Semmiképp sem tehetjük fel, hogy a betelepülő barbárok akadályozták a Hispanián belüli kapcsolattartást. Erre ellenpélda először is a gall provinciacsoporthoz, ahol a különböző barbár területek közötti levelezés a jelek szerint nem jelentett különösebb nehézséget. A második ellenérv pedig az, hogy ha egymással nem is, a birodalom más területeivel tartották a kapcsolatot, hiszen forrásaink szerint a római pápa és a hispaniai püspökök között létezett írásbeli összeköttetés. A létező püspökségek a kapcsolat fennmaradásának alapjai lehettek. Ha a Hispanián belüli kapcsolatot a barbárok szakították volna meg, akkor mindenképp lehetetlenné tették volna a birodalom más részeivel való levelezést is. A csekély számú levélnek tehát más, talán személyi okai lehettek.

Afrika egyetlen levélírója Capreolus⁴⁸⁸ volt. Az ő esetében is különös, hogy carthagói püspök léte-re nem a közeli és igen jelentős Hippóval tartott kapcsolatot, hanem a birodalom két, egymástól és Carthagótól is igen távol eső területével: Hispaniával és Ephesus-szal.

Britanniával a fennmaradt levelek tanúsága szerint szinte semmilyen kapcsolat sem létezett. Ezt talán magyarázná az a tény, hogy a rómaiak a 410-es, 440-es években fokozatosan elhagyták Britanniát, helyüket 441–42-ben elfoglalták a szászok. De ha ide küldött levelet nem találunk is, innen érkezőre van ad-atunk: így pl. a britanniaiak 446-os levele Aetiushoz,⁴⁸⁹ s ezen túlmenően is találunk utalást részben a Szt. Patrik és Szt. Germanus életrajzból,⁴⁹⁰ ami szerint kimutatható kapcsolat állt fenn Galliával, részben pedig tudomásunk van a Lerinense és Írország közötti „oktatási cseréről” is.⁴⁹¹ Talán Britannia és Hispania esetében is igaz lehet a feltételezés: valószínűbb az, hogy nem maradtak meg a levelek, mintsem, hogy meg sem íródtak.

A levelezés tekintetében tehát két terület emelkedik ki: a galliai provinciák és Itália. Galliában körülbelül ötször annyi levél született, mint Itáliában. Itt éltek a korszak legnagyobb levelezői. A súlypont Lugdunensisre és Narbonensisre esett. A legjelentősebb városok: Augustonementum, Lugdunum, Augustoritum, Massilia, Arelate, Bituriga és Voracingus. Legkiterjedtebb kapcsolatai Augustonementum-

⁴⁸⁵ 1d, 2d, 3d, 4d, 5d, 6d, 7d, 8d, 9d, 10d, 11d, 12d, 13d térkép

⁴⁸⁶ Stroheker 1948. 45sqq.

⁴⁸⁷ 1d térkép

⁴⁸⁸ Ld.: Névmutató

⁴⁸⁹ Gildas, De excid. Brit. XVII. MGH AA XIII. p. 34.

⁴⁹⁰ Szent Patrik és Szent Germanus életrajza szerint 429 és 477 között volt összeköttetés Nyugat-Gallia és Britannia között. Constantius, Vita Germani, c. 17, 23–28. Vö. Bury, 1958. 20–85.; White, 1949. 102–108.

⁴⁹¹ Lerinensében tanult néhány írországi szerzetes. Vö. Hodgkin 1935–1952. 246sqq.; Lewis 1953. 264.

nak voltak. Kiemelt helyzete Sidonius Apollinaris működésével függ össze.⁴⁹² A galliai levelezésen⁴⁹³ bizonyos fókig lemérhető a provinciák közötti kapcsolatok lazulásának ténye is. Többségük csak provincia-beli személynek írt, s mindössze tizennégy városnak volt távolabbi területekkel is kontaktusa.⁴⁹⁴ Közülük a legkiemelkedőbbek: Augustonementum, Arelate és Lugdunum. Augustonementumról már szóltunk, az Ausonius által „*Gallula Roma Arelas*”-nak⁴⁹⁵ nevezett Arelate szerepe mint a *praefectus praetorio Galliarum* székhelye jelentős, Lugdunum pedig mint dioecesis-központ foglalt el fontos helyet a galliai városok között.⁴⁹⁶

Egész Galliát átfogó levelezést is csak Sidonius és Ruricius folytatott. Közülük Sidoniusé⁴⁹⁷ nagyon érdekes képlet. Két központja volt: Lugdunum és Augustonementum. Mindkettőből két koncentrikus körben, de igen sok érintkezési ponttal⁴⁹⁸ építette ki levelezési körét. A két centrum pedig a „polgári” és az „egyházi” karrierjének két központja volt. Augustonementumi vonzáskörzete valamivel szélesebb, ez pedig, ha nem esne oly sok ponton egybe a lugdunumival, azt jelentené, hogy püspöksége alatt aktívabb és fontosabb levelezőkört épített ki, de így az állapítható meg, hogy püspöksége alatt régi kapcsolatrendszerére építve szélesítette tovább ismeretségei körét az új hivatása által nyújtott újabb lehetőségek alapján. Gallián kívüli kötődései⁴⁹⁹ csupán római útját jelzik, s mint ilyen, szabályt erősítő kivételként értékelhetők. Ő az utolsó, akinek a hozzá írt levelek térképén célállomásként nem csupán egyetlen város szerepel. Nyolc különböző helyre, hivatali székhelyére és magánbirtokára, utazásai színhelyére követték a levelek. Ő maga pedig tíz különböző településről írta leveleit. Nem csak itáliai utazása, de Gallián belüli mozgásai is jól tükröződnek leveleinek gyűjteményében, s ő az utolsó, akinek esetében ebben a században illet tapasztalhatunk.

Ruricius levelezési térképe⁵⁰⁰ a Sidonius-féle kép egyközpontú megismétlésének tűnik. Más kiindulópontból ugyan, kevésbé intenzíven, de lényegében ugyanazt a területet fogta át levelezése. Az általa írott leveleknek egyetlen centruma van, a hozzá intézettek között azonban akad néhány, amely nem Lemovicumba, hanem Gurdoneba „ment” utána. Kapcsolatai abban különböznek Sidoniusétól, hogy szorosan Gallia határain belül maradtak.

Eucherius kapcsolatai még Ruriciusénál is szűkebb területre, Dél-Galliára korlátozódtak. Hilarius vele ellentétben csekély számú levelét inkább távolabbi területre, Tarracóba, Rómába és Hippóba küldte el. Az utóbbi várossal folytatott jelentősebb levelezés csak nála és Prosper Tirónál mutatható ki. A többi galliai levelező kapcsolatai egy-két városra terjedtek ki, és csak elvétve lépték át a gall provinciák határait. Kivétel persze közöttük is akad: Salvianus,⁵⁰¹ aki öt várossal, és Leo, biturigai püspök,⁵⁰² aki Rómával tartotta a kapcsolatot.

Kifelé tehát az összeköttetések elhalása volt a jellemző, Gallián belül azonban igen intenzív levelezés folyt. Az előbb felsorolt városok jelentősége nem csupán abból adódott, hogy nagy területtel tartottak fenn kapcsolatot, hanem abból is, hogy sokan írtak, illetve kaptak ezekben a városokban leveleket.⁵⁰³ A levelezők száma a városok irodalmi életének egyik fontos fokmérője lehet. Augustonementum harmincnégy, Augustoritum huszonkét, Lugdunum huszonhat, Arelate tizenkét, Massilia hét, Voracingus három és Bituriga két várossal tartott kapcsolatot. Magának Arelaténak kilencvenhárom, Lugdunumnak huszonnégy, Augustonementumnak tizenegy, Augustoritumnak kilenc, Massiliának öt, Voracingusnak egy levélírója volt. Meg kell jegyeznünk azonban egy tény, tudniillik azt, hogy bár Voracingus öt várossal tartott fenn

⁴⁹² Sidonius 470-től augustonementumi püspök. Leveleinek nagyobb részét innen írja, vagy távollétében ide küldi. Augustonementumba érkező 32 levélből 20 Sidoniusnak szólt, s az innen induló 99 levélből 90-et ő írt.

⁴⁹³ 2d térkép

⁴⁹⁴ Arelate Hippóval, Mediolanummal, Rómával, Tolosával és Ravennával; Augustonementum Rómával, Genuával és Tolosával; Genava, Bituriga, Gratianopolis, Cenomanensis, Lugdunum, Narbo Martius, Turones, Vasio, Massilia, Forum Iulii (2), Augusta Treverorum és Vienna Rómával tartott kapcsolatot.

⁴⁹⁵ „Gallocska Róma”. Auson. Ord. urb. nob. 10. 2.; Vö. Green 1991. 577.

⁴⁹⁶ Biarne 1986. c. III.

⁴⁹⁷ 42–47. térkép

⁴⁹⁸ Ilyenek: Remi, Senones, Tricasses, Genava, Gracianopolis, Reiensis, Narbo, Tolosa stb.

⁴⁹⁹ 45. térkép.

⁵⁰⁰ 48–49. térkép.

⁵⁰¹ Ld.: Névmutató

⁵⁰² Ld.: Névmutató

⁵⁰³ Ezekben a városokban éltek legnagyobb levelezőink: Sidonius, Ruricius, Faustus.

kapcsolatot, egyetlen levelezője Sidonius, aki itt-tartózkodása alatt írta a leveleket, tehát nem annyira magának a városnak a jelentőségéről kell beszélnünk, hanem inkább Sidoniuséről. Ez a tény pedig ismét rámutat magának a levelezésnek már a köztársaság koránál említett erősen szubjektív voltára, továbbá figyelmeztet, hogy a városok irodalmi jelentőségének megítélésében nem hagyatkozhatunk az általunk feltárt adatok pusztá statisztikai értékére.

A fentiekben elmondottak igaznak tűnnek a két kései kortárs, Ennodius és Avitus esetében is. Mindketten egyetlen központból küldték a leveleiket, Ennodius kapcsolatai⁵⁰⁴ szélesebbek, de ez azzal is magyarázható, hogy levelezésének központja Itáliában található. Levelezési köre így a Mediolanum központ köré húzható Ravenna–Aquileia–Lugdunum–Massilia szűkebb kör felől tágul Róma, Capua, Narbonensis, majd Európa határain túl Carthago irányába. A hozzá címzett levelek az általa írottakkal ellentétben nem lépték át Európa határait. Ez a levelezési térkép az Ambrosius-levelezés V. századi változatának tűnik. E két térkép összevetésén jól követhető az V. század egyre szűkülő kapcsolattartása. Az ő térképe hűen körvonalazza azt a területet, ami a Nyugatrómai Birodalomból még megmaradt erre a korra.

Avitus esetében ugyanez mondható el azzal a különbséggel, hogy az ő levelezésének központja Vienna,⁵⁰⁵ s kapcsolatai elsősorban a dél-galliai, még római kézen lévő területek felől nyílnak az itáliai központok, Ticinum, Mediolanum, Ravenna és Róma, illetve a barbárok által elfoglalt vidékek irányába. Ő a legutolsó, akinek levelei érintették a Keletrómai Birodalom területét: Constantinolist és Hierosolymát.

A IV. és V. sz.-ban a levelezési forgalom középpontja, szemben a köztársasággal már nem Róma, hanem Constantinopolis. Ez a város bonyolította a teljes levélforgalom 17,81, illetve 20,84%-át. Vezető szerepe tehát alig valamivel nagyobb a rómainál,⁵⁰⁶ jelentősége pedig az V. században nő mintegy 0,4%-nyit. Ez ismét Róma hatalmi csökkenését mutatná, és összhangban van azzal a ténnyel, hogy ekkor a birodalom keleti felének politikai súlya is fokozatosan növekedett. A IV. században Róma mellett Mediolanum és Augusta Treverorum szerepe kiemelkedő, ehhez a két városhoz köthető a forgalom túlnyomó többsége.⁵⁰⁷

A birodalom városai közül Itáliában még mindig Róma látszik a legjelentősebbnek, a feltárt levélhelyek szerint 109 várossal tartotta a kapcsolatot és 68 levelezője volt.⁵⁰⁸ Rómával kapcsolatot tartó városok száma a három században szinte semmit sem változott.⁵⁰⁹ Ehhez hozzárendelve érdekes megvizsgálni a római belső forgalom adatait is. Az I. században a levelek 1,81%, a IV.-ben 23,86, az V.-ben 8,73%-a nem hagyta el a várost. Ez pedig azt jelenti, hogy az I. és V. sz. jelentős mértékben, szinte kizárólagosan a városon kívüli forgalom központja volt, a IV. században pedig a levelek mintegy egynegyede a városon belül mozgott, tehát Róma kevesebb számú levelet vonzott kívülről, mint a két másik században. Legjelentősebb levélírói a pápák és császárok voltak, s ezzel magyarázható, hogy Róma túllépte Itália határait és a birodalom minden részével összeköttetésben állt. A legfontosabb kapcsolat Róma és a Keletrómai Birodalom fővárosa, Constantinopolis között volt. Ez a császári udvar és a pápa, illetve a római és a constantinopolisi egyház közötti érintkezést jelentette. Az egyházi levelezés centruma szintén Róma volt. Ekkorra Róma egyértelműen a kereszténység fővárosává lett. 12 pápa található a levelezők között, akik 1352-es levélforgalmukkal 61,8%-át bonyolították a római levelezésnek. Jelentősen megélénkült ebben a században a magánlevelezés is, ami minden esetben köthető az egyházi levelezéshez, s ezzel együtt Róma levélforgalmának mintegy 70%-a ehhez a körhöz tartozott. Világi szerepe csökkent, noha a császári udvar székhelye a 450–470-es években újra itt volt. A világi leveleket mégis szinte kivételnek tekinthetjük.

A korszak császárai közül természetesen egyikük levelezése sem fedti le teljesen a birodalom provinciáinak térképét. A Római Birodalom állandósuló kettéosztottsága elfelezte a levelezési térképeket is. Ha a társcsászárok párhuzamos levelezésinek térképét egybevetjük, a korábbi századokhoz hasonló képet csak Arcadius és Honorius esetében kapunk. Eltérő központokkal ugyan, de ők ketten folytatták a legtöbb területre kiterjedő levelezést az V. században.

⁵⁰⁴ 50–51. térkép

⁵⁰⁵ 52–54. térkép

⁵⁰⁶ A IV. században 0,15, az V-ben 0,54%

⁵⁰⁷ (10,89%, 4,98%).

⁵⁰⁸ 2. térkép

⁵⁰⁹ 108–101–109 a városok száma e három században

Honorius hivatali ügyintézésének⁵¹⁰ székvárosai Mediolanum és Ravenna, Arcadiusé⁵¹¹ Constantinopolis. Kettejük közül Arcadius az, akinek neve társcsászárnak területéről intézkedéseken⁵¹² is szerepel, Honoriusé sohasem.

A római pápák levelezése területi szempontból eltér egymástól. III. Sixtus és III. Felix levelezésének súlya Keletre, I. Hilariusé Nyugatra esett. Iulius pápa és Gelasius⁵¹³ levélforgalma egy-egy kivételtől eltekintve szintén az európai provinciákra korlátozódott. I. Leo, Liberius, Innocentius és Simplicius⁵¹⁴ egyaránt írt Keletre és Nyugatra. A pápák közül a legkiterjedtebb levelezést I. Leo folytatta.⁵¹⁵ Kapcsolatai a birodalom egészével kiegyensúlyozottnak tűnnek, partner-városai egyenletesen helyezkednek el mindkét birodalomrészben. Kapcsolatai elsősorban nem Itáliával, hanem távolabbi birodalomrészekkel mutathatók ki. Legsűrűbben elhelyezkedő célállomásai Narbonensisben és Lugdunensisben találhatók. Britannia és a Duna-vidék provinciáinak kivételével mindenhová küldött leveleket. A hozzá érkező küldemények hasonló területet fednek le, de az adott birodalomrészben található városok száma gyéresebb, mint a Leo által elküldött levelek városaié. Ha az V. századi levelezés területi képét össze kívánjuk vetni a köztársaságkorival, akkor I. Leo levelezése az, amelyik tökéletes tükörképe lehet a korábbi előzménynek. Az egyetlen olyan pontja a korabeli levelezésnek, amikor Róma ugyanazt a központi szerepet játszotta, mint a Kr. e. I. században. Levelezése is bizonyítja, hogy ő volt a legerősebb pápája a korszaknak. Ahogy Caesar vagy Cicero életének minden mozzanata visszatükröződik leveleiben, ugyanúgy láthatjuk leveleinek tükrében minden hitvitáját, egyházszervező munkáját, így kölcsönös üzenetváltásait a calchedoni zsinattal, ahol is sikerül a dogmatikai vitában érvényesítenie akaratát, kimutatható továbbá az alexandriai patriarchával és az arelatei Hilariusszal folytatott hitvitája. Alatta Róma a keresztény világ abszolút fővárosa lett, s oly centralizált, abszolút a hatalma, hogy ugyanolyan egyenletesen futnak szét a birodalom minden tájára levelei, mint a *senatus*éi Róma fénykorában. Hasonlítani sem lehet hozzá a korszak többi pápájának levelezését, együttesen sem jelentenek akkora súlyt az egyházfői levelezésben, mint Leo levelezése önmagában.

Ha ismét összevetjük ezt a levelezést az előzményekkel, szembeötlő méreteinek zsugorodása. Míg a köztársaság korában összesen 151, a IV. században 289 különböző helyet találtam a levelezés vizsgálatakor, addig az V. században már csupán 208-at.⁵¹⁶ Érdekes viszont, hogy a levelezés részvevőinek száma jelentős mértékben csökkent, ez pedig arra utal, hogy az V. századi levelezés erőteljesen veszített intenzitásból. Ugyancsak jóval kevésbé találhatók meg az út közben írott levelek. Igaz, hogy Sidonius maga tíz különböző városból küldte el leveleit, de egyedül nála figyelhető meg ez a köztársaságkorra jellemző mobilitás. Amilyen mobil a köztársasági, annyira statikus az V. századi levelezés. A legnagyobb különbség pedig a központ Galliára és nyugatra tolódásán túl éppen ennek a mobilitásnak az elvesztése volt.

Ha összehasonlítjuk a köztársaságkori és a császárkor általam vizsgált két századának levelezési térképét, nagyon érdekes dolgot tapasztalhatunk. A köztársasági levelezés Róma központjából kiindulva, csillagszerűen elhelyezkedő, de a csillagok végének egymáshoz is sűrűbben kapcsolódó kusza háló képét adja. A kapcsolatok a legtöbb esetben kölcsönösök, a levelek oda-vissza megtették ugyanazt az utat, illetve rugalmasan követték a levélírókat. Ezzel szemben a császárkori levelezés, bár megtartja a csillagszerű elrendezést, de már nem alkot olyan „zárt hálót”. A kiindulópontul szolgáló városok, amelyek a „csillagok” középpontját jelentik, többnyire semmiféle kapcsolatban nincsenek a többi központ városaival, viszont egymáshoz viszonyított helyzetük egy láncszerű elrendezést ad, amiből arra lehet következtetni, hogy a kapcsolattartás szálai a köztársaság korában sokkal intenzívebbek voltak, többen ismerték egymást, az adott politikai körön belül egyre terjedő koncentrikus körben, intenzívebb levelezést folytattak. A császárkor levelezése nem ilyen zárt, sok a „nyitott vége”, aminek semmiféle kapcsolata sincs további városokkal, tehát olyan, mintha épp „levágták” volna a kapcsolatok innen kiinduló szálait, vagy éppen ellenkezőleg még ki sem építették volna. A köztársaság korának összefüggő rendszere egymástól alig függő részrendszerekre esett szét, amiben a társadalmi kapcsolattartás lazulásának, az arisztokrácia frakciókra szakadásának egyik vetületét láthatjuk. A két korszak levelezési térképei minden kétséget kizáróan jelzik, hogy a

⁵¹⁰ 95–103. térkép

⁵¹¹ 94., 100., 102., 104–105. térkép

⁵¹² CJ 4. 44. 16. Aquileiában, CJ 1. 4. 3., CJ 1. 23. 5., CJ 2. 1. 8., CJ 7. 65. 7. Mediolanumban kelt.

⁵¹³ Ld.: Névmutató: Sixtus 2, Felix 20, Hilarius 2, Iulius 2, Gelasius 2

⁵¹⁴ Ld.: Névmutató: Leo 4, Liberius 2, Innocentius 4, Simplicius 6

⁵¹⁵ 55–56. térkép

⁵¹⁶ 2c, 3c, 4c, 5c térkép

köztársaság korában összehasonlíthatatlanul szorosabb volt a központi kormányzat és az általa mozgatott teljes hivatalnokszerkezet működése.

A két korszak levelezési képének egymásra vetítésével találunk érintkezési pontokat.⁵¹⁷ A legtermészetesebb ilyen pont Róma, de a császárkori levelezés utolsó korszakának már semmiképp sem központja. Az itáliai területekről megmaradt még Ravenna, amely a császári udvar székhelye is volt egy időben, valamint Beneventum. A levelezési kapcsolatok még őrizték a nagyobb területek közül Itália és az ehhez a központhoz tartozó Campania, amely Róma után a legintenzívebb levelezést folytató terület volt a Kr. e. I. században, valamint Szicília fontosságát. A korábbi nagy levelezési forgalmat lebonyolító helyek közül szinte természetes, hogy eltűntek a latiumi és Róma környéki magánbirtokok, némiképp érthető a campaniai nyaralóhelyek kihullása a levelezésből, bár ha nem találunk is ide címzett levelet, de Baiae⁵¹⁸ neve előkerül a Sidonius-levelekben. Némiképp furcsa a legnagyobb forgalmú kikötőváros, Brundisium hiánya a levelek célállomásai közül, hiszen Kelettel továbbra is tartották a kapcsolatokat, s ez a város még mindig fontos kikötője volt a Római Birodalomnak. Eltűnése valószínűleg abból ered, hogy most már nem sok levél született út közben, főként pedig nem keletre utazván, hanem az erre a területre küldött levelek, ha érintették is Brundisiumot, címzettjeik vagy feladóik nem itt írták, vagy nem ide küldték azokat. Az Itáliával korábban nagyon szoros levelezési kapcsolatban lévő Illyricum, az Itália felé induló hajójáratok főbb kikötője, Dyrrhachium még mindig szerepel a császárkori levelezés városai között is. A keleti városok azonos központjai közül Corinthos, Ephesus és Thessalonicae szerepel mindkét korszak listáján. A galliai területekről Massilia és Narbo már a köztársasági levelezés esetében is központként funkcionált. Gallia Narbonensis ugyanis mindkét történelmi korszak legfontosabb galliai területe, mint a Rómához, illetve Itáliához legközelebb eső Alpokon túli terület a köztársaság korában, mint a hódítás kiinduló, stratégiai pontja; a császárkorban pedig épp ennek fordítottja, a leszakadó galliai területek utolsó megőrzendő vidékeként vált dominánssá a galliai területek közül. Ugyancsak szinte azonosak a két korszak hispaniai központjai is: Hispalis és Tarraco. Az afrikai területen is nagyon hasonlóak a két kor kiemelt levelezési centrumai: Egyiptom és Alexandria.

Itt kell megemlítenem, hogy a legfontosabb városok levelezése konkrétan hogyan alakult a Római Birodalom három százada alatt. Róma a levelezés általam vizsgált időszakában mindvégig megőrizte vezető szerepét.⁵¹⁹ Az I. században szinte kizárólagos központ volt. Ide irányult a levélforgalom zöme, az innen induló és az ide érkező⁵²⁰ levelek száma olyan kiegyensúlyozott, hogy annak alapján a kor legélénkebb, legpezsgőbb irodalmi élettel rendelkező városát kell sejtenuünk mögötte, amely hatással volt a birodalom minden területére, de egyszersmind vonzotta is a szellemi termékeket. Róma mellett szinte nincs is olyan város, amelyik a levelezési kapcsolatokban vetekedhetne annak népszerűségével. A második legnagyobb számú levéllel rendelkező város az I. században Tusculanum,⁵²¹ amelyiknek levélforgalma azonban igen jelentős mértékben lemaradt Róma mögött. Róma levélforgalma a IV. században már nem maradt meg vezető helyén. A köztársasági levelezéshez képest ekkorra jelentős mértékben emelkedett leveleinek száma.⁵²² Az V. századi Róma levelezése viszont nem csupán a megelőző századhoz képest esett vissza⁵²³ mintegy 10%-kal, hanem a legkorábbi vizsgált korszakhoz képest is, mégpedig az ezzel való összehasonlításban is jókora veszteségek érték a levelezés tekintetében. Róma mellett a IV. században megjelent Constantinopolis mint a levelezésben is fontos kultúrközpont.⁵²⁴ Forgalma ugyan csak 5,8%-kal, de már megelőzte Rómáét, és míg korábban nem akadt a Városnak riválisa, Constantinopolis birodalmi fővárosi szerepével együtt megnőtt az irodalmi életben betöltött szerepe is. Levelezési gyakorlata azonban kezdetben szinte kizárólag a hivatali levelezés központjává tették, a vallási viták azonban bekapcsolták a magánlevelezésbe is, ez viszont már nem a latin, hanem a görög nyelvű levelezés fellendüléséhez vezetett. Constantinopolis szerepe az V. század során ezt a tendenciát mutatja. Erre utal, hogy levelezési gyakorla-

⁵¹⁷ 1–13. térkép

⁵¹⁸ Sid. Ep. V. 14.

⁵¹⁹ Róma késő-római korban betöltött szerepéről ld. Demandt 1989. 375–391.

⁵²⁰ Összesen 1378 levélhely, induló: 674 levélhely; érkező: 704 levélhely.

⁵²¹ 231 levélhely

⁵²² 2366 levélhely, ez a korábbi korszakhoz képest 42%-os emelkedést jelent.

⁵²³ 2128 levélhely, 11%-os csökkenés.

⁵²⁴ Vö. Demandt 1989. 391–399.

tában ekkor is körülbelül csak a IV. századéhoz hasonló mértékben előzte meg Rómát,⁵²⁵ ami ebben a században már megszűnt sedes Augustorum lenni.⁵²⁶ A latin nyelvű levelezés viszont alig láthatóan,⁵²⁷ de ebben a városban is csökkent. Ennek két oka is lehet, az egyik a birodalom általános válsága, a másik a görög nyelv további térnyerése a Keletrómai Birodalom levelezésében.

A császárkori levelezés városai közül még egy központ emelkedik ki: Mediolanum. A város a IV. században került a levelezés frekventált helyei közé,⁵²⁸ ennek elsősorban és meghatározó mértékben császári székhellyé válása, adminisztratív központként betöltött szerepe adja egyik magyarázatát, a másik indoka pedig Ambrosius levelezése. Mediolanum se a korábbi századokban, se az V. században nem jelentős a levelezés tekintetében. Az V. században teljesen elveszítette⁵²⁹ azt a rangját, amit a IV. században betöltött, s a levelezés tekintetében sokadrangú központtá vált.

Mediolanumtól Ravenna vette át az V. században a harmadik helyet.⁵³⁰ Utána két galliai város, Arelate és Lugdunum következik. A galliai városok felémelkedő szerepe természetesen összefüggésben áll magának Galliának kiemelt szerepével a kor politikai életében, s szellemi életének alakulásában nem elhanyagolható itt sem egy nagy egyéniségnek, Sidonius Apollinarisnak a jelenléte. A városok és a levelezés mennyiségi mutatói alapján a többi területen a levelek számszerű megnövekedése egy-egy korszakban szinte kivétel nélkül egy, a városban megjelenő levelezővel hozható kapcsolatba, mégpedig úgy, hogy az általa elküldött levelek számával emelkedik meg a város korábbi levélforgalma.

Ha tovább vizsgáljuk a levelezési térképeket, akkor a két korszak levelezése⁵³¹ első ránézésre teljesen eltérő, de ha összevetjük őket, akkor olybá tűnik, hogy a kettő együtt adja a Római Birodalom területének teljes képét. Az alaposabb vizsgálat azonban jóval több érintkezési pontot tár fel, mint ahogy azt korábban feltételezhettük volna. A legfontosabb kulturális és művelődési központokat bámulatos állandósággal őrzik a levelezési kapcsolatok. Ugyanezek a központok, ha a korban egy kissé továbblépünk, nagyszerűen tükrözik annak a szervező munkának az eredményét is, amely az egész V. században folyt. Ezek azok a városok, amelyek nem csupán püspöki székhelyek maradtak, illetve az egyházszervezet átalakulásával jelentőségüket veszítették, hanem továbbra is megőrizték korábbi jelentőségüket. Az V–VII. században Róma mellett Alexandria is patriarchatus székhelye volt. Mint érseki székhely szerepel Dyrhachium, Ephesus, Ravenna és Thessalonica, egyházmegyei székhely Hispalis, Narbo, zsinatot rendeztek Tarracóban és jelentős kolostora volt Beneventumnak. Ezek azok a városok voltak, amelyek a Római Birodalom története során szinte állandó kultúrközpontokként szerepeltek. De ha megnézzük az V. századi levelezés központjait, akkor azt találjuk, hogy magában Galliában is megőrződött a szerepe ezeknek a helyeknek: a Meroving-kori Gallia⁵³² egyházi központjai ugyanazok, mint amelyek az V. században voltak, kivétel nélkül egyházmegyei központok, fontos zsinati székhelyek, néhány kivétellel ezt a pozíciót őrzik a Karoling-korban is, s ugyanezek közül a városok közül kerülnek ki a későbbi érseki székhelyek, amelyek kevés kivételtől eltekintve századokon keresztül őrzik majd az antik Rómában kiépített egyházi pozíciójukat.

⁵²⁵ 2245 levélhely, ez kb. 5,3%-kal nagyobb a római levelek számánál.

⁵²⁶ Brühl 1967. 196.; Jones 1964. 83.

⁵²⁷ 2,29%-kal esett vissza.

⁵²⁸ 1535 levélhely

⁵²⁹ 581 levélhely

⁵³⁰ 1169 levélhely

⁵³¹ A Kr. e. I. századot kezelem ebben az értelemben egy korszaknak és császárkor két századát pedig egy másiknak.

⁵³² A középkori térképekre ld. Matthew 1983.

V. A LEVELEK IDŐBENI MEGOSZLÁSA

A Cicero-levelezés alapján be tudjuk mutatni, hogy a levelek számának megszorodása valamiképpen kapcsolatba hozható a politikai viszonyok változásával. Cicero-levelezése Kr. e. 68-ban indult. A levelek számarányainak változása egy szeizmográf rendkívüli érzékenységevel jelzi a kor politikai mutatóinak változásait. A 68-as kezdéskor mindössze négy levelet találunk, Kr. e. 67-ben pedig már tizenhármát. Ez az év, amikor Pompeius rendkívüli felhatalmazást kapott a kalózok elleni tisztogató hadjáratára. Ettől kezdve Kr. e. 62-ig a levelek ismét csak szörványosan jelentkeznek, egy-három levelet őriz meg évenként. Ebből a szempontból egyedül Kr. e. 63 érdekes, amikor is mindössze egy levelet találunk, pedig ez az az év, amikor Cicero látványos politikai győzelmet aratott Catilina ellen. Lehet, hogy az ellene írt beszédsorozat annyira lefoglalta volna minden idejét, hogy nem maradt ideje a levélírásra? Az is előfordulhat, mint egy lehetséges magyarázat ennek az évnek "levélhiányára", hogy miután leveleinek gyűjteménye tudatos válogatás eredményeként jött létre, az ebben az évben írott levelek témáját a sokkal látványosabb irodalmi eszközökkel megíródt beszédei miatt „selejtezte ki”, hiszen tudjuk, kiadta ezeket is, és úgy vélhette, nincs értelme ugyanarról kétszer elmondani ugyanazt. Ettől kezdve azonban meredeken emelkedni látszik az évenként megőrzött levelek száma. Kr. e. 60-ban már 14, Kr. e. 59-ben 40, Kr. e. 58-ban pedig 84. A trimviratus létrejöttét követő politikai viharok mindenképp éreztetik hatásukat a levelek számarányának ugrásszerű megnövekedésén. Szaporodik a mondanivaló, élénkülnek a levelezési kapcsolatok. A Kr. e. 59 és 58 között duplájára emelkedett levélszám elsősorban nem a belpolitikai változásokból adódik, hanem Cicero méltán igazságtalannak vélt száműzetéséből. Lázasan kívánja az őt ért méltánytalanságot valamiképp orvosolni, szervez, kapcsolatokat épít, panaszkodik. A levélszám Kr. e. 57-ben már csak 21, s visszatérése után, Kr. e. 55-re már 10-re esik vissza. A következő „kiugrás” Kr. e. 54-ben következik be. Ez rendkívül eseménydús esztendő: ekkor vezette Caesar Britanniába második expedícióját, veszélyes felkelések törtek ki a frissen meghódított, de még nem pacifikált gall területeken. A britanniai expedíciót, amiben Cicero testvére, Quintus is részt vett, kézzelfogható érdeklődéssel és aggodalommal követte. Ez életének az a röpke pillanata, amikor Caesar valamelyik tette Cicero őszinte csodálatát váltotta ki, s megkísérelte a közeledést a Caesar-körhöz. Kr. e. 53-ban és 52-ben Cicero érdeklődése lanyhult egy kissé az események iránt, a levelek száma 31-re, majd 10-re esett vissza. Kr. e. 51-ben a galliai események, a terület meghódításának befejezése ismét meglendíti a levelek számát: ekkor már 95-öt találunk, s a számarány növekedése Cicerónak a ciliciai helytartóságába való utazásával magyarázható, így eltávolodása Rómától a hivatalos és baráti kapcsolatok szorosabbra fűzésének igényével szaporította meg leveleinek számát. Részben ez a tendencia mutatkozik meg a Kr. e. 50-es év leveleinek 134-es számán, részben pedig Caesar és Pompeius polgárháborújának kitörése áll háttérben. A polgárháború eseményeinek a közvéleményben keltett visszhangját a levelek számának kiugrása is jelzi: Kr. e. 49-ben 244, e szám mögött a pártküzdelmek szervező munkája, az események iránti rendkívüli érdeklődés és érzékenység, az információk minél szélesebb körű megszerzésének vágya rejlik. Kr. e. 48-ban, Pompeius legyőzésekor a Pompeius-párti Cicero reményvesztettsége érezhető a levelek számának 77-re történő csökkenésében, majd Kr. e. 47-ben és 46-ban ismét emelkedik, ami a politikai életben történő helykeresését jelzi. A Kr. e. 46-os év, amikor az afrikai pompeianus erőket is legyőzték, már 148 levelet eredményezett, s ez a szám Kr. e. 45-ben, Caesar-diktatúra alatt megduplázódik, 284 fennmaradt levélhelyet találunk. Nagyjából ez a magas arány marad meg Kr. e. 44-ben is (271), s ennek mintegy a felét, 154 levélhelyet őriz a hagyomány Cicero halálának évéből, 43-ból is.

Ciceróval összevetve nagyon hasonló megállapításokat szűrhetünk le Sidonius Apollinaris levelezése kapcsán is. Az ő levelezése Kr. u. 465 és 482 közé esik. Jóval kevesebb levele maradt fenn, mint Cicerónak, a válogatás sokkal egyenletesebb, így akkora kiugrások a levelek számarányát tekintve nincsenek is benne, mint elődjénél. Ha a korszak valamennyi levelezőjét azonos szempontok szerint megvizsgálunk, a Cicero-féle levelezés nagyságának megfelelő adatmennyiség alapján lehetne csak pontos párhuzamokat vonni a levelezés időbeli megoszlása esetében. Tekintve azonban, hogy az akkor már nem lenne annyira homogén, hiszen minden egyén másképpen reagált korának eseményeire, most csupán a Sidonius-levelek vizsgálatára szorítkozunk. Ha tehát olyan látványos kiugrásokkal nem is találkozunk, de vannak azért megnövekedő levélszámok, amelyek jelzik a szerző életének változásait. A gyűjtemény 12 levéllel indított, majd ez a szám a duplájára nőtt 467-ben, amikor is az államigazgatásban betöltött legmagasabb polcára emelkedett, és Rómába ment. 468-ban nagyon lefoglalták hivatali tennivalói, a vandálok miatt éhező Róma

gabonaellátásáról kellett volna gondoskodnia, leveleinek száma 5-re esett vissza. 469-ben 37 levelet írt, ez a világi karriertől való búcsúzás éve, 470-ben közel ugyanennyi (38) levéllel találkozunk, s ez a következő esztendőben még emelkedett: 41-re. Az ezekben az években írt, egyébként a Sidonius-levelek közül a legtöbbet tartalmazó esztendők termése azzal magyarázható, hogy püspökké szentelése és az új gót uralkodó, Eurich galliai terjeszkedésének indulása egymástól elválaszthatatlan, s ekkor indult meg Sidonius komoly szervezőmunkája, amely a barbárokkal szembeni védekezést készítette elő. 474 és 479 közötti levelei alapján nem a Nyugatrómai Birodalom bukását érzékeltetik, hanem Arvernum elvesztése iránt érzett fájdalma, a hiábavaló hőies kitartás és küzdelem feletti bánat tükröződik bennük, illetve teljesen hétköznapi problémák megoldásával bíbelődik. Ezeknek az adatoknak a tükrében is megállapíthatjuk, hogy ha kevesebb adatból is, s ebből adódóan nem is olyan finoman kirajzolódó érzékenységgel, de nagyon jól lehet a levelek számából magukra a történelmi eseményekre következtetni.

A fenti vizsgálat alapja ugyan pusztán statisztikai adatok halmaza, de ha elvégezhető lenne – miként időnként lehetetlen, időnként még hiányos – a Római Birodalom levelezésének pontos datálása, úgy újabb mutatót nyernénk, vagy nyerhetnénk a politikai életnek a közvéleményben keltett hatásainak vizsgálatához.⁵³³

⁵³³ Az általam felhasznált szakirodalomban a Seeck-féle regesta (Seeck 1919) a császárok esetében feldolgozta a két törvénykönyv mellett a pápai levelezés egy részét is. Ennek a regestának a továbbfejlesztett és kiszélesített változata lehetne az általam említett adatbázis.

VI. A LEVELEZÉS FENTARTÁSÁNAK SZEMÉLYI ÉS TECHNIKAI FELTÉTELEI

A levéltudomány vizsgálata során találkoztam jó néhány olyan, eddig még a szakirodalom által ebben az összefüggésben részletesen nem tárgyalt problémával, amely szintén fontos lehet a Római Birodalom levelezésének vizsgálata során. Könyvem utolsó fejezete ezeknek a problémáknak a felvetésével foglalkozik, de részletes megválaszolásuk már túlnő az általam kitűzött célon, újabb tanulmányok tárgyát képezi.

A levelezés legfontosabb személyi feltétele maguknak a levélíróknak és a címzetteknek a megléte. Jelenlétük a levelezési forgalomban természetes, de a kapcsolatok kiépítésében elhanyagolhatatlan személyi feltételként fontos szerepet játszottak a levélvivők is. A maihoz hasonló, a magánemberek küldeményeit is továbbító hivatalos állami posta természetesen nem létezett.

Cicero leveleiből következtetve az I. századról általánosan kijelenthető, hogy a levelek kézbesítésénél sem a levélhordó személye, sem az utazás lehetősége, sem annak technikai feltételei nem hiányoztak.⁵³⁴ Róma ugyan politikai válságokkal terhes korszakát élte, de a birodalom belső rendjét sem a háborúk, sem maga a polgárháború nem borította fel annyira, hogy ez számottevően akadályozta volna a levelezési kapcsolatokat.

Hasonló a helyzet a IV. század esetében. Sokkal bonyolultabb kérdés viszont az V. századi levelezés technikai feltételeinek vizsgálata. Mindenképpen bizonyítanunk kell a feltételek adottságát, ha el kívánjuk hitetni a lehetőség meglétéből fakadóan a levelezés tényleges meglétét is. A továbbiakban, bár összehasonlításként utalni fogok a korábbi korszakokra, főképpen az V. század esetében kívánom részletesebben megvizsgálni ezeknek a feltételeknek a meglétét.

VI. 1. A LEVÉLVIVŐK

A levelek kézbesítésének kérdése a levélvivővel kezdődik. A Kr. e. I. század esetében még gyakran találunk *tabellari*val, néha utalás történik arra, hogy egy-egy ismerős hozta vagy vitte a levelet, de az általános gyakorlat a levelezésben az volt, hogy külön erre a célra „rendszeresített” személyek közvetítették a küldeményeket. A Kr. u. IV. század *tabellarius*ai általában egyházi személyek. Általános gyakorlatnak tűnik, különösen az alacsonyabb rangú egyházi személyek utazása, illetve utaztatása. Állandó levélvivőket találhatunk pl. Augustinus leveleinek közvetítőjeként. Arra ugyan gyakorta találunk példát, hogy arra panaszkodnak, hogy régen jött levél, de ezt a késedelmet általában a levelezőtárs számlájára írják, s nem a levelek továbbításának nehézségeire vezetik vissza. Itt első látásra az V. század esetében sem találtam problémát. „Levélhordóban” látszólag nem lehetett hiány: a szolgától az előkelőig mindig akadt valaki, aki vállalkozott a levelek továbbítására. Küldték saját embereikkel,⁵³⁵ ügyes-bajos dolgában járó ismerőssel,⁵³⁶ egyházi személlyel,⁵³⁷ előkelő baráttal, stb.⁵³⁸ A levélvivőknek ez a sokszínűsége azonban azt sugallja, hogy a korban már rendkívüli leleményességgel kellett kihasználni a levelek továbbításának minden lehetőségét. És például Sidonius ki is használta. A feladatot különösen azok a személyek vállalták örömmel, akiknek még valamilyen hasznuk is származott a levelek közvetítéséből. Az ajánlólevelek, akárcsak a köztársaság korában, ekkor is a levelek külön csoportját alkották, s számtalan példa maradt fenn, amikor a levél megírásának célja pusztán valakinek a protezsálása volt.⁵³⁹

⁵³⁴ A köztársasági levelezés rendkívüli kiterjedtsége csupán arra adott jelen könyvünk keretein belül lehetőséget, hogy összehasonlítási alappul szolgáljon az V. századi levelezés vizsgálatához. Magának a levelezés technikai feltételeinek vizsgálata e korban túlmegy a mű témáján és egy újabb vizsgálati lehetőség lehet.

⁵³⁵ Sid. Ep. VI. 1. 1.

⁵³⁶ Sid. Ep. III. 9. 2.; IV. 3. 1. stb.

⁵³⁷ Sid. Ep. VI. 10. 1.; V. 1. 2.

⁵³⁸ Sid. Ep. VII. 12. 5. A levélvivőkre Vö.; Gagé 1964. 413.

⁵³⁹ Sid. Ep. I. 10.; Sid. Ep. VI. 8.; Sid. Ep. VI. 10.; Sid. Ep. VI. 11. stb.

Ha a levélvivőket nézzük, azért mégis akad némi különbség a vizsgált korábbi korszakokkal összehasonlítva. A küldött, a szolga, a cliens és barát ugyan valamennyi korszakban megtalálhatók a levélvivők között, de kiválasztásuk az V. században már sokkal változatosabb, kevesebb a saját szolga, és a levélvivő megválasztásának módja sokkal leleményesebb mint korábban. Itt már nem arról van szó, hogy a levelezés kivitelezése maga az utazás célja, azaz ritkán fordult elő, hogy „küldöttei útján levelet küldött nekik”,⁵⁴⁰ hanem a más okból úton járókat kellett rávenni, hogy megteremtsék a levelezési kapcsolatot is, tehát itt az utazás már nem cél, hanem eszköz csupán. „*certe vel metus noster materiam stilo tuo faciat, mementoque viatorum manus gravare chartis*”⁵⁴¹ – írja Sidonius, s ez azt jelenti, hogy valaki, aki valamilyen okból útra kelt, mindig akadt, így tehát az utazás személyi feltételei, s vele a levelek továbbításának lehetősége adottak voltak.

VI. 2. AZ UTAZÁS

A köztársaság korában a technikai feltételek az akadálytalan közlekedés minden lehetőségét biztosították. A levelekben soha sem találkozunk olyan eseménnyel, ami komoly gátját jelentette volna az utazásnak. Soha sem panaszkodnak az utak rossz állapota miatt, egyedül a tengeri utazás jelentett némi kockázatot az előre meg nem jósolható és kiszámíthatatlan viharok miatt, de ez sem szegte kedvét az utazni vágyóknak.

A provinciákon belül a szárazföldi utak játszották a fő szerepet. A köztársaságkori levelezés területi elhelyezkedésének vizsgálatakor is nyomon követhetők a Római Birodalom legfontosabb útjai. A legfrekvenciáltabb az egyik legrégebbi, a Via Appia, amelynek fontosabb állomásai közül Lanuvium, Forum Appii, Fundi, Formiae, Minturnae, Sinuessa, Capua, Beneventum, Venusia és Tarentum szinte magát a teljes útvonalat jelentik. Ha pedig erről Sinuessánál letért valaki, akkor Puteoliig a Via Domitianán vezetett útja tovább. A Via Appia katonai útjával futott párhuzamosan az egyik legrégebbi útvonal, a Via Latina, melynek állomásai közül a levelek érintették Anagníát, Aquinumot és Calest. Ugyanígy követték a levelezés állomásai a Via Aemiliát a Parma – Mutina – Bononia – Ariminum útvonalon. Miután ilyen pontosan követik a levelezésbe bekapcsolt helyek a közlekedési útvonalakat – a sok útközből kelt levélnek is része volt ebben –, könnyen feltételezhetjük, hogy a levelezés technikai feltételei közül az úthálózat mindenképp fontos szerepet játszott annak zavartalan lebonyolításában.

Ha pusztán ezt tekintenénk, a IV. és az V. századi levelezők ugyanolyan technikai feltételekkel indíthatták útra leveleiket mint a köztársaság-koriak, hiszen a Római Birodalom Kr. e. IV. századtól kiépített úthálózata ekkorra már behálózta az akkor ismert világot, hiszen a császárkorban már 29 út vezetett ki Rómából. Kőlapokkal fedett (*via strata*), kitűnően megépített, tartós és sima utak voltak. Az útrendszert kiegészítette a kitűnő közműhálózat, a folyókon átvezető hidak és vízvezetékek rendszere. Elméletileg tehát kitűnő lehetőségek álltak a rendelkezésre, de a kérdés mégis az, hogy Sidonius korában ezek az utak mennyire sínylettek meg a politikai viharokat és azt, hogy rendszeres karbantartásukra már nem volt lehetőség. Példának továbbra is a galliai utakat tekintjük, természetesen figyelembe véve azt, hogy ha az ottani állapotok jellemzők is, teljesen nem lehetett azonos a helyzet a birodalom többi részén, csak nagyon hasonló.

Ezeket az utakat már Sidonius is, mint az „ősök építményeit”⁵⁴² említi, melyeknek állapota ekkor – dacára a kiváló építészeti megoldásuknak – már jelentősen megromlott. Sidonius már a „zivatarok vizétől

⁵⁴⁰ Vö. pl. Caes. bell. civ. 1. 10. „*Acceptis mandatis Roscius cum L. Caesare Capuam pervenit ibique consules Pompeiumque invenit; postulata Caesaris renuntiat. Illi re deliberata respondent scriptaque ad eum mandata per eos remittunt, quorum haec erat summa:...*” („Ezzel a megbízással érkezett Capuába Roscius és L. Caesar, találkoztak a consulokkal és Pompeiusszal, s átadták Caesar követeléseit. Pompeiusék kellő tanácskozás után a két levélhordozóval megküldték ellenjavasolataikat, amelynek lényege ez volt.” ford.: Szepessy T.) stb.

⁵⁴¹ Sid. Ep. III. 7. 2. „Legalább aggodalmaink adják kezedbe a tollat és ne feledd leveledet az utazókra bízni.” (ford.: T. H. Á.)

⁵⁴² Sid. Ep. I. 5. 3.: „*Fluviorum quoque, si qui non navigabiles, vada commoda, vel certe pervii pontes, quos antiquitas a fundamentis ad usque aggerem calcabili silice crustatum crypticis arcubus fornicavit*” („A hajózhatatlan folyókon is találtam gázlókat, vagy biztosan járható hidakat, melyeket őseink a hídlábaktól egészen a kövezett úttestig feszülő boltívekre építettek.” ford.: T. H. Á.)

meglazult” vagy a keményre fagyott utak fáradalmait említi, és a „szikláktól egyenetlen földutakat”.⁵⁴³ Ekkor tehát már nem építettek új utakat, a régiek állapota néha siralmas volt, ezért történt meg az, hogy ha valamely előkelő személy érkezését várták vidéken, érkezésének hírére rendbe kellett szedni az utakat: „*Iam Clausentiam pergit Euanthius iamque contractas operas cogit erudere, si quid forte deiectu caducae frondis agger insorduit. Certe si quid voraginosum est, ipse humo advecta scrobibus oppletis trepidus exaequat*” – olvashatjuk, amikor kellő málficiával tudósít a Tolosából visszatérő Seronatus érkezéséről.⁵⁴⁴ Ha valaki nem volt olyan előkelő, mint Seronatus, vagy nem viselt magas állami tisztséget, az vagy túrta a rossz utak viszontagságait, vagy inkább el sem indult, mint egy bizonyos Trygetius, kiról ez áll egy levélben: „...*quia solet Bigerricus turbo mobilium aggerum indicia confundere, quoddam vereris in itinere terreno pedestre naufragium?*”⁵⁴⁵ Ez a visszahúzó álláspont azonban, mint Sidonius más leveleiből kitűnik, nem volt általános: „*hinc sese pedes atque eques reflectit/ stridentum et moderatur essedorum*”,⁵⁴⁶ azaz akár gyalog, mint a szegényebbek, akár lovon, mint a tehetősebbek és a katonák, vagy sürgős dologban járók, akár nyikorgó kocsin, mint a módosabbak, de csak nekiindultak, tehát az utak romló állapota nem vetett gátat az utazásnak, hiszen az utak – eltekintve kissé elhanyagolt állapotuktól – azért járhatóak voltak. Ez pedig, ha néha kellemetlenné is tette az utazást, de semmiképp sem akadályozta meg azt. Működött a *cursus publicus* is. Ez a kiválóan megszervezett postai hálózat könnyíthette, gyorsíthatta az utazást. Maga Sidonius is használta: „*Egresso mihi Rhodanusiae nostrae moenibus publicus cursus usui fuit utpote sacris apicibus accito*”⁵⁴⁷ A szárazföldi utazás, tehát minden nehézsége ellenére is igen jelentős volt. Fontosságát azzal támaszthatjuk alá, hogy a levelezésbe bekapcsolt helyek 90%-a valamilyen főút mellett található.

A költséges, lassú, kényelmetlen és veszélyes szárazföldi utazás mellett a provincián belüli forgalomnál is számolnunk kell a vízi közlekedéssel is. Ez a szárazföldi utazásnál olcsóbb és kényelmesebb is volt. Magának a *cursus publicus*nak is volt vízi hálózata. A földközi-tengeri part menti hajózás mellett a szállítás és az utasforgalom a hajózható folyókon bonyolódott le: „*Ticini cursoriam (sic navigio nomen) escendi qua in Eridanum brevi delatus*”⁵⁴⁸ Különösen az előkelők utaztak így szívesen, hiszen így sokkal nagyon kényelmet tudtak biztosítani maguk és vendégeik számára, mint a szárazföldi utazásnál.⁵⁴⁹ A távoli területek között a földközi-tengeri hajózás teremtett kapcsolatot. Példa rá az a sok kikötő, amelyek szerepelnek a levelezésben is.⁵⁵⁰ Ugyancsak könnyítette a városok közötti kapcsolatot, hogy az antik városalapítások egyik szükséges eleme volt a víz, s ha lehetett, városaik folyópartra települtek.

A szárazföldi és vízi közlekedésnél figyelembe kell vennünk az utazás időtényezőit is. Mindenképp a vízi út mellett szól annak gyorsasága. A gyorsaság pedig nem egyedül az időjárás miatt volt rendkívül jelentős tényező. A hosszabb utazás legnagyobb veszélye a közbiztonság lazaságából fakadt (barbárok, kóbor elemek stb.)⁵⁵¹

⁵⁴³ Sid. Ep. III. 2. 3.-ben így ecseteli az utazás elviselt fáradalmait: „*viarum voragines aut umore imbrium putres aut frigorum siccitate tribulosas, ad hoc aut aggeres saxis asperos aut fluvios gelu lubricos aut colles ascensu salebrosos aut valles lapsuum adsiduitate derasas*”; („a hosszú utazást, a napok rövidségét, a nagy havat, az élelemhiányt, a hosszú egyedüllétet, a szűkös pihe-nőhelyeket, a zivataros időtől meglazult vagy a keményre fagyott utak fáradalmait, és ehhez még a szikláktól egyenetlen földutakat, vagy a bizonytalan befagyott folyókat, a megmászásra göröngyös dombokat és a folytonos csuszamlástól felszabadult völgyeket.” ford.: T. H. Á.)

⁵⁴⁴ Sid. Ep. V. 13. 1.: „Euanthius már siet Clausentiába és munkásokat szervez és fogad fel, hogy tegyék rendbe az utat, ha esetleg a lehulló levél belepte. Ha van valami mélyedés, bizonyára maga egyengeti el idegesen, odavitt földdel feltöltve a gödröt” (ford.: T. H. Á.)

⁵⁴⁵ Sid. Ep. VIII. 12. 1. „Vagy mivel a homokban az utat a pireneusi szelek elmosták, hajótöréstől félsz a szárazföldön?” (ford.: T. H. Á.)

⁵⁴⁶ Sid. Ep. II. 10. 4. 23–24. „az úton gyalogos és lovas és a nyikorgó kocsik hajtói járnak” (ford.: T. H. Á.)

⁵⁴⁷ Sid. Ep. I. 5. 2. „Mikor Rhodanusiank falait elhagytam, minthogy császári rendelkezés alapján utaztam, használhattam az állami postát.” (ford.: T. H. Á.)

⁵⁴⁸ Sid. Ep. I. 5. 3. „Ticinumban szálltam futárhajóra (így nevezik a postahajót), mellyel rövid idő alatt lehajóztam az Eridanusra.” (ford.: T. H. Á.); v.ö. még: Sid. Ep. II. 10. 4. 25–27. „*curvorum hinc chorus helciariorum/ responsantibus alleluia ripis/ ad Christum levat amnicum celeuma*.” („az Araron a görnyedt hajóvontatók csapatának Krisztushoz szálló allelujáját visszhangozzák a partok, megkönnyítve a vontatást.” ford.: T. H. Á.) stb.

⁵⁴⁹ Sid. Ep. II. 12. 1.; VIII. 12. 5–6.

⁵⁵⁰ 17 jelentősebb, nagyobb forgalmat lebonyolító kikötő van a levelezésbe bekapcsolt helyek között.

⁵⁵¹ Sid. Ep. VI. 6. A galliai úthálózat kérdését vö. még: Charlesworth 1926. 180–187.

VI. 3. A KERESKEDELEM

Megállapíthatjuk az előző fejezet alapján, hogy az utazás az V. században nem az objektív tényezők miatt volt nehézkes és veszélyes, hanem a levelekben is hangoztatott állandó félelem miatt. Ám ez sem jelentette a vállalkozó kedvűek utazási kedvének drasztikus csökkenését.⁵⁵² Mindez talán azonban mégsem lett volna elegendő az általunk feltárt széleskörű kapcsolatok kiépítéséhez és fenntartásához. Az utazók véletlenszerű útjain túl a rendszeresebb kapcsolattartási módokat is ki kellett használni. Ezt az állandó összeköttetést, rendszeres érintkezést a kereskedelmi forgalom jelentette. A kereskedelem és a levelezés kapcsolata a köztársaság korában nem olyan egyértelmű, mint az V. században. A kettő szinte párhuzamosan létezett egymás mellett, s ha feltételezhetjük is, hogy néha kereskedőre bízta egy-egy levelet, a levélvivő kiválasztásánál nem volt szükségük ennek az utazási lehetőségnek a kihasználására. A kereskedelem ebben a korszakban zavartalan és virágzó. A közszükségleti cikkek és a luxuskereskedelem áruai egyaránt fellelhetők a levelek szövegében. Levélben lebonyolított kereskedelmi forgalom néhány jelét is felfedezhetjük, de ez sokkal személyesebb, mint a kései korszakban, minden esetben a levelezővel áll szoros kapcsolatban. Tudunk ugyanis arról, hogy házvételt, ingatlaneladást szorgalmaznak a levelek,⁵⁵³ szobrok és műtárgyak⁵⁵⁴ vételéről és elküldéséről szólnak, illetve irodalmi alkotások⁵⁵⁵ megszerzését sürgetik. Valamennyi saját személyes érdeket tükröz, s ha kapcsolatba is hozható a kereskedelmi forgalommal, szorosan értelmezve, nem jelenti magát a kereskedelmet. A Kr. e. II–I. század virágzó műkincskereskedelmének nyomai számtalan helyen előbukkannak a Cicero-levelekben. A korszakban szinte mindenki, akinek pénze és lehetősége volt, lázasan gyűjtött valamit.⁵⁵⁶ Maga Cicero is szenvedélyesen kutatta villái díszítésére a megfelelő műalkotásokat, s ezek beszerzését, beszereztetését az ehhez legjobban értőkre, illetve barátjára, Atticusra bízta.⁵⁵⁷ A luxuskereskedelem egy másik konkrét lebonyolítását jelentő helye a levelekben egy speciális árucikkhez, a vadállatokhoz kötődik: Caecilius arra szólítja fel Cicerót, hogy a cirkuszi játékokhoz küldessen neki párducokat.⁵⁵⁸ Ezt Cicero boldogan meg is írja barátjának. A kereskedelem tehát szerepelt a levelekben, de nincs különösebb funkciója a levelezés fenntartásában.

Az utazás és a kereskedelem, mint a levelezés fenntartásának fontos eszköze az V. században már sokkal nagyobb jelentőséggel bír, mint a korábbi századokban. Az utazásnak az előző fejezetben vázolt lehetőségei az V. századi kereskedők számára is adottak voltak. A kereskedők könnyen bejárhatták a birodalom területét Augusta Treverorumtól Narbo Martiusig, Namneticától Rómáig, s esetleg leveleket is közvetíthettek. Ám a korszak gazdasági életére – mint már említettük –, nem az árutermelő nagyüzemek, hanem sokkal inkább a naturálgazdálkodás térhódítása, a rabszolgamunkára épülő latifundiumok helyett pedig a kis és középbirtokokra osztott és bérlőkkel megműveltetett földek túlsúlya a jellemző. A naturálgazdálkodás előtérbe kerülése ugyanis a belső piac jelentőségének csökkenését és a kereskedelem visszaszorulását jelenti általában. Tehát milyen kereskedelmi kapcsolatokkal számolhatunk, és számolhatunk-e egyáltalán vele? S ha igen, volt-e valamilyen kapcsolat a kereskedők és a levelezők között? Erre az utóbbi kérdésre – ismét Sidonius alapján – egyértelmű igennel kell felelnünk. Meglehet, a kereskedelem visszaszorulóban volt, de még feltétlenül létezett. Jó néhányszor ajánl levélvivőként kereskedőt barátai figyelmébe: „*Apicum oblato pauperem vitam sola mercandi actione sustentat*”.⁵⁵⁹ Ezen a példán kívül néhány alkalommal zsidó férfit ajánl valamely barátja kegyeibe. Ezek a zsidók minden bizonnyal kereskedők voltak, hiszen kapcsolatukat a hitükkel egyet nem értő keresztény püspökkel másként, mint kereskedelmi kapcsolatként, nehezen bizonyíthatnánk.⁵⁶⁰ Tudunk arról hogy Tolosában szírek és zsidók is megte-

⁵⁵² Sid. Ep. I. 5.; Sid. Ep. II. 10.; Sid. Ep. II. 12.; Sid. Ep. VI. 6.; Sid. Ep. VIII. 12. stb.

⁵⁵³ Cic. ad Quint. III. 1.; Cic. ad Att. II. 3. stb.

⁵⁵⁴ Cic. ad Att. I. 4.; Cic. ad Att. I. 8.; Cic. ad Att. I. 9.; Cic. ad Att. I. 10.; Cic. ad fam. VII. 23. stb.

⁵⁵⁵ Cic. ad Att. IV. 4. stb.

⁵⁵⁶ Vö. A római művészet világa. 1974. 183–195.

⁵⁵⁷ Cic. ad Att. I. 4. 3.; Cic. ad Att. I. 8. 2.; Cic. ad Att. I. 9. 2.; Cic. ad Att. I. 10. 3.; Cic. ad Att. VI. 1. 26.; Cic. ad fam. VII. 23. 1. stb.

⁵⁵⁸ Plut. Cic. 36.

⁵⁵⁹ Sid. Ep. VI. 8. 1. „Az a férfi, aki hozzád viszi ezt a levelet, mint kiskereskedő tengeti szegényes életét.” (ford.: T. H. Á.)

⁵⁶⁰ Pl.: Sid. Ep. III. 4. 1. „*Gozolas natione Iudaeus, cliens culminis tui, cuius mihi quoque esset persona cordi, si non esset secta despectui, defert litteras meas...*” („Kiválóságod kliense, a zsidó Gozolas, akit én is kedvelnék, ha vallása nem gátolna ebben, viszi leveletem.”); Sid. Ep. VI. 11. 1.: „*Iudaeum praesens chrata commendat, non quod mihi placeat error per quem pereunt involuti...*”

lepedtek, ezek később fontos szerepet játszottak a kereskedelemben.⁵⁶¹ Sidonius számára a kereskedő, mint a levelek továbbításának az eszköze igen fontos volt, minden esetben ki is használta, és látván ezt a tényt, bizony néha még rá is szedték: „*ignorantiae siquidem meae callidus viator imposuit. nam dum solum mercatoris praetendit officium, litteras meas ad formatae vicem, scilicet ut lector, elicit,*”,⁵⁶² – nehezményezi Sidonius, amikor az ajánló sorokkal a „hóna alatt” jobban megszédte az illető magát, mint azt az egyház szolgájának illett volna.

Tehát vitték a Sidonius-leveleket kereskedők, következésképp feltételeznünk kell bizonyos kereskedelmi forgalmat is. De vajon milyen mértékű lehetett ez az V. században? A Római Birodalom története során sohasem volt zárt rendszer, gazdasági életében mindig fontos szerepet játszott a kereskedelem. Az V. századra a birodalmon kívüli területekkel folytatott kereskedelem⁵⁶³ teljes egészében, a provinciák közötti áruforgalom pedig nagyrészt luxuscikkekre szorítkozott.⁵⁶⁴ A levelezési kapcsolatok által átfogott területek forgalma alapján elsősorban provinciákon belüli kereskedelemmel kell számolnunk. Ez a provinciák önállóságra való törekvését látszik alátámasztani.

Sidonius levelezése azonban igazolni látszik azt a tényt, miszerint az V. században a naturálgazdálkodás még nem vált kizárólagossá és terjedésével nem szűnt meg teljesen az áruforgalom. Mi is bizonyíthatja ezt? Mindenekelőtt a közfogyasztási cikkek forgalma.⁵⁶⁵ Nem csupán gazdasági, de politikai okok is szükségessé tették ebben az időben a lakosság jó ellátását.⁵⁶⁶ A gabonakereskedelemben a nagybirtok mellett az egyház is bekapcsolódott, hiszen ebben az időben már nagybirtokokkal rendelkezett, melyen bérlőkkel, colonusokkal dolgoztattak. Mind a világi, mind az egyházi nagybirtok és bérlőik az önellátás mellett szükségképpen árut is termelt.⁵⁶⁷ Ezt az árutermelést egyrészt a lakosság ellátása tette szükségessé, másrészt pedig a nagybirtok luxúsiigényéből adódott.⁵⁶⁸ Ugyanis részben arra szolgált, hogy a távolabbi vidékek termékeit mint ingyencségeket az arisztokraták asztalára szállítsa: „*Hic Aturricus piscis Garumnice mugilibus insultet; hic ad copias Lapurdensium lucustarum cedat vilium turba cancrorum*” – írja például egy lakoma kapcsán Sidonius.⁵⁶⁹ A halak és egyéb vízi lények és abból készült termékek iránti igény a római gasztronómia korai időszakától természetes. Sidonius mellett Ausonius és Symmachus utalt az általa kedvelt halféleségekre.⁵⁷⁰ Ugyancsak nem házilag állították elő a rómaiak kedvenc „szószát”, a *garumot*, illetve annak változatait, a *liquament*, amelynek leghíresebb előállító üzei Hispaniában találhatók.⁵⁷¹ A gabona mellett a bor és a só nagyban kereskedelmé⁵⁷² is mindenképp megmaradt ebben az időben is.⁵⁷³ Létezett tehát a belső, közfogyasztási cikkek forgalmazó kereskedelem. Itt kiskereskedők közvetítettek a vásárlók és az eladók között.⁵⁷⁴ Ezt a belső forgalmat látszik bizonyítani Sidonius levelezése is. Szerzőnk lényegében Gallián belül levelez, itáliai leveleit részben ottani tartózkodásával magyarázhatjuk, részben ki-

(„Ebben a levelemben egy zsidó férfit ajánlok neked, nem azért, mintha rokonszenveznék az ő vallási tévelygéseikkel”); Sid. Ep. VIII. 13. 3. „*Commendo Promotum gerulum litterarum ... Israelita ... sanguine...*” (Kegyedbe ajánlom Promotust, levelem vivőjét... ő zsidó származású” ford.: T. H. Á.)

⁵⁶¹ Vö. Lewis 1953. 265., Demandt 1989. 435–437.

⁵⁶² Sid. Ep. VII. 2. 1. „a furfangos vándor kihasználta tájékozatlanságomat. Ugyanis közönséges kereskedői szolgálatait leplezve egyházi írást csalt ki tőlem arról, hogy ő lector” (ford.: T. H. Á.)

⁵⁶³ Vö. Hatcher 1992. 122–131.

⁵⁶⁴ Vö. Walbank 1987. 71–131.

⁵⁶⁵ Vö. A témára ld. Sirks 1991. Vö. Sid. Ep. VIII. 12. 7.; Sid. Ep. I. 10. 10.; Sid. Ep. IV. 12.5. és még találkozunk számtalan olyan utalással, amely akár önellátásból, akár kereskedelemről is származhat: például Sid. Ep. II. 2. 2.: vászonszövet; Sid. Ep. V. 17.10.: gyapjuszövet. stb.

⁵⁶⁶ „*Vereor autem ne famam populi Romani Theatralis cavae fragor insonet et infortunio meo publica deputetur esuries*” Sid. Ep. I. 10. 2.

⁵⁶⁷ A nagybirtok termelésének adatai Sidoniusnál: Sid. Ep. II 9. 1. (olaj, szőlőművelés); Sid. Ep. II. 9. 14. (állattenyésztés). Az egyháziak gabonakészletéről: Patiens, a templomépítő lugdunumi püspök gabonaszállítmányával tudja segíteni a gótok által szorongatott arvernumiakat. Sid. Ep. VI. 12. 5.

⁵⁶⁸ Vö. Stevens 1971. 92–124.

⁵⁶⁹ Sid. Ep. VIII. 12. 7. „Az adouri hal legyőzi itt a Garonne-ban fogott márnát, a közönséges rákok tömege alul marad itt a Lam-pourdanból hozott langusztákkal szemben” (ford.: T. H. Á.)

⁵⁷⁰ Aus. Mosella X. 469., Symm. Ep. I. 14.

⁵⁷¹ Vö. Demandt 1989. 328.

⁵⁷² Szintén Hispaniából szállították.

⁵⁷³ Sid. Ep. IX. 12. 1.

⁵⁷⁴ Sid. Ep. VI. 8. 1.

vételnek tekinthetjük. A levelezés területi kiterjedéséből a belső forgalom méreteire következtethetünk.⁵⁷⁵ A térképekről leolvashatjuk, hogy Sidonius igen kiterjedt levelezést folytatott és szinte semmilyen nehézség sem gátolta meg a levelek továbbításában. A távolság, úgy tűnik, nem jelentett különösebb problémát még akkor sem, ha közben különböző barbár fennhatóságú területeken kellett áthaladnia a levélvivőnek. A barbár támadások idején az ostromzár megakasztotta ugyan egy időre a levelek elküldését, de amint lazult kissé a támadók gyűréje, a levélvivők azonnal elindultak: „*unde misso in hoc solum negotii gerulo litterarum, quam vobis sit corpusculi status in solido quamve ex animi sententia res agantur*”.⁵⁷⁶ Ha pedig ez a levelezés fentartásában nem jelentett fennakadást, joggal feltételezhetjük, hogy a kereskedelmi forgalmat sem gátolta különösebben.

A szárazföldön zsidó, szír és germán kereskedők közvetítették az árucserét. Kapcsolatot tartottak fenn a római és germán területekkel, Nyugat-Galliával és Nyugat-Britanniával. Mindenesetre Szent Patrik és Szent Germanus életrajza szerint 429 és 447 között mindenképp létezett forgalom e két terület között.⁵⁷⁷ A tengeri kereskedelem fontos központjai Burdigala, a Földközi-tengeri kapcsolatairól nevezetes Tolosa,⁵⁷⁸ a part menti hajózás által Britanniával összekapcsolt Massilia, Itáliában Róma,⁵⁷⁹ s a Sidonius levelekből a még ennél is fontosabbnak tűnő Ravenna.⁵⁸⁰

Minthogy ez a diocoesisek közti kereskedelem túlnyomó részben luxuskereskedelem, feltételeznünk kell távolabbi kapcsolatokat is. Sidonius leírása alapján a Capitolium lépcsőin kínai selymet, drágaköveket kínáltak a kereskedők. A bíbor továbbra is a főníciai partokról, a kárpit a Sassanida-fővárosból, Ctesiphónból és a Niphatis hegység vidékéről, Armeniából érkezett. Arabiai árucikk a balzsam és tömjén, egyiptomi a nárdus olaj. Sidonius említ még néhány olyan növényt, amelyek szintén nem származhattak Európából: ilyen a Délkelet-Ázsiában honos fahéj és a fagyal. Szintén csak távoli területekről kerülhetett be a Római Birodalomba az elefántcsont. Ezek az árucikkek jöhettek közvetlen úton is Galliába, erre a különösen Tolosával való kapcsolatra szintén van adatunk,⁵⁸¹ de bekerülhettek itáliai közvetítéssel is. Itáliai és más mediterrán vidékekkel való kapcsolatra utal a Sidonius által emlegetett falernumi bor és a babér is.⁵⁸²

Pompás kelmék, egzotikus fűszerek, drágakövek, illatszerek, különös dísznövények,⁵⁸³ itáliai bor – mindezek a gazdag luxuskereskedők áruai.⁵⁸⁴ Kis mennyiségben is nagy értéket képviselnek, s az értékesítés utáni busás haszon miatt pedig a háborús idők kockázatát is vállalják a kereskedők. Felmerülhet azonban a kérdés, hogy volt-e igénye és anyagi lehetősége a gallo-római arisztokráciának, hogy mindezeket valóban

⁵⁷⁵ Ennek szemléltetésére ld. a térképeket.

⁵⁷⁶ Sid. Ep. VI. 6. „Egyedül ezért küldtem el hozzád levélhordozómat, és izgatottan kérdezem, hogy milyen egészségi állapotod, hogy kívánságaid szerint haladnak-e ügyeid?” (ford.: T. H. Á.)

⁵⁷⁷ Constantius Lugdunensis Vita Sancti Germani ed. Borius, R. Paris, 1965, p. 80.: 429. Germanus először ment Britanniába; Vita sancti Patricii 11 AA SS Mart. II. 533.. 210.: 432: Patrik először ment Britanniába, 477: Patrik másodszor járt itt.

⁵⁷⁸ Sid. Ep. IX. 12.

⁵⁷⁹ Sid. Ep. I. 10. 1.

⁵⁸⁰ Sid. Ep. I. 5. 6.: „*Hic cum peropportuna cuncta mercatui, tum praecipue quod esui competeret, deferebatur, nisi quod, cum sese hinc salsum portis pelagus impingeret, hinc cloacali pulte fossarum discursu lintrium ventilata ipse lentati languidus lapsus umoris nauticis cuspidibus forminato fundi glutino sordidarentur.*” („Minden szükséges dolog bőven megvan a kereskedelem számára a városban, másrészt különösen sok élelmiszert hoznak ide, viszont mi a hullámok közt szomjaztunk, minthogy a város kapuit a tenger sós vize verdesi, s a szállítóhajók állandóan felzavarják a csatornák szennyes vizét, s az egyébként lomha folyók mocskos vizét a hajósok csáklói is fenéig felkavarják” ford.: T. H. Á.)

⁵⁸¹ Pl. Sid. Ep. IX. 12., Ausonius, ep. 22. stb.

⁵⁸² Falernumi: Sid. Ep. IX. 13. 5. 60.; babér: Sid. Ep. IX. 13. 5. 35. stb. V.ö. még: Charlesworth, 1926. 188–198.

⁵⁸³ Ctesiphoni és niphatisi kárpit: Sid. Ep. IX. 13.5.20.; arabiai illatszerek: Sid. Ep. IX. 13. 5. 40.; nárdus: Sid. Ep. IX. 13. 5. 60. (Cymbopogon citratus, aromás hajtásáért termesztett fűféle. Konyhai fűszerként citromillatú illóolajat ad. Lázcsillapító és gyomorrontást gyógyító hatású gyógyfű. Dél-Indiában és Ceylonban őshonos); elefántcsont: Sid. Ep. VIII. 12. 5.; babér: Sid. Ep. IX. 13. 5. 35. (Laurus nobilis, Örökzöld fa vagy cserje, mediterrán vidékeken őshonos, délebbre terem meg, mint Sidonius lakhelye); borostyán: Sid. Ep. IX. 13. 5. 35. (Hedera helix, az ókori görögök a mérgezők tüneteinek enyhítésére használták.); zanót: Sid. Ep. IX. 13. 5. 35.; sáfrány: Sid. Ep. IX. 13. 5. 35. (Crocus sativus, ételek ízesítésére, színezésére használták. Májműködést javító gyógyszer, afrodiziakumként is használatos, nagy adagban mérgezést okoz. Görögországban és Kis-Ázsiában őshonos); fahéj: Sid. Ep. IX. 13. 5. 35. (Cinnamomum verum, ízesítőszer és illatosításra is használják. Trópusi homokos talajon őshonos); fagyal: Sid. Ep. IX. 13. 5. 38. (Lingustrum lucidum, széles körben használatos gyógynövény. Lingustrum vulgare: kérge sárga festéket ad. Kínában, Koreában, Japánban honos, de erdős domboldalakon mégél Közép-Európában is); falernumi bor: Sid. Ep. IX. 13. 5. 60. Vö. Charlesworth 1926. 188–198.

⁵⁸⁴ Vö. Demandt 1989. 326–328.

megvásárolja, s hogy ezeket Sidonius nem csupán pusztá stílusgyakorlat kedvéért mintegy költői toposzként szövi bele leveleibe.⁵⁸⁵ Minden bizonnyal a korabeli gallo-római arisztokrácia rendelkezett olyan anyagi erővel, hogy megvásárolhassa, s élt olyan fényűző életet, hogy igényelhesse ezeket az árucikkeket. A gallo-római arisztokrácia fényűző életének első bizonyítékául a lakomák és villák fényes berendezése szolgálhat.⁵⁸⁶ A gazdagság másik bizonyítéka lehet az építkezési kedv.⁵⁸⁷ Végül feltétlenül meg kell említenünk az arannyal és a drágakövekkel vetekedő értékű könyveket is. Sidonius többször is emlegeti leveleiben saját, illetve némi bámuló irigységgel barátai könyvtárát.⁵⁸⁸ Különösen a ritka, nehezen hozzáférhető könyvek jelentettek igazi kincset: *"iam super penum vel supellectilem copiosam thesauris bibliothecalibus large refertus."*⁵⁸⁹ És Sidonius itt nem csupán szellemi értékről beszél. A könyvet vagy megvásárolták,⁵⁹⁰ vagy saját könyvmásolójukkal kellett elkészíttetniük.⁵⁹¹

Kézzelfogható jelei vannak tehát ismét annak, hogy a római arisztokrácia életmódja, igényei mit sem változtak. Az életmód megőrzése ugyanolyan szerves része a rómaiság megőrzésének, mint maga a nyelv. Ha a fentiekre Cicero-kori párhuzamokat keresnénk, bőven találunk. Magukra a lakomákra triviális lenne Lucullust idézni, de a villa-építkezések szokása, amelyek az arisztokrácia minden gazdagságának kincseskamrái lettek, épp abban a korban élte első virágkorát, amit háttérvizsgálódásunk céljából szemeltünk ki. A gazdagság bizonyítékául az V. században ugyan már nem annyira a magángyűjtemények szolgálnak, de még mindig fellelhetők a műkincsek gyűjtésének, a villák mozaikokkal való díszítésének szokása, itt azonban a barbárok okozta bizonytalanság nem kedvez már a műgyűjtésnek. Sokkal inkább maguk a villák, illetve a templomok berendezése őrzi még a régi pompát.

A könyvgyűjtemények – könyvtárak kialakításának szokása is korai előzményekre megy vissza. Cicerónak ugyanolyan fontos volt a könyvtár, mint Sidonius Apollinarisnak, gondoljunk itt most például arra a kétségbeesésre, amikor szökevény könyvtárosa ellopta könyvei egy részét,⁵⁹² vagy az öröme, amikor sikerül a hiányos könyvtárát rendeznie, s kölcsönkéri Atticus könyvmásoló rabszolgáit.⁵⁹³ Hasonló szokások, hasonló életmód, hasonló igények, ezek alapján talán feltételezhető a méreteiben talán nem olyan kiterjedt, de azért meglévő kereskedelmi forgalom is.

⁵⁸⁵ Demandt 1989. 325–326. Itt még olyan termékek forgalma is előkerül, ami az általam történt felsorolásból kimaradt.

⁵⁸⁶ A galliai arisztokrácia fényűző életéről: Dill 1958. 193–198.; lakomák: Sid. Ep. I. 12.; Sid. Ep. VIII. 4. 1.; Sid. Ep. VIII. 12.

⁵⁸⁷ Sid. Ep. II. 2. 4.: Sidonius aviatiumi villájának leírása. Méreteit tekintve az építetőknek igen tehetséges embernek kellett lennie; Sid. Ep. II. 10. 4. 1–21.: Ez a levél további fényes bizonyítéka a püspökök gazdagságának. Patiens lugdunum püspök pompás temploma az építetők nem kevés pénzébe kerülhetett.

⁵⁸⁸ Sid. Ep. II. 9.

⁵⁸⁹ Sid. Ep. VIII. 4. 1. „(nem is beszélve) arról a kincsről, melyet hatalmas könyvtárak könyvei jelentenek” (ford.: T. H. Á.)

⁵⁹⁰ Könyvkereskedőre ld. Sid. Ep. II. 9. 4.

⁵⁹¹ Könyvmásoló: Sid. Ep. V. 15. 1.

⁵⁹² Cic. ad fam. XIII. 77. 3.

⁵⁹³ Cic. ad Att. IV. 4. A.

VII. ÖSSZEGZÉS

A római levéltudomány három korszakának levelezési szokásait vizsgálva összesen 7248 olyan új forrás-helyet használtam fel, amelyet eddig még a levelezés szempontjából senki sem vizsgált. Ezek részben a hivatalos levelezéshez köthetők, de jelentős számú, a szövegekből kikövetkeztetett hely is található közöttük.

Ennek alapján a három század általános képe a levélszámokat illetően arra enged következtetni, hogy a Kr. e. I. század után a római levelezési kedv erőteljesen megnövekedett, a levélhelyek fennmaradása is sokkal biztosabbnak látszik, mint a korábbi korban. A két császárkori századot vizsgálva, az V. század bizonyos mértékű csökkenését mutatja a leveleknek. Ez a tendencia a relatív forgalmi mutatóval is alátámasztható. Legintenzívebbnek a levelezés a Kr. e. I. században tűnik. A kor kiugróan magas mutatója (16,36) azonban a jóval kevesebb levélszámból és levelezőből is adódhat. A relatív forgalmi mutató a Kr. u. IV. században 11,47 volt, míg az V. századra 7,4-re csökkent, miközben a levelezők száma jelentősen megnőtt. Az intenzitásában csökkenő, személyi állományában pedig megnövekedő levelezés bizonyos ellentmondásokat tükröz, ez is mutatja, hogy milyen fontos a kérdés behatóbb vizsgálata.

Ha a levelezés részleteit hasonlítjuk össze, akkor csak a nagy levelezők alapján a következőket állapíthatjuk meg. Mivel alapvetően magánlevelezésről van szó, a címzettek körét imígyen oszthatjuk fel: az első csoportba a családtagok tartoznak, a másodikba a levélíró barátai, közelebbi ismerősei. Ebbe a csoportba kell sorolnunk az előkelő barátokon túl azokat a személyeket is, akik magas műveltségükkel vívták ki a „feladó” elismerését. A harmadik csoportba a „hivatalos” levelezést sorolhatjuk.

Ami a legelső csoportot, a családot illeti, elemzésünk összehasonlításának minden szereplője küldögette leveleit közvetlen családtagjainak. Egyedül Caesar az, akinck levelezésében nem tudjuk kimutatni a családtagokat, de tekintve a levelezésének intenzitásáról szóló tudósításokat, minden kétséget kizárólag állíthatjuk, hogy minden valószínűsége megvan annak, hogy velük is legalább olyan intenzív levelezésben állt, mint a korszak akármelyik szereplője. A rokonokhoz írt levelek terén természetesen Cicero „viszi el a pálmát”. Bőven találunk olyan példákat, amelyek reprezentálják kölcsönös levélváltásait mindkét feleségével,⁵⁹⁴ lányával,⁵⁹⁵ fiával,⁵⁹⁶ fivérével,⁵⁹⁷ vejével.⁵⁹⁸ Megtalálható a címzetteknek ez a köre a IV. század levelezőinél is, Sidoniusnál viszont már jóval kevesebb ilyen típusú levelet találunk, de gyűjteményében természetesen fellelhetők a feleségéhez,⁵⁹⁹ fiához,⁶⁰⁰ sógorához,⁶⁰¹ apósához⁶⁰² írt levelei is.

A második kör jóval szélesebb. Sajátossága, hogy szinte mindenki beletartozik, aki nem volt vér szerinti rokon. Az arisztokrácia körein túl ide tartoztak a szellem arisztokratái is, közülük ki kell emelni Cicerónál Tirót,⁶⁰³ aki már-már családtagnak számított, és akihez számtalan levelet írt nem csupán Cicero, de egész családja is. A IV. században ehhez a körhöz elsősorban a püspöktársak tartoztak, de van néhány kivétel, mint Symmachus és Ambrosius esetében is. Ezzel a körrel ápolta a barátságot különös előszeretettel Sidonius Apollinaris, aki sokoldalú irodalmi képzése és érdeklődése, a római kultúra iránt érzett féltő aggodása készítetett a velük való levelezés mind szélesebb körű fenntartására. Címzettjei között találunk rhétort, szónokot, grammatika tanárt, filozófust, jogászt és költőtársat⁶⁰⁴ egyaránt.

Az utolsó kör a hivatalos levelezés köre. Ez a három vizsgált levelezési korszak esetében nagyobb különbségeket mutat. A köztársaság korában a hivatali feletteseknek beszámolási kötelezettséggel tartozó magas állami tisztséget viselő levélíróink intenzív kapcsolatban álltak az őket ellenőrző *senatussal*, a

⁵⁹⁴ Pl. Cic. ad fam. XIV. 3., Cic. ad fam. XIV. 4. stb.

⁵⁹⁵ Cic. ad Att. VI. 1. 10.

⁵⁹⁶ Cic. ad fam. XVI. 21. 1. stb.

⁵⁹⁷ Cic. ad Quint. I–III. stb.

⁵⁹⁸ Cic. ad fam. IX. 10. stb.

⁵⁹⁹ Sid. Ep. V. 16.

⁶⁰⁰ Sid. Ep. III. 13.; Sid. Ep. IV. 4.; IV. 12.; Sid. Ep. V. 3.

⁶⁰¹ Sid. Ep. II. 1.; Sid. Ep. III. 3.

⁶⁰² Sid. Ep. III. 1.

⁶⁰³ Cic. ad fam. XVI. 10. stb.

⁶⁰⁴ Filozófus: Mamertus Claudianus, az újplatonikus iskola követője. Sid. Ep. IV. 2.; jogász: Petronius, Sid. Ep. II. 5., Explicius: Sid. Ep. II. 7.; rhétor: Hesperius, Sid. Ep. II. 10. Lupus, Sid. Ep. VII. 11.; grammatika tanár: Domitius: Sid. Ep. II. 2.; költő: Consentius: Sid. Ep. VIII. 4.; költő és szónoklattanár Lampridius: Sid. Ep. VIII. 9. stb.

consulokkal, illetve az őket ellenőrző, illetve beszámoltató népgyűléssel. Ez az „ellenőrzött” és „ellenőrző” közötti kölcsönös viszony kimutatható például Plinius levelezésén is. Hasonlóan alakul a helyzet a császári adminisztráció esetében is, az egyházi levelezésben azonban már jelentkeznek különbségek. A IV. században ez még nem annyira érzékelhető, de az V. század levelezése már jobbra elszakad az őt ellenőrző hivataltól, és a század püspökeinek levelezése nem ezt a függőségi, vertikálisan tagolt viszonyt mutatja, hanem egy öntevékeny és önszerveződő, szinte csupa egyenrangú fél által létrehozott, horizontális viszonyként értékelhető kapcsolatrendszert.

Ami a levelek műfaji jellemzőit illeti, mindhárom században leginkább a *litterae privatae et publicae* a jellemző. Ezen a cicerói felosztáson belül tartalmát tekintve megtalálható mindhárom, szintén Cicero által meghatározott levéltípus (*familiare et iocosum, severum et grave, triste et miserum*). A köztársasági korban valamivel nagyobb szerepet kaptak az informális levéltípusok, illetve a meghitt hangú, gyakran tréfálkozó baráti levelek. A IV. században ezek mellett a levéltípusok mellett legfontosabb szerepe a tanító levélnek volt. Ezzel a görög gyökerű levéltípussal a Senecára, Epicurosról és Szent Pálra támaszkodó levélírói gyakorlat beemelte az értekezést a levélirodalomba. Az V. században megjelent a hivatalos levél, illetve az ajánlólevél egy sajátos formája is, az „*epistula formata*” vagy „*litterae formatae*”, ami több, mint hivatalos ajánlólevél, valahol a menlevél, hivatalos útlevél, képzettséget tanúsító bizonyítvány összefoglalása ez a forma egy ajánlólevél keretein belül. Maga a püspök hivatali főnökétől kapott ilyen, az alacsonyabb rendű egyházi emberek pedig a püspöktől. Szükséges volt az utazásokhoz, hiszen csak ennek felmutatásával igazolhatták, hogy egyházi személyek, misézhettek, s szállást biztosítottak számukra az egyházközségekben.⁶⁰⁵ Ezt a típusú hivatalos levelet nem találtuk meg a korábbi korszak levelezésében, bár elszórt utalásokból arra lehet következtetni, hogy a magánszemélyek által írt ajánló leveleknek létezett egy hivatali változata is – gondolok itt most például a *cursus publicus* használatáról annak igazolására, hogy hivatalos személy használja, amit minden valószínűség szerint valamiféle irattal, „menetlevéllel” igazoltak – s ebből, vagy az ehhez hasonló formákból nőtt ki ez a speciális levélforma.

A levelek hangvétele és stílusa is jelentős változásokon ment át. A hangvétel tekintetében cicerói baráti meghittséget a sidoniusi fecsegésben lelhetjük fel ismét, de a császárkori magánlevelezés legmeghittebb lapjain is fellelhető bizonyos távolságtartás, tekintélytisztelet. A könnyedség és természetesség helyébe gyakran a szinte kötelező keneteljesség, illetve a hivatalos személytelenség lépett. A levelek stílusa is változott, a *sermo cotidianus*tól, a mindennapi beszédétől egyre távolodva a retorizáló elbeszélés, az értekező prózastílus, illetve a barokkosan burjánzó költőiség felé haladt.

A leveleknek mint információhordozóknak a kicserélése és egymás levelének elolvasása szintén megtalálható minden korszakban. A köztársaságkori levelekből általános gyakorlatnak tűnik egymás leveleinek kölcsönös kicserélése az információk cseréjének látványos eszközeként, addig a császárkorban ezzel eltérő nagyságrendben találkozunk. A IV. századi levelezés esetében igen nagy számú levélhely utalással találkozunk, míg az V. században lényegesen kevesebb az utalás kapott, de fent nem maradt levélre. Kérnek ugyan egymástól műveket,⁶⁰⁶ sürgetik az újabb és újabb leveleket,⁶⁰⁷ de ez csak két, és igen ritkán három személy közötti üzenetváltásra utal, és sohasem olyan mértékű, mint korábban. Emögött is a kapcsolatok lazulása fedezhető fel, mert amíg a korábbi korszakban az intenzíven levelező, de ugyanakkor zárt politikai körön belül az információk körbejártak minden különösebb akadály nélkül, addig az V. században nem volt olyan arisztokratikus kör, amely szabadon cserélhette információit, a politikai élet sokkal több frakcióra bontotta az arisztokráciát,⁶⁰⁸ s a fellazult kapcsolatok között az egyház elkezdte a kapcsolatteremtés újbóli, az újrakezdésből fakadóan lineáris, pontról pontra haladó, azaz püspöktől püspökiig terjedő lassú szervezőmunkáját. Abban viszont megegyeznek a vizsgált korszakok, hogy a levelezés részvevői az állami

⁶⁰⁵ Vö. Sid. Ep. VII. 2.; Griffe 1965. 101. n. 112.

⁶⁰⁶ Pl. Sid. Ep. I. 11. 1. stb.

⁶⁰⁷ Pl. Sid. Ep. III. 7. stb.

⁶⁰⁸ A Nyugatrómai Birodalom meghatározó senatori arisztokrata körei területileg is elkülönült érdekcsoportokat alkottak. Ezek közül a legjelentősebb az itáliai volt, amelyik közvetlenül a császári udvaron keresztül érvényesítette akarát és hatalmi igényeit. A második a galliai, amely a barbárokkal szövetkezve kívánta politikai igényeit érvényre juttatni. Azonban önmagában sem hógén, attól függően, hogy mikor épp melyik barbár néppel képes szövetséget kialakítani. A gallo-római arisztokrácia egyik meghatározó köre épp a nyugati gótokkal való megegyezés híve volt, míg a másik, a birodalmi, vagy római párt a barbárokkal szembeni határozott fellépés híveként állt szembe vagy épp mellé az uralmon lévő császárnak. Végül a harmadik meghatározó senatori arisztokrata kör az illyriai, amelynek vezetője Marcellinus comes, aki Constantinopolis támogatását tudván maga mögött jelentősen beleszólt a nyugati birodalomrész politikájának alakulásába. Vö. Czúth 1983. 113–122.

adminisztráció fenntartásán munkálkodó személyek voltak, akár az épp uralmon lévő réteg, akár annak az ellenzéke, de mindenképp a politikai küzdőtér előterében álltak. Ugyancsak közös mindkét korszakban, hogy egy-két kivételtől eltekintve az intenzív levelezők a művelt arisztokrácia köreiből kerültek ki.

A levelezési gyakorlat mögött tehát minden különbözőségük ellenére is számtalan közös vonás rejtőzik. Ezek a közös vonások magyarázzák a levelezés hihetetlen közkedveltségét a Római Birodalom minden korszakában. Nem egyszerűen arról van tehát szó, bár népszerűsége minden kétséget kizáróan abból fakadt, hogy az információéhség szülte meg az élőbeszéd írott változataként mint kötött irodalmi műfajt a levelet, hanem maga a levélirodalom is utánzásra serkentette a közönséget. Ennek a népszerűségnek az egyik magyarázata tehát a levélnek irodalmi mivoltából eredeztethető. Ezért is igyekeztek közreadni hétköznapi levelezésük irodalmi(assá) csiszolt változatát. A IV. és V. században majdnem mindenki, aki levelet írt, komoly irodalmi babérokra pályázott. Szinte valamennyiükre hatott a levélirodalom valamelyik korábbi alkotója. Pliniust vagy Cicerót persze könnyebb volt utánozni mint Vergiliust vagy Horatiust, bár erre is találunk példát. Az egyházi levelezésre, különösen a IV. századi nagyokra, Augustinusra és Hieronymusra a keresztény levelek páli hagyománya gyakorolt hatást, amikor a tömegekhez, az egyszerű emberekhez igyekeztek közelebb hozni a keresztény hittételeket. Ebből a bibliai levélhagyományból nőtt ki az egész IV. századi polemizáló levelezés, ami az V. században is továbbfolytatódik, csak a latin levelezés esetében már nem a püspöki, hanem a pápai levelezés szintjén. A klasszikusok közül Cicerónak van a legnagyobb hatása,⁶⁰⁹ ezért is nevezi a IV. századot Rand „*aetas Ciceroniana*”-nak,⁶¹⁰ s ezt az erős cicerói hatást van, aki bevallja, van aki tagadja, mint pl. Sidonius, aki ugyan Pliniust és Symmachust tekintette példaképének,⁶¹¹ de még ő sem szabadulhatott a cicerói hatásoktól. A klasszikus nagy levél-írók meghatározzák a levelek irodalmi formáját, stílusát, nyelvezetét, a kötetalkotás szabályait, a válogatás elveit. Cicerótól kezdődően egy láncszerű hatásrendszer mutatható ki az utánzások (irodalmi hatások) során keresztül. Cicero ugyanis hatott Pliniusra, az Symmachusra és Sidoniusra, Symmachus hatott Sidoniusra, az pedig Ennodiusra és Avitusra⁶¹² stb.

A levélműfaj népszerűségét magyarázó másik ok a klasszikus irodalom megőrzésének vágya volt, s így a legkönnyebb irodalmi műfajon keresztül a mindennapok gyakorlatában is sikerült megőrizniük a római kultúra egy kis darabját, s ezzel együtt a rómaiság megővhetőségének illúzióját.

Könyvem elemzései természetesen nem zárják le a felvetett problémákat, további kutatások lehetőségét tartogatják magukban. Én főként egy bizonyos statisztikai szempontú, átfogó analízisre törekedtem, részletesen nem elemeztem az egyes személyek közötti kapcsolatokat, csupán egy-egy vonással kívántam érzékelteni a statisztikai adatok és a valóság közötti összefüggéseket. A korszakok általános jellemzése után a személyekre lebontott „mikrokapcsolatok” mélyreható elemzése is elvégezhető. Az adott mű elemzési módszerein túlmenő filológiai módszerekkel további finomítások várhatók, de ennek a részletes és beható vizsgálatnak már nem lehet tárgya mindhárom század, hanem csak egy-egy felvázolt levelezési kör.

⁶⁰⁹ A klasszikusoknak az egyházatyákra gyakorolt hatásáról részletesebben ld. Hagendahl 1958. 174–177, 284–292, 341–345, 347–372.; Hagendahl 1967. 690–694, 695–702.

⁶¹⁰ Rand 1929. 255. Vö. Hagendahl 1967. 692.

⁶¹¹ Vö. Cameron 1965. 289–298.

⁶¹² Sidonius hatására a késő-római és középkori irodalomra legújabbán ld. Roberts 1989.

VIII. NÉVMUTATÓ

- Abigaus:** Vak *presbyter* volt Baeticumban. PL XXII. col. 690.; XXX. (1/1)⁶¹³
- Ablavius: Flavius Ablabius.** 324–26-ban *vicarius Asiana*. 329–339 között *praefectus praetorio Orientis*, ugyanakkor 329-ben *praefectus praetorio Italiae*. 331-ben *consul*. PLRE I. 3. ~4. (0/9)
- Abraham 1:** Közelebbről ismeretlen. 411–443 között élt. PL XXXIII. col. 789. (0/2)
- Abraham 2:** Püspök volt Constantinopolisban 460 körül. PL LIV. col. 1132D. (0/1)
- Abrahamius:** *Presbyter* és *archidiaconus* volt 450 körül. Seeck 1919. 447. (0/2)
- Abram (Apra):** Közelebbről ismeretlen. Hilarius Pictavensis címzettje volt. PL X. col. 549D. (1/0)
- Abtharius:** 435-ben *comes Orientis* volt. PWRE I. 124. (0/1)
- Abundantius:** Püspök volt Comóban 451-ben. PL LIV. col. 948C. (1/0)
- Abundatius: Flavius ~.** Scythiában született, 392–393-ban *comes et magister utriusque militiae*. 393-ban *consul*. PWRE I. 126.~1.; PLRE I. 4. (0/3)
- Abundius:** Katolikus püspök Keleten 384-ben, Damasus pápa címzettje. PL XIII. col. 347C. (0/1)
- Acacius 1:** 326–330 körül *comes Palestinae*, 327-ben pedig *comes Macedoniae* volt. PLRE I. 6. ~3, valószínűleg azonos a PLRE I. 6. ~4.-gyel. PWRE I. 1140. ~2. (0/2)
- Acacius 2:** Beroea püspöke volt 379–433 között. PWRE I. 1141. ~6. (0/2)
- Acacius 3:** 426-ban *comes sacrarum largitionum*. PWRE I. 1141. ~4. PLRE II. 4. ~1. (0/2)
- Acacius 4:** Constantinopolis *metropolitája* 471–489 között. PWRE I. 1141. ~7. (5/18)
- Achilleus:** Spolegium püspöke volt 419 körül. Seeck 1919. 447. (0/1)
- Acholi:** A makedón episcópátusok vezetője, a 381. évi constantinopolisi zsinat megszervezője volt. Thessalonica püspöke 366–384 között. Höfer–Rahner I. 110. (1/2)
- Acilius: M. ~ Caninianus (Canianus).** Kr. e. 47–44 között Szicíliában *propraetorkodott proconsuli* címmel, noha előtte nem volt *consul*. PWRE I. 252–253. ~15. (1/11)
- Acindynus: Septimius ~.** 317–326-ban *vicarius Hispaniarum* (Tarraco). 338–340 között *praefectus praetorio Orientis*, 340-ben *consul* volt. Egyik villáját Bauliban később Symmachus vette meg. PWRE I. 1169–70.; PLRE I. 11. ~2. (0/6)
- Adamantius:** Vivianus fia. 474–479-ben *praefectus Urbis Constantinopolitanae* volt. 479-ben Zeno Theodericushoz küldte tárgyalni. Ez a tárgyalás Dyrhachium mellett folyt, de Zeno ellenséges magatartása miatt eredménytelenül végződött. PLRE II. 7. Adamantius 2. (0/2)
- Addeus:** 392-ben *comes domesticorum*, ezután pedig 393–396-ig *praefectus praetorio Orientis* volt. PWRE I. 349. ~2. (0/5)
- Adelphius (Adelfius):** Colonia Londinensium püspöke volt 314 körül. PL VIII. col. 817B. (2/0)
- Adeodatus 1:** Afrikai püspök volt feltehetőleg Belalitisben vagy Belasarensisben. Részt vett a 411-es carthagói zsinaton. Seeck 1919. 447. (0/2)
- Adeodatus 2:** Afrikai püspök volt, feltehetőleg Milevisben, részt vett a 417-es carthagói zsinaton. Seeck 1919. 447. (2/1)
- Adeodatus 3:** Püspök volt, részt vett a 416-os carthagói zsinaton. PL XX. col. 564D (1/0)
- Adeodatus 4:** Közelebbről ismeretlen római *presbyter* volt. MGH AA VII. 351. (3/6)
- Adolius:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL LVI. col. 56. (0/1)
- Aedesius:** Orthodox püspök volt Syndorumban 366 körül. PL XLVIII. col. 849C (0/1)
- Aegidius:** Flavius Afranius Syagrius unokája volt. Maiorianus császár alatt *magister utriusque militiae per Gallias* volt. Később apát Arelatéban 511-ben halt meg. PWRE I. 476–477. (0/1)
- Aegrotus:** Feltehetően név – esetleg egy ismeretlen beteg barát, aki a Pseudo-Hieronymus levelek címzettje volt. PL XXX. Col. 13sqg. (0/2)
- Aelafius:** 313–314-ben *vicarius Africae* volt. PLRE I. 16. (0/1)
- Aelia Bavonia:** Közelebbről ismeretlen. Seeck 1919. 447. (0/1)

⁶¹³ A zárójelben szereplő számok az adott személy levelezésének forgalomadatait tartalmazzák. Az első szám az általa elküldött, a második a hozzá írt leveleket jelenti.

- Aelianus 1:** 314–315-ben *proconsul Africae* volt. PWRE I. 482. ~ 5.; PLRE I. 17. ~ 17. (0/12)
- Aelianus 2:** 320. v. 326-ban *praefectus Urbis Romae* volt. CT6.4.1.(0/1)
- Aelianus 3:** 480-ban *praefectus praetorio Orientis*, aki 484-ben csatlakozott Illus és Leontius antiochiai felkeléséhez és Leontius *praefectus praetorió*nak nevezte ki. PLRE II. 14. ~4. (0/4)
- Aemilianus 1:** 328-ban valószínűleg *praefectus praetorio Italiae*. PLRE I. 22. ~ 3. (0/1)
- Aemilianus 2:** 405-ben volt *magister officiorum* Keleten, ezután 406-ban *praefectus Urbis Constantinopolitanae* lett. PWRE I. 542. ~13.; PLRE II. 15. ~1. (0/11)
- Aemilianus 3:** Püspök volt Carthagóban 417 körül. Seeck 1919. 447. (0/1)
- Aemilianus 4:** 458-ban *praefectus Urbis Romae* volt. PLRE II. 15. ~3. (0/1)
- Aemilius:** 313-ban *praefectus rationalis* volt Nyugaton. PWRE I. 544. ~ 9.; PLRE I. 24. (0/1)
- Aeneas:** 474–491 *comes rerum privatarum* volt Keleten. PLRE II. 16. Aeneas 2. (0/1)
- Aeonius:** Arelate püspöke volt 494. aug. 3.–500. szept. 29.-ig. Duchesne 134. 257. (1/9)
- Aeternalis 1:** 396-ban *proconsul Asiae*, 402-ben *proconsul* volt. PWRE I. 694.; PLRE II. 18. (0/2)
- Aeternalis 2:** Püspök (?) volt Illyricumban. I. Coelestinus pápa kortársa. PL L. col. 427. (0/1)
- Aetherius:** Püspök volt 452 körül. Seeck 1919. 447. (1/1)
- Aetius 1: Flavius ~.** Durostorumban született 390-ben. 405 előtt *tribunus*. 405–408 között Alarich nyugati-gót király udvarában túszt volt. Johannes ellencsászársága alatt 423–425 között *cura palatii*. 425–429 között *comes et magister utriusque militiae per Gallias*. 429–432-ig *comes et magister utriusque militiae praesentalis*. 432-ben *consul*, 433–454 között ismét *magister utriusque militiae*, közben 435–454 *patricius*. 437-ben, 446-ban *consul*. PLRE II. 21. ~ 7. (0/8)
- Aetius 2:** 419-ben *praefectus Urbis Constantinopolitanae*, 425. május 5-től pedig *praefectus praetorio Orientis*. PWRE I. 701. ~ 3.; PLRE II. 19. ~1. (0/4)
- Aetius 3: Flavius ~.** 451-ben *comes domesticorum (equitum) et sacrarum stabulorum* volt Keleten, 454-ben pedig *consul* szintén Keleten. PWRE I. 713. ~ 5. PLRE II. 29. ~ 8. (0/1)
- Aetius 4:** *Presbyter* volt Constantinopolisban 457 körül. Seeck 1919. 477. (2/4)
- Afer:** Arelatei *diaconus* volt, a 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 816C. (1/0)
- Africanus 1:** Közelebbről ismeretlen. PLRE I. 26. ~ 1. (0/6)
- Africanus 2:** 388-ban valamilyen tisztséget töltött be egy provinciában. 390-ben Palestina helytartója, 396–397-ben *praefectus Urbis Constantinopolitanae*. PLRE I. 27. ~ 6. (0/2)
- Africanus 3:** Püspök 417 körül, ott volt a carthagói zsinaton. Seeck 1919. 477. (1/1)
- Agapetus 1:** Nicensis urbs *exorcistája*. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 816C. (1/0)
- Agapetus 2:** Püspök volt Palesztinában 400 körül. PL XXII. col. 760. (0/1)
- Agapitus 1:** Apuliai püspök, Innocentius pápa címzettje. PL XX. col. 582. (0/1)
- Agapitus 2: Flavius Agapitus.** *Senator* volt Ravennában. *Vir illustris*, 508–509-ben *praefectus Urbis Romae*. 511-ben *patricius*, 517-ben *consul*. PWRE I. 734. ~5.; PLRE II. 30. ~3. (0/6)
- Agapius:** *Vir clarissimus*. Közelebbről ismeretlen. PLRE II. 33. ~ 4. (0/2)
- Agathon:** Aquileiai *diaconus* volt, a 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 816B. (1/0)
- Ageruchia:** Előkelő származású galliai hölgy volt. PL XII. col. 1046. not. d. (0/1)
- Agilulphus:** 492–496-ban volt *comes Dalmatiae*. PLRE II. 34. (0/1)
- Aginatus:** Szenátori arisztokrata családból származott. 363-ban *consularis Byzacenae*, 368 és 370 között pedig *vicarius Urbis Romae* volt. PWRE I. 809. ~ 1.; PLRE I. 29. (0/1)
- Agnella:** Arisztokrata családból származó özvegy, Ennodius rokona volt. PLRE II. 34. (0/1)
- Agnellus:** 508 és 511 között *patricius*, *magister officiorum* vagy *comes sacrarum largitionum* volt. PWRE I. 831.; PLRE II. 35. (1/9)
- Agreicius (Agraecius):** Augusta Treverorum püspöke volt. PL VIII. col. 817A. (0/2)
- Agrestius:** 384-ben volt *proconsul Palestinae*. PWRE I. 891.; PLRE I. 30. ~ 2. (0/1)
- Agricola 1: Iulius ~:** 418 előtt *praefectus praetorio* volt Nyugaton, 418-ban *praefectus praetorio Galliarum*, majd 421-ben *consul* volt. PWRE I. 892. ~ 3.; PLRE II. 36. ~ 1. (0/2)
- Agricola 2:** *Vir illustris*. Papianillának, Sidonius Apollinaris feleségének testvére, Eparchius Avitus fia. PWRE I. 892. ~ 4.; PLRE II. 37. ~ 2. (3/3)

- Agricolanus:** Valamiféle jogi hivatalt viselt 322-ben. PWRE I. 893.; PLRE I. 31. ~ 1. (0/1)
- Agrippa 1: Marcus Vipsanius ~.** (Kr. e. 63.–Kr. e. 12.) *Augustus* kiváló hadvezére, az actiumi csata hőse. Fiait *Augustus* örökbe fogadta. (2/0)
- Agrippa 2:** Capuai *diaconus* volt, a 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 816B. (1/0)
- Agroecius:** Senon származású volt. Lugdunensis *metropolitája* és Senones püspöke. PWRE I. 902. ~3.; PLRE II. 39. ~ 3. (0/3)
- Alanus:** Palesztinai püspök volt, az aeliai zsinat résztvevője. PL XXII. col. 760. (0/1)
- Albina:** Nolában született, R. A. A. Volusianus nővére. Melania anyja. PLRE I. 33. ~ 2. (1/2)
- Albinus 1: M. Nummius ~ Tritturius.** 345-ben *consul* volt. PLRE I. 37. ~13. (0/1)
- Albinus 2: Publius Caeionius Caecina ~.** 364–367 *consularis Numidia*. PLRE I. 34. ~8. (0/2)
- Albinus 3: Ceionius Rufinus ~.** 389–391-ben *praefectus Urbis Romae*. PLRE I. 37. ~15. (0/12)
- Albinus 4: Caecina Decius Acinatus ~.** 414-ben *praefectus Urbis Romae*. PLRE II. 50. ~7. (0/1)
- Albinus 5: Flavius ~.** Római arisztokrata. 426-ban *praefectus Urbis Romae* volt, 440-ben *praefectus praetorio Galliarum*, 443–449 között pedig *praefectus praetorio Italiae, Illyrici et Africae*, majd 444-ben *consul* lett. 446–449-ig *patricius*. PLRE II. 53. ~10. (0/16)
- Albinus 6 (Alpinus):** *Presbyter* volt Cabillonumban. Lupus tricassesi püspök tanítványa. Részt vett a 461-es tullumi zsinaton. Höfer–Rahner I. 367. (0/1)
- Albinus 7: Faustus ~ iunior.** *Vir illustris*. 493-ban volt *consul*, 500–503 között pedig *praefectus praetorio Italiae*. PLRE II. 51. ~ 9. (0/2)
- Albucianus:** 380-ban *vicarius Macedoniae* volt. PWRE I. 1330. (0/1)
- Alcon:** Orvos volt. Közelebbről ismeretlen. PL XIX. col. 832B. (0/3)
- Alethius:** Cadurcensis püspöke volt. PL LXI. col. 343. (1/2)
- Alevius:** Közelebbről ismeretlen. Symmachus levelező partnere. MGH AA VII. 342. (0/2)
- Alexander 1:** Közelebbről ismeretlen. Symmachus barátja volt. PLRE II. 55. ~ 1. (0/1)
- Alexander 2:** 388 előtt valamiféle hivatalt viselt egy provinciában, talán Egyiptomban. 388–390-ig *praefectus augustalis* volt Egyiptomban. PWRE 1146. ~ 76.; PLRE I. ~ 12. (0/2)
- Alexander 3:** Antiochia püspöke volt 401–417 között. PL XX. col. 542. (1/3)
- Alexander 4: Flavius ~.** *Comes limitis Aegypti et praefectus augustalis* volt 468–469-ig. 475-ben *magister utriusque militiae* Keleten. PLRE II. 59. ~23. (0/3)
- Alexander 5:** Placidia alatt *curator* volt. 480-ban vagy 481-ben Zeno követségbe küldte Hunerichhez, majd hazatérte után *comes rerum privatarum* lett. PLRE II. 56. ~12. (0/1)
- Alexandrianus:** 367–369 között *comes rerum privatarum* volt Keleten. PLRE I. 44. (0/3)
- Alexandros 1:** Alexandria *patriarchája* volt 313 vagy 323–328. április 18-ig. Fellépett Arius ellen, a niceai zsinat résztvevője. Höfer–Rahner I. 313. ~2. (0/1)
- Alexandros 2:** Szerzetes volt Tolosában. Hieronymus levelező partnere. PL XII. col. 966. (0/2)
- Alexandros 3:** Orthodox püspök volt Larissában 366 körül. PL LVI. col. 56D. (0/2)
- Algasia:** Galliai előkelő hölgy, Hieronymus levelező partnere volt. Stroheker N° 15. (1/1)
- Alico:** Neve alapján germán származású volt. Közelebbről ismeretlen. PLRE II. 60. (0/1)
- Allienus: A. ~.** Kr. e. 60-ban Cicero *legatusa* volt Asiában. 49-ben *praetor*, 48–46-ig Ciliciában *proconsul*. Caesar halála után Trebonius *legatusa*, s mikor Treboniust Dolabella megölette, négy légióval C. Cassiushoz ment Syriába. PWRE I. 1585. (0/4)
- Almachius:** Feltehetőleg campaniai *senator* volt. PWRE I. 1588.; PLRE II. 61. (0/1)
- Alpheus:** Ismeretlen, a IV. század elején élt. PL VIII. col. 513B. (0/1)
- Alypius 1: Faltonius Probus ~.** Q. Clodius Hermogenianus Olybrius testvére. 378-ban *vicarius Africae*, 391-ben *praefectus Urbis Romae* volt. PWRE I. 1709. ~ 2.; PLRE I. 49. ~ 13. (2/8)
- Alypius 2:** Augustinus barátja és tanítványa, 394–419 között Thagaste püspöke volt. PWRE I. 1709. ~ 2.; PLRE I. 47. (20/16)
- Alypius 3:** Püspök volt, részt vett a milevisi zsinaton. PL L. col. 569. (1/0)
- Amabilianus:** 314–316 között *praefectus annonae Africarum*. PWRE I. 1712.; PLRE I. 49. (0/3)
- Amabilis:** Püspök (?) volt. Hieronymus címzettje. PL XXII. col. 673. (1/0)

- Amanda:** Aper tullumi püspök felesége volt. PL LXI. col. 364. (0/3)
- Amandinus:** Az arelatei zsinat aláírója. Püspök (?) Augustodunensisben. PL VIII. col. 817A. (1/0)
- Amandus 1:** Burdigalai *presbyter*, Delphinus püspök utódja volt. Fellépett a pogányok és a Hispaniába beáramló priscillianisták ellen. Duchesne II. 60. (5/10)
- Amandus 2:** Püspök, részt vett a ravennai zsinaton 451 decemberében. PL LIV. col. 970A. (0/1)
- Amantius:** Caesar barátja volt. PWRE I. 1725. (0/1)
- Amatius:** 425-ben *praefectus praetorio Galliarum* volt. PLRE II. 68. (0/1)
- Ambitaurus:** Közelebbről ismeretlen. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 818B. (1/0)
- Ambivius:** Püspök volt 417 körül. Ott volt a carthagói zsinaton. Seeck 1919. 447. (1/1)
- Ambrosius 1:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII.col.1381B (0/2)
- Ambrosius 2:** ~ **Aurelius**. 334 körül született Augusta Treverorumban. Az arisztokrácia legmagasabb köreiből származott. Apja *praefectus praetorio Galliarum* volt. Jogi és retorikai tanulmányok után 374-ben *consularis Aemiliae et Liguria* volt. 374. december 7.–397-ig Mediolanum püspöke volt. Csak püspökké választása után keresztelkedett meg és ezután kezdte teológiai tanulmányait. Komoly szerepe volt az egyház önrendelkezési jogának elismertetésében. Három császár is támaszkodott rá hatalma megszilárdítása érdekében. PWRE I. 1812. ~ 7.; PLRE I. 52. ~ 3. (119/38)
- Ambrosius 3:** Mediolanum Santonum püspöke. Ruricius címzettje. MGH AA VIII. 419. (0/2)
- Ambrosius 4:** Püspök 479–482 körül. MGH AA VIII. 419. (0/1)
- Ambrosius 5:** 526–7-ben *quaestor sacri palatii*, majd 533-ban *praefectus praetorio Italiae* volt. PLRE II. 69. ~3. (0/1)
- Ammianus 1:** 383-ban *comes rerum privatarum* Nyugaton. PWRE I. 1845.; PLRE I. 54.~4. (0/1)
- Ammianus 2:** Püspök (?) Ambrosius címzettje. PL XVI. col. 819. (0/1)
- Ammonius:** *Presbyter* volt Caralisban. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 817C. (0/2)
- Ampelius 1:** **Publius** ~. Antiochiai származású. Előbb *praeses Cappadociae*, majd 359–360-ban *proconsul Achaiae*, 364-ben *proconsul Africae*, 371–372-ben pedig *praefectus Urbis Romae* volt. PWRE I. 1881. ~ 2.; PLRE I. 56. ~ 3. (0/15)
- Ampelius 2:** 417 körül püspök, ott volt a carthagói zsinaton. Seeck 1919. 448. (1/1)
- Amphilochius:** *Consularis Campaniae* volt 370-ben. PWRE I. 1937. ~ 2.; PLRE I. 58. ~ 3. (0/1)
- Anapsychia:** A magas rangú római katonatiszt, Flavius Marcellinus felesége. PLRE II. 76. (2/2)
- Anastasius 1:** Beneventina püspöke. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 817C. (1/0)
- Anastasius 2:** I. ~. Rómában született. Harcolt Origenes és a donatisták ellen. Ő rendelte el, hogy az Evangélium felolvasásakor a hívők álljanak fel. Jó barátságban élt Paulinus Nolanusszal és Hieronymusszal. Pápa 399. november 27.–401. december 19-ig. PWRE I. 2068. ~ 5. (8/7)
- Anastasius 3:** ~ **Exiguus**. Pápai könyvtáros volt. PL XLI. col. 817. (0/1)
- Anastasius 4:** Püspök volt. Gelasius pápa címzettje. PL LIX. col. 149. (0/1)
- Anastasius 5:** **Flavius** ~. 438–443 között *constitutionarius* Nyugaton. PLRE II. 81. ~14. (0/1)
- Anastasius 6:** Thessalonica püspöke 444–449 között. Seeck 1919. 448. (3/6)
- Anastasius 7:** 491–518 között *Augustus*. PWRE I. 2065. ~ 1.; PLRE II. 78. ~ 4. (0/5)
- Anatolius 1:** Berytusban született. 349-ben *consularis Syriae*, 352-ben *vicarius Asiana*, 454-ben pedig *proconsul* volt. 355-ben *praefectus Urbis Romae*, ezután a császári udvarban maradt. 357–360-ig *praefectus praetorio Illyrici*. Pogány volt. PWRE I. 2071. ~ 1.; PLRE I. 59. ~ 3. (0/4)
- Anatolius 2:** 360-ban volt *magister libellorum*, 360–363-ig pedig *magister officiorum*. Pogány volt. PWRE I. 2071. ~ 1.; PLRE I. 61. ~ 5. (0/1)
- Anatolius 3:** 397–399-ben *praefectus praetorio Illyrici* volt. PLRE II. 83. ~1. (0/5)
- Anatolius 4:** **Flavius** ~. 433–446 között *magister utriusque militiae per Orientem* volt, közben 440-ben *consul*, 447-ben pedig *patricius*. 450–451-ben *magister utriusque militiae* Keleten. PWRE I. 2071. ~ 9.; PLRE II. 84. ~ 10. (0/4)
- Anatolius 5:** Constantinopolis püspöke volt 449. december–458. július 3. között. Hefele–Leclercq II. 658. (15/19)
- Ancharius:** **Q.** ~. Kr. e. 59-ben *tribunus* volt, Kr. e. 56-ban *praetor*, Kr. e. 55-ben pedig Macedonia *proconsula*. PWRE I. 2102. ~ 2. (0/1)

- Andreas:** Thessalonica püspöke volt III. Felix pápa idején. PL LVIII. col. 977C. (0/1)
- Andromachus:** 392-ben *comes rerum privatarum* volt, 395-ben *praefectus Urbis Romae*, 401-ben *praefectus praetorio Galliarum*. PWRE I. 2153. ~ 15.; PLRE I. 63. ~ 3. (0/9)
- Andronicus 1:** Költő volt. Symmachus levelező partnere. MGH AA VI/1. 343. (0/1)
- Andronicus 2:** 334-ben valamilyen magas tisztséget viselt. PWRE I. 2163. ~ 19. (0/1)
- Anemius 1:** Sirmium püspöke volt 381-ben. A constantinopolisi második egyetemes zsinat résztvevője. PL XIII. col. 1196B. (0/1)
- Anemius 2:** 452 körül püspök volt. PL LIV. col. 984. (1/1)
- Anfion:** Nicomedia püspöke volt 347-ben a sardicai zsinat idején. PL X. col. 658. (0/1)
- Annas:** Rabbi volt. PLRE II. 92. (0/2)
- Anonymus 1:** 382 előtt volt *praefectus Urbis Romae*. PLRE I. 1009. ~16. (0/1)
- Anonymus 2:** 384-ben *magister officiorum* volt Nyugaton. PLRE I. 1010. ~23. (0/1)
- Anonymus 3:** *Senator* volt. PLRE I. 1028. ~159. (0/1)
- Anonymus 4:** 400-ban *consularis Siciliae* volt. PLRE II. 1231.~75 . (0/1)
- Anonymus 5:** 401-ben *praefectus Urbis Romae* volt. PLRE II. 1222. ~14. (0/1)
- Anonymus 6:** 401-ben *quaestor sacri palatii* volt Nyugaton. PLRE II. 1223. ~24. (0/1)
- Anonymus 7:** 401-ben *praefectus annonae* volt Rómában PLRE II. 1226.~43. (0/1)
- Anonymus 8:** 401-ben *consularis Apuliae* (?) volt. PLRE II. 1231 ~76. (0/1)
- Anonymus 9:** 408-ban *comes sacrarum largitionum* volt. PLRE II. ~29. (0/1)
- Ansemundus:** *Vir illustris, dux* volt a burgund királyi udvarban. PLRE II. 92. (0/3)
- Anthemius 1:** 400-ban *comes sacrarum largitionum*, 404-ben *magister officiorum* volt Keleten. 415–414 között *praefectus praetorio Orientis*, ugyanakkor 405-ben *consul*, majd 406-ban *patricius* volt. PWRE I. 2365. ~ 1.; PLRE II. 93. ~ 1. (0/69)
- Anthemius 2: Procopius Flavius ~.** Constantinopolisban született, 467-től katonaként szolgált. 453–4-ben *comes (rei militaris per Thracias?)*. 454–467-ig *magister utriusque militiae*, közben 455-ben *consul*, 455–467-ben pedig *patricius* volt. I. Leo keleti császár veje. 467–472-ig *Augustus* a Nyugatrómai Birodalomban. PWRE I. 2365. ~ 3. (4/32)
- Anthidius: Valerius Anthidius.** 379–383 *praefectus praetorio* volt, 381-ben pedig *vicarius Urbis Romae*. PWRE I. 2377.; PLRE I. 70. (0/1)
- Antiochinus:** 386-ban *iudex spectabilis* volt Keleten. Valószínűleg Constantinopolis *vicarius*a. Feltehetően azonos Libanios 788. levelének címzettjével. PWRE I. 2448.; PLRE I. 70. (0/1)
- Antiochus 1: Iulius ~.** *Praefectus vigilum* volt 313–319-ig. PLRE I. 73. ~15. (0/4)
- Antiochus 2:** Görög volt. 391-ben viselte a *praefectus annonae*, 395-ben pedig a *proconsul Achaiae* hivatalát. PLRE I. 71. ~7. (0/2)
- Antiochus 3: Flavius ~.** Antiochiai származású. 429-ben *quaestor sacri palatii* Keleten, 430–443-ban *praefectus praetorio Orientis*, 431-ben pedig *consul* volt. PLRE II. 103. ~ 7. (0/6)
- Antiochus 4:** Püspök volt valahol Illyriában. PL LIV. col. 677. (1/1)
- Antiochus 5:** *Presbyter* és *archidiaconus* volt 450 körül. PL LIV. col. 895. (0/2)
- Antiochus 6:** 451 előtt volt *praefectus Urbis Constantinopolitanae*. PLRE II. 105. ~11. (0/1)
- Antonianus:** Közelebbről ismeretlen. PL XXXIII. col. 341. (0/1)
- Antoninus 1:** Közelebbről ismeretlen. Augustinus címzettje volt. PL XXXIII. col. 86. (1/1)
- Antoninus 2:** ~ **Honoratus.** Constantina püspöke volt 437–458 között. PWRE 2573. ~ 18. (0/2)
- Antoninus 3:** Püspök volt, részt vett a milevisi zsinaton. PL L. col. 569. (0/1)
- Antoninus 4:** A milevisi zsinat aláírója. Püspök (?) volt. PL XX. col. 569A. (0/1)
- Antonius 1: C. ~.** A későbbi *triumvir* nagybátyja. Cicero *consultarsa* Kr. e. 63-ban. Majd macedoniai *proconsul*. Coelius felségsértési pert indított ellene és zsarolással vádolta, ekkor Cicero védte. PWRE I. 2582. ~ 20. (0/1)
- Antonius 2: L. ~.** M. Antonius fiatalabbik testvére. Mint *septemvir*, a földosztó bizottság tagja. Kr. e. 44-ben *tribunus plebis*. Kr. e. 41-ben *consul*. Az Antonius veteránjaitól elvett földek miatt felkelést szított bátyja feleségének, Fulviának az ötletére. PWRE I. 2590. ~ 24. (1/0)

- Antonius 3: M. ~.** Caesar rokona és *legatus*. Caesar halála után nagy szerepe volt a köztársaságiak felett aratott katonai győzelem megszerzésében. Kr. e. 43-ban Octavianusszal és Lepidusszal létrehozta a II. triumvirátust. A birodalom keleti felének uraként hellenisztikus monarchia kiépítésén fáradozott. Kr. e. 31-ben azonban alulmaradt az Octavianus elleni hatalmi harcban és öngyilkos lett. PWRE I. 2590. ~ 28. (22/21)
- Antonius 4:** Egyházi személy volt I. Constantinus császár idején. PL VIII. col. 551A. (0/1)
- Antonius 5:** 349-ben volt *dux Mesopotamiae*. PLRE I. 76. ~2. (0/2)
- Antonius 6:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (0/1)
- Antonius 7: Flavius Claudius ~.** Theodosius császár rokona volt. A nővére, Maria, Honorius császár felesége. 370–373-ban *magister scrinii et quaestor sacri palatii* volt, 374-ben *proconsul Africae*. 376–377-ben *praefectus praetorio Galliarum*, majd 377/378-ban *praefectus praetorio Italiae*, 382-ben pedig *consul*. PWRE I. 2584. ~21. PLRE I. 77. ~ 5. (1/16)
- Antonius 8:** Közelebről ismeretlen. Ambrosius címzettje volt. PL XVI. col. 1108. (0/1)
- Antonius 9:** Aemonai szerzetes volt. Hieronymus levelező partnere. PL XII. col. 922. (0/1)
- Antonius 10:** Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 564. (1/1)
- Antonius 11:** Coelestinus pápa címzettje, a 423-as afrikai zsinat aláírója volt. PL L. col. 422. (1/0)
- Anulinus:** *Proconsul Africae* volt 313-ban. PWRE I. 2651. ~ 8.; PLRE I. 78. ~ 2. (5/4)
- Anysius 1:** Acholium püspöke volt. PL XVI. col. 822. (0/1)
- Anysius 2:** Thessalonica püspöke volt 401–417 között. PL XIII. col. 1148. (1/3)
- Anysius 3:** 416–419 *comes sacrarum largitionum* volt Keleten. PLRE II. 108. ~2. (0/2)
- Anysius 4:** 451 előtt *praefectus Urbis Constantinopolitanae* volt. PLRE II. 108. ~ 3. (1/0)
- Anythius:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (0/1)
- Aper 1:** Tullum püspöke volt. Paulinus Nolanus levelező partnere, PL LXI. col. 357. (3/4)
- Aper 2:** Heedus. Fronto és Auspicia unokája volt. Augustonementumi előkelő. PLRE II. 109. (1/3)
- Aphroditus:** Püspök volt Palesztinában 400 körül. PL XXII. col. 760. (1/0)
- Apodemia:** Ennodius nőrokona volt. Valószínűleg Galliában élt. PLRE II. 113. (0/1)
- Apodemius 1:** Bíróági tisztviselő volt 368-ban. PWRE I. 2819. ~ 2.; PLRE I. 82. ~ 2. (0/2)
- Apodemius 2:** 393–393-ban volt *praefectus praetorio Italiae*. PLRE I. 82. ~3. (0/5)
- Apollinaris 1:** Gall *senator*. Sidonius nagybátyja. PWRE I. 2845. ~ 10.; PLRE II. 113. ~ 2. (1/5)
- Apollinaris 2:** Sidonius fia, Placidina férje, Arcadius apja volt. 507-ben II. Alarich nyugati-gót királytól magas katonai rangot kapott. PLRE II. 114. ~ 3. (3/8)
- Apollinaris 3:** Ennodius rokona volt, Galliában élt. PLRE II. 115. ~ 4. (1/3)
- Apollinaris 4:** Hesychius és Audentia fia volt, a viennai Avitus bátyja. 517-től volt Valentina püspöke. PLRE II. 115. ~5. (2/6)
- Apollodorus 1:** 396-ban volt *comes rerum privatarum* Keleten. PWRE I. 2851. ~ 51. (0/1)
- Apollodorus 2:** 399–400-ban *proconsul Africae*. PWRE I. 2851. ~ 52.; PLRE II. 119. ~ 2. (0/6)
- Apollodorus 3:** 440–441-ben *vir inlustris*. Rómában háza volt. PLRE II. 119. ~4. (0/1)
- Apollonius 1:** 436-ban *comes sacrarum largitionum*, 442–443-ban pedig *praefectus praetorio Orientis* volt. PLRE II. 121. ~2. (0/12)
- Apollonius 2:** Püspök volt Egyiptomban 458 körül. PL LIV. col. 1141D (0/1)
- Apollonius 3:** Püspök volt Egyiptomban 458 körül. PL LIV. col. 1141D (0/1)
- Appius 1:** ? Eldönthetetlen, hogy melyik Appius. (0/1)
- Appius 2:** ~ **Claudius Pulcher**. Jeles jogász, Kr. e. 57-ben *praetor*, Kr. e. 54-ben *consul*, majd Kr. e. 50-ben *ensor* és Ciceróval együtt volt *augur*. A polgárháborúban Pompeius mellett állt, aki Achaia kormányzó-jává nevezte ki. Itt a delphoi jósdá „*Nihil ad te Romane bellum Euboeae Coelam obtinebis*” jóslatára Coela vidékére vonult és még a pharsaloszi ütközet előtt meghalt. PWRE I. 2848. Claudius 295. (14/15)
- Appius 3:** 376 körül püspök volt. Seeck 1919. 248. (0/1)
- Appuleius: P. ~.** Kr. e. 43-ban *tribunus plebis* volt, majd ezt követően *augur*. A Caesar-ellenes tábor tagja. PWRE I. 245. (0/2)
- Apriles:** Püspök volt, Gelasius pápa címzettje. PL LIX. col. 153A. (0/2)
- Springius:** Marcellinus testvére. 411-ben volt *proconsul Africae*. PLRE II. 123. ~ 1. (1/2)

- Apronianus 1: L. ~ Turcius.** 323-ban Lucania és Bruttium helytartója, 339-ben pedig *praefectus Urbis Romae* volt. PWRE II. 273. ~ 6.; PLRE I. 88. ~ 9. (1/1)
- Apronianus 2: Lucius Turcius Flavius ~ Asterius.** 362 és 364 között *praefectus Urbis Romae* volt. PLRE I. 88. ~10. (0/2)
- Apronianus 3: Vir illustris, comes rerum privatarum** volt 507–511-ben. MGH AA VII. 349. (0/1)
- Apronius:** Hieronymus levelező partnere volt. Közelebbről ismeretlen. Hieronymus Ep. 143-ból úgy tűnik, Nyugaton élt. PL XXIX. col. 1147. (0/1)
- Aprunculus:** Sidonius és Ruricius levelezőpartnere. Tricasses püspöke. MGH AA VIII. 420. (3/8)
- Aptatus:** Közelebbről ismeretlen. Augustinus címzettje volt. PL XXXIII. (3/1)
- Aquilinus 1: Vicarius Urbis Romae** volt 378/9-ben. PWRE II. 322. ~ 4.; PLRE I. 91. ~ 2. (0/4)
- Aquilinus 2: Rusticus** unokája, Sidonius Apollinaris barátja volt. PLRE II. 125. ~ 3. (0/1)
- Arator:** Liguriai származású. *Comes rerum privatarum, vir illustris* volt. MGH AA VII. 349. (0/7)
- Arbogastes:** 477-ben *comes Treverorum* volt. PWRE II. 419. ~ 2.; PLRE II. 128. (2/2)
- Arborius: ~ Magnus (Aemilius).** Valószínűleg D. M. Ausonius unokatestvére, aki 379-ben *comes sacrarum largitionum*, 380-ban *praefectus Urbis Romae* volt. PLRE I. 97. ~ 3. (0/3)
- Arcadius 1: Flavius ~.** I. Theodosius és Aelia Flaccilla idősebb fia. 377 körül született. Aelia Eudoxia férje, II. Theodosius és három lány apja. 383. jan. 19-én *Augustus* a Keletrómai Birodalomban. 408. máj. 1-jén halt meg. PLRE I. 99. ~5. (466/569)
- Arcadius 2:** Constantinensis püspöke volt. Antoninus Honoratus címzettje. PL L. col. 567. (0/1)
- Arcadius 3:** Püspök volt Galliában, Coelestinus pápa címzettje. PL L. col. 521A. (0/1)
- Arcadius 4:** 490-ben *praefectus praetorio Orientis* volt. Valószínűleg azonos azzal az Arcadiusszal (PLRE II. 131. Arcadius 6), akinek Anastasius a CJ 12. 37. 17.-et, mint 491 *praefectus praetorio Orientis*ának címezte. PLRE II. 131. ~5. (0/6)
- Archelaus 1: Comes sacrarum largitionum** volt 369-ben. PLRE I. 100. ~ 3. (0/4)
- Archelaus 2:** 397-ben *praefectus augustalis* volt. PWRE II. 453. ~ 33.; PLRE II. 133. ~ 2. (0/2)
- Archotamia:** Ennodius rokona volt, Galliában élt. PLRE II. 135. (0/2)
- Areobindus: Flavius ~ (Ariovindus).** Dagalaiphus apja, aki 422-ben *comes foederatorum*, 434–449-ben *magister utriusque militiae*, 447–449-ben *patricius*, 434-ben pedig *consul* volt. PWRE II. 841. (0/1)
- Argyrius:** 349-ben *praeses* volt. PWRE II. 802.; PLRE I. 102. (0/1)
- Arigius: ~ Arbogastes.** Arigius fia volt. *Vir illustris*. PWRE II. 419. Arbogastes 2. (0/1)
- Aristasius:** A 314-es arelatei zsinat aláírója volt. PL XLIII. col. 787. (1/0)
- Aristea:** Püspök, a carthagói zsinat aláírója volt. PL XX. col. 582. (0/1)
- Aristo:** Püspök volt Palesztinában 400 körül. PL XXII. col. 760. (1/0)
- Arius:** 260-ban született Libyában. Az antiochiai Lucianos tanítványa volt. Alexandriában volt *presbyter*, ő indította el a Krisztus emberi és isteni természetéről szóló vitát. 336-ban halt meg. PWRE II. 625. ~ 11. (3/4)
- Armasius:** 469–470-ben *praefectus praetorio Orientis* volt. PWRE II. 1177.; PLRE II. 147. (0/4)
- Armenius:** Ennodius rokona volt. MGH AA VII. 350. (0/1)
- Armentarius 1:** 430 körül püspök volt Arelatében. PL LIV. col. 998. (0/1)
- Armentarius 2:** Püspök volt, részt vett a ravennai zsinaton. PL LIV. col. 966A (1/0)
- Armentarius 3:** 452 körül püspök volt Galliában. PL LIV. col. 1111. (1/2)
- Armentarius 4:** Paulina férje, Ruferius rokona volt. PLRE II. 150. ~1. (0/1)
- Arneola:** Felesége volt Polemius 1-nek. Sid. Carm. 14. (0/2)
- Arpocrates:** Püspök volt Egyiptomban 458 körül. PL LIV. col. 1336. (0/1)
- Arrianus:** 397-ben volt *consularis Liguriaie*. PWRE II. 1229. ~ 7. (0/1)
- Arsenius 1:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL X. col. 705B. (8/1)
- Arsenius 2:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL XX. col. 489A. (0/1)
- Artaxes:** 442-ben volt *praepositus sacri cubiculi*. PWRE II. 1325. (0/2)
- Artemius 1: Marius ~.** 364-ben *corrector Lucaniae et Brittiorum*, majd 369–370-ben *vicarius Hispaniarum* volt. PWRE II. 1445. ~ 3.; PLRE I. 113. ~ 4. (0/12)
- Artemius 2:** Püspök volt 376 körül. Seeck 1919. 449. (0/1)

- Arvandus:** 464–468 között kétszer is volt *praefectus praetorio Galliarum*. Megvádolták azzal, hogy a vizigótokkal összeesküvést szőtt. PLRE II. 157. (1/0)
- Ascanius:** Tarraco püspöke volt 465. december 30-tól. PL LVIII. col. 17. (3/4)
- Ascholi:** Thessalonica püspöke volt 381-ben. PL XIII. col. 1196B (0/1)
- Asclapo:** Cicero patraei ismerőse volt. LC 45. (0/1)
- Asclepiodotus:** 422-ben *comes sacrarum largitionum*, majd 423-ban *praefectus praetorio Orientis* és *consul* is volt. PLRE II. 160. ~ 1. (0/32)
- Asclepius:** Cabillonum vagy Apta Iulia Vulgensium püspöke volt. PL LIV. col. 890. (1/3)
- Asella:** Római előkelő volt, valószínűleg Marcella testvére, Albina lánya. PLRE I. 117. ~1. (0/1)
- Asellicus:** Püspök volt Byzacaenában. Augustinus címzettje. PL XXXIII. col. 891. (1/1)
- Asellus 1:** *Vicarius* (?) volt Nyugaton. PLRE I. 117. ~1. (0/1)
- Asellus 2:** *Presbyter* volt 419 körül. Bonifatius pápa címzettje. PL XX. col. 791. (1/1)
- Asiaticus:** Püspök volt Palesztinában 400 körül. PL XXXIII. col. 763. (2/0)
- Asinius:** C. ~ **Pollio Cn. f.** Kr. e. 76-ban született. Kr. e. 56-ban *tribunus plebis*, Caesar barátja, akinek halála után az optimatákkal tartott Antonius ellenében. Később *consul*, s Octavianus legkedvesebb barátja. Történetíró volt. Ő nyitotta Rómában az első közkönyvtárat. PWRE II. 1589. ~25. (6/4)
- Asiologus:** Püspök volt Macedoniában 414 körül. PL XX. col. 527. (0/1)
- Aspar:** **Flavius ~ Ardabur.** Alán származású. 427-ben *consul*, 431–471 között *comes et magister utriusque militiae* Keleten, 431-ben *patricius*, 434-ben Nyugaton *consul* volt. PLRE II. 164. (0/3)
- Asper:** Közelebbről ismeretlen. Sidonius címzettje volt. PL LVIII. col. 867C not. c. (0/1)
- Asterius 1:** 397–398-ban *comes Orientis* volt. PWRE II. 1786. ~ 8.; PLRE II. 171 ~ 1. (0/3)
- Asterius 2:** *Presbyter* és *archidiaconus* volt 456 körül. Seeck 1919. 386. (0/2)
- Asturius:** **Flavius ~.** Ennodius rokona. 449-ben Keleten *consul* volt. Merobaudes apósa, aki 441–443-ban *magister utriusque militiae* Hispaniában. PWRE II. 1878. ~2.; PLRE II. 174 (1/2)
- Athanasius 1:** 295 körül született Alexandriában. Az orthodoxia következetes képviselője, Arius ellenfele volt a Krisztológiai harcban. Alexandria püspöke volt 328. június 8.–373. május 2. között. PWRE II. 1935. ~ 1. (9/17)
- Athanasius 2:** Püspök (?) volt 386 körül. Constantius Victor címzettje. PL XIII. col. 11. (0/4)
- Athanasius 3:** Püspök volt Egyiptomban 458 körül. PL LVIII. col. 1140A. (0/1)
- Atia:** Octavianus anyja volt. Vell. Paternus II. 60.; Suet. Oct. 61. (1/0)
- Attalus 1:** **Priscus ~.** Fia, vagy rokona volt az antiochiai P. Ampeliusnak. 394-ben *vir spectabilis*, 409–410-ben *comes sacrarum largitionum*, ugyanekkor *praefectus Urbis Romae* volt. 409–410-ben Alaric Augustusszá kiáltotta ki, majd csalódván benne, leváltotta. 414–415-ben ismét *Augustus*. Pogány volt. PWRE II. 2177. ~ 19.; PLRE II. 180. ~2. (6/11)
- Attalus 2:** ~ (?) **Gregorius.** 450-ben született, igen fiatalon lett *comes Arelatensis*. Felesége Armentaria, fia Tetricus volt. Stroheker N° 182. (0/1)
- Atticus 1:** **T. Pomponius ~.** Cicero gyermekkori barátja. Szintén lovagrendi családból származott, sohasem törekedett politikai karrierre, még annak ellenére sem, hogy a kor politikai nagyságaival állt szoros barátságban. Kora egyik leggazdagabb embere volt, akinek különösen Epirusban voltak hatalmas birtokai, pénzügyletekkel is foglalkozott. Írt egy elveszett római kronológiát. „Atticus”-nak a görög kultúra szeretetéért hívták, több mint 20 évig élt Athénban. LC 331. (287/443)
- Atticus 2:** Ambrosius címzettje volt. Közelebbről ismeretlen. PL XLII. col. 1107. (2/1)
- Atticus 3:** **Nonius ~ Maximus.** 384-ben *praefectus praetorio Italiae* volt, 397-ben *consul*. *Vir clarissimus et illustris*. Tiburban birtoka volt. PLRE I. 586. Maximus 34. (0/6)
- Atticus 4:** Constantinopolis püspöke volt 406–425 között. Höfer–Rahner I. 683. (1/1)
- Auctor incertus 1:** Hieronymus Stridonensis? (46/1)
- Auctor incertus 2:** Meghatározhatatlan szerző 1 (PL XVII. col. 1159.) (1/0)
- Auctor incertus 3:** Meghatározhatatlan szerző 2 (PL XXI. col. 1165.) (1/0)
- Auctor incertus 4:** Meghatározhatatlan szerző 3 (PL XXI. col. 610.) (1/0)
- Auctus (Acilius?, Aristus?):** Cicero címzettje volt, máshonnan ismeretlen. PWRE II. 2277. (0/1)
- Audax 1:** Augustinus címzettje volt. Közelebbről ismeretlen. PL XXXIII. col. 1076. (1/2)

- Audax 2: Castalius Innocentius** ~. Iulius Nepos alatt *praefectus Urbis Romae* volt. PWRE II. 2277. ~ 1.; PLRE II. 184. (0/1)
- Audentius**: Forum Voconii püspöke volt 449 körül. PL LIV. col. 890. (0/2)
- Aufidius**: Püspök volt Keleten, Damasus címzettje. PL XIII. col. 347C. (0/1)
- Augustalis**: Püspök volt 449 körül Telonensisben. PL LIV. col. 890. (0/3)
- Augustinus: Aurelius** ~. A latin egyházatyák legnagyobbika. 354. november 13-án született Tagastéban. Anyja, Monica keresztény volt, apja, Patricius csak hálalos ágyán keresztelkedett meg. Augustinus tanulmányait Thagastéban és Carthagóban folytatta. Ifjúkorában tizenhárom évig élt együtt élettársával, akitől fia, Adeodatus született. Előbb a manicheizmus vonzotta, 383-as római látogatása alatt azonban megszakította velük a kapcsolatot. 384-ben a mediolanumi császári udvarban kapott állást, s itt Ambrosius beszédeinek hatására kezdett a keresztény tanokkal foglalkozni. 387. április 23-án felvette a keresztséget. 391-ben Thagastéban pappá szentelték. 395–430. augusztus 28. között Hippo püspöke volt. Teológiai munkáiban a hit és az ész, a megismerés, a szabad akarat kérdéseit tárgyalta. Bekapcsolódott kora nagy dogmatikai vitáiba. Mái legnépszerűbb munkái a „Vallomások” és az „Isten országáról”. PWRE II. 2363.; PLRE II. 186. ~ 2. (397/234)
- Aurelia**: ~ **Sabina sive Gaudiosa**. Közelebbről ismeretlen. Seeck 1919. 462. (0/1)
- Aurelianus 1**: 367-ben *praefectus annonae* volt. PWRE II. 2428. ~ 9.; PLRE I. 128. ~ 2. (0/1)
- Aurelianus 2**: Pályáját mint *magister officiorum* (?) kezdte, majd valószínűleg *quaestor sacri palatii* volt. 393–394-ben *praefectus Urbis Constantinopolitanae*, 399-ben pedig *praefectus praetorio Orientis*. A 400. év *consula*. 414–416 között ismét *praefectus praetorio Orientis*, 415. szeptember 5-től *patricius*. A *senatus* arany szobrot állíttatott neki. PLRE I. 128. ~3. (0/34)
- Aurelianus 3**: 395-ben volt *proconsul Asiae*. PLRE I. 129. Aurelianus 5. (0/1)
- Aurelianus 4**: *Vicarius quinque provinciarum* vagy *Italiae* volt 399-ben. Később *vicarius Hispaniarum* lett. PWRE II. 2428. ~ 10.; PLRE II. 199. ~2. (0/3)
- Aurelianus 5**: 438-ban *comes rerum privatarum* volt Keleten. PLRE II. 199. ~4. (0/3)
- Aurelianus 6: Dioscuros ~ Protadius**. 473-ban *praefectus praetorio Galliarum* volt. PWRE II. 2430. ~ 15. (1/0)
- Aurelianus 7**: Az V. és VI. század fordulóján. a burgund királyi udvarban élt. *Vir illustris*, a viennai Avitus barátja volt. Stroheker N° 48. (0/1)
- Aurelianus 8**: Ennodius rokona volt, Galliában élt. 510-től pap, 512-től püspök volt Gallia Narbonensisben. PLRE II. 200. ~8. (0/4)
- Aurelius 1: Antonius** ~. 316-ban volt *praeses Aegypti*. Seeck 1919. 448. (1/0)
- Aurelius 2: Diaconus** volt. Sulpitius Severus címzettje. PL XX. col. 178. (0/3)
- Aurelius 3**: Carthago püspöke volt 391/2–429/30 között. PWRE II. 2432. ~ 14. (36/25)
- Aurelius 4: Mimenius** ~. Közelebbről ismeretlen. Seeck 1919. 459. (0/1)
- Ausonius**: *Vir clarissimus* volt. PLRE I. 138. ~1. (1/0)
- Ausonius 1: Flavius Iulius** ~. A költő Ausonius (2) apja. Híres orvos volt. 341-ben *praeses Augustamnicae*. PLRE I. 139. ~ 6. (0/2)
- Ausonius 2: Decimius Magnus** ~. 375–376-ban *comes et quaestor sacri palatii*, 377–378-ban *praefectus praetorio Galliarum*, 378–79-ben *praefectus praetorio Galliarum, Italiae et Africae*, 379-ben *consul* volt, ezután visszavonult Burdigalába. Keresztény költő. PLRE I. 140. (86/42)
- Ausonius 3**: Püspök volt. Közelebbről ismeretlen. Seeck 1919. 449. (0/1)
- Auspiciola**: Salvianus lánya volt. PL LIII. col. 27B. (2/0)
- Auspicius 1**: Tullum püspöke volt 375–480 között. Höfer–Rahner I. 1115. (1/1)
- Auspicius 2**: Vasio püspöke volt 442 körül. PL LIV. col. 1518. (0/1)
- Auspicius 3**: Arelate püspöke volt I. Leo pápa alatt. PL LIV. col. 890. (0/1)
- Auxanius**: Püspök volt Galliában. Hilarius pápa címzettje. Seeck 1919. 449. (0/1)
- Auxentius 1: Praeses Augustamnicae** volt 342-ben. PWRE II. 2615. ~ 2.; PLRE I. 142. ~ 2. (0/1)
- Auxentius 2**: A cappadociai Mediolanum püspöke, majd 343-ban Alexandria püspöke volt, 359-ben részt vett az ariminumi zsinaton. 374 körül halt meg. Griffe 1947. 192–195. (0/1)
- Auxentius 3**: Püspök volt, az aeliai zsinat résztvevője. Hyeronimus Ep. 92. (0/3)

- Auxentius 4: Flavius Olbius ~ Draucus.** *Patricius* családból származott, *comes ordinis primi* volt 441-ben, 445-ben *praefectus Urbis Romae*. PWRE II. 2616. ~ 6.; PLRE II. 205. ~ 6. (0/1)
- Auxentius 5:** Római arisztokrata. *Praefectus Urbis Romae* volt. PLRE II. 205. ~ 5. (0/1)
- Auxilius 1:** Augustinus címzettje volt. Közelebbről ismeretlen. PL XXXIII. col. 1066. (0/1)
- Auxilius 2:** Grammaticus volt. PL XIX. col. 837A. (0/1)
- Auxonius 1:** *Corrector Tusciae* volt 362-ben, majd 366-ban *vicarius Asianae dioeceseos*. 367–369-ben *praefectus praetorio Orientis*. PWRE II. 2622. ~ 1.; PLRE I. 142. ~ 1. (0/13)
- Auxonius 2:** 381-ben volt *proconsul Asiae*. PWRE II. 2623. ~ 2.; PLRE I. 143. ~ 2. (0/1)
- Auxonius 3:** Püspök volt Galliában, Coelestinus pápa címzettje. PL L. col. 528A. (0/1)
- Aventius:** 384-ben *praefectus Urbis Romae* volt. PWRE II. 2285. PLRE I. 124. (0/1)
- Avianius: C. ~ Hammonius. M.** Aemilius Avianus *libertinus* volt. PWRE I. 2373. ~ 7. (1/0)
- Avidanus:** Rotomagus püspöke volt. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 817A. (1/0)
- Avienus 1: Flavius ~ iunior.** 501-ben volt *consul*. PWRE II. 2391. ~ 5.; PLRE II. 193. ~ 3. (0/2)
- Avienus 2: Rufius Magnus Faustus ~ iunior.** Rómában született, Liguriában nevelkedett. 502-ben volt *consul*. PWRE II. 2391. ~ 4.; PLRE II. 192. ~ 2. (3/23)
- Avitianus 1: Claudius ~.** 362–363-ban *vicarius Africae*. PWRE II. 2394. ~ 1.; PLRE I. 126. (1/3)
- Avitianus 2:** Püspök volt. Közelebbről ismeretlen. Seeck 1919. 449. (0/1)
- Avitus 1: Presbyter** volt Bracarában. Hispaniai származású. PWRE II. 2398. (2/1)
- Avitus 2: Marcus Flavius Eparchius ~.** Augustonometumban született szenatori családból. 437-ben *magister utriusque militiae per Gallias*, 439-ben *praefectus praetorio Galliarum*, 455-ben *praefectus praetorio (praesentalis?)* volt. A nyugati-gót király támogatásával 455–456-ban Augustus. Ricimer összeesküvést szőtt ellene, menekülés közben tisztázatlan körülmények között halt meg. Sidonius Apollinaris apósa volt. PWRE II. 2395. ~ 5.; PLRE II. 196. ~ 5. (0/3)
- Avitus 3: Alcimius Ecdicius ~.** 494–518 között volt Vienna püspöke. Ő térítette katolikus hitre Sigismundust, az ariánus burgundiai trónörököszt és a burgund udvart. PLRE II. 195. ~ 4. (83/21)
- Avitus 4: ~ Aquileiensis.** Ennodius rokona volt, Aquileiában élt. PLRE II. 195. ~ 3. (1/7)
- Axius 1: Q. ~.** *senator* volt, Cicero és Varro baráti körének tagja. Római pénzember, aki Cicerónak is kezelte a pénzét. PWRE II. 2633. ~ 4. (3/0)
- Axius 2: ~ Paulus Bigerritanus.** *Rhetor* volt Burdigalában. MGH AA V/2. 272. (0/1)
- Balbus 1: T. Ampius ~.** Kr. e. 63-ban *tribunus plebis*, Kr. e. 58-ban *praetor*, majd helytartó volt Asiában. Caesar ellensége. PWRE I. 1978. Ampius I. (0/1)
- Balbus 2: L. Cornelius ~ maior.** Gadesből származott, Pompeiustól kapott polgárjogot. A gall háborúban *praefectus fabrorum*-ként szolgált. Kr. e. 40-ben *consul* volt. A polgárháború alatt Caesar ügyének legfontosabb képviselője volt Oppiusszal együtt. PWRE II. 2822. ~ 4. (18/16)
- Balbus 3: C. ~ iunior.** ~ maior unokaöccse. Kr. e. 32-ben *consul* volt. PWRE II. 2822. ~ 4. (4/1)
- Balconius:** Gall püspök volt 448 körül. I. Leo pápa címzettje. PL LIV. col. 1222A. (0/1)
- Bappo:** Augusta Treverorumból való. *Praefectus Urbis Romae* 372-ben. PLRE I. 146. ~ 2. (0/1)
- Barbara:** Római nemes hölgy volt. PWRE II. 2855.; PLRE II. 209. (0/2)
- Barnabas:** *Presbyter* volt. Augustinus címzettje. PL XXXIII. col. 966. (0/1)
- Basiliscus: Flavius ~.** Verina császárné testvére volt, aki 464–467/68-ig *magister utriusque militiae per Thracias*, 465-ben *consul*. 468-ban *magister utriusque militiae praesentalis (?)* volt. 475 januárjától 476 nyaráig Augustus. PLRE II. 212. ~ 2. (0/1)
- Basilius 1: L. Minucius ~.** Caesar egyik gyilkosa volt. *Praetorságot* is viselt. Galliában szolgált mint *tribunus*. Caesar halála után halt meg, egy szolgálója ölte meg. Cic. ad fam. VI. 15. (0/1)
- Basilius 2:** Audensis püspöke volt 381-ben. PL XIII. col. 1195B. (0/1)
- Basilius 3:** Hispaniai származású volt. 382–383-ban *comes sacrarum largitionum* Rómában, 395-ben pedig *praefectus Urbis Romae* volt. PLRE I. 149. ~ 3. (0/4)
- Basilius 4:** 407-ben *comes sacrarum largitionum* volt. PLRE II. 214. ~ 2. (0/1)
- Basilius 5:** Larissa püspöke volt 429 körül. PL L. col. 427. (0/1)

- Basilus 6: Flavius Caecina Decius** ~. 458-ban és 463–465-ben *praefectus praetorio Italiae*, 463-ban *patricius*, és ugyanebben az évben *consul* volt. PLRE II. 216. ~11. (0/6)
- Basilus 7: Presbyter** volt, Leo pápa *legatus*, akit Keletre küldött. PL LIV. col. 926A. (0/1)
- Basilus 8: Aquae Sextiae** püspöke volt. Sidonius címzettje. MGH AA VIII. 421. (0/1)
- Basilus 9:** 451 előtt volt *comes sacrarum largitionum*. PLRE II. 214. ~4. (0/3)
- Basilus 10:** 486-ban *praefectus praetorio Orientis* volt. PLRE II. 214. ~5. (0/1)
- Bassenius:** Közelebbről ismeretlen. Cicero ad Att. VIII. 12C1. címzettje. (1/0)
- Bassianus 1:** Laudensis püspöke volt 374–409 között. Acta SS Ian. II(1863) 221–226. (1/1)
- Bassianus 2:** Ephesos püspöke volt. I. Leo címzettje. PL LIV. col. 1223A. (0/1)
- Bassula:** Sulpitius Severus sógornője volt. Stroheker N° 66. (2/2)
- Bassulus:** Gurdonei előkelő, püspök volt. Ruricius címzettje. MGH AA VIII. 421. (0/1)
- Bassus 1: Septimius** ~. *Praefectus Urbis Romae* volt 317-ben. PLRE I. 157. ~19. (0/21)
- Bassus 2: Iunius** ~. 318–331 között *praefectus praetorio Orientis*, 326-ban *vicarius Italiae*, 331-ben pedig *consul* volt. PLRE I. 154. ~14. (0/12)
- Bassus 3: Vir spectabilis.** Birtoka volt Afrikában. PLRE I. 151. ~8. (1/2)
- Bassus 4: Anicius Auchenius** ~. Beneventumban született. 379–382-ig *proconsul Campaniae*, 382–383-ban *praefectus Urbis Romae* volt. PWRE III. 108. ~24.; PLRE I. 152. ~11. (0/1)
- Bassus 5: Vir clarissimus** volt. PLRE II. 219. ~4. (0/1)
- Bassus 6: Flavius Anicius Anchenius** ~. 425-ben *comes rerum privatarum* Nyugaton. 426-ban, majd 435-ben *praefectus praetorio Italiae* volt. PLRE II. 220. ~8. (0/12)
- Bathanarius:** 401–408 között volt *comes Africae*. PWRE III. 123.; PLRE II. 221. (0/1)
- Bauto: Flavius** ~. Frank származású előkelő, aki 380–385 között *magister militum* volt Nyugaton, 385-ben *consul*. PWRE III. 176.; PLRE I. 159. (1/2)
- Beatus:** Fiatal nemes volt, valószínűleg mediolanumi, aki Rómában tanult. PLRE II. 222. (1/7)
- Bedas (Beflas):** Gall *exorcista* volt. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 816C. (1/0)
- Bellicius: Iunius Valerius** ~. 408–423 között *praefectus Urbis Romae* volt. PLRE II. 223. (1/2)
- Benenatus:** Egyházi személy volt. Augustinus címzettje. PL XXXIII. col. 1069. (1/2)
- Benignus: Turranius Decentius** ~. 399 előtt *praeses Sardiniae* volt, majd 399–400 *vir clarissimus*, *comes ordinis primi* és *vicarius Urbis Romae*. PWRE III. 276.; PLRE II. 224. (0/3)
- Berinthus:** Püspök (?) volt, Iulius pápa címzettje. PL VIII. col. 977A. (1/0)
- Beronicianus: Flavius Leontius** ~. *Vir clarissimus*, *praeses Thaeбайдos*. PLRE I. 161. (0/4)
- Bibianus:** Santonicai orthodox püspök volt. Augustinus címzettje. PL XXXIII. col. 1162. (0/1)
- Bibulus: M. Calpurnius** ~. Cato veje volt. Caesar ellensége, bár társa volt *aedilisként*, *praetorként* és Kr. e. 59-ben *consul*ként is. Kr. e. 62-ben, Syria *proconsula*. A polgárháborúban Pompeius mellett harcolt. PWRE III. 1368. Calpurnius 28. (1/1)
- Bithynicus: Aulus Pompeius** ~. Kr. e. 45-ben *praetor*, majd Szicíliában *propraetor* volt. PWRE XXI. 2061. Pompeius 26. (2/1)
- Boethius 1:** Püspök volt Palesztinában 400 körül. PL XXII. col. 760. (1/0)
- Boethius 2: Anicius Manlius Severinus** ~ **iunior**. Rusticiana fia volt. Rómában nevelkedett. 510-ben *consul*ságot viselt. A gótok szolgálatába állt. Árulás gyanújával bíróság elé állították, megkínozták és 524-ben Ticinumban kivégezték. PWRE III. 596. ~3; PLRE II. 233. ~5. (3/7)
- Bonifacius 1:** Cataquensis püspöke volt. Augustinus címzettje. PL XXXIII. col. 359. (0/3)
- Bonifacius 2: Presbyter** volt Antiochiában 401 és 417 között. PL XX. col. 546. (0/1)
- Bonifacius 3:** Rómában született. Eulalius ellenpápával kellett megküzdenie. II. Theodosius rávette az illyr püspökök átengedésére. Elrendelte, hogy eladósodottak és rabszolgák ne lehessenek pappá. Leveleiben igen világosan kifejti a pápai primatus tételét. Pápa volt 418. december 30.–422. szeptember 4.-ig. PWRE III. 700. ~3. (29/10)
- Bonifacius 4: Tribunus et comes** volt Afrikában. PLRE II. 237. ~3. (10/13)
- Bonifacius 5:** Püspök volt. Gelasius pápa címzettje. PL LX. col. 152C. (0/1)
- Bonosianus:** 410–411-ben *praefectus Urbis Romae* volt. PWRE III. 713.; PLRE II. 240. (0/2)

- Bonosus 1:** *Magister equitum* volt 347-ben. Seeck 1919. 450. (0/1)
- Bonosus 2:** Püspök volt Dardaniában. Gelasius pápa címzettje. PL LIX. col. 22. (1/1)
- Britannius:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL XXIV. col. 681B. (0/1)
- Britto:** Püspök volt 381-ben. A Constantinopolisi második egyetemes zsinat résztvevője. PL XIII. col. 1196. (0/1)
- Brutus 1:** Eldönthetetlen, hogy melyik Brutus. Cic. ad Att. VI. 2. 9.; Cic. ad Att. XII. 37. 1. (3/1)
- Brutus 2:** D. Junius ~. Clodia fia. Kr. e. 77-ben *consul* volt. Latin és görög irodalomban jártas, művelt férfiú. Cicero a jelesebb szónokok közé sorolta. PWRE X. 968. Iunius 46. (0/8)
- Brutus 3:** M. Junius ~. Cicero barátja volt. Részt vett a Caesar elleni merényletben, majd Cassiusszal a köztársaságpártiak kulcsembere volt Görögországban. Philippinél Kr. e. 42-ben vereséget szenvedett és öngyilkosságot követett el. PWRE X. 973. Iunius 53. (41/31)
- Brutus 4:** Q. Caepio ~. Valószínűleg azonos M. Iunius Brutusszal. LC 66. (0/1)
- Brutus 5:** D. Iunius Albinus ~. Galliában Caesar hadseregében szolgált. A polgárháborúban flottaparancsnokként Massiliát támadta. Caesar halála után a *senatust* támogatta, Mutinát védte Antoniusszal szemben, míg Octavianus fel nem mentette. PWRE I. 1314. Albinus 1. (31/17)
- Bubbutius:** Közelebbről ismeretlen. I. Constantinus császár idején élt. PL XLIII. col. 791. (0/1)
- Buleforus 1:** *Rationalis summae rei* volt 349-ben. PWRE III. 1037. ~ 2.; PLRE I. 165. ~1. (0/1)
- Buleforus 2:** 364-ben volt *consularis Campaniae*. PWRE III. 1037. ~ 2.; PLRE I. 165. ~2. (0/3)
- Burgundio:** Neve alapján burgund. Iskoláskorú ifjú. PWRE III. 1063. ~2.; PLRE II. 243. (0/1)
- Byzacenus:** Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 582. (1/1)
- Caecilianus 1:** 311–340-ig Carthago püspöke volt. PWRE III. 1173. ~9. (2/3)
- Caecilianus 2:** Spoletium püspöke volt 352–366 körül. PL VIII. col. 1349C. (0/2)
- Caecilianus 3:** 396/7-ben valamelyik provinciában helytartó volt. 396/7-ben *vir clarissimus, praefectus annonae*, 400-ban *legatus senatus*, 404–405(?) -ben *vicarius Africae*, 405-ben pedig *proconsul Africae*. 408 végén vagy 409 elején ismét *legatus senatus*, 409-ben *praefectus praetorio Italiae* volt. PWRE III. ~1173. ~ 8.; PLRE II. 244. ~1. (1/19)
- Caecina:** A. ~. Volaterrai volt. Cicero a törvény előtt védte. A polgárháborúban mint pompeianus érzelmű, Caesar ellen egy gúnyiratot készített. Ezt a pharsaloszi csata után egy „Querelae” című hízelgő művel kívánta jóvátenni. PWRE III. 1237. ~6. (1/3)
- Caelestinus 1:** Q. Attius Granius ~. *Vir clarissimus* rangú, *consularis Baeticae* volt. PLRE I. 168. (0/1)
- Caelestinus 2:** Közelebbről ismeretlen. Augustinus címzettje volt. PL XXXIII. (0/2)
- Caelestius:** Püspök volt. Seeck 1919. 450. (0/1)
- Caelius 1:** C. ~ (Celius) Calvus. Kr. e. 50-ben Ciliciában Cicero mellett *quaestor* volt, majd Cicero távozása után is tovább irányította a provinciát. LC 69. (1/1)
- Caelius 2:** C. ~. Kr. e. 51-ben *tribunus plebis* volt. PWRE III. 1255. ~7. (7/1)
- Caelius 3:** M. ~ Rufus. Ragyogó szónok és merész szellemű politikus volt. Cicero barátja, aki Kr. e. 59-ben megvádolta C. Antoniust, Kr. e. 56-ban viszont őt vádolták gyilkossággal, ekkor Cicero védte sikeresen, a Catilina összeesküvésbe is belekeveredett. A polgárháború kitörésekor Caesar pártjára állt, Kr. e. 48-ban *praetor* volt, később azonban szembekerült Caesarral. PWRE III. 1266. ~ 37. (14/12)
- Caelius 4:** M. Vinicianus ~. Eleinte Pompeiust segítette Kr. e. 53-ban a *dictatorság* elnyerésében, később Caesarhoz csatlakozott, harcolt vele Pharnaces ellen. LC 71. (1/0)
- Caesar:** Caius Iulius ~ (Kr. e. 100. július 13.–Kr. e. 44. március 15.). Kr. e. 59-ben *consul* volt. Ezután *tribunus, quaestor, aedilis, pontifex maximus, praetor, propraetor, consul* (59, 48, 46–44) Megkötötte Crassusszal és Pompeiusszal az I. *triumvirátust*. Gallia *proconsulaként* meghódította csaknem egész Galliát és expedíciót vezetett Britanniába. A triumviratus Crassus halálával felbomlott és újból kitört a polgárháború. Caesar Hispaniában megverte Pompeius csapatait. Pompeiusszal Pharsalosnál ütközött meg. Pompeiusnak sikerült Afrikába menekülnie, ahol Dionysios kivégeztette. Caesar bosszút állt gyilkosán, hazatért és legyőzte Pompeius fiait. Kr. e. 45-ben örökös *dictatornak* nevezték ki. Kr. e. 44. március Iduján 56 éves korában, az ellene szőtt köztársaságpárti merényletben halt meg. PWRE X. 186. Iulius 131. (141/42)

- Caesarius 1:** Ciliciai származású volt. 362–363-ban *vicarius Asiae*, majd 363–364-ben *comes rerum privatarum*, 365-ben *praefectus Urbis Constantinopolitanae* volt. PLRE I. 168. ~1. (0/1)
- Caesarius 2: Flavius ~.** 386–387-ben *magister officiorum*, majd 395–397-ig *praefectus praetorio Orientis* volt. A 397. év *consula*. 400–403-ig másodszor is *praefectus praetorio Orientis* és *patricius* volt. PWRE III. 1300. ~6.; PLRE I. 171. ~6. (0/32)
- Caesarius 3:** 469/70-ben Cabillonumban született. Lerinumban volt *diaconus* majd *presbyter*. Arelate metropolitája volt 503–543 körül. Augustinus mellett a latin Nyugat legnagyobb hatású szónoka volt, 238 beszéde maradt fenn. Stroheker N° 80.; PWRE III. 1302. ~9. (7/9)
- Caesius: P. ~.** Római lovag volt, Ravennából származott. PWRE III. 1312. ~12. (0/1)
- Caesonianus:** 348-ban *vicarius Africae* volt. PLRE I. 172. (0/1)
- Caesonius: M. ~.** Cicero *aedilis*-társa. A *consul*jelöltségben is társa volt. Az ad Att. I. 1. alapján nem volt valami derék ember. PWRE III. 1317. ~1. (1/0)
- Caianus 1:** Püspök volt, az arzugitanai zsinat résztvevője. PL XX. Col. 1009–1014. (0/1)
- Caianus 2:** Püspök volt, az arzugitanai zsinat résztvevője. PL XX. Col. 1009–1014. (0/1)
- Calenus: Q. Fufius ~.** Kr. e. 60-ban *tribunus plebis*, Kr. e. 59-ben *praetor*, Kr. e. 51–49 között *legatus*, majd Kr. e. 43-ban, 40-ben és 47-ben *consul* volt. PWRE VII. 207. Fufius 11. (0/1)
- Callepius: Rationalis trium provinciarum** volt 340-ben. PLRE I. 173. (0/1)
- Callicrates 1:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (0/1)
- Callicrates 2:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (0/1)
- Callicrates 3:** 468–469-ben *praefectus praetorio Illyrici* volt. PLRE II. 251. (0/2)
- Callicrati:** Püspök volt Macedóniában 414 körül. Innocentius pápa címzettje. PL XX. (0/1)
- Callistianus:** Symmachus levelező partnere volt. MGH AA VI/2. 344. (0/1)
- Calminius:** Arvernumi előkelő volt. MGH AA VIII. 422. (0/1)
- Calpurnianus:** Valamiféle magistraturát viselt 336-ban. PLRE I. 177. (0/1)
- Calvus: C. Licinius ~.** Cicero kortársa volt, jeles szónok és költő. Caesar és Pompeius ellen is írt gúnyverseket. Catullus barátja, aki fiatalon halt meg. LC 146. (0/2)
- Camella (Camilla):** Ennodius rokona volt, feltehetőleg Galliában élt. MGH AA VII. 351. (0/1)
- Camenius: Alfenius Ceonius Iulianus ~.** Régi szenátori családból származott, római házuk a Barberinikertek helyén állt. 381-ben *vicarius Africae*. PLRE I. 474. Iulianus 25. (0/1)
- Camillus: C. ~.** Cicero és Atticus barátja volt. LC 85. (1/0)
- Campanianus: Praefectus annonae** volt. PLRE II. 255. ~1. (1/1)
- Candidianus 1:** Ambrosius címzettje volt. Közelebbről ismeretlen. PL XVII. col. 1108. (1/1)
- Candidianus 2: Flavius ~.** A császár képviselőtében vett részt az ephesusi zsinaton. 431–435 között *comes domesticorum* volt Keleten. PWRE III. 1473. ~4.; PLRE II. 257. ~6. (1/0)
- Candidianus 3:** Caesenai előkelő, de háza volt Ravennában. PLRE II. 257. ~4. (1/1)
- Candidus 1:** Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 582. (0/1)
- Candidus 2:** Ariánus volt. Pacatus címzettje. 350 körül élt. PWRE III. 1473. ~8. (3/1)
- Candorius:** Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 582. (1/1)
- Caninius: Caius Gallus ~.** Cicero és Atticus barátja volt. Kr. e. 56-ban néptribunusként Pompeiust támogatta. PWRE III. 1477. ~3. (2/0)
- Capillutus:** Közelebbről ismeretlen. Ruricius címzettje volt. MGH AA VIII. 422. (0/2)
- Capito 1: C. Ateius ~.** *Consul* volt C. Vobius Postumusszal. PWRE III. 1526. ~7. (0/2)
- Capito 2:** Afrikai donatista püspök volt. I. Constantinus császár idején élt. PL XXXIII. (0/1)
- Capreolus 1:** Közelebbről ismeretlen. Symmachus levelező partnere. MGH AA VI/2. 344. (0/1)
- Capreolus 2: ~ Carthagiensis.** Carthago püspöke volt 430–437-ig. PWRE III. 1548. ~2. (5/0)
- Carosus 1:** Püspök volt 446 körül. PL LIII. col. 677. (1/1)
- Carosus 2:** Illyr metropolita volt 450 körül. PL LIII. col. 1281. (0/1)
- Carosus 3:** *Presbyter* és *archimandrita* volt 450 körül. Leo pápa levelező partnere. Leo Ep. 71. (0/1)
- Carterius:** Neoterius rokona volt, 380 és 390 között háromszor is *praefectus praetorio* volt. 379/380-ban *consul*. PWRE III. 1620. ~1.; PLRE I. 182. (0/2)

- Cassiodorus:** Közelebbről ismeretlen. Gelasius címzettje volt. PL LIX. col. 145D. (0/1)
- Cassius 1:** C. ~. Közelebbről ismeretlen. PWRE III. 1681. ~10. (9/15)
- Cassius 2:** C. ~ **Longinus.** Caesar egyik gyilkosa volt. Kr. e. 53-ban *quaestor*, Kr. e. 52/51-ben *quaestor* Syriában. Kr. e. 49-ben *tribunus plebis* volt. PWRE III. 1727. ~59. (10/7)
- Cassius 3:** Q. ~ **Longinus.** Pompeius *quaestor*a volt Hispaniában. Kr. e. 49-ben *tribunus plebis*. Caesar *legatus*a. Miután Afraniust és Petreius Caesar legyőzte Hispaniában, ide nevezte ki Longinust *propraetornak*. Helytartói tevékenysége azonban kapzsisága miatt a helyi lakosság között elégedetlenséget váltott ki, ezért Caesar eltávolította. PWRE III. 1740. ~70. (0/2)
- Cassius 4:** Közelebbről ismeretlen. Seeck 1919. 450. (0/1)
- Castor:** Apta Iulia Vulgensium püspöke volt 419. június 13. és 426 között. A Menanca kolostor alapítója. Duchesne I. 282. (1/0)
- Castorina:** Hieronymus anyai nagynénje volt. PL XII. col. 938. (0/1)
- Castorius 1:** Tarracói *diaconus* volt. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 817B. (1/0)
- Castorius 2:** Püspök volt Galliában 419 körül. PL XX. col. 756. (0/1)
- Castorius 3:** Maximianus bagai püspök testvére volt. PLRE II. 271. ~1. (0/2)
- Castorius 4:** Fiatal római nemes volt. Ennodius levelező partnere. PLRE II. 271. ~3. (0/1)
- Castrutius:** Közelebbről ismeretlen. Hieronymus levelező partnere. PL XII. col. 938. (0/1)
- Casulanus:** *Presbyter* volt. Augustinus címzettje. PL XXXIII. col. 136. (1/2)
- Cataphronius:** 376–377-ben *vicarius Italiae* volt. Seeck 1919. 450. (0/4)
- Catervius: Flavius Iulius ~.** 379-ben *comes sacrarum largitionum* volt Nyugaton. PWRE III. ~1.; PLRE I. 186. (0/1)
- Catienus:** T. ~. Római lovag volt. LC 94. (0/1)
- Catilina: L. Sergius ~.** Kr. e. 108-ban született. *quaestor*, majd Africa helytartója. 65-ben először jelöltette magát *consulnak*, de P. Clodius zsarolási vádja miatt visszalépett. 64-ben ismét indult, de alulmaradt a választásokon. Kr. e. 63 nyarán Cicero leplezte le összeesküvési kísérletét. (1/1)
- Cato 1: M. Porcius ~ (Uticensis vagy minor).** 30 évesen már *quaestor* volt. Kr. e. 64-ben mint *tribunus plebis* támogatta Cicerót Catilina ellen, ugyanakkor Murena perében vádlóként állt vele szemben. Caesar és Pompeius iránt egyaránt ellenségesen viselkedett. Kr. e. 54-ben *praetor*. Kr. e. 52-ben sikertelenül pályázott a *consul*ságra. Pompeius halála után Utica védelmére rendelték. A thapsusi győzelem után az uticaiak Cato végsőig kitartást akaró szándéka ellenére tárgyalásokba bocsátkoztak Caesarral. Cato elutasítva minden ajánlatot, Kr. e. 46-ban öngyilkosságot követett el Uticában. Politikai tevékenysége vitatott. PWRE XII. 168. Porcius 16. (3/5)
- Cato 2:** 490/91-ben *magister utriusque militiae* volt Keleten. Valószínűleg azonos Cottomenesszel. PLRE II. 272. ~2. (0/1)
- Cattulinus: Aconius ~.** 313–314-ben *praeses Byzaceniae*, ezután 317–318-ban *proconsul Africae* volt. PWRE III. 1795. ~4.; PLRE I. 187. Aco Cattulinus 2. (0/5)
- Cattura:** Salvianus nővére volt. PL LIII. col. 165. (0/1)
- Catullinus 1: Aconius ~ Philomathius.** 338 előtt *praeses Gallaeciae*, 338–339-ben *vicarius Africae* volt, 341-ben *praefectus praetorio Italiae*, majd 342-ben *praefectus Urbis Romae* lett, 349-ben pedig *consul* volt. PWRE III. 1795. ~5.; PLRE I. 187. ~3. (0/5)
- Catullinus 2:** Arvernumban született, valószínűleg kevéssel 461 előtt Sidoniusszal együtt viselt hivatalt (*tribuni et notarii*) Rómában, 461-ben csatlakozott Arelatában Maiorianus udvarához, ahol Sidonius ellenségei egy szatíra kapcsán megpróbálták szembefordítani őket. Valószínűleg *vir clarissimus* volt. PLRE II. 272. ~1. (0/1)
- Catullus: C. Valerius ~.** Lírikus költő volt, Kr. e. 87-ben született Veronában, Rómában halt meg Kr. e. 57-ben. Apja Caesar vendégbarátja volt. Ő maga gyakran csípős hangú költeményekben bírálta a *triumvirt*. PWRE VII. 2353. ~123. (2/0)
- Catulus: Q. Lutatius ~.** Kr. e. 74-ben volt *consul*, az optimaták egyik vezére. Kr. e. 65-ben *ensor*, aki következetesen Cicero mellett állt. (0/1)
- Celantia:** Rangos matróna volt. PLRE II. 274. (1/2)

- Celer:** 411/12-ben *vir clarissimus* volt, 422 előtt valamikor *vicarius Africae*, majd 429-ben pedig *proconsul Africae*. Birtoka volt Hippóban. Donatista volt, Augustinus anti-donatista írásait neki küldte. PWRE III. 1869.~11.; PLRE II. 275. ~1. (0/7)
- Celerus:** *Magister officiorum, senator* volt. MGH AA VI/2. 311. (0/1)
- Celsinus 1: Aurelius ~.** 338–339-ben *proconsul Africae*, majd 341-ben és 351-ben *praefectus Urbis Romae* volt. PWRE III. 1881. ~5.; PLRE I. 192. ~4. (0/3)
- Celsinus 2: ~ Titianus.** Q. Aurelius Symmachus bátyja volt. *Pontifex Vestae et Solis*. 380-ban *vicarius Africae*. PWRE III. 1881. ~6.; PLRE I. 917. Titianus 5. (0/14)
- Celsus 1: Domitius ~.** 315–316-ban volt *vicarius Africae*. PLRE I. 195. ~8. (0/8)
- Celsus 2:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (0/1)
- Celsus 3:** Gurdonei előkelő volt. PLRE II. 279. ~2. (1/4)
- Celsus 4:** Közelebből ismeretlen mediolanumi. Ennodius címzettje. MGH AA VII. 351. (0/1)
- Celticus:** Afrikai püspök volt, részt vett a 425/6-os zsinaton. PL L. col. 423A. (1/0)
- Censorinus: Caelius ~.** *Consularis Numidia* volt 375–378-ban. PWRE III. 1908. ~6. (1/1)
- Censorius:** Antissiodurensis püspöke volt. MGH AA VIII. 422. (1/3)
- Ceraunia:** Namatius felesége volt. PLRE II. 280. (1/6)
- Cerealis: Naeratius ~.** Naeratius Scopius apja, Vulcatius Rufinus és Galla bátyja volt. 352. szeptemberétől 353 decemberéig *praefectus Urbis Romae*, 358-ban pedig *consul* volt. PWRE III. 1981.~6.; PLRE I. 197. ~2. (0/4)
- Ceretius 1:** Püspök volt, Augustinus címzettje. PL XXXIII. col. 1034. (1/1)
- Ceretius 2:** Gratianopolis püspöke volt 450-től. PWRE III. 1979. (1/0)
- Ceretius 3:** *Vir illustris*, Ceretiumből való, az V. és VI. század fordulóján élt. PLRE II. 281. (0/1)
- Ceterius: Diaconus** Ursolentiumban. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 817B. (1/0)
- Chariatus:** I. Leo pápa kortársa volt, Andegavensisi. PL L. col. 1237. (0/3)
- Chariobaudes:** Neve alapján germán származású volt. *Magister utriusque militiae per Gallias* volt 408-ban. Ticinumban halt meg. PWRE III. 2144. PLRE II. 283. (1/2)
- Charisius:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. 817B. (0/1)
- Chilo:** 374-ben *vicarius Africae*, 375-ben ugyanott *proconsul* volt. PLRE I. 201. ~1. (0/3)
- Chlodovecus:** 481/82–511-ig *rex Francorum* volt. 498-ban elfoglalta Burdigalát a nyugati-gótoktól. PLRE II. 288. (0/3)
- Chrestus 1:** Syracusa püspöke volt 314 körül. PL XLIII. col. 786. (1/2)
- Chrestus 2:** Germán előkelő volt, Acindynus bátyja. PL XIX. col. 830C. (0/2)
- Chrisimus:** Pap volt, Augustinus címzettje. PL XXXIII. col. 1059. (0/1)
- Christinus:** Pap volt, Augustinus címzettje. PL XXXIII. col. 1070. (1/1)
- Chromatius:** Aquileiában élt bátyjával, Eusebiusszal és barátjával, Iovinusszal. Aquileia püspöke volt 388–407/8-ban, Hieronymus és Rufinus baráti köréhez tartozott. PWRE III. 2452. ~2. (8/6)
- Chronopius:** Petricori püspöke, részvevője volt 506-ban egy nyugati-gót tanácskozásnak, Stroheker N° 90. (0/1)
- Chrysampelus:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (0/1)
- Chrysaphius 1:** Püspök volt 449 körül Segestában. PL LIII. col. 890. (0/2)
- Chrysaphius 2:** Püspök volt, részt vett a ravennai zsinaton. PL LIV. col. 966A. (1/0)
- Chryseros:** 474/86-ban *praepositus* volt a keleti udvarban. PLRE II. 297. ~3. (0/1)
- Chrysocomas:** Hieronymus ifjúkori társa volt. MGH AA VII. 344. (0/2)
- Cicero 1: M. Tullius ~.** Híres szónok, államférfi volt. Kr. e. 75-ben *quaestor*, 66-ban *praetor*, 63-ban *consul*. 51–47-ig *proconsul*. 43-ban *proscribálták*. PWRE VIIA 827. Tullius 29. (966/713)
- Cicero 2: M. Tullius ~ iunior.** Cicero egyetlen fia volt. Korhely, kicsapongó életet élt. M. Brutust *legatusa*-ként Athénből Macedóniába kísérte. Sextus Pompeius mellett is harcolt. A *triumvirek* apjával együtt őt is *proscribálták*, Octavianus amnesztiát adott neki, *praetorrá* választották, 30. szeptemberétől novemberig *consul* volt. PWRE VIIA 1281. Tullius 30. (16/16)

- Cicero 3: Q. Tullius ~:** A híres szónok öccse volt. Caesar *legatus* Galliában, elkísérte britanniai expedíciójára. Kr. e. 43-ban bátyjával politikai feketelistára került és megölték. PWRE VIIA 1286. Tullius 31. (61/53)
- Cicero 4: Q. Tullius ~ iunior.** Cicero öccsének fia volt. Egykorú ifj. M. Ciceróval, vele együtt nevelkedett Atticus felügyelete alatt. A polgárháborúban az idősebb Cicerók megkérdezése nélkül Caesar pártjára állt és ott Cicero árulójává lett. Kr. e. 45-ben Caesar oldalán harcolt Hispaniában; a *dictator* halála után Antonius mellé állt de csakhamar vele is összekülönbözött. A Cicero ellen kiküldött gyilkosok őt is megölték. PWRE VIIA 1306. Tullius 32. (8/3)
- Cincius: L. ~.** Atticus megbízottja volt Rómában. PWRE III. 2555. ~2. (1/0)
- Clarus 1:** Eleusanus püspöke volt. Ruricius címzettje. MGH AA VIII. 423. (0/1)
- Clarus 2:** Püspök (?) volt Thessaloniciában? Ambrosius címzettje. PL XVI. col. 819. (0/1)
- Classicianus:** Comes volt. Augustinus levelező partnere. PL XXXV. col. 1066. (1/1)
- Claudia:** Sulpicius Severus nővére volt. PL XX. col. 223A. (1/2)
- Claudianus:** 396-ban volt *comes Orientis*. PWRE III. 2651. ~7.; PLRE II. 298. ~1. (0/1)
- Claudius 1: ~ Plotianus.** 313-ban *corrector Lucaniae et Brittorum* volt. Seeck 1919. 460. (0/2)
- Claudius 2:** 321-ben volt *praeses Daciae*. PWRE III. 2667. ~7.; PLRE I. 207. ~2. (0/1)
- Claudius 3:** 349-ben volt *praefectus annonae Alexandriae*. PLRE I. 207. ~3. (0/1)
- Claudius 4: Petronius ~.** 368–370 között volt *proconsul Africae*. PLRE I. 208. ~10. (0/7)
- Claudius 5:** A költő ~ Rutilius Namatianus apja volt. Galliai, aki 389-ben a *consularis Tusciae* tisztet töltötte be. PWRE III. 2667. ~10.; PLRE I. 208. ~6. (0/1)
- Claudius 6:** 396-ban volt *praefectus Urbis Constantinopolitanae*. PLRE II. 300. ~1. (0/4)
- Claudius 7:** Püspök volt, Augustinus címzettje. PL XXXIII. col. 949. (0/1)
- Claudius 8:** Püspök volt Macedoniában 414 körül. PL XX. col. 527A. (0/1)
- Claudius 9: ~ Claudianus.** Az utolsó nagy római pogány költő volt. Klasszikus mintákat követve kora fontos eseményeinek is krónikása volt. PWRE III. 2652. Claudianus 9. (23/0)
- Claudius 10:** Vesontio püspöke volt. MGH AA VI/2. 311. (0/1)
- Claudius 11 (Claudianus):** Római *presbyter* volt. PL VIII. col. 816B. (1/0)
- Clearchus 1:** Threspotiában született 359-től viselt valamiféle hivatalt. 363–366-ban *vicarius Asiae*, 366–367-ben ugyanott *proconsul* volt. 372–373-ban, majd 382–384 között *praefectus Urbis Constantinopolitanae* volt, majd 384-ben *consul*. PLRE I. 211. ~1. (0/16)
- Clearchus 2:** 386-ban *comes Orientis*, 400–402 között *praefectus Urbis Constantinopolitanae*, majd 402–407-ben *praefectus praetorio Illyrici* volt. PLRE I. 213. ~2. (0/7)
- Clementianus:** Közelebbről ismeretlen. Ambrosius címzettje. PL XVI. col. 1083. (0/1)
- Clementius:** *Presbyter* volt Caesaraugustában. PL VIII. col. 817C. (1/0)
- Cleopater:** 435-ben volt *praefectus augustalis*. PLRE II. 304. (0/1)
- Cleopatra:** Ptolemaios Auletes lánya, XII. Ptolemaios nővére. Kr. e. 51–30-ig Egyiptom királynője volt. Caesar segítségével szerezte vissza elvesztett trónját, majd M. Antoniust támogatta az Octavianusszal folytatott hatalmi harcban. Actium után öngyilkos lett. Caesartól született fiát Octavianus megölette, Antoniustól született gyermekeit Octavia nevelte fel. (2/2)
- Clicherius:** 381-ben *comes Orientis* volt. Seeck 1919. 450. (0/1)
- Clodius: Publius ~ Pulcher.** Népszerűségahajhászó ifjú, aki Kr. e. 62-ben Bona Dea ünnepén női ruhában megkörnyékezte Caesar nejét, s ezért bíróság elé állították, de rokonai közbenjárására felmentették. Caesar és Pompeius segítségével megválasztották néptribunnak. Egy sereg törvényt hozatott Caesar érdekében. Felégettette Cicero házát és villáit a polgárháború alatt, Kr. e. 53-ban a *praetorságért* indult. Kr. e. 52-ben Milo szolgálai megölték. PWRE IV. 82. ~48. (1/1)
- Cluvius: C. ~.** Római lovag volt. Caesar Gallia Cisalpinában a földosztó bizottság élére nevezte ki. Nem azonos ~ Puteolanusszal. PWRE IV. ~3. (0/1)
- Coelestinus 1: I. ~.** Rómában született. 430-ban zsinatot tartott Rómában a nestorianusok ellen. Pápasága alatt az afrikai egyház elszakadt Rómától. 21. levelében Augustinust védte az őt ért támadásokkal szemben. Pápa volt 422. szeptember 10.–432. július 27.-ig. (43/31)
- Coelestinus 2:** Püspök volt. Gelasius pápa címzettje. PL LIX. col. 99. (0/2)

- Coelestinus 3:** *Diaconus* volt. Innocentius pápa levelező partnere. Innoc. Ep. 25.11. (1/0)
- Comes:** Feltehetőleg afrikai volt. Augustinus címzettje. Divjak 1981. LXVI. (0/1)
- Consentius 1:** Közelebbről ismeretlen. Augustinus címzettje volt. PL XXXIII. col. 449. (6/3)
- Consentius 2:** Narbói volt. Id. Consentius fia. *Vir clarissimus, tribunus consistorio sacro. Cura palatii* volt Avitus alatt. *Legatus*, akit Constantinopolisba küldtek. 456 előtt cirkuszi játékokat rendezett Rómában. PWRE IV. 911. ~2.; PLRE II. 308. ~2. (0/2)
- Constans 1: Flavius Iulius ~.** I. Constantinus negyedik fia volt. Constantinopolisban nevelték. Itt kiáltották ki 333. december 25-én *Caesarrá*. 337. szeptember 9.-én lett *Augustus*. Magnentius ölte meg. PWRE IV. 948. ~3.; PLRE I. 220. ~3. (64/27)
- Constans 2:** 412 és 414 *magister militum per Thracias*, 414-ben *consul*. PLRE II. 311. ~3. (0/1)
- Constantianus 1:** 382/83-ban *vicarius Ponticae*, 389-ben pedig *praefectus praetorio Galliarum* volt. PWRE IV. 960. ~2.; PLRE I. 222. ~2. (0/9)
- Constantianus 2:** Püspök volt 452 körül Galliában. PL LIII. col. 1107. (1/1)
- Constantinus 1: Flavius Valerius ~ I. (Nagy).** 285 körül született Naissusban. I. Constantius Chlorus és Helena fia. 293-ban *Caesarrá*, 306-ban császárrá kiáltották ki, hosszú háborúskodás során sorra legyőzte ellenfeleit és a *tetrarchia* rendszerét egyeduralommal váltotta fel. Birodalmának megszilárdítása érdekében támogatta a kereszténységet, előmozdította a dogmatikai egység megteremtését. 337-ben halt meg. PWRE IV. 1103. ~2. (526/23)
- Constantinus 2: Flavius Claudius ~ II.** 316-ban vagy 317-ben született Arelatében. Ha 316-ban, akkor I. Constantinus és Fausta császárnő fia, ha 317-ben született, akkor törvénytelen gyermek. 317-ben *Caesar* lett, 320-ban, 321-ben és 324-ben pedig *consul* volt. 337–340 között volt *Augustus*. PWRE IV. 1026. ~3. (21/3)
- Constantinus 3:** Püspök volt Galliában 419 körül. PL XX. col. 756. (0/1)
- Constantinus 4: Flavius ~.** Laodiceában született. 447-ben, 456-ban és 459-ben *praefectus praetorio Orientis* volt, 457-ben *consul*, 457 után pedig *patricius* volt. PLRE II. 317. ~22. (0/5)
- Constantinus 5:** Püspök volt 449 körül Miletusban. Seeck 1919. 382. (0/1)
- Constantinus 6:** *Comes* volt Keleten 451 előtt. PLRE II. 312. ~6. (0/1)
- Constantinus 7:** *Praefectus praetorio* volt 451 előtt. Seeck 1919. 393. (0/1)
- Constantinus 8:** Püspök (?) I. Leo pápa címzettje volt. PL LIII. col. 998. (0/1)
- Constantinus 9:** Jó családban született a cappadociai Caesareában. 471-ben *praefectus praetorio Orientis* volt. Kiváló latin képzettséggel rendelkezett. PLRE II. 312. ~8. (0/4)
- Constantinus 10:** 483-ban volt *praefectus Urbis Constantinopolitanae*. PLRE II. 313. ~9. (0/1)
- Constantinus 11:** Püspök volt. Gelasius pápa címzettje. PL LIX. col. 99. (0/3)
- Constantius 1: Flavius Iulius ~ II.** Nagy Constantinus fia volt. 317-ben született Illyricumban. 317-ben *Caesarrá* választották, 324–361 között *Augustus* volt. PWRE IV. 1044. ~4. (291/31)
- Constantius 2: Flavius ~.** 324–327 között *praefectus praetorio Orientis*, 327-ben *consul* volt. PWRE IV. 1043. ~2.; PLRE I. 225. ~5. (0/6)
- Constantius 3:** Közelebbről ismeretlen. Liberius pápa címzettje volt. PL VIII. col. 1368A. (0/1)
- Constantius 4:** ~ **Victor**. Közelebbről ismeretlen. PL XIII. col. 557–561. (0/3)
- Constantius 5:** Arausica püspöke volt 366–384 körül. PL XVI. col. 754. (0/2)
- Constantius 6:** 374-ben volt *proconsul Africae*. PWRE IV. 1099. ~7. (0/2)
- Constantius 7:** 399-ben *comes sacrarum largitionum* volt Keleten. PLRE II. 318. ~1. (0/1)
- Constantius 8:** Közelebbről ismeretlen. Augustinus címzettje volt. PL XLIII. col. 379. (0/1)
- Constantius 9: Flavius ~III.** Naissusban született. Honorius alatt 411–421 között *comes et magister utriusque militiae* volt Nyugaton. 414-ben, 417-ben és 420-ban *consullá* választották. 415–421 között *patricius*, gyakorlatilag a birodalomrészt korlátlan ura lett, 421. február 8.–szeptember 2-ig *Augustus* volt. PWRE IV. 1099. ~9.; PLRE II. 321. ~16. (2/12)
- Constantius 10:** 424–425-ben *praefectus Urbis Constantinopolitanae*. PLRE II. 318. ~4. (0/3)
- Constantius 11:** Püspök volt 450 körül Galliában. PL LIII. col. 998. (1/2)
- Constantius 12:** Hispaniai volt. Capreolus Carthaginiensis címzettje. PL LIII. col. 847. (3/1)

- Constantius 13:** Lugdunumi *presbyter* volt, a Vita S. Germani Antisiodorensis szerzője. 470 körül élt. Sidonius barátja. PWRE IV. 1103. ~14.; PLRE II. 320. ~10. (1/5)
- Constantius 14:** Liguriában született. 506–507-ben *praefectus Urbis Romae*. PLRE II. 321. ~15.
- Constantius 15:** Octodurum püspöke volt. MGH AA VI/2. 312. (1/1)
- Constantius 16:** Gourdonei volt. A lemovicumi Ruricius fia. PLRE II. 321. ~14. (0/3)
- Constantius 17:** *Vir illustris* volt Liguriában. Ennodius címzettje. PWRE IV. 1103 ~15. (0/2)
- Contumeliosus:** Reiensis püspöke volt, a III. arelatumi zsinat aláírója. MGH AA VI/2. 312. (0/1)
- Cornelia:** Pompeius Magnus felesége volt. LC 145. (0/1)
- Cornelius:** Cypriana férje volt. PLRE II. 326. (0/2)
- Cornificius:** Q. ~. Cicero kollégája volt az *augurságban*. Később néptribun. A polgárháborúban Caesar híve. Kr. e. 56-ban *propraetor* volt Afrikában. P. Sextius megkísérelte elvenni tőle provinciáját. Több csatát vívtak, míg egyikben Cornificius elesett. PWRE IV. 1624. ~8. (7/16)
- Crassipeditus: Furius ~.** Cicero lányának, Tulliának a második férje volt, akivel Piso Frugi halála után házasodott össze. Nem sokáig éltek együtt. Csak annyit tudunk róla, hogy Caesar lelkes híve volt. PWRE VII. 351. Furius 54. (0/1)
- Crassus: M. Licinius ~ Dives maior.** A triumvirátusba mérhetetlen gazdagsága miatt került be. Cinna és Marius *consulsága* alatt Hispániában bujdosott, aztán Sulla alatt Afrikában harcolt. A *senatus* őt küldte Sertorius ellen. Volt *pontifex* és Kr. e. 70-ben és Kr. e. 55-ben *consul*. Kr. e. 65-ben *ensor*, Kr. e. 54-ben Syria *proconsula*. A carthagei csata után a parthusok elfogták és kivégezték. PWRE XIII. 295. Licinius 68. (1/2)
- Crescens 1:** Arpii *diaconus* volt. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 816B. (0/2)
- Crescens 2:** 371–373-ban volt *vicarius Africae*. PWRE IV. 1707. ~7.; PLRE I. 230. ~1. (0/3)
- Crescentius 1: Aurelius ~.** *Praepositus* volt Moesiában. PLRE I. 231. (0/1)
- Crescentius 2:** Püspök volt, részt vett a milevisi zsinaton. PL L. col. 569. (1/0)
- Cresconius 1:** 365-ben *comes metallorum* Nyugaton. PWRE IV. 1708. ~1.; PLRE I. 231. ~1. (0/1)
- Cresconius 2:** Talán azonos ~1-gyel. PL LXII. col. 74B. (1/0)
- Cresconius 3:** Püspök volt, részt vett a milevisi zsinaton. PL L. col. 569. (0/1)
- Cresconius 4:** Püspök volt, részt vett a milevisi zsinaton. PL L. col. 569. (0/1)
- Cresconius 5:** Püspök volt, részt vett a milevisi zsinaton. PL L. col. 569. (0/1)
- Cresconius 6:** Püspök volt, részt vett a milevisi zsinaton. PL L. col. 569. (0/1)
- Cresconius 7:** Püspök volt, részt vett a milevisi zsinaton. PL L. col. 569. (0/1)
- Cresconius 8 (Cristonius):** Afrikai családból származott. Püspök volt. PL L. col. 569. (0/1)
- Cresconius 9:** 409–423-ban volt *tribunus*. PLRE II. 329. ~2. (0/2)
- Cresconius 10:** *Vir illustris* volt. Gelasius pápa címzettje. PL LIX. col. 145A. (0/2)
- Cretio:** 349–361 között volt *comes Africae*. PWRE IV. 1710. ~2.; PLRE I. 231. (0/1)
- Crispinus 1:** Egy provinciában tisztviseelő (?) volt 354-ben. PLRE I. 232. ~4. (0/2)
- Crispinus 2 (Castinus):** 423-ban *comes et magister equitum* volt Nyugaton. PLRE II. 329. (0/1)
- Crispinus 3:** Calamensis püspöke volt. PL XXXIII. col. 197. (1/2)
- Crispinus 4:** Püspök volt, Gelasius pápa címzettje. PL LIX. col. 151. (0/1)
- Crispulus:** Püspök volt, a carthagei zsinat aláírója. PL XX. col. 582. (1/1)
- Culleolus: L. ~.** Kr. e. 59-ben *proconsul* Illyrici volt. PWRE IV. 1744. (1/2)
- Cupiennius: C. ~.** Kr. e. 44-ben *praetor designatus* volt. PWRE IV. 1760. ~2. (0/1)
- Cupitus:** Hivatalnok volt Belgica primában. PLRE I. 234. (0/2)
- Curio 1: C. Scribonius ~ maior.** Sulla híve volt, Kr. e. 76-ban *consul*, Kr. e. 63-ban Catilina egyik leghatározottabb ellenfele, aki Kr. e. 58-ban támogatta Cicerót Clodius ellen. PWRE IIA 862. Scribonius 10. (4/8)
- Curio 2: C. Scribonius ~ minor.** Kr. e. 84. körül született, Kr. e. 52-ben elvette Clodius özvegyét. Kr. e. 51-ben *pontifex* volt, Kr. e. 50-ben *tribunus plebis*. Korábban az optimaták híve volt. Kr. e. 50-ben Caesar kifizette tetemes adósságait. Megakadályozta az 50-es év kísérleteit, Caesar galliai *proconsulatusáról* való leváltását. Kr. e. 50. dec. 10-én, *tribunatusa* lejártával Caesarhoz ment. Kr. e. 49. jan. 1-jén ő adta át a

- senatus*nak Caesar levelét. Caesar *legatus*aként elfoglalta Siciliát, majd átkelt Afrikába, ahol hadseregével együtt elpusztult. PWRE IIA 867. Scribonius 11. (0/1)
- Curius 1:** Kr. e. 65-ben *consul*jelölt volt. PWRE IV. 1839. ~1. (0/1)
- Curius 2:** M'. ~. Cicero és Atticus barátja, C. Coelius Calvus rokona. Római kereskedő volt Patraeban. PWRE IV. 1840. ~6. (3/4)
- Curtius:** 407–408-ban *praefectus praetorio Italiae et Africae* volt. PLRE II. 331. (0/5)
- Cylinnius:** Gall püspök volt. Augustinus címzettje. PL XXXIII. col. 991. (0/8)
- Cynegius:** Aemilius Florus Paternus fia. Hispaniai volt. 381–3-ban *comes sacrarum largitionum*, 384-től *praefectus praetorio Orientis*, 388-ban *consul*. PLRE I. 235. ~1. (0/73)
- Cyprianus 1:** *Presbyter* volt. Hieronymus levelező partnere. PL XXX. col. 953. (1/1)
- Cyprianus 2:** Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 582. (1/1)
- Cyprianus 3:** Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 564B. (1/1)
- Cyryllus 1:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (0/1)
- Cyryllus 2:** Hierosolyma püspöke volt. Következésként harcolt az ariánusok ellen. 387-ben halt meg. PL VIII. col. 946C. (4/1)
- Cyryllus 3:** Alexandria püspöke volt 412. október 17. és 433. szeptember 17. között. Keményen fellépett a pogányok, a zsidók és az ariánusok ellen. PL XXXIII. col. 1094. (13/17)
- Cyrus: Flavius Taurus Seleucus** ~. Egyiptomi származású költő volt. 426-ban és 439-ben *praefectus Urbis Constantinopolitanae*, ezután 439–441 között *praefectus praetorio Orientis*, 441-ben pedig *consul* volt. PLRE II. 336. ~7. (0/22)
- Cytherius:** Paulinus Nolanus levelező partnere volt. PL LXI. col. 615. (0/1)
- Daducius:** Paulinus Nolanus kortársa volt. PL LXI. col. 77C. (0/1)
- Dagalaifus:** 361–363-ban *comes domesticorum* volt Constantinopolisban. 363–364-ben *magister equitum*, majd 364–366-ban *magister peditum* Galliában. 366-ban *consul* volt. PLRE I. 239. (0/1)
- Dalmatius 1:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (0/1)
- Dalmatius 2:** I. Constantius és Flavia Maximiana legidősebb fia, I. Constantinus féltestvére volt. 383-ban *consul*. PWRE IV. 2455. Delmatius 2. (0/3)
- Damasus:** Lusitaniai születésű volt, a IV. század egyik legjelentősebb pápája. 368-ban és 370-ben Rómában zsinatokat tartott az ariánusok ellen, részt vett 381-ben a második constantinopolisi egyetemes zsinaton. Több templomot építtetett Rómában, megbízta Hieronymust a Biblia fordításával. Pápa volt 366. október 1.–384. december 11-ig. DHGE XIV. 48–53. (41/20)
- Daniel:** ~ *Stylites*. 409 körül született Samosatában. 493 körül halt meg, Püspök volt 460 körül. DHGE XIV. 73. (0/1)
- Danius:** Püspök volt Antiochiában. Iulius pápa címzettje. PL VIII. col. 879. (1/1)
- Daphnus:** Gall püspök Vasióban. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL XI. col. 1534. (2/0)
- Dardanus: Claudius Postumus** ~. Pályája kezdetén *consiliarius* volt Vienenensis provinciában, majd valószínűleg *magister scrinii libellorum*, és talán *quaestor sacri palatii* is. 401–4-ben vagy 416/7-ben és 412–13-ban *praefectus praetorio Galliarum*. Birtoka volt Narbonensis secundában. Segusteróban keresztény közösséget hozott létre Theopolis néven. PLRE II. 346. (2/4)
- Darius 1:** *Consiliarius* volt Keleten 382-ben. PWRE IV. 2212. Dareios 11.; PLRE I. 243. (0/1)
- Darius 2:** *Vir illustris* volt. Afrikában élt. Augustinus levelező partnere. PLRE II. 347. ~2. (5/2)
- Darius 3:** 436–437-ben *praefectus praetorio Orientis* volt. PLRE II. 343. ~3. (0/3)
- Decentius:** Eugubino püspöke volt 416-ban. Höfer–Rahner III. 183. ~3. (0/1)
- Decius 1: Caecina ~ Albinus.** 392 előtt *notarius*, 397–98-ban *proconsul Campaniae*, 398–401 között *quaestor sacri palatii*, 401–402-ben *praefectus Urbis Romae* volt. PLRE I. 35. ~10. (0/7)
- Decius 2:** 401/2-ben *praefectus Urbis Romae* volt. PWRE IV. 2277. ~4. (0/1)
- Decoratus:** Spoletiumi arisztokrata családból származott. 524-ben volt *quaestor sacri palatii*. PLRE II. 350. ~1. (0/3)
- Deiotarus:** Domnori fia volt. Galatiai *tetrarcha*, majd a rómaiaknak Ázsiában tett szolgálataiért a *senatus*tól Kis-Armeniát kapta meg jutalmul, de mert a polgárháborúban Pompeius pártján állt, királyi címét megtagyva Caesar elvette tőle. Kr. e. 45-ben Caesar elleni merénylet címén vádat emeltek ellene, ekkor

- Cicero védte. Caesar halála után országait ismét visszafoglalta, s előbb M. Brutusszal, majd Augustusszal szövetekezett. Kr. e. 40-ben halt meg. PWRE IV. 2401 ~ 2. (2/1)
- Delphinus 1:** Burdigala püspöke volt 380–401/3-ig. Fellépett a priscillianisták ellen. Ott volt a 380-as zarágosai és a 385-ös burdigalai zsinaton. Höfer–Rahner III. 211. (3/6)
- Delphinus 2:** Püspök volt, részt vett a milevisi zsinaton. PL L. col. 569. (0/1)
- Demetrianus:** *Praefectus annonae Africae* volt 369–372-ben. PLRE I. 247. ~2. (0/2)
- Demetrias 1:** Petronius Probianus vagy Anicius Paulus felesége volt. PLRE I. 247. (0/1)
- Demetrias 2:** Előkelő születésű római hölgy volt, Anicius Hermogenianus Olybrius lánya. PWRE IV. 2767. ~ 9.; PLRE II. 351. (0/3)
- Demetrias 3:** Pelagius volt. Augustinus címzettje. PL XXXIII. col. 1094. (0/2)
- Deogratius:** *Diaconus* volt Carthagóban. Augustinus címzettje. PL XXXIII. col. 370. (3/4)
- Desideratus:** *Vir clarissimus* volt. PLRE II. 355. (0/1)
- Desiderius 1:** Ambrosius címzettje volt. Közelebbről ismeretlen. PL XVI. (0/1)
- Desiderius 2:** Hieronymus régi római barátja volt. PLRE II. 355. (1/3)
- Desiderius 3:** Közelebbről ismeretlen. Sulpicius Severus címzettje. PL XX. col. 159. (0/1)
- Desiderius 4:** Serenilla bátyja volt. 385-ben *vicarius*. PWRE V. 250. ~2.; PLRE I. 250. ~2. (0/5)
- Desiderius 5:** Neapolis (?) püspöke volt 347-ben a sardicai zsinat idején. PL VIII. col. 741B. (0/2)
- Desiderius 6:** *Presbyter* volt. Paulinus Nolanus levelező partnere. PL LXI. col. 257. (0/2)
- Desiderius 7:** I. Leo pápa kortársa volt. PL LIV. col. 1239A. (0/1)
- Deuterius 1:** A mauretaniai Caesariensiumban volt *diaconus*. PL VIII. col. 817C. (1/0)
- Deuterius 2:** **Pompeius** ~. Thamugad püspöke volt. PLRE I. 250. (0/1)
- Deuterius 3:** Püspök volt 419 körül. Seeck 1919. 340. (0/1)
- Deuterius 4:** Mediolanumban grammaticát tanított. *Vir spectabilis* volt. PLRE II. 356. ~3. (0/4)
- Devota:** Ambrosius címzettje volt. Közelebbről ismeretlen. PL XVI. (0/1)
- Dexter 1:** **Nummius Aemilianus** ~. Pacianus barcinói püspök fia. 379–387-ben *proconsul Asiae*. 387-ben *comes rerum privatarum* Keleten. 395-ben *praefectus praetorio Italiae*. Keresztény volt, történeti művet írt. Hieronymus neki dedikálta a „*De viris illustribus*”-t. PLRE I. 251. ~3. (0/9)
- Dexter 2:** **Flavius Lucius** ~. Barcino püspöke volt 430 körül. PL XXXI. col. 49. (2/0)
- Dictorius (Decterius):** Püspök volt Palesztinában. PL XXII. col. 759. (0/1)
- Didymus 1 (Didymius):** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (0/1)
- Didymus 2:** Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 582. (9/1)
- Dignus:** Afrikai donatista püspök volt. I. Constantinus császár idején élt. PL XXXIII. (0/1)
- Diminator (Dominator):** Ennodius barátja volt. MGH AA VII. 352. (0/1)
- Diocles:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (0/1)
- Diodorus:** Haruspex volt. PL XIX. col. 832D. (0/1)
- Diogenianus:** 414–415-ben *tribunus voluptatum* volt. *Vir clarissimus* rangot viselt Carthagóban. PLRE II. 361. ~2. (0/1)
- Dionysios 1:** **M. Pomponius** ~. Atticus *libertinusa* volt, akit Cicero tudományos felkészültsége miatt nagyon megkedvelt és felvette házitanítónak öccse fia mellé, de akit később hálátlan viselkedése miatt nehezteléssel bocsátott el. PWRE V. 914. ~76. (1/1)
- Dionysios 2:** 314-ben *vicarius* volt Keleten. PWRE V. 914. ~84. (0/1)
- Dionysios 3:** Alexandria püspöke volt. PL VIII. col. 929A. (0/2)
- Dionysios 4:** Mediolanum püspöke volt 351-től. Hefele–Leclercq I. 872–877. (0/2)
- Dionysios 5:** Lydda vagy Diospolitanum püspöke volt. PL XXIX. col. 771. (1/1)
- Dionysios 6:** **Flavius** ~. Szicíliaiban született. 328–329-ben *consularis Phoenice*, 329–335 között *consularis Syriae*, 335-ben *comes consistorianus*. Befolyásos előkelő volt Constantinopolisban. PWRE V. 914. ~85.; PLRE I. 259. ~11. (0/2)
- Dionysios 7:** 400-ban orvos volt Rómában. PWRE V. 915. ~88. (0/2)
- Diophantus:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (0/1)
- Dioscuros 1:** 444–451 között volt Alexandria *patriarchája*. (454†) DHGE XIV. 508–514. (0/1)
- Dioscuros 2:** Görög származású. Zenobius bátyja volt. PLRE II. 367. ~2. (2/2)

- Dioscuros 3:** Lyciában született. 467 előtt *praefectus Urbis Constantinopolitanae*, 472–475-ben és 489-ben *praefectus praetorio Orientis*. PWRE V. 1086. Dioscorus 3.; PLRE II. 367. ~5. (1/10)
- Dioscuros 4:** Hormisda és Symmachus pápák alatt *diaconus papae* volt. MGH AA VII. 352. (0/1)
- Diotimus: Flavius Pionius** ~. 405-ben *vice sacra iudicans proconsul Africae* volt. PWRE V. 1149. ~15.; PLRE II. 368. ~2. (0/3)
- Dolabella: P. Cornelius Lentulus** ~ (Kr. e. 69–43). Kr. e. 51-ben Cicero lányát, Tulliát vette feleségül. A polgárháborúban Görögországba kísérte Caesart. Volt néptribun, ezután Caesar magával vitte Afrikába és Hispaniába. Caesar meggyilkolása után Antonius mellé *consul*nak választották és a nép lázongását igen keményen elfojtotta. Következő évben Ázsia provinciában Treboniust megölte, amiért a *senatus* a haza ellenségévé nyilvánította. Cassius körülfogta Laodiceában, ekkor öngyilkosságot követett el. PWRE IV. 1300. Cornelius 141. (12/12)
- Dominator:** 398–399-ben volt *vicarius Africae*. PWRE V. 1302.; PLRE II. 369. (0/2)
- Domitius 1: Cn. ~ Calvinus.** Kr. e. 62-ben L. Valerius Flaccus *legatus* volt Ásiában. Viselte a *praetorságot*, Kr. e. 59-ben *tribunus plebis* és Kr. e. 53-ban *consul*. A polgárháború alatt mint Caesar *legatus* harcolt Afrikában, de Armeniában kemény vereséget szenvedett Nicopolisnál Pharnaces pontusi királytól, szövetségesével, Deiotarusszal együtt, s egész serege feloszlott. Kr. e. 42-ben újra *consul* volt, később diadalmenetet is tartott. PWRE V. 1419. ~43. (1/3)
- Domitius 2: Cn. ~ Ahenobarbus.** Kr. e. 55-ben *praetor* volt. PWRE V. 1328. ~23. (0/1)
- Domitius 3: L. ~ Ahenobarbus.** Cn. ~ Ahenobarbus apja. Cicero barátja és Caesar ellensége. Mint *praetor*, Cicerót védte Clodius ellen. Segítette a *consulság* elnyerésében is. Kr. e. 54-ben *consul*. Pompeianus. A *senatus* Caesar hazarendelése után őt nevezte ki Galliába. Corfinium bevételekor fogságba esett, de mint a többieket, Caesar őt is szabadon engedte. Ezután ismét Pompeius táborába ment. A pharsalusi csatában halt meg. PWRE V. 1333. ~27. (4/3)
- Domitius 4:** Augustonemetumban és Narbóban élt. Grammaticát tanított. PLRE II. 371. ~2. (0/1)
- Domnica (Dominica):** Hosius felesége, Ennodius rokona volt. Valószínűleg Galliában élt. PWRE V. 1521. 12. (0/2)
- Domnicius:** Sidonius Apollinaris barátja volt. Lugdunumban élt. Stroheker N° 104. (0/1)
- Domnio:** Először pénzügyi hivatalnok volt, majd *proconsul Asiae*. Antiochos apósa. Hieronymus levelező partnere. PWRE V. 1526. ~2. (1/1)
- Domnulus:** Afrikai származású, *quaestor* volt Arelatében. PLRE II. 374. ~1. (0/2)
- Domnus: Consularis Siciliae** volt 368-ban. PWRE V. 1526. ~1.; PLRE I. 267. ~ 2. (0/1)
- Donatianus 1: Crepereius** ~. PWRE V. 1532. ~1.; PLRE I. 267. ~4. (0/1)
- Donatianus 2:** Püspök volt 411 körül. PL XLVIII. col. 400. (1/3)
- Donatianus 3: Prima sedis apostolorum,** az arzugitanai zsinat résztvevője volt. PL XX. Col. 1009–1014. (0/1)
- Donatus 1:** A Villa Mutugennában élt Hierosolymában. Birtokai voltak az afrikai Sinitiben és Hippóban is. 408-ban *proconsul Africae* volt. PLRE II. 375. ~1. (1/7)
- Donatus 2:** Püspök volt, részt vett a milevisi zsinaton. PL L. col. 569. (2/0)
- Donatus 3:** Püspök volt, részt vett a milevisi zsinaton. PL L. col. 569. (1/0)
- Donatus 4:** Püspök volt, részt vett a milevisi zsinaton. PL L. col. 569. (1/0)
- Donatus 5:** Carthago püspöke (?) volt 347-ben a sardicai zsinat idején. (0/1)
- Donidius: Vir spectabilis** volt Arvernumban. PWRE V. 1548.; PLRE II. 376. (1/1)
- Dorotheus:** Közelebből ismeretlen. Augustinus címzettje. Divjak 1981. LIX. (0/1)
- Dorus:** Beneventum püspöke volt 448 körül. PL LIII. col. 709. (0/1)
- Dracilianus: Agens vicem praefectus praetorio Orientis** volt 326-ban. PLRE I. 271. (0/2)
- Dracontius 1: Domitius** ~. *Magister privatae, rei privatae Africae* volt 320–321-ben. PWRE V. 1635. ~1.; PLRE I. 272. ~4. (0/2)
- Dracontius 2: Antonius** ~. *Vicarius Africae* volt 364–367-ben. PLRE I. 271. ~3. (0/17)
- Drepanius 1: Latinus Pacatus** ~. Nitiobrogesben született költő, Ausonius barátja volt. 390-ben *proconsul Africae*, 393-ban *comes rerum privatarum* volt Keleten. PLRE I. 272. (0/7)
- Drepanius 2 ~ Florus.** Galliában élt az V. században. PL LXI. col. 1088. (3/0)

- Dulcitus 1:** *Consularis Aemiliae* volt 357-ben. PWRE V. 1784. ~3.; PLRE I. 273. ~3. (0/2)
- Dulcitus 2:** *Vir spectabilis* rangú, *tribunus et notarius*. Laurentius római püspök testvére volt. PLRE II. 381. ~1. (0/2)
- Dynamius 1:** Római előkelő volt. PLRE II. 382. ~1. (1/2)
- Dynamius 2:** Püspök volt Galliában 452 körül. PL LIII. col. 1111. (1/1)
- Dynatus:** Nicopolis püspöke volt. PL L. col. 427. (0/1)
- Eburius:** Püspök volt Eboracumban. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 817B. (1/0)
- Ecdicia:** Augustinus címzettje. Vallásos hölgy volt. PLRE II. 383. (1/1)
- Ecdicius 1:** ~ **Olympus**. 362-ben volt *praefectus Aegypti*. Seeck 1919. 459. (0/2)
- Ecdicius 2:** A 360-as ariminumi zsinat aláírója volt. PL X. col. 705B. (8/0)
- Ecdicius 3:** Arvernumi előkelő. Sidonius Apollinaris sógora. Anthemius alatt *comes et magister utriusque militiae per Gallias* (467–472), 474–475-ben *patricius* volt. PLRE II. 383. ~3. (0/4)
- Edasius:** Fiatal arisztokrata volt. PWRE V. 1932.; PLRE II. 385. (0/1)
- Egnatius: C. Maximus** ~. Atticus szomszédja volt, *senator*. Kr. e. 53-ban *praefectus*, Kr. e. 43-ban *proscribálták*. PWRE V. 1997. ~26. (1/0)
- Elaphius:** Segodunumi volt. Közelebbről ismeretlen. PLRE II. 387. ~3. (0/2)
- Eleusius:** Keleten volt tisztviselő, 359-től Cyzikus püspöke. PLRE I. 277. (0/2)
- Eleutherius:** *Vir spectabilis*, *vicarius* vagy *praefectus* volt PWRE V. 2351. ~9. (0/1)
- Elpidius (Helpidius):** *Diaconus* volt Lugdunensisben, Theodrich király orvosa. MGH AA VI/2. 315. (1/1)
- Emeritus 1:** Donatista püspök volt Mauretania Caesariensisben (?). PL XXXIII. col. 296. (0/2)
- Emeritus 2:** Püspök volt 411 körül. A carthagói zsinat aláírója. Seeck 1919. 322. (0/1)
- Emmanuelis:** Pap volt Constantinopolisban, I. Leo címzettje. PL LIII. (0/1)
- Energumenus:** Egyházi személy volt, Ambrosius címzettje. PL XVI. (0/2)
- Ennodius 1:** *Comes rerum privatarum* volt Nyugaton 458-ban. PLRE II. 392. (0/1)
- Ennodius 2: Magnus Felix** ~. 473–74-ben született galliai arisztokrata családból. Szülei kora ifjúságában meghaltak, egy nagynénje nevelte. Mediolanumban retorikát tanított, 503-ban *diaconus* lett, majd 513-tól Ticinum püspöke volt. 521-ben halt meg. A klasszikus latin irodalom kiváló ismerője volt. PWRE V. 2629. ~4.; PLRE II. 399. ~3. (334/48)
- Ennoius:** *Proconsul Africae* volt 395-ben. PLRE I. 278. (0/8)
- Eortasius:** A 360-as ariminumi zsinat aláírója volt. PL X. col. 705B. (8/0)
- Eparchius:** Püspök volt Arelatéban (?) 452-ben. I. Leo pápa címzettje. PL LIII. col. 1111. (2/1)
- Ephronius:** Tricassesben élt. Lupus címzettje volt. MGH AA VIII. 425. (1/0)
- Epictetus:** Centumcellis püspöke volt. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 817D. (2/0)
- Epinicus:** Phrygiai volt. 474 előtt *comes rerum privatarum*, 474-ben pedig *comes sacrarum largitionum* volt Keleten, 475-ben *praefectus praetorio Orientis*, ezután 478-ban *praefectus Urbis Constantinopolitanae* lett. PWRE VI. 185. ~9.; PLRE II. 397. (0/2)
- Epiphanius 1:** 310 körül, valószínűleg zsidó családban született. 367–403 között Salamina püspöke volt. 403 májusában halt meg. PWRE VI. 193. ~3. (3/1)
- Epiphanius 2: Flavius Annus Eucharius** ~. 412-ben volt *praefectus Urbis*. PWRE VI. 193. ~2. (1/3)
- Epiphanius 3:** 446-ban *lector*, 466–496 között Ticinensis püspöke. PWRE VI. 194. ~4. (0/2)
- Equitius: Flavius** ~. Pannóniai származású volt. 364-ben *tribunus scholae primae scutariorum*, majd 364–65-ben *comes rei militaris per Illyricum* volt. 365–375-ig *comes et magister militum per Illyricum*, 474-ben pedig *consul* volt. PWRE VI. 321. ~1.; PLRE I. 282. ~2. (0/2)
- Eraclius:** *Presbyter* volt, Augustinus címzettje. PL XXXIII. col. 966. (0/1)
- Eriphius:** Philomathius nemzetségéből származó lugdunumi arisztokrata volt. PLRE II. 400. (1/1)
- Eros:** Atticus gazdasági intézője volt. PWRE VI. 542. ~7. (2/1)
- Erythrius 1: Flavius Ulpus** ~. 384–385-ben *vir clarissimus* rangú, előbb *praeses Thebaidos*, majd 388-ban *praefectus augustalis* volt. PWRE VI. 601. ~1.; PLRE I. 283. (0/1)
- Erythrius 2:** Egyiptomi származású. 466-ban, 472-ben, majd harmadszor 474–491 között is *praefectus praetorio Orientis* volt. PWRE VI. 602. ~3.; PLRE II. 401. ~1. (0/21)

- Euagrius 1:** Először 326-ban, majd 329–331 valamint 336–337 között volt *praefectus praetorio Orientis*. PWRE VI. 830. ~1.; PLRE I. 284. ~2. (0/14)
- Euagrius 2:** *Praefectus augustalis* volt 389–392-ben. Segített Theophilus alexandriai patriarchának a pogány templomok lerombolásában. PWRE VI. 832. ~5.; PLRE I. 286. ~7. (0/1)
- Euagrius 3:** Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 582. (1/1)
- Euagrius 4:** *Presbyter* volt Antiochiában. Hieronymus Ep. 15. 5. (0/1)
- Eubolidas: Iulius ~.** *Vir clarissimus, corrector Tusciae, praefectus aerarii sacri Saturni*, 344-ben *vicarius Africae*, Interamna patrónusa volt. PWRE VI. 869. Eubulidas 3.; PLRE I. 287. (0/1)
- Eubulos:** 435-ben *quaestor sacri palatii* volt Keleten, rangja *vir spectabilis*, 436-ban *praefectus praetorio Illyrici* tiszteletét töltötte be. PWRE VI. 877. ~13.; PLRE II. 403. (0/3)
- Eucarpus:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (8/1)
- Eucharius 1:** *Proconsul Palaestinae* volt 383-ban. PWRE VI. 880. ~1.; PLRE I. 288. (0/1)
- Eucharius 2:** *Proconsul Africae* volt 412-ben. PWRE VI. 880. ~3.; PLRE II. 404. ~1. (0/1)
- Eucherius 1: Flavius ~.** *Comes sacrarum largitionum* volt 377–379-ben, ezután *consul* lett 381-ben. PWRE VI. 882. ~1 és 2.; PLRE I. 288. ~2. (0/2)
- Eucherius 2:** Szenátori családból származott. Lerinumban pap, majd 440-től Lugdunum püspöke volt. 450-ben halt meg. PWRE VI. 883. 14.; PLRE II. 405. ~3. (21/0)
- Eucherius 3:** *Vir illustris*, biturigai *senator* volt. PLRE II. 406. ~4. (0/16)
- Eudomius:** Melanthia férje. Lemovicumi előkelő, aki a vizigót udvarban élt. PLRE II. 409. (0/1)
- Eudoxia: Licinia ~.** 422-ben született. II. Theodosius és Aelia Eudocia lánya volt. 439–462-ig *Augusta*. PWRE VI. 925. ~2.; PLRE II. 410. ~2. (1/3)
- Eudoxius 1:** Germanicia (330–341), Antiochia (357–360) és Constantinopolis (360–364) ariánus püspöke volt. 300-ban született Germaniciában. Antiochiában tanult. PWRE VI. 928. ~5. (0/1)
- Eudoxius 2:** Capraria sziget kolostorának apátja volt. PL XXXIII. col. 187. (0/1)
- Eudoxius 3: Flavius ~.** *Comes sacrarum largitionum* volt 427-ben. PLRE II. 412. ~5. (0/4)
- Eudoxius 4: Flavius ~.** 440-ben *comes rerum privatarum* volt Keleten, majd 442-ben *consul*. PWRE VI. 927. ~3.; PLRE II. 413. ~6. (0/2)
- Eudoxius 5:** Caesarius fia, Libanios tanítványa volt. PWRE VI. 927. Eudoxios 1. (1/1)
- Eufrates:** *Presbyter* volt. Augustinus címzettje. PL XXXIII. col. 583. (0/1)
- Eugarus: Abgarus ~.** 451 előtt *praefectus praetorio* és *patricius* volt. PLRE II. 1. ~2. (0/1)
- Eugenetes (Eugenius):** *Vir illustris*. 506-ban *quaestor sacri palatii* volt Theoderich ravennai udvarában, 507-ben pedig *magister officiorum*. PWRE VI. 985. ~2. PLRE II. 414. (0/10)
- Eugenius 1:** Római *diaconus* volt. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 816B. (1/0)
- Eugenius 2:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (0/1)
- Eugenius 3:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (0/1)
- Eugenius 4: Flavius ~.** 392 előtt *magister scrinii*, 392–394 között pedig *Augustus* volt, Arbogastes kiáltotta ki. PWRE VI. 986. ~5.; PLRE I. 293. ~6. (0/1)
- Eugenius 5:** Püspök volt Macedoniában 414 körül. Innocentius pápa címzettje. Innoc. Ep. 17. (0/1)
- Eugenius 6:** Püspök volt 452 körül Galliában. PL LIII. col. 1111. (1/1)
- Eugenius 7:** Carthago püspöke (?) volt 484 körül. PL LVIII. col. 269A. (1/0)
- Eugippius:** Ennodius tanítványa volt, 530-ban *presbyter*, majd Castellum Lucullanum apátja lett. Megírta Szent Severinus életét és ő állította össze a középkorban igen kedvelt szöveggyűjteményt Augustinus műveiből. 533-ban halt meg. PWRE VI. 988. (1/2)
- Eugrammius:** *Vicarius* volt 364-ben Keleten. PLRE I. 293. (0/1)
- Eulalius 1:** Püspök volt 452 körül Galliában. PL LIII. col. 1111. (1/2)
- Eulalius 2:** Püspök volt. Ennodius levelező partnere. MGH AA VIII. 353. (1/2)
- Eulogius 1:** 395–396-ban *comes rerum privatarum* volt. PLRE I. 294. ~2. (0/5)
- Eulogius 2:** Hierosolyma püspöke volt. Hieronymus Ep. 92. (0/1)
- Eulogius 3:** 451 októbere előtt volt *praefectus praetorio Illyrici*. PLRE II. ~4. (0/1)
- Eumathius (Eumacius?):** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (8/1)

- Eumelius:** *Vicarius Africae* volt 316-ban. PWRE VI. 1078.; PLRE I. 294. (0/3)
- Eumenes:** Galliai volt. I. Constantinus császár idején élt. PL VIII. col. 619D. (2/0)
- Eumenius:** Görög családból származott. Augustodonumi volt. PL VIII. col. 619D. (1/0)
- Eumerius:** Püspök volt. Ruricius címzettje. PL LVIII. col. 87C. (1/0)
- Eumolpius:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (0/1)
- Euodius:** 360-ban született, 400-ban Uzala püspöke volt, 426 körül halt meg. PWRE VI. (0/1)
- Euphanor:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (0/1)
- Euphemianus (Euphemius?):** Constantinopolis püspöke volt 492 körül. PL LIX. col. 13. (2/3)
- Euphemius:** 467–72-ben *magister officiorum* volt Keleten vagy Nyugaton. Nem világos, hogy melyik császár alatt szolgált, ha Leo alatt, 470-ben hagyta el hivatalát. PLRE II. 424. (0/1)
- Euphrasius 1:** Augustodonumi előkelő, 490–515 Augustonementum püspöke volt, a lemovicusi Ruricius rokona. Stroheker N° 128. (4/3)
- Euphrasius 2:** Hispaniai volt. Közelebbről ismeretlen. PLRE II. 425. ~1. (1/6)
- Euphraxius:** *Rationales trium provinciarum* volt 325-ben. PLRE I. 299. (0/2)
- Euphronius 1:** Augustodonumi püspök volt. PWRE VI. 1220. ~4. (0/2)
- Euphronius 2:** *Presbyter* volt Arelatéban. MGH Ep. Merov. et Karol. I. (0/1)
- Eupraxius: Flavius ~.** 367-ben *magister memoriae*, majd 367–371-ben *quaestor sacri palatii*, 474-ben pedig *praefectus Urbis Romae* volt. PWRE VI. 1237.; PLRE I. 299. (1/5)
- Euprepia:** Ennodius nővére, Lupicinus anyja volt. Arelatéban élt. PLRE II. 426. (3/7)
- Euprycius:** *Rationalis* volt Keleten 341-ben. PLRE I. 300. (0/1)
- Eurydicus:** Püspök volt 376 körül. Seeck 1919. 248. (0/2)
- Eusebius 1:** Közelebbről ismeretlen. Constantius császár címzettje volt. PL XIII. (1/0)
- Eusebius 2:** *Vir perfectissimus*, aki *praeses Lyciae et Pamphyliae* 311-ben. PLRE I. 301. ~4. (0/2)
- Eusebius 3:** 263 körül született. Pamphylos *presbyter* szolgálja volt, gazdája később felszabadította. Caesaria püspöke volt 313–339 között. I. Constantinus lelkes híve. Az antiochiai zsinaton Hosius feltételesen kiközösítette, ezért a niceai zsinaton be kellett nyújtania „Hitvallását”, de a zsinati határozatokat csak fenntartásokkal fogadta el. Ezután is Athanasius ellenfele maradt, ott volt 335-ben a tyrosi zsinaton, amelyik ellenfelét letette székéből. Legnagyobb munkája az „Egyháztörténelem”. PWRE VI. 1370. ~24. (2/5)
- Eusebius 4:** 318–325-ig Nicomedia, majd 337-től Constantinopolis püspöke volt. PWRE VI. 1439. ~26. (0/1)
- Eusebius 5:** Aqua Luvienses Tungrorum püspöke volt. Liberius pápa címzettje. PL VIII. (0/1)
- Eusebius 6:** Közelebbről ismeretlen. Iulius pápa címzettje volt. PL VIII. col. 977A. (1/0)
- Eusebius 7:** Püspök volt Palesztinában, az aeliai zsinat résztvevője. PL XX. col. 759. (0/1)
- Eusebius 8:** ~ Spandones. Liberius pápa címzettje volt. PL VIII. col. 1357. (1/3)
- Eusebius 9:** *Comes rerum privatarum* volt Constans császár alatt Nyugaton. PLRE I. 302. (0/1)
- Eusebius 10:** Szardíniai származású volt, előbb Rómában *lector*, majd Vercellae püspöke 350-től. 370-ben halt meg. A Gallia és Észak-Itália püspökeit az ariánusok ellen egyesítő katolikus püspöki front egyik vezetője volt. PWRE VI. 1441. ~27. (6/13)
- Eusebius 11:** 359-ben volt *consul*. PLRE I. 308. ~40. (0/1)
- Eusebius 12:** Közelebbről ismeretlen. Symmachus levelező partnere volt. PLRE I. 306. ~30. (0/2)
- Eusebius 13:** Püspök (?) volt. Ambrosius címzettje. PL XVI. col. 1003. (1/4)
- Eusebius 14:** Püspök volt Macedóniában 414 körül. Innocentius pápa címzettje. Innoc. Ep. 17. (0/1)
- Eusebius 15:** *Presbyter* volt. Sulpicius Severus címzettje. PL XX. col. 175. (0/1)
- Eusebius 16:** Chromatius bátyja volt, az aquileiai keresztény közösség tagja. Hieronymus levelező partnere. PL XXX. col. 974. (2/3)
- Eusebius 17:** Közelebbről ismeretlen. Symmachus levelező partnere volt. PLRE I. ~33. (0/1)
- Eusebius 18:** 395-ben *comes sacrarum largitionum* volt Nyugaton, 395–96-ban pedig *praefectus praetorio Italiae* lett. PWRE VI. 1369. ~15.; PLRE I. 306. ~32. (0/6)
- Eusebius 19:** Augustinus címzettje. *Vir clarissimus* volt 395 körül. PLRE II. 429. ~5. (0/2)
- Eusebius 20:** Ennodius fia volt. PL LXIII. col. 284C. (0/1)
- Eusebius 21:** Püspök volt Mediolanumban 449–462 között. Jaffé not. 478. (2/4)

- Eusebius 22:** *Presbyter* és *archidiaconus* volt 450 körül Dorylaeiben. PL LIII. col. 739. (0/3)
- Eusebius 23:** *Praefectus praetorio Illyrici* volt 463-ban. PLRE II. 431. ~17. (0/1)
- Eusebius 24:** *Magister officiorum* volt Keleten 474-ben. PLRE II. 431. ~18. (0/1)
- Eusebius 25:** Közelebbről ismeretlen. Gelasius pápa címzettje volt. PL LIX. col. 140A. (0/2)
- Eusignius: Flavius Euscus** ~. 383-ban *proconsul Africae*, 386–387-ben pedig *praefectus praetorio Illyrici et Italiae* volt. Birtoka volt Szicíliában. PWRE VI. 1446.; PLRE I. 309. (4/25)
- Eustasius (Eustathius):** Püspök volt Massiliában 464 körül. PL LIV. col. 966A. (0/2)
- Eustathius 1:** Beria püspöke, majd 323/4-től Antiochia *patriarchája* volt. Altaner 1955. 276. (2/1)
- Eustathius 2:** 345-ben Constans alatt *comes rerum privatarum*, ezután 349-ben *agens vices praefectus praetorio* volt. PWRE VI. 1446. ~1.; PLRE I. 310. ~2. (0/2)
- Eustathius 3:** Püspök volt Macedoniában 414 körül. PL XX. col. 536D. (0/1)
- Eustathius 4: Flavius** ~. 415–416-ban *quaestor sacri palatii* volt Keleten, majd 420–422-ben *praefectus praetorio Orientis*, 421-ben *consul*. PWRE VI. 1448. ~6.; PLRE II. 436. ~12. (0/8)
- Eustathius 5:** 435-ben *vicarius Asianae* volt. PWRE VI. 1448. ~7.; PLRE II. 434. ~4. (0/1)
- Eustathius 6:** Püspök volt Mediolanumban 452 körül. PL LIII. col. 1080. (1/1)
- Eustochium 1:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (0/1)
- Eustochium 2: Iulia** ~. Paula legkisebb lánya volt. PLRE I. 312. (1/11)
- Eustochius:** Turones püspöke volt 442–458/9-ig. Perpetuus rokona. Stroheker N° 135. (3/0)
- Eustorgius:** Mediolanum püspöke volt 511–518. június 6-ig. Savio 1913. I. 32. (2/1)
- Eutasis:** Püspök volt Cypruson 400 körül. PL XXII. col. 760. (1/0)
- Eutherius:** Tyana püspöke volt 431-ben, Cappadocia II. *metropolitája*. PWRE VI. 1501. ~3. (1/0)
- Euthicius:** Ariminiadeno (Campania) (?) püspöke volt 347-ben. PL X. col. 659A. (0/1)
- Euthymius:** 390-ben *advocatus* volt Palestinában, 396-ban *vicarius Asianae*. PLRE I. 315. (0/2)
- Eutrapelus: P. Volumnius** ~. Antonius híve volt, aki mint Cicero levelező partnere, szót emelt érdekében Antoniusnál. PWRE VI. 1519. (0/1)
- Eutropius 1:** Burdigalában született. *Magister epistularum*, majd 369-ben *magister memoriae* volt Keleten. Valens császárt elkísérte a perzsa háborúba. 371–372-ben *proconsul Asiae*, ezután 380–381-ben *praefectus praetorio Illyrici* volt. Valószínűleg pogány, birtokai voltak Ásiában. Érdekelte az orvoslás. PLRE I. 317. ~2. (0/1)
- Eutropius 2:** Püspök (?) volt Thessaloniciában. Ambrosius címzettje. PL XVII. col. 819. (0/41)
- Eutropius 3:** 399-ben *consul*, *patricius* volt. PLRE II. 440. ~1. (0/3)
- Eutropius 4:** Püspök (?) volt 415-ben. Augustinus címzettje. PL XLIV. Col. 291. (0/1)
- Eutropius 5:** Közelebbről ismeretlen. Püspök volt. Seeck 1919. 458. (0/1)
- Eutropius 6:** *Presbyter*, majd Arausica püspöke volt 475 körül. PWRE VI. 1521. ~9. (0/3)
- Eutyches 1:** Eretnék volt. Leo pápa kortársa. PL LIV. Col. 1239. (1/0)
- Eutyches 2 (Eutychetus):** Ravennai *presbyter* volt. PL LII. col. 713D. (1/1)
- Eutychanus: Flavius** ~. 388-ban *comes sacrarum largitionum* volt, 396–97-ben *praefectus praetorio Illyrici*, 397–399-ben *praefectus praetorio Orientis*, 398-ban *consul* volt. 399–400-ban, majd 404–405-ben ismét *praefectus praetorio Orientis*. PLRE I. 319. ~5. (0/42)
- Eutychius:** Constantinopolisi *presbyter* volt. PL LIII. col. 715. (4/2)
- Euxitheus:** Thessalonica püspöke volt 453 körül. PL LIII. col. 1311. (1/1)
- Euzoius:** Közelebbről ismeretlen. I. Constantinus császár idején élt. PL VIII. col. 563. (1/0)
- Evangelus:** Caesareai ügyvéd volt. PL XXX. col. 976. (1/2)
- Evethius:** Közelebbről ismeretlen. Liberius pápa kortársa volt. PL VIII. col. 1381B. (0/1)
- Evodius 1:** ~ *Uzalensis*. 387-ben *agens in rebus* volt. Thagastében született, Itáliában csatlakozott Augustinushoz. 400-tól Uzala püspöke. PWRE VI. 1154. ~2.; PLRE I. 297. (9/6)
- Evodius 2:** Sidonius barátja volt. PLRE II. 421. (2/1)
- Explicius:** *Iudex* vagy *praefectus praetorio* volt. PLRE II. 447. (0/1)
- Exsuperantius:** 404-ben *decurialis* volt Rómában (?). PLRE II. 447 ~1. (0/1)
- Exsuperius:** Tolosa püspöke volt 405 körül. PWRE VI. 1696. ~2. (0/2)
- Exuperantius:** Hieronymus levelező partnere volt. Máshonnan ismeretlen. PL XXX. (0/1)

- Ezechiel:** Comes, Gelasius pápa címzettje volt. PL LIX. col. 151. (0/1)
- Faberius: Q. ~ Sanga.** Kr. e. 63-ban *senator*. Caesar személyi titkára. PWRE VI. 1736. ~1. (0/1)
- Fabianus:** Közelebbről ismeretlen. Gelasius pápa címzettje volt. PL LIX. col. 152. (0/1)
- Fabiola:** Római előkelő volt. PLRE II. 448. ~2. (2/4)
- Fabius: C. ~.** Kr. e. 58–57-ben Asia helytartója, Kr. e. 54-től Caesar *legatusa* volt a gall háborúban, Kr. e. 49-ben ő vezényelte Caesar légióit Hispaniában. PWRE VI. 1744. ~17. (1/2)
- Fadius: T. ~.** Cicero *consulsága* alatt *quaestor*, Kr. e. 58-ban néptribun volt, s mindent elkövetett a száműzött Cicero visszatérésének érdekében. Később száműzték Rómából. PWRE VI. 1959. ~9.
- Falco:** Laodicea püspöke volt. PL LXV. col. 968. (0/1)
- Fascius:** Közelebbről ismeretlen. Augustinus címzettje volt. PL XXXIII. col. 1092. (0/1)
- Faustianus:** Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 582. (1/1)
- Faustinianus:** Püspök volt, részt vett a milevisi zsinaton. PL L. col. 569. (1/0)
- Faustinus 1:** Gall *presbyter* volt Arausicában. PL VIII. col. 816C. (2/0)
- Faustinus 2: Egnatius ~.** *Praeses Baeticae* volt 337-ben. PLRE I. 328. ~9. (0/1)
- Faustinus 3:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (0/1)
- Faustinus 4:** Ambrosius címzettje, valószínűleg germán volt. PL XVII. col. 944. (0/1)
- Faustinus 5:** Közelebbről ismeretlen *diaconus*, Augustinus címzettje. Divjak 1981. LVII. (0/1)
- Faustinus 6:** Püspök volt, részt vett a milevisi zsinaton. PL L. col. 569. (1/0)
- Faustinus 7:** 410-ben volt *praefectus praetorio Italiae*. PLRE II. 450. ~ 1. (0/3)
- Faustinus 8:** Picenum püspöke volt 419-ben. Zosimus címzettje. PL XX. col. 681A. (1/0)
- Faustinus 9:** 419 körül püspök volt. PL XX. col. 791. (2/1)
- Faustinus 10:** *Presbyter* volt Rómában. (468–484? körül) PL LIX. col. 407. (1/0)
- Faustinus 11:** Püspök volt Dardaniában. Gelasius pápa címzettje. PL LIX. col. 22D. (1/1)
- Faustulus:** Közelebbről ismeretlen. PL XIX. col. 835D. (0/1)
- Faustus 1:** Tybartina püspöke volt. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 817C. (1/0)
- Faustus 2:** 383–392 között valamikor *comes sacrarum largitionum* volt. Seeck 1919. 124. (0/1)
- Faustus 3:** Püspök volt Galliában. Hilarius pápa címzettje. Seeck 1919. 458. (0/1)
- Faustus 4: Anicius Achillius Glabrio ~.** 408–423-ban, 425-ben valamint 425–437 között volt *praefectus Urbis Romae*, 437–438-ban *praefectus praetorio Italiae, Illyrici et Africae*, majd 442-ben *praefectus praetorio Italiae*, 488-ban *consul*. Háza volt Rómában. PLRE II. 452. ~8. (0/3)
- Faustus 5:** *Presbyter* és *archidiaconus* volt 449 körül. PL LIII. col. 859. (0/2)
- Faustus 6:** Fiatal *senator* volt. PLRE II. 450. ~1. (0/2)
- Faustus 7:** Britanniában született valamikor 410 körül. Előbb lerinumi apát, később Reiensis püspöke volt 433–490/500 között. PWRE VI. 2093. ~18. (23/13)
- Faustus 8:** *Presbyter* vagy apát volt. I. Leo pápa levelező partnere. PL LIII. col. 859. (1/4)
- Faustus 9: Anicius Acilius Aginanti ~ (Albus) iunior.** 483-ban *consul*, majd *praefectus Urbis* volt 502–503-ban. PWRE VI. 2094. ~20.; PLRE II. 451. ~4. (2/8)
- Faustus 10:** *Magister fungens legationis officio Constantinopoli* volt. PL LIX. col. 26. (0/1)
- Faustus 11: Flavius Anicius ~ Probus Niger.** Gennadius Avienus fia. 490-ben *consul*, 492/3–494-ben *magister officiorum*, 503–505/6-ban *quaestor sacri palatii* volt Rómában. 507-ben *patricius* lett, 509–512 között pedig *praefectus praetorio Italiae*. PLRE II. 454. ~9. (4/52)
- Faustus 12:** Közelebbről ismeretlen. Gelasius címzettje volt. PL LIX. col. 140B. (0/1)
- Faustus 13: Defensor** volt, Gelasius címzettje. PL LIX. col. 145A. (0/1)
- Faventius:** 365-ben volt *vicarius Italiae*. PLRE I. 325. (0/2)
- Favonius: M. ~.** Kr. e. 59-ben *quaestor*, Kr. e. 52-ben *aedilis*, Kr. e. 49-ben *praetor*, majd Kr. e. 48-ban *propraetor* volt. Következtesen *senatus*-párti. A polgárháborúban kényszerűségből ugyan Pompeiushoz csatlakozott, de annak halála után Caesarhoz pártolt. A Caesar elleni összeesküvésben ugyan nem vett részt, de halála után a gyilkosaihoz csatlakozott. Ezek bukása után kész lett volna kiegyezni Antoniusz-szal, de Octavianusnak keserű szemrehányást tett, amiért az kivégeztette. PWRE VI. 2074. ~1. (1/0)
- Felicia:** Közelebbről ismeretlen. Augustinus címzettje volt. PL XXXIII. col. 950. (0/1)
- Felicissimus:** Közelebbről ismeretlen. Gelasius pápa címzettje volt. PL LIX. col. 143D. (0/1)

- Felicitas:** Közelebbről ismeretlen. Augustinus címzettje volt. Migne PL XXXIII. col. 957. (0/2)
- Felix 1:** Augusta Treverorumban volt *exorcista*. PL VIII. 817A. (1/0)
- Felix 2: Furius ~.** Praeses Corsicae volt 318-ban. PLRE I. 333. ~8. Valószínűleg azonos a PLRE I. 331 ~1-gyel.; PWRE VI. 2167. ~7. (0/5)
- Felix 3:** 325–326-ban *vicarius*, 333–336-ban *praefectus praetorio Africae*. PLRE I. 331. ~2. (0/10)
- Felix 4:** Segermitenensis püspöke, az arzugitanai zsinat résztvevője volt. PL XX. col. 1010B. (0/1)
- Felix 5: II. ~.** Római születésű *archidiaconus*, a második ellenpápa volt. II. Constantinus császár parancsára egy csonka konklávét választotta meg a száműzött Liberius pápa helyére 355. május 27-én. 359. november 11-én mártírhálált halt. PWRE VI. 2168. ~19. (9/3)
- Felix 6:** 360-ban *notarius*, 362-ben *comes sacrarum largitionum* volt. PLRE I. 332. ~3. (0/3)
- Felix 7:** 365–366-ban volt *consularis Macedoniae*. PWRE VI. 2167. ~9.; PLRE I. 332. ~4. (0/4)
- Felix 8:** 380-ban *comes Orientis* volt. PWRE VI. 2167. ~10.; PLRE I. 332. ~6. (0/1)
- Felix 9:** Novocomum püspöke volt. Ambrosius levelező partnere. PL XVI. n. col. 889C. (0/1)
- Felix 10:** Bononiai *presbyter* volt. Ambrosius levelező partnere. PL XVI. col. 888A. (1/0)
- Felix 11:** Közelebbről ismeretlen. Augustinus címzettje volt. PLRE II. 459. ~3. (1/2)
- Felix 12:** Augusta Treverorum püspöke volt 386–398 között. Winheller 1935. 73–84. (1/1)
- Felix 13:** 395–7-ben *quaestor sacri palatii* volt Nyugaton, ezután 398-ban *praefectus Urbis Romae*. PWRE VI. 2167. ~11.; PLRE II. 458. ~2. (0/2)
- Felix 14: Rufius Postumius ~.** Előbb 395–397-ben *quaestor sacri palatii* volt, 398-ban pedig a *praefectus praetorio Galliarum* tiszteletét töltötte be. PLRE II. ~7. (5/9)
- Felix 15:** 400-ban Afrikában a manicheizmus egyik vezéralakja volt. PLRE II. 460. ~5. (0/4)
- Felix 16:** 411 körül volt püspök. PL XLVIII. col. 400. (0/2)
- Felix 17:** Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 564B. (2/0)
- Felix 18:** Nuceria püspöke volt. A 417-es carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 582B. (1/1)
- Felix 19: ~ Magnus.** Magnus exconsul fia volt. *Praefectus praetorio Galliarum* és *patricius* volt 469-ben. PWRE XIV. 490. ~21.; PLRE II. 463. ~21. (1/8)
- Felix 20: III. ~.** Rómában született. Megvédté a római egyházat Acacius constantinopolisi patriarcha monofizita irányzata ellen. Pápa volt 483. március 6. és 492. február 25. között. PWRE VI. 2169. ~20. (26/4)
- Felix 21:** Egyházi személy volt Constantinopolisban, Felix pápa címzettje. PL LVIII. (0/1)
- Ferreolus: Tonantius ~.** 451–52/3-ban *praefectus praetorio Galliarum* volt. 469-ben a gallok követségét vezette Rómába. PWRE VI. 2221.; PLRE II. 465. (0/1)
- Festus 1:** 319-ben *praeses Sardiniae* volt. PWRE VI. 2256. ~8.; PLRE I. 334. ~1. (0/1)
- Festus 2:** Történetíró. 365-ben vagy 368-ban volt *consularis Syriae*, 372–378-ban *proconsul Asiae*, majd *magister memoriae*. PLRE I. 334. ~3. (0/2)
- Festus 3: Postumius Rufius ~ Avienius.** Előbb *proconsul Achaiae*, majd *proconsul Africae* volt. PLRE I. 336. ~12. (0/2)
- Festus 4: Agens in rebus** volt 389-ben. Symmachus levelező partnere. PL XVIII. col. 251A. (0/1)
- Festus 5:** 405–411-ben hivatalban viselt Afrikában. PLRE II. 460. ~1. (0/1)
- Fidentinus (Fidentianus?):** A carthagói zsinat aláírója. Püspök (?) volt. PL XX. col. 563C. (1/1)
- Fidentius:** Afrikai donatista püspök volt. I. Constantinus idején élt. PL XXXVIII. col. 1448. (0/1)
- Figulus: P. Nigidius ~.** Cicero kortársa és barátja volt. Kr. e. 58-ban *praetor*. Pompeiushoz csatlakozott a polgárháborúban, akinek halála után száműzetésbe vonult. PWRE XVII. 200. Nigidius 3. (0/1)
- Fillucius:** Püspök volt Galliában, Coelestinus pápa címzettje. PL L. col. 528B. (0/1)
- Filomatius:** Augustodonumi *diaconus*. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 817A. (1/0)
- Firmina: Illustris femina** volt. Alpes Cottias környékén lakott. PLRE II. 470. (1/2)
- Firminus 1:** *Comes rerum privatarum* volt Nyugaton 398–399-ben. PLRE II. 470. ~1. (0/6)
- Firminus 2:** 449–452 *praefectus praetorio Italiae et Africae* volt, közben 451-ben megkapta a *patriciusi* címet. PLRE II. 471. ~2. (0/6)
- Firminus 3:** Arelatumi *vir illustris*. Később püspök volt. PLRE II. 471. ~4. (1/4)
- Firmus:** Közelebbről ismeretlen. Augustinus címzettje volt. Divjak 1981. LIV. (0/2)

- Flaccianus:** 398-ban *proconsul Africae*. *Vir clarissimus*. PWRE VI. 2431. ~2.; PLRE I. 341. (0/1)
- Flacillus:** Antiochia püspöke volt 337–352 körül. PL LVI. col. 37A. (1/1)
- Flaminius:** T. ~ **Flamma**. Kr. e. 49-ben *praefectus* volt. Kr. e. 45/44-ben Cicero adósa volt. PWRE VI. 2513.~8. (0/1)
- Flavia:** **Flavia Aprilla**. Közelebbről ismeretlen. Seeck 1919. 448. (0/1)
- Flavianus 1:** **Ulpus** ~. *Consularis Aemiliae et Liguria* volt 323-ban. PLRE I. 349. ~18. (0/1)
- Flavianus 2:** ...lius ~. 357-ben volt *proconsul Africae*. PLRE I. 344. ~11. (0/3)
- Flavianus 3:** **Virius Nicomachus** ~. Pogány szenátori családból származott. 364 előtt *quaestor*, *praetor*, *pontifex maximus* volt, 364–65-ben *consularis Siciliae*, 377-ben *vicarius Africae*, 389–90-ben *quaestor sacri palatii* lett, majd 390–392 között *praefectus praetorio* volt Thessaliában. 394-ben *consullá* választották. PLRE I. 347. ~15. (0/9)
- Flavianus 4:** Közelebbről ismeretlen. Symmachus levelező partnere. MGH AA VI/1. 345. (0/1)
- Flavianus 5:** Neapolis patrónusa volt. 382-ben *consularis Campaniae*, 382–383-ban *proconsul Asiae*, majd 392–394 között, valamint 399–400-ban és 408-ban *praefectus Urbis Romae*, volt 431–32-ben pedig *praefectus praetorio Italiae, Illyrici et Africae* lett. PLRE I. 345. ~14. (0/12)
- Flavianus 6:** Ismeretlen székhelyen püspök valahol Keleten 414. december 13. és 430. augusztus 11. között. Coelestinus pápa címzettje volt. PL L. col. 465. (0/3)
- Flavianus 7:** Constantinopolis püspöke volt 446–449 között. PWRE VI. 2514. ~18. (14/15)
- Flavitus:** Constantinopolis püspöke volt. III. Felix címzettje. PL LVIII. col. 971. (0/1)
- Flavius 1:** Burdigalai *diaconus* volt. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 817A. (1/0)
- Flavius 2:** ~ **Basiliscus**. Tarracói volt. Hilarius arelatei püspök címzettje. PL L. (0/1)
- Florentina anyja:** Valószínűleg szenátori családból származott. PLRE II. 476. (0/1)
- Florentina:** Valószínűleg szenátori családból származott. PLRE II. 476. (1/1)
- Florentinus 1:** **L. Vettius** ~. *Vir perfectissimus* rangú, *rationalis Numidiae et Mauretianarum* volt 312–337 között. PWRE VI. 2754. ~2.; PLRE I. 363. ~4. (0/4)
- Florentinus 2:** Tibur püspöke volt. PL XX. col. 582. (0/1)
- Florentinus 3:** Latin szerzetes volt Hierosolimában. PL XXX. col. 335. not. e. (1/2)
- Florentinus 4:** Hippói volt. Augustinus címzettje. PL XXXIII. col. 429. (4/1)
- Florentinus 5:** Augusta Treverorumban született. 385/6-ban *comes sacrarum largitionum* volt, 395-ben *quaestor sacri palatii*, és ugyanebben az évben *praefectus Urbis Romae*, majd 379-ben *notarius* lett. PWRE VI. 2755. ~3.; PLRE I. 362. ~2. (1/9)
- Florentinus 6:** Sidonius levelező partnere. Közelebbről ismeretlen. MGH AA VIII. 426. (0/21)
- Florentinus 7:** Cadurcensis püspöke volt. PL LXI. col. 379. (1/1)
- Florentius 1:** *Magister officiorum* volt. Lucifer calarisi püspök címzettje. PL XIII. col. 1248. (1/2)
- Florentius 2:** 364–65-ben *comes sacrarum largitionum* volt, 367-ben pedig a *praefectus praetorio Galliarum* tiszteletét töltötte be. PLRE I. 364. ~5. (0/5)
- Florentius 3:** 384–386 között *praefectus augustalis* volt. PLRE I. 364. ~7. (0/4)
- Florentius 4:** **Flavius** ~. 385-ben *proconsul Palestinae* volt. PLRE I. 366. ~11. (0/1)
- Florentius 5:** 415-ben *magister utriusque militiae* volt Keleten. PLRE II. 477 ~2. (0/2)
- Florentius 6:** 422-ben volt *praefectus Urbis Constantinopolitanae*, ezután 428–29-ben és 438–39-ben *praefectus praetorio Orientis*, 444–448 között pedig *patricius*. Keresztény volt. PWRE VI. 2758. ~13.; PLRE II. 478. ~7. (0/42)
- Florentius 7:** Püspök volt, Simplicius pápa címzettje. PL LVIII. col. 37. (0/1)
- Florentius 8:** Sidonius Apollinaris címzettje. Közelebbről ismeretlen. MGH AA VIII. 426. (0/1)
- Florianus 1:** 312-ben és 323- vagy 330-ban *praeses Sardiniae* (?) volt. PLRE I. 366 ~2, aki valószínűleg azonos a PLRE I. 366 ~1-gyel. (0/1)
- Florianus 2:** Először 364–65-ben, majd 367–369 között volt *comes rerum privatarum* Nyugaton. PLRE I. 367. ~3. (0/9)
- Florianus 3:** 368, 370-ben vagy 373-ban volt *consularis Venetiae*. PLRE I. 367. ~5. (0/1)

- Florianus 4:** 368-ban *comes*, valószínűleg a császár különleges megbízottja volt. PWRE VI. 2759. ~3.; PLRE I. 366. ~4. (0/3)
- Florianus 5:** Püspök volt. Ambrosius címzettje. PL XVII. col. 749. (0/1)
- Florianus 6:** *Vir spectabilis* volt. PLRE II. 480. ~2. (8/4)
- Florianus 7:** 447-ben *comes sacrarum largitionum*. PWRE VI. 2759. ~7.; PLRE II. 480. ~1. (0/2)
- Florus 1:** Syracusaei *diaconus* volt. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 816B. (0/2)
- Florus 2:** Beneventum püspöke volt. Iulianus Eclanensis címzettje. PL XXI. col. 1156. (0/1)
- Florus 3:** 380–381-ben *magister officiorum* volt Keleten, majd 381–383-ban *praefectus praetorio Orientis*. PWRE VI. 2761. ~5.; PLRE I. 367. ~1. (0/27)
- Florus 4:** Püspök volt 449 körül Lutetiában. PL LIII. col. 1110. (1/2)
- Florus 5:** Rómában nevelkedett. 508–10-ben *advocatus* volt Ravennában. Ennodius rokona. PLRE II. 482. ~4. (0/6)
- Foedamius:** *Presbyter* volt Lemovicensis *dioecesis*ben. PL LVIII. col. 93D. (0/1)
- Foncius 1:** Vasio püspöke volt 442-től. Ott volt a 441-es arausicai zsinaton mint *presbyter*. MGH AA VIII. 426. (0/2)
- Foncius 2:** Püspök volt 450–464 körül. Seeck 1919. 454. (1/3)
- Fortunalis:** Hispaniai származású volt, Sidonius Apollinaris barátja. PLRE II. 482. (0/1)
- Fortunatianus 1:** 370-től volt *comes rerum privatarum*. Seeck 1919. 238. (0/4)
- Fortunatianus 2:** Siccensis püspöke volt. PL XXXIII. col. 622. (1/2)
- Fortunatianus 3:** Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 582. (1/1)
- Fortunatianus 4:** Afrikai püspök volt, részt vett a 425/6-os zsinaton. Coelestinus Ep. 2. (1/0)
- Fortunatianus 5:** Thagaste püspöke (?) volt. PL XXXIII. (0/1)
- Fortunatus 1:** Caesariensium püspöke. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 817C. (2/0)
- Fortunatus 2:** Versennius ~. 315-ben *vir clarissimus* rangú, ezután *consularis aquarum* volt. PLRE I. 371. ~6. (0/1)
- Fortunatus 3:** Neapolis püspöke volt 347-ben a sardicai zsinat idején. PL X. col. 658. (0/1)
- Fortunatus 4:** 365-ben *consularis Pannoniae secundae* volt. PWRE VII. 55. ~6. (0/1)
- Fortunatus 5:** Valerius ~. Szenátori családból származott. 377 előtt maga is *senator* volt Rómában. PLRE I. 370. ~5. (0/1)
- Fortunatus 6:** Ciria püspöke volt 409–413 között. PL XXXIII. col. 430. (1/1)
- Fortunatus 7:** Afrikai püspök volt, részt vett a 425/6-os zsinaton. PL L. col. 422C. (1/0)
- Fortunatus 8:** Püspök volt, részt vett a milevisi zsinaton. PL L. col. 569. (1/0)
- Fortunatus 9:** Püspök volt, részt vett a milevisi zsinaton. PL L. col. 569. (1/0)
- Fortunatus 10:** Közelebbről ismeretlen. Gelasius pápa címzettje volt. PL LIX. col. 149. (0/2)
- Fraterius (Frasetrius):** *Presbyter* volt. PL LVIII. col. 86D. (1/0)
- Fraternus:** Püspök volt 452 körül. PL LIII. col. 1111. (1/1)
- Freda:** Cenomanensisi germán előkelő volt. PLRE II. 483. (0/1)
- Fretela (Fritila):** Heracleában volt helytartó helyettes 431-ig. PL XXX. (1/1)
- Frontinus (Florentius):** Emeritai *diaconus* volt. PL VIII. col. 817B. (1/0)
- Fructianus:** Symmachus levelező partnere volt. Közelebbről ismeretlen. MGH AA VI/1. 346. (1/1)
- Fructuosus:** Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 582. (1/1)
- Frugus:** Közelebbről ismeretlen. A IV. században élt. PL XXX. col. 248C. (0/1)
- Fufius: Q. ~ Q. f. C. n. Calenus.** Kr. e. 60-ban *tribunus plebis* volt, Kr. e. 59-ben *praetor*, a gall háborúban és polgárháborúban Caesar *legatusa*, Kr. e. 47-ben *consul*. Caesar halála után Antoniushoz csatlakozott, Gallia helytartója lett. 40-ben halt meg. PWRE VII. 204. ~10. (1/2)
- Fulvia:** M. Antonius felesége volt. LC 202. (2/1)
- Furia:** Gazdag római özvegy, aki *patriciusi* és *consuli* családból származott. PLRE I. 375. (1/1)
- Furippus:** Közelebbről ismeretlen. PL XIX. col. 835A. (0/1)
- Furnius: C. ~.** Kr. e. 50-ben *tribunus plebis*, Cicero barátja volt. Caesar híve, annak meggyilkolása után Antoniust támogatta. Az actiumi csata után Octavianus megkegyelmezett neki, sőt Kr. e. 29-ben *consularis*nak is kinevezte. PWRE VII. 375. ~3. (2/3)

- Gabinus:** A. ~. Kr. e. 67-ben *tribunus plebis* volt, törvényjavaslata rendkívüli hatalmat adott Pompeiusnak a kalózok ellen. Kr. e. 58-ban *consul*, 57-ben helytartó volt Syriában, ő helyezte vissza az elűzött Ptolemaios Auletest trónjára. Száműzték, majd Caesar Kr. e. 49-ben visszahívta és *legatus*ávé nevezte ki. 47-ben halt meg sikertelen hadjárata után. PWRE VII. 424. ~11. (0/1)
- Gaddana:** Sophanenae satrapája volt 387-ben. PWRE VII. 438.; PLRE I. 377. (0/1)
- Gaianus:** 419 körül volt püspök. PL XLVIII. col. 400. (0/2)
- Gaiso:** 409-ben *comes sacrarum largitionum* volt Nyugaton, 410-ben *comes et magister officiorum*. PWRE VII. 488. ~3.; PLRE II. 490. (0/3)
- Gaius 1:** Közelebbről ismeretlen. Augustinus címzettje volt. PL XXXIII. col. 86. (0/1)
- Gaius 2:** Püspök (?) volt a IV. században. Az ariminumi zsinat aláírója. PL X. col. 705. (2/19)
- Galba:** **Servius Sulpicius** ~. Caesar egyik *legatus*a volt a gall háborúban. PWRE IVA 769. Sulpicius 61. (1/0)
- Galla Placidia:** I. Theodosius és Galla lánya volt, akinek első férje Athaulf, Alaric gót király fia, második pedig III. Constantius. PLRE II. 888. Aelia~H. (0/1)
- Galla:** ifj. Nicomachus Flavianus lánya, Q. Fabius Memmius Symmachus felesége volt. Ausonius címzettje. PWRE VII. 608. ~4.; PLRE I. ~2. (2/2)
- Gallicus:** 330 körül volt püspök. PL XLIII. col. 791. (0/1)
- Gallienus:** Római volt. Hieronymus levelező partnere. PL XXX. col. 982. (0/1)
- Gallus 1:** **Q. Fadius** ~. Közelebbről ismeretlen. LC 192. (0/1)
- Gallus 2:** **Quinctius** ~. Kr. e. 67-ben *aedilis* volt, Kr. e. 65-ben mérgezési kísérlet miatt Cicero védte, felmentették, s ugyanebben az évben *praetorrá* választották. (1/2)
- Gallus 3:** **T. Fadius** ~. Epikureista volt. PWRE VI. 1958. Fadius 6. (1/4)
- Gaudentius 1:** Philastrius utóda volt Brescia püspöki székében. Homíliáiban az eucharistiáról beszélt. 406-ban halt meg. PWRE VII. 859. ~9. (0/1)
- Gaudentius 2:** Szenátori családból származott, Symmachus barátja volt. 398–399-ben magas hivatalt töltött be az udvarnál. 409-ben volt *vicarius Africae*. PLRE II. 493. ~3. (0/2)
- Gaudentius 3:** Donatista püspök volt Thamugadban. PL XLIII. col. 707. (0/1)
- Gaudentius 4:** Pacatula apja volt. PLRE II. 493. ~4. (0/1)
- Gaudentius 5:** *Nobiles et dives*. 476 végén *vicarius septem provinciarum*. PLRE II. 495. ~8. (0/1)
- Gelasius 1:** Sidonius Apollinaris címzettje volt. Közelebbről ismeretlen. MGH AA VIII. 426. (1/1)
- Gelasius 2:** **I.** ~. Afrikában született. Fellépett a pelagianizmus, manicheizmus, eutychianizmus és nestorianizmus ellen. Védte a pápák joghatósági primátusát. Rendelkezett a bibliai kánonra vonatkozóan is. Pápa volt 492. március 1.–496. november 19.-ig. PWRE VII. 966. ~3. (141/12)
- Gelonius:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (0/1)
- Gemellus:** *Vir spectabilis* rangú, *vicarius et praefectus praetorio Galliarum* volt 508–510-ben. PWRE VII. 1022. ~1.; PLRE II. 499. ~2. (1/1)
- Geminianus:** **Erius Fanius** ~. 398–399-ben *proconsul Africae* volt, 393-ban pedig *legatus* lett Carthagóban. PWRE VII. 1024.; PLRE I. 389. (0/2)
- Generosus:** Constantinában született. *Consularis augustinus Numidia*e volt 409–423 között. PLRE II. 501. ~1. (0/6)
- Genethlius:** Carthago püspöke volt 390–391-ben. Seeck 1919. 393. (0/1)
- Genialis:** *Diaconus* volt Gabalumban. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 817A. (1/0)
- Gennadius 1:** Püspök volt, az aeliai zsinat résztvevője. Hieronymus Ep. 92. (0/1)
- Gennadius 2:** **Torquatus** ~. Caesenai volt. *Praefectus augustalis* 396-ban, 401-ben egy javított Martialis kéziratot adott közre Rómában. PWRE VII. 1173. Gennadios 4. (0/1)
- Gennadius 3:** Constantinopolis püspöke 458–471 között. PWRE VII. 1170. Gennadios 1. (1/1)
- Georgius:** *Proconsul Africae* volt 425-ben. PWRE VII. 1227. ~3.; PLRE II. 503. ~1. (0/2)
- Gerasimus:** Püspök volt 376 körül. Seeck 1919. 248. (0/1)
- Germanianus 1:** **Decimius** ~. 358–360-ban *vir clarissimus*, majd *consularis Baeticae*, 363–366-ban *praefectus praetorio Galliarum* volt. PWRE VII. 1250. ~1.; PLRE I. 392. ~4. (0/6)

- Germanianus 2:** 365–367-ben *comes sacrarum largitionum* Nyugaton. PLRE I. 391. ~1. (0/10)
- Germanianus 3:** Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 582. (1/1)
- Germanius:** 359-ben Sirmium püspöke volt. Liberius pápa címzettje. PWRE VII. 1262. (17/9)
- Germanus 1:** 360-ban *vicarius Asiae*, majd 365-ben Nyugaton *consularis*. PLRE I. 392. ~2. (0/2)
- Germanus 2:** Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 564B. (1/1)
- Germinius 1:** ~ **Semiarianus**. Püspök (?). PL XIII. col. 573. (9/0)
- Germinius 2:** Hilarius Pictaviensis címzettje. Singidunumi (?) volt. PL X. col. 718. (0/2)
- Germinius 3:** ~ **Stercosius**. Közelebbről ismeretlen. PL X. col. 718. (1/1)
- Gerontius 1:** Püspök volt Macedoniában 414 körül. PL XX. col. 526D. (0/1)
- Gerontius 2:** Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 582. (0/1)
- Gerontius 3:** Püspök volt 452 körül. PL LIII. col. 1107. (1/1)
- Gerontius 4 (Leontius):** Püspök volt. Gelasius pápa címzettje. PL LIX. col. 150. (0/2)
- Gerontius 5:** Mediolanum püspöke volt az V. sz. végén, VI. elején. MGH AA VII. col. 354. (0/1)
- Gerulus:** *Rationalis trium provinciarum* volt 325-ben. PWRE VII. 1284.; PLRE I. 394. (0/2)
- Geruntinus:** Püspök (?) volt, Gelasius pápa címzettje. PL LIX. col. 152. (0/1)
- Geruntius:** Közelebbről ismeretlen. PL XXX. 45B. (0/1)
- Gestidius:** Paulinus Nolanus ismerőse volt, költeményt ajánlott neki. PL LXI. col. 437. (0/2)
- Gigantius (Gignantius):** Püspök volt, részt vett a milevisi zsinaton. PL L. col. 569. (1/0)
- Gildo:** Nubel mauretaniai király fia volt. 386–398 *comes et magister militum Africae*. 397-ben fellázadt a nyugati kormányzat ellen, *hostis publicus*nak kiáltották ki, 398-ban legyőzték és megölték. PLRE I. 395. (0/1)
- Glorius:** Donatista volt. Augustinus címzettje. PL XXXIII. col. 160. (0/2)
- Glycerius:** 473. március–474. június (?) között *Augustus* volt a Nyugatrómai Birodalomban. Gundobad burgund *magister militum* tette császárrá, ezért nem kapta meg Leo keleti császár támogatását. A burgund támogatók visszavonultával lemondatták Iulius Nepos javára. Ezután Salona püspökévé szentelték, majd Mediolanum érseke lett. PWRE VII. 1467. Glykerios 2. (1/0)
- Gorgonius: Flavius** ~. 386-ban *comes rerum privatarum* volt. PLRE I. 398. ~7. (0/1)
- Gothus:** Közelebbről ismeretlen. Sidonius Apollinaris címzettje volt. PL LVIII.867C not. c. (0/1)
- Gracchus 1: Furius Maecius** ~. Cethegus fia, aki 376–377-ben *praefectus Urbis* volt. PLRE I. 399. ~1. (0/2)
- Gracchus 2:** 397-ben *consularis Campaniae*, 415-ben *praefectus Urbis Romae* volt. PLRE II. 518. Lehet, hogy azonos Arrius Maecius Gracchusszal. PWRE VII. 1687. ~2. (0/1)
- Graecus 1:** Massilia püspöke volt 485–500 között. MGH AA VIII. p. LXIX. (2/5)
- Graecus 2: Diaconus** volt. Faustus címzettje. Tillemont XVI. 414. (0/2)
- Grammaticus:** Donatista volt. Augustinus címzettje. PL XXXIII. col. 160. (0/1)
- Gratianus: Flavius** ~. I. Valentinianus és Marina Severa fia. 359-ben Sirmiumban született. 366-ban *consul*. 367–375 között *Augustus* volt a Nyugatrómai Birodalomban, 375–383 között társcsászár ugyanitt. PWRE VII. 1831. ~3.; PLRE I. ~2. (394/293)
- Gregorius 1: Antonius** ~. 313-ban *praeses Thebaidos* volt. PLRE I. 403. ~7. (0/3)
- Gregorius 2:** Róma környékén püspök. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 817B. (2/0)
- Gregorius 3:** ~ **Spanensis**. Eusebius Vercellensis címzettje volt. PL VIII. col. 1350. (0/1)
- Gregorius 4:** Alexandria püspöke volt 347-ben a sardicai zsinat idején. PL VIII. col. 1316A. (0/1)
- Gregorius 5: Proculus** ~. 377-ben *praefectus annonae*, 378–379-ben *quaestor sacri palatii*, 383-ban *praefectus praetorio Galliarum* volt. PLRE I. 404. ~6. és PLRE I. 404. ~9. szerint két különböző személy. PWRE VII. 1871. ~12. szerint azonban egy személy. (0/2)
- Gregorius 6:** Elvira püspöke volt. Altaner 1955. 333. (1/1)
- Gregorius 7: Proculus** ~. 383-ban *praefectus praetorio Galliarum* volt. PLRE I. 404. ~9. (0/4)
- Gregorius 8:** ~ **Caeionius Contucius**. 399/400-ban volt *consularis Piceni*. PWRE III. 1865. Ceionius 37. (0/1)
- Gregorius 9:** Lingonensis püspöke volt 506/7–539-ig. PLRE II. 179. ~1. (0/2)
- Gundilevus (Gudilevus):** Ravennában viselt hivaltalt. PLRE II. 521. (0/1)

- Gundobadus:** *Rex Burgundorum* volt 474–516 között. Előtte 472-ben *magister militum per Gallias*. Itáliában Anthemius ellen támadt. 472–473/74-ben *comes* lett, *magister militum* és *patricius*. 474-ben visszavonult Galliába. PWRE VII. 1938.; PLRE II. 524. ~1. (3/10)
- Hadrianus: Rufius Synesius ~.** Alexandriában született. 395-ben *comes sacrarum largitionum* volt Nyugatón. 397–399 *magister officiorum*, 401–405-ben, majd 413–414-ben *praefectus praetorio Italiae et Africae* volt. PWRE VII. 2178. ~5; PLRE I. 406. ~2. (0/36)
- Hedibia (Hedybia):** Előkelő galliai hölgy volt. PLRE II. 528. (1/1)
- Helena:** I. Constantinus császár lánya volt. PLRE I. 409. ~2. (1/1)
- Helianus:** Püspök volt, az aeliai zsinat résztvevője. Hieronymus Ep.92. (0/1)
- Heliodorus 1:** Püspök volt. PL X. col. 719. (0/2)
- Heliodorus 2:** 432-ben *praefectus Urbis Constantinopolitanae* volt. PWRE VIII. 15. ~7. (0/1)
- Heliodorus 3:** Püspök (?) volt 336 körül. Germinius Semiarianus címzettje. PL XIII. col. 573. (0/1)
- Heliodorus 4:** Szerzetes. Eredetileg katona volt, aki Hieronymushoz csatlakozott, de nem kedvelte a sivatagi szerzetesi életet és visszatért Aquileiába. 396-ban Altinum püspöke. BHL 3801. (8/3)
- Heliodorus 5:** 468-ban *comes sacrarum largitionum* volt Keleten, 468–488-ban pedig *praefectus praetorio Illyrici* vagy *praefectus Urbis Constantinopolitanae*. PLRE II. 531. ~5. (0/2)
- Helion:** 414–417-ben *comes et magister officiorum* volt Keleten. 422-ben II. Theodosius őt küldte tárgyalni Perzsiával a békéről. Ő volt az, aki a bitorló Iohannes legyőzése után Rómában Valentinianust császárrá tette. 424-ben *patricius* volt. PLRE II. 533. ~1. (0/14)
- Helisea:** Ennodius rokona volt. PLRE II. 534. (0/1)
- Helladius 1: Aurelius ~.** 325-ben talán *vicarius*. PWRE VIII. 108. ~5.; PLRE I. 412. ~5. (0/2)
- Helladius 2:** Tarsus püspöke volt 431. jún. 21 és 452. jan. 27. között. PL L. col. 622D. (1/0)
- Helladius 3:** *Vir illustris* volt a burgund udvarban. PLRE II. 535. ~5. (0/2)
- Helladius 4:** Püspök volt 452 körül. PL LIII. col. 1107. (1/1)
- Hellebicus:** 383–388 *magister utriusque militiae per Orientem* volt. PLRE I. 277. Ellebicus. (0/1)
- Hellenius:** Armeniai származású, 386-ban *vicarius Urbis* volt. PWRE VIII. 177. ~2.; PLRE I. 413. ~2., valószínűleg azonos PLRE I. 413. ~1-gyel. (0/1)
- Helpidius 1:** 321–324-ben volt *vicarius Urbis*. PWRE VIII. 206. ~1.; PLRE I. 413. ~1. (0/5)
- Helpidius 2:** 352-ben *consularis Pannoniae* volt. PLRE I. 413. ~2. (0/7)
- Helpidius 3:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (8/1)
- Helpidius 4:** Hispaniai származású volt. 396-ban *iudex Campaniában*, 402-ben *proconsul Africae*. PWRE VIII.; PLRE II. 535. (5/22)
- Helpidius 5:** Püspök volt Cypruson 400 körül. PL XXII. col. 760. (1/0)
- Helpidius 6:** *Presbyter* és *archidiaconus* volt 450 körül Egyiptomban. PL LIII. col. 1336. (0/2)
- Helpidius 7:** Püspök volt Egyiptomban 458 körül. PL LIV. col. 1139D. (1/1)
- Helpidius 8:** *Diaconus* és orvos. Ravennában, Theoderich udvarában élt. PLRE II. 537. ~6. (0/4)
- Helpidius 9:** Volaterra püspöke volt. Gelasius pápa levelező partnere. PL LIX. col. 143A. (0/2)
- Helvidius:** Auxentius mediolanumi püspök tanítványa volt, Hieronymus levelező partnere. Höfer–Rahner V. 225. (0/1)
- Heortasius:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (0/1)
- Hephestio:** 383-ban *primicerius notariorum* vagy *magister scrinii* volt. PLRE I. 416. ~2. (2/6)
- Heraclianus 1:** *Corrector Paphlagoniae* 395-ben. PWRE VIII. 405. ~5.; PLRE I. 417. ~4. (0/1)
- Heraclianus 2:** 395-ben volt *comes Aegypti*. PWRE VIII. 405. ~4.; PLRE I. 417. ~5. (1/1)
- Heraclianus 3:** 408–413-ban *comes Africae*, 413-ban *consul* volt, fellázadt Afrikában, Augustusnak kiáltották ki. PWRE VIII. 405. ~6.; PLRE II. 539. ~3. (0/2)
- Heraclianus 4:** 451 előtt *comes* volt Keleten. Seeck 1919. 395. (1/1)
- Heraclianus 5:** Ruricius címzettje volt. Közelebbről ismeretlen. MGH AA VIII. 427. (1/1)
- Heraclides:** Püspök volt Palesztinában 400 körül. Hieronymus Ep. 93. (1/0)
- Heraclius 1:** *Diaconus* volt. Hieronymus levelező partnere. Hieronymus Ep. 72. 1. (1/0)
- Heraclius 2:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (1/1)
- Heraclius 3:** Lutetia Parisorum vagy a senonok püspöke volt. PL LXV. col. 966D. (0/1)

- Heraclius 4:** Gundobad udvaronca, *vir illustris*, Tricasses püspöke volt. PLRE II. 542. ~5. (1/4)
- Herasius:** *Proconsul Africae* volt 381-ben. PWRE VIII. 530.; PLRE I. 420. (0/1)
- Herculentius:** Püspök volt. Gelasius pápa címzettje. PL LIX. col. 145. (0/1)
- Herculia:** Aurelius Antonius címzettje volt. Seeck 1919. 164. (0/1)
- Herculius 1:** 408–410-ig a *praefectus praetorio Illyrici* tiszteit töltötte be. PWRE VIII. 614. ~4.; PLRE II. 545. ~2. (0/4)
- Herculius 2:** *Vir clarissimus. Advocatus* Rómában. PWRE VIII. 614. ~3.; PLRE II. 544. ~1. (0/1)
- Hereleuva (Erelieva):** Nyugati-gót királynő volt. Theoderich király anyja. PWRE VI. 412. (0/1)
- Heresius:** Közelebbről ismeretlen. Sidonius Apollinaris címzettje volt. PL LVIII. 867C not. c. (0/1)
- Hermes:** Bituriga püspöke volt 460 körül. PL LIV. col. 1231D. (1/0)
- Herminericus:** 465-ben *consul* volt. Aspar *patricius* fia. PLRE II. 549. (0/2)
- Hermocrates:** 435-ben *comes rerum privatarum* volt, majd 444-ben *praefectus praetorio Orientis* lett. PLRE II. 550. (0/5)
- Hermogenes 1:** Pontusban született, érdeklődött a filozófia iránt. 358–360-ban *praefectus praetorio Orientis* volt. PWRE VIII. 864. ~16.; PLRE I. 423. ~3. (0/1)
- Hermogenes 2:** Püspök volt Macedóniában 414 körül. PL XX. col. 526D. (0/1)
- Hermogenianus:** Római jogász volt a IV. században. PWRE VIII. 881. ~2. (0/1)
- Hero:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (0/1)
- Herodes 1:** (Nagy) ~. Antipater másodszülött fia volt. Antonius Kr. e. 41-ben *tetrarchává*, Kr. e. 40-ben pedig Judea királyává tette. Kleine Pauly 1090. ~1. (0/1)
- Herodes 2: Flavius ~.** 394–395-ben *proconsul Africae* volt, *vir clarissimus* rangú, valamint *consularis Numidiae* (?) is lehetett. PLRE I. 426. ~4. (0/1)
- Herodianus 1:** Közelebbről ismeretlen. A 360-as ariminumi zsinat aláírója volt. PL. X. col. 705B. (7/0)
- Herodianus 2:** Püspök volt Macedóniában 414 körül. PL XX. col. 526D. (1/0)
- Heronius:** Lugdunumi költő volt. PWRE VIII. 1102.; PLRE II. 552. (1/2)
- Herophilus:** Cic. ad Att. XII. 49. 2. címzettje. Közelebbről ismeretlen. (1/1)
- Hesperius 1:** *Vir magnificus*. Szónok és költő volt. PLRE II. 552. ~2. (4/4)
- Hesperius 2: Decimius Hilarianus ~.** D. M. Ausonius fia volt. 376–377-ben *proconsul Africae*, 378-ban *praefectus praetorio Galliarum*, 378–79-ben *praefectus praetorio Italiae et Galliarum*, 379–80-ban pedig *praefectus praetorio Italiae et Africae* volt. PLRE I. 427. ~2. (3/35)
- Hesperius 3:** Ausonius unokája volt. PL XIX. col. 880B. (0/2)
- Hesychius 1:** Salona püspöke volt 418 körül. PWRE VIII. 1330. ~14. (4/4)
- Hesychius 2:** 435-ben *proconsul Achaiae* volt. PWRE VIII. 1317. ~5.; PLRE II. 554. ~7. (0/1)
- Hiberia (Iberia):** Arvernumi szenátori családból származott. Ommatius lánya, Ruricius felesége volt. Stroheker N° 191. (0/2)
- Hibernius:** Közelebbről ismeretlen. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 818C. (1/0)
- Hieracius:** Orthodox püspök volt Armeniában 366 körül. PL LXXXIV. col. 1111B. (0/1)
- Hierius 1:** 395-ben volt *vicarius Africae*. PLRE I. 431. ~6. (0/2)
- Hierius 2:** 425–428-ban *praefectus praetorio Orientis*, majd 427-ben *consul*, 432-ben pedig ismét *praefectus praetorio Orientis* volt. PLRE II. 557. ~2. (0/20)
- Hierocles: Flavius Antonius ~.** 343–44-ben Arabia helytartója volt, majd 348-ban *consularis Syriae*. PLRE I. 431. ~3. (0/2)
- Hieronimus: ~ Sophronius Eusebius.** 340-ben született Stridonban. Rómában tanult, majd Galliában működött, végül Aquileiában telepedett meg. 374–379 között visszavonult a chalkisi sivatagba. Antiochiában *presbyter*é szentelték. 380–382 között Constantinopolisban nazianzusi Gregoriust hallgatta; 382–85-ig Rómában élt, Damasus pápa munkatársa volt. 386-ban Betlehemben szerzeteskolostort alapított. Itt halt meg 420. szept. 30-án. Kiterjedt munkásságából a Vulgata szövegének átdolgozása az egyik legjelentősebb. PWRE VIII. 1565. ~16. (198/123)
- Hierophantes:** Közelebbről ismeretlen. Symmachus levelező partnere. MGH AA VI/1. 346. (0/3)

- Hilarianus 1: Maecilius** ~. 316-ban *Corrector Lucaniae et Brittiorum* volt, ezután 324-ben *proconsul Africae*, 332-ben *consul* lett, majd 338-ban *praefectus Urbis Romae*, végül 354-ben *praefectus praetorio Italiae*. PWRE VIII. 1599. ~2.; PLRE I. 433. ~5. (0/6)
- Hilarianus 2:** Közelebbről ismeretlen. PLRE I. 433. ~1. (0/1)
- Hilarianus 3:** Lerinumi volt. Augustinus címzettje. PL XXXIII. col. 266. (0/1)
- Hilarianus 4:** 470–474 *comes et magister officiorum*, 470–479 *patricius*. PLRE II. 561. ~2. (0/6)
- Hilarinus:** Orvos volt. *Archiatr* és *principalis* Hippóban. PLRE I. 434. (0/1)
- Hilarius 1:** 315-ben született Pictaviensisben. Jó családból származott, Burdigalában tanult, kiválóan ismerte a latin írókat. Mēgházasodott, gyermeke született, majd megkeresztelkedett és szülővárosa püspökké választotta (350–367). Ő szervezte meg az arianizmust ellenző galliai püspökök táborát. PWRE VIII. 1601. ~11. (13/1)
- Hilarius 2:** *Legatus sedis apostolicae* volt. PL XIII. col. 830. (2/0)
- Hilarius 3:** (430 körül–†500 körül) Arelate püspöke volt. MGH AA VIII. 477. (0/1)
- Hilarius 4:** Közelebbről ismeretlen. Augustinus címzettje volt. PL XXXIII. col. 674. (2/2)
- Hilarius 5:** 393-ban *praefectus praetorio Italiae* volt. Seeck 1919. 260. (0/6)
- Hilarius 6: Decimius Hilarianus** ~. 396-ban *praefectus praetorio Galliarum*, 408-ban *praefectus Urbis Romae*, 377-ben *proconsul Africae* volt. PWRE VIII. 1601. ~8; PLRE I. 435. ~11. (0/5)
- Hilarius 7:** Püspök volt Macedoniában 414 körül. PL XX. col. 486B. (0/1)
- Hilarius 8:** Narbo püspöke volt 417–422 között. PL XX. col. 772. (0/2)
- Hilarius 9:** Arelate püspöke volt 428–449 között. Ő alapította a lerinumi kolostort. Altaner 1955. 419. (27/5)
- Hilarius 10: Diaconus** volt Constantinopolisban 449 körül. PL LIII. (1/1)
- Hilarus 1:** Arelatei volt. I. Leo pápa címzettje. PL LIII. col. 837. (1/1)
- Hilarus 2 (Hilarius):** Sardinián született. 465-ben Rómában zsinatot tartott az egyházi fegyelem megerősítése céljából. Ő alapította meg a lateráni bazilika két könyvtárát. Pápa volt 461. november 21. és 468. február 21. között. Hefele–Leclercq II. 900–905. (39/6)
- Himerius:** Tarraco püspöke volt 385 körül. Jaffé² I. 40sq. (0/1)
- Himilco: Felix** ~. 473-ban *praefectus praetorio Italiae* volt. PLRE II. 565. Himelco. (0/4)
- Hirtiús: A.** ~. Részt vett a gall háborúban és a polgárháborúban is. Az utóbbiban Caesar seregében harcolt előbb Hispaniában, majd Keleten. Kr. e. 43-ban *consul* volt, a mutinai csatában halt meg. PWRE VIII. 1956. ~2. (14/4)
- Hispanus:** Katonai parancsnok volt a nyugati-gótoknál. PLRE II. 566. (0/1)
- Honoratus 1: Consularis** volt Byzacenaeben 368-ban. Seeck 1919. 455. (3/2)
- Honoratus 2:** Thiava püspöke volt. Hilarius rokona, Venantius öccse. Stroheker N° 196. (3/4)
- Honoratus 3:** Arelate püspöke volt 426–428-ig. PWRE VIII. 2276. ~12. (0/1)
- Honoratus 4:** *Advocatus* volt Spoletiumban. PLRE II. 567. ~2. (0/1)
- Honoratus 5:** Püspök volt, részt vett a 451-es ravennai zsinaton. PL LIV. col. 966B. (1/0)
- Honoratus 6:** Püspök volt 452 körül. PL LIII. col. 1111. (0/1)
- Honorius 1: Flavius** ~. 383-ban született Constantinopolisban. I. Theodosius és Aelia Flavia Flaccilla második fia. 386-ban *consul* volt, 393–423 között pedig *Augustus* a Nyugatrómai Birodalomban. PLRE I. 442. ~3. (1070/452)
- Honorius 2:** Püspök volt, részt vett a milevisi zsinaton. PL L. col. 569. (1/0)
- Honorius 3:** Közelebbről ismeretlen. Püspök (?) volt. Divjak 1980. LXVI. (0/1)
- Honorius 4:** Püspök volt Dalmatiában 493 körül. Gelasius pápa címzettje. PL LIX. col. 30. (0/4)
- Horesius:** Massiliai püspök volt. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 816C. (1/0)
- Hormisda 1:** 448-ban volt *praefectus praetorio Illyrici*, ezután 449–50-ben *praefectus praetorio Orientis*. PWRE VIII. 2410. ~5.; PLRE II. 571. (0/4)
- Hormisda 2:** Frusinóban született. Alatta ért véget 518-ban az első keleti egyházszakadás. Pápa volt 514. november 26. és 523. augusztus 6. között. PWRE VIII. 2410. ~6. (2/9)
- Horontianus:** Közelebbről ismeretlen. Ambrosius levelező partnere volt. PL XVI. col. 921. (4/9)

- Hortensius: Q. Hortalus** ~. Híres szónok volt. *Quaestor*, Kr. e. 74-ben *aedilis*, Kr. e. 72-ben *praetor*, Kr. e. 70-ben mint *consul designatus* elvállalta Verres védelmét Cicero ellenében. Kr. e. 69-ben *consul*. Kr. e. 50-ben halt meg. PWRE VIII. 2468. ~8. (0/2)
- Hosius 1:** Corduba püspöke volt 356 és 357 között. PL VIII. col. 1309ff. (3/2)
- Hosius 2:** Hispaniai származású. 395–398-ban *magister officiorum*, 395-ben *comes sacrarum largitionum* volt. PWRE VIII. 2493. ~2.; PLRE I. 445. (0/7)
- Hydatius:** 427-től Aquae Flaviae püspöke. Történetíró volt, 468 körül írta meg krónikáját. PWRE IX. 40. ~2. (0/1)
- Hymettius: Iulius Festus** ~. *Vir clarissimus* rangú, *corrector Tusciae et Umbriae* volt. 355 előtt *praetor urbanus*, majd a *consularis Campaniae et Samnii* tisztet töltötte be, 362-ben *vicarius Urbis Romae*. PLRE I. 447. (0/1)
- Hypatius 1: Flavius** ~. Thessalonicában született. 359-ben volt *consul*, 363-ban *vicarius Romae*, 379-ben *praefectus Urbis Romae*, majd végül 382–3-ban *praefectus praetorio Italiae et Illyrici*. PLRE I. 448. ~4. (0/13)
- Hypatius 2:** *Praefectus augustalis* volt 383-ban és 392-ben. PLRE I. 448. ~3. (0/4)
- Hypatius 3:** *Magister utriusque militiae per Orientem* volt 414–415-ben. PLRE II. 577. ~1. (0/2)
- Hypatius 4:** Gall előkelő volt. PLRE II. 577. ~4. (0/1)
- Hypatius 5:** Salvianus apósa volt. Galliai. PL LIII. col. 187. (0/3)
- Hyperechius 1:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (0/1)
- Hyperechius 2:** Ancyrában született. Maximus fia, Procopius csapatainak parancsnoka volt. 364–365-ben *castransianus*, ezután 397-ben *comes rerum privatarum* lett. PWRE IX. 280. 11.; PLRE I. 449. (0/2)
- Ia:** Aemilius püspök lánya, Iulianus felesége volt. PWRE IX. 543. (0/1)
- Iacobus 1:** Intercisa püspöke volt 421 körül. PL XXXIII. col. 741. (1/1)
- Iacobus 2:** *Diaconus* és *archimandrita* volt 450 körül. Leo pápa levelező partnere. Leo Ep. 71. (0/1)
- Iamblichus:** Apameában született, filozófus és *rhétor*. PWRE IX. 640. ~2.; PLRE I. 451. ~2. (0/1)
- Ianuarianus:** Közelebbről ismeretlen. PL XX. col. 1009–1014. (1/0)
- Ianuarinus 1:** 318-ban *vicarius Urbis* volt, 319-ben *vice praefectus praetorio per Moesias* (?), 320-ban pedig *vicarius Urbis Romae*. PWRE IX. 696. ~3.; PLRE I. 453 ~1. (0/2)
- Ianuarinus 2: Flavius** ~. 328-ban *consul* volt. PWRE IX. 696. ~2.; PLRE I. 453. ~2. (0/5)
- Ianuarinus 1:** Püspök volt, az arzugitanai zsinat résztvevője. PL XI. col. 1266B. (0/1)
- Ianuarinus 2:** Római magistratus volt, bíró, retorikát tanított. PLRE I. 454. ~6. (0/3)
- Ianuarinus 3:** Közelebbről ismeretlen. Augustinus levelező partnere volt. PLRE II. 584. ~2. (3/4)
- Ianuarinus 4:** 399-ben *consularis Numidiae* volt. PLRE II. 583. ~1. (0/1)
- Ianuarinus 5:** Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 582. (0/1)
- Ianuarinus 6:** Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 564B. (1/0)
- Ianuarinus 7:** Püspök volt 419 körül. PL XLVIII. col. 400. (0/2)
- Ianuarinus 8:** Afrikai püspök volt, részt vett a 425/6-os zsinaton. Coelestinus Ep. 2. (1/0)
- Ianuarinus 9:** Aquileia püspöke volt 447 körül. PL LIV. col. 581. (1/2)
- Ianuarinus 10:** Közelebbről ismeretlen. PL LIX. col. 155A. (0/1)
- Idacius:** ~ **Ceponius**. Közelebbről ismeretlen. PL LIV. col. 693A–695A. (1/1)
- Idatius:** Püspök volt, részt vett a 451-es ravennai zsinaton. Leo Ep. 99. (0/1)
- Ilicus:** *Consularis Numidiae* volt 351-ben vagy 357-ben. PLRE I. 456. (0/1)
- Imbittausius:** Remii püspök volt. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 816D. (1/0)
- Industrius:** Sidonius címzettje volt. Közelebbről ismeretlen. MGH AA VIII. 427. (0/1)
- Infantius:** Domitius Modestus fia volt, aki 390-ben *consularis Syriae*, 393-ban *comes Orientis*. PWRE IX. 1540.; PLRE I. 456. (0/1)
- Ingenius:** Arelatei volt. I. Leo pápa címzettje. PL LIV. col. 998. (0/1)
- Ingenius 1:** Püspök volt 452 körül Eborolacumban. PL LIII. (0/2)
- Ingenius 2:** Püspök volt Galliában. Hilarius pápa címzettje. (0/1)
- Ingenius 3:** Püspök volt, részt vett a 451-es ravennai zsinaton. PL LIV. col. 884A. (1/0)
- Innocentius 1:** Püspök volt, részt vett a milevisi zsinaton. PL L. col. 569. (0/1)

- Innocentius 2:** Nicensis urbs *diaconusa*. PL VIII. col. 816C. (1/0)
- Innocentius 3:** Közelebbről ismeretlen. Augustinus címzettje volt. PL XXXIII. col. 762. (1/1)
- Innocentius 4:** Albában született. Igen energikusan rákényszerítette az illyricumi püspököket, hogy elismerjék a pápai fennhatóságot. Sikerrel lépett fel a donatisták és a pelagianusok ellen. Megújította és szentesítette a pápák házasságát tiltó törvényt. Pápa volt 401. november 24.–417. február 14.-ig. Höfer–Rahner V. 685. (171/170)
- Innocentius 5:** Püspök volt Keleten, Damasus pápa címzettje. PL XIII. col. 347C. (0/1)
- Invenitus 1:** Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 582. (1/1)
- Invenitus 2:** Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 582. (1/0)
- Iob:** *Presbyter* és *archidiaconus* volt 450 körül Constantinopolisban. PL LIV. col. 395. (0/2)
- Iohannes 1:** Milevis püspöke volt. I. Constantinus császár idején élt. PL VIII. col. 557A. (1/1)
- Iohannes 2:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (0/1)
- Iohannes 3:** Hierosolyma püspöke 386–417 között. Cyrillus követője. PWRE IX. 1804. ~42. (4/8)
- Iohannes 4:** 394-ben *tribunus et notarius* volt, 408-ban *primicerius notariorum* majd *praefectus praetorio Italiae et Africae*, majd 409-ben és 412–13-ban *magister officiorum* lett. Symmachus levelező partnere volt. PWRE IX. 1744. ~4. Seeck 1919. 326. PLRE II. 594. ~4. (0/20)
- Iohannes 5:** ~ **Chrysostomus** (Aranyászú Szt. János). Előkelő, gazdag családban született 344-ben vagy 354-ben Antiochiában. Később, csak 372-ben keresztelkedett meg. Aszketikus életet élt, remetéskedett, majd megrokkant egészsége miatt visszatért szülővárosába és 381-ben *diaconussá*, majd 386-ban pappá szentelték. Constantinopolis püspöke volt 398–407 között. Komoly harcot vívott a püspökök életmódjának megváltoztatásáért. PWRE IX. 1811. ~55. (0/3)
- Iohannes 6:** ~ **Cassianus**. 360 körül született, Bethlehemben tanult, egyiptomi szerzetesévek után Iohannes Chrysostomus Constantinopolisban *diaconussá* szentelte. Rómában pappá szentelték, innen Massiliába ment, ahol a maga alapította kolostorban élt élete végéig. Műveit a szerzetesek tanítására írta igen szép latin nyelven. PWRE III. 1668. (10/1)
- Iohannes 7:** Constantinopolis püspöke volt 401–417 között. PL LVI. (1/0)
- Iohannes 8:** Püspök volt Macedoniában 414 körül. Innocentius pápa címzettje. Innoc. Ep. 17. (0/1)
- Iohannes 9:** Püspök volt Galliában 419 körül. PL XX. col. 756. (0/1)
- Iohannes 10:** 426–429-ben *comes rerum privatarum*, majd 429-ben *comes sacrarum largitionum* volt Keleten. 431–433 között pedig *magister officiorum* lett. PLRE II. 596. ~12. (0/4)
- Iohannes 11:** Antiochia püspöke volt 428–441 között. PWRE IX. 1805. ~44. (3/3)
- Iohannes 12:** Grammatikát tanított. PWRE IX. 1747. ~16.; PLRE II. 601. ~30. (0/1)
- Iohannes 13:** Epidamnusban született 440 körül. 467-ben *consul* volt, 467/68-ban pedig *comes et magister officiorum* lett. 479-ben *praefectus praetorio Illyrici*. Thessalonicát védte a tömeg, majd később a katonák lázadása idején. Ő beszélt rá Zenót a Theoderic elleni harc folytatására a béke megkötése helyett. Fiatalon, 42 éves korában halt meg. PLRE II. 600. ~ 29. (0/3)
- Iohannes 14:** Galliai grammaticus volt. MGH AA VIII. 427. (0/1)
- Iohannes 15:** Ravenna püspöke (?) volt. PL LVIII. col. 35. (0/2)
- Iohannes 16:** 484-ben *magister officiorum* volt Keleten. PLRE II. 601. ~32. (0/1)
- Iohannes 17:** *Diaconus* volt. PL LIX. col. 399C. PWRE IX. 1806. ~47. (1/1)
- Iohannes 18:** Sorana püspöke volt. PL LIX. col. 148A. (0/1)
- Iohannes 19:** Pisanum püspöke volt. Gelasius pápa levelező partnere. PL LIX. col. 101A. (0/3)
- Iohannes 20:** Viva püspöke volt. Gelasius pápa címzettje. PL LIX. 147B. (0/2)
- Iohannes 21:** Cappadociai pátriarcha volt. PL LIX. col. 227. (0/1)
- Iohannes 22:** Scupi püspöke volt 494 körül. PL LIX. col. 22. (1/4)
- Iohannes 23:** Apja Ennodius barátja volt, jó családból származott. *Vir spectabilis* rangú volt, 507–511 között a *consularis Campaniae* tisztelet töltötte be. PLRE II. 609. ~67. (2/5)
- Iovianus: Flavius** ~. 331-ben született Singidunumban, Varronianus *comes domesticorum* fia volt. Constantius és Iulianus alatt *protector domesticus*, 363-ban *primicerius domesticorum*. Közkatonából lett császár. 363. jún. 17-től 364. jún. 16.-ig *Augustus*. PLRE I. 461. ~3. (10/0)
- Iovinianus:** Püspök (?) volt Forum Iuliiban. Iohannes Cassianus címzettje. PL L. (0/1)

- Iovinus 1: Flavius ~.** 361–369-ig *magister equitum* volt Nyugaton, 367-ben pedig *consul* lett. PLRE I. 462. (0/10)
- Iovinus 2:** 362-ben *quaestor*, 364–5-ben pedig *praefectus Urbis Constantinopolitanae* volt. PWRE IX. 2012. ~2. (0/4)
- Iovinus 3:** Chromatius barátja volt, az aquileiai keresztény közösség tagja. PL XII. (1/1)
- Iovius 1:** Olympius bátyja, Letoius rokona volt. Porphyria apja és Postumius nagyapja. 361–362-ben *quaestor sacri palatii* volt, 364-ben pedig *praefectus Urbis Constantinopolitanae*. PLRE I. 464. ~2. (0/1)
- Iovius 2:** Comes volt 399-ben Afrikában, ezután 408–409-ben *praefectus praetorio Italiae* és *patricius*. PLRE II. 622. ~2. (1/3)
- Iovius 3:** 407-ben *praefectus praetorio Illyrici*, 409-ben *praefectus praetorio Italiae* és *patricius*. PWRE IX. 2015. ~3.; PLRE II. 623. ~3. Valószínűleg azonos PLRE II. 623. ~2-vel. (0/4)
- Iovius 4:** A bitorló III. Constantinus követe volt Honoriusnál 409-ben. Paulinus Nolanus rokona, valószínűleg unokafivére. Gall származású volt. PWRE IX. 2016. ~4.; PLRE II. 622. ~1. (0/1)
- Iper: Q. ~.** *Vir perfectissimus* rangú. *Praeses Aegypti Herculiae* volt. Seeck 1919. 456. (0/1)
- Irenaeus 1:** Ambrosius levelező partnere volt. Lehet, hogy azonos Studius 2-vel. PL XVI. col. 1041D not. d. (2/13)
- Irenaeus 2:** Közelebbről ismeretlen. Symmachus levelező partnere volt. MGH AA VI/1 346. (0/1)
- Isaac:** Püspök volt Egyiptomban 458 körül. PL LIV. col. 1139A. (0/1)
- Isaia:** Püspök volt Egyiptomban 458 körül. PL LIV. col. 1139A. (0/1)
- Isidorus 1: Flavius Anthemius ~.** 405–410-ben *proconsul Asiae* volt, ezután 410-ben *praefectus Urbis Constantinopolitanae*, 424-ben *praefectus praetorio Illyrici*, majd 435–36-ban *praefectus praetorio Orientis*. 436-ban volt *consul*. PWRE IX. 2062. ~15.; PLRE II. 631. ~9. (0/17)
- Isidorus 2:** 410–412-ben *praefectus Urbis Constantinopolitanae* volt. PWRE IX. 2062. ~14. (0/4)
- Isidorus 3:** 444-ben *comes sacrarum largitionum* volt Nyugaton. PLRE II. 628. ~4. (0/1)
- Isidorus 4:** Püspök volt Egyiptomban 458 körül. PL LIV. col. 1139A. (0/1)
- Ismeretlen 1:** Hierosolyma püspöke volt, meghatározhatatlan időben. (0/1)
- Ismeretlen 2:** Gregorius vagy Graecus. (0/1)
- Ismeretlen 3:** Az. arabok királya. (1/0)
- Ismeretlen 4:** Drepanius Florus barátja. (0/1).
- Ismeretlen 5:** Bibulus barátai. (1/0)
- Ismeretlen 6:** Bibulus *legatusai*. (1/0)
- Ismeretlen 7:** Brinnius szabadosa. (1/0)
- Ismeretlen 8:** Cicero vagy Atticus. (0/1)
- Ismeretlen 9:** *Corrector Piceni* 342-ben. (0/1)
- Ismeretlen 10:** Egy gall anya és lánya. (1/1)
- Ismeretlen 11:** Egy itáliai hölgy. Ld. Italica.
- Ismeretlen 12:** Elümaiszok királyai. (1/1)
- Ismeretlen 13:** L. Flavius *procuratorai*. (0/1)
- Ismeretlen 14:** Caesar katonái. (0/1)
- Ismeretlen 15:** Médek királyai. (1/1)
- Ismeretlen 16:** L. Tullius Montanus nővérének férje. (1/0)
- Ismeretlen 17:** Keleti helytartók. (0/1)
- Ismeretlen 18:** Pompeius? (0/2)
- Ismeretlen 19:** *Rationales Hispaniarum*. (0/1)
- Ismeretlen 20:** L. Scribonius Libo rokonai. (1/0)
- Ismeretlen 21:** Symmachus római barátja. (0/1)
- Ismeretlen 22:** Symmachus testvérei. (1/9)
- Ismeretlen 23:** M. I. Brutus barátai. (0/2)
- Ismeretlen 24:** Egy szent szűz. (0/1)
- Ismeretlen 25:** Galliai laikusok. (1/0)
- Ismeretlen 26:** Afrikai püspökök. (0/1)

- Ismeretlen 27:** 275 püspök, aki Silvester pápával I. Constantinushoz írta a levelet. (1/0)
- Ismeretlen 28:** Pomerius testvére. (0/1)
- Ismeretlen 29:** *Agens in rebus* 390-ben. (0/1)
- Ismeretlen 30:** Symmachus római barátai. (0/1)
- Ismeretlen 31:** *Iudex praetorianus* 396-ban. (2/1)
- Ismeretlen 32:** Auctor incertus 14 barátja. (0/1)
- Italica:** *Illustris femina* volt Rómában. PLRE I. 465. (4/3)
- Italicus:** 374-ben volt *vicarius Italiae*. PWRE IX. 2285. ~6.; PLRE I. 466. ~1. (0/2)
- Iulia:** Antonius anyja volt. (0/1)
- Iuliana:** Anicia ~. Anicius Hermogenianus Olybrius felesége, Demetrias anyja volt. PLRE I. 468. ~2. (1/5)
- Iulianus 1:** Amnius Anicius ~. 322 előtt *proconsul Africae* volt, 322-ben pedig *consul*. 326-ban *praefectus Urbis Romae*. PLRE I. 473. ~23. (0/6)
- Iulianus 2:** Iulianus császár anyjának, Basiliának volt a bátyja. Iulius Iulianus *praefectus praetorio* fia. 334-ben *praeses Phrygiae* (?), 338-ban *praefectus Aegypti*. PLRE I. 469. ~6. (0/5)
- Iulianus 3:** Flavius Claudius ~ (Iulianus Apostata). 332-ben született Constantinopolisban. I. Constantinus féltestvérének, Iulius Constantiusnak és az egyiptomi helytartó lányának, Basiliának a fia. Constantinopolisban nevelkedett, nyelvészetet és retorikát tanult. Keresztény neveltetése ellenére is kísérletet tett a régi vallás helyreállítására. 355. nov. 6-án *Caesar*, 360–363-ig pedig *Augustus*. PWRE X. 26. ~26.; PLRE I. 477. ~29. (65/26)
- Iulianus 4:** 360-ban *vicarius Urbis* volt. PLRE I. 470. ~10. (0/1)
- Iulianus 5:** Syriai származású. 362-ben *consularis Phoenice* volt, 364-ben *comes Orientis*. PLRE I. 472. ~15. (0/7)
- Iulianus 6:** 366-ban volt *praefectus annonae*. PLRE I. 472. ~16. (0/1)
- Iulianus 7:** Sextius ~ Rusticus. Synesius apja. 366-ban *magister memoriae* volt, 371–373-ban pedig *proconsul Africae*. 387–388-ban *praefectus Urbis Romae*. PLRE I. 479. ~37. (1/12)
- Iulianus 8:** Valószínűleg gazdag dalmáciai nemes, Ausonius testvére volt. PLRE II. 637. ~4. (0/1)
- Iulianus 9:** *Diaconus* volt Aquileiában. Hieronymus levelező partnere. PL XXIX. 337. (0/1)
- Iulianus 10:** *Praefectus Aegypti* volt 380-ban. PWRE X. 97. ~56.; PLRE I. 473. ~19. (0/2)
- Iulianus 11:** Paulinus Nolanus és Augustinus barátja volt. Paul. Nol. Ep. 3. 1. (2/1)
- Iulianus 12:** 397-ben *proconsul Asiae* volt. PLRE II. 637. ~13. (0/1)
- Iulianus 13:** 385 körül született, 454 körül halt meg. Egy apuliai püspök, Memorius fia. 404-ben *lector* volt, majd elvette Aemilius püspök lányát, Titiát. 416-tól Aeclanum pelagianus püspöke. Innen a város keresztényei 418-ban elűzték, ekkor Keletre menekült. Írásaiban Augustinust támadta. PWRE X. 19. ~12. (5/0)
- Iulianus 14:** Q. Sextius Fabricius ~. 412 előtt volt *proconsul Africae*, 412–414-ben pedig *proconsul Africae vice sacra iudicans*. PWRE X. 97. ~56.; PLRE II. 641. ~28. (0/6)
- Iulianus 15:** Püspök volt Galliában 419 körül. PL XX. col. 756. (0/1)
- Iulianus 16:** Sardica püspöke volt 419. június 13. és 452. január 27. között. PL XLIV. (0/2)
- Iulianus 17:** Cos püspöke volt 449–457 között. I. Leo pápa *apocrisarius*a a constantinopolisi udvarban. PL LIV. col. 1042. (17/21)
- Iulianus 18:** 451 előtt *comes rerum privatarum* volt. PWRE X. 97. ~57.; PLRE II. 638. ~9. (0/1)
- Iulianus 19:** Püspök volt, részt vett a 451-es ravennai zsinaton. PL LIV. col. 966B (1/0)
- Iulianus 20:** Püspök volt Galliában 452 körül. PL LIV. col. 1111. (0/1)
- Iulianus 21:** Genavai volt. Sidonius Apollinaris címzettje. MGH AA VIII. 427. (0/1)
- Iulianus 22:** Ismeretlen. PL XLIII. col. 790. (1/0)
- Iulianus 23:** *Vir illustris* rangú. *Comes patrimonii* volt 505–508 között. PLRE II. 640. ~24. (1/3)
- Iulius 1:** ~ Verus. *Praeses Tarraconensis* volt 316-ban. PWRE VIII. 1690. ~4. (0/2)
- Iulius 2:** Rómában született. Az ariánusokkal harcolt. Tekintélyét emelte, hogy a sardicai zsinat 343-ban hozzá fellebbezett. Pápa volt 337. febr. 6.–352. ápr. 12-ig. PWRE X. 108. ~11. (15/20)

- Iulius 3:** ~ **Naucellius**. Syrakusai származású volt. 400-tól Spoletiumban élt visszavonultan. Symmachus barátja volt. PWRE XVI. 1898. Naucelius. PLRE I. 617. ~ 59. (7/7)
- Iulius 4:** *Agens in rebus* volt Nyugaton. 400-ban Symmachushoz levelet vitt a császártól. PLRE II. 642. ~1. (1/0)
- Iulius 5:** 404-ben volt *decurialis* Rómában (?). PLRE II. 642. ~2. (0/1)
- Iulius 6:** Beneventum püspöke volt 448 körül. PL LIV. col. 1223A. (1/0)
- Iustianus:** *Vicarius Ponticae* volt 380-ban. Seeck 1919. 456. (0/1)
- Iustinianus 1:** Közelebbről ismeretlen. Symmachus levelező partnere. MGH AA VII. 347. (0/1)
- Iustinianus 2:** *Praefectus Urbis Constantinopolitanae* volt 474-ben. PWRE X. 1313. ~5. (0/1)
- Iustinus 1:** Manicheus volt. Marius Victorinus címzettje. PL VIII. col. 999. (0/1)
- Iustinus 2:** Püspök (?) volt, az ariminumi zsinat aláírója. PL X. col. 705. (0/19)
- Iustinus 3:** A költő Victorinus unokája volt. Gabalesben élt. PLRE II. 648. ~2. (1/3)
- Iustinus 4:** *Archidiaconus* volt, Gelasius pápa címzettje. PL LIX. col. 140B. (0/2)
- Iustus 1:** Közelebbről ismeretlen. Symmachus levelező partnere volt. MGH AA VII. 347. (0/1)
- Iustus 2:** Dorobensis püspöke volt. PL XX. col. 791. (0/1)
- Iustus 3:** Püspök volt 449 körül Arausicában. PL LIV. col. 890. (0/3)
- Iustus 4:** Püspök volt, részt vett a 451-es ravennai zsinaton. PL LIV. col. 966A. (1/0)
- Iustus 5:** Püspök volt, Gelasius pápa címzettje. PL LIX. col. 100. (0/5)
- Iustus 6:** Püspök volt Lugdunensisben, *legatus Gallorum*. PL XVI. col. 786. (0/2)
- Iuvenalis 1:** **Iulius** ~. *Rationalis Numidiae et Mauretaniarum* volt 350-ben. PLRE I. 491. (0/1)
- Iuvenalis 2:** Hierosolyma püspöke volt 430. aug. 11. és 457. szept. 1. között. PL L. col. 465. (1/4)
- Kiriacus:** Püspök volt Cypruson 400 körül. PL XX. col. 760. (0/1)
- Labienus:** **T. Atius** ~. 20 évig teljesített katonai szolgálatot Ciliciában, itt ismerkedett meg Caesarral. Popularis politikusként választották Kr. e. 63-ban *tribunus plebis*zé. Galliában Caesar egyik legeredményesebben harcoló *legatus*a volt, Kr. e. 49-ben mégis Pompeiushoz csatlakozott, s Caesar egyik legádázabb ellenfelévé lett. A mundai csatában esett el. PWRE XII. 260. ~6. (1/4)
- Laconius:** Valószínűleg azonos Flavius Laconiusszal, Gundobad burgund király *consiliarius*ával. PLRE II. 653. (0/3)
- Laeta:** Paula anyja volt, Publius Ceionius Caecina Albinus *pontifex* lánya. PWRE XII. 452. Laetus 7.; PLRE I. 492. ~2. (1/1)
- Laetus:** Közelebbről ismeretlen. Augustinus címzettje. PLRE II. 654. ~1. (1/1)
- Lamia:** **L. Aelius** ~. Közelebbről ismeretlen. Római lovag volt. LC 235. (0/1)
- Lampadius 1:** Utina püspöke volt. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 817C. (2/0)
- Lampadius 2:** Talán *vicarius* volt Keleten 382-ben. PLRE I. 494. ~4. (0/1)
- Lampadius 3:** Püspök volt, részt vett a milevisi zsinaton. PL L. col. 569. (1/0)
- Lampadius 4:** 398-ban *praefectus Urbis Romae*, majd 409-ben *praefectus praetorio Italiae* volt. PWRE XII. 577. ~6.; PLRE II. 654. ~1. (3/4)
- Lampridius:** Burdigalában élt *rhetor* és költő, aki Maiorianus alatt Rómában tartózkodott. PLRE II. 656 ~2. (1/1)
- Landuleus:** Capua püspöke volt. PL XLI. col. 817. (0/1)
- Laodicius:** 375-ben *praeses Sardiniae* volt. PWRE XII. 699. (0/2)
- Largus:** *Proconsul Africae* volt 418–419-ben. PWRE XII. 837. ~2.; PLRE II. 657. (2/3)
- Laterensis:** **M. Iuventius** ~. M. Lepidus *legatus*a volt. LC 236. (1/0)
- Laurentius 1:** Augustinus címzettje, Caesariensis provincia püspöke. PL XXXIV. col. 786. (0/1)
- Laurentius 2:** 396-ban volt *comes rerum privatarum* Keleten. PLRE II. 658. ~1. (0/1)
- Laurentius 3:** Sens püspöke volt. PL XX. col. 582. (1/1)
- Laurentius 4:** Mediolanum püspöke volt 490-tól. MGH AA VII. 355. (0/1)
- Laurentius 5:** Püspök volt Thessaloniciában. Gelasius pápa címzettje. PL LIX. col. 19. (1/2)
- Lazarus:** *Presbyter* volt, Augustinus címzettje. PL XXXIV. col. 1022. (0/1)
- Lentulus 1:** **P. Cornelius** ~ **Spinther maior**. Cicero barátja, Kr. e. 60-ban *praetor*, Kr. e. 57-ben Caesar segítségével *consul* volt, majd Cilicia helytartója lett. Kr. e. 57-ben azon munkálkodott, hogy Cicerót

- visszahívják száműzetéséből. Pompeiushoz csatlakozott a polgárháborúban, Corfiniumnál Caesar fogságába esett, de az szabadon bocsátotta. Követte Pompeiust, valószínűleg Thapsus után halt meg. PWRE IV. 1391. Cornelius 238. (1/0)
- Lentulus 2: P. ~ Cornelius Spinther minor.** P. C. Lentulus Spinther fia volt. PWRE IV. 1398. Cornelius 239. (0/1)
- Lentulus 3: L. Cornelius ~ Crus.** Kr. e. 58-ban *praetor*, Kr. e. 51-től *quindecimvir*, Kr. e. 49-ben *consul* volt. Caesar ellenfele. A polgárháború alatt előbb Epirusban, majd Ásiában harcolt. Pharsalosnál Pompeius alvezére volt. Egyiptomban halt meg, a börtönben meggyilkolták. PWRE IV. 1382. Cornelius 218. (0/4)
- Lentulus 4: P. ~ Sura.** Catilina alvezére, a *triumvir* Antonius mostohaapja volt. Sulla alatt kezdte politikai pályáját, később züllött életmódja miatt kizárták a *senatus*ból. (8/2)
- Lentulus 5: P. Cornelius ~ Marcellinus.** Kr. e. 48-ban Caesar *quaestor*a, a 9. legio parancsnoka volt. PWRE IV. 1390. Cornelius 232. (3/11)
- Leo 1:** Püspök volt, részt vett a milevisi zsinaton. PL L. col. 569. (0/1)
- Leo 2:** Symmachus levelező partnere volt. Közelebből ismeretlen. MGH AA VI/1. 347. (0/1)
- Leo 3:** Püspök volt 384-ben. PL XIII. col. 431D. (0/4)
- Leo 4: I. (Nagy Szent) ~.** Etruriai nemes családból származott. Pápai tevékenysége átfogta keletet és nyugatot. Pápasága alatt az eretnekek ellen kellett megvédenie az egyházat, a barbárok ellen pedig a Nyugatrómai Birodalmat. Erélyesen fellépett a manicheusok, priscillianusok és a pelagianusok ellen. 452-ben Attilát, 455-ben pedig Geiserichet vette rá, hogy kímélje meg Rómát. Ő állapította meg véglegesen a Húsvét idejét. Műveit kivételesen tiszta stílusban, hibátlan okfejtéssel és rendkívül szép és választékos latinsággal írta. Nagy Szent Gergely mellett az ókori kereszténység legnagyobb pápájának tekintik. XIV. Benedek az egyház doktorává avatta. Ő építtette a Szt. Péter templomot Rómában. Pápa volt 440. szeptember 1.–461. november 10.-ig. PWRE XII. 1962. ~7. (376/201)
- Leo 5: Flavius ~ I. (Nagy).** 401-ben született, thrák származású volt. Aspar *patricius* tette meg Anthemius ellenében a Keletrómai Birodalom urává. 457–474 között volt *Augustus*. PWRE XII. 1947. ~3. (114/13)
- Leo 6:** Eurich nyugati-gót király *consiliarus*a volt. *Vir spectabilis* rangú, jogász, igen jó verseket írt. PWRE XII. 1962. ~5.; PLRE II. 662. ~5. (3/2)
- Leo 7:** Senones püspöke volt. Remigius címzettje. PL LXV. col. 966D. (0/1)
- Leo 8: II. ~.** I. Leo császár unokája volt, 473. októberében *Caesarnak* majd 474. január 18-án *Augustusnak* kiáltották ki. Február 9-én apja, Zeno, társcsászára lett. Tíz hónappal később beteg lett, majd meghalt. PLRE II. 664. ~7. (2/3)
- Leonianus:** Viennai volt. Avitus kortársa. Avitus Ep. 77. (0/1)
- Leonidas:** Athéni férfi, aki ifj. M. Ciceróval tartott fenn kapcsolatot. PWRE XII. 2021. ~13. (2/0)
- Leoninus:** Püspök volt, Gelasius pápa levelező partnere. PL LIX. col. 100. (0/1)
- Leonticus:** 457–474 között valamikor valószínűleg *comes sacrarum largitionum* volt Keleten. PLRE II. 667. ~2. (0/1)
- Leontinus:** *Consularis* Palestinae volt 363-ban. Seeck 1919. 456. (0/1)
- Leontius 1:** *Diaconus* volt Tolosában. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 817B. (1/0)
- Leontius 2:** *Presbyter* volt Ostiában. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 817D. (1/0)
- Leontius 3: Flavius Domitius ~.** 338-ban *vicarius*, 340–344-ben *praefectus praetorio Orientis*, 344-ben *consul* volt. PLRE I. 502. ~20. (0/12)
- Leontius 4:** 349-ben *comes Orientis*. PLRE I. 500. ~5. (0/2)
- Leontius 5: Flavius ~.** 354 előtt *vicarius* vagy *proconsul* volt, lehetséges, hogy *comes Orientis*. 354-ben Gallus *quaestor sacri palatii*a volt, 355–356-ban pedig *praefectus Urbis Romae*. PLRE I. 503. ~22. (0/1)
- Leontius 6:** Comanorum püspöke (?). A 360-as ariminumi zsinat aláírója. PL X. col. 705B. (8/0)
- Leontius 7:** 363-ban *consularis Palestinae* volt. Seeck 1919. 457. (0/1)
- Leontius 8:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (0/1)
- Leontius 9:** 372-ben *consularis Phoenice* volt. PLRE I. 501. ~12. (0/1)
- Leontius 10:** 412–413-ban *praefectus praetorio Illyrici* volt. PLRE II. 668. ~5. (0/2)
- Leontius 11:** Püspök volt Galliában 419 körül. PL XX. col. 756. (0/1)
- Leontius 12:** 434–435-ben *praefectus Urbis Constantinopolitanae* volt. PLRE II. 609. ~9. (0/3)

- Leontius 13:** Arelatei *diaconus* volt 442-ben, 462. január 25. és 464. február 24. között a város püspöke. PL LVIII. col. 20. (2/16)
- Leontius 14:** *Vir spectabilis* volt, 451-ben *primicerius notariorum*. PLRE II. 669. ~12. (0/1)
- Leontius 15:** Forum Iulii püspöke volt 464 körül. PL L. (0/1)
- Leontius 16:** Püspök volt Galliában, Coelestinus pápa címzettje. PL L. col. 528C. (0/1)
- Leontius 17:** Ruricius testvére volt. PLRE II. 670. ~15. (0/1)
- Leontius 18:** Lerinumban volt apát. Ennodius levelező partnere. MGH AA VII. 356. (1/1)
- Lepidus 1: M. Aemilius ~.** Caesar párthíve volt, Kr. e. 53-ban *aedilis*, Kr. e. 49-ben *praetorként dictatorra* nevezte ki Caesart. Kr. e. 48-ban és Kr. e. 47-ben Hispania citerior helytartója, Kr. e. 46-ban Caesar *consul*-társa. Kr. e. 46–44 között *magister equitum* és Caesar helyettese. Caesar halála után Antoniust támogatta, aki *pontifex maximus*sá nevezte ki. A második triumviratus tagja, Octavianus hatalomra kerülése után nem játszott jelentős politikai szerepet. LC 243. (1/2)
- Lepidus 2: M. Aemilius ~.** Pompeius híve, Kr. e. 78-ban *consul*. PWRE I. 554. Aemilius 72. (8/3)
- Leporius 1:** Bíró volt, 394-ben *vicarius Romae* vagy *Africae*. PLRE I. 504. (1/2)
- Leporius 2:** *Presbyter* volt. Augustinus címzettje. PL XXXIII. (2/0)
- Lepta: Q. ~.** Cicero műszaki tisztje volt, aki Kr. e. 51–50-ben elkísérte Ciliciába. PWRE XII. 2070. (2/3)
- Leucius:** Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 582. (1/1)
- Liberius 1:** Emerita püspöke volt. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 818A. (2/0)
- Liberius 2:** Római születésű, rendkívül népszerű volt szülővárosában. Az ariánusokkal folytatott viták miatt zavaros pápasága. Miután nem akarta kiátkozni Athanasiust, II. Constantinus császár Beroeba száműzte, s helyébe II. Felixet ültette. 358. augusztus 29-én azonban visszatérhetett, miután megtagadta a közösséget Athanasiusszal és szövetségre lépett a keleti püspökökkel. Pápa volt 352. május 24.–366. szeptember 24.-ig. PWRE XIII. 98. ~3. (110/18)
- Liberius 3:** 409-ben *praefectus praetorio Italiae* volt. PLRE II. 676. ~1. (0/3)
- Liberius 4: Petrus Marcellinus Felix ~.** 493–500 *praefectus praetorio Italiae* volt, majd 510–534-ben *praefectus praetorio Galliarum*, 500–554 között *patricius*. PLRE II. 677. ~3. (0/7)
- Libius Severus:** Lucaniában született. 461. november 19-től *Augustus*. Ricimer bábcászára volt. 465. november 14-én halt meg Rómában. PLRE II. 1004. Severus 18. (2/0)
- Libo: L. Scribonius ~.** Pompeius párthíve volt, Sextus Pompeius apósa. Kr. e. 56-ban *tribunus plebis*, Kr. e. 49-ben kiűzte a caesianusokat Illyricumból. Pompeius egy hajórajt bízott rá. Túlélte a polgárháborút, Kr. e. 34-ben *consul* volt. PWRE IIA 881. Scribonius 34. (1/2)
- Licentius:** Romanianus fia volt, Thagastében született. Augustinus tanítványa. Költő volt. PWRE XIII. 204.; PLRE II. 682. ~1. (4/2)
- Licinianus:** Galliai volt. 474–475-ben Iulius Nepos *quaestor sacri palatii*ja. Sidonius Apollinaris levelező partnere. PWRE XIII. 214. ~3. (1/0)
- Licinius 1:** 385-ben *vicarius Africae*, ezután 387-ben *comes sacrarum largitionum* volt. PLRE I. 508. ~1. (0/4)
- Licinius 2:** 385-ben *praefectus praetorio Italiae* volt. PWRE XIII. 231. ~31C. (0/1)
- Licinius 3: Valerius ~ Licinianus.** 250 körül született. Apja Dacia Ripensisből származó földműves volt. Galerius barátja volt, Diocletianus fiává fogadta. 308–324-ig *Augustus*. (2/1)
- Ligarius: Q. ~.** Kr. e. 51–50-ben *legatus* volt, Pompeius oldalán harcolt a Caesar-pártiak ellen. Cicero közbenjárására térhetett haza a száműzetésből, de mindvégig Caesar ellenfele maradt, részt vett a merényletben is, Caesar egyik gyilkosa volt. PWRE XIII. 519. ~4. (0/2)
- Ligurius: A. ~.** Caesar pártján álló politikus. Kr. e. 54-ben Caesar egyik volt *legatusa* Galliában. Q. Cicero jó barátja. PWRE XIII. 534. ~1. (0/2)
- Limenius 1: Ulpius ~.** 342-ben *proconsul Constantinopolitanae*, 347–349 *praefectus praetorio Italiae* és *praefectus Urbis Romae*, 349-ben *consul*. PWRE XIII. 571. ~1.; PLRE I. 510. ~2. (0/2)
- Limenius 2:** 400-ban *vicarius* volt valamelyik provinciában, 407–408-ban pedig *praefectus praetorio Galliarum*. PLRE II. 684. ~2. (0/2)

- Limenius 3:** 400–401-ben *comes sacrarum largitionum* volt, 408-ban pedig *praefectus praetorio Galliarum*. PWRE XIII. 571. ~2.; PLRE II. 684. ~2. (0/3)
- Limenius 4:** Salvianus címzettje. PL LIII. col. 166. (0/1)
- Litorius (Littorius):** Suavensis püspöke, részt vett a milevisi zsinaton. PL L. col. 569. (1/0)
- Lollianus 1: Q. Flavius Maesius Egnatius ~ Mavortius.** 328-ban *curator aquarum Miniciae*, 328–334-ig *consularis Campaniae*, majd 329–335-ig *comes Flavialis*, 330–336 között pedig *comes Orientis* volt. Ezután 334–337-ig *proconsul Africae*, 342-ben *praefectus Urbis Romae*. Ezután *iterum comes dinis primi intra palatium*. 355-ben *consul* volt, majd 355–356-ban *praefectus praetorio Illyrici*. PLRE I. 512. ~5. (0/3)
- Lollianus 2:** Volusianus Lampadius fia volt. Előbb 355-ben *praefectus praetorio*, 365-ben pedig *praefectus Urbis Romae*. Symmachus levelező partnere. PWRE XIII. 1373. ~12. (1/2)
- Lollianus 3:** Magas állású tisztviselő volt Keleten. 383-ban. PWRE XIII. 1373. ~13. (0/1)
- Lollius: M. Clodianus ~.** P. Clodius párthíve volt Kr. e. 58/7-ben. PWRE XIII. 1377. ~10. (0/1)
- Longinianus: Flavius Macrobius ~.** 399-ben *comes sacrarum largitionum* volt. 400–402-ig *praefectus Urbis Romae*. 400 körül megkeresztelkedett. 406-ban *praefectus praetorio Galliarum* vagy *Italiae*, 408-ban *praefectus praetorio Italiae*. PWRE XIII. 1400. ~2.; PLRE II. 686. (4/16)
- Longinus 1:** Niceában született. 341–343-ban *praefectus Aegypti* volt. PLRE I. 514. ~1. (0/1)
- Longinus 2:** Cardalában született. 484–491 között *magister officiorum* volt Keleten. PLRE II. 688. ~3. (0/1)
- Lucas:** Dyrhachium püspöke volt 446 körül. PL LIV. col. 677. (1/2)
- Lucceius: L. ~.** Pompeius bizalmas híve volt, Cicero barátja. Pharsalos után kibékült Caesarral. PWRE XIII. 1554. ~10. (2/4)
- Lucentius:** I. Leo pápa *legatus* volt, akit Keletre küldött. PL LIV. col. 1049. (0/2)
- Lucianus 1:** Afrikai donatista püspök. I. Constantinus császár idején élt. PL XLI. col. 228. (0/1)
- Lucianus 2:** Caphargamalában élt. PL XLI. col. 807. (1/0)
- Lucianus 3:** Püspök volt, részt vett a milevisi zsinaton. PL L. col. 569. (1/0)
- Lucidius:** *Presbyter* volt Augustodonumban. MGH AA VIII. p. LXIX. (0/2)
- Lucifer:** Calaris püspöke volt 353–370 között. Athanasius fanatikus híve, következetes ariánus-ellenes volt. PWRE XIII. 1615. ~2. (7/8)
- Lucillus 1:** Festő volt Rómában. Symmachus levelező partnere. PWRE XIII. 1648. ~2. (0/2)
- Lucillus 2:** Püspök volt, részt vett a milevisi zsinaton. PL L. col. 569. (0/1)
- Lucinius:** Baeticai volt. Hieronymus levelező partnere. PL XXII. col. 669. (1/1)
- Lucius 1:** Püspök volt, részt vett a milevisi zsinaton. PL L. col. 569. (0/1)
- Lucius 2:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (0/1)
- Lucius 3: Flavius ~.** 408-ban *comes sacrarum largitionum* Keleten, 413-ban pedig *consul* volt. PWRE XIII. 1652. ~4.; PLRE II. 692. ~3. (0/1)
- Lucontius:** Sidonius barátja volt. PLRE II. 692. (0/1)
- Lucretius: Q. Vespillo ~.** Pompeius-párti *senator* volt, C. Cassius Longinus barátja, a polgárháborúban egy hajóraj parancsnoka. Kr. e. 19-ben *consul* volt. PWRE XIII. 1657. ~12. (1/0)
- Lucullus: M. Licinius ~.** Híres hadvezér volt. Különösen a mithridatesi háborúkban szerzett érdemeket. Kr. e. 77-ben *praetor*, Kr. e. 74-ben *consul* volt. Fényes sikerei ellenére a *senatus* visszahívta a harmadik mithridatesi háborúból. Ezután sértődötten visszavonult. Legendákat meséltek gazdagságáról és fényűző életéről. PWRE XIII. 414. Licinius 109. (1/0)
- Luminosus:** *Vir sublissimus* volt. Valószínűleg Rómában élt. PLRE II. 692. (0/4)
- Lupercianus:** 468-ban *praefectus praetorio Italiae* volt. PWRE XIII. 1834.; PLRE II. 693. (0/2)
- Lupianus:** 412-ben *comes et magister utriusque militiae per Orientem*. PLRE II. 693. ~1. (0/1)
- Lupicinus:** Ennodius unokája volt. PLRE II. 694. ~3. (0/1)
- Lupus 1:** Tricasses püspöke volt 426–27 körül. Duchesne II. 453. (5/6)
- Lupus 2:** Közelebbről ismeretlen. Petricoriban lakott. PLRE II. 694. (0/2)
- Luxoriosus:** Közelebbről ismeretlen. PL XXX. col. 248C. (0/1)

- Lybianus: Flavius** ~. *Praeses Euphratensis* volt 434-ben. *Vir clarissimus*. PLRE II. 681. (0/1)
- Lyso:** Cicero vendégbarátja volt Patraeban. Ő ápolta a beteg Tirót. PWRE XIV. 68. Lyson 2. (0/1)
- Macarius 1:** Hierosolyma püspöke volt 335 körül. BHG I. 3002. (2/2)
- Macarius 2:** Közelebbről ismeretlen. A 360-as ariminumi zsinat aláírója. PL X. col. 638C. (8/0)
- Macarius 3:** Közelebbről ismeretlen. Hieronymus levelező partnere. PL XXII. col. 1018. (0/1)
- Macarius 4:** Ruffinus barátja volt, előkelő római, aki elvesztette vagyonát. PLRE II. 969. ~2. (0/1)
- Macedonius 1:** Püspök volt Antiochiában 337–352 körül. Iulius pápa alatt. PL VIII. col. 879. (1/1)
- Macedonius 2:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (0/1)
- Macedonius 3:** *Vir clarissimus* rangú volt. Priscus Attalus rokona, valószínűleg Antiochiában élt. PWRE XIV. 128. ~7.; PLRE I. 527. ~5. (0/4)
- Macedonius 4:** Püspök volt. Ambrosius címzettje. PL XVI. col. 819. (0/2)
- Macedonius 5:** Püspök volt Apulisban (?). Innocentius pápa címzettje. PL XX. col. 606A. (0/1)
- Macedonius 6:** 380-ban *comes sacrarum largitionum* volt, 383-ban pedig *magister officiorum* Nyugaton. PWRE XIV. 128. ~4.; PLRE I. 526. ~3. (0/1)
- Macedonius 7:** Püspök volt Cypruson 400 körül. PL XXII. col. 760. (1/0)
- Macedonius 8:** *Comes rerum privatarum* volt Nyugaton 411-ben. PLRE II. 697 ~2. (0/1)
- Macedonius 9:** *Vicarius Africae* volt 413–14-ben. PWRE XIV. 128. ~9.; PLRE II. 697. ~3. (2/3)
- Macedonius 10:** Püspök volt Macedoniában 414 körül. PL XX. col. 526D. (0/1)
- Macedonius 11:** *Presbyter* volt. Sedulius címzettje. PL XIX. col. 533. (0/1)
- Macedonius 12:** *Magister militum* volt 423-ban. PWRE XIV. 129. ~11.; PLRE II. 697. ~4. (0/1)
- Macer:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (0/1)
- Macianus:** Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. Innoc. Ep. 26. (1/0)
- Macrobius 1: Maximilianus** ~. 329-ben valamelyik provincia helytartója. PLRE I. 529. ~3. (0/2)
- Macrobius 2:** 399–400-ban *vicarius Hispaniarum* volt, majd 410-ben *proconsul Africae*. PLRE II. 698. ~1. (0/1)
- Macrobius 3:** Hippói donatista püspök volt. PL XXXIII. col. 404. (1/3)
- Madalianus: Lucius Crepreius** ~. Számtalan magistraturát betöltött, de ezek dátuma bizonytalan. *Praefectus annonae, comes flaviales, corrector Flaminiae et Picensis, legatus pro pretore Asiae, legatus Africae, consularis aedium sacrarum, consularis molium fari et purgaturae, quaestor candidatus, praetor, consul, consularis Ponti et Bithyniae*. 341-ben *vicarius Italiae* volt, *comes ordinis primi, proconsul Africae et vice sacra iudicans*. PWRE XIV. 200.; PLRE I. 530. (0/1)
- Magdonius:** Püspök (?) volt. PL X. col. 705. (0/19)
- Magnullus:** Symmachus rokona és barátja. *Consularis Liguria et Aemiliae* volt, 391-ben pedig *vicarius Africae*. PWRE XIV. 486.; PLRE I. 533. (0/20)
- Magnus 1:** 367-ben *vicarius Urbis* volt. PLRE I. 534. ~5. (1/0)
- Magnus 2: Flavius** ~. Római szórók volt. PLRE II. 701. ~4. Valószínűleg azonos PLRE II. ~10-zel. (0/4)
- Maiorianus: Flavius Iulius Valerius** ~. Aetius vezér-társa volt. 454–56-ban *comes domesticorum* Nyugaton, 457-ben *magister utriusque militiae*. 457–461 között *Augustus*. PLRE II. 702. (9/3)
- Maioricus:** Közelebbről ismeretlen. Gelasius pápa címzettje volt. PL LIX. col. 101A. (0/3)
- Maiorinus 1:** Püspök volt Volitanában, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 563B. (2/1)
- Maiorinus 2:** Püspök volt 417 körül. PWRE XIV. 590. ~2. (0/1)
- Malchus:** Püspök volt, részt vett a milevisi zsinaton. PL L. col. 569. (1/0)
- Mamertinus 1:** Püspök volt Tolosában. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 817B. (1/0)
- Mamertinus 2: Claudius** ~. 361-ben *comes sacrarum largitionum* volt, majd *praefectus praetorio Illyrici*. 362-ben *consul*, ezután 361–364-ben és 364–365-ben *praefectus praetorio Italiae, Africae et Illyrici* volt. PWRE XIV. 952. ~2.; PLRE I. 540. ~2. (0/66)
- Mamertus: Claudianus Ecdicius** ~. Vienensisben volt *presbyter*, szabályozta a liturgiát. Mamertus püspök öccse, a *De statu animae* c. munkájában a lélek anyagtalanságáról értekezett a riezi Faustus ellen. 474 körül halt meg. PWRE III. 2660. Claudianus 10. (4/3)
- Manuel (Emanuel):** Constantinopolisban volt *presbyter* és *archimandrita*. PWRE XIV. 1362. ~1. (0/2)
- Marcella 1:** Ambrosius idősebb nővére volt. Rómában élt. PLRE I. 544. ~1. (2/5)

- Marcella 2:** A római aszketikus vallási közösség egyik vezetője volt. Pammachius rokona. PWRE XIV. 1437. ~5.; PLRE I. 542. ~2. (3/23)
- Marcellianus 1:** Közelebbről ismeretlen. Augustinus címzettje. PL XXXIII. col. 487. (0/1)
- Marcellianus 2:** Magas tisztséget töltött be Theoderich udvarában. PLRE II. 707. ~3. (0/1)
- Marcellinus 1: Antonius ~.** 313-ban *praeses Lugdunensis primae*, majd *proconsul Africae*. 340–341-ben *praefectus praetorio Italiae, Illyrici et Africae*. 341-ben *consul*. PLRE I. 548. ~16. (0/4)
- Marcellinus 2:** 342-ben *praeses Phoenice* volt. PWRE XIV. 1442. ~11.; PLRE I. 545. ~6. (0/5)
- Marcellinus 3:** Valószínűleg *vicarius* volt 383-ban. PLRE I. 546. ~11. (0/1)
- Marcellinus 4: Flavius ~.** *Tribunus* és *notarius* volt Nyugaton 410–413-ban. *Vir clarissimus* rangú. PWRE XIV. 1445. ~23.; PLRE II. 711. ~10. (0/2)
- Marcellinus 5:** Püspök volt 417 körül. Altaner 258. (1/1)
- Marcellinus 6:** Aquileia püspöke volt. MGH AA VII. 356. (0/1)
- Marcellinus 7:** 438-ban *comes rerum privatarum* volt, 439-ben *comes sacrarum largitionum*, *vir illustris*, *agens vicem*, *comes rerum privatarum*. PWRE XIV. 1446. ~24.; PLRE II. 708. ~4. (0/1)
- Marcellinus 8: Flavius ~.** Magas rangú római katona, Anapsychia férje. PLRE II. 711. ~10. (8/13)
- Marcellinus 9: Presbyter** volt Rómában 468–484 körül. PL LI. col. 985. (3/0)
- Marcellinus 10:** Narbói jogász volt. Sidonius kortársa. PWRE XIV. 1448. ~26. (0/1)
- Marcellus 1: C. Claudius ~.** *Consul* volt Kr. e. 49-ben, heves Caesar-ellenessége hozzájárult a polgárháború kitöréséhez. A polgárháborúban C. Coponiusszal a rhodusi hajóraj parancsnoka volt. Pharsalos után önkéntes száműzetésbe vonult; Caesar engedélyezte a hazatértét. PWRE III. 2734. Claudius 216. (1/3)
- Marcellus 2: M. Claudius ~.** Kr. e. 54-ben *praetor*, Kr. e. 49-ben és Kr. e. 51-ben *consul* volt. Optimata politikus, Caesar ellenfele. A polgárháborúban semmiféle szerepet sem vállalt. Száműzetéséből való visszahívása érdekében mondta el Cicero Kr. e. 46-ban híres beszédét (*pro Marcello*), aminek hatására Caesar visszahívta Marcellust, de út közben meggyilkolták. PWRE III. 2760. Claudius 229. (1/10)
- Marcellus 3:** Ancyra püspöke volt 334–374 között. Részt vett a niceai zsinaton, ellenfele volt Ariusnak és Origenésnek egyaránt. PL VIII. col. 913B. (2/1)
- Marcellus 4:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (0/1)
- Marcellus 5:** *Senator* volt, püspök (?). PLRE I. 552. ~8. (0/1)
- Marcellus 6:** Burdigalában született, a *Dè medicamentis* szerzője. 394–395-ben *magister officiorum* volt Keleten. PWRE XIV. 1492. ~22.; PLRE I. 531. ~7. (0/6)
- Marcellus 7:** Püspök volt 417 körül. PWRE XIV. 1495. ~46. (0/1)
- Marcellus 8:** Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 564B. (1/0)
- Marcianus: Tullus ~.** Közelebbről ismeretlen. Cicero kortársa volt. (1/2)
- Marcianus 1:** Palatinus volt, később Novatianus püspöke. Valens császár lányának, Anastasiának tanítója. PLRE I. 554. ~8. (1/5)
- Marcianus 2:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (0/1)
- Marcianus 3: Tullus ~.** Naissus püspöke volt. PL XX. col. 519. (0/1)
- Marcianus 4:** 384-ben *vicarius* volt Nyugaton. 393–94-ben *proconsul Africae*, 409-ben pedig *praefectus Urbis Romae*. Valószínűleg azonos Augustinus régi barátjával, aki pogány volt. PWRE XIV. 1513. ~24. és ~28.; PLRE I. 555. ~14. (0/2)
- Marcianus 5:** Püspök volt Cypruson 400 körül. PL XXII. col. 760. (1/0)
- Marcianus 6:** Naissus püspöke volt 401–417 körül. PWRE XIV. 1532. ~52. (15/25)
- Marcianus 7:** Asterius fia volt. Liguriában élt. PWRE XIV. 1530. ~37.; PLRE II. 716. ~13. (0/1)
- Marcianus 8:** 392-ben született, apja thrák vagy illyr katona volt. Maga is katonaként szolgált, II. Theodosius halálos ágyán III. Valentinianus ellenében tette meg örökösévé. 450–457-ig *Augustus*. PWRE XIV. 1514. ~34. (76/0)
- Marcianus 9:** 474–491 között *magister utriusque militiae* volt Keleten. Lehet, hogy azonos Flavius Marcianusszal, Anthemius császár fiával, 469 és 462 *consulával*. PLRE II. 714. ~8. (0/1)
- Marcus 1:** Constantinopolis püspöke(?), I. Constantinus császár idején élt. PL VIII. col. 479. (0/1)

- Marcus 2:** Rómában született. Rövid uralkodása alatt két bazilikát építtetett Rómában. Pápa 336. jan. 18.–okt. 7. között. PWRE XIV. 1645. ~16. (2/2)
- Marcus 3:** *Presbyter*, a Celedensis vidéki sivatag egyik ismert szerzetese. PL XXIX. col. 339. (0/1)
- Maria:** Honorius császár felesége volt. PWRE XIV. 1712. ~2.; PLRE I. 558. (0/2)
- Marianus:** Uziparitanorum püspöke volt 417 körül. PWRE XIV. 1753. ~17. (0/2)
- Marinianus 1:** Galatiában született. 383 előtt jogot tanult Rómában. 383-ban *vicarius Hispaniae* volt. PLRE I. 559. ~2. (1/8)
- Marinianus 2: Flavius Avitus ~.** 422-ben *praefectus praetorio Italiae* (?) volt, 423-ban *consul, patricius*. PWRE XIV. 1758. ~4.; PLRE II. 723 ~3. (0/3)
- Marinus 1:** Arelate püspöke volt. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 816C. (2/0)
- Marinus 2:** Püspök volt 419–423-ig Galliában. PWRE XIV. 1801. ~27. (0/2)
- Marinus 3:** Colonia Agrippinában volt *diaconus*. PL VIII. col. 817A. (1/0)
- Mariones:** Püspök volt Egyiptomban 458 körül. PL LIV. col. 1139D. (0/1)
- Marius 1: M. ~.** Szellemes, művelt férfi volt, Pompeiben szomszédok voltak Ciceróval. PWRE XIV. 1819. ~25. (0/4)
- Marius 2: C. F. ~ Victorinus.** Híres római rhétor volt. 355-ben keresztelkedett meg, megtérése nagy meglepetést váltott ki a római arisztokrácia köreiből, akik hazafiságból ragaszkodtak a pogány múlthoz. 362 után halt meg. PWRE XIV. 1840. ~70. (2/2)
- Marius 3: ~ Mercator.** Thrákiai volt, harcolt Pelagius és Nestorius ellen. Latinul és görögül egyaránt tudott, lefordította Nestorius írásait. PL XLVIII. col. 61. (3/0)
- Marius 4:** Püspök volt Keleten Iulius pápa (337–352) alatt. PL VIII. col. 880C. (1/1)
- Martialis 1:** 449-ben *magister officiorum*. volt Seeck 1919. 458. (0/1)
- Martialis 2:** Püspök volt Nyugaton. PWRE XIV. 2003. ~9. (0/19)
- Martianus: ~ Capella.** Közelebbről ismeretlen. PWRE XIV. 2003. ~2. (0/1)
- Martinianus 1:** Cappadociában született. 358 előtt *consularis Siciliae*, 358-ban pedig *vicarius Africae* volt, végül 378-ban *praefectus Urbis Romae*, *vicarius* volt. PLRE I. 564. ~5. (0/5)
- Martinianus 2:** 392-ben *comes Orientis* volt. PWRE XIV. 2017. ~4.; PLRE I. 564. ~6. (0/4)
- Martinus 1:** Püspök vagy pap Keleten, lehet, hogy Constantinopolisban PL LIV. col. 859. (1/5)
- Martinus 2: Flavius Hilarius ~.** 438–443-ban *constitutionarius* volt. PLRE II. 731. ~5. (0/1)
- Martinus 3:** Afrikai püspök volt, részt vett a 425/6-os zsinaton. PL L. col. 422C. (1/1)
- Martinus 4:** *Presbyter* és *archidiaconus* volt 449 körül. PL LIV. col. 859. (0/2)
- Martyrius 1:** Terracina püspöke volt. Gelasius pápa címzettje. PWRE XIV. 2041. ~18. (0/2)
- Martyrius 2:** Közelebbről ismeretlen. Symmachus címzettje volt. PWRE XIV. 2039. ~3. (0/1)
- Martyrius 3:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (0/1)
- Mascator:** 511-ben *palatinus* volt Ravennában. PWRE XIV. 2058.; PLRE II. 733. (0/2)
- Mastichianus:** *Praefectus annonae* volt 326-ban. PWRE XIV. 2168.; PLRE I. 567. (0/1)
- Maternus (Maternianus):** Colonia Agrippina püspöke volt I. Constantinus uralkodása idején. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PWRE XIV. 2194. ~8. (2/1)
- Matius: C. ~.** Caesar egyik leghűségesebb barátja volt, nagy műveltségű lovagrendi, akit Cicero hiába igyekezett megnyerni a köztársaságiaknak. PWRE XIV. 2204. ~1. (2/1)
- Matronianus:** 382-ben *dux* és *praeses Isauriae*. PWRE XIV. 2309. ~2.; PLRE I. 568. ~2. (0/1)
- Mattheus: ~ Phaellus.** Petrus Chrysologus levelező partnere volt. PL LII. (1/0)
- Maurentius:** Püspök volt, részt vett a milevisi zsinaton. PL L. col. 569. (1/0)
- Maurianus:** *Comes domesticorum* és *vices agens magistri militum* volt 414-ben. PWRE XIV. 2386. ~1.; PLRE II. 737 ~1. (0/1)
- Mauricius:** Püspök volt Galliában 419 körül. PL XX. col. 756. (0/1)
- Maurusius:** Pagus Vialoscensisen lakott. Sidonius barátja volt. PLRE II. 738. (0/1)
- Maxima:** Nemes születésű apáca volt. PLRE II. 738. ~1. (0/1)
- Maximianus 1:** Püspök volt Macedoniában 401–417 körül. PWRE XIV. 2537. ~20. (1/2)

- Maximianus 2:** Constantinopolis püspöke volt 431. október 25.–434. április 12. között. PWRE XIV. 2537. ~22. (1/2)
- Maximianus 3:** Római *senator*, Marcianus fia volt. *Vir clarissimus*. PLRE II. 739. ~2. (0/1)
- Maximilianus 1: Iulius ~.** 326–333-ban *comes* volt, ezután 330-ban *consularis aquarum*. PLRE I. 575 ~2. (0/1)
- Maximilianus 2:** *Vir clarissimus* volt. 396 előtt valamelyik provinciában, ezután pedig a császári udvarban tevékenykedett. PLRE II. 740. ~1. (0/4)
- Maximinus 1:** 365 előtt volt *praeses Corsicae*. 364–66-ban *praeses Sardiniae*, 366-ban *corrector Tusciae*, 368–70-ben *praefectus annonae*, majd 370–371-ben *vicarius Urbis Romae*, végül 371–76-ban *praefectus praetorio Galliarum*. PLRE I. 577. ~7. (0/9)
- Maximinus 2:** Donatista püspök volt. Augustinus címzettje. PL XXXIII. col. 94. (1/1)
- Maximinus 3:** Püspök volt Galliában 412 körül. PL LIV. col. 1107. (0/1)
- Maximinus 4:** 423–425-ben *comes sacrarum largitionum* volt Keleten. PLRE II. 741. ~4. (0/7)
- Maximinus 5:** Püspök volt, részt vett a 451-es ravennai zsinaton. PL LIV. col. 966B. (1/0)
- Maximinus 6:** Patavium püspöke volt az V. és VI. század fordulóján. PL LXII. col. 52. (0/1)
- Maximus 1: Valerius ~ Basilus.** 319–323 között töltötte be a *praefectus Urbis* tisztét. Pogány volt. PLRE I. 590. ~48. (0/26)
- Maximus 2: Rationalis Africae** volt 320-ban. PLRE I. 581. ~7. (0/1)
- Maximus 3: Ulpius Valerius ~.** 325-ben *vicarius Orientis* volt, majd 327–28-ban *praefectus praetorio* Keleten. 327-ben *consul*, ezután 332–333-ban *praefectus praetorio Galliarum*, végül 337-ben *praefectus praetorio* a Dunánál. PLRE I. 590. ~49. (0/11)
- Maximus 4:** Salona püspöke volt 347-ben a sardicai zsinat idején. PL X. col. 658. (0/1)
- Maximus 5:** 358-ban *praeses Cilicianae* volt. PLRE I. 582. ~15. (0/2)
- Maximus 6:** *Praefectus annonae* volt 365-ben. PLRE I. 583. ~20. (0/2)
- Maximus 7:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (0/1)
- Maximus 8: ~ Madaurensis.** Madaurában volt grammaticus. PLRE I. 585. ~28. (2/1)
- Maximus 9:** Püspök volt Bruttiumban. PL XX. col. 582. (0/1)
- Maximus 10:** Nagy Theodosius társcsászára volt 383–388 között. PL XIII. col. 559–591. (4/2)
- Maximus 11: Nonius Atticus ~.** 384-ben *praefectus praetorio Italiae* volt, 397-ben *consul*. Birtoka volt Tiburban. PLRE I. 586. ~34. (1/1)
- Maximus 12:** 397-ben *agens in rebus* volt. PLRE II. 744. (0/1)
- Maximus 13:** 415-ben *comes rerum privatarum* volt Keleten. PLRE II. 745. ~6. (0/1)
- Maximus 14: Flavius Petronius ~.** 396 körül született, ismeretlen származású. 415-ben *tribunus et notarius*, 416–419 között *comes sacrarum largitionum* volt Nyugaton. 420–421-ben és 421–439-ben *praefectus Urbis Romae*. 421–439 között *praefectus praetorio* Nyugaton, majd 433-ban és 443-ban *consul*. 439-ben *praefectus praetorio Italiae*, 445-ben *patricius*. 455 március 17– május 31-ig volt *Augustus*. PWRE XIV. 2543. ~32.; PLRE II. 749. ~22. (0/7)
- Maximus 15:** Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 582. (1/1)
- Maximus 16:** Püspök volt Galliában 419 körül. PL XX. col. 756. (0/1)
- Maximus 17:** Doktor volt Thaenaeban. PLRE II. 745. ~5. (1/3)
- Maximus 18:** Nemes, vagyonos, *vir clarissimus* volt. PLRE II. 747. ~16. (0/5)
- Maximus 19:** Püspök volt 452 körül. PL LIV. col. 1083. (1/3)
- Maximus 20:** Püspök volt, részt vett a 451-es ravennai zsinaton. PL LIV. col. 966A. (1/0)
- Maximus 21:** Püspök volt, részt vett a 451-es ravennai zsinaton. PL LIV. col. 966A. (1/0)
- Maximus 22:** Püspök volt Egyiptomban 458 körül. PL LIV. col. 1139D. (0/1)
- Maximus 23:** Antiochia püspöke volt 458 körül. PL LIV. col. 1151. (1/1)
- Maximus 24:** Taurinensis püspöke volt. PL LVII. col. 921A. (4/0)
- Maximus 25:** Genavensis püspöke volt. MGH AA VI/2. 317. (0/1)
- Maximus 26:** Püspök volt Alexandriában III. Felix pápa (483–492) alatt. PL V. col. 143. (0/1)
- Maximus 27:** Püspök (?) volt, Gelasius pápa címzettje. PL LIX. col. 143. (0/3)

- Maximus 28:** Pályafutása kezdetén Ravennában volt *comes sacrarum largitionum*, majd 495 és 514 között Ticinensis püspöke. PLRE II. 746. ~14. (1/4)
- Megasius:** Püspök volt 417 körül. PL X. col. 705. (1/20)
- Megethius:** Bellitium püspöke volt. MGH AA VIII. 430. (0/1)
- Melania:** Közelebbről ismeretlen. Augustinus címzettje volt. PWRE XV. 415. ~2. (0/1)
- Melanthia:** Eudomius felesége volt. Lemovicumi előkelő. PWRE XV. 427.; PLRE II. 752. (0/1)
- Melchiades (Miltiades):** Afrikai születésű volt. 313 októberében a lateráni zsinaton kiátkozta Donatust és híveit. Pápa volt 310. jún. 4.–315. jan. 15.-ig. PWRE 1706. Miltiades 10. (0/3)
- Melitus:** 410–412-ben volt *praefectus praetorio Italiae*. PWRE XV. 550. ~1.; PLRE II. 753. (0/7)
- Memmius:** C. ~ **Gemellus**. Kr. e. 54-ben *tribunus plebisként* vád alá helyezték. Cicero Sulla mostoha fiának nevezte. PWRE XV. 616. ~9. (0/3)
- Memorialis:** Közelebbről ismeretlen. Püspök volt. Seeck 1919. 458. (0/1)
- Memorius:** Calamensis püspöke volt. Augustinus címzettje. PWRE XV. 660. ~4. (1/1)
- Menander 1:** 320–326-ban *comes per Africam* volt. PLRE I. 595. ~2. (0/5)
- Menander 2:** 365-ben valamelyik nyugati provincia kormányzója volt. PLRE I. 596. ~5. (0/1)
- Menander 3:** Aphrodisiasban született. 385-ben *vicarius Asiae* volt. PWRE XV. 706. ~4.; PLRE I. 596. ~7. (0/1)
- Menas:** 451 előtt volt *quaestor sacri palatii*. PWRE XV. 775. ~5.; PLRE II. 754. ~2. (0/1)
- Menodorus:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (0/1)
- Mercator:** Közelebbről ismeretlen. Augustinus címzettje volt. PWRE XV. 972. (2/1)
- Mercorius:** Ostiai *presbyter* volt. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 816C. (1/0)
- Merobaudes 1:** 384-ben volt *dux Aegypti*. PWRE XV. 1039. ~2.; PLRE I. 598. ~1. (0/1)
- Merobaudes 2 (Meribaudes):** 511-ben *Romanus praeceptor* volt. Arisztokrata, vagy magas rangú gót. MGH AA VII. 357. (2/1)
- Merocles:** Mediolanum püspöke volt. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 816C. (2/0)
- Messala 1:** M. Valerius ~. *Consul* volt Kr. e. 53-ban. LC 271. (2/0)
- Messala 2:** Valerius ~ Avienus. 396–398-ban *legatus senatus*, majd 399–400-ban *praefectus praetorio Italiae et Africae* volt. PWRE XV. 1165. ~4.; PLRE II. 760. ~3. (1/48)
- Messala 3:** Püspök volt. Gelasius pápa címzettje. PL LIX. col. 148. (0/1)
- Messala 4:** Flavius ~ Ennodius. Faustus fia volt, 506-ban *consul*. PLRE II. 759. (0/7)
- Messianus 1:** 385–386-ban *proconsul Africae* volt, 398-ban pedig *comes rerum privatarum* Nyugaton. PWRE XV. 1242. ~1.; PLRE I. 600. (0/4)
- Messianus 2:** *Notarius* volt Arelatében. PWRE XV. 1242. ~4. (0/1)
- Messianus 3:** *Vir illustris*. Valószínűleg a burgund udvarban élt galliai. PLRE II. 762. ~2. (0/1)
- Metellus 1:** Q. Caecilius ~ Creticus. Kr. e. 69-ben *consul* volt, majd a kalózok ellen harcolt, Cretát le is igázta, de Pompeius saját *legatusával*, Octavianusszal kívánta leváltani, amit Metellus nem vett figyelembe, hanem befejezte Creta megtisztítását. Haláláig Pompeius ellenfele maradt. PWRE III. 1210. Caecilius 87. (0/1)
- Metellus 2:** Q. Caecilius ~ Celer. Kr. e. 66-ban Pompeius *legatusa* volt Asiában, 63-ban *praetor urbanus*, ő kényszerítette Catilinát döntő csatára. Gallia Cisalpina *proconsula*, majd Kr. e. 60-ban Pompeius segítségével *consul*. Az optimaták és Cicero híve. Kr. e. 59-ben halt meg. Felesége, Clodia volt a korszak egyik leghírhedtebb asszonya. PWRE III. 1208. Caecilius 86. (2/1)
- Metellus 3:** Q. Caecilius ~ Nepos. Q. Caecilius ~ Celer fivére volt, Pompeius *legatusaként* vett részt a kalózok elleni hadjáratban. Kr. e. 62-ben *tribunus plebis*. Pompeius következetes híve. Kr. e. 60-ban *praetor*, Kr. e. 57-ben *consulsága* alatt hívták vissza Cicerót. Hispaniában kormányzó, innen hazatérve halt meg Rómában. PWRE III. 1216. Caecilius 96. (2/2)
- Metellus 4:** Q. Caecilius ~ Pius Scipio. Q. ~ Pius adoptált fia volt. Cicerónak sokat segített a Catilina elleni harcban, ezért cserében Kr. e. 60-ban védte, amikor mint *tribunus plebis*t bevádolták. Pompeius eljegyezte a lányát, Corneliát, s *consultársak* voltak. Ő indítványozta, hogy Caesart nyilvánítsák a haza elleniségének, ha nem bocsátja el hadseregét. A polgárháborúban Pompeiust támogatta, Kr. e. 46-ban

- megverték Thapsusnál, ezután menekülés közben bekerítették, ezért öngyilkosságot követett el. PWRE III. 1224. Caecilius 99. (0/2)
- Milesius:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (0/1)
- Milo:** T. Annius ~. L. Sulla *dictator* veje volt, Kr. e. 57-ben *tribunus plebis*. A Rómát terrorizáló P. Clodius meggyilkoltatásával a *senatus* kedvében kívánt járni, de emiatt száműzték, Kr. e. 49-ben viszszerült Itáliába és együttműködött M. Caelius Rufusszal. PWRE I. 2271. Annius 67. (2/0)
- Minervius 1:** Szerzetes volt Tolosában. Hieronymus levelező partnere. PL XXX. col. 1025. (1/2)
- Minervius 2:** Protadius és Florentius idősebb testvére volt. Augusta Treverorumban született. 395-ben *magister epistularum*, 397–98-ban *comes rerum privatarum* Nyugaton, majd 398–399-ben *comes sacrarum largitionum* volt. PWRE XV. 1807. ~2.; PLRE I. 603. ~2. (3/24)
- Minervius 3:** Szerzetes volt Massiliában 426–429 körül. PWRE XV. 1808. ~6. (0/1)
- Mithridates:** ~ **Euergetes**. Kr. e. 150–120-ig Pontus királya volt. Három háborút is vívott a rómaiak ellen. PWRE XV. 2162. ~11. (1/1)
- Modestus:** Flavius Domitius ~. Eumolpius fivére volt. 358–362 *comes Orientis*, 362–63-ban *praefectus Urbis Constantinopolitanae*, majd 369–377 között *praefectus praetorio Orientis*, végül 372-ben *consul* volt. PWRE XV. 2323. ~12. PLRE I. 605. ~2. (0/27)
- Moduinus:** Augustodonum püspöke volt. Drepanius Florus címzettje. PL LXI. col. 1088. (0/1)
- Monaxius:** Flavius ~. Jól képzett arisztokrata. 408-ban *praefectus Urbis Constantinopolitanae*, 414-ben, 416–420-ban *praefectus praetorio Orientis* volt, 419-ben *consul*. PLRE II. 764. (0/29)
- Monimé:** Mithridates Euergetes felesége volt. PWRE XVI. 125. (1/1)
- Montanus 1:** L. Tullius ~. Ifj. M. T. Cicero társa volt Athénben. LC 407. (0/2)
- Montanus 2:** Auguritanorum katolikus püspöke volt 411 körül. PWRE XVI. 205. ~12. (0/2)
- Montius:** Sequanus volt, „*vir divertissimus*”. PWRE XVI. 211. ~3.; PLRE II. 766. ~2. (1/1)
- Mucia:** Tertia ~. Q. Mucius Scaevolának, a Kr. e. 95. *consul*ának a lánya volt, Pompeius harmadik felesége, Gnaeus és Sextus Pompeius, valamint Pompeia anyja. PWRE XVI. 449. ~28. (0/1)
- Mucianus:** Ariánus püspök volt Illyriában. PWRE XVI. 411. ~2. (0/3)
- Munatius:** C. ~. Cicero cliense volt. PWRE XVI. 535. ~1. (0/2)
- Murcus:** L. Staius (Statius) ~. Caesar *legatus* volt. Caesar halála után csatlakozott a köztársaságiakhoz, Philippi után Sextus Pompeius megölette. PWRE IIIA. 2136. Staius 2. (1/0)
- Murena:** C. Licinius ~. Caesar *legatus* volt Kr. e. 63-ban Gallia Cisalpinában. PWRE XIII. 444. Licinius 119. (1/1)
- Musaeus:** Püspök volt Egyiptomban 460 körül. PWRE XVI. 769. ~9. (0/1)
- Musellius:** *Praepositus sacri cubiculi* volt 414-ben. PWRE XVI. 821. (0/1)
- Musonianus:** Strategius ~. 326-ban és 343-ban *vir perfectissimus* volt, *comes*. 353 előtt *proconsul Constantinopolitanae*. 353-ban *proconsul Achaiae*, 354–58-ban pedig *praefectus praetorio Orientis*. PLRE I. 611. (0/5)
- Musophilus:** 368-ban és 370-ben vagy 373-ban *vicarius Africae*. PLRE I. 614. Musufilus. (0/1)
- Mygdonius:** Bythiniában voltak a birtokai. 346-ban *castrensis sacri palatii* volt Keleten. PLRE I. 614. (0/1)
- Namatianus:** Rutilius Claudius ~. Galliai származású, a *De reditu suo* szerzője. 412-ben *magister officiorum* volt Nyugaton, 414-ben *praefectus Urbis Romae*. PLRE II. 770. (0/1)
- Namatius:** Civitas Olarionensium volt a birtoka. PWRE XVI. 1611. ~2.; PLRE II. 771. ~1. (0/2)
- Nammatus:** Ceraunia férje volt. Ruricius barátja. PWRE XVI. 1611. ~3.; PLRE II. 772. ~2. (1/5)
- Narcissus:** Neronias (Eirenopolis) ariánus püspöke. Ott volt a niceai, a 314-es ankyrai, a 324/5-ös antiochiai és a 335-ös tyrosi zsinaton. PWRE XVI. 1733. Narkissos 3. (1/2)
- Narses:** *Vir spectabilis*, *comes et castrensis sacri palatii* Keleten 416-ban. PLRE II. 773. ~2. (0/1)
- Nassutius:** Afrikai donatista püspök volt. I. Constantinus császár idejében élt. Részt vett a 314-es arelatei zsinaton. PWRE XVI. 1798. (0/1)
- Natales:** Apát volt, később püspök, Gelasius pápa bizalmasa. Pápai *vicarius* Thessalonicában. PWRE XVI. 1800. Natalis 6. (1/2)

- Natalis:** Ursolentium *presbyter* volt. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 817C. (0/2)
- Naucelius (Naucellio):** Donatista volt. Levelezett Augustinusszal és Alypius thagastei püspökkel. PLRE II. 773. (0/2)
- Nazarius 1:** Massiliai *lector* volt. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 816C. (0/1)
- Nazarius 2:** *Rhetor* volt Burdigalában. PWRE XVI. 2097. ~2.; PLRE I. 618. (0/1)
- Nebrius 1:** Grammatikát tanított Mediolanumban, mint Verecundus grammaticus segédje. 382–394 között *comes rerum privatarum*, majd 386-ban *praefectus Urbis Constantinopolitanae* volt. Fiatalon halt meg. PLRE I. 620. ~4. (10/23)
- Nebrius 2:** 396-ban *proconsul Asiae* volt. PLRE II. 774. ~1. (0/2)
- Nectarius 1:** Calamensisben élő pogány volt. Augustinus címzettje. PL XXXIII. col. 313. (3/3)
- Nectarius 2:** 435-ben *vicarius Ponticae* volt. PLRE II. ~2. (0/1)
- Nectarius 3:** Arelatei püspök volt 449 körül. PL LIV. col. 890. (0/3)
- Nectarius 4:** Püspök volt, részt vett a 451-es ravennai zsinaton. PL LIV. col. 966A. (1/0)
- Nemesianus:** 340 előtt *rationalis Aegypti, praeses* (?) volt. 340-ben *comes rerum privatarum* Keleten, majd mint *vir perfectissimus, comes sacrarum largitionum* lett. PWRE XVI. 2337. ~3.; PLRE I. 621. ~1. (0/2)
- Neo:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (8/2)
- Neonius:** Ravenna püspöke (?) volt. I. Leo pápa címzettje. PL LIV. col. 1045. (0/1)
- Neoterius: Flavius ~.** Római előkelő volt. 365-ben *notarius*, 380–381-ben *praefectus praetorio Orientis* volt. 385-ben *praefectus praetorio Italiae*, majd 390-ben *praefectus praetorio Galliarum*, s ugyanebben az évben *consul* lett. PWRE XVI. 2478. ~1.; PLRE I. 623. (2/34)
- Nepos: Iulius ~.** 473-ban *magister militum Dalmatiae*, 474-ben *patricius* volt, 474–475 között *Augustus*. 475-ben kénytelen volt Orestes államcsínye miatt elmenekülni Dalmatiába. 480. máj. 8-án halt meg, ő volt a Nyugatrómai Birodalom utolsó legitim uralkodója. PLRE II. 777. ~3. (0/2)
- Nepotianus 1:** Heliodorus unokája, katonai és egyházi pályát futott be. Heliodorus püspöksége alatt *presbyter* volt Altinumban. Hieronymus levelező partnere. PL XXX. col. 1031. (0/1)
- Nepotianus 2:** *Presbyter* volt. Ruricius levelező partnere. PWRE XVI. 2513. ~8. (1/1)
- Nerianus:** I. Anastasius pápa címzettje volt. Ismeretlen. PWRE XVII. 29. (1/1)
- Nestorius 1:** 381-ben született. Constantinopolis püspöke volt 428. április 10. és 436 vége között. 481 körül halt meg. PWRE XVII. 126. ~1. (9/7)
- Nestorius 2:** Közelebről ismeretlen. Constantius Victor címzettje volt. PL XIII. col. 561. (0/1)
- Nestorius 3:** 401–405-ben *comes rerum privatarum* volt Keleten. PLRE II. ~2. (0/3)
- Nestorius 4:** *Comes et dux Tripolitanae* volt 406-ban. PWRE XVII. 137. ~5.; PLRE II. ~3. (0/1)
- Nestorius 5:** 421–423 között volt *praefectus praetorio Illyrici*. PLRE II. 779. ~4. (0/1)
- Nestorius 6:** Püspök volt Egyiptomban 458 körül. Leo Ep. 160. (0/1)
- Neuthius:** Nem lehet tudni, hogy Keleten vagy Nyugaton volt *praefectus Urbis*. A CJ törvényeinek datálása alapján valamikor 426 és 443 között viselte ezt a hivatalt. PLRE II. 780. (0/2)
- Nicasius:** Arelatei *presbyter* volt. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 816C. (1/0)
- Niceas: Hippodiamon** volt Aquileában. 375-től Aquileia püspöke. PL XII. col. 341. not. b. (0/1)
- Nicentius (Vincentius):** 385-ben *praefectus annonae* volt. PWRE XVII. 180. (0/1)
- Nicetas 1:** Püspök volt, Paulinus Nolanus verset ajánlott neki. PL LXI. col. 911. (0/1)
- Nicetas 2:** Viennai püspök volt. Az arelatei zsinat aláírója. PWRE XVII. 317. ~6. (0/1)
- Nicetas 3:** Aquileia püspöke volt 458 körül. PWRE XVII. 180. ~2. (0/1)
- Nicetas 4:** Püspök volt Remesianában 413-ig. A katekumenek oktatására az apostoli hitvallásról írt könyvet. PL XX. col. 520D. (0/1)
- Nicetas 5:** Püspök volt 449 körül. PL LIV. col. 1330. (0/1)
- Nicetius: Diaconus** volt Rotomagumban. PL VIII. col. 817A. (1/0)
- Nichae:** Ismeretlen. Germanius sirmiumi püspök címzettje. PWRE XVII. 280. Nikas. (0/3)
- Nicias: Curtius ~.** Római grammatikus, Cos szigetén élt. Cicero és Atticus barátja volt. PWRE IV. 1868. Curtius 22. (0/1)
- Nicolaus: Presbyter** volt 444 körül. PL LIV. col. 616C. (0/1)

- Nicomachus 1: Virius ~ Flavianus.** 364/5-ben *consularis Siciliae*, 377-ben *vicarius Africae*, 389–90-ben *quaestor sacri palatii*, 390–92-ben és 393–94-ben *praefectus praetorio*, 394-ben *consul* volt. Symmachus barátja. PWRE VI. 2506. ~14. PLRE I. 347. Flavianus 15. (14/92)
- Nicomachus 2: ~ Flavius.** *Consularis Campaniae*, majd 383-ban *proconsul Asiae* volt. 392–394-ben és 399–400-ban *praefectus Urbis Romae*, 431-ben pedig *praefectus praetorio Italiae et Africae*. PWRE VI. 2511. ~15.; PLRE I. 345. Flavianus 14. (14/81)
- Nicostratus:** 468-ban *praefectus praetorio Orientis* volt. PLRE II. 784. ~1. (0/9)
- Nobilis:** Afrikai püspök volt, Augustinus címzettje. PWRE XVII. 800. (0/1)
- Nomus:** 443–446-ig *magister officiorum* volt Keleten. 445-ben *consul*, 448–451-ig pedig *patricius*. PLRE II. 785. ~1. (0/10)
- Norbanus:** Püspök volt Palesztinában 400 körül. Hieronymus Ep. 93. (1/0)
- Novatus:** Sitifensis katolikus püspöke volt 403–440 között. Részt vett a 411-es carthagói, a 416-os milevisi antipelagianus zsinaton, a 419. évi carthagói zsinaton pedig Mauretania Sitifensis követe volt. PWRE XVII. 1162. ~2. (1/3)
- Nucerinus:** Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 582. (0/1)
- Numerius:** Püspök volt Thessalonicában. Innocentius pápa címzettje. PL XX. (0/1)
- Numidius:** Maxula püspöke volt. Ott volt a 390-es és 397-es, 403-as és 419-es carthagói, a 381-es aquilei-ai, valamint a 411. és 416. évi antipelagianus zsinatokon. PWRE XVII. 1398. ~3. (1/1)
- Nunnechius:** Namnetica püspöke volt. PWRE XVII. 1473. ~6. (0/1)
- Nymphidius:** Polemius és Arneola nagyapja volt. Dél-Galliában élt. PLRE II. 789. ~1. (0/2)
- Oceanus:** Római előkelő volt. PLRE I. 636. (5/7)
- Octavia: ~ minor.** C. Octavius második házasságából, Atiától született kisebbik lánya. Octavianus nővére volt. Először C. Marcellus, majd Antonius felesége. PWRE XVII. 1859. ~96. (1/1)
- Octavianus 1: C. Iulius Caesar ~** (Kr. e. 63– Kr. u. 14.). Caesar végrendeletében fiává fogadott unokaöcsce, a későbbi Augustus császár. PWRE X. Iulius 132. (12/12)
- Octavianus 2:** Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 564. (1/1)
- Octavius:** Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 564. (1/1)
- Olybrius 1: Q. Clodius Hermogenianus ~.** 361 előtt *consularis Campaniae*, 361-ben *proconsul Africae*, 369–70-ben *praefectus Urbis Romae*, majd 378-ban *praefectus praetorio Illyrici*, ugyanebben az évben *praefectus praetorio Orientis* volt. 379-ben *consul*. PLRE I. 640. ~3. (0/33)
- Olybrius 2:** 370-ben *consularis Tusciae* volt. PLRE I. 639. ~1. (0/1)
- Olybrius 3:** *Vir amplissimus* rangú volt. A *senatus* vezető egyénisége. 503-ban *praefectus praetorio Italiae*. PLRE II. 795. ~5. (0/5)
- Olybrius 4: Anicius Hermogenianus ~.** Római. 395-ben *consul* volt. PLRE I. 639. ~2. (0/1)
- Olybrius 5:** *Patricius* volt. Claudius Claudianus címzettje. PLRE II. 794. ~1. (1/6)
- Olympius:** 408-ban, 408–09-ben és 409–410-ben *magister officiorum* (*magister scrinii*) volt Nyugaton. Keresztény. PWRE XVIII. 245. Olympios 22.; PLRE II. 801. ~2. (3/3)
- Ommatius:** Ruricius és Hiberia fia volt. Gurdoneban élt. PWRE XVIII. 380. ~2. (1/3)
- Opilio 1:** 449–450-ben *magister officiorum* volt Nyugaton, 450-ben *praefectus Urbis Romae* és *patricius*. 453-ban *consul*. PWRE XVIII. 670. ~1.; PLRE II. 807. ~1. (0/2)
- Opilio 2: Venantius ~.** 524 előtt *praefectus praetorio Italiae* és *patricius* volt, 524-ben pedig *consul*. PWRE XVIII.; PLRE II. 808. ~ 5. (0/2)
- Oppius 1: C. ~.** Caesar ügyeinek intézője annak galliai tartózkodása alatt. A polgárháború kezdetén Balbusszal békéltető szerepet játszott. A „*Bellum Alexandrinum et Hispanense*” szerzője. PWRE XVIII. 729. ~9. (7/10)
- Oppius 2: L. ~.** Római lovag és kereskedő volt Ázsiában, Cicero barátja. PWRE XVIII. 737. ~12. (1/0)
- Optatus 1: ~ Afer.** Milevis püspöke volt 360–380-ig. Antidonatista író. PWRE XVIII. 765. ~16. (4/22)
- Optatus 2:** 384-ben *praefectus augustalis* volt, majd 404–405-ben *praefectus Urbis Constantinopolitanae*. PLRE I. 649. ~1. (0/3)
- Optatus 3:** Afrikai püspök volt, részt vett a 425/6-os zsinaton. PL L. col. 422C. (1/0)

- Oresius:** Hispaniai származású, narbói előkelő volt, *praefectus praetorio*. Sidonius Apollinaris címzettje. PWRE XVIII. 960. ~1.; PLRE II. 810. (1/1)
- Orfitus: Memmius Vitrasius ~ Honorius.** 340–350 között *consularis Siciliae*, 352–53-ban *proconsul Africae* volt, majd 353–355-ben és 357–59 között *praefectus Urbis Romae*. PWRE XVIII. 1021. ~6.; PLRE I. 651. ~3. (0/11)
- Oricus:** 365-ben *praeses Tripolitanae* volt. PWRE XVIII. 1031.; PLRE I. 654. (0/2)
- Orientalis:** Burdigala püspöke volt. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 817A. (2/0)
- Orientius:** 390-ben volt *vicarius Urbis*. PWRE XVIII. 1031. ~1.; PLRE I. 654. (0/2)
- Orion:** 346–348 között *comes rerum privatarum* volt Nyugaton. PLRE I. 654. (0/2)
- Orontius:** Augustinus barátja volt, *vir spectabilis*. PWRE XVIII. 1167. ~1. (1/1)
- Orosius: Paulus ~.** Keresztény író. Bracara *presbyter* volt. Tarracóban tanult. Meglátogatta Augustinust és Hieronymust. Fellépett a pelagianusok ellen. Fő művét 417–18-ban írta *Historiarum adversus paganos lib. VII.* címen. PWRE XVIII. 1185. (3/3)
- Pacatianus: L. Papius ~.** 308–309-ben *praeses Sardiniae*, 319-ben *vicarius Britanniarum*, 332-ben *consul*, és 332–337 között *praefectus praetorio* volt. PLRE I. 656. ~2. (0/6)
- Pacatus:** Surium püspöke volt 431 körül. PL XIII. col. 471. (1/1)
- Pacianus 1:** Barcino püspöke volt 379–392 között. Ő használta először a katolikus keresztény kifejezést. PWRE XVIII. 2077. (4/1)
- Pacianus 2:** Püspök volt Keleten Damasus címzettje. PL XIII. col. 347C. (0/1)
- Palatinus 1:** Közelebből ismeretlen. PWRE XVIII/3. 5. ~6.; PLRE II. 818. ~1. (0/1)
- Palatinus 2:** Arzugitana katolikus püspöke volt. PWRE XVIII/3. 5. ~5. (0/2)
- Palatinus 3:** Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 546B. (1/0)
- Palatinus 4:** Bosetensis püspöke volt, az arzugitanai zsinat résztvevője. PL XX. col. 1011B. (0/1)
- Palatinus 5 (Palestinus, Valentinus):** Afrikai püspök volt. PL L. col. 422D. (1/0)
- Palchonius (Balchonius, Balconius):** Bracara püspöke volt. PWRE XVIII/3. 82. (0/1)
- Palladia:** Salvianus felesége volt. PL LIII. col. 160D. (0/2)
- Palladius 1:** Püspök (?) volt. Germinius ariminumi püspök címzettje. PL X. col. 718. (0/2)
- Palladius 2:** Arvernum püspöke volt. Gelasius pápa címzettje. PWRE XVIII/3. 214. ~9. (0/1)
- Palladius 3:** Ariánus. Ambrosius említi leveleiben. Secundinusszal a daciai és moesia ariánusok vezetője volt. 381-ben az aquileiai zsinaton vitatták meg nézeteiket. PL XVI. col. 1415. (2/1)
- Palladius 4:** Athénben született, Rómában tanult retorikát. 381-ben *comes sacrarum largitionum* volt Keleten, ezután pedig 382–384 között *magister officiorum* ugyanitt. PWRE XVIII/3. 214. ~9.; PLRE I. 660. ~12. (0/9)
- Palladius 5:** 382-ben *praefectus augustalis* volt, ezután 382–408 között *praefectus Urbis Constantinopolitanae*. PWRE XVIII/3. 220. ~38. (0/1)
- Palladius 6:** 382-ben *dux Oshroenae* volt. PWRE XVIII/3. 219. ~33.; PLRE I. 660. ~11. (0/1)
- Palladius 7:** Bituriga püspöke volt 400-tól. PWRE XVIII/3. 222. ~54. (0/1)
- Palladius 8: Flavius Iunius Quartus ~.** Pályája kezdetén *praetor* és *quaestor*, majd *notarius* és *tribunus* volt. 408–9(?) -ben *comes sacrarum largitionum* lett, 416–421 között pedig *praefectus praetorio Italiae, Illyrici et Africae*. 416-ban *consul*. Volt valamikor *legatus senatus* is. PWRE XVIII/3. 220. ~39.; PLRE II. 822. (0/29)
- Palladius 9:** 450–455 között *praefectus praetorio Orientis* volt. PLRE II. 820. ~9. (0/19)
- Palladius 10:** Gall püspök volt. Leo pápa címzettje. PWRE XVIII/3. 224. ~61. (1/1)
- Palmatus:** 412-ben *praefectus Urbis Romae*. PWRE XVIII/3. 259. ~2.; PLRE II. 824. ~1. (0/1)
- Pammachius:** Hieronymus iskolai barátja volt. 396 előtt *proconsul Africae*. Paulina férje, Szt. Paula apja. PWRE XVIII/3. 296. ~1.; PLRE I. 663. (4/14)
- Pamphronius:** *Vir illustris* volt. Arisztokrata származású. PLRE II. 825. (0/2)
- Pancarius:** Germanicianai földbirtokos volt. Augustinus levelező partnere. PLRE II. 828. ~1. (0/1)
- Pancratius 1:** 379–80-ban *comes rerum privatarum* volt, majd 381–382-ben *praefectus Urbis Constantinopolitanae*. PWRE XVIII/3. 497. ~7.; PLRE I. 664. ~4. (0/11)

- Pancratius 2:** *Presbyter* volt Rómában. PWRE XVIII/3. 497. ~11. (2/0)
- Panhellenius:** Asianai származású, aki Athénben végezte tanulmányait. 382-ben *consularis Lydiae* volt. PLRE I. 665. (0/1)
- Pannonius:** Puppitanus katolikus püspöke volt. PWRE XVIII/3. 629. ~3. (1/1)
- Pansa: C. Vibius ~.** Kr. e. 43-ban *consul* volt, a *senatus* őt küldte M. Antonius ellen *consultársával*, Hirtius-szal. Mutinánál győztek ugyan, de mindketten meghaltak. LC. 302. (6/1)
- Pantius:** Numidiai püspök volt, részt vett egy africai zsinaton. PWRE XVIII/3. 829. (0/1)
- Panulvius:** Egyiptomi püspök volt. PWRE XVIII/3. 635. Panolbios 3. (0/1)
- Pannychius:** *Vir illustris*, Biturigában élt. PWRE XVIII/3. 629. ~2.; PLRE II. 829. (0/1)
- Paphnutius:** Egyiptomi püspök volt. PWRE XVIII/3. 937. ~11. (0/1)
- Papianilla 1:** Először Tonantius Ferreolus, majd Parthenius felesége volt. PLRE II. 830.~3. (0/1)
- Papianilla 2:** Avitus császár lánya volt, 452-től Sidonius Apollinaris felesége. Gyermekei: Apollinaris, Roscia, Severiana, Alcima. PWRE XVIII/3. 964. ~2.; PLRE II. 830. ~2. (0/2)
- Papirius: L. ~ Paetus.** Lovagrendi volt, Pompeius és Cicero barátja. A Via Appián ölték meg. PWRE XVIII/3. 1071. ~69. (8/12)
- Pardalius:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (0/1)
- Pardus:** Alpietiumban volt *diaconus*. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 816B. (2/0)
- Parnasius:** 451 előtt volt *praefectus praetorio Orientis*. PLRE II. 832. ~2. (0/1)
- Parthenius 1:** *Vir illustrissimus* volt. Agricola fia. *Magister officiorum* és *patricius* Galliában. 485–507-ig Lemovicum püspöke. PWRE XVIII/3. 1903. ~21.; PLRE II. 833. ~3. (0/1)
- Parthenius 2:** Ennodius unokaöccse. Arelatei. PWRE XVIII/4. 1902. ~20.; PLRE II. 832. ~2. (0/5)
- Pascentius:** *Comes domus régina* volt Afrikában. Ariánus. PLRE II. 834. (2/6)
- Paschasinus:** Püspök volt Lilybaeumban 451 körül. PL LIV. col. 607. (3/3)
- Paschasius:** *Diaconus* volt, Eugippius lucullanumi püspök címzettje. PL LXII. col. 1167. (2/0)
- Pasicinus:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (0/1)
- Pasiphilus:** **Fabius ~.** 394-ben *agens vicem praefectus praetorio* és *praefectus Urbis Romae* volt. PLRE I. 669. ~2. (0/4)
- Passinicus:** Zenorum püspöke (?) volt. A 360-as ariminumi zsinat aláírója. PL X. col. 706C. (8/0)
- Passivus:** Ennodius levelező partnere volt. Közelebből ismeretlen. MGH AA VII. 358. (0/1)
- Pastinatus:** *Senator* volt, aki valószínűleg Afrikában élt. PLRE II. 836. (0/1)
- Pastor:** Arelatei (?) volt, Sidonius Apollinaris címzettje. MGH AA VIII. 432. (0/1)
- Paterius 1:** **Flavius ~.** 442-ben *praefectus praetorio Italiae* volt, ezután 448-ban *consul*. PLRE II. 836. ~3. (0/1)
- Paterius 2:** Közelebből ismeretlen. Ennodius levelező partnere volt. Ennod. Dict. 13. (0/1)
- Paternus 1:** **Lucretius ~.** 329-ben egy provinciában volt helytartó. PLRE I. 672. ~7. (0/1)
- Paternus 2:** **Aemilius Florus ~.** Hispaniai származású. 393-ban *proconsul Africae* volt, 396–98-ban pedig *comes sacrarum largitionum*. PLRE I. 671. ~6. (1/12)
- Patiens:** Lugdunum püspöke volt. MGH AA VIII. 432. (0/2)
- Patricius 1:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (8/1)
- Patricius 2:** 396–400 között *magister epistularum* volt Nyugaton. PLRE II. 837. ~1. (1/6)
- Patricius 3:** 420-ban *comes rerum privatarum* volt. PLRE II. 838. ~4. (0/1)
- Patricius 4:** Hibernia püspöke volt 450 körül. PL LIII. col. 813. (2/0)
- Patricius 5:** 466-ban *magister officiorum* volt Keleten. 474/75-ben Verina császárnő, akibe szerelmes volt, azt tervezte, hogy Zeno helyett őt ülteti trónra, de Basiliscus, a császárnő bátyja maga foglalta el a trónt és megölette Patriciust. PLRE II. 838. *Patricius* 8. (0/4)
- Patroclus 1:** Arelate püspöke volt 417–425 körül. PL XX. col. 756. (0/2)
- Patroclus 2:** 318-ban helytartó volt Nyugaton (?). PLRE I. 674. (0/2)
- Patroinus 1:** *Vir clarissimus* volt. Vidéken élt. PLRE I. 674. ~2. (1/2)
- Patroinus 2:** 401–408 között *comes sacrarum largitionum* volt. PLRE II. 843. ~1. (1/28)
- Patrophilus:** Ariánus volt. Eusebius vercellei püspök címzettje. PL XII. col. 949. (0/2)

- Paula:** Szt. ~. Blesilla és Rogatus lánya volt. 385/6-ban elhagyta Rómát és Palesztinába ment, itt Hieronymus női szerzeteskolostorában telepedett le. PLRE I. 674. ~1. (1/10)
- Paulina:** Armentarius felesége volt. PLRE II. 845. ~2. (1/4)
- Paulinus 1:** Antiochia püspöke volt 366–384 körül. PL XIII. col. 1243. (0/1)
- Paulinus 2:** *Praeses Epiri novae* volt 372-ben. PLRE I. 676. ~6. (42/46)
- Paulinus 3:** **Meropius Pontius ~ Nolanus.** Burdigalai arisztokrata családból származott. 378-ban *suffectus consul*, ezután 381-ben *consularis Campaniae*. 389-ben feleségül vette Therasiát. 395-ben előbb pap, majd püspök lett Nolában. Ennek a városnak a püspöke volt 395–431 között. PLRE I. 681. ~ 21 (89/76)
- Paulinus 4:** **Anicius ~.** 378/79-ben *proconsul Campaniae* volt. 380-ban *praefectus Urbis Romae*. Capua patrónusa. PLRE I. 678. ~12. (0/2)
- Paulinus 5:** *Diaconus* volt Mediolanumban. PL XX. col. 711. (3/1)
- Paulinus 6:** ~ **Benedictus.** Burdigalai volt. PWRE XVIII/4. 2360. ~14. (1/1)
- Paulinus 7:** 386 előtt *consularis Euphratensis* volt, 386-ban pedig *praefectus augustalis*. PLRE I. 677. ~8. (0/5)
- Paulinus 8:** 430-ban *magister officiorum* volt Keleten. PLRE II. 846. ~8. (0/1)
- Paulinus 9:** Faustus levelező partnere volt. Közelebbről ismeretlen. MGH AA VIII. 432. (0/1)
- Paulinus 10:** Petricori püspöke volt 470 körül. PWRE XVIII/4. 2355. ~11. (1/0)
- Paullus:** **L. Aemilianus ~ Macedonicus.** Macedoniában volt *quaestor*, majd *praetor* és Kr. e. 51-ben *consul*. LC 305. (0/2)
- Paulus 1:** **Silvius ~.** 325-ben *praeses* vagy *vicarius Italiae* volt. PLRE I. 685. ~10. (0/1)
- Paulus 2:** Püspök (?) volt. PL X. col. 718. (2/0)
- Paulus 3:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (0/1)
- Paulus 4:** Concordiában élt, 100. születésnapjára Hieronymus levelet írt neki. PL XII. 1042. (0/1)
- Paulus 5:** Püspök volt. Seeck 1919. 460. (0/1)
- Paulus 6:** Püspök volt, az aeliai zsinat résztvevője. Hieronymus Ep. 92. (0/1)
- Paulus 7:** Püspök volt, az aeliai zsinat résztvevője. („alter Paulus”). Hieronymus Ep. 92. (0/1)
- Paulus 8:** Püspök volt, Augustinus címzettje. PL XXXIII. col. 295. (0/2)
- Paulus 9:** 396-ban volt *comes domesticorum per Cappadociam*. PLRE II. 849. ~3. (0/1)
- Paulus 10:** *Presbyter* és *archidiaconus* volt 450 körül Egyiptomban. PL LIV. col. 1336. (0/2)
- Paulus 11:** Püspök volt Egyiptomban 458 körül. Leo Ep. 160. (0/1)
- Paulus 12:** *Presbyter* volt Beneventumban. Leo pápa levelező partnere. Leo Ep. 19. 1. (1/0)
- Paulus 13:** 474-ben *praefectus praetorio Illyrici* volt. PLRE II. 852. ~21. (0/1)
- Paulus 14:** Püspök (?) volt. Illyricumban. PL L. col. 427B. (0/1)
- Pedius:** **Q. ~.** Caesar egyik nőtestvérének fia, aki részt vett a galliai hadjáratban. Kr. e. 48-ban *praetor*, Kr. e. 45-ben Caesar *legatusa* volt Hispaniában, 43-ban *consul*. Közvetített a második triumviratus tagjai közötti tárgyalásokban. 43-ban hirtelen halt meg. PWRE XIX. 38. ~1. (1/1)
- Peducaeus:** **Sextus ~.** Kr. e. 76–75-ben Szicíliában kormányzó, ekkor Cicero volt a *quaestor*. Barátok voltak, ő buzdította Cicerót a catilinariusok elleni fellépésre. PWRE XIX. 48. ~6. (3/0)
- Peduceanus:** **C. Curtius ~.** *Praetor* volt Kr. e. 51-ben. LC 159. (0/1)
- Pegasius:** Közelebbről ismeretlen. Sidonius Apollinaris címzettje volt. PWRE XIX. 56. ~1. (0/1)
- Pelagianus:** Thabraca püspöke volt. PWRE XIX. 226. Pelagius 10. (1/1)
- Pelagius 1:** Ír származású volt. 384 körül érkezett Rómába. Racionalista és moralista teológus, a pelagianizmus névadója. PWRE XIX. 226. ~19. (10/2)
- Pelagius 2:** 385-ben *comes rerum privatarum* volt. PWRE XIX. 224. ~3.; PLRE I. 686. ~2. (0/5)
- Pelopsz:** Byzantiumi származású volt. Kr. e. 44-ben Athénben tanult. PWRE XIX. 391. ~4. (0/1)
- Pentadius:** Afrikai püspök volt. PWRE XIX. 501. ~4. (1/1)
- Peregrinus 1:** *Comes* volt. Augustinus jó kereszténynek nevezte. PLRE II. 859. ~2. (0/3)
- Peregrinus 2:** *Comes et procurator divinae domus* (Afrikában?) 399-ben. PLRE II. 858 ~1. (0/1)
- Pericles:** 325-ben *praeses* volt Keleten. PWRE XIX. 792. ~7.; PLRE I. 688. (0/1)

- Perigenus:** Corinthus püspöke volt 422. március 11. és 435. július 8. között. PWRE XIX. 745. Perigenes 4. (0/2)
- Perpetuus 1:** Symmachus barátja volt. Hispaniai versenyló kiválasztásában segítette Symmachus fiát annak *praetorsága* alatt. PWRE XIX. 904. ~3. (0/1)
- Perpetuus 2:** 458–488 között Turones püspöke, Lugdunensis *metropolitája*. PLRE II. 860. (0/2)
- Petilianus:** Constantina donatista püspöke volt 390–411 között. PWRE XIX. 1132. (0/1)
- Petreius:** Mamertus Claudianus nővérének a fia volt. PWRE XIX. 1182. ~2. (0/1)
- Petronius 1:** ~ **Annianus**. 314-ben *consul*, majd 315–317 *praefectus praetorio* volt. PWRE XIX. 1201. ~25.; PLRE I. 68. Annianus 2. (1/1)
- Petronius 2:** 340-ben volt *vicarius Africae*. PWRE XIX. 1194. ~2.; PLRE I. 690. ~1. (0/2)
- Petronius 3:** Valens császár apósa volt. 364–365-ben *praepositus martensium militum, patricius*. PWRE XIX. 1194. ~4.; PLRE I. 690. ~3. (0/2)
- Petronius 4:** 395–397-ben *vicarius Hispaniarum*, 398–401 között *magister scrinii* volt Mediolanumban. 401-ben *quaestor sacri palatii*, 402–408 között pedig *praefectus praetorio Galliarum*. PWRE XIX. 1194. ~6.; PLRE II. 862. ~1. (1/9)
- Petronius 5:** Püspök volt Galliában 452 körül. PL LIV. col. 1111. (1/1)
- Petronius 6:** Arelatumi előkelő, 469-ben Gallia *legatusa* volt. 478-ban *vir illustris*. Sidonius barátja. PWRE XIX. 1195. ~8.; PLRE II. 863. ~5. (0/3)
- Petronius 7:** Közelebbről ismeretlen. PL XLIII. col. 790. (0/1)
- Petrus 1:** Arelatei *diaconus* volt. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 816C. (1/0)
- Petrus 2:** *Consularis Phoenice* volt 380-ban PLRE I. 691. ~3. (0/2)
- Petrus 3:** Közelebbről ismeretlen. Augustinus címzettje volt. PWRE XIX. 1326. ~58. (3/2)
- Petrus 4:** Hierosolyma püspöke volt. PWRE XIX. 1326. ~56. (0/1)
- Petrus 5:** *Presbyter* és *archidiaconus* volt 449 körül. PL LIV. col. 1285. (0/2)
- Petrus 6:** ~ **Chrysologus**. Ravenna püspöke volt. PL LII. (7/5)
- Petrus 7:** 458-ban *magister epistularum* volt Maiorianus császár alatt. PLRE II. 866. ~10. (0/1)
- Petrus 8:** Corinthos püspöke volt 457 körül. PWRE XIX. 1328. ~73. (0/2)
- Petrus 9:** Püspök volt, az alexandriai zsinat aláírója. PL LIV. col. 1336. (0/2)
- Petrus 10:** ~**Fullo**. Antiochiai ványolómunkás volt, 468-tól püspök. PWRE XIX. 1295. ~4. (0/2)
- Petrus 11:** Közelebbről ismeretlen. Ruricius levelező partnere. PWRE XIX. 1331. ~101. (0/1)
- Petrus 12:** *Vir spectabilis* volt. Gelasius pápa címzettje. PWRE XIX. 1321. ~19. (0/5)
- Petrus 13:** Ravenna püspöke volt. Ott volt az 502-es római zsinaton. PWRE XIX. 1331. ~13. (0/1)
- Pharnakész:** Atticus rabszolgája volt. PWRE XIX. 1853. ~4. (1/0)
- Philagrius 1:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (0/1)
- Philagrius 2:** *Comes Orientis* volt 382-ben. Seeck 1919. 460. (0/1)
- Philagrius 3:** Avitus nemzetségéből származott. *Patricius* volt. PLRE II. 873. ~2. (0/1)
- Philematius:** *Comes sacrarum largitionum* volt 371-ben. Seeck 1919. 460. (0/3)
- Philippus 1:** **Q. Marcius** ~. Kr. e. 56-ban *proconsul* Ásiában. PWRE XIV. 1580. Marcius 83. (1/2)
- Philippus 2:** 326-ban *vicarius Urbis* volt. Seeck 1919. 460. (0/1)
- Philippus 3:** **Flavius** ~. 344–351 között *praefectus praetorio Orientis* volt, 348-ban pedig *consul*. PWRE XIX. 2370. ~3.; PLRE I. 696. ~7. (0/6)
- Philippus 4:** Püspök volt. Damasus pápa címzettje. PWRE XIX. 2374. ~22. (0/2)
- Philippus 5:** *Presbyter* volt Rómában. Zosimus *legatusa* Afrikában. Bonifacius pápa címzettje. PWRE XIX. 2375. ~30. Valószínűleg azonos a Philippus 7-tel. (1/1)
- Philippus 6:** Püspök volt. Gelasius pápa címzettje. PWRE XIX. 2377. ~35. (0/2)
- Philippus 7:** *Presbyter* volt 419 körül. PL XX. col. 791. (0/1)
- Philippus 8:** *Praefectus praetorio Illyrici* volt 420–421-ben. PLRE II. 874. ~2. (0/5)
- Philogenes:** Atticus *libertinusa* volt. PWRE XIX. 2483. ~3. (1/0)
- Philomathius:** Lugdunumi előkelő, *vir amplissimus, vir illustris, consiliarius*. PLRE II. 877. (0/1)
- Philometor:** 406-ban *comes sacrarum largitionum* volt. Seeck 1919. 460. (0/1)

- Philomosus:** Grammaticus volt. Ausonius ismerőse. PLRE I. 698. (0/1)
- Philon:** *Presbyter* volt Eucherius lugdunumi püspök mellett. PL L. col. 1213A. (0/1)
- Philotimus:** *Terentia libertinusa* volt. A pénzügyekben tanácsadóként szerepelt, *Terentia* nagyon ragaszkodott hozzá. PWRE XX. 183.~1. (4/1)
- Philoxenus 1:** 392-ben *vicarius Thraciarum* volt. Seeck 1919. 460. (0/1)
- Philoxenus 2:** *Agens in rebus* volt (Keleten?) 458–460 között. PLRE II. 878. ~3. (1/0)
- Phlegetius:** 441-ben *magister officiorum* volt. Seeck 1919. 460. (0/3)
- Photinus:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (0/1)
- Phraatés:** III. Phraates parthus király (Kr. e. 68–60). (1/1)
- Pientius:** *Presbyter* és *archidiaconus* volt 450 körül. Seeck 1919. 386. (0/2)
- Pierius 1:** *Senator* volt, aki valószínűleg Afrikában élt. PLRE II. 884. ~1. (0/1)
- Pierius 2:** 440-ben *praefectus Urbis Romae* volt. PLRE II. 885 ~4. (0/1)
- Pilia:** Atticus első felesége volt. PWRE XX. 1327. (1/0)
- Pinarius:** T. ~ **Natta**. Cicero barátja, Murena mostoha fia, *pontifex*. PWRE XX. 1402. ~19. (1/1)
- Pinianus 1:** **Valerius ~ Severus**. 385–387 között volt *praefectus Urbis Romae*. Keresztény volt. PWRE XX. 1706. ~1.; PLRE I. 702. ~1. (0/5)
- Pinianus 2:** **Valerius ~**. **Valerius ~ Severus** fia volt. Az ifj. *Melania* férje. *Nolai* arisztokrata. PWRE XX. 1706. ~2.; PLRE I. 702. ~2. (0/2)
- Pinus:** Capuai *diaconus* volt. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 817A. (1/0)
- Piso 1:** L. ~ **Caesonius**. Kr. e. 61-ben *praetor*, Kr. e. 58-ban *consul* volt. Caesar Kr. e. 59-ben elvette a lányát, Calpurniát. Kr. e. 55-ig Macedonia *proconsula*, később itteni ténykedése miatt vádat emeltek ellene. Kr. e. 50-ben *ensor*. Kr. e. 49. január 1-jén Caesar érdekében fellépett a *senatusban*, majd elhagyta a Várost. Kr. e. 43-ban vagy Kr. e. 42-ben halt meg. LC 319. (0/2)
- Piso 2:** C. ~ **Frugi**. L. Calpurnius Piso fia, Cicero veje volt. PWRE XX. 1803. ~7. (2/2)
- Pitolinus:** Lugdunumi *exorcista* volt. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 817A. (1/0)
- Placentius:** Püspök volt, részt vett a milevisi zsinaton. PL L. col. 569. (1/0)
- Placidus 1:** M. **Maecius Memmius Furius Baburius Caecilianus ~**. 343-ban *consul*, 370 körül *corrector Venetiarum et Histriae* volt. 337–350 között *praefectus annonae urbis sacrae cum iure gladii*, majd *comes ordinis primi*, 340–41-ben *comes Orientis Aegypti et Mauretaniae iudex sacrarum cognitionum*, 342–344-ben *praefectus praetorio Italiae* volt. PLRE I. 705. ~2. (0/1)
- Placidus 2:** Gratianopolisi volt. Sidonius úgy említi, mint az irodalmi művek szakértőjét. PWRE XX. 1936. ~8. (0/1)
- Placitus:** 451 előtt *magister officiorum* volt. PWRE XX. 1944, ~1.; PLRE II. 891. (0/1)
- Plancius:** Cn. ~. Tusculumi volt, Metellus alatt Cretán haditribun, Kr. e. 58-ban *quaestor* Macedoniában, ahol a száműzött Cicerót segítette. PWRE XX. 2012. ~3. (3/0)
- Plancus 1:** Cn. **Munatius ~**. Kr. e. 44-ben *praetor* volt. LC 321. (0/3)
- Plancus 2:** L. **Munatius ~**. Caesar *legatus* volt a galliai, majd a hispaniai hadjáratban. Gallia Transalpina helytartója, ő alapította a mai Baselt és Lyont. Kr. e. 42-ben *consul*, Kr. e. 35-ben Syria helytartója, Kr. e. 22-ben *ensor* volt. LC 321. (23/16)
- Plancus 3:** Cic. ad fam. XI. 11. 1. címzettje. Eldönthetetlen, hogy melyik Plancus. (0/3)
- Plulotimus:** Közelebbről ismeretlen. Cic. ad Att. V. 19. 1.-ben említi. (0/1)
- Poemenius 1:** Püspök volt Egyiptomban 458 körül. PL LIV. col. 1139D. (0/1)
- Poemenius 2:** Valószínűleg gall arisztokrata. Nemsius apja volt. PLRE II. 895. (0/1)
- Polemius 1:** **Felix Iuniorinus ~**. 378 előtt *consularis Numidia* volt, 388–390-ben *proconsul Africae*, majd 390-ben *praefectus praetorio Italiae et Illyrici*. PWRE XX. 1259. ~2.; PLRE I. 710. ~5. (0/1)
- Polemius 2:** *Praefectus praetorio Galliarum* volt 471–472-ben. Sidonius barátja, Arneola férje, Magnus sógora. PWRE XX. 1259. ~5.; PLRE II. 895. ~2. (0/3)
- Pollentius:** Vallásos férfi, Augustinus címzettje volt. PL XXXVIII. col. 471. (0/1)
- Polychronius 1:** Püspök volt Macedoniában 414 körül. PL XX. col. 526D. (0/1)
- Polychronius 2:** 451 előtt *quaestor sacri palatii* volt Keleten. PLRE II. 896. ~2. (0/1)

- Pomerius: Iulius** ~. Észak-Afrikai származású, Arelatében *grammaticus* volt, majd pap. Kiváló aszkétikus munkát írt *De vita contemplativa* címen. Caesarius Arelatensis tanítója volt. 498-ban halt meg. PWRE XXI. 1876.; PLRE II. 896. (0/4)
- Pompeia**: Symmachus címzettje volt. Közelebbről ismeretlen. MGH AA VI/1. 349. (0/1)
- Pompeianus 1: Barbarus** ~. *Consularis Campaniae* volt 333-ban. PLRE I. 712. ~4. (0/2)
- Pompeianus 2: Gabinius Barbarus** ~. 400–401-ben *proconsul Africae* volt, majd 408–409-ben *praefectus Urbis Romae*. Pogány volt. PWRE XXI. 1997. ~9.; PLRE II. 897. ~2. (0/15)
- Pompeius 1: Cn. ~ Magnus**. Kr. e. 70-ben Crassusszal *consul* volt, Kr. e. 67-ben rendkívüli *senatusi* megbízással három hónap alatt megtisztította a Földközi-tengert a kalózoaktól. Kr. e. 66 és 64 között legyőzte Mithridates Eupatórt. Rómába visszatérve politikailag elszigetelődött, ezért sodródott az I. triumvirátusba. Kr. e. 55-ben *consul*, majd 52-ben *consul sine collega*. Kr. e. 49. január 7-én a *senatus*-pártiak katonai főparancsnoka lett. Amikor Caesar betört Italiába, elmenekült. Kr. e. 48. augusztus 9-én Pharsalosnál vereséget szenvedett, Egyiptomba menekült, ahol XIII. Ptolemaios parancsára meggyilkolták. PWRE XXI. 2062. ~31. (29/24)
- Pompeius 2: Sextus** ~. Pompeius Magnus fiatalabb fia volt. PWRE XXI. 2213. ~33. (3/1)
- Pompeius 3: ~ Favonius**. Közelebbről ismeretlen. Seeck 1919. 458. (0/1)
- Pomponia**: Atticus húga. Q. Cicero házsártos és féktelen vérmérsékletű felesége. LC 331. (0/1)
- Pomponianus**: 357-ben egy provinciában helytartó vagy *vicarius* volt. PLRE I. 714. ~1. (0/2)
- Ponticanus (Pontianus)**: Püspök volt, részt vett a milevisi zsinaton. PL L. col. 569. (1/0)
- Porcianus**: Apát volt. Ennodius levelező partnere. MGH AA VII. 358. (0/1)
- Porphyrius 1: P. ~ Optatianus**. Afrikai költő volt. PWRE XII. 273. Porpyrios 1. (3/1)
- Porphyrius 2: C. Aelius Pompeis ~ Proculus**. 407–408-ban *proconsul Africae vice sacra iudicans* volt. *Vir spectabilis* és *vir clarissimus*. PLRE II. 900. Porfyrius 3. (0/2)
- Porphyrius 3: ~ Gazensis**. Püspök volt, az aeliai zsinat résztvevője. PL XLVIII. col. 327B. (0/1)
- Posidonius**: Apameiában született Kr. e. 135 körül. Rhoduson híres filozófiai iskolát alapított. Kr. e. 78-ban Cicero volt a tanítványa. LC 335. (1/1)
- Possidonius**: Püspök volt, részt vett a milevisi zsinaton. PL L. col. 569. (1/0)
- Possidius**: Megalius után 397-től Calama püspöke. Augustinus barátja. PWRE XII. 860. ~2. (5/3)
- Postumianus 1**: Keresztény volt, görögül és latinul egyaránt jól képzett férfi. 383-ban *praefectus praetorio Orientis*. PWRE XII. 890. ~2.; PLRE I. 718. ~2. (1/12)
- Postumianus 2**: Tagorensis püspöke volt. PWRE XII. 891. ~8. (1/1)
- Postumus: T. Furfanius** ~. Szicília *praetora* volt a polgárháború után. LC 203. (0/1)
- Potamius 1**: 392-ben *praefectus augustalis* volt. PWRE XII. 1022. ~1.; PLRE I. 720. (0/5)
- Potamius 2**: 357-ben még részt vett az un. második sirmiumi formula megszövegezésében Hosiusszal együtt. Később az arianusokhoz csatlakozott, Olisipo püspöke volt. 360 körül halt meg. PWRE XII. 1022. ~3. (1/0)
- Potentius 2**: Közelebbről ismeretlen. PL LIV. col. 582B. (1/0)
- Potentius**: Püspök volt. Gelasius pápa címzettje. PL LIX. col. 156A. (0/2)
- Potitus**: 379–380-ban *vicarius Urbis Romae* volt. PLRE I. 721. ~1. (0/5)
- Praesidius 1**: Befolyásos férfi volt. PWRE XII. 1565. ~2. (0/3)
- Praesidius 2**: Numidiai püspök volt. Augustinus levelező partnere. PWRE XII. 1565. ~5. (1/3)
- Praesidius 3: Praesides Phrygiae Pacatiana** volt. Seeck 1919. 291. (0/1)
- Praesidius 4**: Püspök volt, részt vett a milevisi zsinaton. PL L. col. 569. (1/0)
- Praetentatus**: Püspök volt, a carthágói zsinat aláírója 417-ben. PL XX. col. 582B. (0/1)
- Praetextatus 1: Vettius Agorius** ~. 362–364-ben *proconsul Achaiae* volt, 367–368-ban *praefectus Urbis*, 384-ben *praefectus praetorio Italiae, Illyrici et Africae*. Pogány volt, sok papi tisztséget viselt, volt *augur*, *pontifex Vestae*, *pontifex Solis*, *quindecimvir*, *curialis Herculis* stb. PWRE XII. 1575. ~1.; PLRE I. 722. ~1. (2/22)
- Praetextatus 2**: Assuras donatista püspöke volt. Részvevője a 394-es bagai donatista zsinatnak. PWRE XII. 1580. ~10. (0/1)

- Praetextatus 3:** Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. Innoc. Ep. 26. (1/0)
- Pragmatius:** *Vir illustris* volt. PWRE XII. 1685. ~1.; PLRE II. 904. (0/1)
- Praylius:** Hierosolyma püspöke volt 416–425-ig. PWRE XII. 1812. ~1. (1/0)
- Primianus 1:** Carthago donatista püspöke volt 391/92-ben. PWRE XII. 1972. (0/2)
- Primianus 2:** Püspök volt, az arzugitanai zsinat résztvevője. PL XX. col. 1009. (0/1)
- Primogenius:** Remii *diaconus* volt. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 816D. (1/0)
- Principia:** Római keresztény volt, Marcella keresztény köréhez tartozott. PLRE II. 904. ~2. (1/2)
- Principius 1:** *Praefectus Urbis Romae* volt 373-ban. PLRE I. 726. ~1. (0/1)
- Principius 2:** 384-ben *vicarius* volt, 385 előtt *magister officiorum*, 385-ben *praefectus praetorio Italiae*. PWRE XII. 2312. ~2.; PLRE I. 726. ~2. (0/17)
- Principius 3:** Remigius Remensis apja, Suessionum püspöke 475-ben. PWRE XII. 2313. ~7. (1/3)
- Priscianus:** 413-ban *praefectus Urbis Constantinopolitanae* volt. PLRE II. 905. ~1. (0/6)
- Priscillianus:** Avilai teozófus, gazdag, befolyásos személy volt, akit barátai 381-ben püspökké tettek. Kedvelte az asztrológiát. Tanulmányozta az apokrifeket és felelevenített néhány gnosztikus eszmét. A burdigalai zsinat elítélő határozata után varázslásért perbe fogták és 386-ban tours-i Szt. Márton tiltakozása ellenére kivégezték. PWRE XXIII. 2. ~2. (1/1)
- Priscus 1:** *Rationalis* volt 319-ben. PWRE XXIII. 6. ~25. PLRE I. 729. ~3. (0/1)
- Priscus 2:** Püspök volt Keleten, Damasus levelező partnere. PL XIII. col. 347C. (0/1)
- Priscus 3:** Ambrosius barátja volt. PWRE XXIII. 8. ~32. (0/2)
- Priscus 4:** ~ **Valerianus**. Sidonius Apollinaris levelező partnere. PWRE VIIA 2287. ~20. (0/1)
- Proba:** Anicia Faltonia ~. Római özvegy volt, 410 után Afrikában élt. Ásiában nagybirtokai voltak. PWRE I. 2204. Anicia 44.; PLRE I. 732. ~3. (2/3)
- Probatius:** Tarracói *presbyter* volt. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 817B. (2/0)
- Probianus 1:** **Petronius** ~. 315–16-ban *proconsul Africae* volt, 321-ben *praefectus praetorio* (?), majd 329-ben *praefectus Urbis Romae*. Verseket írt. (Anth. Lat. I. 783.) PLRE I. 733. ~3. (0/6)
- Probianus 2 (Gabinus Vettius?):** 377-ben *praefectus Urbis* volt. PLRE I. 737. ~4. (0/4)
- Probianus 3:** 416-ban *praefectus Urbis* volt. *Vir clarissimus*. PLRE II. 908. ~1. (0/1)
- Probinus 1:** **Anicius** ~. Római származású. 395-ben *consul*, 396–97-ben *proconsul Africae*, 416-ban pedig *praefectus Urbis Romae* volt. PWRE XXIII. 42. ~2.; PLRE I. 734. ~1. (0/9)
- Probinus 2:** **Petronius** ~. Placidus fia, Cethegus apja volt. *Vir illustrissimus*. 498-ban *consul*, 511-ben *patricius* volt. PWRE XXIII. 41. ~3.; PLRE II. 909. ~2. (0/1)
- Probus 1:** **Pompeius** ~. 310–314 között *praefectus praetorio* volt Keleten. 310-ben ugyanakkor *consul* is. PWRE XXIII. 56. ~5.; PLRE I. 740. ~6. (0/1)
- Probus 2:** **Sextus Claudius Petronius** ~. 328-ban született. Volt *quaestor*, *praetor urbanus*, 358-ban *proconsul Africae*, 364-ben *praefectus praetorio Illyrici*, majd 366-ban *praefectus praetorio Galliarum*. 368–375 között és 383-ban *praefectus praetorio Italiae, Illyrici et Africae*. Keresztény volt. PLRE I. 736. ~5. (0/13)
- Probus 3:** 358-ban *proconsul Africae*, 367-ben *praefectus praetorio Galliarum*, majd 368-ban *praefectus praetorio Italiae* volt. 387-ben *praefectus praetorio Italiae et Gallorum*. 371-ben *consul* volt. PLRE I. 736. ~5. (0/43)
- Probus 4:** Magnus Felix fia, Sidonius diáktársa volt. Narbói *senator*, bíró. PLRE II. 910. ~4. (0/1)
- Probus 5:** Püspök volt. Innocentius pápa címzettje. PWRE XXIII. 59. ~23. (0/1)
- Probus 6:** *Vicarius Urbis* volt 372-ben. Seeck 1919. 461. (0/1)
- Probus 7:** **Flavius Anicius Petronius** ~. 395-ben *vir clarissimus*, *quaestor candidatus* volt. 406-ban *consul*. Keresztény volt. PWRE XXIII. 57. ~10.; PLRE II. 913. ~11. (0/6)
- Probus 8:** **Flavius Probus**. *Vir illustris*, 513-ban *consul* volt. PLRE II. 913. ~9. (0/1)
- Processus:** Püspök volt, részt vett a milevisi zsinaton. PL L. col. 569. (1/0)
- Proclianus 1:** 360-ban *proconsul Africae* volt. PWRE XXIII. 70. ~1.; PLRE I. 741. ~2. (0/3)
- Proclianus 2:** *Vicarius quinque provinciarum* volt 399-ben. *Vir clarissimus*. PLRE II. 914. (0/1)
- Proclinus:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (0/1)

- Procopius 1:** *Praeses Ciliciae* volt 348-ban. PWRE XXIII. 252. ~1; PLRE I. 742. ~1. (1/1)
- Procopius 2:** Közelebbről ismeretlen. PWRE XXIII. 257. ~5. (0/1)
- Procopius 3:** Anthemius császár apja volt. 422–424-ben *patricius* és *magister utriusque militiae per Orientem*, ezután 422-ben *dux et comes rei militaris* Keleten. PLRE II. 920. ~2. (0/2)
- Proculeianus 1:** Massilia püspöke, Narbonensis II. *metropolitája* volt. 381-ben *legatus Gallorum* az aquileiai zsinaton. 400-ban részt vett a turini zsinaton is. PWRE XXIII. 81. ~23. (0/1)
- Proculeianus 2:** Gall püspök volt. PWRE XXIII. 82. ~36. (0/1)
- Proculeianus 3:** Püspök volt, részt vett a 451-es ravennai zsinaton. PL LIV. col. 966B. (1/0)
- Proculus 1:** L. Aradius Valerius ~ Populonium. 340-ben *consul* volt, 337–338-ban pedig *praefectus Urbis Romae*. PWRE XXIII. 371 ~5 és 6.; PLRE I. 747. ~11. (0/5)
- Proculus 2:** 340-ben *proconsul Africae* volt. PWRE XXIII. 77 ~13.; PLRE I. 745. ~4. (0/1)
- Proculus 3:** Ligur származású költő volt. PLRE II. 923. ~4. (0/2)
- Proculus 4:** Donatista püspök volt, Augustinus ellenfele. PWRE XXIII. 72. ~3. (0/1)
- Proculus 5:** Augustinus levelező partnere volt. Galliai származású. PL XXXIII. col. 991. (0/9)
- Proculus 6:** Püspök volt. Seeck 1919. 461. (0/1)
- Proculus 7:** 382 előtt *praeses Palaestinae*, 382–383-ban *praeses Phoenice* volt, 383–384-ben *comes Orientis*. 386-ban *comes sacrarum largitionum*, majd ezt követően 388–392-ben *praefectus Urbis Constantinopolitanae*. PLRE I. 746. ~6. (0/14)
- Proculus 8:** Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 526D. (1/0)
- Proculus 9:** 422-ben *comes rerum privatarum* volt Nyugaton. 423-ban *praefectus praetorio Italiae et Africae* (?). PWRE XXIII. 79. ~18.; PLRE II. 923. ~1. (0/2)
- Proculus 10:** 428-ban volt *praefectus Urbis Constantinopolitanae*. PLRE II. 923. ~2. (0/4)
- Proculus 11:** Constantinopolis püspöke volt 434 áprilisától. PL L. 624A. (0/1)
- Profuturus 1:** *Praefectus annonae* 318–319-ben. PWRE XXIII. 113. ~1.; PLRE I. 749. ~1. (0/4)
- Profuturus 2:** Cirta püspöke volt 384-től. Augustinus barátja. PWRE XXIII. 113. ~3. (1/1)
- Profuturus 3:** Püspök volt Macedóniában 414 körül. PL XX. col. 526D. (0/1)
- Proiectus 1:** *Consularis* volt 419-ben. PWRE XXIII. 115. ~3.; PLRE II. 925. ~1. (0/1)
- Proiectus 2:** Püspök volt. Seeck 1919. 461. (0/1)
- Promotus 1:** Flavius ~. *Comes Africae*, 386–391 között *magister militum*, 389-ben *consul* volt. PWRE XXIII. 734. ~1.; PLRE I. 750. (1/7)
- Promotus 2:** Ennodius rokona volt. MGH AA VII. 359. (1/1)
- Promptus:** Afrikai püspök volt. PWRE XXIII. 735. (0/1)
- Prosdocius:** Közelebbről ismeretlen. Iulius pápa címzettje volt. PWRE XXIII. 843. ~3. (0/1)
- Prosper:** ~ Tiro Aquitanus. Augustinus feltétlen híve, teológiájának fáradhatatlan propagátora volt. Lerinumban volt szerzetes, 440-től I. Leo pápa titkára. Leveleket, teológiai műveket, világhívekről írt. (†450 körül) PWRE XXIII. 880. ~1. (4/2)
- Prosperus:** Aurelianum püspöke volt. PWRE XXIII. 898. Prosper ~5. (0/1)
- Protadius 1:** Minervius és Florentius testvére. 401-ben *praefectus Urbis Romae* volt. PLRE I. 751. ~1. (7/20)
- Protadius 2:** 473-ban volt *praefectus praetorio Illyrici* et Galliarum. PLRE II. 927. ~2. (1/0)
- Protasius:** Tubiniensis donatista püspöke volt. PWRE XXIII. 925. ~5. (0/1)
- Proterius 1:** Közelebbről ismeretlen. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 818A. (1/0)
- Proterius 2:** Alexandria püspöke volt 454–457 között. PWRE XXIII. 931. ~3. (6/2)
- Protinus:** Capuai püspök volt. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 816B. (1/0)
- Protogenes 1:** Serdica püspöke volt 342-től. PWRE XXIII. 980. ~5. (0/1)
- Protogenes 2:** Flavius Florus Romanus ~. 448 előtt *praefectus praetorio* volt Keleten. 448–449-ben *praefectus praetorio Orientis*, 449-ben *consul*, 449–451 között *patricius*. PLRE II. 927. (0/2)
- Pseudo-Hieronymus:** A Hieronymusnak tulajdonított levelek szerzője. PL XXX. col. 13.
- Ptolemaios:** XIII. ~. XII. Ptolemaios Auletes fia. Nővére, Cleopatra férje és uralkodótársa. (1/0)

- Publianus:** Bazarididacensis katolikus püspöke volt. A 411-es és 417-es carthagói zsinatok résztvevője és aláírója. PWRE XXIII. 1895. ~3. (1/1)
- Publicola:** Melania fia volt. 374-ben *praetor urbanus*. Afrikában birtokai voltak. PLRE I. 753. ~1. (1/1)
- Publilia:** Cicero második felesége volt. Jóval fiatalabb volt férjénél. Nem éltek jól, Kr. e. 45-ben elváltak. LC 339. (1/0)
- Pudens:** Gall földbirtokos volt. PLRE II. 928. (0/1)
- Pulcher:** 395–401 között *magister utriusque militiae* volt. Seeck 1919. 139. (0/2)
- Pulcheria:** Aelia ~. Arcadius és Aelia Eudoxia lánya. 414–453-ban *Augusta*. PLRE II. 929. (8/14)
- Pusaeus:** 465-ben, valamint 467-ben *praefectus praetorio Orientis* volt, 467-ben *consul*. PLRE II. 930. (0/4)
- Quadratianus:** 448-ban *praefectus praetorio Italiae* volt. PLRE II. 931. ~1. (0/1)
- Quadratus:** Püspök volt, részt vett a milevisi zsinaton. PL L. col. 569. (1/0)
- Quieta:** Salvianus anyósa volt. Hypatius felesége és Palladia anyja. PWRE XXIV. 879. (0/3)
- Quillenus:** Galliai volt. Leporius *presbyter* címzettje. PL XXXI. col. 1221. (0/1)
- Quinigesius:** Püspök volt Itáliában. Gelasius pápa címzettje. PWRE XXIV. 1148. (0/3)
- Quintasius:** Caralis püspöke volt. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 817C. (2/0)
- Quintianus 1:** Carthagói pap volt. Augustinus címzettje. PWRE XXIV. 1265. ~6. (1/3)
- Quintianus 2:** Arvernorum püspöke volt. MGH AA VI/1. 349. (0/1)
- Quintilianus:** Közelebbről ismeretlen. Symmachus levelező partnere volt. PL VIII. col. 340. (0/2)
- Quiriacus:** Római *diaconus* volt. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 816B. (1/0)
- Quodvultdeus 1:** Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 564B. (1/1)
- Quodvultdeus 2:** Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 564B. (1/1)
- Quodvultdeus 3:** Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 564B. (1/0)
- Quodvultdeus 4:** Augustinus tanítványa volt. *Diaconus*, majd Carthago püspöke 437–439 között. Geiserich elűzte a városból, száműzetésben halt meg 453-ban. PWRE XXIV. 1396. ~1. (4/6)
- Rabirius: C. ~ Postumus.** C. Curtius fia volt. PWRE IA. 25. ~5. (0/1)
- Ravennius:** Arelate püspöke volt 449 körül. PL LIV. col. 890. (2/9)
- Reginus: Flavius Simplicius ~.** 435-ben *praefectus praetorio Illyrici*. PLRE II. 937. ~4. (0/1)
- Regus: Q. Murcius ~.** Közelebbről ismeretlen. Cic. ad fam. XIII. 52. címzettje. (0/1)
- Remigius 1:** Moguntiacumi előkelő. 355-ben *numerarius* volt, 367–371 között pedig *magister officiorum* Nyugaton. PWRE IA. 594. ~1.; PLRE I. 763. (0/2)
- Remigius 2:** 396-ban *praefectus augustalis* volt. PWRE IA. 594. ~2.; PLRE II. 938. ~1. (0/2)
- Remigius 3:** Püspök volt Galliában 419 körül. PL XX. col. 756. (0/1)
- Remigius 4:** Remensis püspöke volt (458–532), Remorum, Belgica secunda *metropolitája*. Nemes családból származott. PLRE II. 938. (6/2)
- Remistheus:** 396–397-ben *dux Armeniae* volt. PWRE IA. 595.; PLRE II. 938. (0/2)
- Renatus:** Szerzetes volt, Augustinus címzettje. PL XXXIII. col. 653. (1/2)
- Reparatus:** Közelebbről ismeretlen. PL XIII. col. 431C. (0/1)
- Respectus:** Püspök volt. Gelasius pápa címzettje. PL LIX. col. 100. (0/1)
- Restitutus 1:** Londinum püspöke volt. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 817B. (1/0)
- Restitutus 2: Bibulenus ~.** 337-ben *praeses Sardiniae*. PWRE IA. 685. ~2.; PLRE I. 764. (0/3)
- Restitutus 3:** 380-ban *praefectus Urbis Constantinopolitanae* volt. PLRE I. 764. ~1. (0/3)
- Restitutus 4:** Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 564A. (0/1)
- Restitutus 5:** Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 564A „alius~” (2/1)
- Restitutus 6:** *Diaconus* volt, Augustinus címzettje. PL XXXIII. col. 1065. (0/1)
- Restitutus 7:** Közelebbről ismeretlen *presbyter*. Augustinus címzettje. Divjak 1981. LIX. (0/1)
- Restitutus 8:** Püspök volt, részt vett a milevisi zsinaton. PL L. col. 569. (1/0)
- Reticius:** Augustodonum püspöke volt. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 817A. (2/0)
- Rhomanianus:** Alypius rokona volt, Rómában élt. PL LXI. col. 179. (0/2)
- Richomeres: Flavius ~.** Frank származású előkelő. 377–78-ban *comes domesticorum* Gratianus alatt. 383-ban *magister utriusque militiae per Orientem*. 384-ben *consul*, 388–393 között *comes et magister utriusque militiae*, pogány volt. PWRE IA. 796. ~1.; PLRE I. 765. (2/17)

- Ricimer: Flavius** ~. Apai ágon a svév királyi, anyai ágon pedig a nyugati-gót királyi családból származott. 456-ban *comes rei militaris*, 456–57-ben *magister militum* volt Nyugaton. 457–472 között *comes et magister utriusque militiae, patricius*. 459-ben *consul*. Hivatali évei alatt gyakorlatilag a Nyugatrómai Birodalom korlátlan ura. Ariánus volt. PLRE II. 942. ~2. (0/1)
- Riconus (Ruclo(nus))**: Valószínűleg burgund. *Vir illustris* volt. PLRE II. 951. (0/1)
- Riothamus**: Brit király, a burgundok fogságában élt. PWRE IA. 846.; PLRE II. 945. (0/1)
- Riparius**: *Presbyter* volt Aquitániában. Hieronymus levelező partnere. PL XII. col. 906. (2/4)
- Rogatianus**: 459-ben *consularis Tusciae suburbicariae*. PWRE IA. 999. ~2.; PLRE II. 946. (0/1)
- Romanianus 1**: Hippói volt. PL XXXIII. col. 125. (0/3)
- Romanianus 2**: Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 564. (0/1)
- Romanus 1**: *Presbyter* volt Apta Vulgentiumban. PL VIII. col. 816B. (1/0)
- Romanus 2**: 363–364-ben volt *comes Africae*. PWRE IA. 1065. ~3.; PLRE I. 768. ~3. (0/1)
- Romanus 3**: 391-ben *comes Aegypti* volt. PWRE IA. 1066. ~5.; PLRE I. 769. ~5. (0/5)
- Romanus 4**: Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 564B. (1/0)
- Romanus 5**: 451 előtt volt *praepositus sacri cubiculi* Keleten. PLRE II. 947. ~3. (0/1)
- Romulianus 1**: 393-ban *comes Orientis* (?) volt, 398-ban *praefectus Urbis Constantinopolitanae*. PWRE IA. 1074. ~1.; PLRE I. 770. ~1. (0/1)
- Romulianus 2**: 404–405-ben *praefectus praetorio Galliarum* volt. PLRE II. 949. ~2. (0/2)
- Romulus 1**: Püspök (?) volt. PL X. col. 718. (0/2)
- Romulus 2: Flavius Pisidius** ~. 385-ben *consularis Aemiliae et Liguria* volt, 385–392 között *proconsul* vagy *vicarius*, 392-ben *comes sacrarum largitionum* Keleten. Háza volt Hippóban, birtokai Afrikában. PLRE I. 771. ~5. (2/6)
- Romulus 3: Flavius Pisidius** ~. 385-ben *consularis Aemiliae et Liguria* volt. 392-ben *comes sacrarum largitionum*, 400-ban *praefectus praetorio Galliarum*, majd 405-ben *praefectus Urbis Romae*. PWRE IA. 1075. ~13.; PLRE II. 950. ~6. (0/3)
- Romulus 4**: Püspök (?) volt 336 körül. Germinius Semarianus címzettje. PL XIII. col. 573B. (0/1)
- Romulus 5**: ~ **Augustulus**. 475–476 között nyugati *Augustus*, apja kiálttatta ki. Apja, Orestes és nagybátyja, Paulus halála után Odoacer Campaniába száműzte. rokonaival, rendes évjáradékot juttatva neki. Valószínűleg 507–511 között halt meg. PLRE II. 949. ~4.
- Ruffinus**: *Presbyter* volt. Aquileiai, 397-ben Rómában élt. PL LXI. col. 397. (5/5)
- Rufianus 1**: Püspök (?) volt. PL X. col. 718. (0/2)
- Rufianus 2**: Püspök (?) volt 336 körül. Germinius Semarianus címzettje. PL XIII. col. 573B. (0/1)
- Rufinianus**: Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 564. (2/1)
- Rufinus 1: C. Vettius Cossianus** ~. 306–312 között *corrector Campaniae* volt, 315–316-ban *salius palatinus*, majd *proconsul Achaiae*. 315/16-ban *praefectus Urbis Romae*, 316-ban pedig *consul* volt. PLRE I. 777. ~15. (0/1)
- Rufinus 2**: ~ **Octavianus**. *Corrector Lucaniae et Brittiorum* volt 313-ban, majd 316-ban *comes Hispaniarum*. Seeck 1919. 459. (0/4)
- Rufinus 3**: Caesaraugustai *exorcista*. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 817B. (1/0)
- Rufinus 4**: **Vettius** ~. 323-ban *consul* volt. PLRE I. 781. ~24. (0/4)
- Rufinus 5: Vulcacius** ~. Pályája kezdetén *consularis Numidia*, Constans alatt pedig *comes ordinis primi intra consistorium*. 342-ben *comes vice sacra iudicans*, 344–347-ben *praefectus praetorio Italiae*, 347-ben *consul*, 347–352 között *praefectus praetorio Illyrici*, 354-ben *praefectus praetorio Galliarum* volt. 365–368 között *praefectus praetorio Italiae, Illyrici et Africae*. Thamgadensis patrónusa. PWRE IA. 1187. ~15.; PLRE I. 782. ~25. (0/18)
- Rufinus 6**: **Aradius** ~. 363/64-ben *comes Orientis* volt, 376-ban pedig *praefectus Urbis Romae*. PWRE IA. 1188. ~19.; PLRE I. 775. ~11. (0/3)
- Rufinus 7: Flavius** ~. Novempopulanai származású. Theodosius alatt 388–392 között *magister officiorum*. 392–395-ben *praefectus praetorio Orientis*, közben 392-ben *consul* volt. PLRE I. 778. ~18. (0/76)

- Rufinus 8:** ~ **Tyrannius (Toranus, Turanius)** (345–†410 körül). Aquileia környékén született, Rómában tanult, itt barátságot kötött Hieronymusszal. Aszketikus életet élt, 371-ben Melaniával felkereste Egyiptomot, majd az Olajfák hegyi kolostorban telepedett le 379-ben. Itt szembe került Hieronymusszal és visszatért Itáliába. 410/411-ben Messinában halt meg. Görögből fordított. PWRE IA. 1193. ~24. (5/3)
- Rufinus 9:** Thessalonica püspöke volt 412–430 között. PL XXI. col. 534. (0/2)
- Rufinus 10:** Advocatus volt. PLRE II. 952. ~1. (0/1)
- Rufinus 11:** 423-ban *comes sacrarum largitionum* volt Nyugaton. *Vir spectabilis*. PLRE II. 952. ~6. (0/1)
- Rufinus 12:** Közelebbről ismeretlen. Prosper Aquitanus címzettje volt. PL XLV. col. 1793. (1/1)
- Rufinus 13:** Püspök volt. Gelasius pápa címzettje. PL LIX. col. 144. (1/4)
- Rufus 1:** **L. Mescinius** ~. *Rationalis* volt Cicilciában Cicero kormányzósága idején. LC 347. (3/3)
- Rufus 2:** **C. Titus** ~. Kr. e. 50-ben *praefectus Urbis Romae* volt LC 367. (0/1)
- Rufus 3:** **C. Sextilius** ~. Kr. e. 47-ben *quaestor* volt. LC 367. (0/1)
- Rufus 4:** **Iunius** ~. 321-ben *consularis Aemiliae*. PWRE IA. 1213. ~23.; PLRE I. 785. ~7. (0/1)
- Rufus 5:** Afrikai (?) orthodox püspök volt. PL XIII. col. 431C. (0/1)
- Rufus 6:** Pictavici *rhetor* volt. PL XIX. col. 830D. (0/8)
- Rufus 7:** Thessalonica püspöke volt 412. jún. 17.–430. aug. 11-ig. PL XX. col. 785. (1/7)
- Rufus 8:** Püspök volt Macedoniában 414 körül. PL XX. col. 538A. (0/1)
- Ruricius:** Nemes származású, Leontius testvére. Felesége Hiberia, Ommatius lánya volt. Gurdoban volt birtoka. 485–507 között Lemovicum püspöke. PWRE IA. 1233. ~3.; PLRE II. 960. (98/55)
- Rusticianus:** Carthagói volt. Püspök (?), a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 564. (1/1)
- Rusticus 1:** **Quintus** ~. 344/45-ben volt *praefectus Urbis*. PLRE I. 787. ~2. (0/1)
- Rusticus 2:** Közelebbről ismeretlen. Augustinus levelező partnere volt. PLRE II. 961. ~1. (0/4)
- Rusticus 3:** Artemia férje volt. PLRE II. 963. ~2. (0/1)
- Rusticus 4:** Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 564D. (1/2)
- Rusticus 5:** Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 564D. (0/1)
- Rusticus 6 (Rufianus):** Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 564D. (0/1)
- Rusticus 7:** Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 564. (1/1)
- Rusticus 8:** Püspök volt 449 körül Narbonensisben. PL LIV. col. 1107. (1/1)
- Rusticus 9:** Narbo püspöke volt 458 körül. PL LIV, col. 1231D. (0/1)
- Rusticus 10:** Befolyásos tisztségviselő volt a nyugati-gót udvarban. PLRE II. 964. ~6. Valószínűleg azonos ~5-tel, aki Lugdunum püspöke. (0/2)
- Rusticus 11:** Szerzetes volt Tailessben. PL XXII. col. 1062. (0/1)
- Rusticus 12:** *Vir illustris* volt. PWRE IA. 1242. ~12.; PLRE II. 964. ~4. (1/1)
- Rusticus 13:** **Elpidius Domnulus** ~. Lugdunum püspöke volt (†501/2). PWRE V. 1526. (1/6)
- Rutilia:** ~ **Prima**. Közelebbről ismeretlen. Seeck 1919. 164. (0/1)
- Rutilius:** **M.** ~. Kr. e. 45-ben Caesar földosztással bízta meg. PWRE IA. 1248. ~5. (0/1)
- Sabatius:** Püspök (?) volt Illyricumban. PL L. col. 427B. (0/1)
- Sabina:** **Attusia Lucana** ~. Ausonius felesége volt. Burdigalai szenátori családból származott, Attisius Lucanus Talisius lánya, Namia Pudentilla nővére. Fiatalon, 27 éves korában halt meg. PLRE I. 788. ~5. (0/5)
- Sabinianus:** Lapsó püspöke volt. Hieronymus levelező partnere. PL XII. col. 1062. (0/1)
- Sabinus 1:** *Presbyter* volt Boeticában. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 817B. (0/1)
- Sabinus 2:** Püspök volt. Gelasius címzettje. PL LIX. col. 99C. (0/3)
- Sabinus 3:** Placentia püspöke volt 366–384 körül. PL XVI. col. 786. (3/7)
- Sabinus 4:** Püspök volt, részt vett a milevisi zsinaton. PL L. col. 569. (0/1)
- Sabinus 5:** Püspök volt 452 körül Galliában. PL LIV. col. 1110. (1/1)
- Sacerdos:** Iustinus testvére volt, Gabales mellett élt. PLRE II. 970. (0/1)
- Saecularis:** Lehet, hogy kormányzó vagy más magas rangú hivatalnok volt. PLRE II. 970. (0/1)
- Saenius:** **L.** ~. *Senator* volt Kr. e. 63-ban. (0/1)
- Sagittarius:** Galliai volt. Optantius lányának a gyámja. Stroheker N° 338. (0/1)
- Salamas:** Arelatei *presbyter* volt. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 816C. (1/0)

- Sallustius 1: C. ~ Crispus** (Kr. e. 86/87–39/36). Államférfi, történetíró volt. Politikai pályája vitatott. Kr. e. 54-ben *quaestor*. A polgárháborúban Caesar-párti, Kr. e. 46-ban afrikai helytartó, meggazdagodva visszavonult a közélettől. PWRE IA. 1913. ~10. (2/0)
- Sallustius 2: Cn. ~.** Cicero barátja és bizalmasa volt. Követte Cicerót a száműzetésbe is. PWRE IA. 1912. ~6. (1/1)
- Sallustius 3: Flavius ~.** *Comes consistorii* volt Iulianus alatt. 361–363 között *praefectus praetorio Galliarum*, 363-ban pedig *consul*. PWRE IA. 1959. ~25.; PLRE I. 797. ~5. (0/7)
- Sallustius 4: Aventtus ~.** 384-ben *praefectus Urbis Romae* volt. Seeck 1919. 93. (0/2)
- Sallustius 5:** 385–386-ban *praefectus Urbis Romae*. PWRE IA. 1959. ~29.; PLRE I. 797 ~4. (0/3)
- Sallustius 6:** *Vir illustris*, 424-ben *comes et quaestor sacri palatii* Keleten. PLRE II. 972. ~4. (0/1)
- Salmon:** Apát volt, Claudius Marius Victorinus címzettje. PL LXI. col. 969A. (0/1)
- Salonius 1:** Viennai clericus volt. MGH AA VIII. 435. (1/3)
- Salonius 2:** Eucherius és Galla fia volt. 400-ban született. Lerinumban tanult. 439-től Genava püspöke, részt vett a 441-es arausicai és a 455-ös arelatei zsinatokon. Stroheker N° 341. (0/1)
- Salonius 3:** Genava püspöke volt 450 körül. PL LIV. col. 1003. (1/1)
- Salvianus:** Világi keresztény volt, 420 körül Lerinumban pappá szentelték. A *De gubernatione Dei* c. műve a barbár invázió korának egyik legfontosabb forrása. A Római Birodalom hanyatlásának teológiai magyarázatát először ő kísérelte meg. 480 körül halt meg. PWRE IA. 2017. ~3. (12/5)
- Salvina:** Gildo nővére, Nubel mauretaniai király lánya volt. PWRE IA. 2021.; PLRE I. 799. (0/1)
- Salvius 1:** Közelebbről ismeretlen. Sulpicius Severus címzettje volt. PL XX. col. 243. (0/1)
- Salvius 2:** 408-ban *quaestor sacri palatii* volt Nyugaton. PLRE II. 974. ~2. (1/1)
- Samsucius:** Turrensis püspöke volt. Augustinus címzettje. PL XXXIV. col. 134. (1/0)
- Samuel:** Püspök volt Dardaniában. Gelasius pápa címzettje. PL LIX. col. 22. (1/1)
- Sanctus: Severus ~.** Galliai származású költő volt. PLRE II. 975. (2/3)
- Sapaudus:** Viennai *rhetor* volt. *Vir spectabilis*. PWRE IA. 2320.; PLRE II. 976. (0/3)
- Sapida:** Közelebbről ismeretlen. Augustinus címzettje volt. PL XXXIII. col. 1082. (1/1)
- Sapidianus:** 399–400-ban egy provinciában volt tisztviselő Nyugaton. 406–407-ben *vicarius Africae*. PWRE IA. 2323.; PLRE II. 976. (0/5)
- Sapius:** Püspök (?) volt Illyricumban. PL L. col. 427B. (0/1)
- Sapor: II. ~.** Perzsa király (309/10–379). PWRE IA. 2334. ~2.; PLRE I. 803. (0/1)
- Sapricius:** 415-ben volt *magister militum*. PWRE IA. 2385. ~1. (0/1)
- Sarmatius:** Közelebbről ismeretlen. I. Leo pápa kortársa volt. PL LXIV. col. 903D. (0/3)
- Saturninus 1:** *Presbyter* volt. Augustinus levelező partnere. PL XXXIII. col. 583. (0/2)
- Saturninus 2:** Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 564. (2/1)
- Saturninus 3:** Püspök volt Palesztinában, az aeliai zsinat résztvevője. PL XXII. col. 759. (0/1)
- Saufeijs: L. ~.** Római lovag volt, Atticus barátja. Az epikureista filozófia követője. A *triumvirek* eladták birtokait, de Atticus közbenjárására visszakapta azokat. PWRE IIA. 256, ~5. (1/0)
- Scholasticus:** Eunuch, *vir spectabilis*, *comes et castrensis sacri palatii* volt Keleten. PLRE II. 982. ~1. (0/1)
- Scylacius:** 343-ban *vicarius Asianae*, majd *proconsul Achaiae* volt. PLRE I. 811. ~1. (0/1)
- Sebastianus 1:** Remete volt. Paulinus Nolanus levelező partnere. PL LXI. col. 304. (0/2)
- Sebastianus 2:** Egyházi személy volt. Augustinus címzettje. PL XXXIII. col. 1064. (1/2)
- Sebastianus 3:** 476 és 480 között, valamint 484-ben *praefectus praetorio Orientis* volt. PWRE IIA. 955. ~8.; PLRE II. 984. ~5. (0/19)
- Sebastius:** *Vir spectabilis* volt, 417-ben *comes ordinis primi*. PWRE IIA. 955.; PLRE II. 985. (0/7)
- Secundinus 1:** Augustinus címzettje. Manicheus volt. PL XXXIII. col. 1068. (7/1)
- Secundinus 2:** Lugdunumi költő volt. PLRE II. 985. (0/1)
- Secundinus 3:** Vulci püspöke volt. Gelasius pápa címzettje. PL LIX. col. 101. (0/1)

- Secundus 1: Saturnius Salutius** ~. Galliai származású. Constans alatt *praeses Aquitanicae* volt, majd *magister memoriae*, *comes ordinis primi*, *proconsul Africae*. 361–365 között *praefectus praetorio Orientis*. PWRE IA. 2072. Salutius; PLRE I. 812. Secundus 3. (0/15)
- Secundus 2:** Püspök volt, részt vett a milevisi zsinaton. PL L. col. 569. (1/0)
- Secundus 3:** Püspök volt, részt vett a milevisi zsinaton. PL L. col. 569. (1/0)
- Secundus 4:** Lugdunumi előkelő volt, Sidonius Apollinaris unokaöccse. PLRE II. 986. ~2. (0/17)
- Sedatus:** Nemausus püspöke (?–506) volt. PWRE IIA. 1020. ~2. (8/5)
- Sedulius: Coelius** ~. Keresztény költő volt. Itáliában született, de Achaiában alkotott. 425–450 között írta műveit. PWRE IIA. 1025. ~2. (2/0)
- Segatius:** Közelebbről ismeretlen. Ambrosius címzettje. PL XVI. col. 1107. (0/1)
- Seius: M.** ~. Római lovag volt. PWRE IIA. 1121. ~4. (0/1)
- Seleuciana:** Közelebbről ismeretlen. Augustinus címzettje. PL XXXIII. col. 1086. (1/1)
- Seleucus:** 412-ben *praefectus praetorio Africae* volt, 414–415-ben *praefectus praetorio Italiae et Africae*. PLRE II. 987. (0/8)
- Senarius:** *Comes patrimonii* 509–10-ben. *Vir illustris*. Valószínűleg germán előkelő. Theoderich udvarában volt tanácsadó, majd követ. Ennodius barátja és rokona. PLRE II. 988. (3/13)
- Senator 1:** 407-ben volt *praefectus Urbis Romae*. PWRE IIA. 1455. ~1.; PLRE II. 989. ~1. (0/1)
- Senator 2:** 436-ban *consul* volt, 446/7–451 között *patricius*. PLRE II. 990. ~4. (0/1)
- Senator 3:** 450–51-ben Keleten tartózkodott. Mediolanum püspöke volt. PLRE II. 990. ~3. (0/1)
- Senator 4:** *Presbyter* volt, Leo pápa kortársa. PL LIV. col. 945D. (1/0)
- Seneca:** *Defensor civitatis* volt 365-ben. PWRE IIA. 1456. ~3. (0/3)
- Senecio 1:** Scodrensium püspöke volt 446. január 6-tól. PL LIV. col. 677. (1/2)
- Senecio 2:** Püspök volt, Gelasius címzettje. PL LIX. col. 148D. (0/1)
- Septiminus:** 403-ban *proconsul Africae* volt. PWRE IIA. 1560. ~3.; PLRE II. 991. ~1. (1/3)
- Septimus:** Altinum püspöke volt. PL LIV. col. 583. (3/1)
- Serenus (Seranus):** Közelebbről ismeretlen. Gelasius pápa címzettje volt. PL LIX. col. 147. (0/2)
- Sergius:** Zeugmában született. A *praefectus praetorio Orientis* udvarában ügyvédként működött. 517-ben *praefectus praetorio Orientis* volt, majd Suidas szerint *patricius*. Valószínűleg tiszteletbeli *consul* is volt. PLRE II. 994. ~7. (0/1)
- Serotinus:** Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 564. (1/1)
- Serranus:** Petronius Maximus cliense volt. PWRE IIA. 1664. Seranus 2.; PLRE II. 996. (2/1)
- Sertorius: Q.** ~. Marius-párti politikus és hadvezér, aki Marius mozgalmának bukása és Sulla győzelme után Hispaniában ellenállást szervezett, melyet Pompeius vert le. PWRE IIA. 1746. ~3. (0/1)
- Servilia:** M. Brutus anyja volt. PWRE IIA. 1817. ~101. (1/0)
- Servilius 1: L.** ~ **Postumus.** Q. Turius egyik örököse volt. LC 365. (0/1)
- Servilius 2: P. Vatia Isauricus** ~. Kr. e. 54-ben *praetor* volt, Kr. e. 48-ban Caesar *consult*ársa és barátja, Kr. e. 46-ban Asia helytartója. Caesar halála után Cicerót támogatta Antonius ellenében. Kr. e. 41-ben másodízben *consul*. PWRE IIA. 1812. ~93. (1/9)
- Servilius 3:** Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 564. (1/1)
- Servilius 4:** Ennodius tanára volt, valószínűleg egyházi lelki tanítója. PLRE II. 997. (0/1)
- Servius 1: ~ Sulpicius Lemonia Rufus.** Cicero barátja volt, együtt tanultak szónoklattant Rhodusban. Kr. e. 65-ben *praetor*, Kr. e. 52-ben *interrex*, majd Kr. e. 51-ben *consul*. Caesarhoz csatlakozott, Achaia *proconsula* volt. LC 382. (6/20)
- Servius 2: Marius ~ Honoratus.** Grammaticus volt. PWRE IIA. 1834. ~8. (2/1)
- Servus:** Püspök volt, részt vett a milevisi zsinaton. PL L. col. 569. (1/0)
- Servusdei:** Afrikai püspök volt, részt vett a 425/6-os zsinaton. PL L. col. 422C. (1/0)
- Sestius L. ~ (P. ~ minor).** Kr. e. 44-ben a köztársaságokat támogatta. Brutusszal harcolt Macedoniában. Octavianus megbocsátott neki, 23-ban *consul* volt. PWRE IIA. 1886. ~6. (0/2)
- Severianus 1:** 349-ben *proconsul Achaiae* volt. PWRE IIA. 1930. ~9.; PLRE I. 829. ~3. (0/1)
- Severianus 2:** 366-ban *dux* volt Nyugaton. PWRE IIA. 1930. ~11.; PLRE I. 829. ~5. (0/2)

- Severianus 3:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (0/1)
- Severianus 4:** Püspök volt. Innocentius pápa címzettje. PL XX. (0/1)
- Severianus 5:** Gabala püspöke volt. (†408 után) PWRE IIA. 1930. ~17. (0/1)
- Severianus 6:** 451 előtt *comes* volt Keleten. PWRE IIA. 1930. ~13.; PLRE II. 998. ~1. (0/1)
- Severinus 1:** Lucullanum püspöke volt. PL X. col. 719. (0/2)
- Severinus 2:** Püspök (?) volt 336 körül. PL XIII. col. 573B. (0/1)
- Severinus 3:** Augustinus rokona volt, donatista. PL XXXIII. col. 194. (1/1)
- Severinus 4:** 388–390 között *comes rerum privatarum* volt, 391-ben *comes sacrarum largitionum*, 398/9-ben *praefectus Urbis Constantinopolitanae*. PLRE I. 830. ~3. (0/5)
- Severinus 5:** 423–24-ben *praefectus Urbis Constantinopolitanae* volt. PLRE II. 1000. ~2. (0/2)
- Severus 1:** Mediolanumi *diaconus* volt. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 816C. (1/0)
- Severus 2: Iulius ~.** 318-ban *vicarius Italiae* volt. PWRE IIA. 2003. ~17.; PLRE I. 836. ~25. (0/6)
- Severus 3: Acilius ~.** Hispaniai származású. 323-ban *consul* volt, 325-ben pedig *praefectus Urbis Romae*. PWRE IIA. 2003. ~18.; PLRE I. 834. ~16. (0/8)
- Severus 4:** 333 és 338 között *comes Hispaniarum* volt. PLRE I. 831. ~4. (0/5)
- Severus 5:** Hivatalnok volt Keleten. PLRE I. 831. ~5. (0/1)
- Severus 6:** 355-ben ismeretlen hivatalt viselt. PLRE I. 832. ~7. Valószínűleg azonos Severus 7-tel.
- Severus 7:** Közelebbről ismeretlen. 355 körül élt. Római (?). Seeck 1919. 201. (0/1)
- Severus 8:** 357-ben *rationalis Africae* volt. PWRE IIA. 2004. ~21. (0/1)
- Severus 9: Placidius ~.** 364–365-ben *vicarius Urbis* volt. PLRE I. 836. ~28. (0/4)
- Severus 10:** 365–367-ben *comes domesticorum* volt, 367–72 között *magister peditum* Nyugaton. PWRE IIA. 2005. ~30.; PLRE I. 833. ~10. (0/4)
- Severus 11:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (0/1)
- Severus 12:** Püspök volt Neapolisban. Ambrosius címzettje. PL XVI. col. 819. (0/2)
- Severus 13:** Püspök volt Macedóniában. Damasus pápa címzettje. PL XIII. col. 365. (0/1)
- Severus 14: Flavius ~.** 373-ban *praeses Africae* volt. *Vir perfectissimus*. PLRE I. 835. ~24. (0/1)
- Severus 15:** Augustinus levelező partnere volt. Valószínűleg azonos Severus 16-tal. PL XXXIII. col. 229. (0/4)
- Severus 16:** Milevis püspöke volt. Augustinus levelező partnere. PL XXXIII. col. 229. (4/1)
- Severus 17:** 382-ben *praefectus praetorio Galliarum et Italiae* volt. Seeck 1919. 258. (0/3)
- Severus 18: Valerius ~.** 381-ben *proconsul Africae* volt, 382-ben *praefectus Urbis Romae*. PLRE I. 837. ~29. (0/4)
- Severus 19: Comes et castrensis** volt Theodosius alatt 390-ben. PLRE I. 833. ~13. (0/1)
- Severus 20: ~ Maiorcensis.** Közelebbről ismeretlen. PL XX. col. 1009–1014. (2/0)
- Severus 21:** Bruttium püspöke volt. Innocentius pápa címzettje. PL XX. col. 569A. (0/1)
- Severus 22:** Symmachus barátja. 400–401-ben *consularis Campaniae*. PLRE II. 1002. ~3. (1/1)
- Severus 23:** Püspök volt 417 körül. PL XX. col. 605. (1/1)
- Severus 24:** Püspök volt, a carthágói zsinat aláírója. PL XX. col. 564B. (1/0)
- Severus 25:** Püspök volt Galliában 419 körül. PL XX. col. 756. (0/1)
- Severus 26:** Közelebbről ismeretlen. Simplicius pápa címzettje volt. PL LVIII. col. 37. (0/1)
- Severus 27:** 451 előtt *comes rerum privatarum* volt Keleten. PLRE II. 1003. ~7. (0/1)
- Severus 28:** Közelebbről ismeretlen. Ruricius címzettje volt. MGH AA VIII. 436. (0/1)
- Severus 29:** Ennodius ismerőse volt. PL LXIII. col. 286D. (0/1)
- Sextius: P. ~.** Kr. e. 63-ban *quaestor* volt, mint néptribunus támogatta Cicero száműzetésből történő visszahívását. PWRE IIA. 2044. ~19. (5/1)
- Sibidius: Acilius Glabrio ~ Spendius.** 395 előtt *legatus Achaia, consularis Campaniae* volt, 399 után *vicarius septem provinciarum*. PWRE IIA. 2070.; PLRE I. 838. (0/3)
- Siburius:** Burdigalai születésű. 375–379 között *magister officiorum* volt Nyugaton. 379-ben *praefectus praetorio Galliarum*. PWRE IIA. 2072. ~2.; PLRE I. 839. ~1. (1/4)

- Sicca: (Vibius) ~.** Cicero barátja volt, aki befogadta Kr. e. 58-ban, amikor Clodius elől menekült. PWRE IIA. 2186. (2/0)
- Sidonius: C. Sollius Modestus ~ Apollinaris.** 430. nov. 5-én született. 458–461 között *tribunus et notarius*. 468-ban *praefectus Urbis Romae*. *Patricius* volt, megtisztelő címként kapta. 469-től Augustodonum püspöke. PWRE IIA. 2230. ~1.; PLRE II. 115. Apollinaris 6. (198/40)
- Sigismundus:** Burgund trónörökös, majd király volt 516–523 között. Trónralépése nyitotta meg a katolizmus útját a burgundok előtt. *Patricius*, majd *magister utriusque militiae per Gallias*. PLRE II. 1009. (7/10)
- Sigisvultus (Sigisvultus):** Germán származású. 427-ben *comes Africae* volt, *consul*. (437)–440–448 között *comes et magister utriusque militiae* Nyugaton. 448-ban *patricius*. Ariánus volt. PWRE IIA. 2279.; PLRE II. 1010. Sigisvultus. (0/1)
- Silius: P. ~ Nerva.** Bithynia *propraetor*a volt Kr. e. 51-ben. PWRE IIIA. 72. ~8. (0/6)
- Silvanus 1:** Püspök volt Lampsacusban (?) Liberius pápa alatt. PL VIII. (2/1)
- Silvanus 2:** Frank származású. 351-ben *tribunus scholae armatorum* volt, 352/3–355-ben *magister peditum* Galliában. 355-ben *Augustus*. PWRE IIIA. 125. ~4.; PLRE I. 840. ~2. (0/2)
- Silvanus 3 (Sylvanus):** Püspök volt Tarsusban. PL X. col. 705B (8/0)
- Silvanus 4:** ~ *senex*. Augustinus levelező partnere volt a summensisi egyházból. PL XXXIV. col. 490. (2/2)
- Silvanus 5:** 393-ban *dux et corrector Limitis Tripolitani* volt. PLRE I. 841. ~5. (0/1)
- Silvanus 6:** Katolikus püspök volt, Augustinus címzettje. PL XLI. col. 700. (0/3)
- Silvanus 7:** 405-ben *comes rerum privatarum* volt. PLRE II. 1011. ~3. (0/4)
- Silvanus 8:** Közelebbről ismeretlen. Püspök volt 412 körül. Seeck 1919. 340. (0/1)
- Silvester:** ~I. Rómában született. Pápa volt 314. január 31.–335. december 31.-ig. Caspar 1930–1933. 115–130. (7/128)
- Silvius Bonus:** Britanniai volt. Ausonius epigr. 81–86. (0/6)
- Simplicianus 1:** Mediolanum püspöke volt. PL XII. col. 772. not. m. (3/10)
- Simplicianus 2:** Római előkelő volt. PLRE II. 1013. (1/1)
- Simplicius 1: Flavius ~.** *Vicarius Urbis Romae* 374/5-ben. *Consiliarius*. PLRE I. 844. ~7. (0/1)
- Simplicius 2:** 396-ban *proconsul Asiae* volt. PWRE IIIA. 203. ~4.; PLRE II. 1013. ~1. (0/1)
- Simplicius 3:** Pentapolisi. 396–398 között *comes et magister utriusque militiae per Orientem* volt. 405-ben *magister utriusque militiae praesentalis*. PWRE IIIA. 203. ~5.; PLRE II. 1013. ~2. (0/3)
- Simplicius 4:** 399-ben *praeses Tripolitanae* volt. PWRE IIIA. 203. ~6.; PLRE II. 1014. ~3. (0/1)
- Simplicius 5:** *Archiepiscopus* volt Vienensisben. PL XX. col. 704. (0/2)
- Simplicius 6:** Tiburban született. Harcolt a monofiziták ellen. 3. levelében a pápai döntések örök érvényéről írt. Pápa volt 468. február 24.–483. március 2. között. Altaner⁶ 426. (23/9)
- Simplicius 7:** Gall *senator*. Apollinaris és Thaumastus testvére volt. Voracingusban élt. PWRE IIIA. 203. ~8.; PLRE II. 1015. ~8. (1/6)
- Siracusi:** Püspök volt. Gelasius pápa címzettje. PL LIX. col. 146. (0/1)
- Siricius:** Római születésű. A manicheusok és priscillianusok ellen lépett fel I. Theodosius császár segítségével. Ő írta a kánongyűjtemények között a legkorábbi Decretalist, amely a pápai primatus igazolása miatt igen jelentős. Ő használta először a pápa címet. Pápa volt 385. január 1.–398. november 16-ig. Caspar I. 257–267. (13/8)
- Sisinnius:** Közelebbről ismeretlen. Ambrosius kortársa volt. PL XVI. col. 1105. (0/1)
- Sixtus 1:** Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 564. (1/1)
- Sixtus 2: III. ~.** Rómában született. Ő küldte Szt. Patrikot Írországba téríteni. Ő építtette Rómában a Santa Maria Maggiore bazilikát. Pápa 432. aug. 10.–440. júl. 22.-ig. Caspar. I. 416–422. (10/7)
- Sophronius:** Püspök volt 414 körül. Macedóniában (?). PL XX. col. 526D (8/0)
- Sophronius 2:** Pompeiopolis püspöke (?) volt. PL X. col. 705B. (0/1)
- Soranus:** Püspök volt. Gelasius pápa címzettje. PL LIX. col. 143D. (0/1)
- Speciosa:** Ticinumban élt a nővérel, vallásos hölgy volt. PLRE II. 1024. (1/2)
- Sperantius 1:** Carthagói *diaconus* volt. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 817B. (1/0)

- Sperantius 2:** Püspök volt 330 körül. PWRE IIIA. 1613. ~1. (0/1)
- Sperantius 3:** Püspök volt, részt vett a milevisi zsinaton. PL L. col. 569. (3/0)
- Sporacius: Flavius ~.** 448-ban *comes* volt Keleten, 450/51-ben *comes domesticorum*, 452-ben *consul*. PLRE II. 1026. (0/6)
- Spurius: Magnus ~.** Caesar egyik gyilkosa volt. PWRE IIIA. 1891. ~2. (1/0)
- Status: Q. ~.** Kedvenc rabszolgája volt Q. Cicerónak, akit a család nagy bosszúságára felszabadított, s aki rendkívüli módon befolyásolta. Az ő szabadon bocsátása teremtett feszültségeket a két Cicero testvér között és családon belül is. PWRE IIIA. 2215. ~2. (2/1)
- Stephania:** Római özvegyasszony volt, Faustus nővére. PLRE II. 1028. (0/3)
- Stephanus 1:** Marcellus apja volt. PLRE II. 1031. Simplicianus 19. (0/1)
- Stephanus 2:** Püspök volt Lugdunensisben. Ennodius levelező partnere. MGH AA VII. 355. (0/1)
- Stephanus 3:** Püspök volt 450 körül. Seeck 1919. 384. (0/2)
- Stephanus 4:** Lugdunum püspöke volt az V. század végén. PL LIX. col. 100. (0/1)
- Stephanus 5:** *Vir spectabilis, vicarius Romae* volt. PLRE II. 1031. (1/6)
- Stephanus 6:** Püspök volt, Geladius levelező partnere. PL LIX. col. 100C. (0/1)
- Stephanus 7:** *Archiepiscopus* volt. A mauretaniai *concilium* résztvevője. PL XIII. col. 424D. (0/2)
- Stercorius: ~ Germinius.** 369-ben volt *dux Moesiae secundae*. PWRE IIIA. 2412. (0/3)
- Sthenelus:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (0/1)
- Stilicho: Flavius ~.** Vandál származású, apja lovassági tiszt volt Valens alatt. 383-ban *tribunus praetorianus militaris*, 384-ben *comes sacri stabuli*, 385–392 között *comes domesticorum*. 392/3-ban *magister utriusque militiae* Thraciában. 394–408 között *comes et magister utriusque militiae praesentalis* Nyugaton. 400-ban és 405-ben *consul* volt. PWRE IIIA. 2523.; PLRE I. 853. (0/27)
- Storacius:** 443-ban *praefectus Urbis Romae* volt, 454-ben *praefectus praetorio Italiae* (?). PWRE IVA. 64.; PLRE II. 1033. (0/3)
- Strategius 1:** 396-ban Rómában élt. 403-ban *vicarius Africae* volt. PLRE II. 1030. ~2. (0/1)
- Strategius 2:** 410-ben *comes rerum privatarum* volt, 415-ben *praefectus praetorio Illyrici*. PWRE IVA. 183. ~8; PLRE II. 1033. ~3. (0/2)
- Strategius 3:** 403-ban *vicarius Africae* volt. PWRE IVA. 183. ~7.; PLRE II. 1033. ~2. (0/1)
- Studios 1:** Közelebbről ismeretlen. Ambrosius kortársa volt. PLRE I. 859. (0/1)
- Studios 2:** 401-ben *comes rerum privatarum* volt Keleten, 404-ben *praefectus Urbis Constantinopolitanae*. PWRE IVA. 398. ~1.; PLRE II. 1036. ~1. (0/4)
- Sulla: L. Cornelius ~.** Gazdag szenátori családból származott. Kr. e. 107-ben *quaestor* volt Marius afrikai hadseregében, Kr. e. 93-ban *praetor*, Kr. e. 92-ben Cilicia *propraetor*a volt, 88-ban *consul*. A mithridatesi háború vezetése miatti vetélkedése robbantotta ki a polgárháborút hívei és Marius hívei miatt. Diktatúrával vetett véget a polgárháborúnak. PWRE IV. 1522. Cornelius 392. (2/0)
- Sulpicius 1: P. ~ Rufus.** Caesar *legatus*a volt a galliai és hispaniai háborúban. Kr. e. 48-ban *praetor*, a Vibo közelében horgonyzó hajóraj parancsnoka. Kr. e. 47-ben Illyricumot kormányozta, a második triumviratus alatt *ensor* volt. PWRE IVA. 739. ~15. (1/1)
- Sulpicius 2: ~ Severus** (360 után–420). Keresztény író volt. Primuliacumban élt. PWRE IVA. 863. ~103.; PLRE II. 1006. (20/16)
- Sulpicius 3:** Sidonius Apollinaris címzettje. Közelebbről ismeretlen. MGH AA VIII. 436. (0/1)
- Sunnias:** Synnadában élt, 405-ben Palmyrába száműzték. PL XII. col. 837. (1/1)
- Superventor:** Püspök volt 450 körül Galliában. PL LIV. col. 998. (1/2)
- Surgentius:** Proculfilitis (Procofeltis) püspöke volt. PL VIII. col. 817D. (2/0)
- Susanna: ~ Lapsa.** Ismeretlen hölgy Lapsóból. PL XXX. (0/1)
- Syagrius 1: Flavius ~.** 369-ben *notarius Galliae*, 379-ben *magister officiorum* volt, majd 380–382 között *praefectus praetorio Italiae*. 381-ben *consul*. PLRE I. 862. ~3. (1/23)
- Syagrius 2: Flavius Afranius ~.** 379-ben *proconsul Africae*, 381-ben *comes sacrarum largitionum* (?) volt Nyugaton, ugyanebben az évben *praefectus Urbis Romae*. 382-ben *praefectus praetorio Italiae* és *consul*. Költő volt, Ausonius barátja. PLRE I. 862. ~2. (0/2)

- Syagrius 3:** Lugdunumi előkelő, Aegidius fia volt. Taionnacus nevű birtoka az aeduus területen feküdt. PWRE IVA. 998. ~5.; PLRE II. 1042. ~3. (2/2)
- Syagrius 4:** Verona püspöke volt. Ambrosius levelező partnere. PL XVI. col. 766. (0/2)
- Symmachus 1: Aurelius Valerius Tullianus ~.** 330-ban *consul* volt, 318-ban *vicarius Macedoniae*. PWRE IVA. 1141. ~13.; PLRE I. 871. ~6. (0/3)
- Symmachus 2: L. Aurelianus Avianus ~ Phosporius.** Q. A. ~ apja. *Vicarius Urbis*, majd 364–65-ben *praefectus Urbis Romae* volt. PWRE IVA. 1142. ~14.; PLRE I. 863. ~3. (2/58)
- Symmachus 3: Q. Aurelius ~ Eusebius.** 365 előtt *quaestor*, *praetor* volt. 365-ben *pontifex maximus*, *corrector Lucaniae et Brittorum*. 370-től Valentinianus császárral Galliában tevékenykedett. 373-ban *proconsul Africae*, 384–85-ben *praefectus Urbis Romae*, valamint *princeps senatus* volt. Pogány volt. PWRE IVA. 1146. ~18.; PLRE I. 865. ~4. (1007/168)
- Symmachus 4:** Q. A. ~ Eusebius fia volt. Seeck 1919. 463. (0/1)
- Symmachus 5: Aurelius Anicius ~.** 415-ben *Proconsul Africae* volt, 418–420-ban *Praefectus Urbis Romae*. Keresztény volt. PLRE II. 1043. ~6. (6/5)
- Symmachus 6: Q. Aurelius Memmius ~ iunior.** 476–491-ben *praefectus Urbis Romae*, 485-ben *consul*, 510-ben *patricius* volt. PWRE IVA. 1160. ~30.; PLRE II. 1044. ~9. (0/2)
- Symmachus 7: Coelius ~.** Sardiniai származású volt. 501-ben a római zsinaton elítélte a laikusok beavatkozását az egyházi ügyekbe. Pápa volt 498. november 22.–514. június 19.-ig. Caspar II. 87–129. (23/16)
- Symmachus 8: Q. Fabius Memmius ~.** 393-ban *quaestor* volt, 401-ben *praetor*. PWRE IVA. 1159. ~27.; PLRE II. 1046. (3/14)
- Sympronianus:** Novatianusi püspök (?) volt. PL XIII. col. 1051. (1/4)
- Synesius 1:** Iulius Rusticus fia volt. PLRE I. 871. ~1. (0/1)
- Synesius 2:** 409-ben volt *comes sacrarum largitionum*. PLRE II. 1050. ~2. (0/1)
- Tarraconeus:** Hilarius arelatei püspök ismeretlen kortársa. Tarracói volt. PL L. (1/0)
- Tatianus 1: Flavius Eutolmius ~.** 358-ban *advocatus*, *assesor*, *praeses Thebaidos* volt. 367–70-ben *praefectus augustalis*, 370–74 között *consularis Syriae* és *comes Orientis*. 374–80-ban *comes sacrarum largitionum*, majd 388–92 között *praefectus praetorio Orientis*, 391-ben pedig *consul*. Pogány volt. PWRE IVA. 2463. ~3.; PLRE I. 876. ~5. (0/48)
- Tatianus 2:** 450 előtt Caria helytartója volt. 450 és 452 között Marcianus császár jóvoltából *praefectus Urbis Constantinopolitanae*. 452-ben *patricius*, 464-ben a vandálok ellen küldték, de semmilyen eredményt nem ért el. 466-ban valószínűleg *consul* volt, de ez a tény még nyert megnyugtató bizonyítást. PWRE IVA. 2467. ~4.; PLRE II. 1053. ~1. (0/2)
- Taurentius:** Rusticus lemovicumi püspök apja volt. PWRE IVA. 2537.; PLRE II. 1055. (2/3)
- Taurus 1: Flavius ~.** 345-ben *comes ordinis primi* volt, 354-ben *comes sacri palatii*, 354/5-ben *patricius dignitatus*. 355 és 361 között *praefectus praetorio Italiae et Africae*. 361-ben *consul*. PLRE I. 879. ~3. (0/40)
- Taurus 2: Flavius ~.** 416-ban *comes rerum privatarum* volt Keleten. 428-ban *consul*. 433-ban *praefectus praetorio Orientis*, majd 433–434-ben *patricius*. 445-ben ismét *praefectus praetorio Orientis*. PLRE II. 1056. (0/8)
- Tautomedes:** 364-ben volt *dux Daciae ripensis*. PWRE VA. 73.; PLRE I. 880. (0/1)
- Terentia:** Cicero első felesége volt Kr. e. 46 körül váltak el, ekkor állítólag előbb Sallustiushoz, majd Messala Corvinushoz ment feleségül. PWRE VA. 710. ~95. (11/27)
- Terentianus:** Püspök volt Macedóniában 414 körül. PL XX. col. 526D. (0/1)
- Terentius 1:** 364–65-ben *corrector Tusciae* volt. PWRE VA. 593. ~6.; PLRE I. 881. ~1. (0/4)
- Terentius 2:** Püspök volt, részt vett a milevisi zsinaton. PL L. col. 569. (1/0)
- Terentius 3:** Afrikai püspök, részt vett az afrikai papok 425/6-os zsinatán. PL L. col. 422D. (1/0)
- Termasius:** Bastigensiumban *presbyter*. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 817C. (2/0)
- Tertullianus:** *Vir perfectissimus*, *comes diocoeseos Asiae* volt 330-ban. PLRE I. 882. ~1. (0/1)
- Tertullus:** 326-ban volt *proconsul Africae*. PWRE VA. 846. ~9.; PLRE I. 882. ~1. (0/1)
- Tetradius 1:** Iculismai grammatikus volt. PWRE VA. 1071. ~1.; PLRE I. 885. (0/1)

- Tetradius 2:** Arelatei előkelő volt. PWRE VA. 1072. ~3.; PLRE II. 1060. (0/2)
- Thalasius 1:** Archimandrita volt Constantinopolisban. PL LVIII. col. 974. (2/2)
- Thalasius 2:** Andegavensis püspöke volt. PL LVIII. col. 66. (1/2)
- Thalassius 1:** 345-ben *comes* volt, majd 351–353-ban *praefectus praetorio Orientis*. PLRE I. 886. ~1. (0/5)
- Thalassius 2:** 430-ban *comes rerum privatarum* volt Keleten. 439-ben *praefectus praetorio Illyrici*. 439 és 451 között Caesarea püspöke. PWRE VA. 1202. ~8.; PLRE II. 1060. ~1. (0/4)
- Thaumasius:** 469-ben a gall provinciák küldöttségét vezette Rómába. Apollinaris és Simplicius bátyja. Tres Villae volt a birtoka. PWRE VA. 1339.; PLRE II. 1062. ~1. (0/2)
- Theasius 1:** Memblositana katolikus püspöke volt. PWRE VA. 1383. (1/1)
- Theasius 2:** Afrikai püspök volt, részt vett a 425/6-os zsinaton. PL L. col. 423A. (1/0)
- Theodericus:** I. ~. Gót király volt 418–451-ig. PWRE VA. 1735. ~1.; PLRE II. 1070. ~1. (0/3)
- Theodora:** Luciniusnak, a tanult hispaniai előkelőnek volt a felesége. PLRE II. 1084. ~1. (0/1)
- Theodoritus:** Kilis püspöke volt 393–465-ig. PWRE VA. 1791. ~1. (1/1)
- Theodorus 1:** Aquileia püspöke volt. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 816A. (2/0)
- Theodorus 2:** Perinthus vagy Heraclea püspöke volt Iulius pápa alatt. PL VIII. 891C. (2/1)
- Theodorus 3: Flavius Antonius ~.** 338-ban *rationalis Aegypti*, majd *praefectus Aegypti* volt. PWRE VA. 1893. ~55.; PLRE I. 900. ~22. (0/1)
- Theodorus 4:** *Vir perfectissimus, praeses Arabiae* volt 346-ban. 347-ben *consularis Syriae*. PWRE VA. 1894. ~56.; PLRE I. 896. ~5. (0/2)
- Theodorus 5:** Közelebbről ismeretlen. A 360-as ariminumi zsinat aláírója. PL X. col. 632C. (8/0)
- Theodorus 6: Flavius Mallius ~.** 376–382 *praefectus praetorio Italiae*, 378-ban *consularis Macedoniae*, 379-ben *magister memoriae*, majd *comes sacrarum largitionum* volt. 380-ban *comes rerum privatarum*, *magister epistularum*, 382-ben *praefectus praetorio Galliarum*, 397–399 ismét *praefectus praetorio Galliarum*, majd *praefectus praetorio Italiae*. 399-ben volt *consul*. PWRE VA. 1902. ~79.; PLRE I. 900. ~27. (4/55)
- Theodorus 7:** 385-ben *defensor civitatis* volt. PLRE I. 899. ~18 (?) (0/1)
- Theodorus 8:** *Presbyter* volt. Augustinus levelező partnere. PWRE VA. 1910. ~135. (2/2)
- Theodorus 9:** 444-ben *praefectus praetorio Illyrici* volt. PLRE II. 1089. ~21. (0/1)
- Theodorus 10:** Forum Iulii püspöke volt 450–452 között. PL L. col. 249. (1/3)
- Theodorus 11:** *Presbyter* és *archidiaconus* volt 450 körül. Damascus metropolitája. PWRE VA. 1912. ~157. (0/2)
- Theodorus 12:** 451 előtt volt *praefectus Urbis Constantinopolitanae*. PLRE II. 1090. ~25. (0/1)
- Theodorus 13:** 429-ben *comes et magister memoriae*, 451 előtt volt *quaestor sacri palatii*. PLRE II. 1090. ~24. (0/1)
- Theodorus 14:** Az V. század végén élt Lauriacumban. PL LII. (0/1)
- Theodosius 1: Flavius ~.** 368/9-ben *comes rei militaris* volt Nyugaton. 369–75 között *magister equitum*. PWRE VA. 1937. ~9.; PLRE I. 902. ~3. (0/2)
- Theodosius 2:** A ciliciai Rhossus kolostor alapítója volt. PWRE VA. 1947. ~40. (0/1)
- Theodosius 3: Flavius ~ I. (Nagy).** 347-ben a hispaniai Caucában született. 373/4-ben *dux Moesiae primae* volt. *Magister militum*, majd Gratianus tette meg társcsászárává. Augustus 379–395. PLRE I. 904. ~4. (1246/189)
- Theodosius 4:** Püspök (?) volt Thessaloniciában (?) Ambrosius címzettje. PL VIII. col. 977A. (0/1)
- Theodosius 5:** Püspök volt, az aeliai zsinat résztvevője. (5/1)
- Theodosius 6: II. ~.** Arcadius és Aelia Eudoxia fia. 401-ben született Constantinopolisban. Augustus volt 402–450 között a Keletrómai Birodalomban. PLRE II. 1100. ~6. (868/372)
- Theodosius 7:** Antissiodorum püspöke. Remigius levelező partnere. PL LXV. col. 966D. (0/2)
- Theodotus 1:** Ismeretlen. I. Constantinus császár idejében élt. PL VIII. col. 513B. (0/2)
- Theodotus 2:** 393/4-ben *magister officiorum* volt Keleten, 395-ben *praefectus Urbis Constantinopolitanae*. PWRE VA. 1962. ~35.; PLRE I. 905. ~2. (0/4)

- Theodotus 3:** 435-ben *comes Aegypti* volt. PWRE VA. 1963. ~38.; PLRE II. 1103. ~4. (0/1)
- Theodulos 1:** Közelebbről ismeretlen. Symmachus levelező partnere. PWRE VA. 1966. ~2.; (0/1)
- Theodulos 2:** Illyricum metropolitája volt. PWRE VA. 1967. ~25. (1/1)
- Theodulos 3 (Theodulus):** Püspök volt Keleten. PL XIII. col. 347C. (0/1)
- Theofilus:** 398-ban volt *vicarius Asianae*. PWRE VA. 2166. ~28.; PLRE II. 1108. ~1. (0/1)
- Theognius:** Püspök (?) volt. Iulius pápa címzettje. PL VIII. col. 977A. (2/0)
- Theon:** Közelebbről ismeretlen. Ausonius levelező partnere volt. MGH AA V/2. 284. (1/4)
- Theona:** Püspök volt Egyiptomban 458 körül. PL XXXI. (0/1)
- Theophanes:** Mytilenei görög történetíró volt, Pompeius tanácsadója, a műszaki alakulatokat vezényelte. Kr. e. 61-ben római polgárjogot kapott. LC 391. (1/1)
- Theophilus 1:** Castabalarum püspöke. A 360-as ariminumi zsinat aláírója. PL X. col. 705B. (8/0)
- Theophilus 2:** *Vir optimus*, Symmachus 3 levelező partnere volt. PL XVIII. col. 289D. (1/1)
- Theophilus 3:** Lampsacusi zsinat alatt püspök volt. PL VIII. (2/0)
- Theophilus 4:** Alexandria püspöke volt 385 és 412 között. Hadjáratot indított a pogányság ellen. A szerzetesek ellen indított megtorló akciói és Iohannes Chrysostomos elleni cselszövései tették hírhedtté. PWRE VA. 2149. ~18. (30/27)
- Theophilus 5:** 425–6-ban volt *praefectus Urbis Constantinopolitanae*. PLRE II. 1109. ~3. (0/3)
- Theophilus 6:** Alexandria püspöke volt 460 körül. PL XVI. col. 1170. (1/1)
- Theoplastus:** Genava püspöke volt. MGH AA VIII. 437. (0/1)
- Therasia:** Paulinus Nolanus felesége volt. PWRE VA. 2366. ~3. (15/7)
- Theridius:** Közelebbről ismeretlen. Paulinus Nolanus levelező partnere. PWRE VA. 2367. (0/1)
- Thermus: Q. Minucius ~. Tribunus plebis,** majd Kr. e. 52–50-ben Asia helytartója volt. Pompeius mellé állt, Curio Iguvium mellett megverte. LC 393. (0/6)
- Thomas 1:** Cubda püspöke volt. PWRE VIA. 325. ~17. (1/1)
- Thomas 2:** 442-ben *praefectus praetorio Orientis*. PWRE VIA. 323. ~5.; PLRE II. 1113. ~3. (0/2)
- Thoranius:** Hispaniában Metellus *legatus* volt. Sertorius Kr. e. 79-ben megverte, ekkor halt meg. PWRE VIA. 331. (0/3)
- Thyillus:** Cicero korának egyik epigramma költője volt. PWRE VIA. 692. (1/0)
- Tiberianus: C. Anius ~.** 325 és 327 között *comes Africae*, 332-ben *comes Hispaniae*, 335-ben *vicarius Hispaniae*, majd 336-ban *praefectus praetorio Galliarum* volt. PLRE I. 911. ~4. (0/5)
- Tillius: L. ~ (Tullius) Cimber.** Eleinte Caesar lelkes híve volt, majd ellenfele lett. Gyilkosainak egyike. Ő kezdte a merényletet azzal, hogy a tanácssteremben megragadta Caesart. PWRE VIA. 1038. ~4. (0/1)
- Timasius 1:** Közelebbről ismeretlen. Augustinus címzettje volt. PWRE VIA. 1241. ~2. (1/1)
- Timasius 2: Flavius ~.** 386-ban *comes et magister equitum*, 388 és 395 között *magister equitum et peditum* volt. PWRE VIA. 1240. ~1.; PLRE I. 914. (0/5)
- Timotheus 1: ~ Salophakialos.** Alexandriában élt. Proterius püspök-társa volt. PWRE VIA. 1354. ~23. (1/1)
- Timotheus 2:** Püspök volt Abelliumban. Gelasius pápa címzettje. PWRE VIA. 1362. ~66. (0/1)
- Timotheus 3:** Püspök volt Thessaloniciában (?). Ambrosius címzettje. PL XVI. col. 819. (0/1)
- Tiro: Marcus Tullius ~.** Cicero rabszolgája, majd *libertinusa* volt. Ő adta ki Cicero leveleit. Az ókori gyorsírás feltalálója. PWRE VIIA. 1319. Tullius 52. (13/41)
- Titianus 1:** 316-ban *praeses Cappadociae* volt. PLRE I. 917 ~2, Valószínűleg azonos PLRE I. 917 ~1-gyel. (0/2)
- Titianus 2:** 337-ben *consul* volt, 339-ben *praefectus Urbis Romae*, 341 és 349 között *praefectus praetorio Galliarum*, majd 350-ben ismét *praefectus Urbis Romae*. PLRE I. 918. ~6. (0/4)
- Titianus 3: C. Maesius Aquilinus Fabius ~.** 398-ban *consularis Siciliae*. PLRE II. 1122. (0/1)
- Titianus 4:** Közelebbről ismeretlen. Ambrosius címzettje volt. PWRE VIA. 1534. ~11. (0/1)
- Titianus 5:** Feltehetőleg afrikai volt. Augustinus címzettje, Divjak 1981. LXVI. (0/1)
- Titius 1: C. ~ Rufus.** Kr. e. 50-ben *praefectus urbanus* volt. PWRE VIA. 1568. 137. (0/1)
- Titius 2: T. ~.** Pompeius egyik élelmezési tisztje volt. PWRE VIA. 1565. ~26. (0/1)

- Titus: Flavius ~.** 434-ben *comes domesticorum* és *magister utriusque militiae* volt Keleten. PWRE VIA. 1591. ~6.; PLRE II. 1123. ~2. (1/0)
- Tonantius:** Tonantius Ferreolus fia volt. Prusianumban lakott. PLRE II. 1123. (0/1)
- Torquatus: A. Manlius ~.** Censor volt. LC 400. (1/4)
- Tranquillinus:** Közelebbről ismeretlen. Hieronymus levelező partnere. PL XII. col. 606. (1/1)
- Trasimundus:** *Vir illustris* volt. A királyi családhoz tartozott a királynő rokonaként. Ennodius levelező partnere. MGH AA VII. 362. (0/1)
- Trebatius: C. ~ Testa.** Korának híres jogtudósa volt, aki egyaránt kivívta Cicero és Caesar tiszteletét is. Augustus alatt különösen népszerű volt. Cicero több levelét is neki címezte és neki ajánlotta egyik művét is. PWRE VIA. 2251. ~7. (13/19)
- Trebianus:** Cicero barátja, Pompeius-párti volt. Kr. e. 45-ben Caesar Dolabella közbenjárására megbocsátott neki. PWRE VIA. 2270. (0/2)
- Trebonius: C. ~.** Kr. e. 60-ban *quaestor*, Kr. e. 55-ben *tribunus plebis* volt. Kr. e. 54-től Caesar *legatusa*, egyik legjobb hadvezére. Kr. e. 49-ben elfoglalta Massiliát, Kr. e. 48-ban *praetor*, 45-ben *consul*, Kr. e. 44-ben részt vett a Caesar elleni összeesküvésben. PWRE VIA. 2274. ~6. (2/7)
- Trifolius 1:** 384/5-ben *comes sacrarum largitionum* volt Keleten, 388/9-ben pedig *praefectus praetorio Italiae*. PWRE VIIA. 124. ~6.; PLRE I. 923. (0/12)
- Trifolius 2:** *Presbyter* volt. 520 körül élt. PL LXIII. col. 537A. (1/0)
- Trygetius 1:** *Vir clarissimus* volt. PWRE VIIA. 711. ~1.; PLRE I. 923. ~1. (0/1)
- Trygetius 2:** 423-ban *comes rerum privatarum* volt Nyugaton. Leóval és Avienusszal *legatusként* Attilához küldték. 452-ben *vir praefectorius*. PWRE VIIA. 711. ~3.; PLRE II. 1129. ~1. (0/2)
- Tryphon:** 451-ben *praefectus praetorio* volt Keleten. Valószínűleg csak tiszteletbeli címként viselte. PWRE VIIA. 724. ~9.; PLRE II. 1130. ~3. (0/1)
- Tullia:** Cicero lánya volt. PWRE VIIA. 1329. Tullius 60. (5/12)
- Turbantius:** Püspök Itáliában. Pelagianus volt, az egyház kiközösítette. PWRE VIIA. 1374. (0/1)
- Turnus:** Turpio fia volt. PWRE VIIA. 1414. ~4.; PLRE II. 1133. (0/1)
- Turpilius:** Közelebbről ismeretlen. Hieronymus kortársa volt. PL XII. col. 1084. (1/0)
- Turribius:** Astorga püspöke volt 444-ben. PWRE VIIA. 1447. (4/3)
- Tuscanus:** 381-ben *comes Orientis* volt. PWRE VIIA. 1462. ~3.; PLRE I. 926. Trygetius 3. (0/1)
- Tutus:** Afrikai püspök volt. PWRE VIIA. 1629. ~2. (2/1)
- Ughellius:** Püspök volt Keleten. Damasus címzettje. PL XIII. col. 347D. (0/1)
- Ummius:** Közelebbről ismeretlen. Cic. ad fam. XIV. 14. 2. címzettje. (0/1)
- Uranus 1:** Püspök volt Macedóniában. Damasus pápa címzettje. PL XIII. col. 365. (0/1)
- Uranus 2:** Orthodox püspök volt Keleten 366 körül. PL VIII. col. 1381B. (0/1)
- Uranus 3:** *Presbyter* volt Nolában. PWRE IXA. 950. ~19. (1/1)
- Uranus 4:** 339-ben helytartó vagy *vicarius* volt Keleten. PLRE I. 982. ~2. (0/1)
- Urbicus:** Symmachus címzettje volt. Közelebbről ismeretlen. MGH AA VII. 352. (0/1)
- Ursacius 1:** Singidunum ariánus püspöke volt 335–370 között. PWRE IXA. 1055. ~6. (6/21)
- Ursacius 2:** 414-ben *comes rerum privatarum* volt Nyugaton. PLRE II. 1191. (0/3)
- Ursicinus 1:** *Praefectus annonae* volt 372-ben. PLRE I. 987. ~7. (2/1)
- Ursicinus 2:** 405-ben *comes rerum privatarum* volt Nyugaton. PLRE II. 1191. ~1. (0/1)
- Ursicinus 3:** Római születésű, a harmadik ellenpápa 366–367-ben. PL XIII. col. 1246. (0/1)
- Ursinus:** Arelatei *diaconus* volt. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 816C. (1/0)
- Ursulus:** Grammaticus volt Augusta Treverorumban. Ausonius ismerőse. PWRE IXA. 1067. (0/1)
- Ursus 1:** *Rationalis Africae* volt 313-ban. 314–15-ben *vicarius* Nyugaton. PLRE I. 988. ~2. (0/4)
- Ursus 2:** 415/6-ban *praefectus Urbis Constantinopolitanae* volt. PLRE II. 1192. ~3. (0/3)
- Ursus 3:** Sanitiensis püspöke volt 450–464 körül. PL LIV. col. 1111. (0/3)
- Ursus 4:** Püspök volt, részt vett a 451-es ravennai zsinaton. PL LIV. col. 966A. (1/0)
- Valens 1:** Mursa ariánus püspöke volt 359 körül. PWRE VIIA. 2141. ~21. (7/23)

- Valens 2: Flavius Iulius** ~. 328 körül született a pannóniai Cibelaeben, I. Valentinianus öccse. *Protector domesticus, tribunus*, majd bátyja társaságára. *Augustus* volt 364–378-ig. PWRE VIIA. 2097. ~3. (284/324)
- Valens 3:** 408-ban *comes domesticorum*, 409-ben *magister utriusque militiae* volt Nyugaton. PWRE VIIA. 2140. ~12.; PLRE II. 1136. ~1. (0/1)
- Valentinianus 1: Flavius I.** ~. Cibalében született. Gratianus első fia. 357-ben *tribunus* volt Galliában. 360/61-ben katoná Mesopotamiában, 362-ben *comes* és *tribunus cornutorum*. 364–375 között volt *Augustus*. 369-ben *consul*. PWRE VIIA. 2158. ~1.; PLRE I. 933. ~7. (812/81)
- Valentinianus 2:** 365-ben *consularis Picensi* volt. PWRE VIIA. 2259. ~7.; PLRE I. 932. ~2. (0/5)
- Valentinianus 3: Flavius II.** ~. 371-ben született Augusta Treverorumban. I. Valentinianus és Iustina fia, Gratianus fiatalabb féltestvére. 375–392 között volt *Augustus*. PWRE VIIA. 2205. ~3.; PLRE I. 934. ~8. (203/492)
- Valentinianus 4:** Hadrumentum püspöke (?) volt. Augustinus kortársa. PL XXXIII. col. 968. Valószínűleg azonos a Valentinus 2-vel. (1/5)
- Valentinianus 5: Flavius Placidus III.** ~. 419-ben született Ravennában. III. Constantius és Aelia Galla Placidia fia. A gyermektelen Honorius 421-ben mint „*nobilissimus puer*”-t, örökösévé nevezte ki. *Caesar*, majd 425–455 között *Augustus* volt. PWRE VIIA. 2232. ~4.; PLRE II. 1138. ~8. (143/353)
- Valentinus 1: M. Aurelius** ~. 330 előtt *corrector Flaminiae et Picensi*, 330-ban *consularis Numidiae* volt. PWRE VIIA. 2273. ~3.; PLRE I. 936. ~12. (0/1)
- Valentinus 2:** Közelebbről ismeretlen. A 360-as ariminumi zsinat aláírója. PL X. col. 705B. (8/0)
- Valentinus 3:** Augustinus címzettje. Hadrumentumban volt apát. PL XXXIII. col. 968. (1/0)
- Valentinus 4:** ~ *senex*. Közelebbről ismeretlen püspök, Augustinus címzettje. Divjak 1981. LVI. (0/1)
- Valentinus 5:** Püspök volt, részt vett a milevisi zsinaton. PL L. col. 569. (0/2)
- Valerianus 1: Paternus** ~. 317-ben *vicarius* (?) volt. PLRE I. 939. ~15. (0/1)
- Valerianus 2:** 330-ban *vicarius* (?) volt. PLRE I. 938. ~4. (0/2)
- Valerianus 3:** *Vicarius Hispaniarum* volt 365–366-ban, 381-ben *praefectus Urbis Romae*. PWRE VIIA. 2286. ~10.; PLRE I. 938. ~5. (0/6)
- Valerianus 4:** 381-ben *praefectus Urbis Romae* volt. PLRE I. 938. ~8. (0/7)
- Valerianus 5:** Cimelensis püspöke volt 450 körül. I. Leo címzettje. PWRE VIIA. 2290. ~36. (4/2)
- Valerianus 6:** Aquileia püspöke volt 369–388 között. A constantinopolisi második egyetemes zsinat résztvevője. PWRE VIIA. 2288. ~29. (0/2)
- Valerianus 7:** Arelatei előkelő volt. *Vir illustris*. Az V. század végén élt. MGH AA VI/2 323. (0/1)
- Valerianus 8:** Közelebbről ismeretlen. Eucherus címzettje volt. PL L. col. 711. (0/1)
- Valerius 1: L. ~ Flaccus.** Asia azonos nevű helytartójának a fia volt, Pompeius híve. Kr. e. 48-ban esett el a dyrrhachiumi csatában. PWRE VIIIA. 30. ~79. (1/1)
- Valerius 2:** Symmachus rokona, *comes* volt. 418-ban *Vir illustris* rangot nyert. Ariminumban élt. PLRE II. 1143. ~3. (3/5)
- Valerius 3:** Püspök volt Galliában 419 körül. PWRE VIIA. 2301. ~38. (0/1)
- Valerius 4:** 425-ben *comes rerum privatarum*, 427-ben *comes sacrarum largitionum*, 432-ben *consul*, 435-ben *magister officiorum* Keleten. PWRE VIIA. 2299. ~23.; PLRE II. 1145. ~6. (0/6)
- Valerius 5:** Püspök 452 körül. Az arelatei zsinat aláírója. PL LIV. col. 1111. (1/1)
- Valerius 6:** Ariminum püspöke. PL XXIII. col. 88. (1/2)
- Valerius 7: Q. ~ Orca.** *Proconsul* volt Kr. e. 56-ban. Kr. e. 45-ben *legatus pro praetore*. PWRE VIIIA. 172. ~280. (0/4)
- Varro 1: A. Terentius ~ Murena:** Pompeius egyik főtisztje volt. PWRE VA. 705. ~91. (1/0)
- Varro 2: M. Terentius** ~ (Kr. e. 116–Kr. e. 25). Pompeius *legatus* volt. Hispaniában, majd Dyrrhachiumnál is Pompeius mellett volt. A pharsalosi csatában nem vett részt, Kr. e. 46-ban tért vissza Rómába, ahol Caesar hatalmas könyvtár felállításával bízta meg. PWRE VIIIA. (4/8)
- Varus:** *Vicarius Urbis* volt 397/8-ban. PLRE II. 1151. (0/1)

- Vatinius: P. ~.** Kr. e. 58-ban *tribunus plebis*, a gall háborúban Caesar *legatus* volt, Kr. e. 54-ben *praetor*, a polgárháborúban ismét Caesar *legatus*aként harcolt. Kr. e. 46-ban *consul* volt. PWRE VIIIA. 495. ~3. (4/2)
- Vectius: (Vettius).** *Vir illustris* 470-ben. Nagybirtokos, Cantillia mellett élt. PLRE II. 1152. (0/1)
- Venantius 1:** Afrikai püspök volt. PWRE VIIIA. 676. 112. (1/1)
- Venantius 2:** 422-ben *comes rerum privatarum* volt Nyugaton, 423-ban *praefectus praetorio Italiae*. PLRE II. 1152. ~1. (0/2)
- Venantius 3:** Ennodius rokona, Petrus Marcellinus Felix Liberius fia volt. *Vir illustris*. 507–511-ben *comes domesticorum*, 507-ben *consul*. PLRE II. 1153. ~2. (0/1)
- Venerius:** Massilia püspöke volt 428–452-ig. PWRE VIIIA. 1016. ~2. (1/3)
- Venustus:** 389–391 között egy provinciában tiszttviselő volt Nyugaton. PLRE I. 948. ~2. (0/1)
- Veranus:** Vence püspöke volt 450–464 körül. PL LIV. 888D. (1/4)
- Verecundus:** *Rationalis summarum Africae* volt 357-ben. PLRE I. 949. ~1. (0/1)
- Vergilius: C. ~.** Q. Cicero társa volt. Kr. e. 62-ben *praetor* Caesarral és Bibulusszal együtt, majd *propraetor* volt Szicíliában. Kr. e. 46-ban Thapsus parancsnoka. PWRE VIIIA. 1016. ~3. (2/0)
- Verianus:** Faustus levelező partnere. Dardania püspöke volt. PWRE VIIIA. 1546. ~2. (1/1)
- Verinus: Locrius ~.** Neve etruszk eredetű. 314-ben *vicarius* (?), 318-ban *vicarius Africae*, 323-ban *praefectus Urbis Romae* volt. PWRE VIIIA. 1549. ~3.; PLRE I. 951. ~2. (1/13)
- Vertico:** Előkelő származású galliai volt, aki Caesar hadjáratai során hűségesen viselkedett. Bell. gall. V.45. (1/0)
- Verus 1:** Gall püspök volt. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 816C. (2/0)
- Verus 2:** Arisztokrata volt Turonesből. PWRE VIIIA. 1691. ~12.; PLRE II. 1157. ~2. (1/1)
- Verus 3:** Arvernumi volt. Salvianus címzettje. PWRE VIIIA. 1690. ~8. (0/1)
- Verus 4:** Gall püspök 452 körül. PWRE VIIIA. 1690. ~9. (1/1)
- Vestorius: C. ~.** Cicero és Atticus közös, Puteoliból származó, szellemes ember hírében álló barátja volt. Pénzügyletekkel foglalkozott. PWRE VIIIA. 1789. (3/2)
- Vetranus:** 350-ben Constans alatt *magister peditum* volt Illyricumban. 350-ben *Augustus*. PWRE VIIIA. 1838. Vetrano I; PLRE I. 954. ~1. (0/1)
- Vettienus:** Alkusz volt. Cicero címzettje. PWRE VIIIA. 1842. ~1. (1/1)
- Vibianus:** 459–460-ban *praefectus praetorio Orientis*, 463-ban pedig *consul* volt. PWRE VIIIA. 1944. ~2. (0/1)
- Vibullius: L. Rufus ~.** Pompeius híve és kipróbált főtisztje volt. Kétszer is Caesar fogságába esett, de szabadon bocsátása után mindkét alkalommal újra Pompeiushoz csatlakozott. PWRE VIIIA. 2010. ~1. (1/0)
- Victor 1:** Vasianaei *exorcista* volt. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 816C. (2/0)
- Victor 2:** Apta Vulgentiumi *exorcista*. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 816D. (1/0)
- Victor 3:** *Lector* volt Basigensiumban. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 817C. (1/0)
- Victor 4:** Utica püspöke volt. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 817C. (1/0)
- Victor 5:** Legisvolumini püspöke volt. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 817D. (1/0)
- Victor 6:** *Presbyter* volt Rómában. Silvester pápa kortársa. PWRE VIIIA. 2062. ~39. (2/0)
- Victor 7:** Közelebbről ismeretlen. I. Constantinus császár kortársa volt. PL XLIII. col. 791. (0/1)
- Victor 8:** 327-ben volt *rationalis Urbis Romae*. PWRE VIIIA. 2058. ~7.; PLRE I. 957. ~2. (0/1)
- Victor 9:** Szarmata származású. 362/3-ban *comes rei militaris*, 363 és 379 között *magister equitum* volt Keleten. 369-ben *consul*. PWRE VIIIA. 2058. ~9.; PLRE I. 957. ~4. (0/3)
- Victor 10:** Püspök volt Keleten. Damasus kortársa. Damasus Ep. 1. (0/1)
- Victor 11:** Püspök volt Keleten. Damasus kortársa. Damasus Ep. 1. (0/1)
- Victor 12:** „*alius*”~. Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 564A. (0/1)
- Victor 13:** „*alius*”~. Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 564A. (0/1)
- Victor 14:** Püspök volt Afrikában 417 körül. PWRE VIIIA. 2064. ~46. (3/1)
- Victor 15:** Püspök volt, a carthagói zsinat aláírója. PL XX. col. 564A. (2/1)
- Victor 16:** Közelebbről ismeretlen. Ennodius levelező partnere volt. PLRE II. 1159. ~9. (0/1)

- Victor 17:** Püspök volt. Gelasius pápa címzettje. PWRE VIIIA. 2065. ~52. (0/2)
- Victorianus:** *Presbyter* volt Hadrumentumban. PWRE VIIIA. 2073. ~8. (1/1)
- Victorinus 1:** 364–366-ban *dux Aegypti* volt. PWRE VIIIA. 2079. ~4.; PLRE I. 963. ~4. (0/1)
- Victorinus 2:** Katolikus püspök volt Byzacaenaban vagy Arzurgitanában. PWRE VIIIA. 2080. ~16. (0/1)
- Victorinus 3:** Tabudensis katolikus püspöke volt. PWRE VIIIA. 2080. ~14. (2/2)
- Victorinus 4:** Cenomanensis püspöke volt. PWRE VIIIA. 2087. Victorius 11. (2/0)
- Victorinus 5:** Forum Iulii püspöke volt az V. század végén. PWRE VIIIA. 2080. ~21. (2/1)
- Victorinus 6:** Püspök (?) volt. PL XX. col. 1009-1014. (0/1)
- Victorius 1:** 392–4-ben *proconsul Asiae* volt. PWRE VIIIA. 2085. ~2.; PLRE I. 965. ~2. (0/7)
- Victorius 2:** 398-ban *proconsul Africae* volt. PWRE VIIIA. 2086. ~3.; PLRE I. 965. ~3. (0/2)
- Victorius 3:** Gratianopolis püspöke volt. MGH AA VI/2. 323. (3/5)
- Victricius:** Római előkelő volt, 380–407-ig Rotomagensis püspöke. PWRE VIIIA. 2088. (1/3)
- Victurus 1:** Gall püspök volt 452 körül. PWRE VIIIA. 2089. (1/4)
- Victurus 2:** Gall püspök volt 462 körül. Hilarius pápa címzettje. Hilar. Ep. 11. (0/2)
- Vigilantius 1:** *Presbyter* volt Barcinóban. PWRE VIIIA. 2132. ~3. (0/1)
- Vigilantius 2:** Illyr *metropolita*, Larisa püspöke volt 446 körül. PWRE VIIIA. 2131. ~2. (1/1)
- Vigilius 1:** Közelebbről ismeretlen. Augustinus kortársa volt. PL XLII. col. 1155. (1/0)
- Vigilius 2:** 401-ben *vicarius Hispaniarum* volt. PWRE VIIIA. 2132. ~1.; PLRE II. 1166. ~1. (0/1)
- Vigilius 3:** Tridentum püspöke volt 381–398 között. PWRE VIIIA. 2133. ~4. (3/1)
- Vilicus:** *Presbyter* volt Lemovicensis *dioecesis*ben. Ruricius címzettje. PL LVIII. col. 93D. (0/1)
- Vincentius 1:** Püspök (?) volt. Silvester pápa kortársa. PL VIII. col. 822C. (2/0)
- Vincentius 2:** Capua püspöke volt 352–366 körül. PL VIII. col. 1371. (1/2)
- Vincentius 3:** Culusitanae civitatis püspöke. Augustinus címzettje. PWRE VIIIA. 2189. ~11. (2/1)
- Vincentius 4:** **Flavius** ~. 395-ben *vicarius* volt Nyugaton. 397–400-ban *praefectus praetorio Galliarum*, 401-ben *consul*. PWRE VIIIA. 2188. ~5.; PLRE II. 1169. ~6. (0/21)
- Vincentius 5:** Püspök volt Macedoniában 414 körül. PL XX. col. 564A. (0/1)
- Vincentius 6:** Afrikai püspök volt 417 körül. PWRE VIIIA. 2191. ~18. (1/1)
- Vincentius 7:** Afrikai püspök volt, részt vett a 425/6-os zsinaton. PL L. col. 422C. (1/0)
- Vincentius 8:** Gall *senator* volt, *vir clarissimus* 469 (?) körül. PLRE II. 1168. ~4. (0/1)
- Vincomalus:** **Ioannes** ~. 451/2-ben *magister officiorum* volt Keleten. 453-ban *consul*. 464-ben pappá szentelték. PWRE VIIIA. 2198.; PLRE II. 1169. (0/1)
- Vindaonius:** ~ **Magnus**. 376-ban *praefectus Urbis Constantinopolitanae* volt. PWRE XIV. 489. Magnus 12. (0/1)
- Vindicianus:** 378-ban *vicarius* volt Nyugaton. PLRE I. 967. (0/2)
- Vitalianus 1:** *Senator* Sigismund udvarában, Aspar *patricius* unokája. MGH AA VI/2. 323. (0/1)
- Vitalianus 2:** 417-ben *dux Lybiae* volt. PWRE IXA 374. ~4.; PLRE II. 1171. ~1. (0/1)
- Vitalianus 3:** Püspök. Damasus címzettje. PL XIII. col. 347C. (0/1)
- Vitalis 1:** Civitate Verensium püspöke. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 817D. (2/0)
- Vitalis 2:** Carthagóban pap. Semipelagianus nézetei voltak. PWRE IXA 381. ~14. (0/1)
- Vitalis 3:** 403-ban *praefectus annonae* Nyugaton. PWRE IXA 379. ~3.; PLRE II. 1177. ~1. (1/1)
- Vitalis 4:** *Presbyter* Antiochiában Meletus pártján. PWRE IXA 380. ~9. (1/1)
- Vitalius:** Hispaniai előkelő. Capreolus carthágói püspök címzettje. PL LIII. col. 847. (1/1)
- Vittamenus (Vittamer):** Nyugati-gót arisztokrata volt, aki magas hivatalt viselt a gót udvarban. MGH AA VIII. 438. (0/2)
- Vitus:** Római *presbyter* volt. A 314-es arelatei zsinat aláírója. PL VIII. col. 816B. (1/0)
- Viventiolus:** Lugdunum püspöke volt, *rhetor*. 518/20 körül halt meg. PLRE II. 1179. (1/6)
- Viventius 1:** Sisciában született. 364-ben *quaestor sacri palatii*, 365–67-ben *praefectus Urbis Romae*, majd 368 és 371 között *praefectus praetorio Galliarum* volt. PLRE I. 972. (0/16)
- Viventius 2:** Püspök volt Galliában. Seeck 1919. 465. (0/1)

- Vivianus: Flavius** ~. 459–60-ban *praefectus praetorio Orientis*, 463-ban Keleten *consul* volt, bár Nyugaton nem ismerték el. 466-ban valószínűleg ő és Tatianus voltak az okai Leo császár és Aspar közötti vitának, de az okok nem tisztáztak. PLRE II. ~2. (0/4)
- Vocius (Voccius):** Lugdunumi püspök volt. PL VIII. col. 817A. (2/0)
- Volumnius: P.** ~. Antonius barátja volt. LC 427. (1/2)
- Volusianus 1: C. Ceionius Rufius** ~. 281–3 és 289–91 között *corrector Italiae*, 305/6 előtt *proconsul Africae*, 309/10-ben *praefectus praetorio* és *praefectus Urbis Romae* volt. 311-ben *consul*, majd 313–15-ben *praefectus Urbis Romae*, 314-ben pedig másodszor is *consul* volt. PWRE III. 1859. Ceionius 17.; PLRE I. 976. Volusianus 4. (0/5)
- Volusianus 2: C. Ceionius Rufus Lampadius** ~. *Praetor* volt, *consularis Byzacenae*, 354-ben *praefectus praetorio Illyrici*, majd 354/5-ben *praefectus praetorio Galliarum*, végül 365-ben *praefectus Urbis Romae*. Pogány volt. PWRE III. 1859. Ceionius 17.; PLRE I. 978. ~5. (0/17)
- Volusianus 3:** 365-ben volt *vicarius Urbis*. PWRE III. 1941. Ceionius 27.; PLRE I. 975, ~1. (0/2)
- Volusianus 4:** 408-ban *comes rerum privatarum* volt. PLRE II. 1182. ~1. (0/2)
- Volusianus 5: Rufius Antonius Agrypnius** ~. Az anyja keresztény, ő maga pogány volt. 412 előtt *proconsul Africae*, valamint *quaestor sacri palatii*. 411/12-ben a kereszténység ügyéről levelezésben állt Augustinusszal. 417/18-ban *praefectus Urbis Romae*. 428–429 között *praefectus praetorio Italiae et Africae*. 436-ban egy küldöttséggel részt vett III. Valentinianus és Eudoxia esküvőjén. Melania hatására megkezdte a keresztelkedést. 437. január 6-án halt meg. Augustinus levelező partnere. PWRE IXA 897. ~6.; PLRE II. 1184. ~6. (3/11)
- Volusianus 6:** 488/9–495/6 vagy 491–97 között volt Turones püspöke. Baiocassiumban volt birtoka. PWRE IXA 898. ~12.; PLRE II. 1183. ~4. (1/2)
- Vulfinus:** Grammaticus volt Aurelianumban. Drepanius Florus címzettje. PL LXI. col. 1090. (0/1)
- Xantippus: Rationalis Numidia**, Augustinus címzettje volt. PL XXXIII. col. 234. (1/1)
- Ydatius 1:** Püspök volt Galliában. PL LIV. col. 969C. (0/1)
- Ydatius 2:** Aquaeflavensis püspöke volt Galliában. Hilarius pápa címzettje. PL LI. col. 869. (0/1)
- Ynantius 1:** Püspök volt 449 körül Galliában. PL LIV. col. 890. (0/3)
- Ynantius 2:** Püspök volt, részt vett a 451-es ravennai zsinaton. PL LIV. col. 966B. (1/0)
- Zebianus (Zebinnus, Zebenus):** Eleutheropolis püspöke volt. PL XXII. col. 759. (0/1)
- Zeno:** Hispalis püspöke volt. PL LVIII. col. 927. (0/1)
- Zenobius:** Görög származású, 410-ben *magister memoriae* volt. PLRE II. 1196. (0/1)
- Zenodorus:** 401-ben *corrector Lucaniae et Brittorum* volt. MGH AA VII. 352. (0/1)
- Zenon 1:** Püspök volt Cypruson 400 körül. PL XXII. col. 760. (1/0)
- Zenon 2:** Püspök volt Palesztinában, az aeliai zsinat résztvevője. PL XXII. col. 759. (0/1)
- Zenon 3:** Hispalensem püspöke volt. PL LVIII. col. 36D. (1/0)
- Zenon 4: Flavius** ~. Az isauriai Rhusumbladából származik. 466–467/8-ban *comes domesticorum* volt Keleten. 467–469-ben *magister utriusque militiae* Thraciában. 469–71-ben *magister utriusque militiae per Orientem*, 473–74-ben *magister utriusque militiae praesentalis*. 471–74-ben *patricius* volt. 474–491 között *Augustus*. PWRE XA 149. ~17.; PLRE II. 1200. ~7. (65/13)
- Zeuzius:** Püspök volt 330 körül. PL XLIII. col. 791. (0/1)
- Zoilus:** 433 előtt *comes Orientis* vagy *consularis Syriae*. 444-ben *praefectus praetorio Orientis*. PLRE II. 1204. ~2. (0/7)
- Zosimus 1:** 373–374-ben *praeses Epiri novae* volt. PLRE I. 994. ~2. (22/8)
- Zosimus 2:** Görög születésű volt. Összeütközésbe került a galliai püspökökkel az arelatumi püspöknek adott előjogok, az afrikai püspökökkel pedig a pelagianizmus miatt. A 12. levélben kifejtette, hogy senkinek sincs hatalma a pápa döntéseit megsemmisíteni. Pápa volt 417. március 9. és 418. december 26. között. PL XX. col. 637. (16/1)
- Zosimus 3:** Püspök volt Macedoniában 414 körül. PL XX. col. 525D. (0/5)

IX. HELYNÉVTÁR

1. **Abellinum** (**Abellola**, Avellino⁶¹⁴): Az Apenninekben a Sabato folyó mellett fekszik. A hirpinusok alapították samniumi erődítményükként. Később római colonia.
2. **Achaia** (Akhaia): A régi Görögország területén létrehozott római provincia. Kr. e. 146 után előbb praetori, majd proconsuli rangú.
3. **Acholum** (El Mahdia): Település Africában Sitifensis mellett.
4. **Actium** (Aktion, Akri): Város az ambraciai öböl bejáratánál. Kr. e. 31-ben itt győzte le Octavianus Marcus Antonius és Cleopatra hajóhadát.
5. **Aegyptos Herculea**: Provincia, Aegyptos media területén. Fővárosa El-Qahira (Kairo).
6. **Aegyptus**: Kr. e. 30 után római provincia. Diocletianus után öt, az V. században hat részből állt.
7. **Aelia** (**Colonia Aelia Tipasensis**, Tipasa): Föníciai kereskedelmi lerakatként működött a Kr. e. VI-V. században. Claudius alatt Kr. u. 46-ban municipium lett.
8. **Aemilia** (**Aemilia**, Emilia): Itáliában a nyolcadik augustusi regio volt. Nevét a Via Aemiliaról kapta, amely Ariminumból Placentiába vezetett, s keresztelte a területet.
9. **Aenus** (**Aenos**, Ainos, Enez): Aeol telepések alapította város az azonos nevű szigeten az Égei-tengeren.
10. **Africa Carthaginiensis**: Provincia Kr. e. 146-tól Észak-Afrikában. A IV. századtól részei: Zeugitana, Valeria Byzacena, az V.-től: Africa, Byzacena, Tripolitana.
11. **Alba Longa** (Castel Gandolfo melletti romterület): A Latin szövetség egyik legfontosabb városa volt. Villákat tártak fel a késő köztársasági és császárkori időkből.
12. **Alexandria** (**Alexandria Ad Aegyptum**, El Iskandariya): A Földközi-tenger és a Mariut tó közötti keskeny földszíven, az eredeti település, Rhakotis helyén Kr. e. 331-ben a görög építész, Dinocrates építtette Nagy Sándor számára. A Ptolemaiosok idején az ország fővárosa. Kr. e. 48-ban Caesar foglalta el.
13. **Allobrogum regio** (Saubaudia): Az allobroges a galliai harcias népek egyike volt a Gallia Narbonensis-től északra fekvő hegyek között a Rhône és az Isère között. Kr. e. 121-ben Q. Fabius Maximus hódította meg őket. Fővárosuk Vienne.
14. **Alpes Cottiae** (**Alpes Cottianae**, Alpes Cottienes): Az Alpokban megszervezett három provincia közül a középső. Területe a Mons Visótól a Mons Cenisig terjedt. Nevét Augustus-kori királyáról kapta.
15. **Alsium** (Palo): Etruria egyik legrégebbi kikötője Caere közelében. Ma romterület.
16. **Altaripa** (Altenryf, Hauterive): Település Svájc Fribourg kanton területén. A Kr. u. XII. században alapított apátság fontos középkori központ volt.
17. **Alteia** (Abihen, Authie): Falu Galliában.
18. **Altinum** (Altino): A venetusok városa Gallia Cisalpinában. Municipium, forgalmas kereskedő telep, számos villa vette körül.
19. **Alyzia** (Mytikas, Kandila mellett): Tengerparti város Akarnania északi részén.
20. **Ambianum** (**Samasobriva**, **Samarobriva**, Amiens): Az ambiani népesség antik központja, város Belgica secundában, amit már Caesar Commentárjai is említene.
21. **Ambracia** (**Ambrakos**, Árta): Kr. e. 650 körül korinthuszi telepések alapították az Arachtus folyó partján Epirusban. Kr. e. 189-ben elfoglalták és kifosztották a rómaiak.
22. **Anagnia** (Anagni): A hernicusok városa Latiumban. Kr. e. 305-ben civitas sine suffragio, Cicero szerint, akinek birtokai voltak erre, municipium.
23. **Ancona** (Ancona): Kr. e. 390 körül a syracusaei dórok alapították Picenumban az Adriai-tenger partján. Az illyr háborúk után római flottabázis, kereskedőváros.
24. **Ancyra** (**Angora**, Enkürü, Ankara): A monda szerint Midas király alapította. Eleinte Phrygiához, Kr. e. 334-től Macedoniához, majd Kr. e. 25-től a Római Birodalomhoz tartozott. A római időben Galatia fővárosa volt. Itt találták meg Augustus császár önéletrajzát.

⁶¹⁴ NB: A térképeken szereplő számok a helynévtár segítségével oldhatók fel. A dőlt betűs alak a forrásokban előforduló leggyakoribb változat, a balddal szedett az antik, a normál a mai névváltozat.

25. **Antiochia** (**Antiochia Epidaphnes**, **Antiochea**, Antakya): Az Orontes folyó melletti termékeny vidéken alapította Kr. e. 300 körül I. Seleucos Nicatör. Syria fővárosa. A korai kereszténység egyik legfontosabb városa, 47-55 között Szt. Pál székhelye. Ammianus Marcellinus, Libanius, Iohannes Chrysostomos és Euagrius szülővárosa.
26. **Antissiodorum** (**Autesiodorum**, **Altisiodorum**, **Antisiodorum**, Auxerre): Fontos római város Galliában, oktatási központ, ami a III. századtól püspöki székhely volt.
27. **Antium** (Porto d'Anzio, Anzio): Ősi város Latiumban. Sokáig etruszk kalózok székhelye volt. A köztársaság végén az előkelők kedvelt tartózkodási helye. Nero szülőhelye.
28. **Aphrodisias** (Ninoë, **Stavropolis**, Geira, Geyve): Határváros Caria és Phrygia között. Híres volt Aphrodité temploma.
29. **Apollonia** (**Pyrgos Apollonius**, Sozopol): Kr. e. 600 körül a miletosiak alapították Thráciában a Pontus mellett. A Bizánci Birodalom fontos püspöki székhelye.
30. **Apsus** (Seman): Folyó Epirusban.
31. **Apta Iulia Vulgensium** (**Apta Julia**, **Apta Vulgientium**, **Civitas Aptensium**, Apt): Város Gallia Narbonensisben.
32. **Apulia** (Puglie): Az itáliai félsziget délkeleti részén lévő tartomány. A iapygok őshazája. Calabriával együtt a második augustusi regio Itáliában.
33. **Aquae Sextiae** (**Aquae Sextiae Salluviorum**, Aix-en-Provence): Kr. e. 123-ban C. Sextius Salvinus proconsul alapította katonai coloniaként. Kedvelt volt meleg fürdői miatt. A IV. században Narbonensis egyik legfontosabb városa.
34. **Aquae Statiellae** (Acqui, Pollenza mellett): Liguria népszerű fürdőhelye számtalan fürdőházzal.
35. **Aquae** (Prahovo): Római tábor Moesiában.
36. **Aquaviva**: Város Campiglia Maritima mellett Etruriában.
37. **Aquileia** (**Aquilegia**, Aglar): Kr. e. 181-ben alapított katonai gyarmat, ami gyorsan fejlődik fontos kereskedelmi központtá. A császárkorban Itália kapuja, fontos stratégiai pont. A III. sz. közepétől püspöki székhely. Kr. u. 452-ben Attila elfoglalta és szinte teljesen elpusztította.
38. **Aquincum** (**Acincum**, **Acinus**, Óbuda): Római tábor a budai hegyek lábánál a Duna bal partján. Római táborhely Tiberius császár óta. Kr. u. 106-tól Pannonia inferior székhelye.
39. **Aquinum** (**Colonia Aquinas**, Aquino): A volskusok városa Latiumban. Bíborfestéséről volt híres. Iuvenalis szülőhelye.
40. **Aquitania** (Aquitaine, Guyenne): A Garumna folyó, az Atlanti óceán és a Pireneus hegység határolta terület Galliában. A IV. században három területre osztották (~ prima főv.: Avaricum, ~ secunda főv.: Burdigala, ~ tertia főv.: Novempopulonia.)
41. **Arabia Felix**: Az Arab félszigetnek Arabia desertától délre eső termékeny része. Kr. u. 106-tól provincia. Indiából erre mentek a fűszer-, főleg a fahéj-kereskedelem útvonalai. Sok apró királysága volt, mint a bibliai Saba királynőjének országa.
42. **Arausica** (**Arausio**, Orange): Város Gallia Narbonensisben a Rhône-től a Lugdunumba vivő út mentén. Kr. e. 105-ben itt verték meg a rómaiakat a cimberék és teutonok.
43. **Arcanum** (Arce): Q. Cicero birtoka Latiumban, amit a Minturnaetől nem messze fekvő volszus városról, Arcaeről neveztek el.
44. **Archelais** (**Garsaura**, Chirbet el-Audscha): Város Cappadociában a Perzsiát az Égei-tengerrel összekötő kereskedelmi úton.
45. **Arelate** (**Arelas**, **Colonia Julia Paterna Arelatensis Sextanorum**, Arles): Kr. e. 46-ban a Rhodanus bal partján alapították Gallia Narbonensisben. I. Constantinus székvárosaként a folyó jobb partján is terjeszkedett. Ekkor tiszteletére a **Constantina** nevet viselte.
46. **Argenteus** (Argens): Folyó Gallia Narbonensisben. Forum Iuliinál ömlik a tengerbe.
47. **Ariminum** (Rimini): Umbria ősi városa az Adriai tenger partján a Rubico torkolatától délre. A rómaiak Kr. e. 268-ban foglalták el a gallok elűzése után. A Via Aemilia és a Via Flaminia fontos közlekedési csomópontja. Kr. u. 359-ben zsinatot tartottak itt.
48. **Armenia minor**: Kr. e. 66-tól római provincia. Gyakran Cappadociához tartozott.
49. **Armenia** (Örményország): Ütközőállam a Római Birodalom és a Perzsa Birodalom között, hol az egyik, hol a másik fennhatósága alatt.

50. **Arpinum** (Arpino): Előbb a volscusok, majd a samnisok városa volt. Kr. e. 302-ben latin jogú, Kr. e. 188-ban római jogú település. Cicero szülővárosa.
51. **Arvernum** (**Arvernia**, Auvergne): Az arverni gallus nép aquitaniai területe a Cevenna hegységben. Fővárosa Augustonemetum.
52. **Arzugitana** (Arzugitana): Terület Africában.
53. **Asia**: Propraetori, majd consuli provincia-csoport Kr. e. 133-tól. Fővárosa Pergamum. Részei: Aeolis, Ionia, Doris, Mysia, Lydia, Caria, Phrygia.
54. **Asiana**: Diocoesis a diocletianusi reform után. Valamivel kisebb területű, mint Asia.
55. **Asturae** (Torre d'Astura): Római erődítmény Latiumban. Itt volt Cicero egyik birtoka.
56. **Asturica** (**Asturica colonia**, **Asturica Augusta**, Astorga): Római katonai colonia Hispania Tarraconensisben. Az Asturia tartomány híres lótenyésztő területén élő 22 törzs féken tartására két legiot állomásoztattak a városban.
57. **Athenae** (Athenai, Athínai, Athén): Ion polis. Hellas egyik legfontosabb kereskedelmi, kulturális központja. Attika városa.
58. **Atrans** (Troana): Település Dalmatiában Aemona mellett.
59. **Audegavensis** (**Juliomagus**, **Andegabum**, **Andegavis**, Angers): Az Andecavi gall tribus lakhelye Lugdunensis III.-ban
60. **Augur** (**Auga**, **Augae**, **Auca**, Eu): Település Aquitaniában
61. **Augusta Treverorum** (**Treviri**, Trier): A germán Treveri tribus szent helye volt a Mosel folyó mentén már a Kr. e. IV. század előtt is. Augustus alapított itt várost Kr. e. 15-ben. A Kr. u. IV. századtól az európai kereszténység egyik központja, püspöki székhely. Helena császárnő a városnak ajándékozta Krisztus ruhájának ereklyéjét. A rómaiak után a frankok foglalták el az V. században.
62. **Augusta Veromandorum** (**Augusta Viromandorum**, Vermand): Város Belgica II.-ban a Somme partján
63. **Augustamnica** (Misr): A Nílus delta vidékének fontos adminisztratív és kereskedelmi központja. Aegyptus diocesis része az V. században.
64. **Augustodunum** (**Aeduorum civitas**, **Aequorum civitas**, **Bibracte**, Autun): Az aeduusok fővárosa. Az Augustus alapította város a galliai római praefectura központja volt Gallia Lugdunensisben.
65. **Augustonementum Arvernorum** (**Augusta Arvernorum**, Clermont-Ferrand): Az arvernusok fővárosa. A várost a rómaiak alapították.
66. **Augustoritum** (**Augustoritum Lemovicensium**, **Augustoritum Lemovicum**, Limoges): A lemovicus gall törzs lakhelye. A várost a rómaiak alapították.
67. **Aurelianum** (**Cenabum Carnutum**, Orléans): A várost Kr. e. 52-ben Iulius Caesar foglalta el. A középkori Franciaország egyik legjelentősebb városa.
68. **Avitacum** (Aydat): Sidonius villája a késő antikvitásban Aquitania I-ban.
69. **Bacharacum** (Bachrach): Város Germaniában a Rajna partján.
70. **Baetica** vagy **Hispania ulterior** (**Beticum**, al-Andalus, Andalucía, Andalúzia): Római provincia Hispania déli részén. Központja Corduba. Arab neve valószínűleg 'vandál ország'-ot jelent utalván későbbi uraira.
71. **Baiae** (Baia e Latina): A Pozzouli öböl nyugati partján fekvő ősi campaniai város. Meleg, kénes fürdői miatt kedvelt hely, ahol az előkelők gyönyörű villákat építettek. Itt halt meg Hadrianus császár.
72. **Baleares insulae** (Illes Balears): Két szigetből álló csoport Hispania Tarraconensis partjai mellett. A nagyobbik, Maior (Mallorca), a kisebbik Minor (Minorica) nevet viselte később. A Kr. e. VII. században a karthagóiak, Kr. e. 121-től a rómaiak foglalták el. A nagyobbik szigeten Palma és Pollenzia városokat alapították a rómaiak. Ibériai őslakosai különösen parittyásként szolgáltak a hadseregekben.
73. **Barcino** (**Colonia Iulia Augusta Paterna Faventia Barcino**, Barcelona): Előbb a karthagóiak, majd a rómaiak fontos kereskedelmi központja.
74. **Basatum** (**Vasates**, **Cossium**, Bazas): Város Aquitaniában.
75. **Bauxare** (**Bauzanum**, Bolzano): Castrum Venetiában.
76. **Belgica prima**: A négy részre osztott Gallia egyik provinciája a tartomány északkeleti részén.
77. **Belgica secunda**: A négy részre osztott Gallia egyik provinciája a tartomány északkeleti részén.
78. **Bellitium** (**Bellicium**, **Belica**, **Belicum**, Belley): Város Lugdunensisben.

79. **Beneventum** (Malies, **Colonia Iulia Concordia Augusta Felix Beneventum**, Benevento): A Calore és Sabato folyók találkozásánál alapították a samnisok. A Via Appia legjelentősebb állomása, a római expanzió kiindulópontja. Kr. u. 452-ben a vizigót Totila lerombolta.
80. **Beroea** (Aleppo, Halep, Haleb): Igen ősi város, a III. évezredben kanaaniták, majd föníciaiak lakták. A karavánutak találkozásánál épült. Seleucos Nicator alatt újra virágzott.
81. **Berytus** (**Colonia Iulia Augusta Felix Berytus**, Beirut, Bayrouth): Kr. e. 16-tól római gyarmat, fontos kereskedőváros Phoeniciában, a III. századtól jogi iskolájáról híres.
82. **Bessapara** (**Bessaparo**, Pazardžik): Város Thráciában.
83. **Bethlehem** (Bet Lehem, Bayt Lahm): A Kr. e. XIV. századból már az Amarna-levelek bizonyítékul szolgálnak a város meglétére. A keresztény világ fontos központja, Dávid városa, Jézus szülőhelye. Hieronymus itt fordította latinra a Bibliát az általa alapított kolostorban.
84. **Beticum**: Baetica provincia névváltozata a késő antikvitásban. = 70
85. **Bithynia** (**Mygdonia**): A Kr. e. II. évezred végén thrák törzsek népesítették be. Ősi királyság volt Nyugat-Kis-Ázsiában a Fekete-tenger partján. Kr. e. 74-től praetori provincia. Kr. u. 98-117-ig Pontusszal együtt alkotott provinciát.
86. **Bituriga** (**Bituricae**, **Avaricum Biturigum**, Bourges): A várost Iulius Caesar foglalta el Kr. e. 52-ben, s az **Avaricum** nevet adta neki. Augustus óta Aquitania fővárosa, majd a III. századi közigazgatási reform után Aquitania I.-é.
87. **Bonomansio**: Postaállomás Constantinopolis és Philippopolis között.
88. **Bononia** (Bologna): Város Gallia Cisalpinában. Nevét a gallus boiokról kapta. Kr. e. 510 körül az etruszkok alapítottak itt várost **Felsina** néven. Kr. e. 196 körül római colonia lett.
89. **Bracara** (**Bracara Augusta**, Braga): A carthagóiak alapította város Lusitaniában.
90. **Brisiacum** (Breisach am Rhein): Város a Rajnánál Germaniában.
91. **Britannia**: Kr. u. 43-tól provincia a mai Anglia egy részén. Iulius Agricola után szervezik meg Britannia Romanát.
92. **Brixia** (Brescia): A kelta Cenomanes törzs lakta. Gallia Cisalpina városa az Aquileiába vezető úton. Attila 452-ben elpusztította.
93. **Brundisium** (Brindisi): Hadászati is fontos kikötő Calabriában a meghosszabított Via Appia mellett. Itt halt meg Vergilius.
94. **Bruttium** (Capo dell'Armi): Itália legdélibb tartománya a szicíliai tengerszorostól Lucaniáig terjed. Kr. e. 272-től a rómaiaké. Lucaniával együtt a harmadik augustusi regio Itáliában.
95. **Burdigala** (Bordeaux): A Vibisci Bituriges régi városa a Garumna torkolatánál. A III. századtól Aquitania II. fővárosa.
96. **Buthrotum** (Butrint): Gazdag tengeri város Epirus Chaonia tartományában. A Corcyrába vezető utat felügyelte.
97. **Byzacena**: Africa propria középső része. Libyával, Africa propria északi részével, Zeugitanával és Numidiával határos.
98. **Byzantium** (**Byzation**, **Constantinopolis**, Istanbul, Konstantinápoly): Város a Bosporus mellett. Valószínűleg megarai és korinthuszi telepések alapították a VIII. században. Kr. u. 324-ben I. Constantinus kezdte átépíttetni, 330-tól a birodalom fővárosa.
99. **Cabillonum** (**Cabilonnum**, Chalon-sur-Saône): Az aeduusok városa Lugdunensis I.-ban az Arar mellett. Fontos kereskedőváros volt.
100. **Cadurcensis** (**Cadurci**, **Divona**, Cahors): Az aquitaniai kelta Cadurci nép fontos városa.
101. **Caesarea Maritima** (**Caesarea Augusta**, Qeisari): Nagy Herodes alapította Galilaea és Samaria határán, fontos kikötő, a római Palestina fővárosa volt. Ma romterület.
102. **Caesarea** (**Iol**, Cherchell): Carthagói telepések alapította kereskedelmi lerakat, ami Kr. e. 25-től Mauretania fővárosa volt. A hellenisztikus kultúra fontos központja.
103. **Caesena** (Cesena): Város Flaminiában.
104. **Caieta**: (Gaeta): Város Latiumban. A monda szerint Aeneas dajkájáról, Caietáról nevezték el.
105. **Calabria** (Messapia): Görög telepések legfontosabb városai ezen a területen találhatók Dél-Itáliában. Kr. e. 276-tól a rómaiaké. Apuliával együtt a második augustusi regio Itáliában.
106. **Calama** (Guelma): Város Numidiában a tengerparton. Valószínűleg azonos Sallustius **Suthuljával**.

107. **Calchedon (Chalcedon, Kadiköy):** Város Bithyniában a Bosporus partján Constantinopolisszal átellenben. A megaraiak gyarmata, jelentős kereskedőváros. **Justiniane**a néven Bithynia (Pontica prima) székhelye. = 128.
108. **Calenum (Carinola):** Település Campaniában Capua mellett.
109. **Cales (Caleni):** Az auruncusok városa volt. Municipium a Via Latina mellett Campaniában. Ma romterület.
110. **Campania (ager Campanus):** Az etruszok fontos gazdasági régiója Közép-Itáliában Latium, Samnium és Lucania között. Latiummal együtt az első augustusi regio Itáliában.
111. **Candavia:** Hegyvidék Illyriában a macedón határnál. A Via Egnatia ment rajta keresztül.
112. **Cantillia (Chantelle-la-Vielle):** Villa Aquitania I.-ban a késő antikvitásban.
113. **Canusium (Canosa di Puglia):** Apulia fontos városa. A rómaiak Kr. e. 318-ban foglalták el. Fontos kereskedelmi központ. A Kr. u. IV. században Apulia és Calabria fővárosa.
114. **Caphargamala:** Villa Jeruzsálemben.
115. **Cappadocia:** Kr. u. 17-től provincia Kis-Ázsiában Galatia, Pontus, Armenia, Cilicia és Lycaonia között. Történelmileg változó terület tartozott hozzá.
116. **Capraria (Isola di Capria):** Etruriához tartozó kis vulkanikus sziget Corsica mellett. A IV. századtól szerzetesek lakták.
117. **Capua (Vulturnum, Santa Maria Capua Vetere):** Campania ősi városa, ausoniaiak és etruszok lakták. Itália második legnagyobb városa volt.
118. **Caralis (Cagliari):** A föníciaiak alapította város, kikötő Sardinián. A rómaiak alatt a sziget fővárosa.
119. **Carnuntum (Bad Deutsch Altenburg és Petronell mellett):** Katonai centrum Pannonia superiorban. Ma romterület.
120. **Carporum vicus:** A dáciai carpok szállásterülete a Duna-deltánál Moesiában.
121. **Carthago (Kart-Hadasht, Carthage, Karthágó):** Tyrosi telepések alapították. A punok legfontosabb városa a tuniszi öbölben. Ma romterület.
122. **Cassiciacum (Caasago Brinza, Carciago):** Verecundus milánói grammaticus villája a város mellett.
123. **Cataquensis (Cethaensis):** Püspökség Numidiában.
124. **Celedensis (Chalkis, Barr Elias):** Település Syriában a sivatag szélén. = 129.
125. **Cenabum:** A Carnutes fővárosa Galliában a Liger mentén. Később Aurelianum = 67
126. **Cenomanni (Subdinum, Cévennes):** Hegység és terület Narbonensisben.
127. **Cenomanensis (Le Mans):** Római erősség Lugdunensis III-ban.
128. **Calchedón (Kadiköy):** =107
129. **Chalkis:** = 124.
130. **Cilicia (Kayseri):** Kr. e. 101-től praetori provincia Kis-Ázsiában.
131. **Cimelensis: (Cemelensis, Cemèle, Cimier):** Város Galliában a mai Bouches-du-Rhône tartományban.
132. **Cirta (Constantina, Constantine, Qacentina):** Carthagóiak alapították. Királyi székhely Numidiában, sziklavarában volt Massinissa palotája.
133. **Civitas Olarionensium (Uliarus, Oléron):** Sziget Aquitania II. partjainál.
134. **Colonia Agrippina (Colonia Agrippinensis, Oppidum Ubiorum, Köln):** Város a Rajna partján, a germán Ubii tribus székhelye.
135. **Concordia (Concordia Sagittaria):** Település Venetiában. Ma romterület.
136. **Confluentes (Koblenz):** Város, a Rajna és a Mosel összefolyásánál alapították Germaniában. Frank királyi székhely.
137. **Contionacum (Konz):** Település Germaniában. Itt építtette fel I. Valentinianus nyaralóját.
138. **Corcyra (Drepane, Kérkira, Corfu):** Sziget Epirus partjainál. Hasonnevű városát a korinthusziak alapították.
139. **Corduba (Colonia Patricia, Córdoba):** Város Hispaniában a Baetis jobb partján. Kr. e. 154-ben alapították itt a rómaiak az első coloniát. Mindkét Seneca és Lucanus szülővárosa.
140. **Corfinium (Corfinio, Scrofiano):** Város Samniumban az Aternus folyó partján. Ma San Pollino romterület Péntima mellett.
141. **Corinthus (Colonia Laus Iulia Corinthiensis, Kórinthos, Korinthosz):** Az ókori Görögország egyik leggazdagabb városa a Peloponnészi félszigeten.

142. *Corotica* (Coroticus): Személynév, vagy meghatározhatatlan helységnév.
143. *Corsica* (Corsis, Corcieux, Korzika): Sziget a Tyrrhen-tengerben. Etruszkok, föníciaiak, phocisiak és carthagóiak lakták. Kr. e. 238-tól Sardiniával együtt praetori provincia.
144. *Cos* (Kos, Kósz): A Szporádok szigetcsoport tagja az Égei-tengeren a ceramusi öböl bejáratával szemben. Aesculapius városa, híres volt orvosi iskolája.
145. *Cosinthus*: Állomás Thessalonice és Hadrianopolis között
146. *Cragus*: Hegy Lyciában.
147. *Creta* (Kríti, Kréta): Az Égei-tenger legnagyobb szigete. Kr. e. 66-tól praetori provincia, később Cyrenaica része, Diocletianus után Moesia diocesishez, majd Macedonia diocesishez tartozott.
148. *Crommyoacris*: Város Cipruson.
149. *Culusitanus civitas* (**Culusitanae, Culcitanensis**): Püspöki székhely Africa Proconsularisban.
150. *Cumanus* (**Comensis, Comum, Como**): Város Gallia Cisalpinában a Lacus Larius partján. Itt született mind a két Plinius.= 316.
151. *Cybistra*: Város a Taurus hegység lábánál. = 219.
152. *Cyprus* (Kípros, Ciprus): Sziget Kis-Ázsia partjainál. Venus szigete. Kr. e. 58-tól praetori provincia.
153. *Cyzicus* (Belkis, Kyzikos): Város Kis-Ázsiában a Propontis mellett, Kr. e. 756-ban alapították miletosi telepesek. Byzantion riválisa volt a kereskedelemben.
154. *Dacia ripensis*: Provincia a mai Bulgária területén. Aurelianus 272-ben ide telepíti át a Duna jobb-partjára Dacia római lakosságát.
155. *Dacia*: Provincia a mai Románia területén Kr. e. 107-től.
156. *Dadastana* (Çavulşar): Város Bithynia és Galatia határán.
157. *Dalmatia*: Kr. e. 167-től Illyricum része. Kr. e. 11-ig senatusi, majd consularis provincia. A III. században Diocletianus két részre osztotta.
158. *Damascus* (Dimashq, Damaszkusz): Fontos kereskedő város Syriában.
159. *Daphnae* (Tahpanhes): Város Egyiptom É-keleti részén a Mazala tó mellett. Psammetik fáraó alatt katonai garnizon, az V. század elején Naucratis kikötője volt.
160. *Dardania* (Çanakale): Kis tartomány Troas felett Kis-Ázsiában.
161. *Dertona* (Tortona): Város Észak-Itáliában. Kr. e. 100-ban római gyarmat **Iulia Dertona** néven.
162. *Dibon* (Dhiban): Város Palestinában a Holt-tengernél, már a moabiták is lakták.
163. *Dinumma*: Meghatározhatatlan hely
164. *Doliche* (Tell Dülük): Kisváros a Germaniciából Zeugmába vezető úton. Ma romterület.
165. *Doranonia*: Meghatározhatatlan hely
166. *Dorobensis* (**Dubris, Dover**): Kikötőváros Britanniában.
167. *Durostorum* (**Dorostorum, Silistra**): Moesia központi városa a Duna mentén.
168. *Dyrrhachium* (**Epidamnus, Durazzo**): Corcyrai és korinthuszi görögök alapították, Epirus nova fővárosa a római korban. Itt kezdődött a Byzantionba vezető Via Egnatia.
169. *Eborolacum* (Ébreuil-sur-Allier): Villa Aquitania I.-ban a késő antikvitásban.
170. *Eclanum* (Aeclanum, Mirabella Eclano): A hirpinusok vásárvárosa volt a Via Appia mentén. Sulla Kr. e. 89-ben kirabolta. A II. században colonia, majd püspöki székhely.
171. *Edessa* (Urfa): Város Osroene tartományban. Kr. u. 217-től római kézen volt.
172. *Emerita Augusta* (Mérida): Lusitania fővárosa.
173. *Emona* (**Aemona, Ljubljana**): Augustus alapította város Dalmatiában.
174. *Ephesus* (Selçuk): Egyike a 12 ion városnak Kis-Ázsiában. Artemis-templomát a világ hét csodájának egyikeként tartották számon. A császárkorban Asia legjelentősebb városa. Ma romterület.
175. *Epirus nova*: Provincia a mai Albánia területén
176. *Epirus* (**Epeiros, Ípiros**): Római provincia Észak-Nyugat-Görögországban.
177. *Eporedia* (Ivrea): Város Gallia Cisalpinában a salassusok földjén.
178. *Equus Tuticus* (**Aequum Tuticum, Caste Franco**): A hirpinusok kisvárosa Dél-Samniumban.
179. *Eudoxiopolis* (**Selymbria, Silivri am Marmara**): Jelentős város Thráciában a Propontis mellett.
180. *Eugubino* (**Iguvium, Gubbio**): Város Umbriában
181. *Euphratesia*: Provincia, korábban Commagene.

182. **Faesulae** (Fiesole): Város Etruriában, szép villáiról híres, itt volt Kr. e. 63-ban Catilina katonai főhadiszállása.
183. **Ficulea** (Genzano di Roma): Település Latiumban.
184. **Florentia** (Fiorentina, Firenze): Római katonai központ az Arno mentén Etruriában.
185. **Formiae** (Formia): Volscus város Latiumban a gaetai öbölnél. Híres volt a falernusi bora.
186. **Formianum** (Castelfirmiano): Cicero birtoka Formiae mellett.
187. **Forum Appii** (Treponti, San Donato): Város Latiumban a Via Appia mellett.
188. **Forum Flaminii** (Pontecentesimo, San Giovanni Profiamma, Foligno): Kr. e. 295-től római település.
189. **Forum Iulii (Forum Julii Octavanorum, Fréjus)**: Caesar alapította város Galliában.
190. **Forum Iulii (Forum Iulii Italiae, Cividale del Friuli)**: Város Udine mellett Venetiában.
191. **Forum Voconii** (Canet): Villa Narbonensis II.-ban a késő-antikvitásban.
192. **Frygia Pacatiana**: A Cilicia I.-ból és II.-ból, Galatia I.-ból és Cappadociából álló provincia-csoport elnevezése.
193. **Fundi** (Fondi): Volscus város Latiumban a Via Appia mellett. Híres bora a vinum Caecubanum.
194. **Gabala** (Djéblé): Település Syria I.-ban. 325-től püspöki székhely.
195. **Gabalum Civitas (Anderitum Gabalorum, Gévaudan)**: Város Aquitaniában az arvernusok földjétől délre.
196. **Galatia**: Kr. e. 25-től praetori provincia Kis-Ázsia Ancyra környéki füves pusztáin.
197. **Gallia Cisalpina** vagy **Citerior**: A Pó-síkság nyugati része, Észak-Itália provinciája. A Pó két részre osztja: ~ Cispadanára és ~ Transpadanára.
198. **Gallia Narbonensis** vagy **Provincia Romana** (Provence): Római provincia Kr. e. 121-től. Területét Diocletianus ketté osztotta Narbonensisre és Vienensisre, később Narbonensist ismét ketté ~I-ra és ~II-ra.
199. **Gallia Transalpina** vagy **Ulterior**: Az Alpokon túli Gallia provincia-csoportja a mai Franciaország, Belgium és Svájc területén.
200. **Gallia Vienensis**: Provincia a Rhône bal partjánál. A régi Narbonensis része, a diocletianusi reformok után jött létre.
201. **Gallia** (Gaul): Római provincia-csoport a mai Franciaország területén. Augustus alatt négy része volt (~ Narbonensis és ~ Comata: Aquitania; ~ Lugdunensis, Belgica), I. Constantinus alatt 14, később 17 tartományra oszlott.
202. **Garumna (Garumma, Garunna, Garunda, Garonne)**: Folyó Gallia Narbonensisben, a Pireneusokban ered és Bordeauxnál ömlik a tengerbe.
203. **Genava (Geneva, Genève, Genf)**: Kelta város Vienensisben a Rhône déli partján, ahol a Lemanus tóból kilép. Az allobroxok határerődje volt a helvetiusokkal szemben. 440-től a burgundoké.
204. **Genua** (Genua, Genova): A ligurok és föníciaiak fontos kikötője Észak-Itáliában.
205. **Gephyra** (Topsin): Város Szíriában
206. **Germania inferior**: Belgica felosztásával létrejött consularis provincia az Alsó-Rajna vidéken. Központja Colonia Agrippinensis. Az elnevezést Kr. u. 82-90 között használták, később Germania II. lett a neve.
207. **Germania**: Római provincia-csoport a mai Németország, Franciaország, Belgium területén. (Domitianus óta ~superior és ~inferior)
208. **Germaniciana**: Germán veteránok városa Byzacaenaeben. **Germaniciana Nova** néven egyházközségi székhely.
209. **Gerunda** (Gerona, Girona): Város Hispania Tarraconensisben.
210. **Gracianopolis** (Cularo, Grenoble): Város Gallia Narbonensisben.
211. **Gurdone** (Saint-Roman-sous-Gourdon): Város Aquitania I.-ban.
212. **Hadrianopolis** (Uskudama, Edirne): Város Thrákiában a Hebrus folyó partján. Híres volt fegyvergyáráról.
213. **Hadrumentum (Justiniana, Soûssa)**: Föníciaiak alapította város volt Lybiában. Traianus óta római gyarmat. A IV. századtól Byzacena fővárosa.
214. **Haliacmon** (Aliacmon): Folyó Hellasban.

215. *Hebdomon* (Bakýrköy): Palota Constantinopolis alsóvárosának hetedik régiójában.
216. *Heliopolis* (Masr El Gedida): Szent város, ma romterület Alsó-Egyiptomban.
217. *Hellas*: Az antik Görögország neve.
218. *Helvillum* (Sigillo): Település Umbriában.
219. *Heraclea* (*Cybistra*, Ereğli): Város Bithyniában. Megarai telepések alapították, maga is sok várost alapított.
220. *Herculaneum* (Resina): Város Campaniában a Vesuv nyugati lábánál. Kr. e.79-ben elpusztította a Vesuv.
221. *Hibernia* (*Ierene*, Ireland, Írország): A brit szigetek tagja.
222. *Hierapolis* (*Hieropolis Bambyké, Ninus, Membidj*): Felső-Syria városa az Euphratestől nyugatra. Syria Euphratesia fővárosa.
223. *Hierosolyma* (*Colonia Aelia Capitolina*, Yerushalayim, Jerusalem, Jeruzsálem): Először az Amarna-levelek említették Kr. e. 1370-ben. A Bibliában Sion hegyként említik. Zsidók, keresztények és muzulmánok szent városa. 135-ben Hadrianus építtette újjá.
224. *Hippo Regius* (*Hippone*, Annaba): Carthagói város Numidiában, Massinissa alatt főváros, később római colonia. Augustinus székvárosa.
225. *Hispalis* (Sevilla): Város Baeticában. A turdetanusok törvénykezési helye, kereskedőváros volt. Caesar óta római gyarmat *Colonia Iulia Romula* vagy *Romulensis* néven.
226. *Hispania citerior* vagy *Tarraconensis*: Kr. e. 197-ben megszervezett consularis provincia az Ibér-félszigeten. Részei: Tarraconensis, Carthaginensis, Galaecia, Insulae Baleares.
227. *Hispania Lusitania*: Kr. e. 13-ban megszervezett praetori provincia az Ibér-félsziget nyugati vidékén, Hispania ulteriorban.
228. *Hispania* (España, República Portuguesa): Római provincia-csoport a mai Spanyolország és Portugália területén. Részei: ~ Tarraconensis, ~ Lusitania, ~ ulterior vagy Baetica.
229. *Iconium* (Konya): Lycaonia fővárosa.
230. *Iculisma* (*Ecolisna, Civitas Ecolisnensium*, Angoulême): A gall Santones és Pictones városa Aquitaniában.
231. *Illyricum*: Kr. u. 9-től Illyricum superius (később Dalmatia) és Illyricum inferius (az I. század közepétől Pannonia) összefoglaló neve. Kb. 103-tól Pannonia superior és inferior.
232. *Imola* (*Forum Cornelia*, Imola): Város Aemiliában.
233. *Intimilus* (*Albium Intermelium*, Ventimiglia): Város Gallia Narbonensisben. Ma romterület.
234. *Isauria*: Pisidiával és Ciliciával határos provincia Kis-Ázsiában. Fővárosa: *Isaura*.
235. *Italia*: A Földközi-tengerbe nyúló félsziget, ma Olaszország.
236. *Kyrrhus* (*Cyrrhus*, Kilis): Város Ciliciában. Seleucos Nikatör alapította, Kr. e. 64-ben Pompeius hódította meg. Az Antiochiát az Euphratessel összekötő kereskedelmi úton fekszik.
237. *Lampsacus* (Lâpseki): Ősi város a Hellespontos mellett Mysiában.
238. *Lanuvium* (Lanuvio): Város Latiumban. Az Antoninus-dinasztia innen származott.
239. *Laodicea* (*Ramitha, Laodicea ad Mare, Al Ladhiqiyah*): I. Seleucos alapította kikötőváros Syriában. Septimius Severus alatt provincia-székhely.
240. *Lapso* (Lasson): Város Aquitaniában.
241. *Larissa* (Shayzar): Város az Orontes mentén Syriában.
242. *Laterinum* (Laterina): Település Etruriában.
243. *Latium* (Lazio): Tartomány Közép-Itáliában. Campaniával együtt az első augustusi regio Itáliában.
244. *Laudensis* (*Laus Pompeia, Lodi*): Kr. e. 89-től latin colonia Észak-Itáliában.
245. *Lauriacum* (*Anassianum, Anassum, Anisia, Ensium civitas*, Lorch): Kelta település, később római katonai tábor.
246. *Lerinense* (*Lerina, Lerinum*, Iles de Lérins, Ile Saint-Honorat): Sziget és kolostor Gallia Vienensis partjainál.
247. *Leucas* (Levkás): Mesterséges sziget Epirus Vetus partjainál. Kr. e. 640-ben korinthusiak gyarmatosították.
248. *Libya*: Provincia Észak-Afrikában Egyiptomtól nyugatra.

249. *Liguria*: A ligurok törzsterülete, a Rhône-től az Arnóig terjedő terület. A kilencedik augustusi regio Itáliában.
250. *Lilybaeum* (*Lilybaion*, Marsala): Kikötőváros Szicíliaiban, a carthagóiak alapították.
251. *Lingona* (*Andematunnum*, Langrés): A Lingones gall tribus városa Gallia Lugdunensis és Belgica határán.
252. *Livia* (Carcaso, Carcassone): Erőd a Pireneusokban.
253. *Luca* (Lucca): Ligurok, majd etruszok városa a Via Clodia mentén, Kr. e. 178-tól római colonia.
254. *Lucania* (Basilicata): Tartomány a tarantói öböl környékén Apulia, Samnium és Campania között Alsó-Itáliában. Bruttiummal együtt a harmadik augustusi regio Itáliában.
255. *Luceria* (Lucera): Település Apuliában. Kr. e. 316-tól római gyarmat.
256. *Lucullanum* (Culan): Erőd (castrum) Neapolis mellett.
257. *Lugdunensis prima*: Gallia Comata területén Kr. u. 17-től létrehozott Gallia Lugdunensis területén a diocletianusi reformok idején létrehozott provincia, Galliae diocoesis része.
258. *Lugdunensis secunda*: Gallia Comata területén Kr. u. 17-től létrehozott Gallia Lugdunensis területén a diocletianusi reformok idején létrehozott provincia, Galliae diocoesis része.
259. *Lugdunum* (Lyon): Város a Saône és a Rhône összefolyásánál. Császári székhely, Lugdunensis fővárosa.
260. *Lupiae* (Lecce): Calabriai város Brundisium és Hadruntum között.
261. *Lutetia Parisiorum* (*Lucotitia*, Paris, Párizs): A Parisi tribus lakhelye, halászfalu a Szajna egyik kis szigetén. A római korban megerősített hely Lugdunensis secundában.
262. *Lycia*: Pamphyliával együtt Kr. u. 43-tól római provincia, a Taurus hegységtől délre.
263. *Lydda* (*Dispolis*, Lod): Település Palestinában a Jaffából Jeruzsálembe vezető úton.
264. *Lydia*: Ősi királyság Kis-Ázsia nyugati partvidékének a közepén.
265. *Macedonia*: Királyság, majd római provincia Hellas és Thracia között.
266. *Madaura* (*Madauros*, Henchir M'Daourouch): Apuleus szülőhelye Africában.
267. *Majoricensis* (Mallorca): A Baleari szigetek nagyobbik tagja.
268. *Mantala* (Montmélon): Város Galliában. Esetleg azonos: (*Mantala*, *Mantelus villa*, Grésy-sur-Isère)
269. *Marcianopolis* (Devna): Traianus alapította Marcia nevű húga tiszteletére Alsó-Moesiában a Constantinopolisból az Al-Dunához vezető úton. Moesia inferior fővárosa.
270. *Massilia* (Marseille): Görög telepesek kereskedő-városa a Rhône torkolatánál, Caesar 49-ben elfoglalta.
271. *Mattiacum* (Marburg): Város a Rajna mellett.
272. *Mauretania Caesariensis*: Mauretania keleti tartománya. Fővárosa: Caesarea. Kr. u. 40-től procuratori provincia. Részei a IV. századtól: ~Caesariensis, ~Sitifensis, Proconsularis
273. *Mauretania Sitifensis*: Mauretania Caesariensis provinciája a IV. századtól.
274. *Maxula* (Maxula): Colonia Africa provincia nyugati részén az Ampsagas folyó torkolatától nem messze.
275. *Mediolanum Santonum* (Saintes): A Santones gall tribus székhelye. Aquitania első augustusi fővárosa.
276. *Mediolanum* (Milano, Milánó): Az insuberek fővárosa volt a Pó mentén. Kr. e. 222-től római colonia, *Aelia Augusta* néven a IV. században császári székhely. Egyike a leggazdagabb római városoknak Gallia Cisalpinában.
277. *Memblibanum* (*Memblibam*): Közelebbről meghatározhatatlan egyház Augustinusnál.
278. *Mesopotamia*: Provincia Kr. u. 165-364 között Mezopotámia északi részén. Részei: Oshroene, Gazanatis, Mygdonia. Fővárosa: Nisibis.
279. *Messa* (Mèze): Település Narbonensisben.
280. *Miletus* (Miletos, Milétosz): Egyike a 12 ion városnak, Kis-Ázsia egyik legnagyobb városa.
281. *Milevis* (Mileu, Mila): Jó gabonatermő hely Africában.
282. *Minturnae* (Minturno): Az auruncusok városa a Via Appia mentén Latiumban a Liris torkolatához közel. Ma romterület.
283. *Mnizus* (Ayas İçmeceleri): Város Kis-Ázsiában Ancyra és Dadastana között.

284. **Mogontiacum** (**Magontiacum**, **Moguntia**, Mainz): A kelta Vangiones városa a Rajna bal partján. Mellette volt Drusus hadállása a germánokkal szemben, hatalmas híd vezetett át a folyón.
285. **Mopsuestia** (Yakapinar): Város Cilicia Campestrisben a Pyramos folyó átkelőhelyénél.
286. **Mursa** (**Murtia**, Osijek, Eszék): Római colonia Pannonia inferiorban.
287. **Mursella** (Baranjsko-Petrovo): Római colonia Pannonia inferiorban Mursa mellett.
288. **Mutina** (Modena): A Via Aemilia fontos városa Gallia Cispadanában.
289. **Mysia**: Provincia Kis-Ázsia északnyugati részén. Kr. e. 133-ban foglalták el a rómaiak, 129-től Asia provincia része.
290. **Mytilene** (Lesbos, Mitylene, Mytilini): Lesbos legnagyobb városa a keleti parton.
291. **Nacolia**: Város Phrygiában.
292. **Naissus** (**Naessus**, Niš): Valószínűleg kelta település, Majd római katonai központ, I. Constantinus császár szülőhelye Illyricumban.
293. **Namnetica** (**Condivincum**, **Condevicum**, Nantes): A Namnetes törzs lakhelye. Város Lugdunensis III-ban.
294. **Narbo Martius** (**Colonia Julia Paterna Claudius Narbo Martius Decumanorum**, Narbonne): Híres kereskedő város. Kr. e. 118-ban lett római gyarmat. Melléknevét Q. Martiusról kapta. Később provincia-székhely.
295. **Narona** (**Colonia Iulia Narona**, Vid, Metkovic): A Mediterraneum és a Balkán kereskedelmének fontos városa a Neretva folyó mellett. Ma romterület.
296. **Nassonacum** (Nassogne): Város az Ardennekből.
297. **Nassetis**: Állomáshely Chalcedon és Nicomedia között
298. **Neapolis** (**Parthenope**, Napoli, Nápoly): Cumaei görög colonusok alapították. Campania legfontosabb városa.
299. **Nemausus** (**Colonia Julia Augusta Nemausus Volcarum Aremecorum**, **Civitas Nemausensium**, Nîmes): Görögök alapította város, az arecomicusok székhelye. Város Narbonensisben az Italiából Hispaniába vezető országút mentén.
300. **Nemetacum** (**Nemetocenna**, Arras): Város Lugdunensis II-ban.
301. **Nevidonum** (**Neodunum**, **Nevidunum**, **Nividunum**, **Novi-**, **Niviod-**, **Noiodunum**, **Neomagus**, **Equestris col.**, **Equestrium civ.**, Nyon): Város a mai Svájc területén
302. **Nice** (**Nicaea**, Nizza): Phokiszi telepések alapította város Alpes Cottiae-ban.
303. **Nicaea** (Izmit): Város Bithyniában az Ascaniai tó keleti partján.
304. **Nicer** (Neckar): A Rajna mellékfolyója.
305. **Nicomedeia** (Izmit): Megaraiak alapították. Bithynia fővárosa, Diocletianus és I. Constantinus alatt császári székhely.
306. **Nicopolis** (Nikopol): Traianus alapította város Moesia inferiorban.
307. **Nisibis** (Nusaybin): Mesopotamia Mygdonia nevű tartományának fővárosa. Kr. u. 195-363-ig Mesopotamia provincia fővárosa.
308. **Nitiobrogium** (**Aginnum**, **Agensinatum Civitas**, Agen): A kelta Notiobrigi törzs szálláshelye Aquitania II-ban.
309. **Nola** (Nola): Város Campaniában. Kikötője: Pompeii. Augustus itt halt meg.
310. **Nomentum** (Mentana): Város Latiumban Rómától Észak-Keletre. Híres volt boráról.
311. **Novatianum** (**Aemonia nova**, **Aremonia nova**, **Cittanova**, Novi Grad, Novigrad): Település Illyriában.
312. **Novempopulana**: A III. századtól Aquitania III. fővárosa.
313. **Novaesium** (**Novesium**, Neuss): Település Gallia Belgicában.
314. **Noviodunum** (**Augusta Suessionum**, Soissons): Suessiones gall törzs lakóhelye Belgicában.
315. **Noviomagus** (Noyon): Város Aquitania II-ban. Állomás a Reims–Amiens közötti országúton. [Azonos nevű villa (vicus) is van a közelben, ma: Brion, Cm. de St-Germaine-d'Estreuil]
316. **Novocomum** (**Novum Comum**, Como): Város Gallia Cisalpinában
317. **Numidia**: Provincia Kr. e. 46-tól Észak-Afrikában. Részei a IV. században: Numidia Cirtensis, Numidia Militianae.
318. **Octodurum** (Martigny): A veragrusok városa a helvetiusok földjén.

319. *Oescus* (Gigen): Település Moesia II-ban. Ma romterület az Iskur folyó partján.
320. *Olisipo* (**Felicitas Julia**, Lisboa, Lisszabon): Föníciai kereskedőváros Lusitaniában. Municipium, híres volt gyors lovairól.
321. *Optatianus*: Személynév, vagy helységnév (**Optatiana**, Magyar Gorbo): Katonai telep Daciában?
322. *Orcistus* (**Sida**, Eskialikelya): Város Galatia II-ban.
323. *Oshroene*: Tartomány Mesopotamiában, északról, keletről és délről az Euphrates határolja. Fővárosa: Edessa.
324. *Ostia* (Ostia Antica): Róma kikötője a Tiberis torkolatánál. Ma romterület.
325. *Pagus Vialoscensis*: Clermont melletti birtok az V. században.
326. *Palestina* (**Palaestina**): **Iudea** néven Kr. u. 44-től római provincia, Hadrianus óta Syria Palestina, Diocletianus után három részre osztották.
327. *Pamphylia* (Antalya Ili): Provincia Kis-Ázsiában.
328. *Pannonia secunda*: Pannonia diocesis része Pannonia inferiorban az V. században.
329. *Pannonia*: Provincia az Adria-tengertől északra és a Kárpátoktól keletre. (Ld. Illyricum)
330. *Pantichium* (Pendik): Város Kis-Ázsiában.
331. *Paphlagonia*: Bithynia keleti részén a Fekete-tenger partján lévő tartomány.
332. *Parma* (**Colonia Julia Augusta Parmensis**, Parma): Etruszk település Aemiliában.
333. *Parthia*: Királyság a Római Birodalom keleti határán, Róma egyik legnagyobb ellenfele.
334. *Patavium* (Padova): Livius szülővárosa. Róma mellett a leggazdagabb város volt.
335. *Patrae* (**Colonia Augusta Aroë Patrensis**, Pátrai): Görögország egyik legnagyobb kikötője Achaëában a Korinthusi-öböl bejárata előtt. Spárta támaszpontja.
336. *Perga*: Hegy Ciliciában.
337. *Pergamon* (**Pergamum**, Bergama): Város Mysiában. Kis-Ázsia fontos kulturális központja. Kr. e. 133-tól római provincia.
338. *Persia* (**Persis**, Perzsia): 247-től az Arsakida Parthia része.
339. *Pessinus* (Bellihisar): Galatai város Sivrihisar mellett Ankarától 85 mérföldre. A Cybele-kultusz központja.
340. *Petra* (Al Batra`): Fontos kereskedőváros Arabiában. Arabia Petrea fővárosa.
341. *Philippi* (**Philippoi**): Athéniek alapította város Macedoniában. Kr. e. 42-ben itt győzték le Brutust és Cassiust, Kr. u. 53-ban Szt. Pál itt alapította az első keresztény közösségek egyikét.
342. *Philippopolis* (**Eumolpias**, **Pulpudeva**, **Trimontium**, Plovdiv): Város Thrákiában egy háromcsúcsú hegyen. II. Philippos építtette. a római időkben Thrácia fővárosa.
343. *Philomelium* (Akşehir): Város Phrygia dél-nyugati részén a lycaoniai határnál a Synnadából Iconiumba vezető úton.
344. *Phoenicia* (Fönícia): Kereskedővárosairól híres tengerparti terület. Syria provincia része.
345. *Phrygia Pacatiana* = 192
346. *Phrygia*: Kis-Ázsia középső részén található tartomány. Kr. e. 116-tól Asia provincia része.
347. *Picenum*: Tartomány Közép-Itáliában. Kr. e. 268-ban került a rómaiakhoz. Augustus Picenumból és a tőle délre fekvő területekből alakította ki Italia ötödik régióját.
348. *Pictaviensis* (**Limonum**, Poitiers): Város Aquitania I-ban.
349. *Pindenissus*: Város Ciliciában az Amanus hegyen. Cicero foglalta el proconsulsága alatt.
350. *Piraeus* (Peiraeos): Athén kikötője.
351. *Pisanum* (**Piasae**, Pisa): Római flottabázis a Ligur-tengertől nem messze az Arno folyónál Etruriában.
352. *Placentia* (Piacenza): Kr. e. 218-ban alapított római város Gallia Cisalpinában a Pó jobb partján. Jelentőségét az adta, hogy a Mediolanumból Parmába vezető út mentén feküdt.
353. *Poetovio* (Ptuj): Város Noricumban Pettau mellett a Duna mentén.
354. *Pollentia* (Pollensa): Municipium Liguriában.
355. *Pompeianus* (Pompei): Birtok Pompei mellett.
356. *Pomptinum* (Agro Pomptino): Tengerparti terület Latiumban.
357. *Pontus*: Cappadocia provincia része.
358. *Primuliacenses*: Birtok Naurouze mellett, Toulouse környékén.

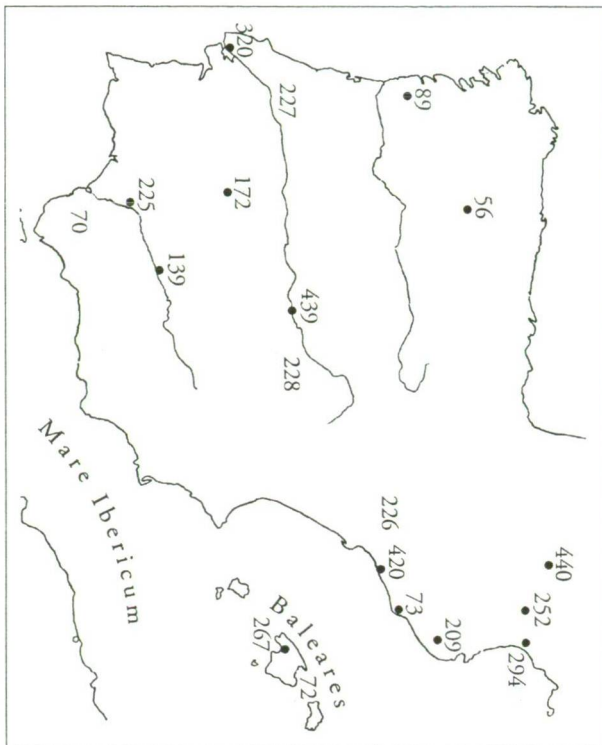
359. **Prusianum**: Tonantius Ferreolus Wardo folyónál lévő, Nîmes melletti villája a késő antikvitásban.
360. **Puteoli** (**Dikaerchia**, **Puzzuoli**): Város Campaniában a tenger partján. Kr. e. 194-től gyarmat. Kedvelt nyaralóhely.
361. **Pyramus** (Ceyhan Bogazi): Folyó Ciliciában.
362. **Raetia**: Kelták lakta terület a Dunától délre, Noricumtól keletre.
363. **Ravenna** (Ravenna): Római flottabázis Aemiliában az Adriai-tengernél. Mocsaras helyen épült, nevezetes volt vívóiskolájáról. Nagy Theodorich birodalmi fővárossá tette.
364. **Regium** (**Regium Lepidi**, **Reggio nell'Emilia**): Rómaiak alapította város Aemiliában a Pótól délre.
365. **Reiensis** (**Reii**, **Alebaeca Reiorum Apollinarium**, **Riez**): Fontos gallo-római központ Vienensisben.
366. **Remi** (**Durocortorum**, **Reims**): A római Gallia egyik fontos városa Lugdunensisben.
367. **Rhegium** (Reggio di Calabria): Görög telepések alapította város Bruttiumban. Kr. e. 279-ben foglalták el a rómaiak.
368. **Rhodus** (**Ophiusa**, **Stadia**, **Asteria**, **Rhodosz**): A Dodekanesis-szigetek legnagyobbja az Égei-tengeren Cariával szemben.
369. **Rhossus** (Arsuz): Város Kis-Ázsiában.
370. **Robur** (Basel mellett): Valentinianus építtette erőd Germania superiorban.
371. **Roma** (Róma): A hagyomány szerint Romulus alapította Kr. e. 753-ban. A Római Birodalom fővárosa Itáliában.
372. **Rotomagum** (**Ratomagus**, **Rouen**): A Rotomagi tribus székhelye Lugdunensis II.-ban a Sequana partján.
373. **Saint-Cirgues**: Kolostor Lerinumban.
374. **Salamina** (Salamis): Ciprus legjelentősebb városa. a Pediaeus folyó torkolatánál. Egy földrengés után I. Constantinus **Constantia** néven újjáépítteti és hadikikötőt építtet a városban.
375. **Salernum** (Salerno): Görög város Campaniában. Kr. e. 194-ben lett római gyarmat.
376. **Salona** (**Colonia Martia Iulia Salonae**, **Solin**, **Salona**): Dalmatia legnagyobb városa. Közélemben született Diocletianus császár.
377. **Samarobriva**: Az Ambiani törzs területe = 20. Vannak kutatók, akik St. Quentin vagy St. Bray sur Somme helyével azonosítják.
378. **Samnium**: Tartomány Közép-Itáliában a Sagrus és a Liris folyóktól DNy-ra. A samnisok törzsterületének egy része. A negyedik augustusi regio Itáliában.
379. **Samos** (**Samus**, **Számosz**): A második legnagyobb sziget az Ion-tengeren, nem messze Miletostól.
380. **Santonica**: Város Gallia Belgicában Saintes mellett.
381. **Sardica**, (**Serdica**, **Ulpia**, **Sofija**): Település, ami először Thráciához, majd Kr. u. III. századtól Dacia inferiorhoz tartozott, majd Moesia fővárosa lett. Közélemben született Maximianus császár.
382. **Sardinia** (Sardegna, Szardínia): Sziget Itália mellett. Kr. e. 238-tól praetori provincia.
383. **Savaria** (**Sabaria**, **Sarabia**, **Szombathely**): Város Pannonia superiorban a borostyánúton.
384. **Scodrensium** (**Scodra**, **Štit**, **Üsküdar**): Illyria városa a Barbana bal partján, a Labeatis Lacus DK-i szélén. Megerősített hely.
385. **Scupi** (Skopje): Illyr törzsi központ Macedoniában.
386. **Segodunum Rutenorum** (**Ruthena**, **Rodez**): Település Aquitaniában. A Ruteni törzs szállásterülete.
387. **Seleucia** (Samandağ): Város Pisidia É-i határán Phrygiához közel.
388. **Seniensis** (**Signia**, **Senia**, **Zengg**, **Senj**): Település a dalmát tengerparton.
389. **Sena Gallica** (**Senogallia**, **Senigallia**): A senonok alapították a Sena folyó torkolatánál Umbriában. Kr. e. 283-tól római gyarmat.
390. **Senones** (**Agedincum**, **Civitas Senonum**, **Sens**): Város Lugdunensis I.-ban. A senones törzs szállásterülete.
391. **Siccensis** (**Sicca Veneria**, **El Kef**): Város Numidiában. Eredetileg föníciai telep, majd római colonia.
392. **Sicilia** (**Trinacria**, **Szicília**): A Földközi-tenger legnagyobb szigete. Kr. e. 227-től praetori provincia.
393. **Sida** = 322.
394. **Singidunum** (Beograd, Belgrád): Légiótábor, municipium, majd colonia Moesia superiorban a Száva torkolatánál.

395. *Sinuessa* (Castel Rocca di Mondragone mellett): Római település Latiumban a Via Appia mellett. Közelében voltak az Aquae Sinuessanae gyógyforrások. Falernusi és massicusi borral kereskedett. Ma romterület.
396. *Sirmium* (Sremska Mitrovica): Pannonia inferior helytartójának székhelye, Illyricum fővárosa. A IV. századtól püspöki székhely.
397. *Sistero* (Sisteron): Település Pannonia secundában.
398. *Sitifensis* (*Colonia Nerviana Augusta Martialis Veteranorum Sitifensium*, *Sitifis*, Sétif, Stif): Kr. u. 97-ben Nerva alapította veterán colonia, 297-től Mauretania Sitifensis fővárosa.
399. *Smyrna* (Izmir): Az aeolok városa Ioniában. Kelet egyik legfontosabb kereskedővárosa. Homérosz szülővárosának tartották.
400. *Sophanene* (Sophene): Armenia maior DNy-i területe.
401. *Sorana* (Sora): Latin colonia Latiumban. A volskusok alapították.
402. *Spadenses* (*Aqua Luvienses Tungrorum*, Spa): Gyógyvizeiről híres hely Belgicában.
403. *Spoletium* (Spoleto): Etruszkok alapította város Umbriában. Kr. e. 242-től municipium.
404. *Stobi* (Negotino mellett): Város Macedoniában.
405. *Stridon* (Strigovo): Település a Mura és a Dráva között Pannoniában. Hieronymus szülőhelye.
406. *Suburbanum* (**Roma**, Róma): Róma külvárosa.
407. *Suffes Colonia* (Sbiba): Település Africa proconsularisban.
408. *Suppensis*: Meghatározhatatlan hely Augustinusnál.
409. *Surium* (Sori): Település Alpes Cottiae-ban Nervi után.
410. *Synnada* (Şuhut): Város Phrygiában. Híres volt vörösen erezett fehér márványáról. Ma romterület.
411. *Syracusae* (Siracusa): Korinthoszi telepések városa Szicílián. Az antik világ legnagyobb és legszebb városának tartották.
412. *Syria*: Kr. e. 64-től római provinciák. 193-94-től Syria Coele consuli és Syria Phoenice praetori provinciákból állt. Az V. században felosztották Syria-, Syria salutaris-, Syria Euphratensis-, Phoenice-, Phoenice Libanesiára.
413. *Tabernae* (Rheinzabern): Város Germaniában.
414. *Tabudium* (Gheriat): Város Africában.
415. *Tacapae* (Qâbes, Gabes): Város Africában.
416. *Thapsus*: A punok városa volt a későbbi Africa proconsularisban, ma romterület.
417. *Tarentium* (Taranto): = 418
418. *Tarentum* (**Taras**, **Tarentium**, Taranto): Város Calabria és Apulia határán. Kr. e. 272-ben foglalták el görög telepeseitől a rómaiak.
419. *Tarichiea* (**Tarikheai**, Buerat): Város Palestinában, amely halsózó-helyéről volt híres, vagy *Tarichiea Macomada*, észak-afrikai település.
420. *Tarraco* (**Cissis**, **Colonia Julia Victrix Triumphalis**, Tarragona): Massiliaiak alapították, a Scipio testvérek alatt a rómaiak megerősítették és hadművelleti központtá tették. Később provinciaszékhely.
421. *Tarsus* (**Taurinensis**, Tarsus): Kereskedőváros Ciliciában. Pál apostol szülőhelye.
422. *Taurus* (Toros Dağlari): Hegység, amely Lyciától Ciliciáig terjed. Armenia és Mesopotamia közti határ.
423. *Terracina* (Amaseno mellett): Volscus város a Via Appia mentén a tengernél.
424. *Thaeonum* (Henchir Thina): Város Numidia és Africa határán. Ma romterület.
425. *Thagaste* (Souq Ahras): Város Africában. Szt. Ágoston szülővárosa.
426. *Thamgadensis* (Timgad): Traianus alapította város Africában. Ma romterület.
427. *Thebae* (**Dispolis magna**, Luxor, Théba). Felső-Egyiptom fővárosa.
428. *Thessalia* (Thessalía): Az Égei-tenger és Epirus közötti terület Görögországban.
429. *Thessalonica* (**Therma**, Thessaloníki): Cassander alapította és a feleségéről nevezte el a várost. Macedonia fővárosa a római korban.
430. *Theveste* (**Thevestis**, Tebessa): A karthagóiai város Numidiában.
431. *Thiava* (Arnubas és Souk-Ahras között): Település Numidiában.
432. *Thibilis* (el-Announa): Cirtához tartozó falu volt Numidiában. 305-től municipium.
433. *Thracia* (Thrákia): A Balkán-félsziget történelmi területe a Dunáig.

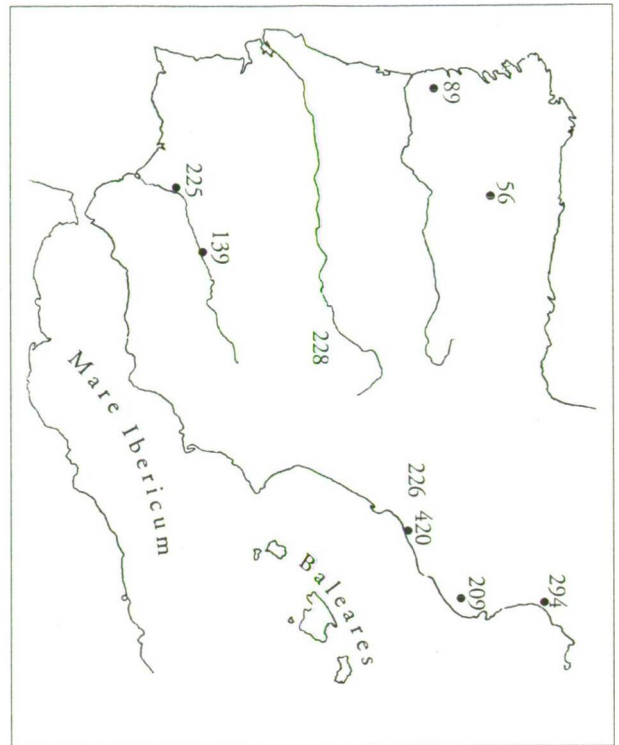
434. **Thurium** (**Sybaris**, **Thurii Copia**): Város Bruttiumban. Ma romterület.
435. **Thyatira** (Akhisar): Város Lydiában a fő kereskedelmi út mellett. Híres volt bíborszövetéről és műveltségéről.
436. **Tiberiacum** (Bergheim): Város Germania primában.
437. **Tibur** (Tivoli): Város Latiumban. Számos villa található itt, Hadrianus is építtetett egyet itt, Horatiusnak is itt volt a kedvenc tartózkodási helye.
438. **Ticinum** (**Ticinensis**, Pavia): Municipium Gallia Cisalpinában a Ticinus tó bal partján.
439. **Toletanum** (**Toletum**, Toledo): Megerősített város a carpetanusok földjén Hispania Tarraconensisben. Híres volt fegyvergyártásáról.
440. **Tolosa** (Toulouse): A tectosages nép fővárosa volt Gallia Narbonensisben a Garumna partján. Később a nyugati-gótok székhelye.
441. **Topirus**: Település Thrákiában Philippi mellett.
442. **Tralles** (**Andeia**, Aydin, Tralles): Város Caria virágzó vidékén.
443. **Trebula** (Treglia): Város Campaniában.
444. **Tres Tabernae** (Borghetto Lodigiano): Város Latiumban.
445. **Tricasses** (**Augustobona Tricassium**, **Augusta Trecarum**, Troyes): Város Lugdunensis II.-ban hasonnevű törzs szállásterületének központjában.
446. **Tricca** (Tríkala): Város Thessaliában. Határerőd, amely Illyria felé védte a területet.
447. **Tridentum** (Trento): Római katonai telep Raetiában.
448. **Tripolitana** (**Tripolis**, Tarabulus): Septimius Severus szervezte provincia Észak-Afrikában. Africa diocesis része.
449. **Tubiniensis** (**Tubunae**): Település Numidiában.
450. **Tullum** (Toul): Város Belgicában. A IV. századtól püspöki székhely.
451. **Turones** (**Caesarodunum**, **Civitas Turonorum**, Tours): Város Lugdunensisben a Liger mellett.
452. **Tuscia** (**Etruria**, Toscana): Az etruszkok történelmi területe. A hetedik augustusi regio Itáliában.
453. **Tusculanum** (**Tusculum**, Frascati): Villa az albai dombokon Tusculum latiumi város mellett. Cicero nyaralója volt.
454. **Tyana** (**Eusebeia**, Kemerhisar): Niğde melletti település Cappadociában.
455. **Tyrus** (Sur, Soûr): Fönícia legjelentősebb kereskedővárosa, telepesei alapították Carthagót.
456. **Ulpiana** (**Pautania**, Kyustendil): Város Thrákiában.
457. **Utica** (Henchir Bou Chateur, Utique): Föníciai település Africában Carthagótól észak-nyugatra. A III. századtól püspöki székhely.
458. **Uzalis** (El Alia): Város Africában.
459. **Valentina** (**Valentia**, **Valentine**, Valence): A Cavaresek városa Narbonensisben.
460. **Vallis** (Medjez mellett): Város Galliában.
461. **Vangio** (**Borbetomagus**, **Civitas Vangionum**, Worms): Kelta város a Rhône mellett Germania I.-ban. Később a burgundok fővárosa.
462. **Vasio** (**Vasio Vacontiorum**, Vaison-la-Romaine): Kelta város Narbonensisben. A III. századtól püspöki székhely.
463. **Velia** (Elea): Város Lucaniában. Ma romterület.
464. **Velovocorum** (**Velanorum**, **Belovacorum**): Település Moesia superiorban.
465. **Venafrum** (Venafro): Város Samniumban. Jó olajtermő terület volt.
466. **Vasio** (Vence): Város Narbonensisben.
467. **Venetia** (Provincia di Venezia): Tartomány Észak-Itáliában Gallia Cisalpina keleti szomszédságában. Istriával együtt a tizedik augustusi regio.
468. **Venusia** (Venosa): Colonia Apulia és Lucania határán. Itt született Horatius.
469. **Vercellae** (Vercelli): A liguriai Libici nép fővárosa a Sesia folyó mentén Gallia Cisalpinában. Itt verte meg Kr. e. 101-ben Marius a cimbereket.
470. **Verona** (Verona): Az euganeusok városa Gallia Transpadanában. Itt született Catullus és Vitruvius.
471. **Vescia**: Az auruncusok erődje Latiumban a Massicus nyugati lejtőjén. Később eltűnt.
472. **Vesontio** (**Bisuntio**, Besançon): A gall Sequanii fővárosa Belgicában. Itt verte meg Kr. e. 58-ban Caesar Ariovistust.
473. **Vesunna** (**Petrocori**, Périgueux): A gall Petrocorii fontos városa.

-
474. **Vibo Valentia (Hipponion, Bivona)**: Görög telepések alapítottál Bruttiumban. Kr. e. 197-től colonia, Augustus alatt hadikikötő.
475. **Vicus Augustanus**: Település Latiumban Ostia mellett.
476. **Vienna (Vienne)**: A gall Allobroges fővárosa Narbonensisben. Jó bora volt, híres volt iskolája.
477. **Villa Mutugenna**: Numidiai birtok Hippo mellett.
478. **Villa (Tailess)**: Sidonius barátjának villája ismeretlen helyen Galliában.
479. **Villa Taionnacus**: Syagrius birtoka Galliában, közelebbi helye ismeretlen. Mommsen a suessiorum, Sirmond az aeduusok területére teszi.
480. **Viminacium (Colonia Viminacium, Municipium Aelium, Kostolac)**: Castrum a Mlava folyó partján Moesia superiorban.
481. **Vincentia (Vicentia, Vicetia, Vicenza)**: Város Venetiában Verona és Patavium között.
482. **Vivarium (Albensium civitas, Viviers)**: Város Galliában a Rhône partján.
483. **Volaterrae (Volterra)**: Etruszk város, a 12 szövetséges város közül a legnagyobb.
484. **Voracingus (Vaison-la-Romaine)**: Kelta város Galliában.
485. **Vulci (Volci, Viterbo)**: Etruszk város. Ma romterület.
486. **Zela (Zile)**: Város Pontusban, itt győzte le Caesar Kr. e. 47-ben Pharnacest. (Innen üzent: „Veni, vidi, vici.”)

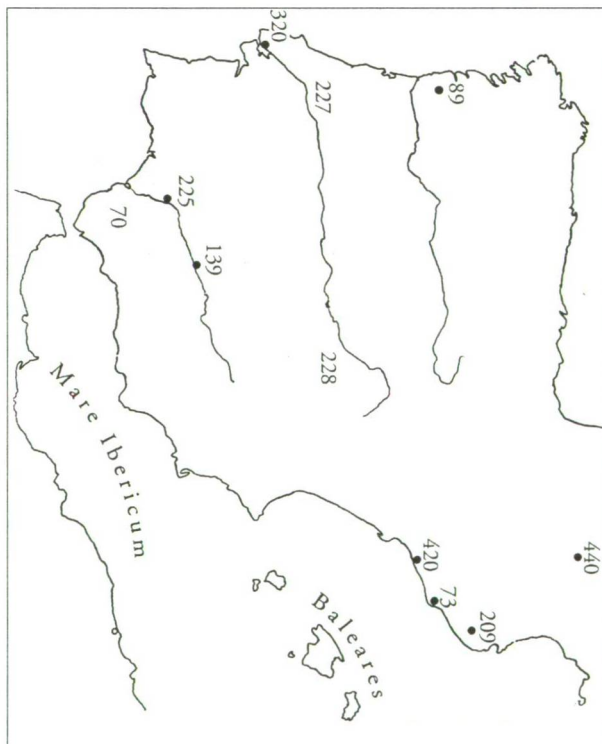
X. TÉRKÉPEK

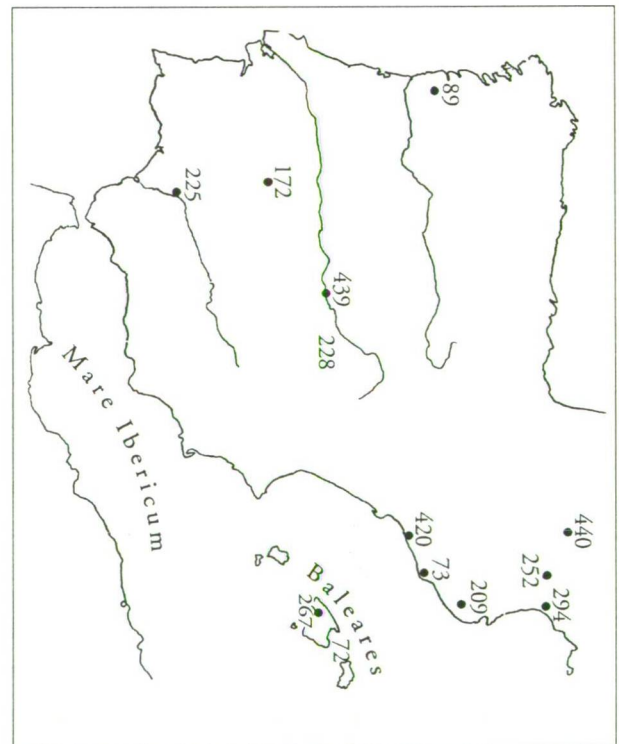
1 a) Hispania levelezésben részt vevő városai

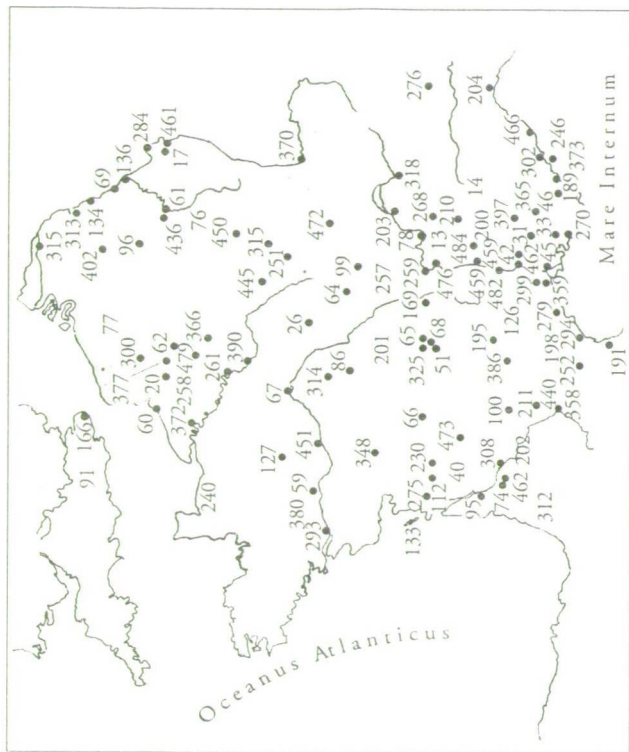
1 b) Hispania levelezésben részt vevő városai
a Kr. e. I. században

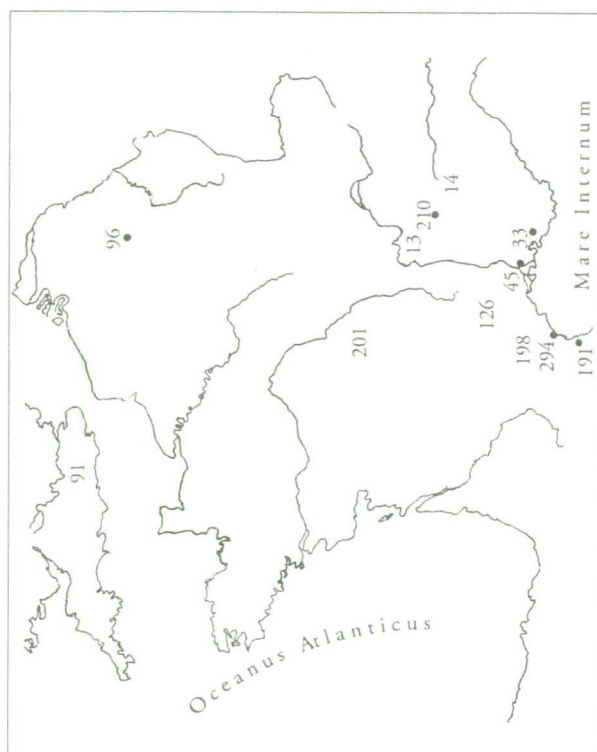
1 c) Hispania levelezésben részt vevő városai
a Kr. u. IV. században

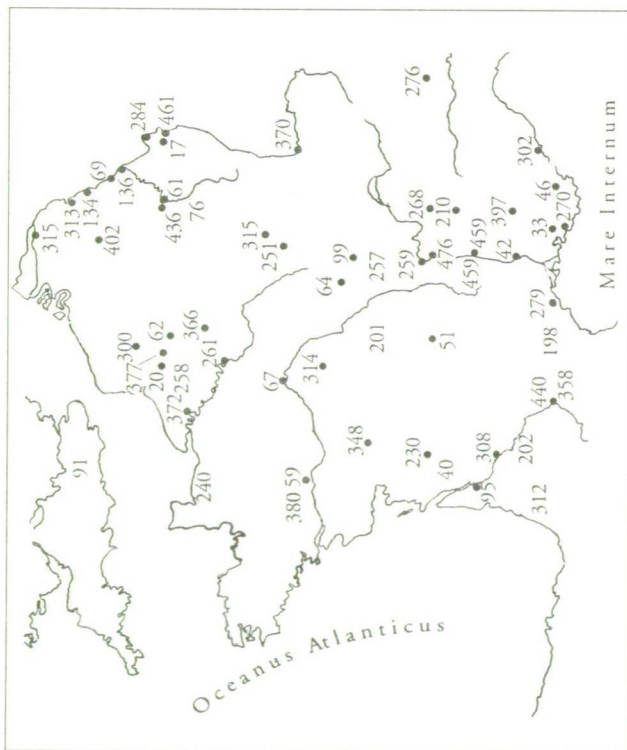
1 d) Hispania levelezésben részt vevő városai
a Kr. u. V. században

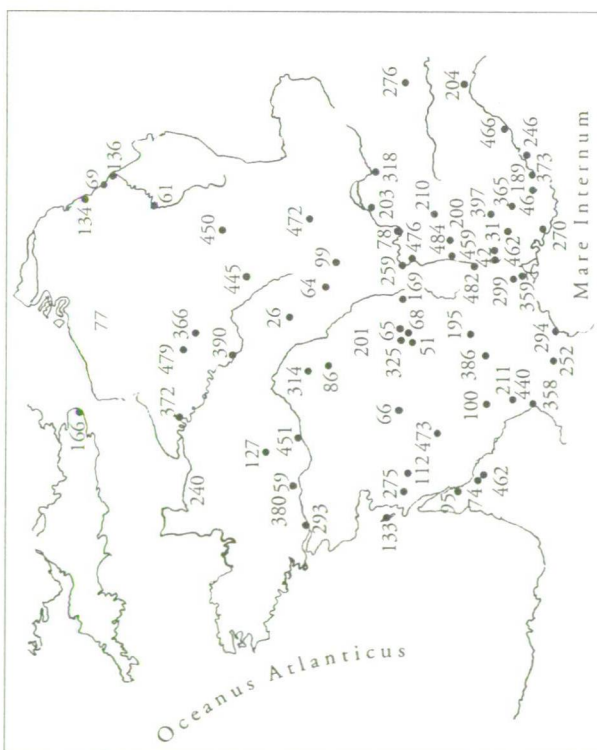
2 a) Gallia levelezésben részt vevő városai

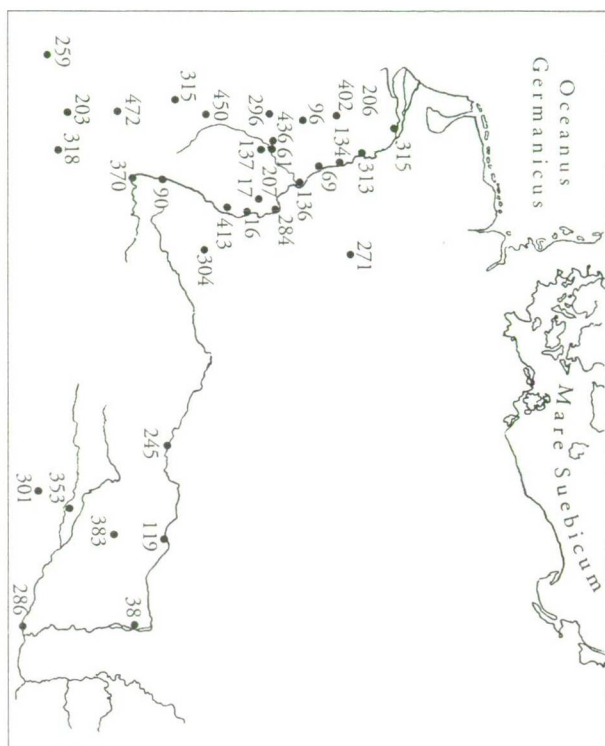
2 b) Gallia levelezésben részt vevő városai
a Kr. e. I. században

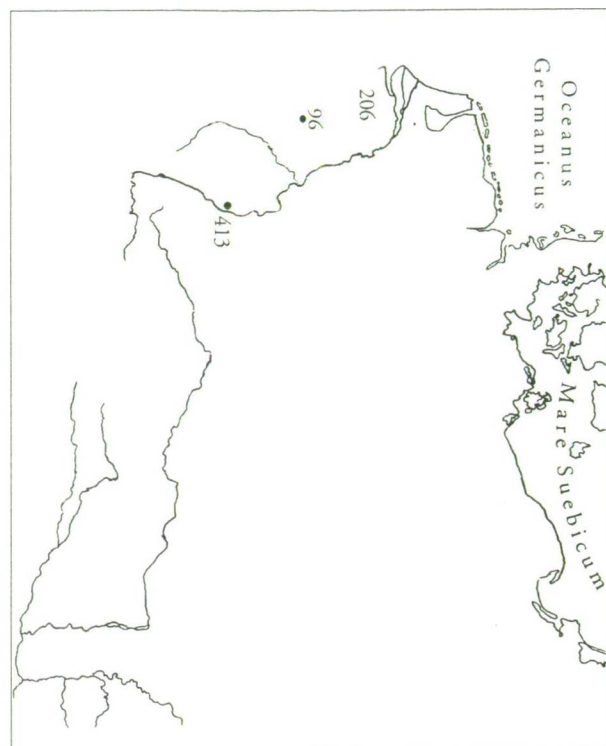
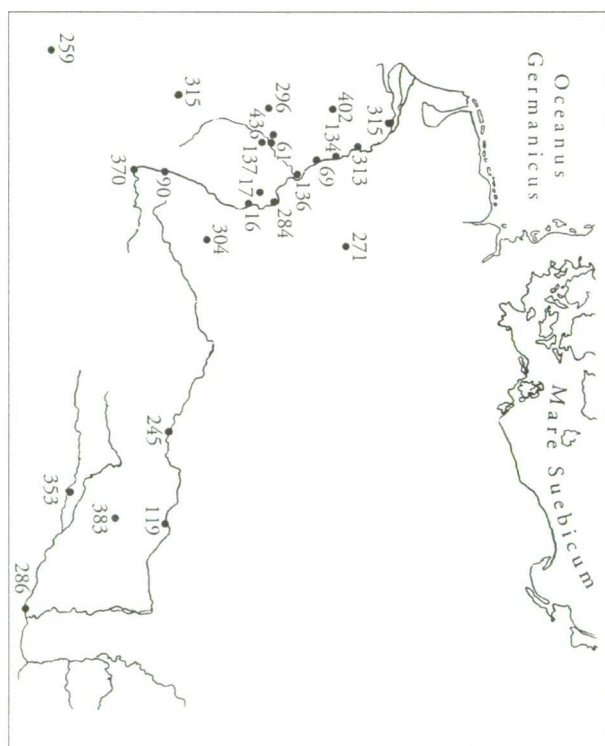
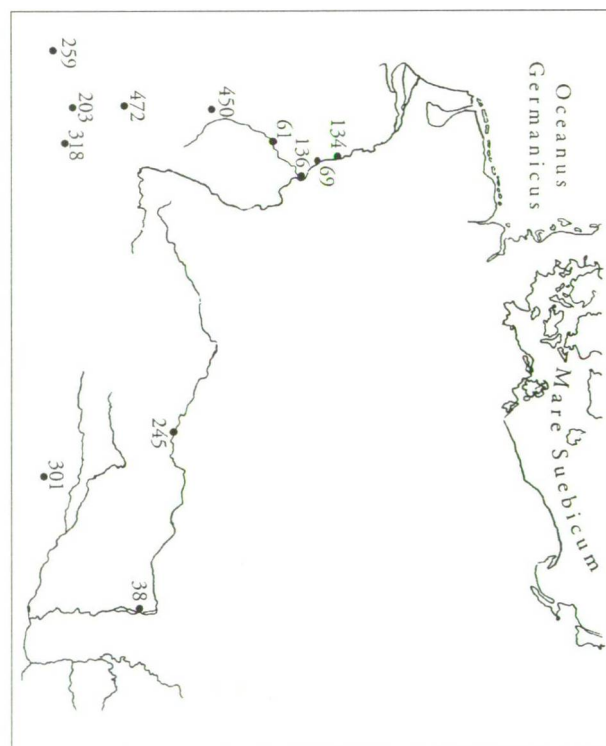
2 c) Gallia levelezésben részt vevő városai
a Kr. u. IV. században

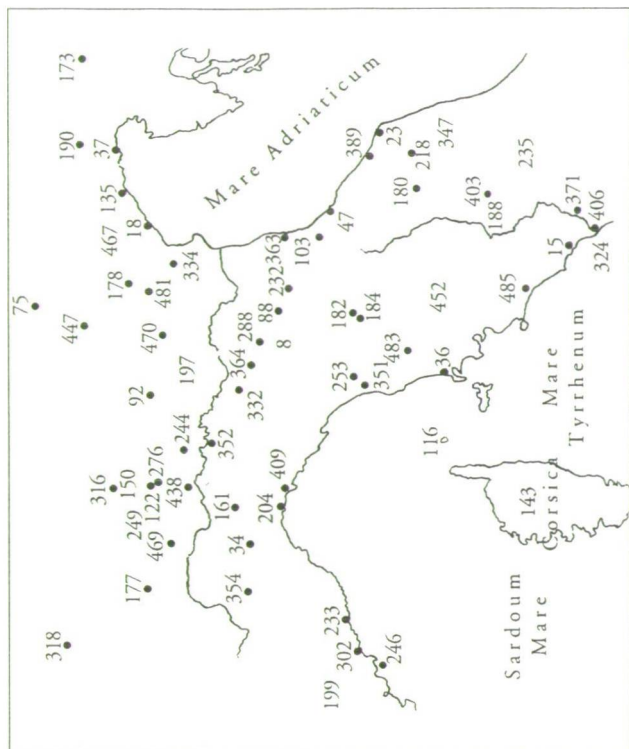

2 d) Gallia levelezésben részt vevő városai
a Kr. u. V. században

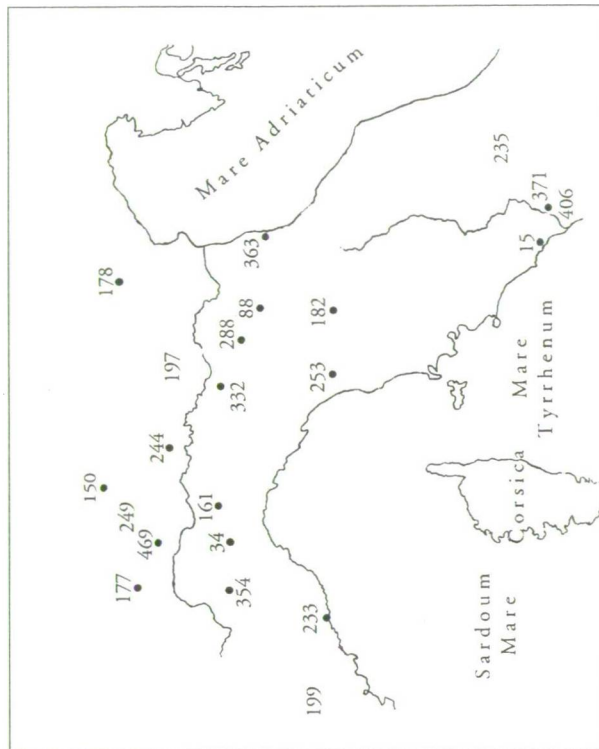

3 a) Germania levelezésben részt vevő városai

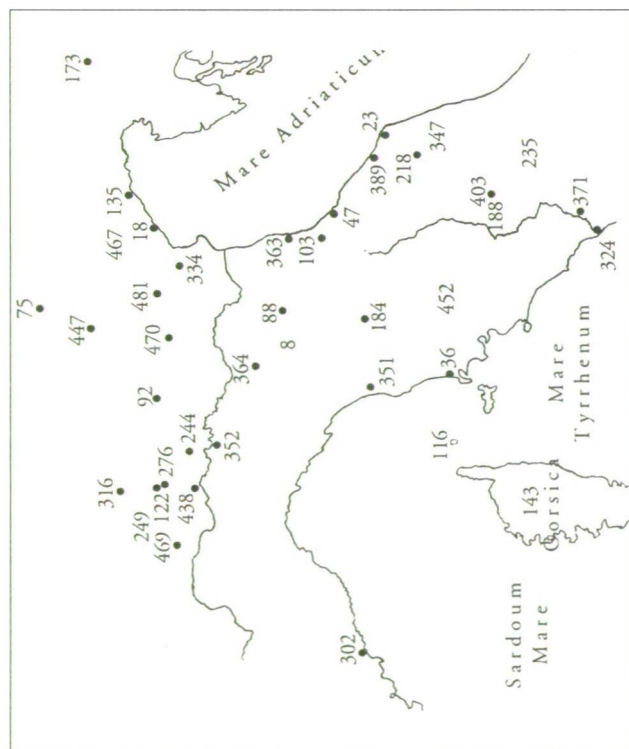
3 b) Germania levelezésben részt vevő városai
a Kr. e. I. században3 c) Germania levelezésben részt vevő városai a Kr. u.
IV. században3 d) Germania levelezésben részt vevő városai
a Kr. u. V. században

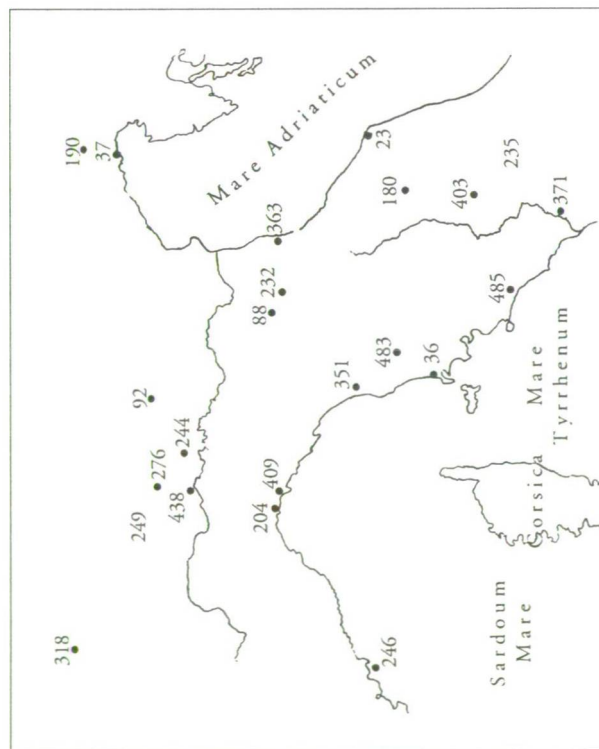
4 a) Italia levelezésben részt vevő városai

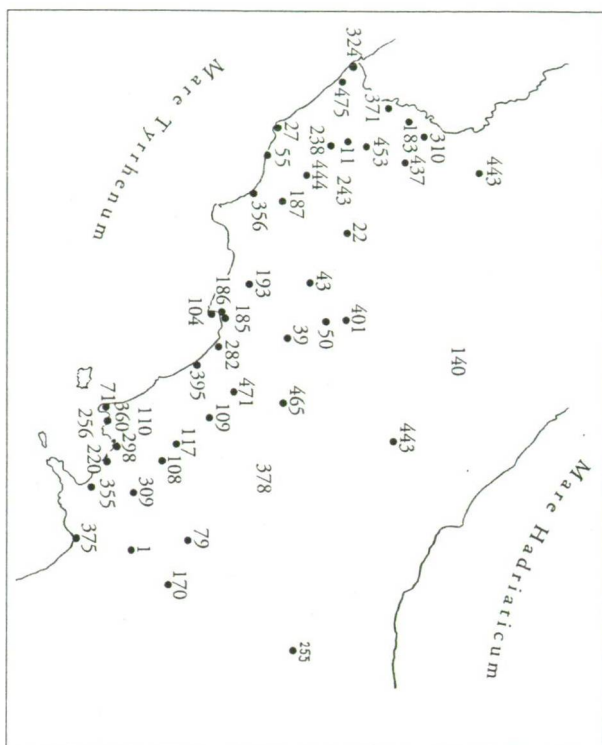
4 b) Italia levelezésben részt vevő városai
a Kr. e. I. században

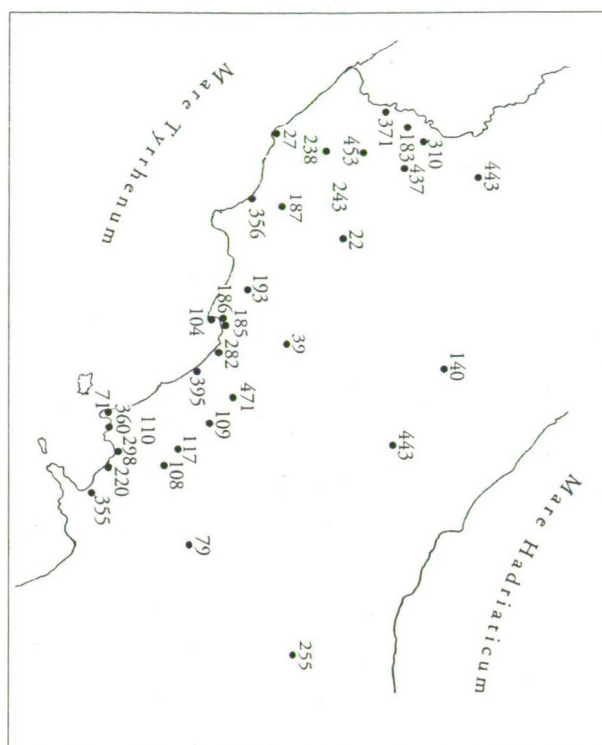
4 c) Italia levelezésben részt vevő városai
a Kr. u. IV. században

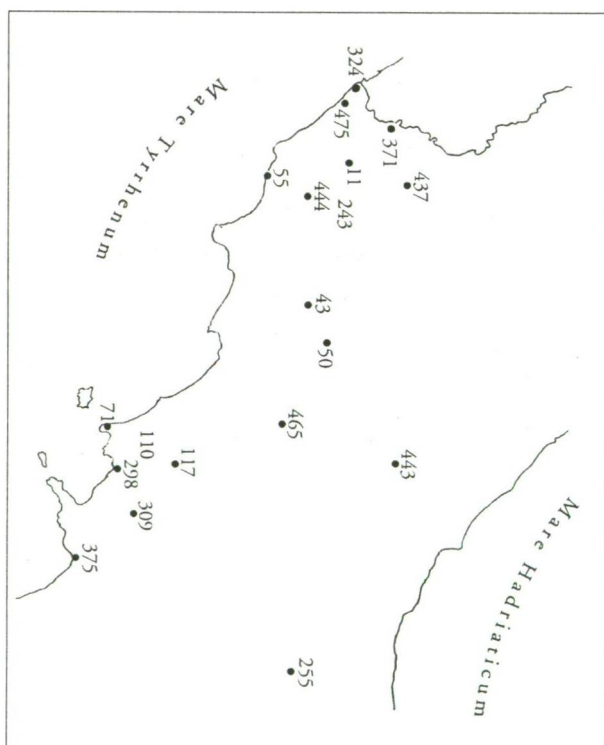
4 d) Italia levelezésben részt vevő városai
a Kr. u. V. században

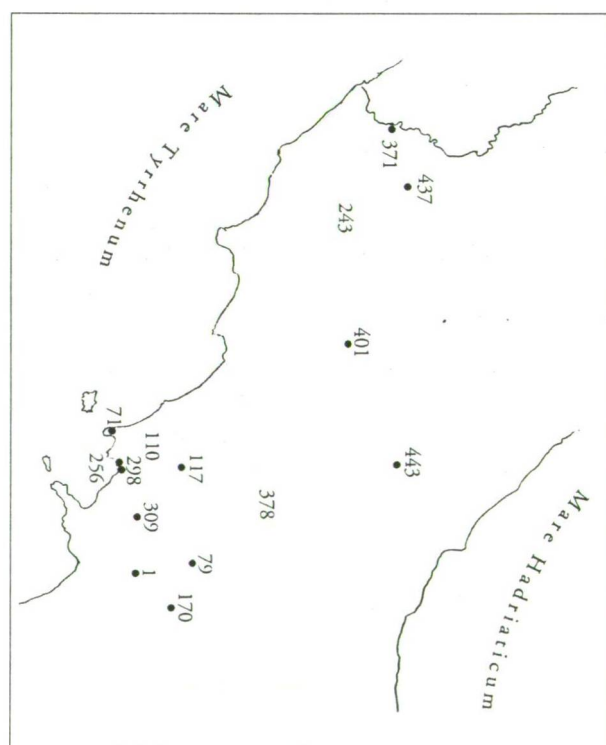
5 a) Latium és Campania levelezésben részt vevő városai

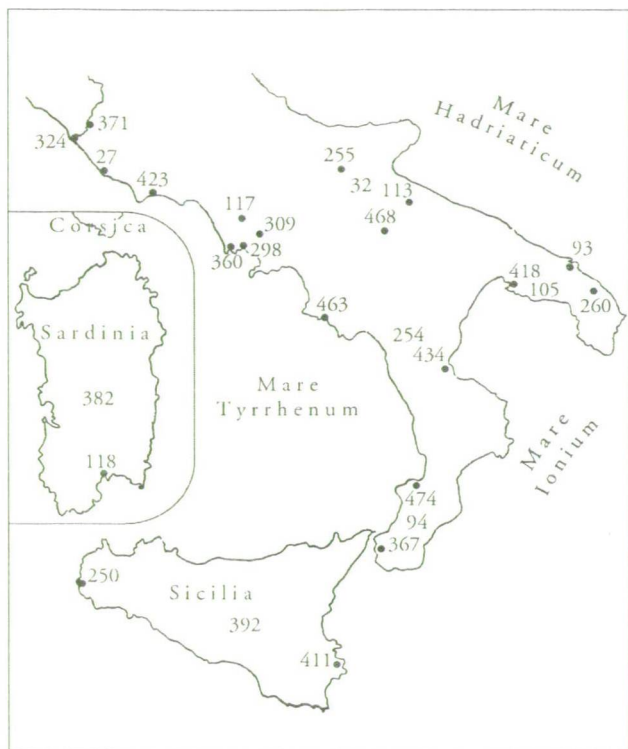
5 b) Latium és Campania **levelezésben** részt vevő városai a Kr. e. I. században

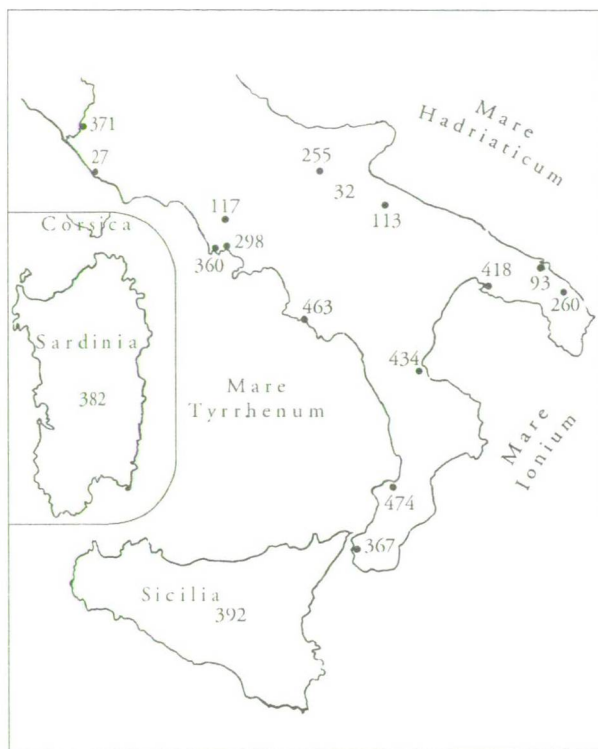
5 c) Latium és Campania levelezésben részt vevő városai a Kr. u. IV. században

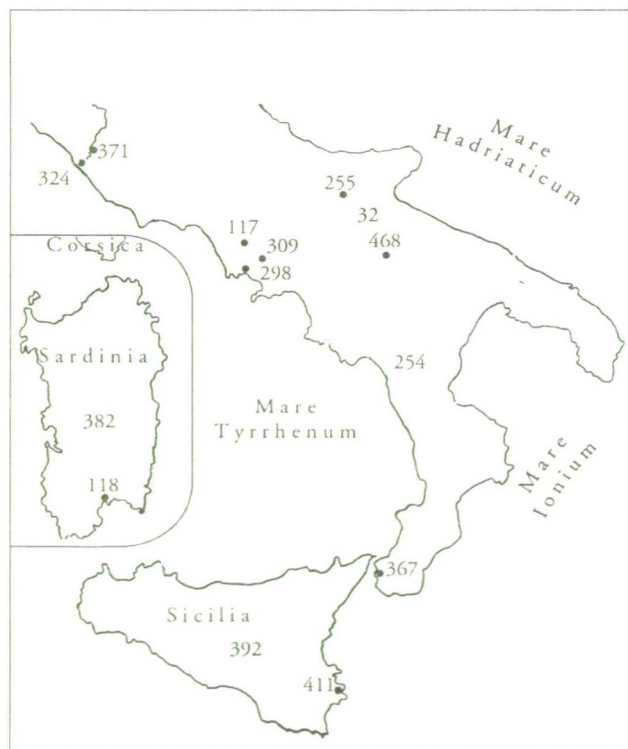
5 d) Latium és Campania **levelezésben** részt vevő városai a Kr. u. V. században

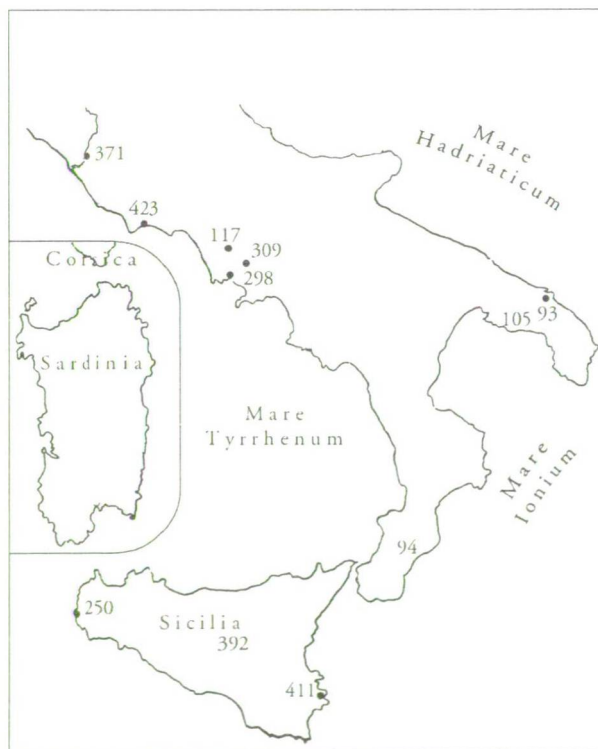
6 a) Italia inferior levelézésben részt vevő városai

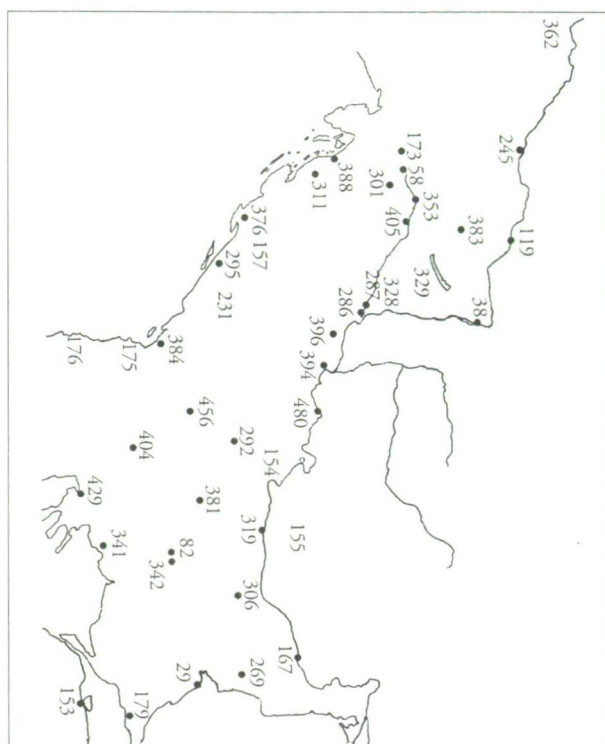
6 b) Italia inferior levelézésben részt vevő városai a Kr.e. I. században

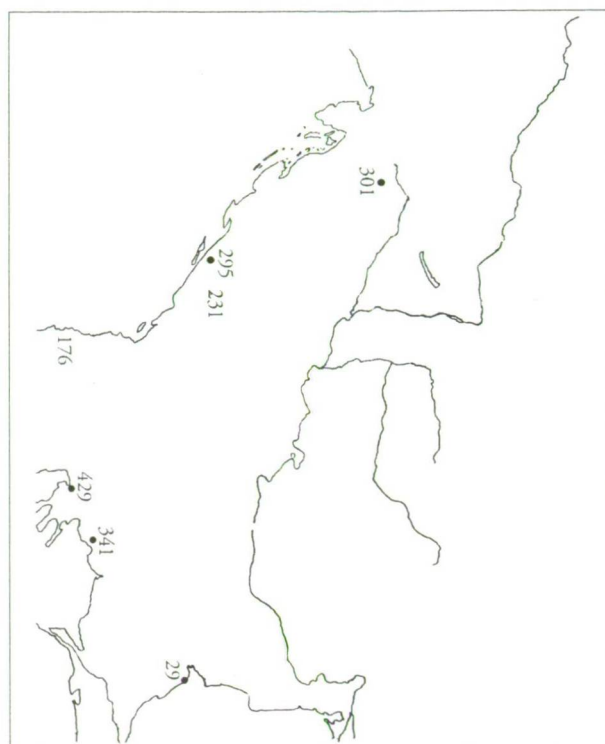
6 c) Italia inferior levelézésben részt vevő városai a Kr. u. IV. században

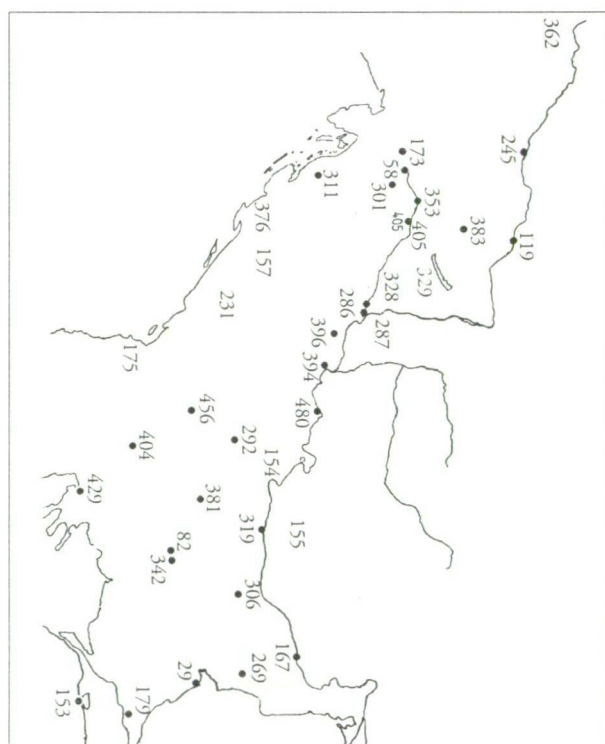
6 d) Italia inferior levelézésben részt vevő városai a Kr. u. V. században

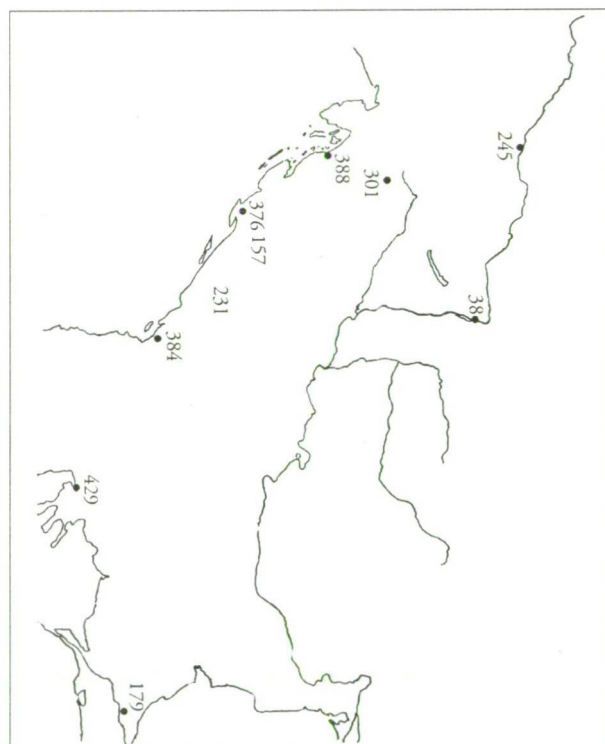
7 a) A Duna-vidék levelezésben részt vevő városai

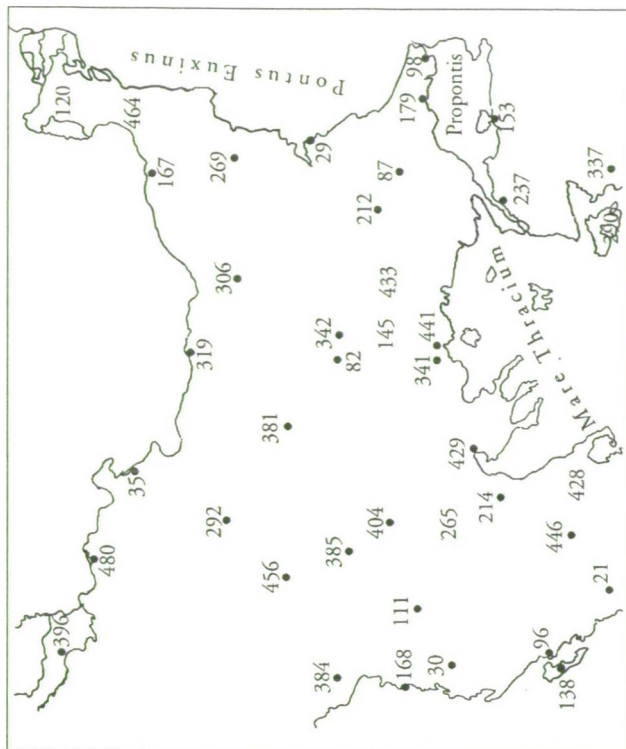
7 b) A Duna-vidék levelezésben részt vevő városai a Kr. e. I. században

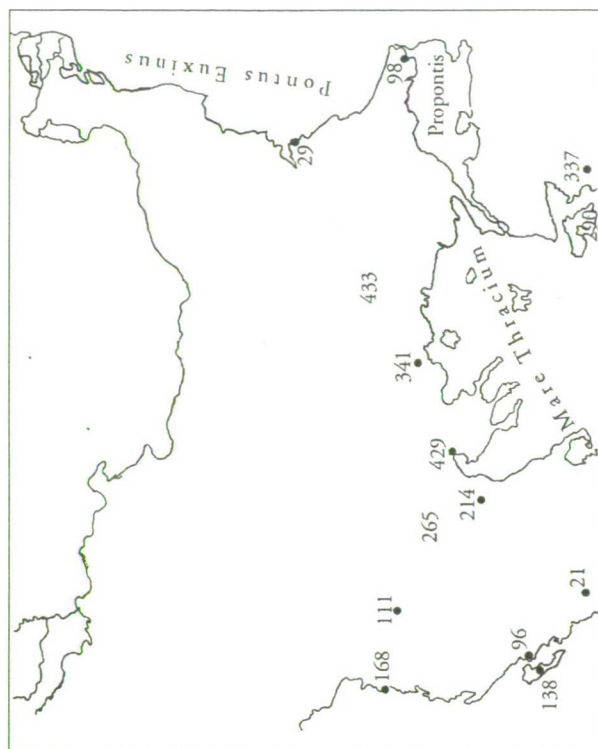
7 c) A Duna-vidék levelezésben részt vevő városai a Kr. u. IV. században

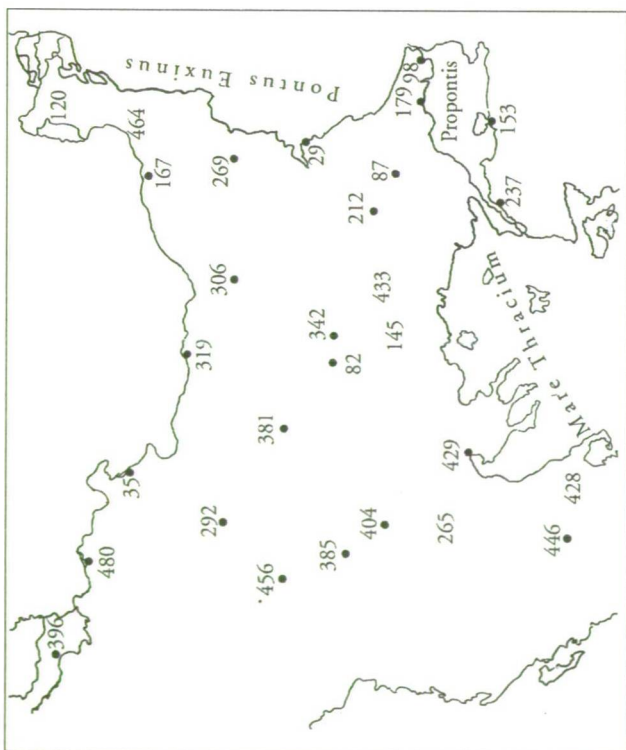
7 d) A Duna-vidék levelezésben részt vevő városai a Kr. u. V. században

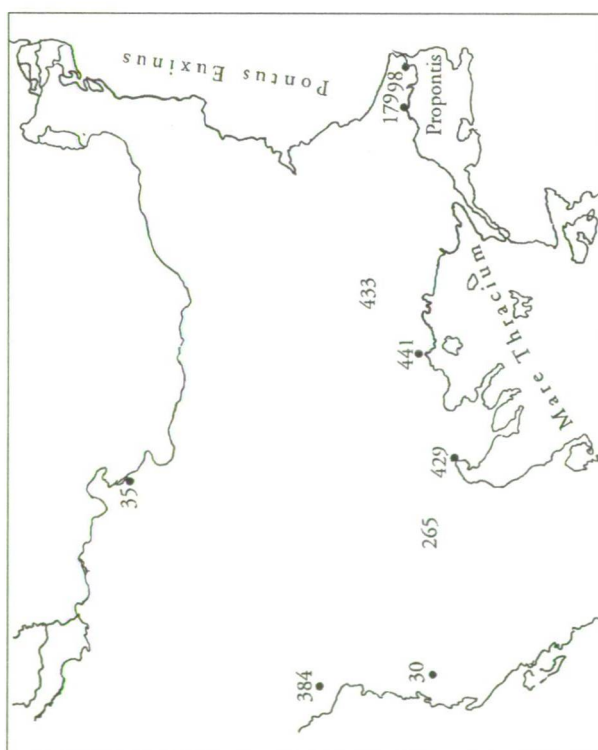
8 a) A Thesszáliához tartozó provinciák levelezésben részt vevő városai

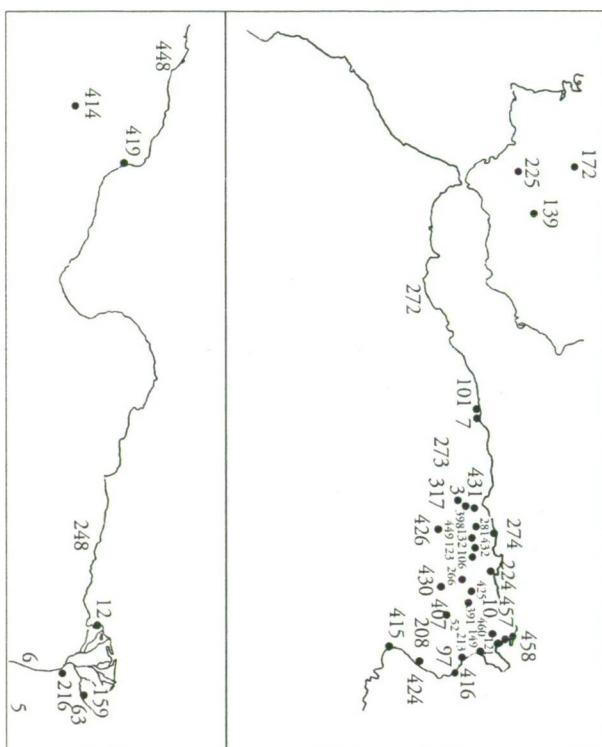
8 b) A Thesszáliához tartozó provinciák levelezésben részt vevő városai a Kr.e. I. században

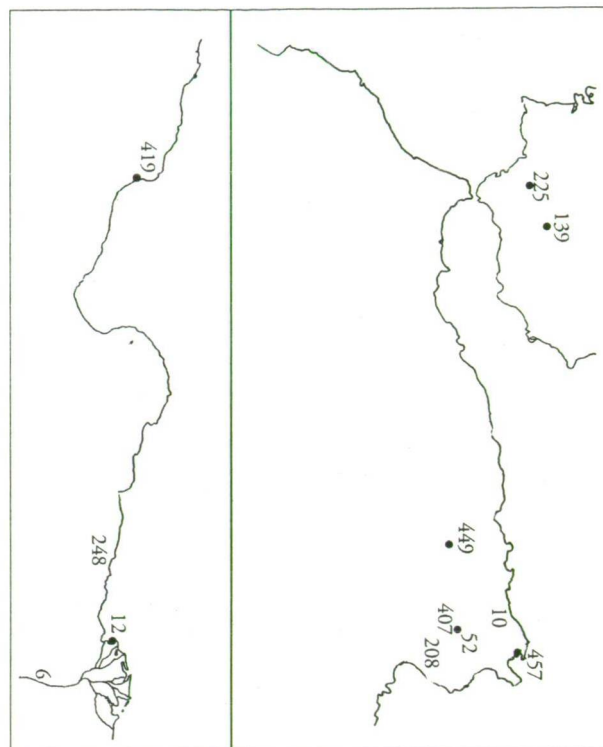
8 c) A Thesszáliához tartozó provinciák levelezésben részt vevő városai a Kr. u. IV. században

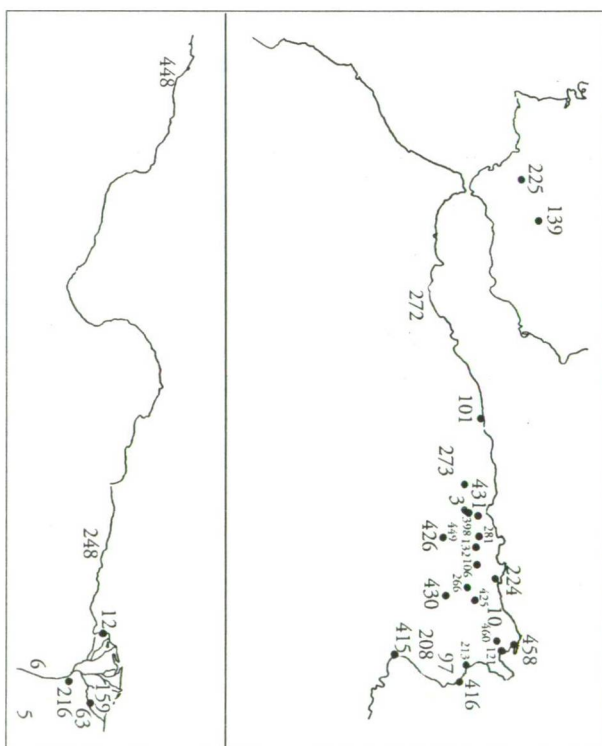
8 d) A Thesszáliához tartozó provinciák levelezésben részt vevő városai a Kr. u. V. században

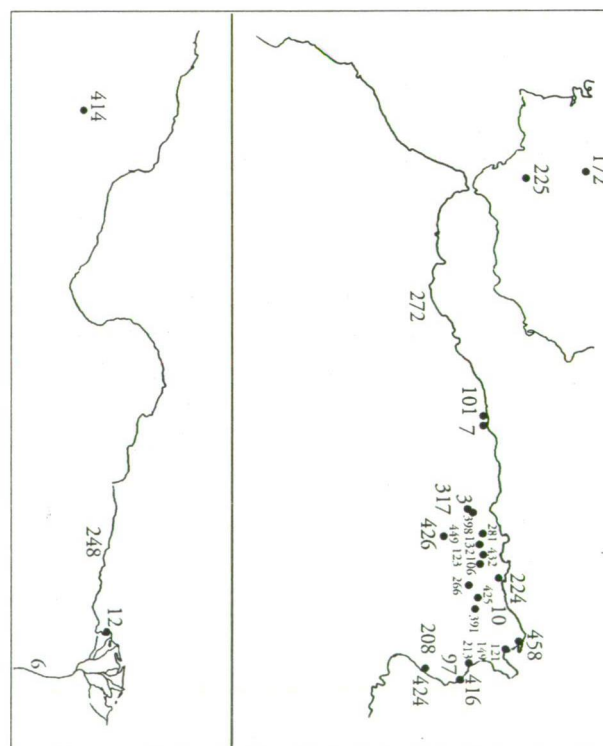
9 a) Africa levelezésben részt vevő városai

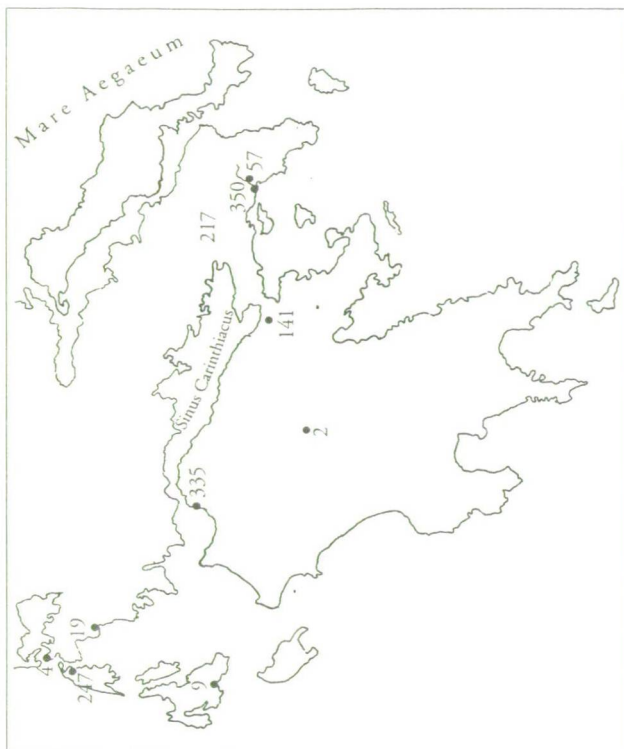
9 b) Africa levelezésben részt vevő városai
a Kr. e. I. században

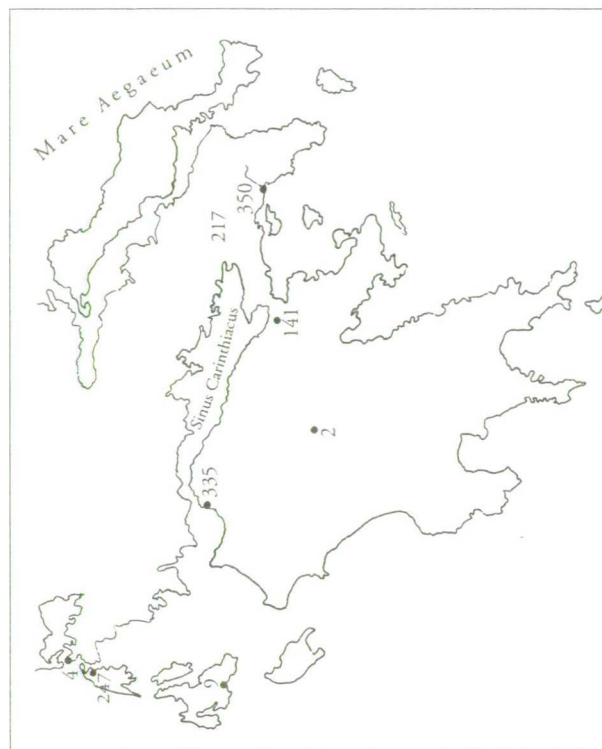
9 c) Africa levelezésben részt vevő városai
a Kr. u. IV. században

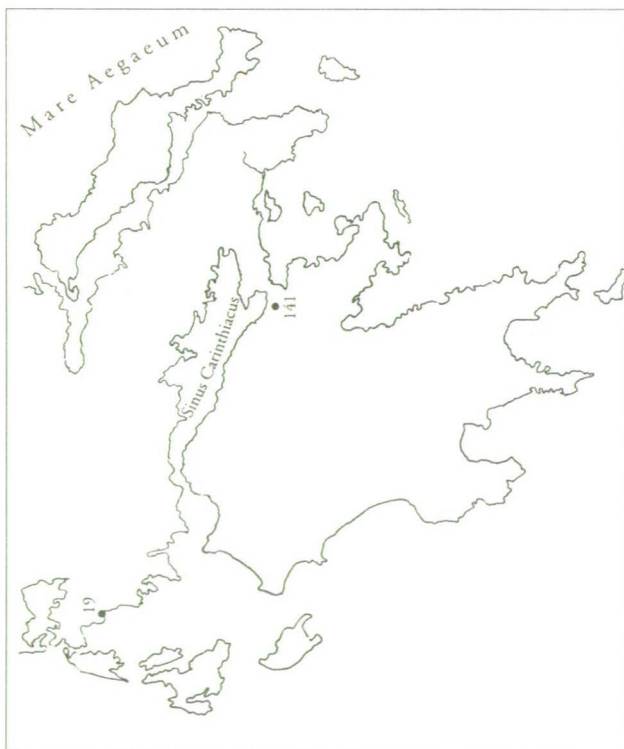
9 d) Africa levelezésben részt vevő városai
a Kr. u. V. században

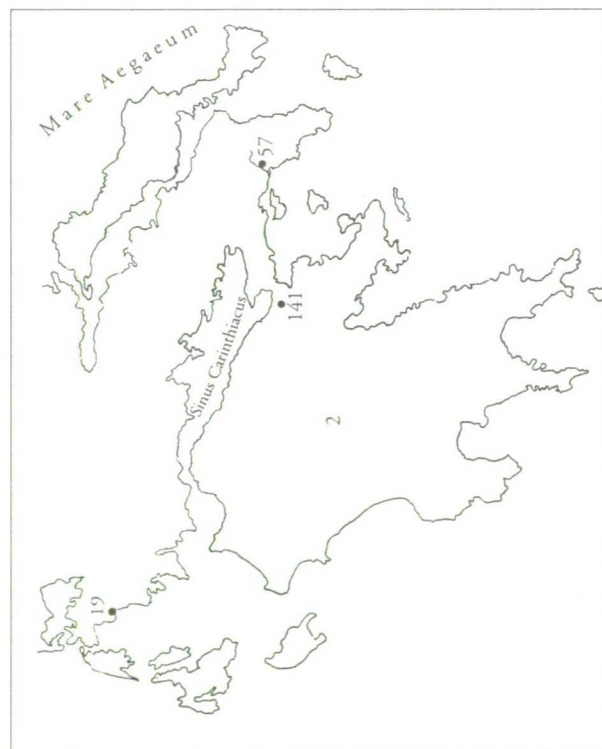
10 a) Graecia levelezésben részt vevő városai

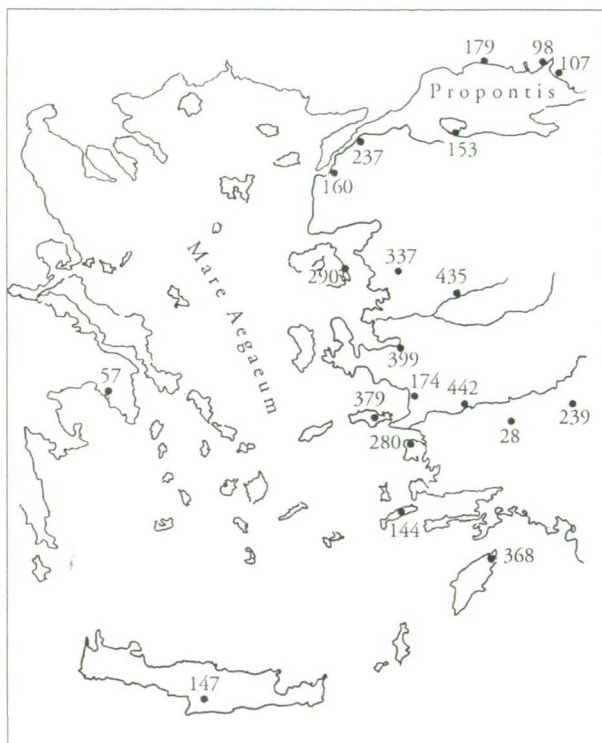
10 b) Graecia levelezésben részt vevő városai a Kr. e. I. században

10 c) Graecia levelezésben részt vevő városai a Kr. u. IV. században

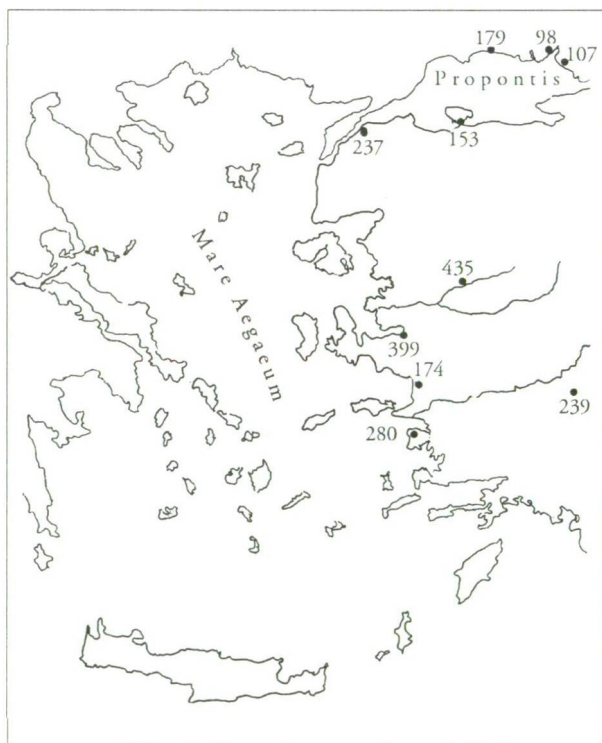
10 d) Graecia levelezésben részt vevő városai a Kr. u. V. században

11 a) A görög szigetvilág levelezésben részt vevő városai

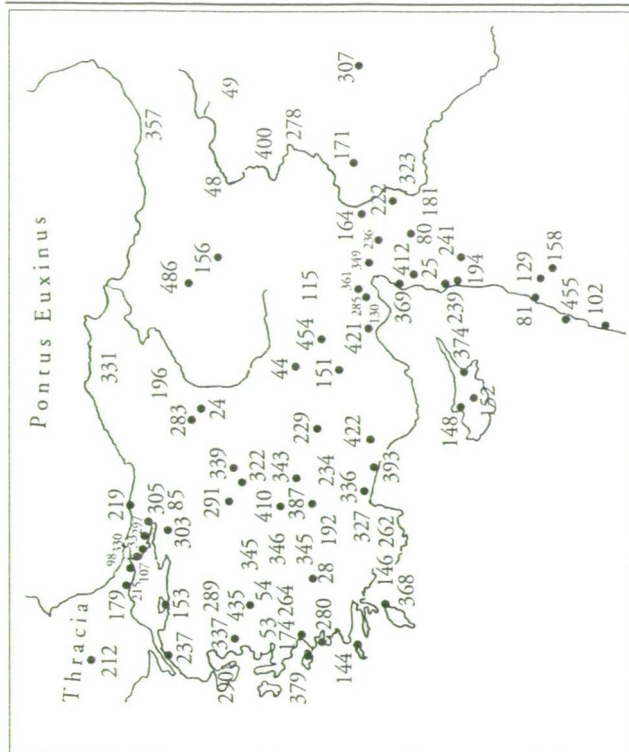
11 b) A görög szigetvilág levelezésben részt vevő városai a Kr. e. I. században

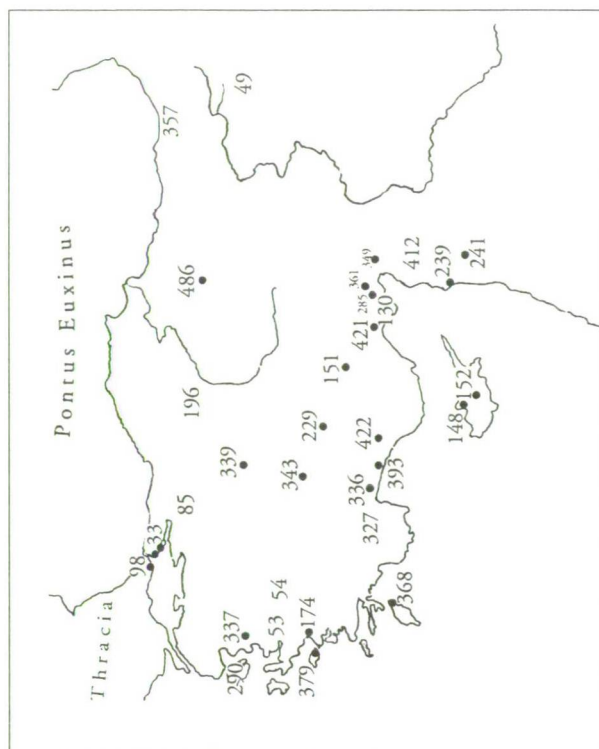
11 c) A görög szigetvilág levelezésben részt vevő városai a Kr. u. IV. században

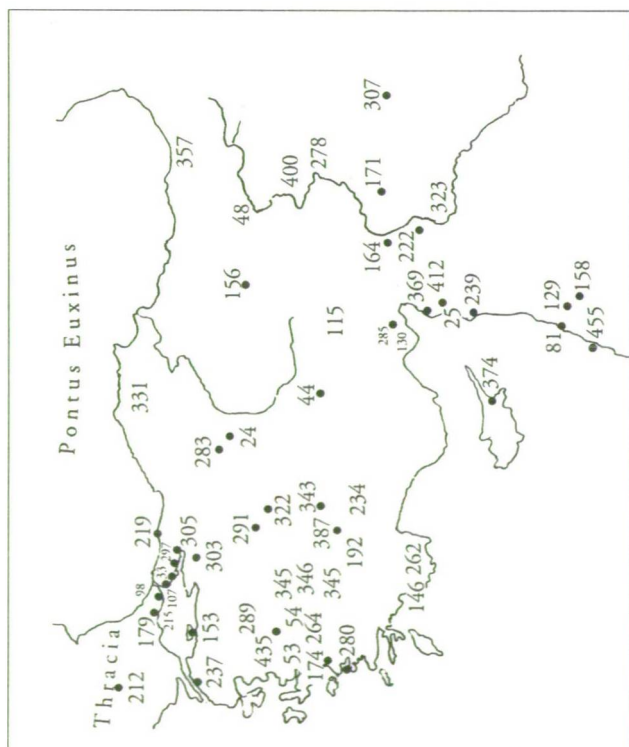
11 d) A görög szigetvilág levelezésben részt vevő városai a Kr. u. V. században

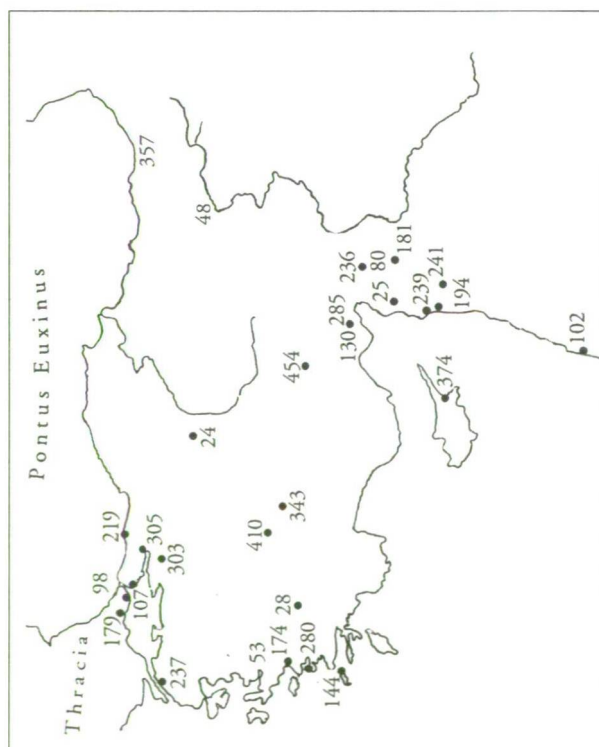
12 a) Kis-Ázsia levelezésben részt vevő városai

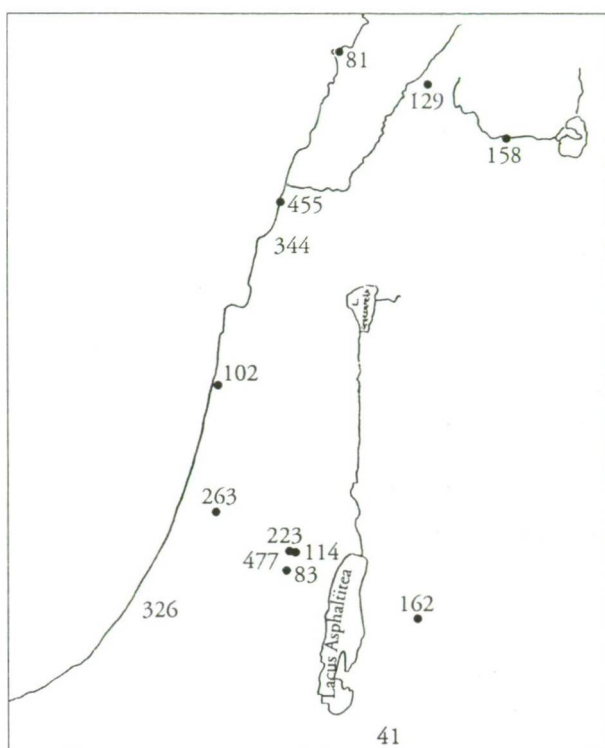
12 b) Kis-Ázsia levelezésben részt vevő városai
a Kr. e. I. században

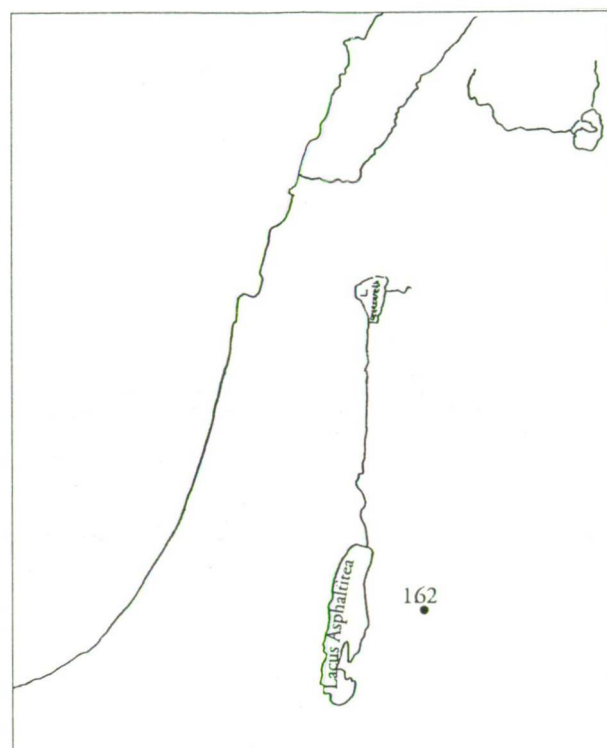
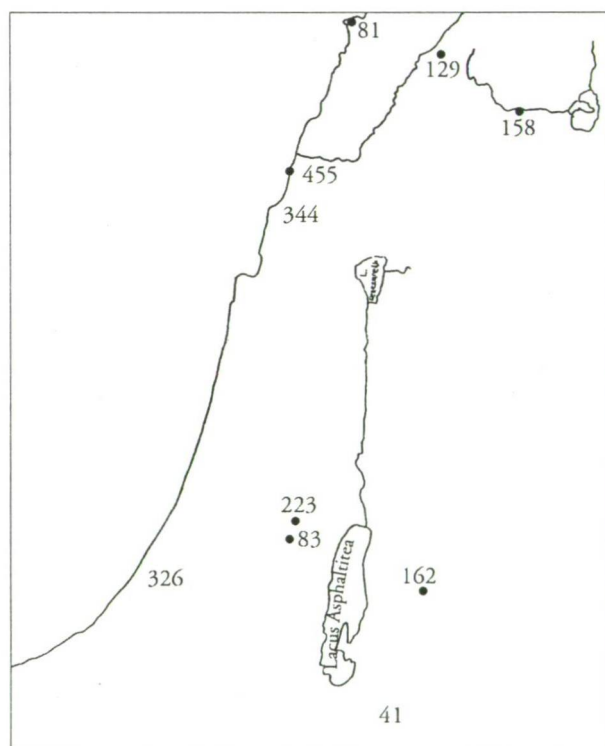
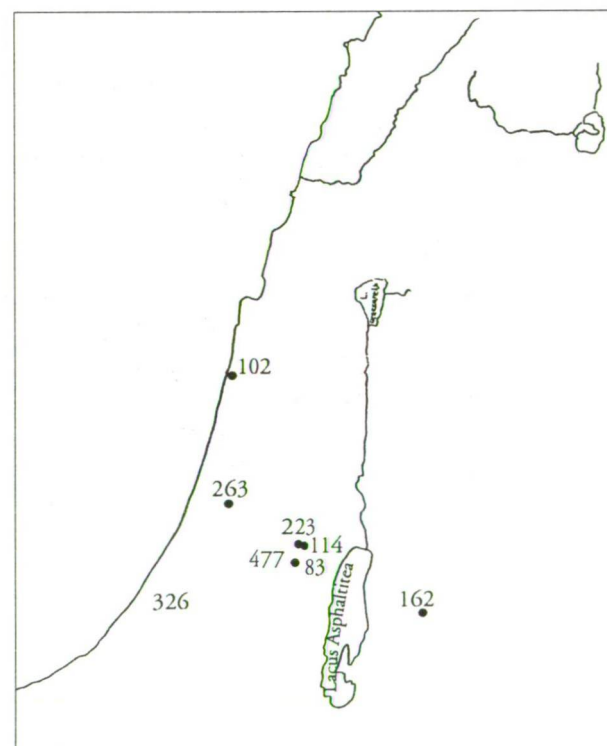
12 c) Kis-Ázsia levelezésben részt vevő városai
a Kr. u. V. században

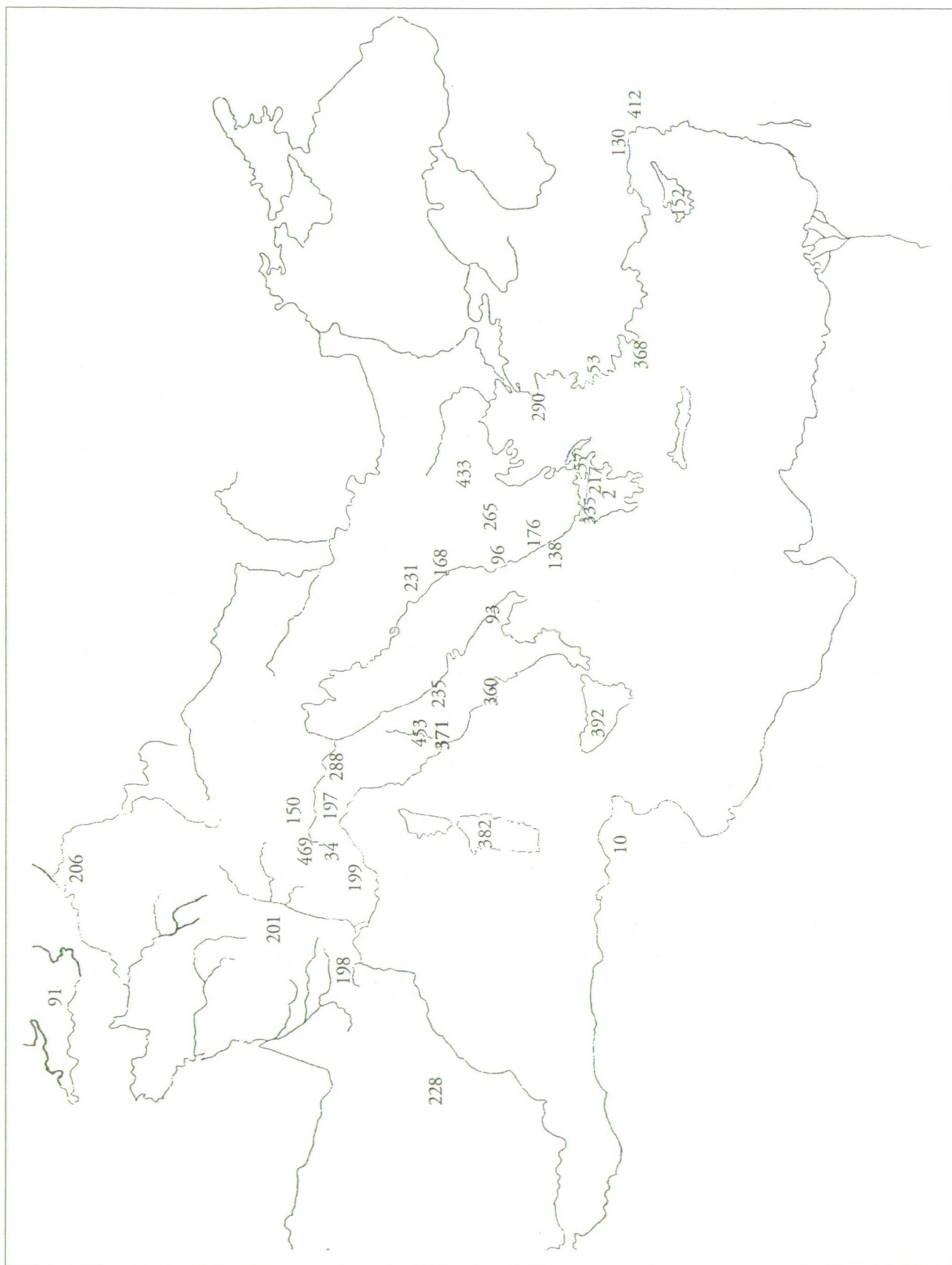

12 d) Kis-Ázsia levelezésben részt vevő városai
a Kr. u. IV. században

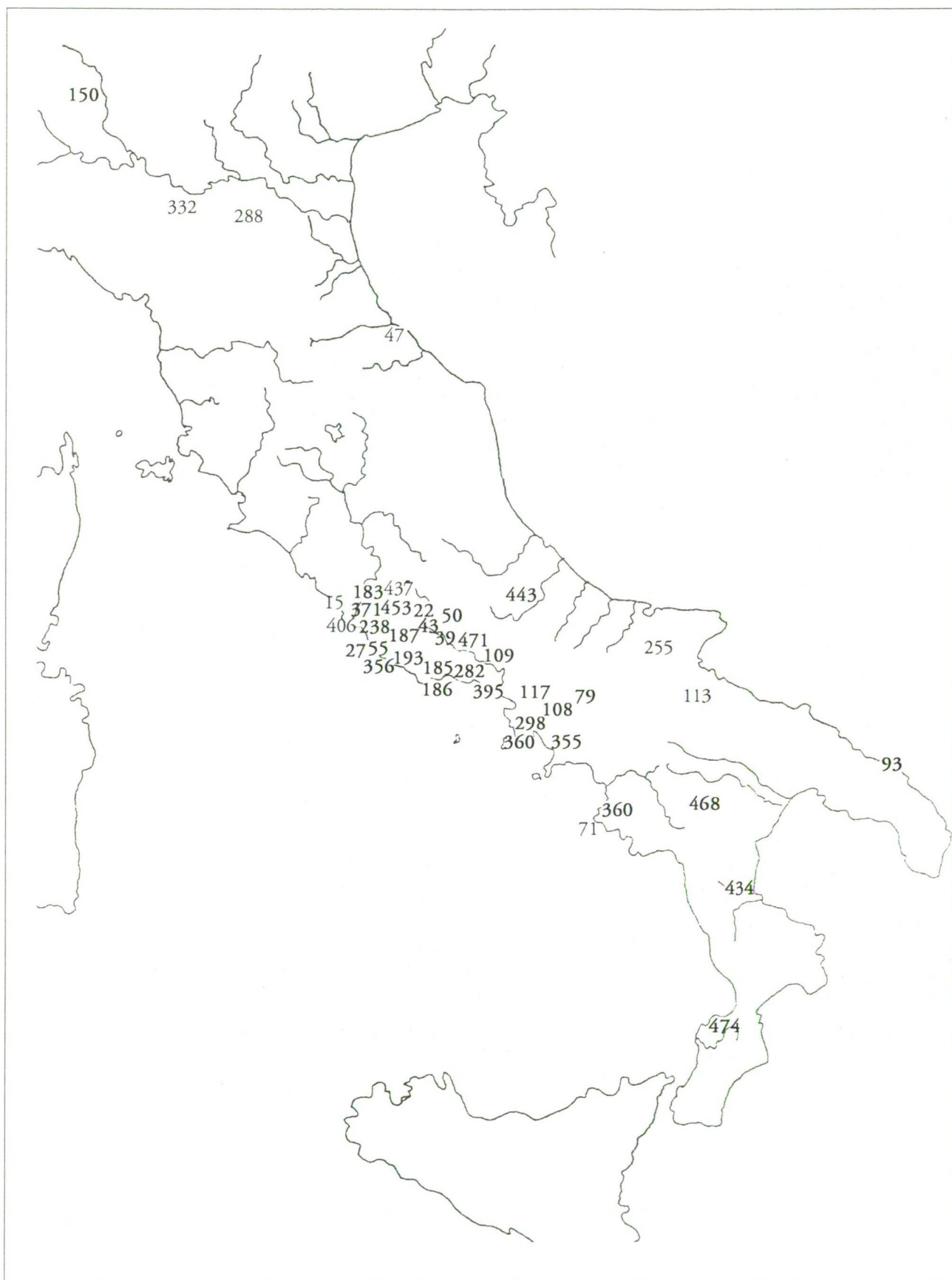

13 a) Palestina levelezésben részt vevő városai

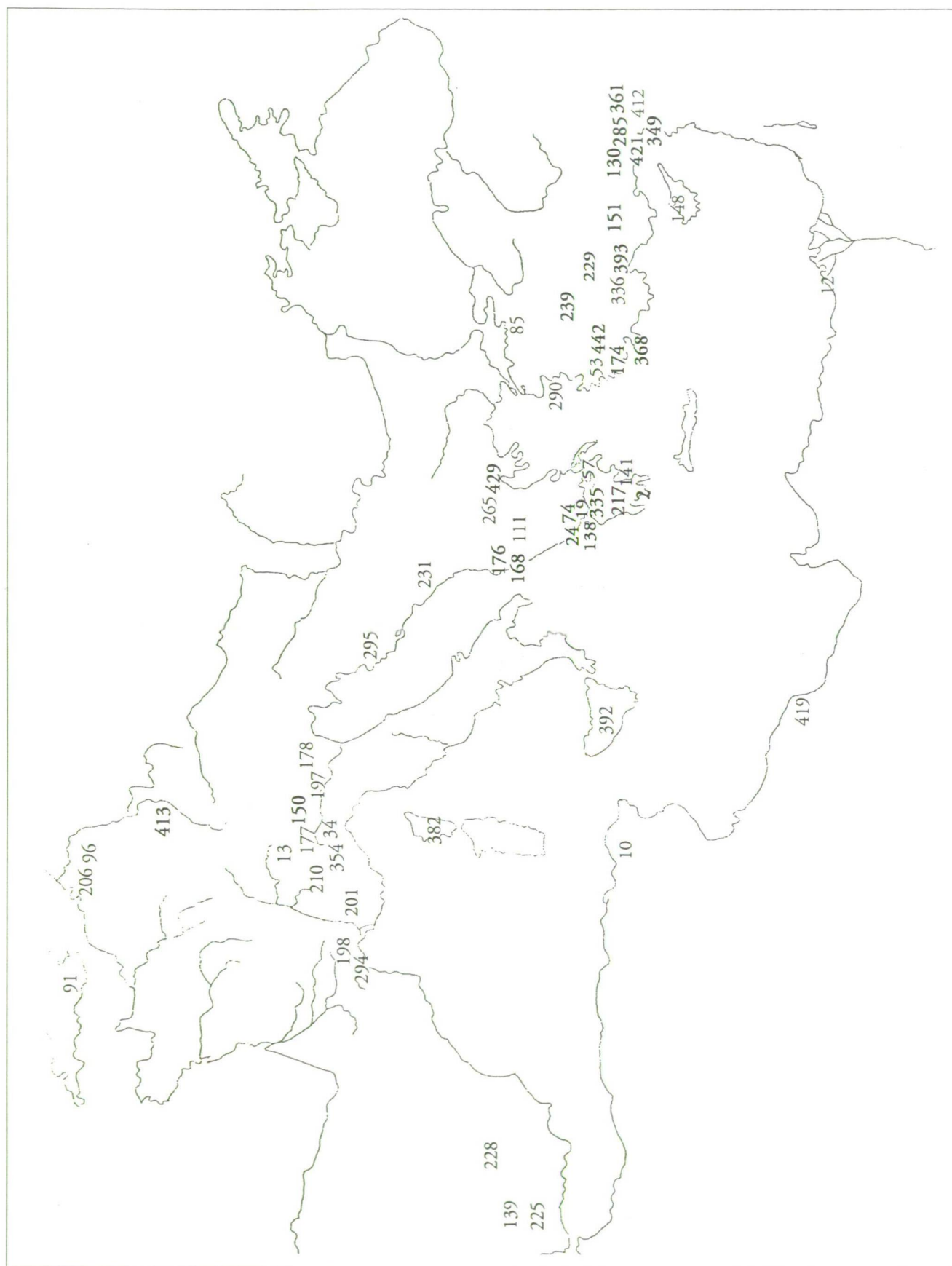
13 b) Palestina levelezésben részt vevő városai
a Kr. e. I. században13 c) Palestina levelezésben részt vevő városai
a Kr. u. IV. században13 d) Palestina levelezésben részt vevő városai
a Kr. u. V. században

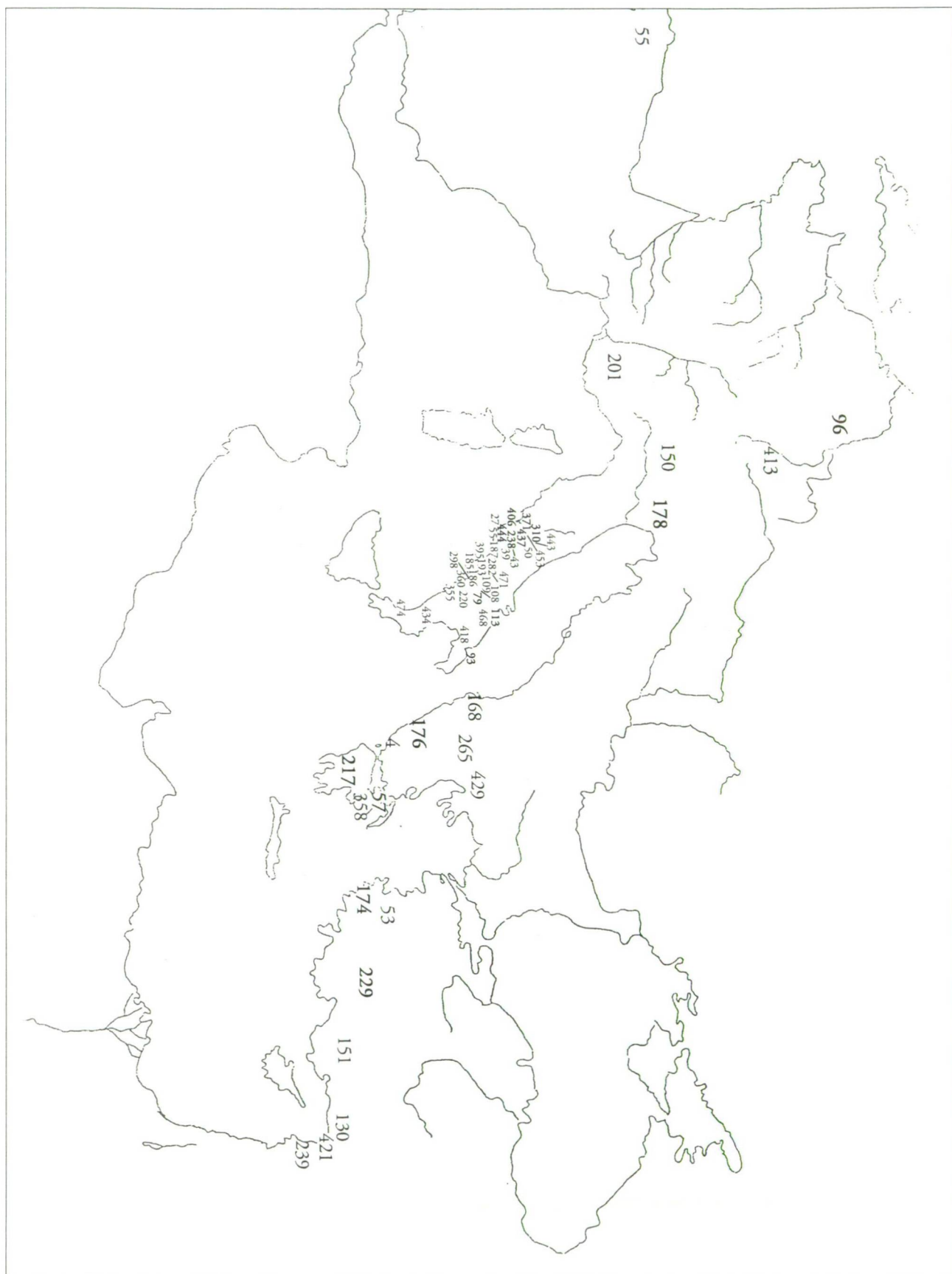
14. Cicero Rómából írt levelei

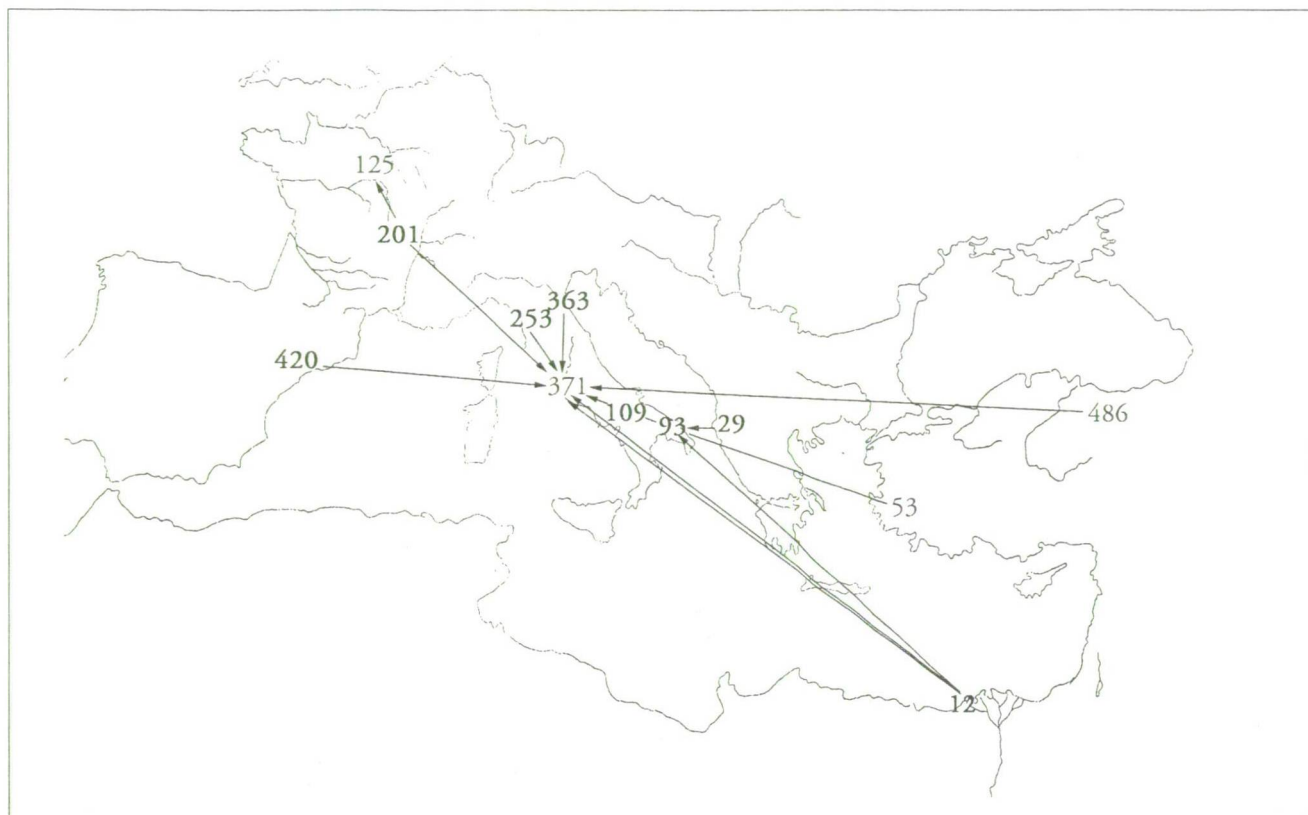
15. Cicero levelezésének itáliai városai

16. Cicero levelezésének Itálián kívüli városai

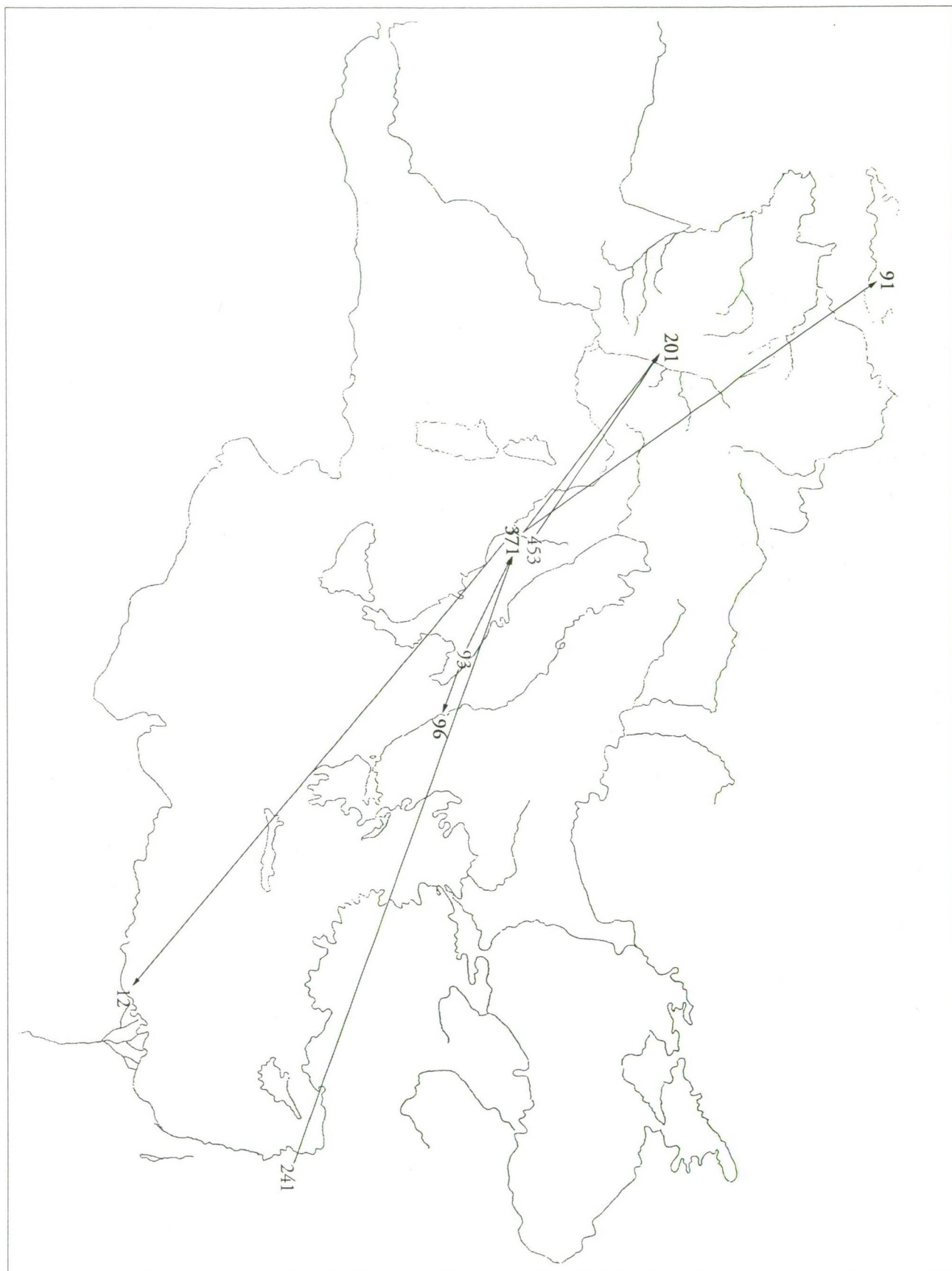
17. Atticus levelezésének városai

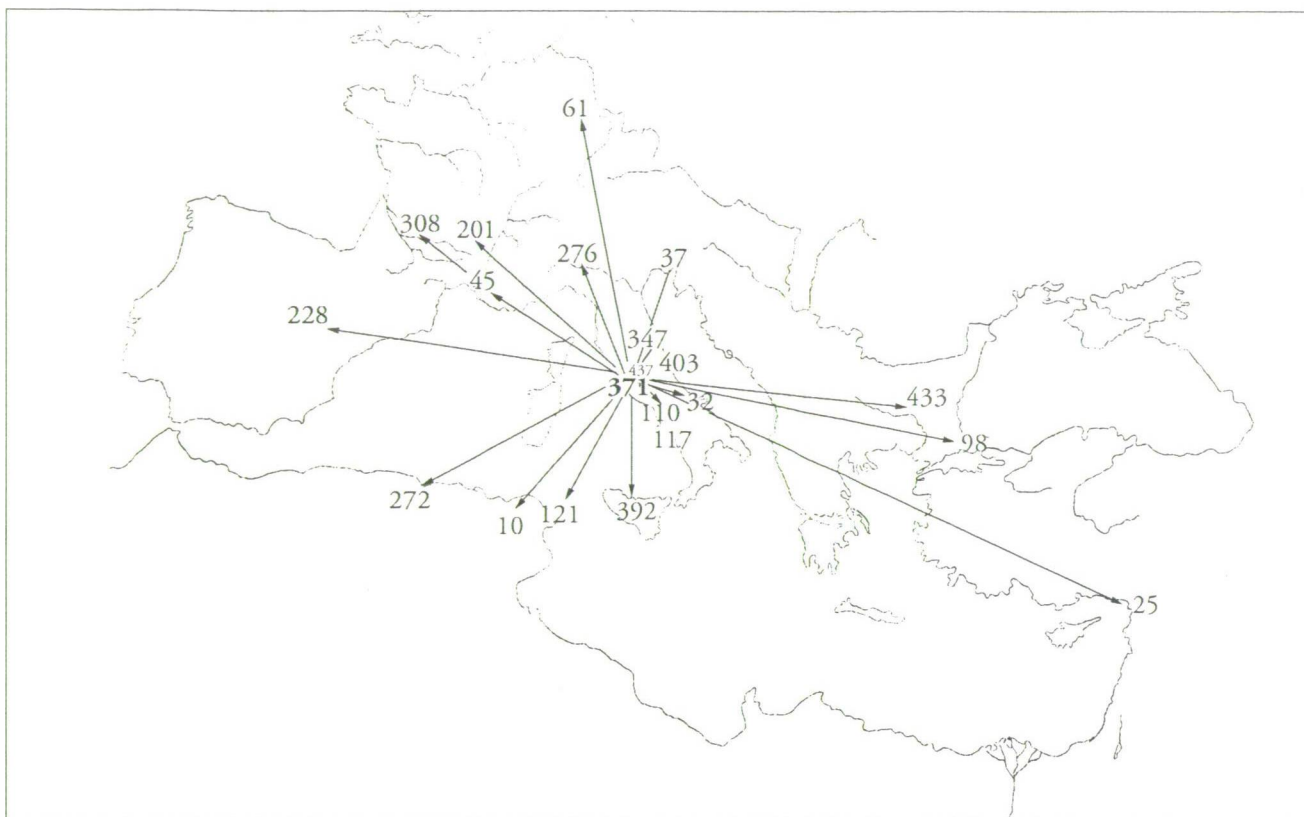
18. Caesar elküldött leveleinek városai

19. Caesar elküldött leveleinek városai

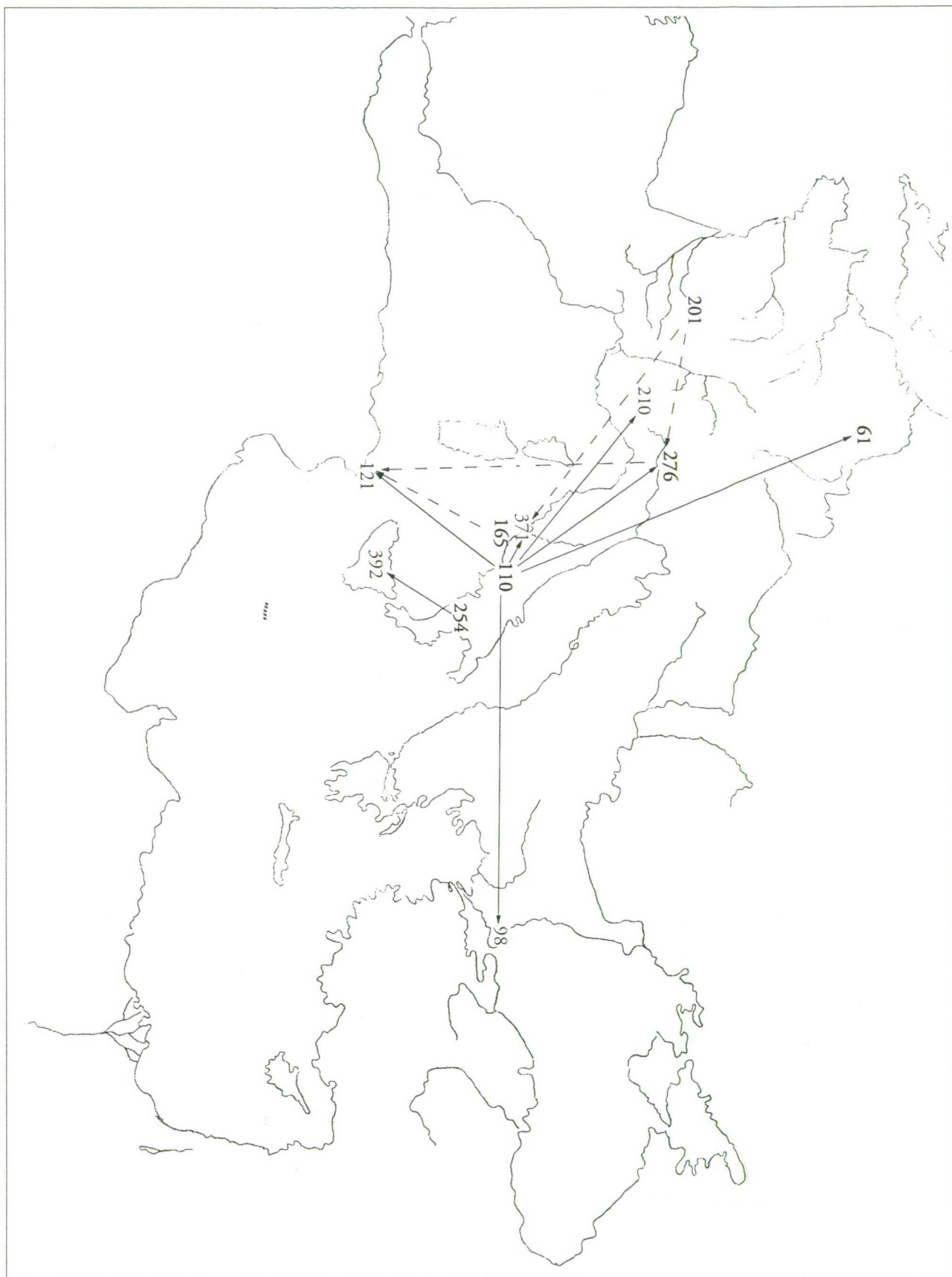
20. A Caesarhoz címzett levelek városai

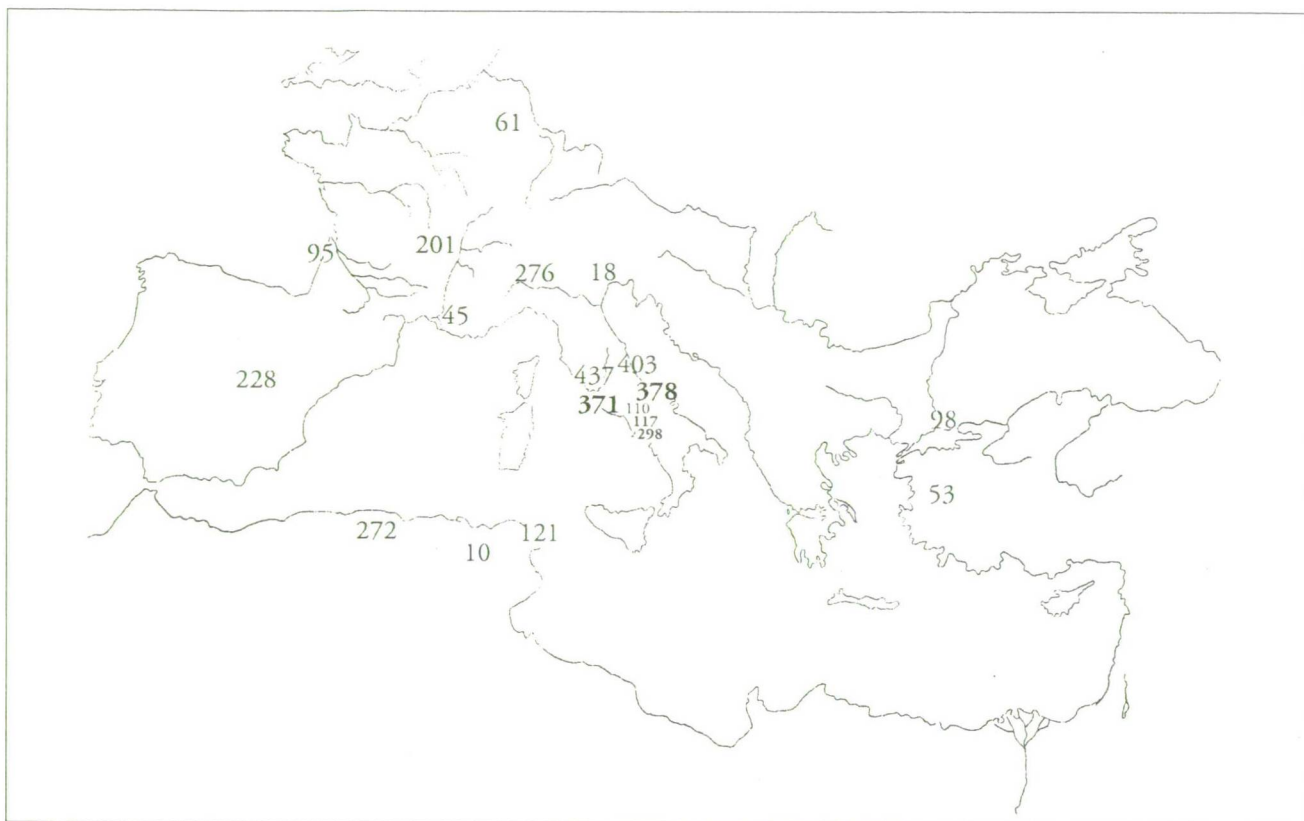
21. Symmachus Rómában írt leveleinek városai

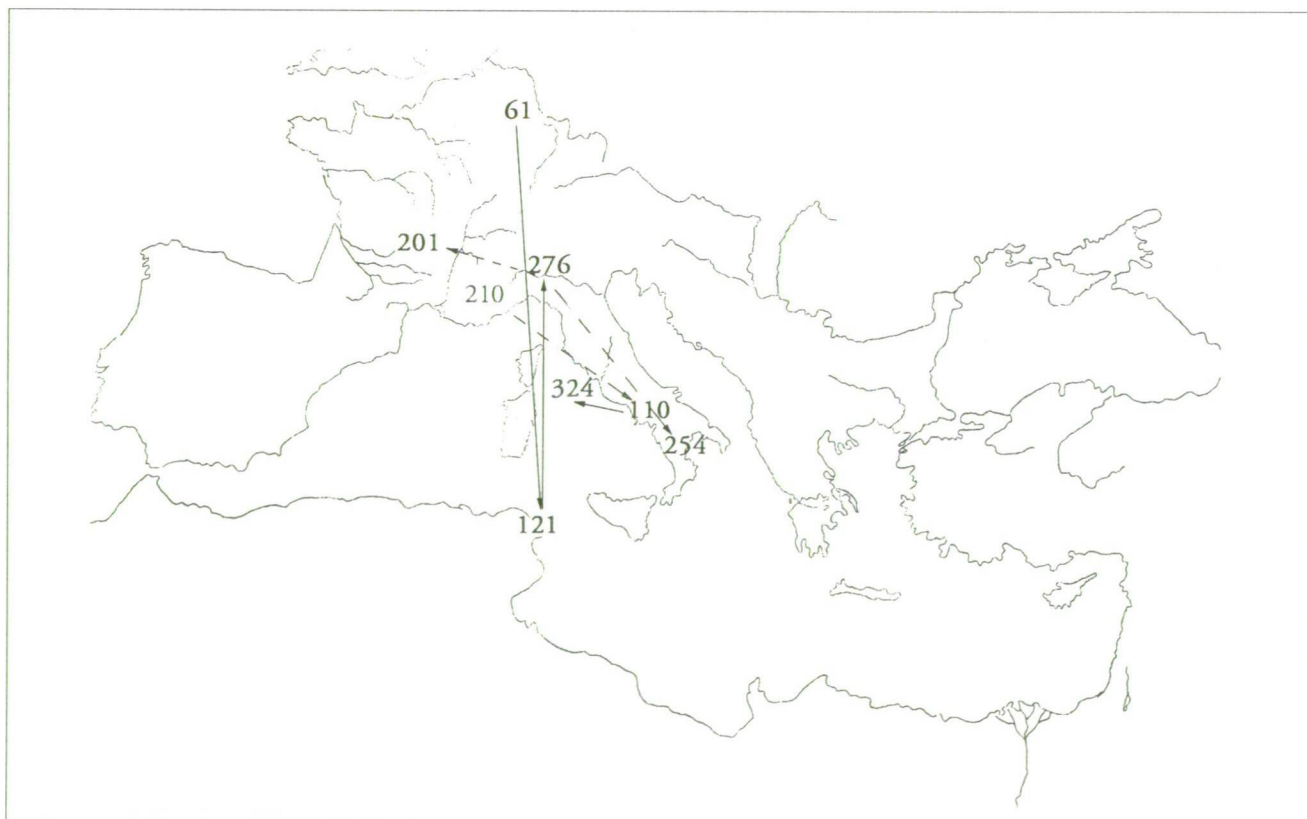
22. Symmachus Rómába küldött leveleinek városai

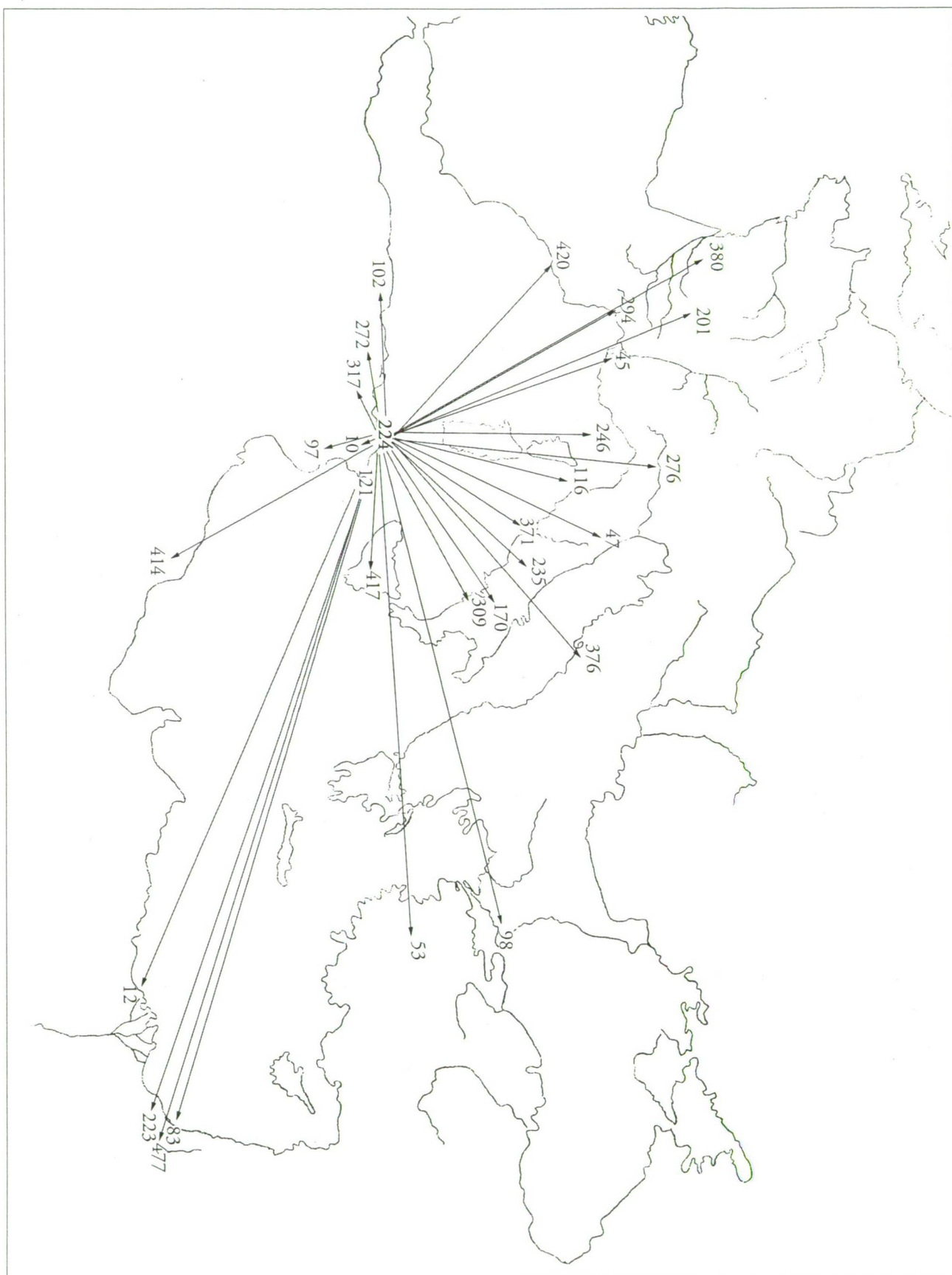
23. A Symmachus által írt levelek városai

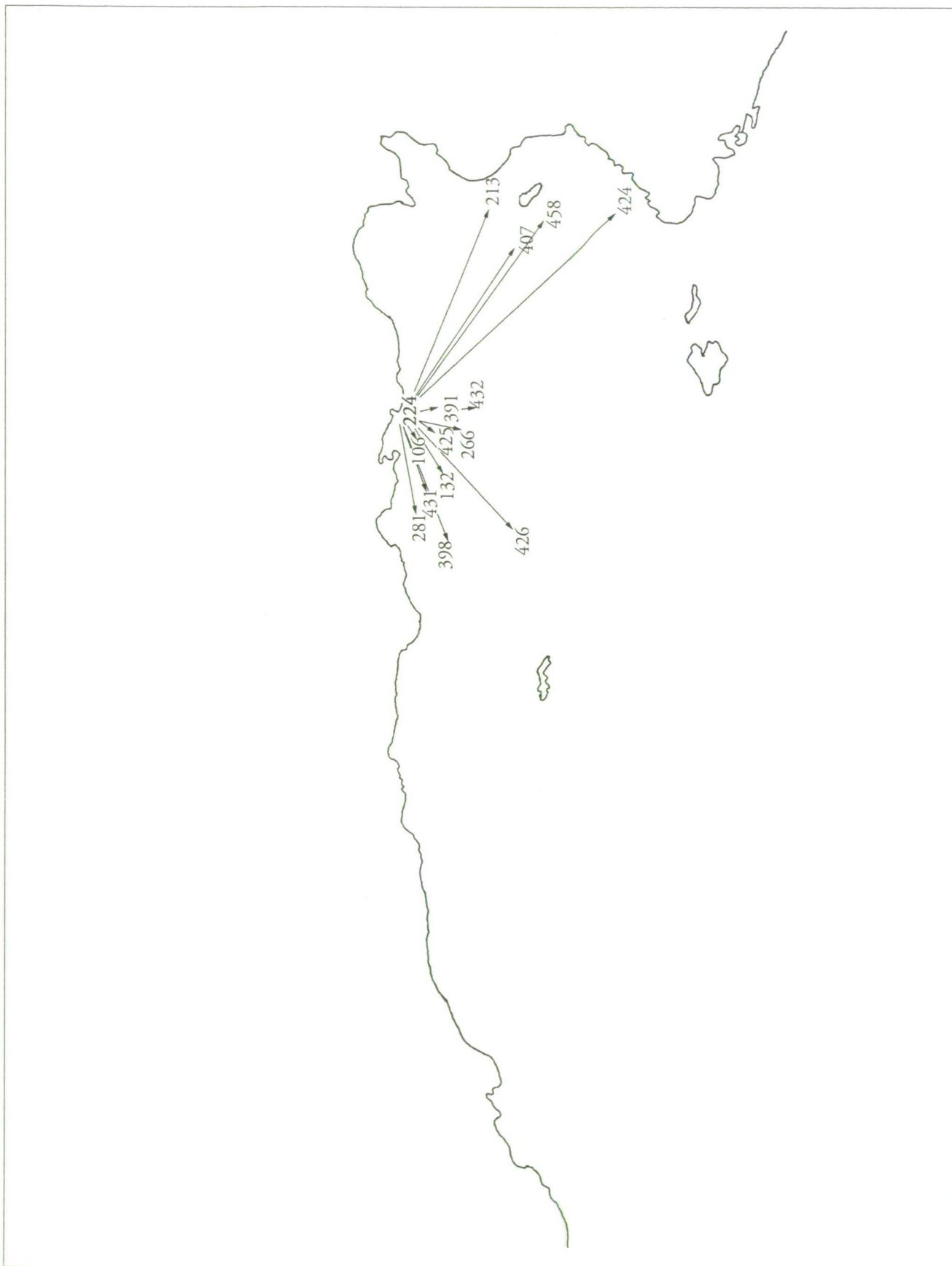
24. A Symmachushoz címzett levelek városai

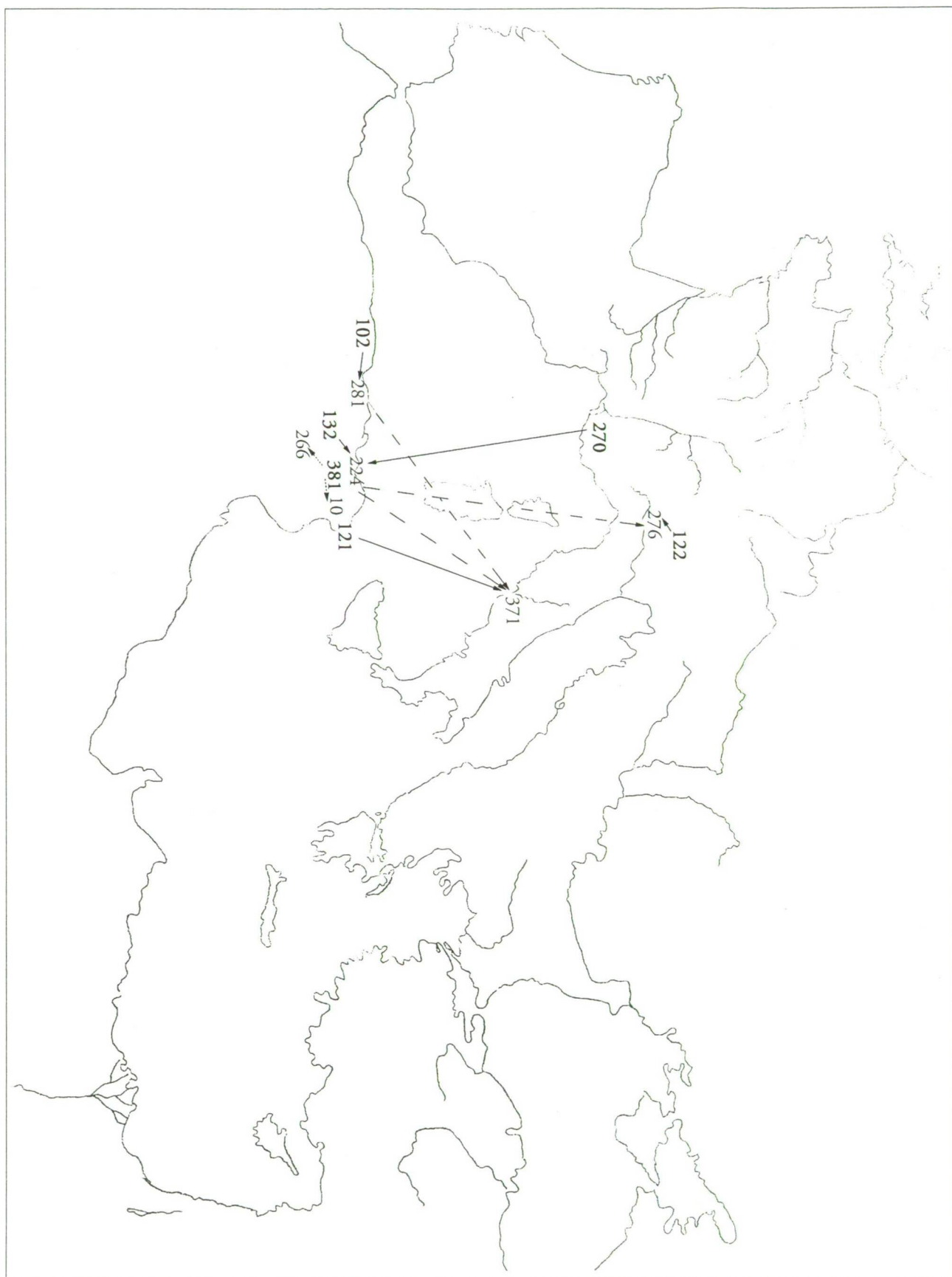
25. A Symmachushoz címzett levelek városai

26. Augustinus Hippóban írt leveleinek városai

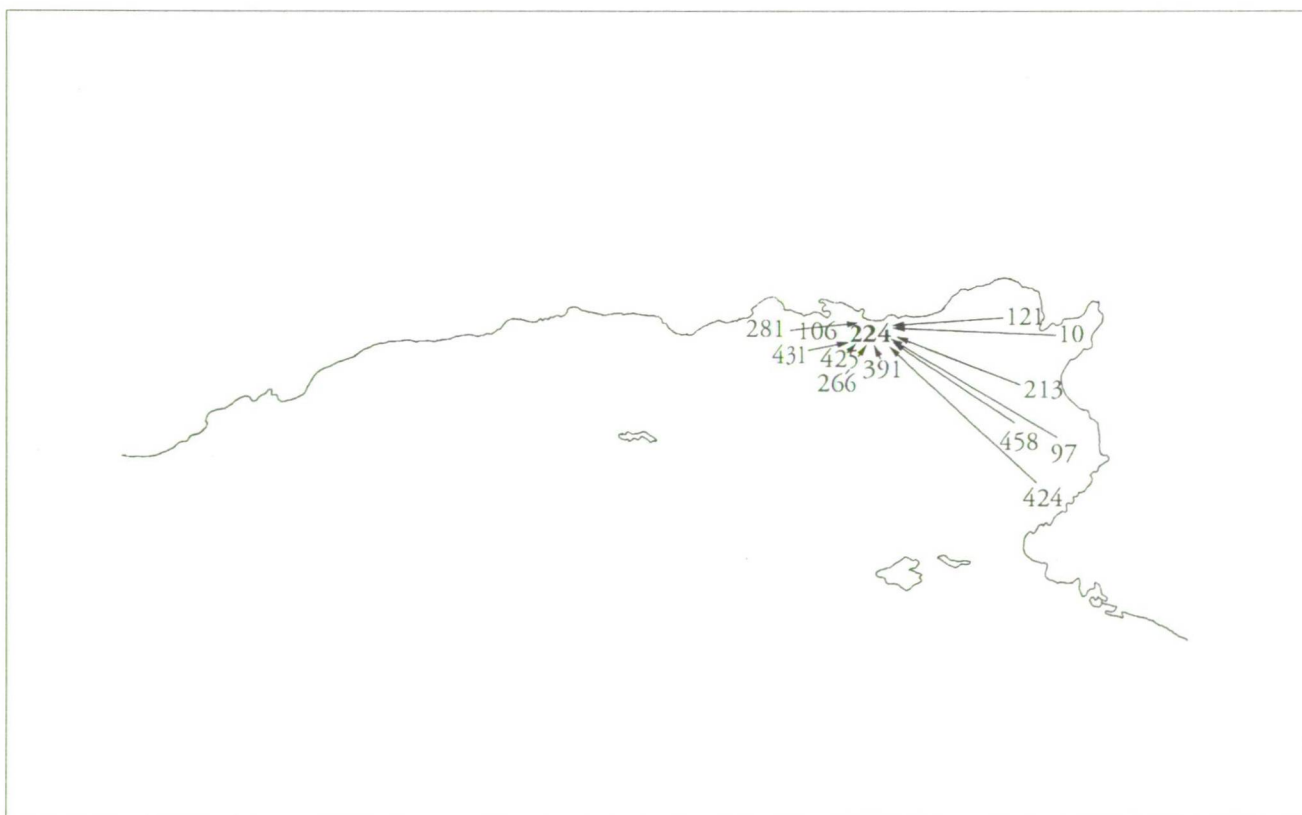
27. Augustinus Hippóban írt leveleinek városai

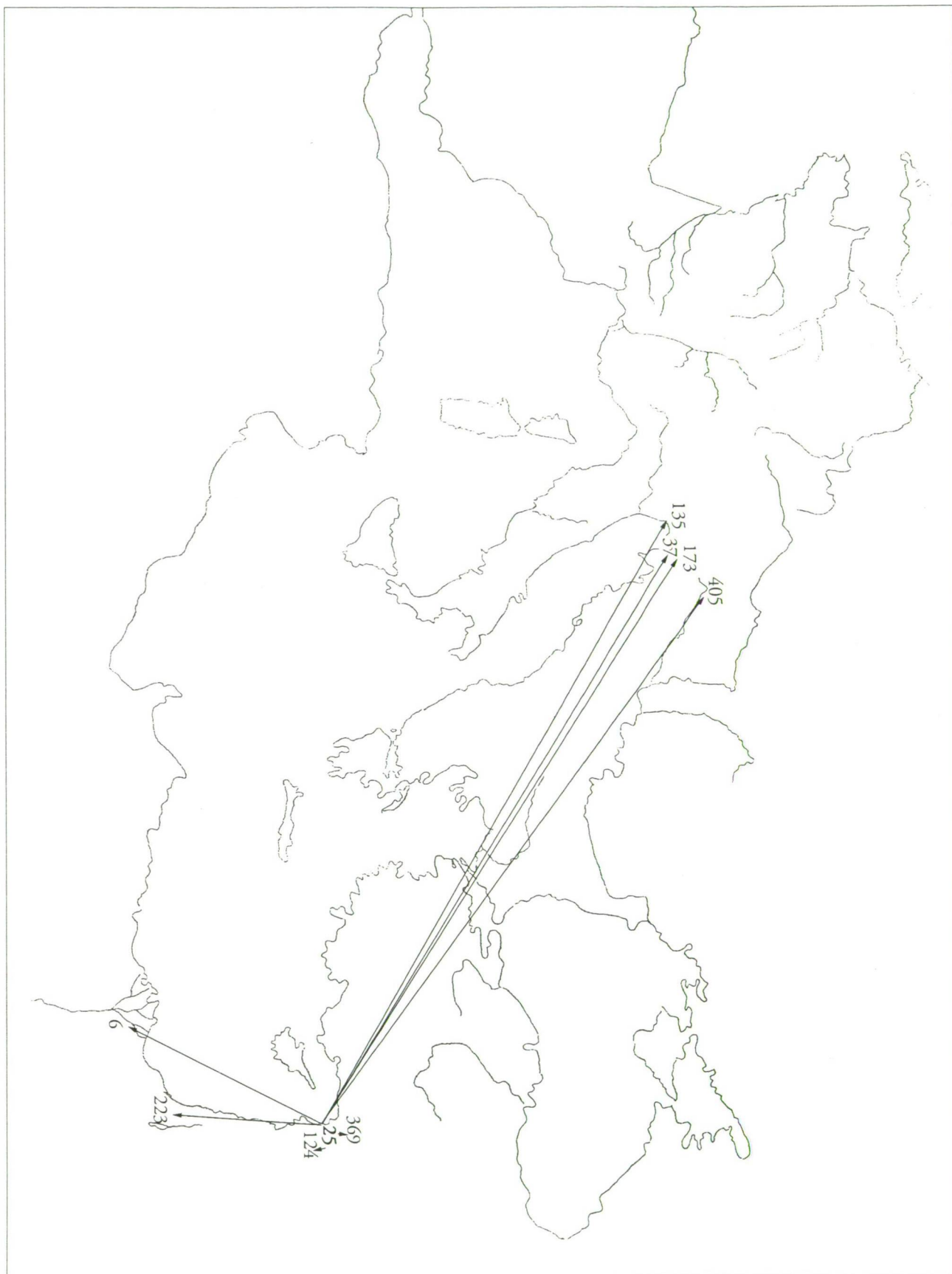
28. Augustinus egyéb helyeken kelt leveleinek városai

29. Az Augustinushoz Hippóba küldött levelek városai

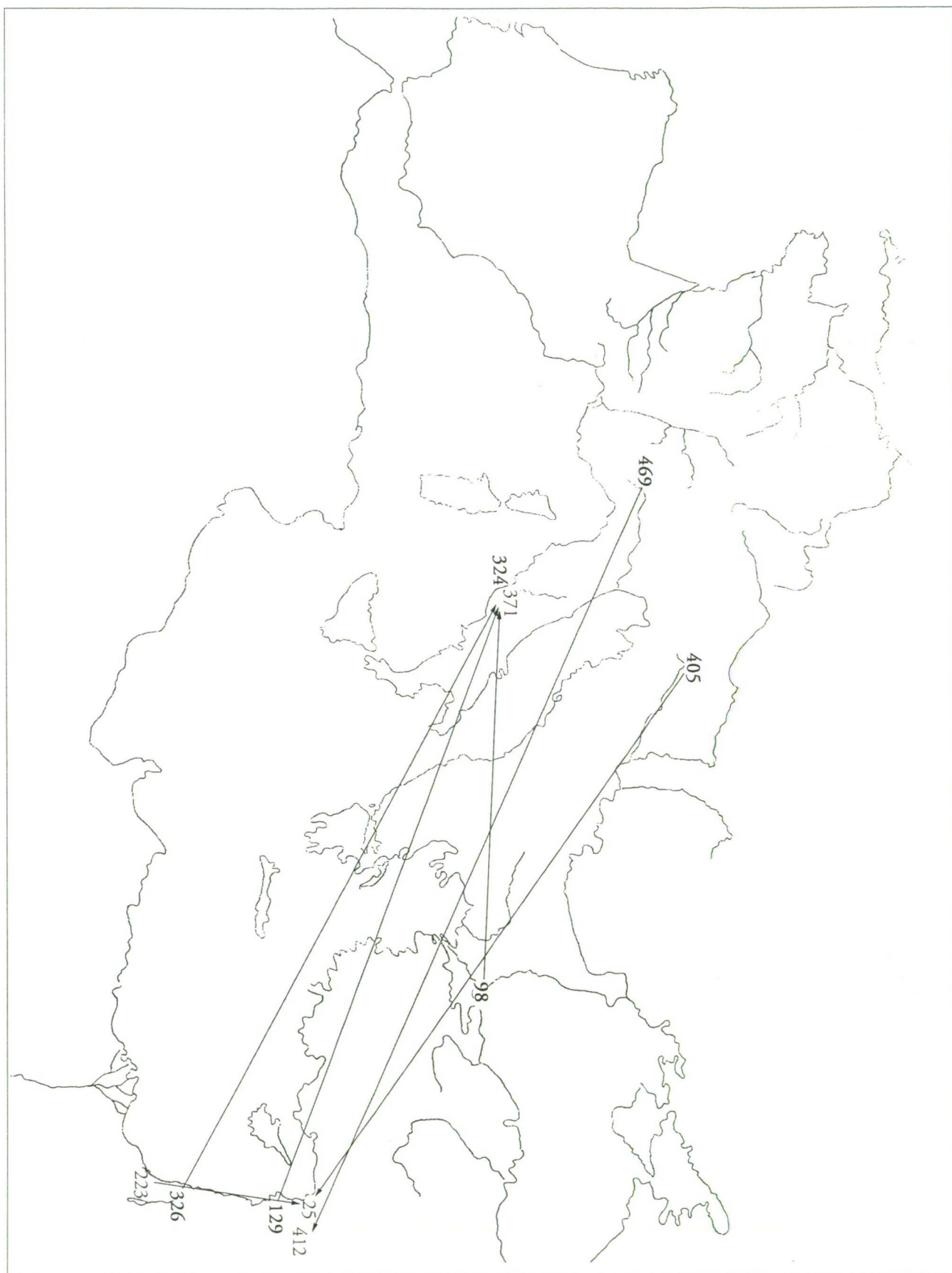
30. Az Augustinushoz Afrikából küldött levelek városai

31. Hieronymus Antiochiából elküldött leveleinek városai

32. Hieronymus Bethlehemből elküldött leveleinek városai

33. Hieronymus egyéb helyekről elküldött leveleinek városai

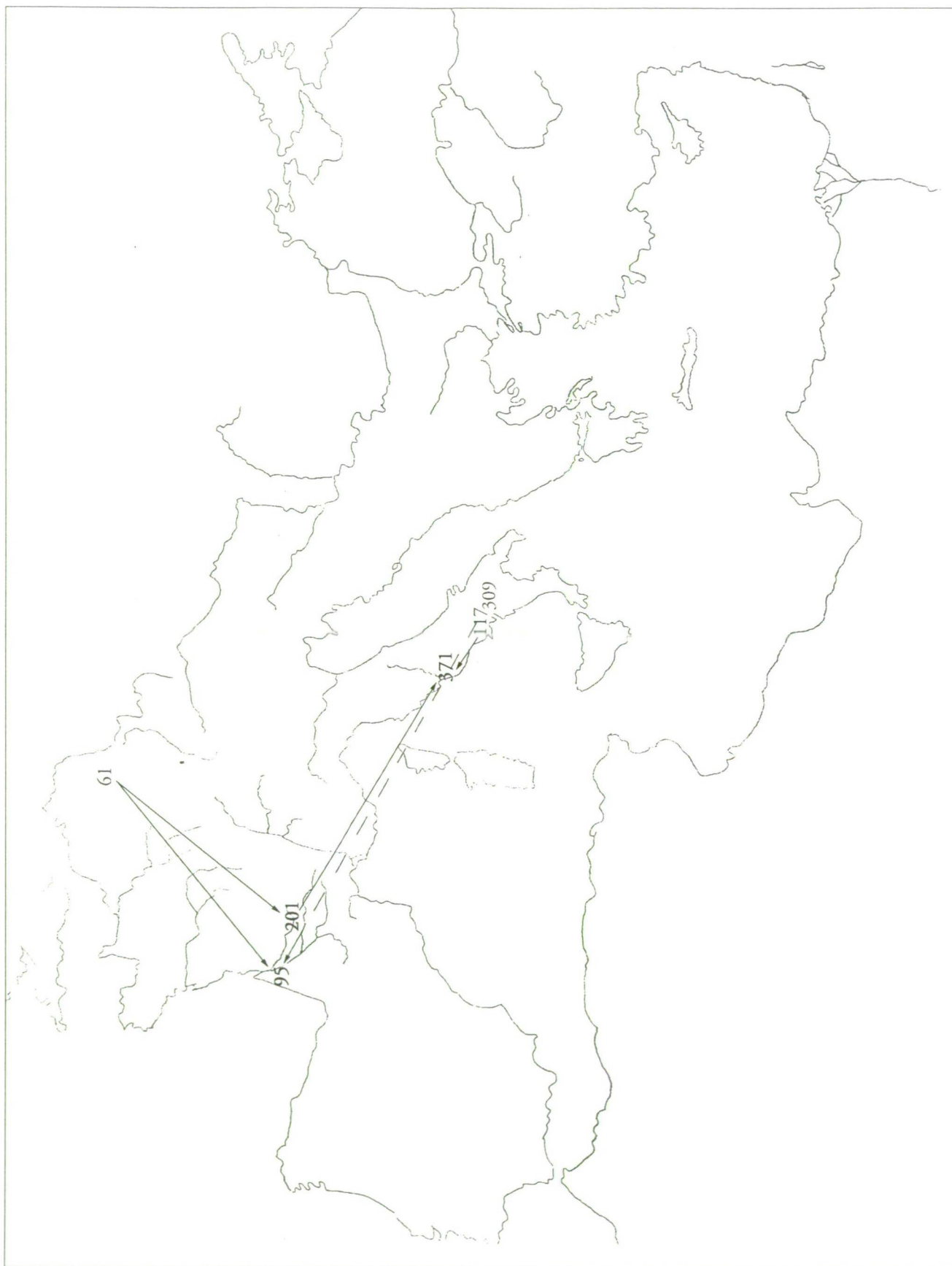
34. A Hieronymushoz címzett levelek városai

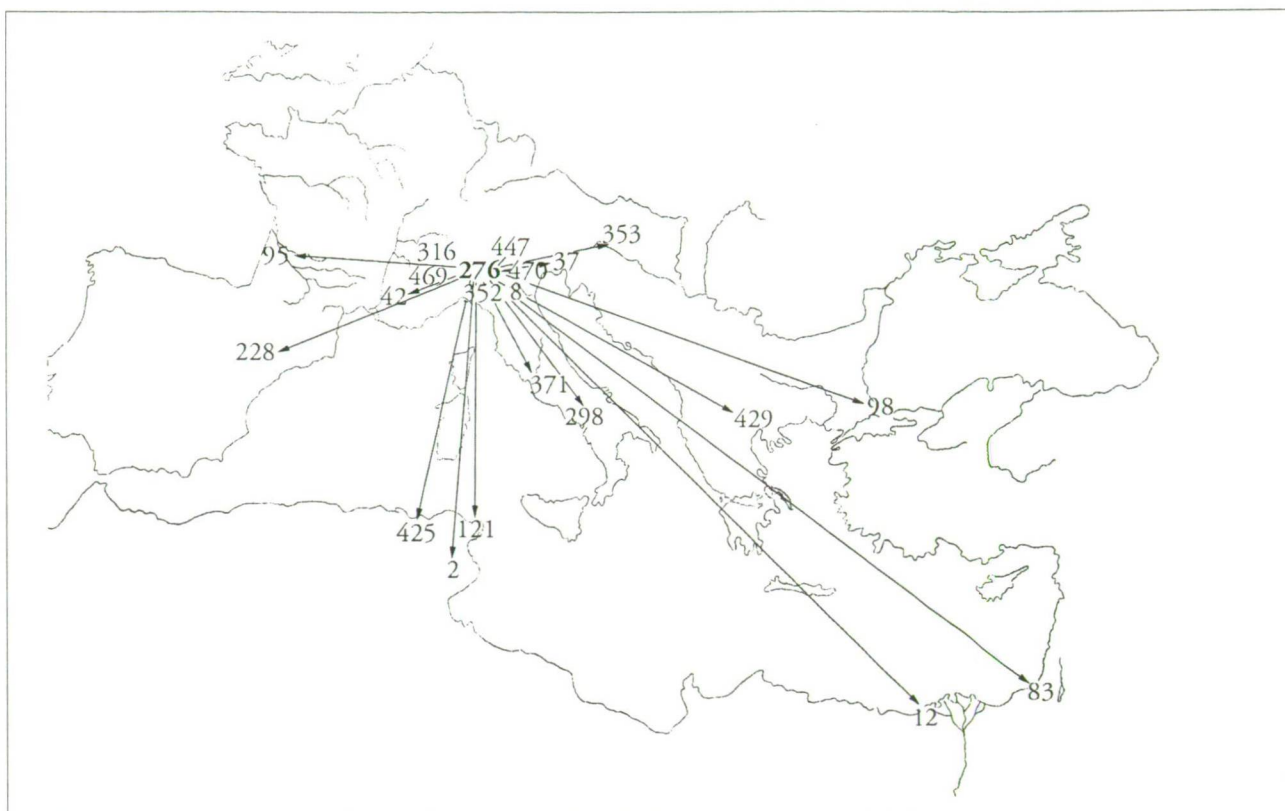
35. Ausonius Burdigalában írt leveleinek városai

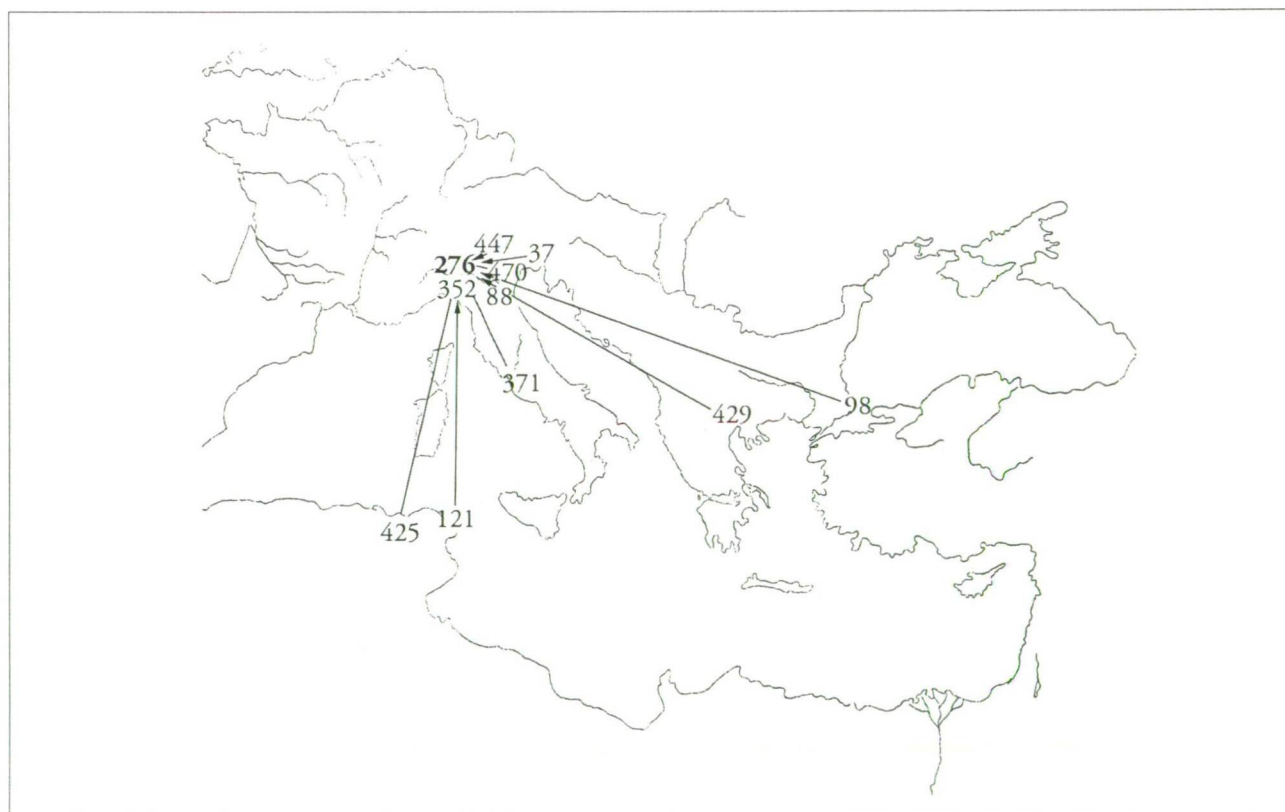
36. Ausonius Rómában írt leveleinek városai

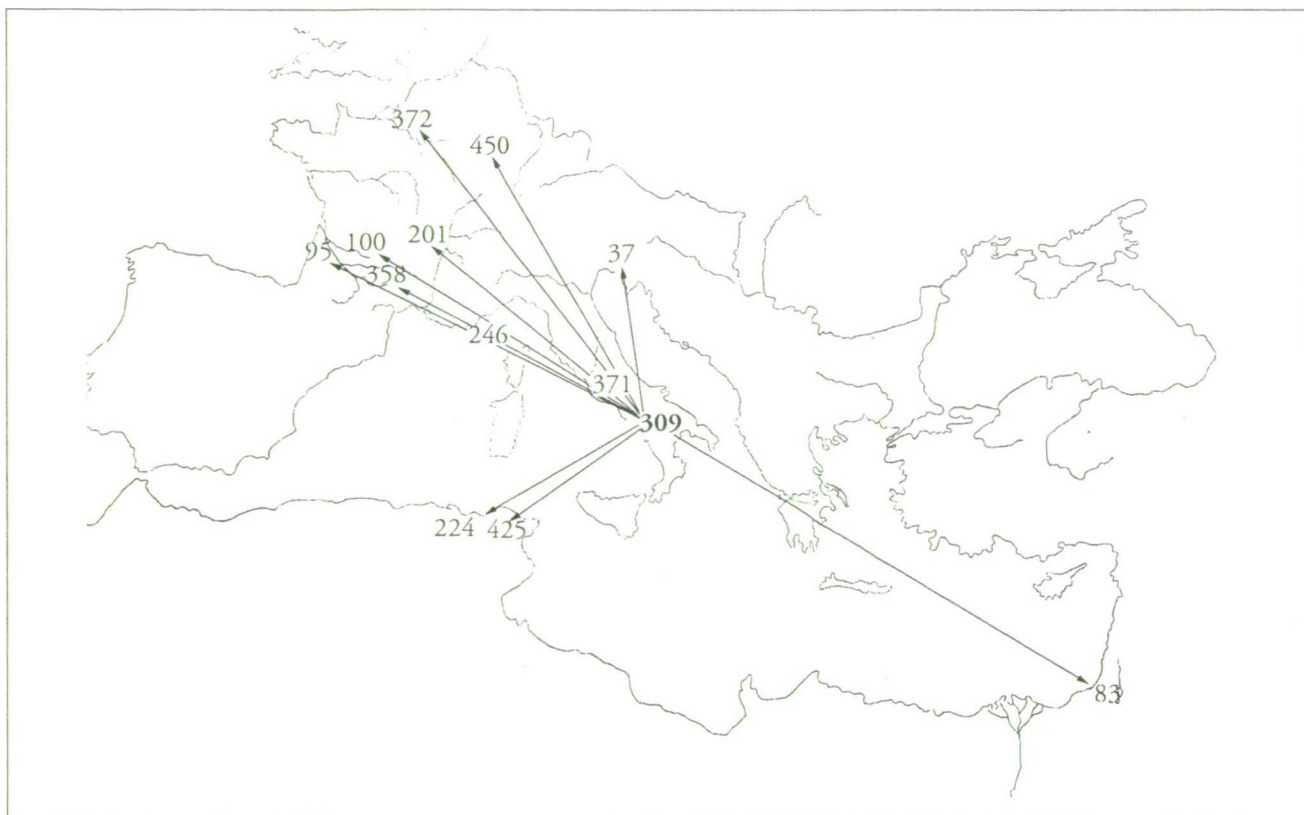
37. Az Ausoniushoz küldött levelek városai

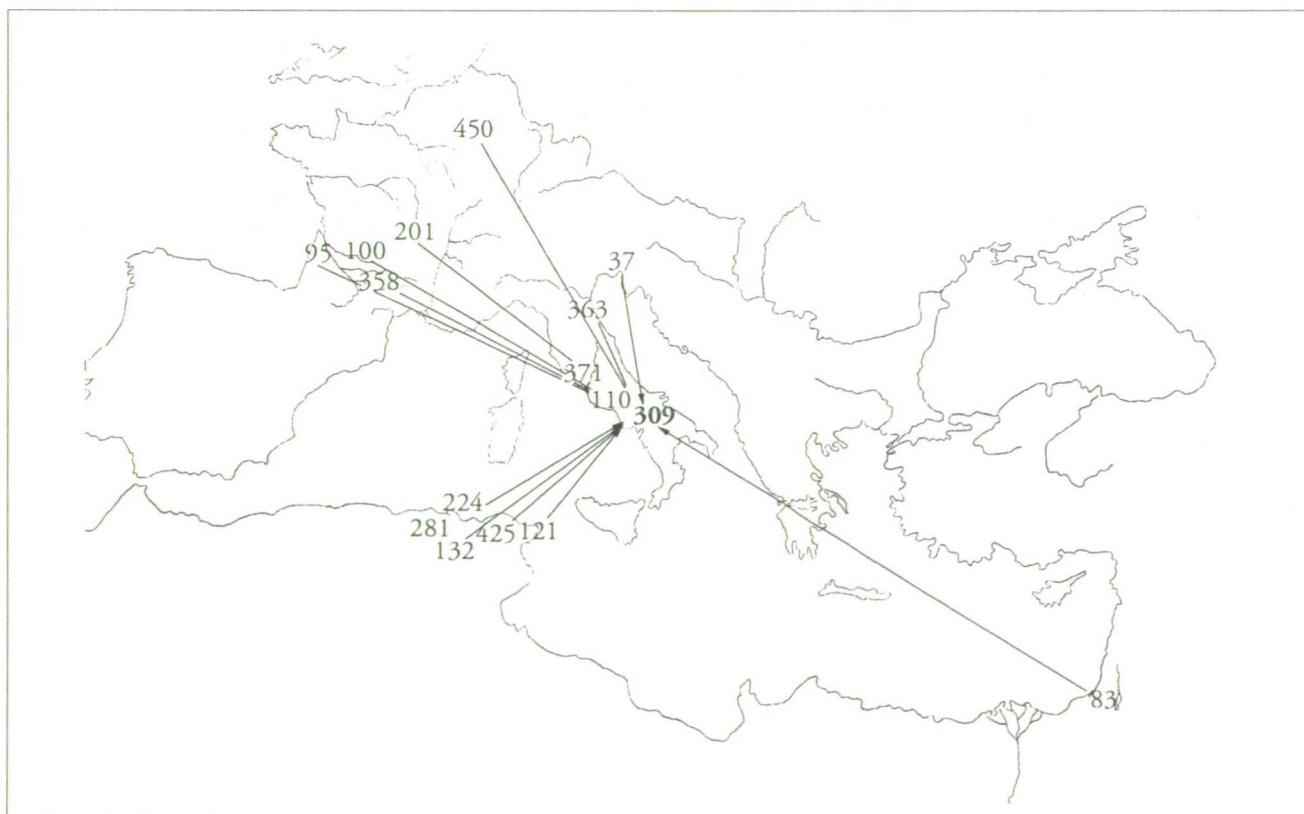
38. Az Ambrosius által írott levelek városai

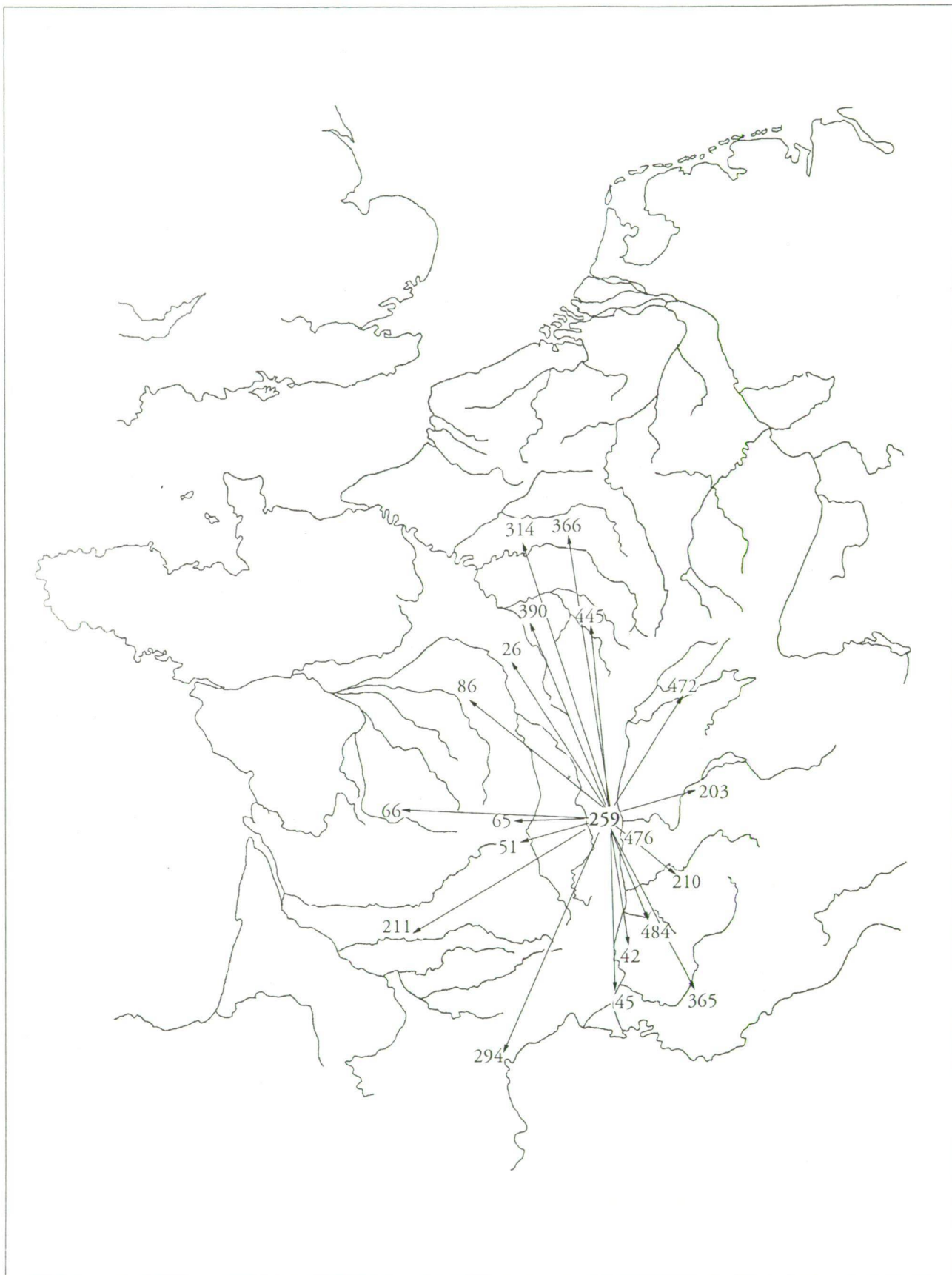
39. Az Ambrosiushoz küldött levelek városai

40. A Paulinus Nolanus által írott levelek városai

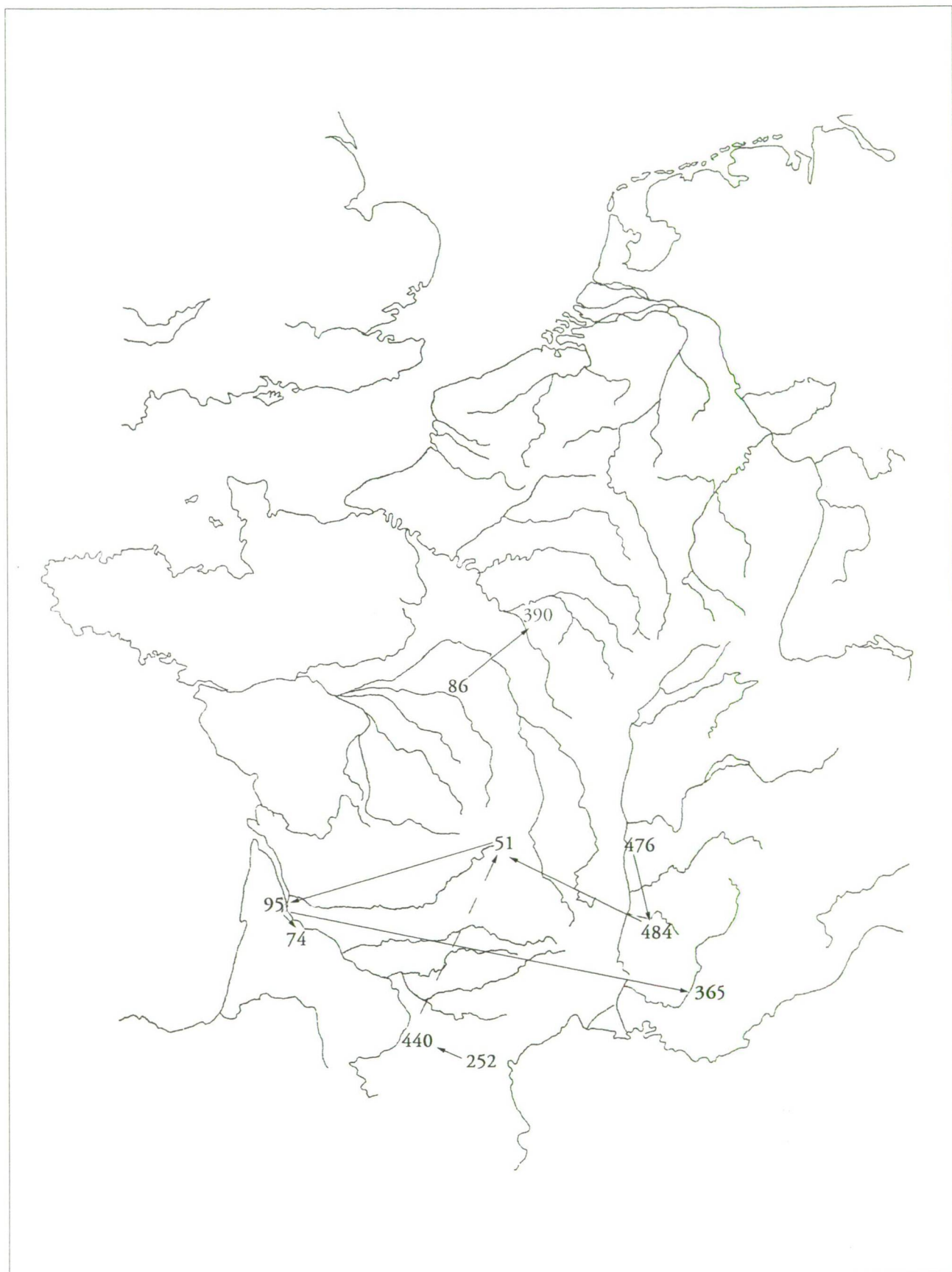

41. A Paulinus Nolanushoz küldött levelek városai

42. Sidonius Lugdunumban írt leveleinek városai

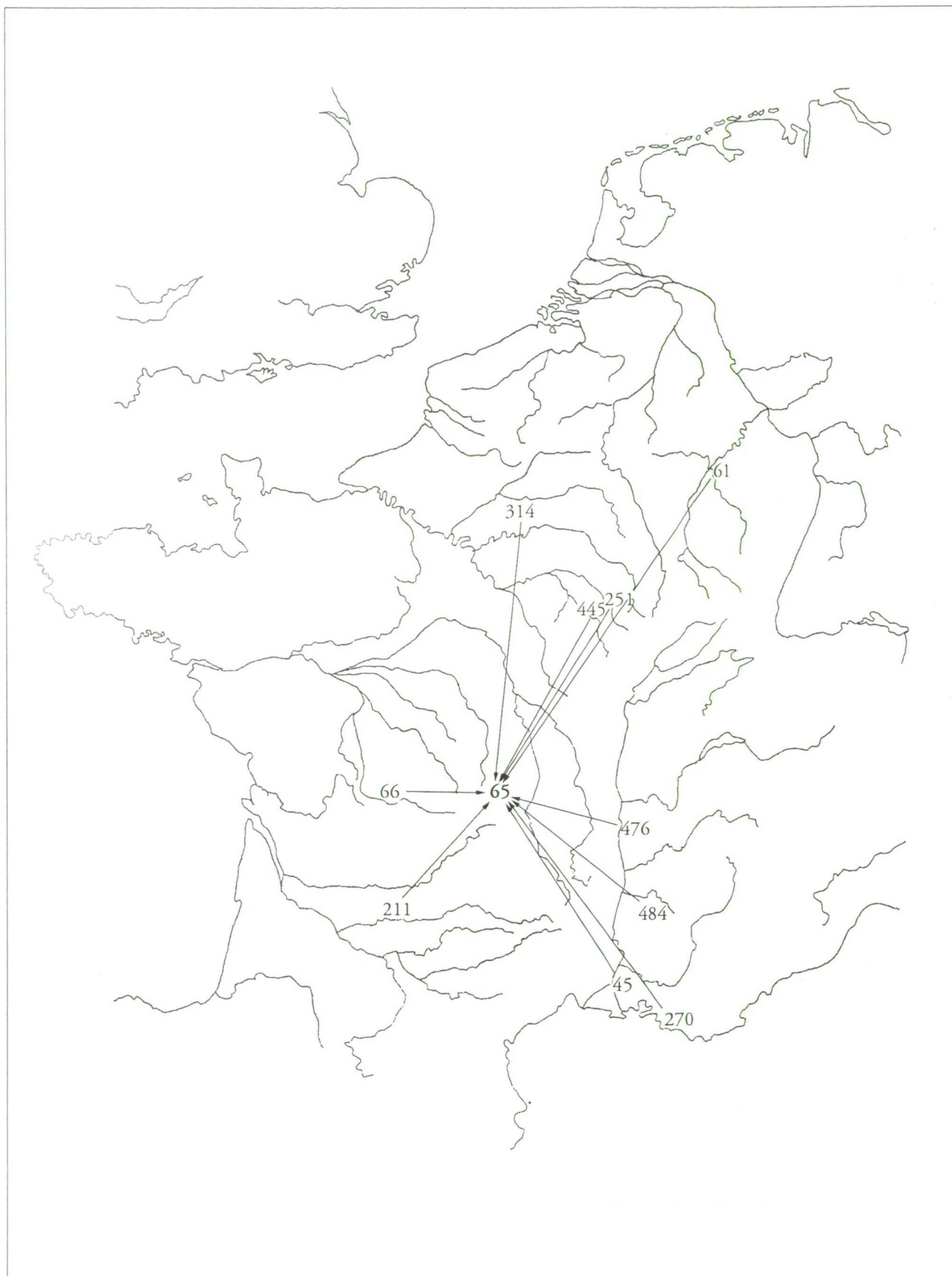

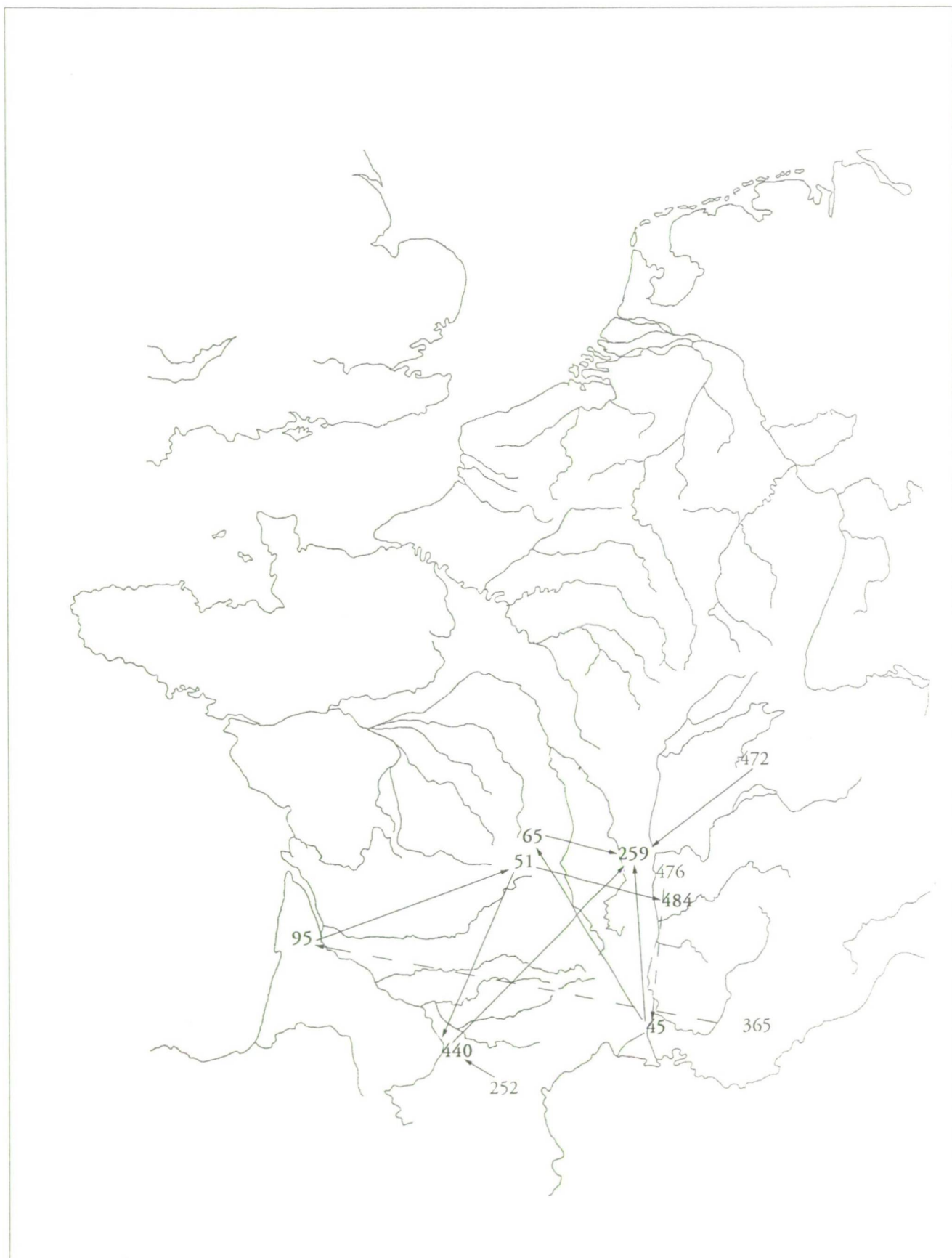
44. A Sidonius által írott levelek városai

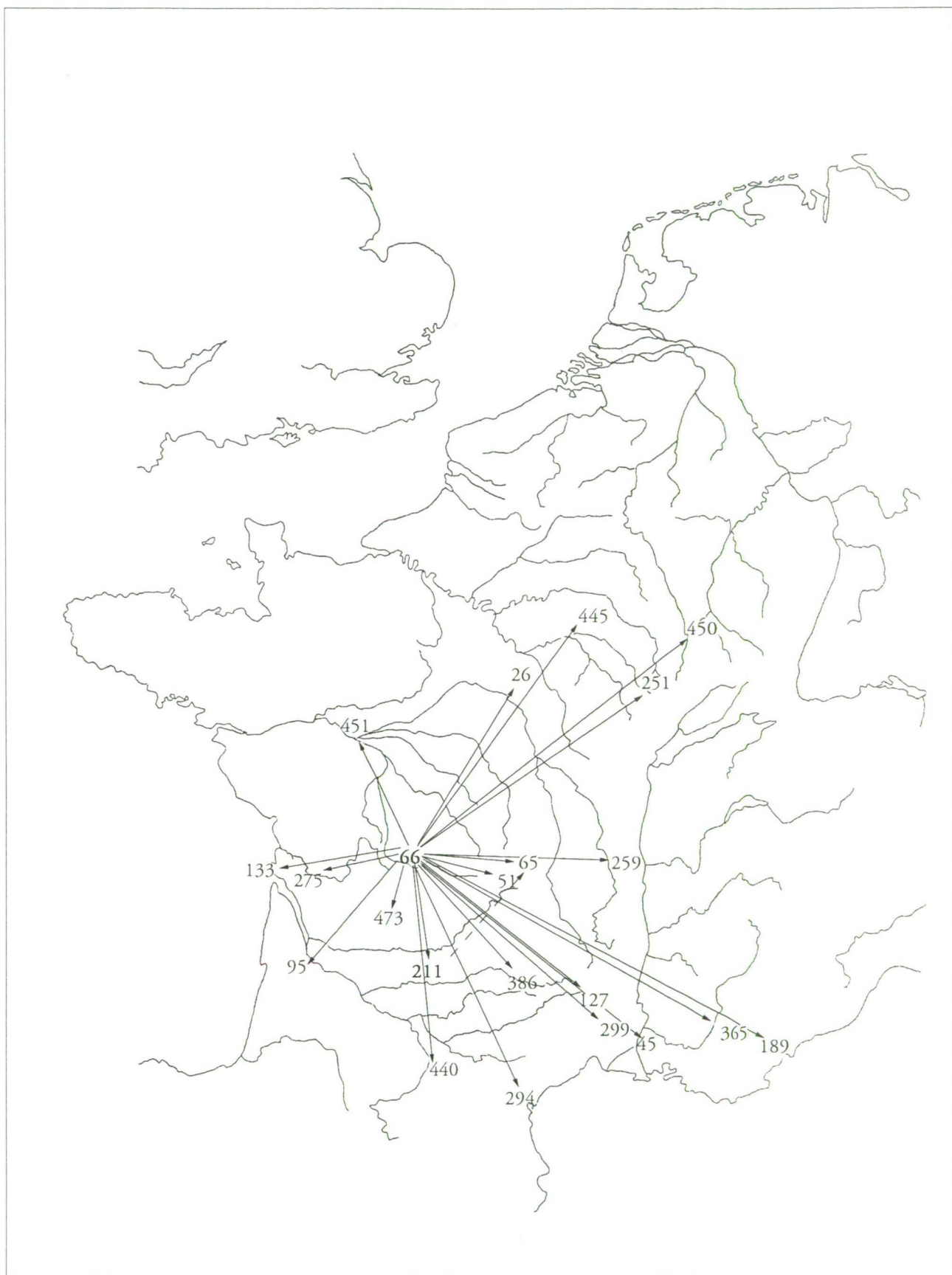
45. Sidonius Gallián kívüli kapcsolatai

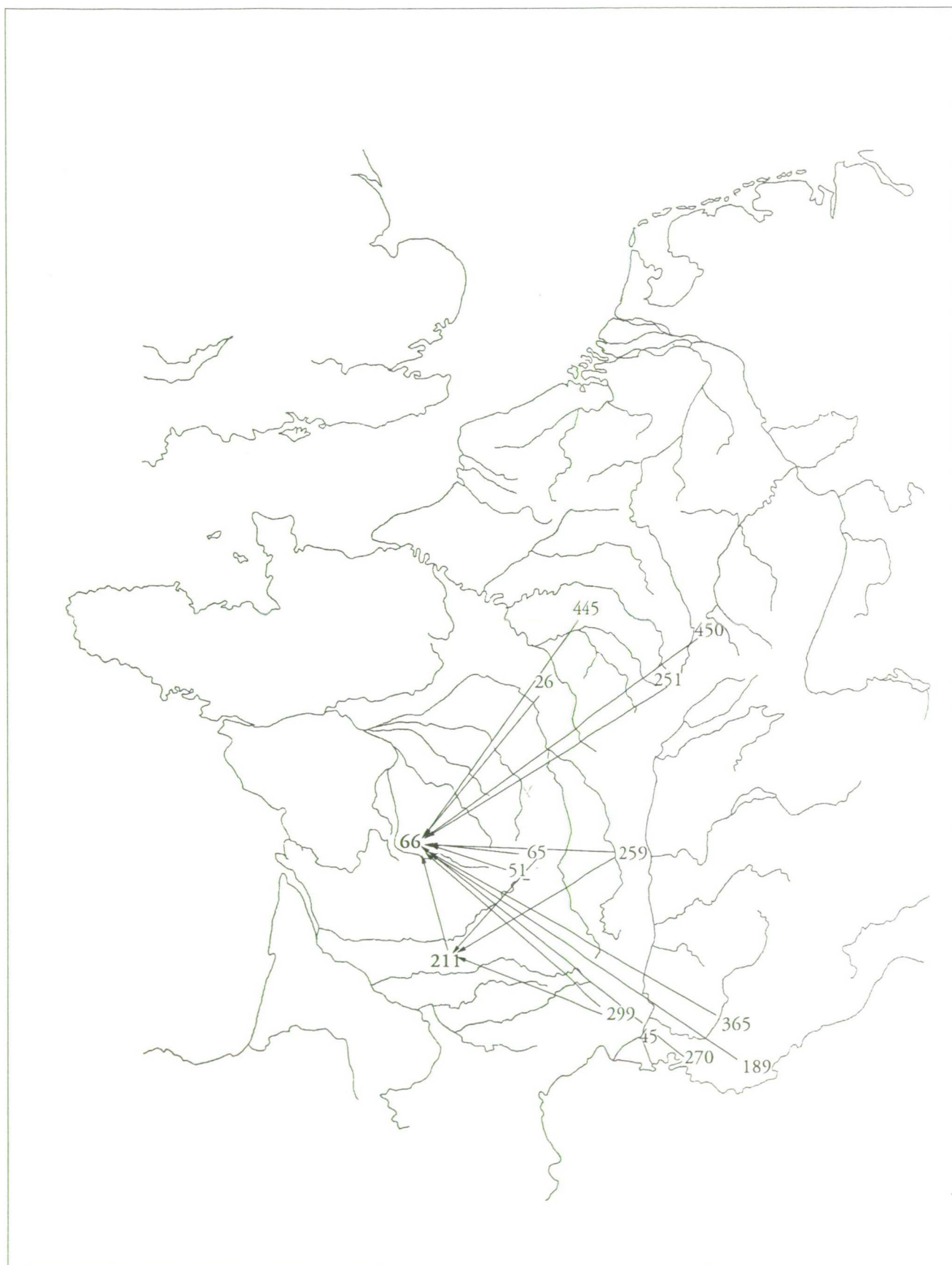
46. A Sidoniushoz Augustonemetumba küldött levelek városai

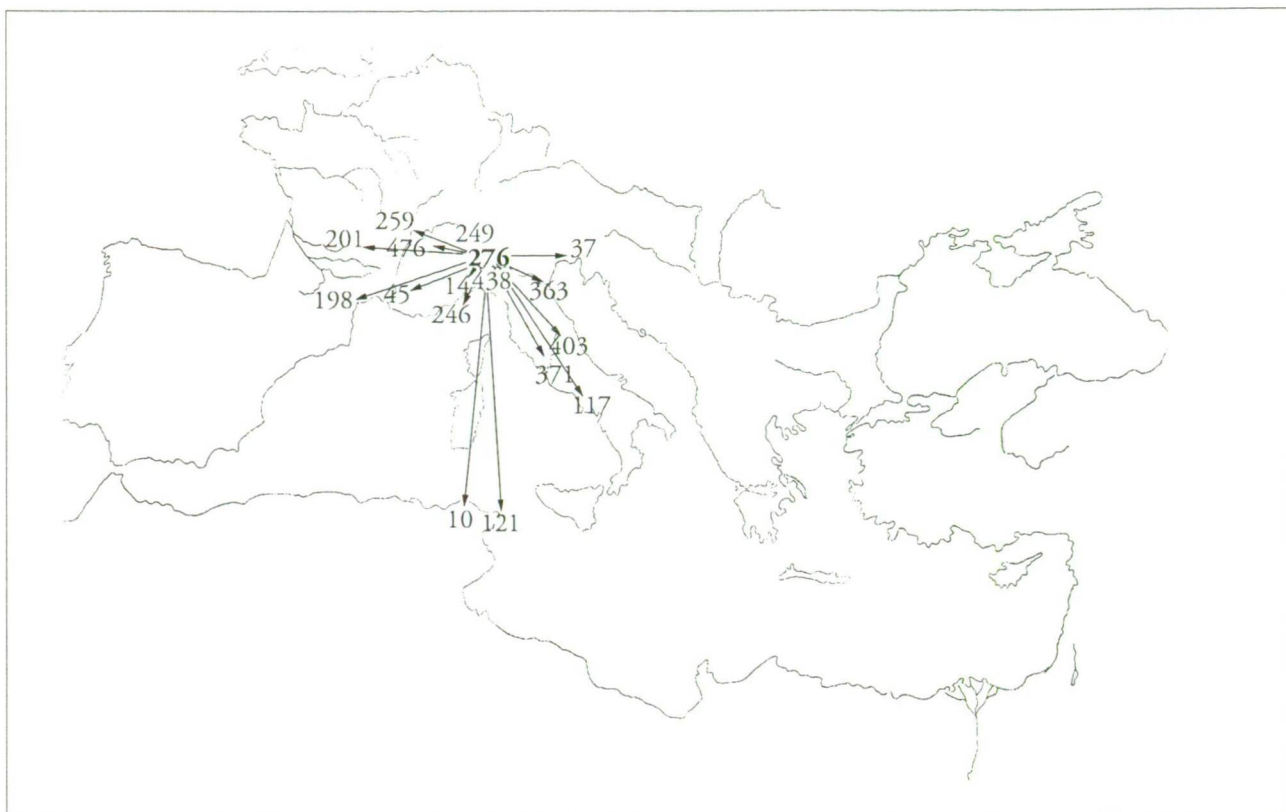
47. A Sidoniushoz küldött levelek városai

48. A Ruricius által írott levelek városai

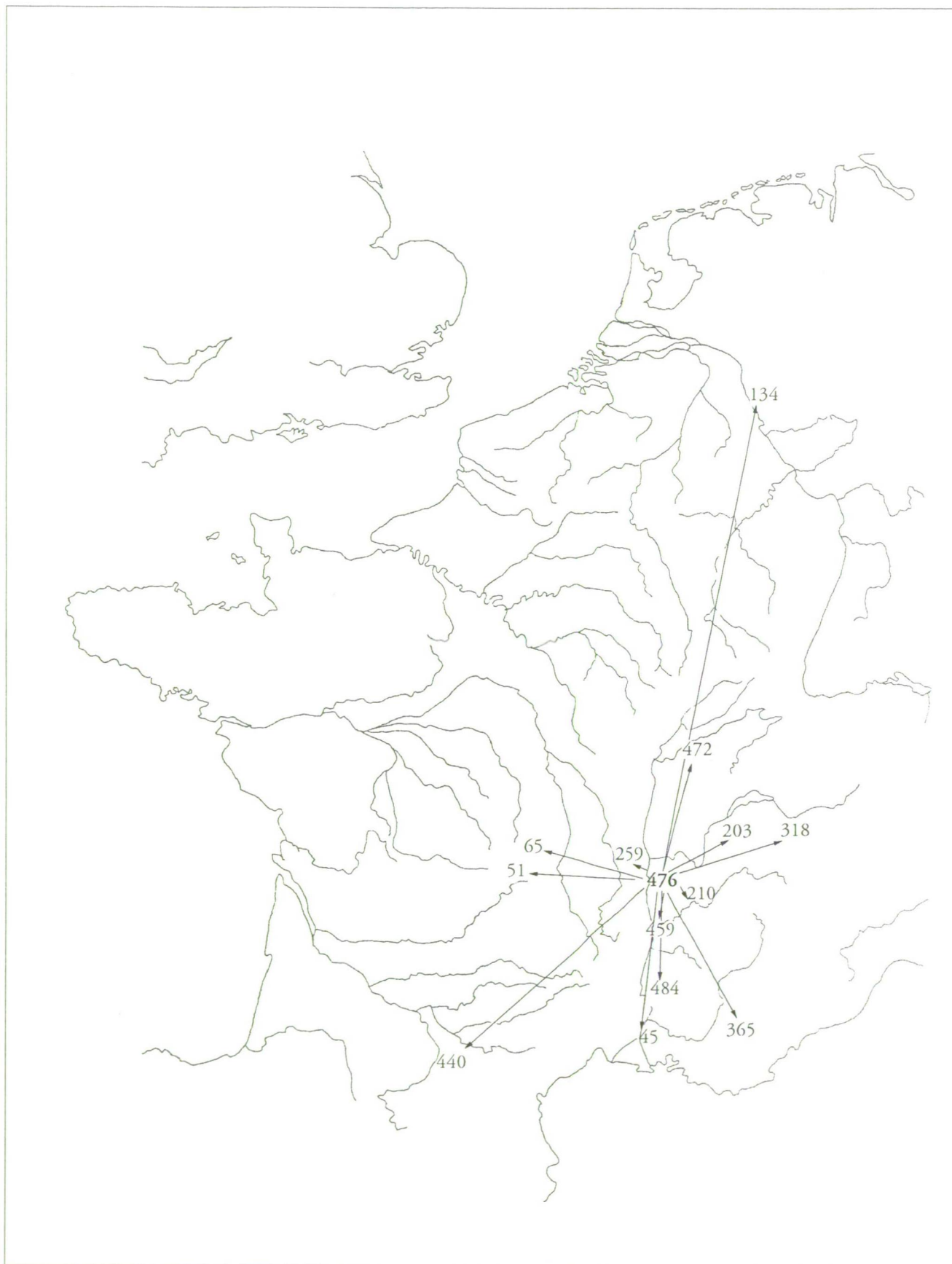
49. A Ruriciushoz küldött levelek városai

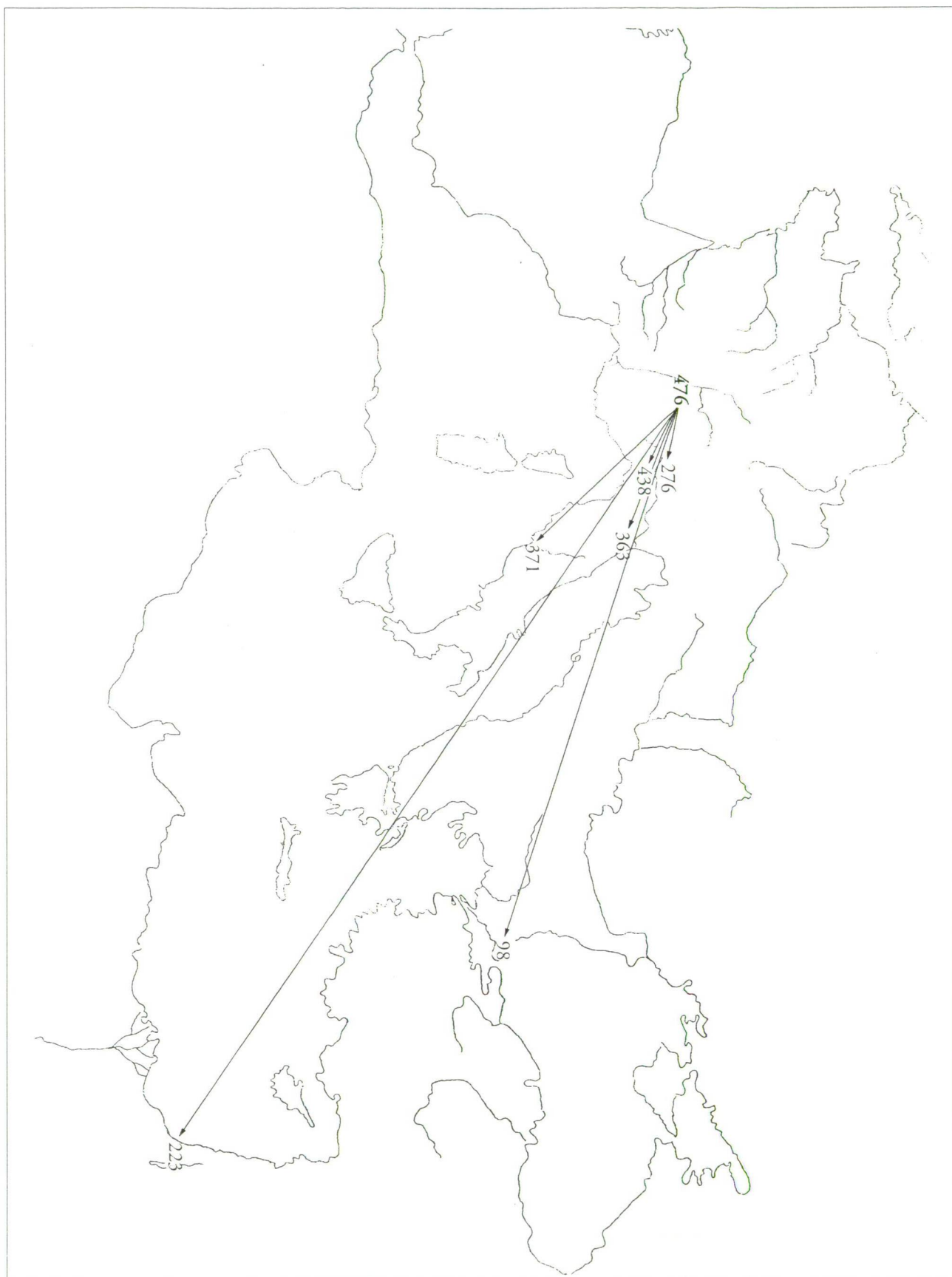
50. Az Ennodius által írott levelek városai

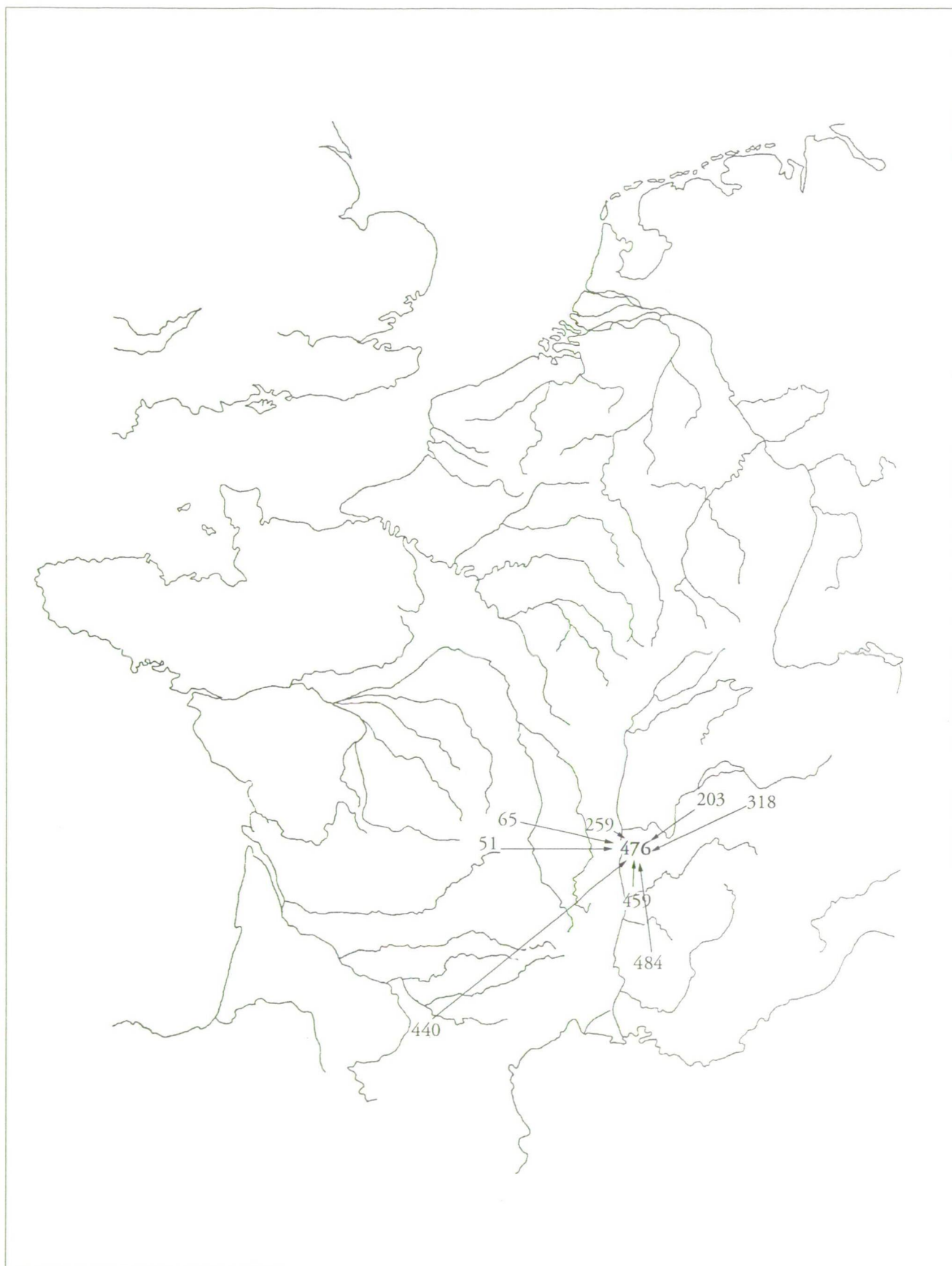
51. Az Ennodiusához küldött levelek városai

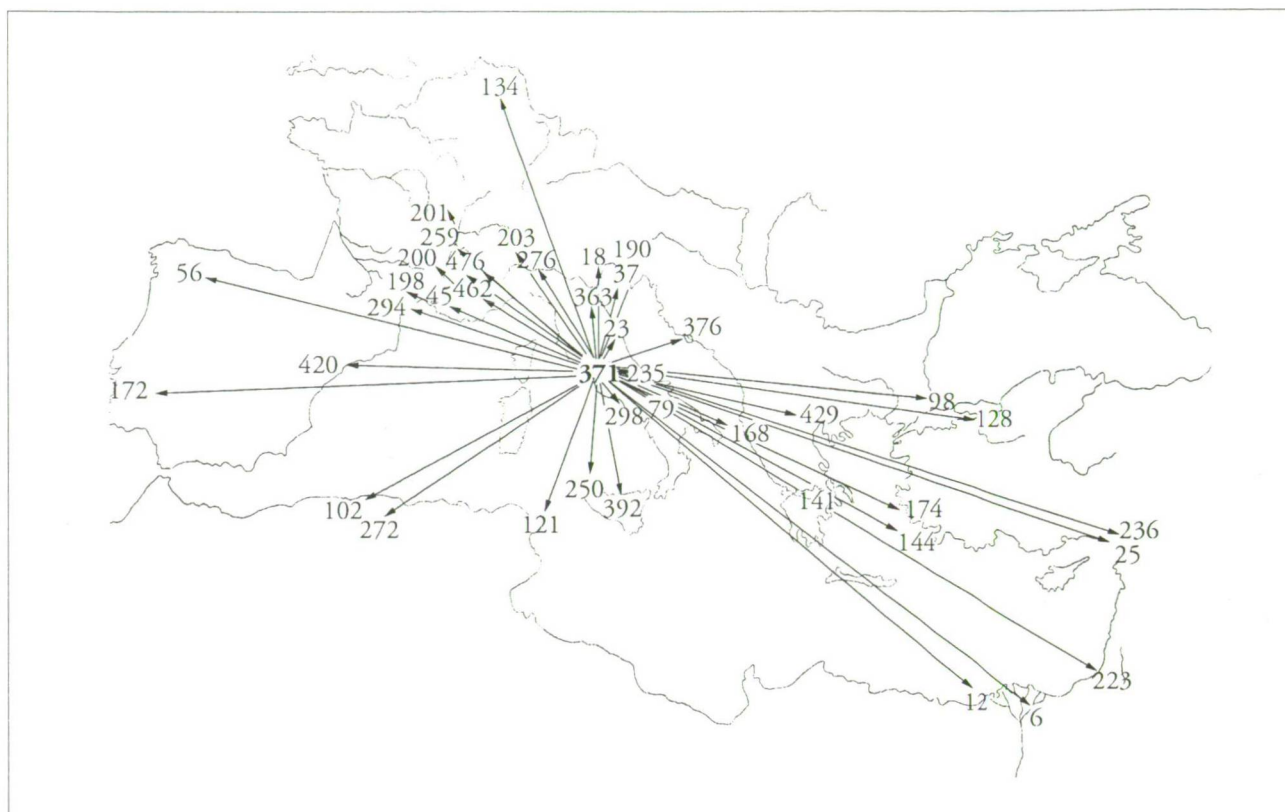
52. Avitus Viennából írt leveleinek városai

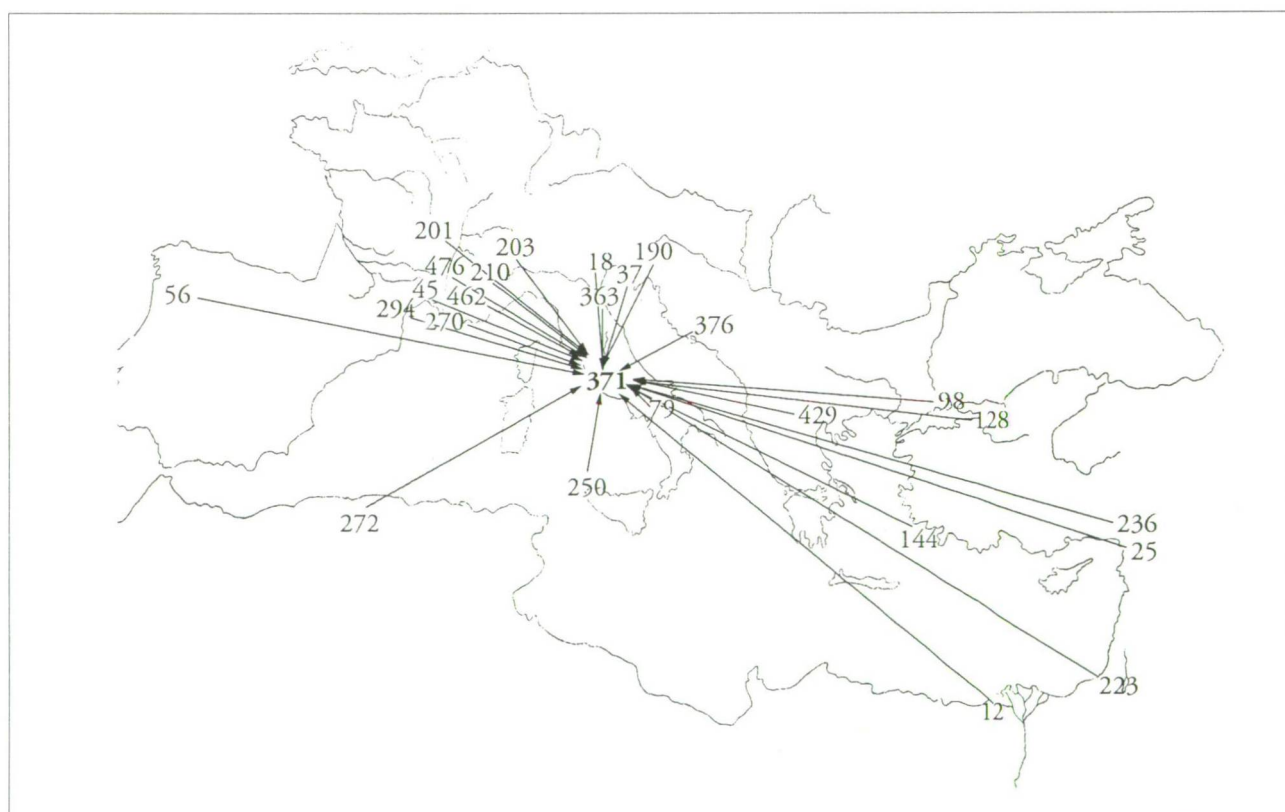
53. Avitus Gallián kívüli kapcsolatai

54. Az Avitushoz Viennába küldött levelek városai

55. Az I. Leo pápa által írott levelek városai

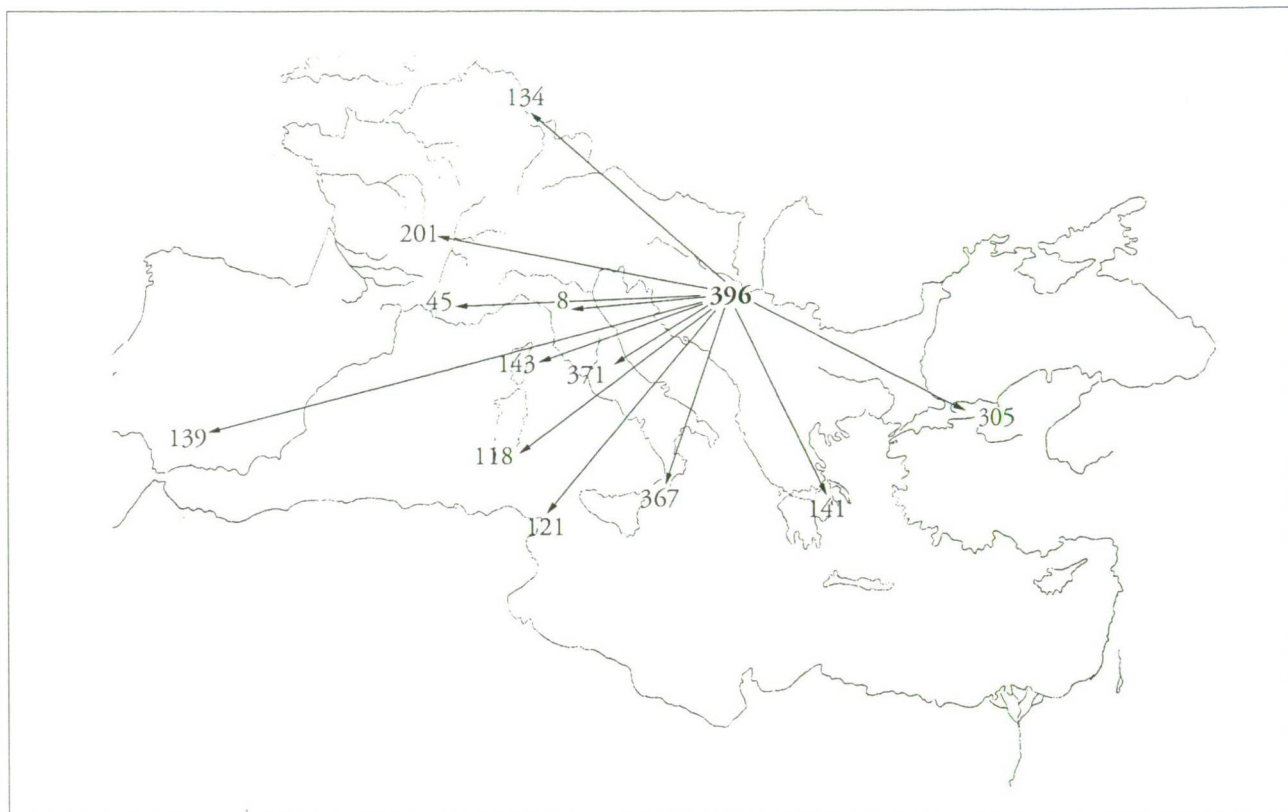
56. Az I. Leo pápához küldött levelek városai

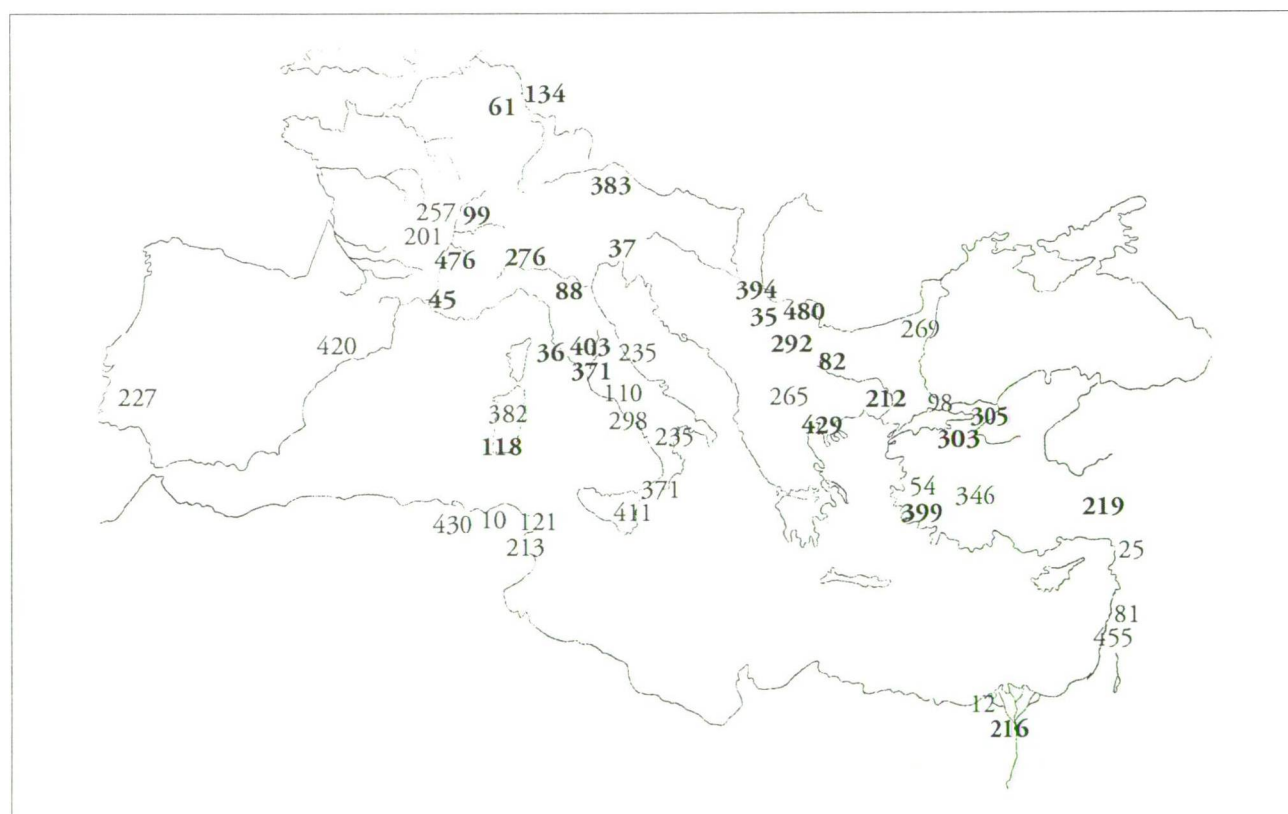
57. I. Constantinus Constantinopolisból elküldött leveleinek városai

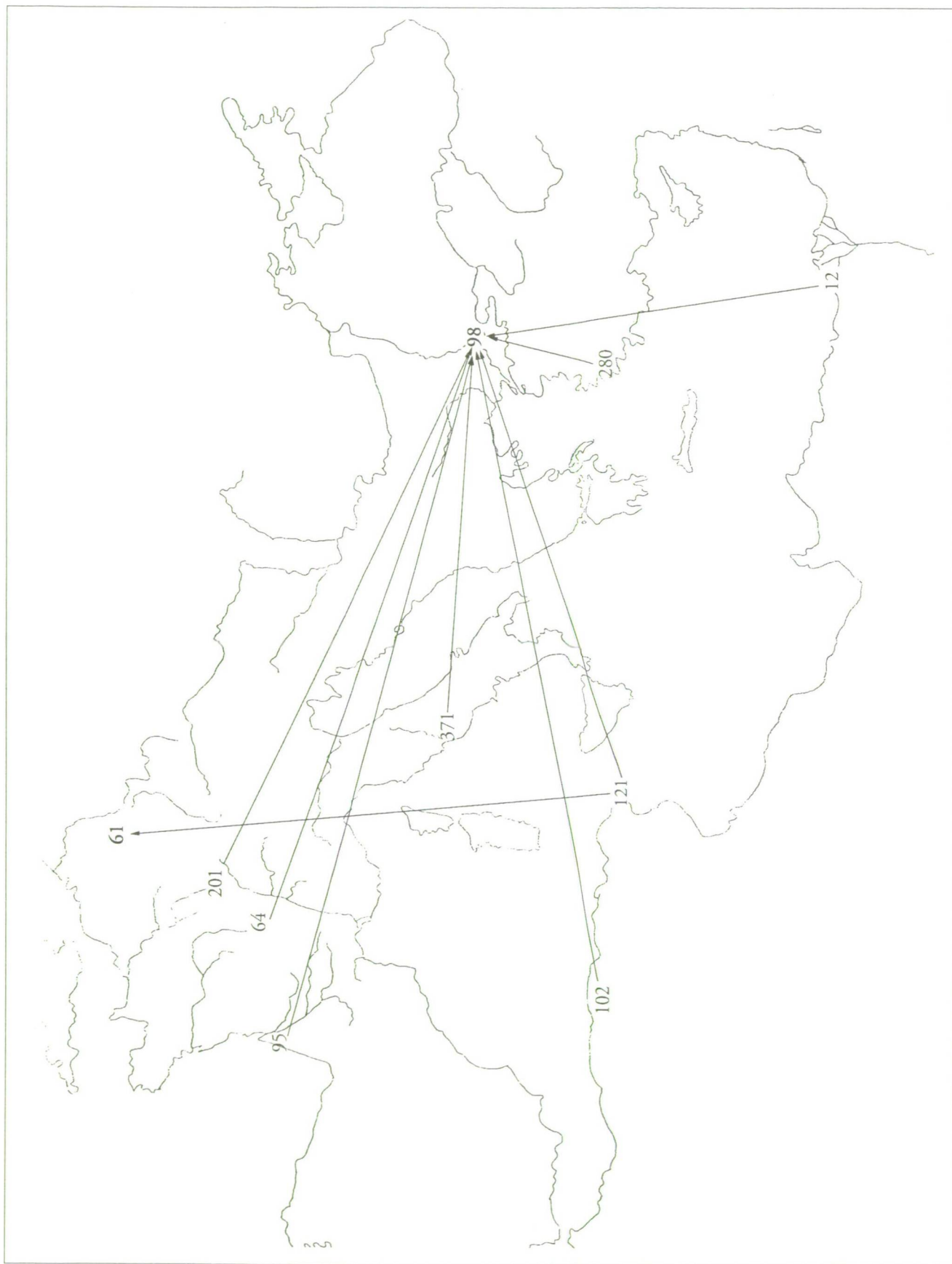
58. I. Constantinus Serdicából elküldött leveleinek városai

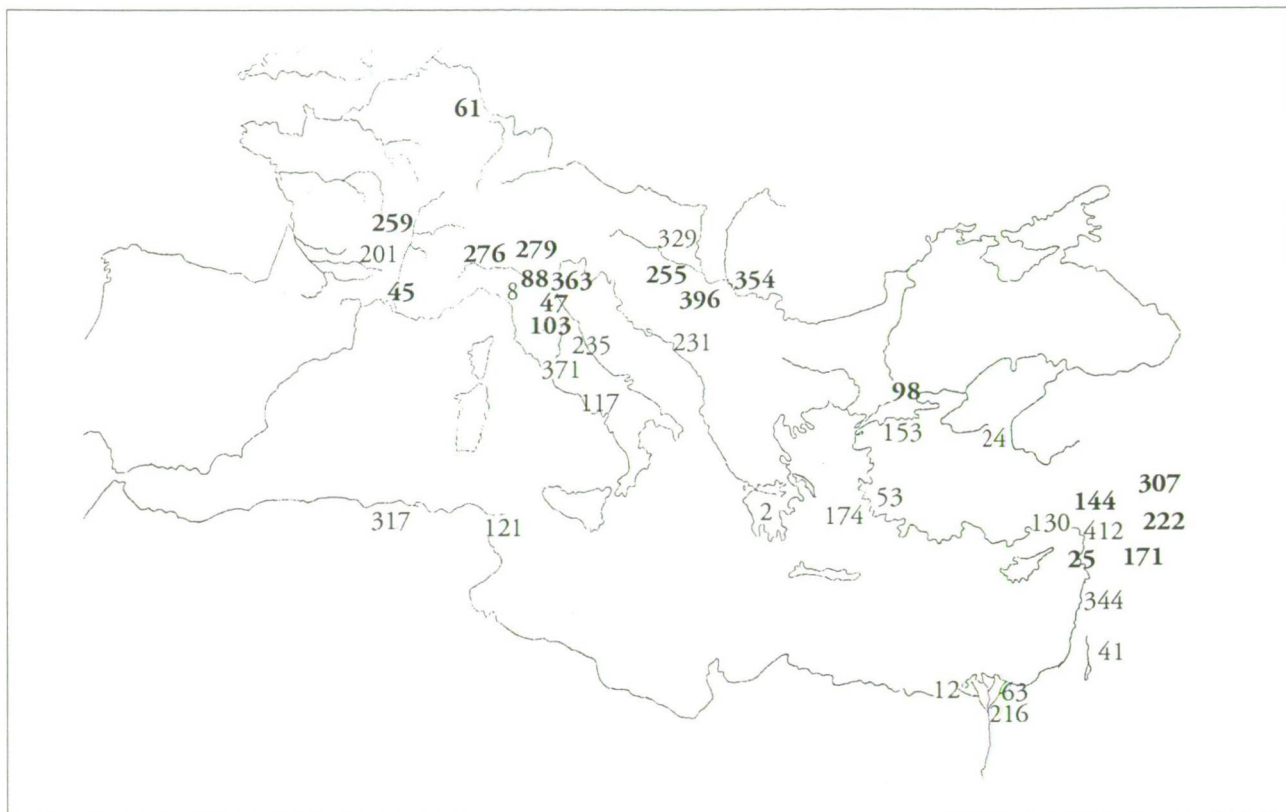
59. I. Constantinus Sirmiumból elküldött leveleinek városai

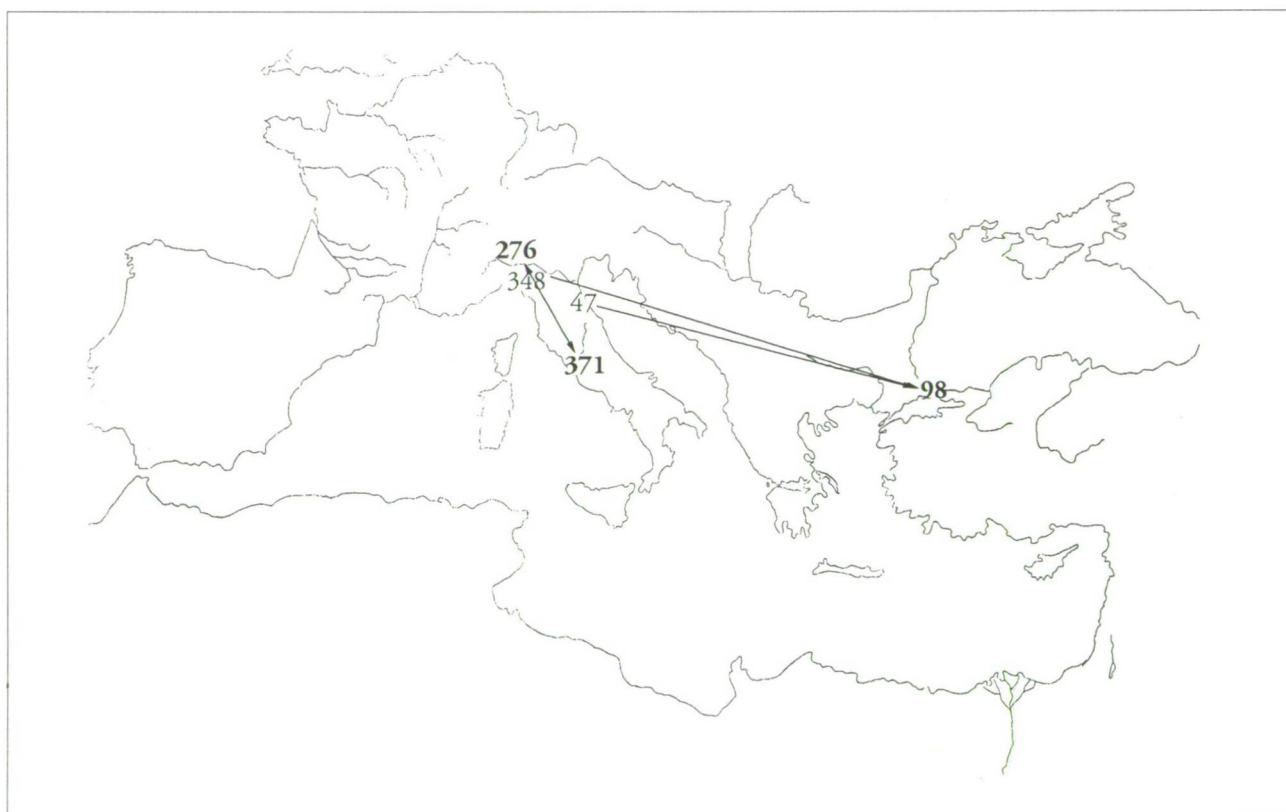
60. I. Constantinus különböző helyekről elküldött leveleinek városai

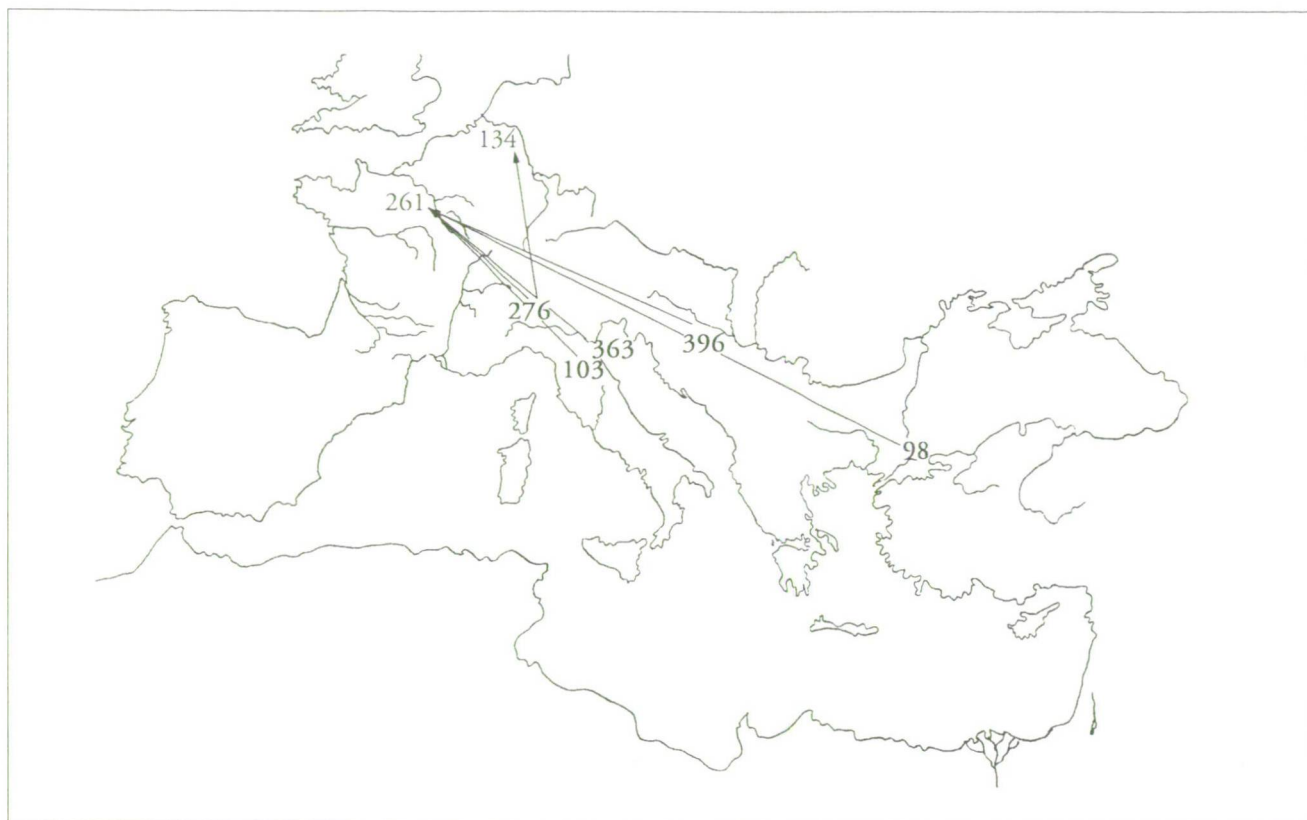
61. Az I. Constantinusához címzett levelek városai

62. II. Constantius különböző helyekről elküldött leveleinek városai

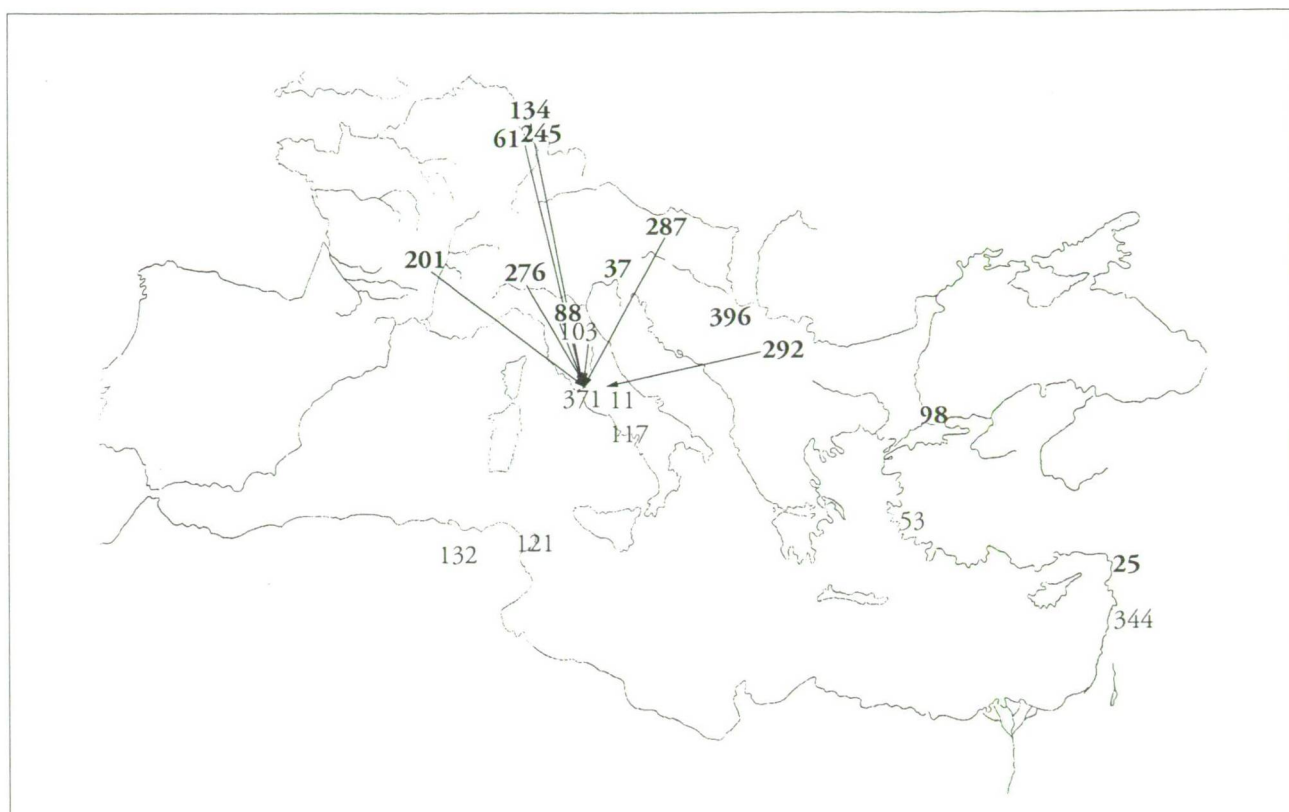
63. A II. Constantius-hoz címzett levelek városai

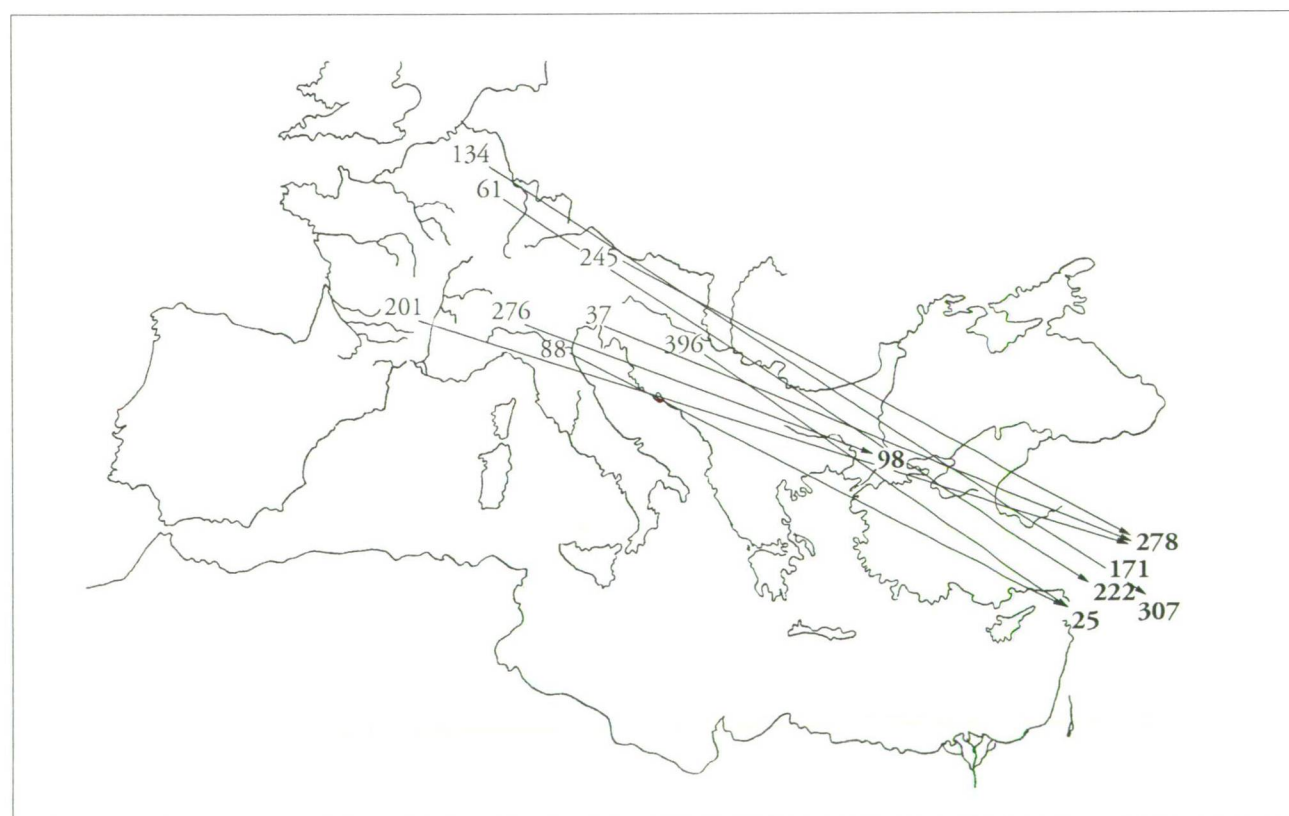
64. II. Constantius Iulianushoz küldött leveleinek városai

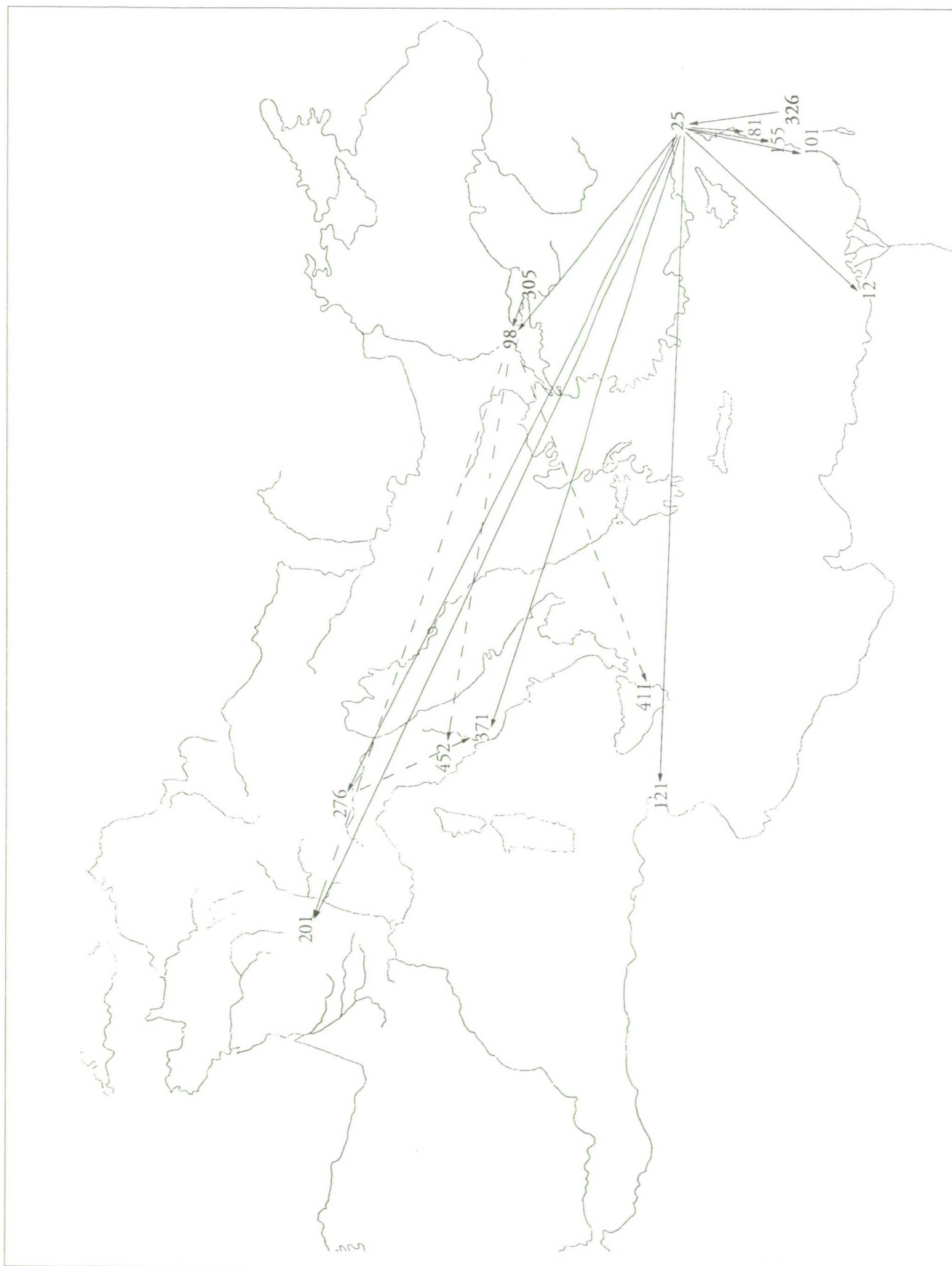
65. II. Constantius Constanshoz küldött leveleinek városai

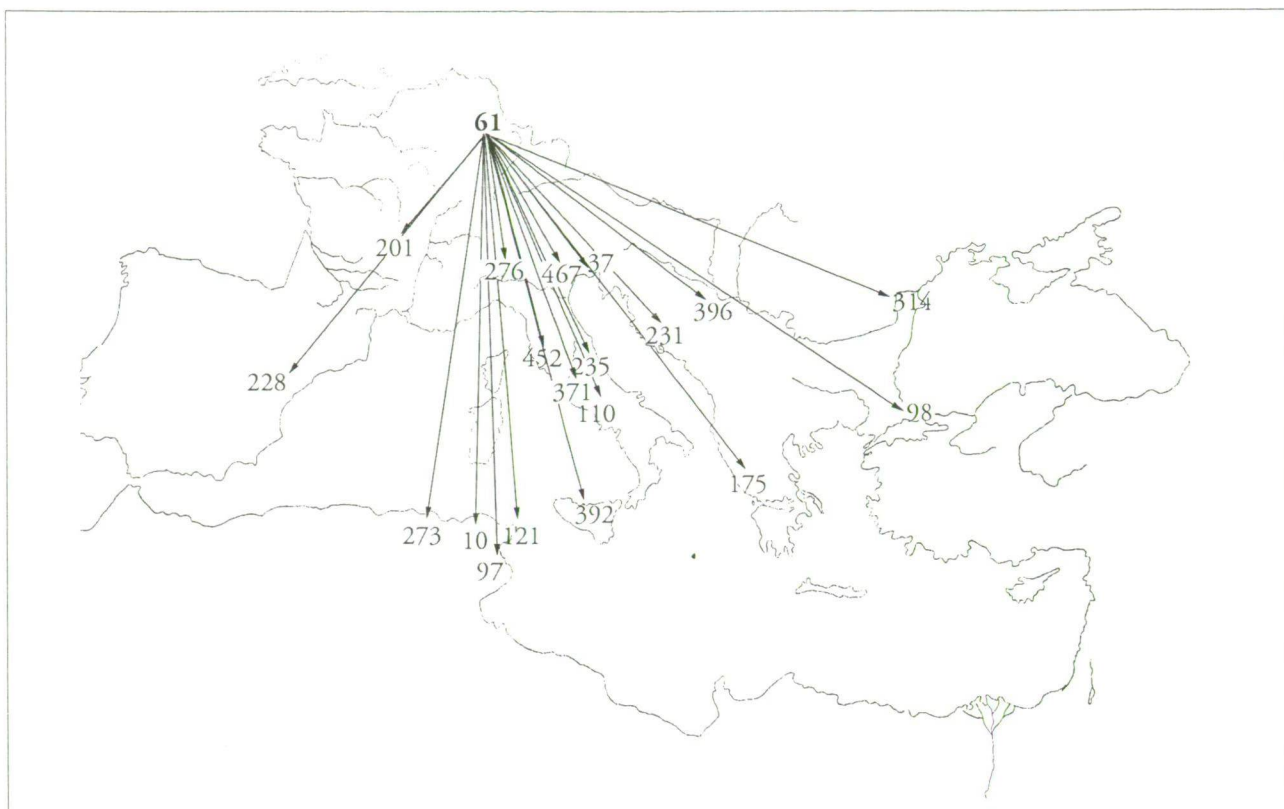
66. Constans elküldött leveleinek városai

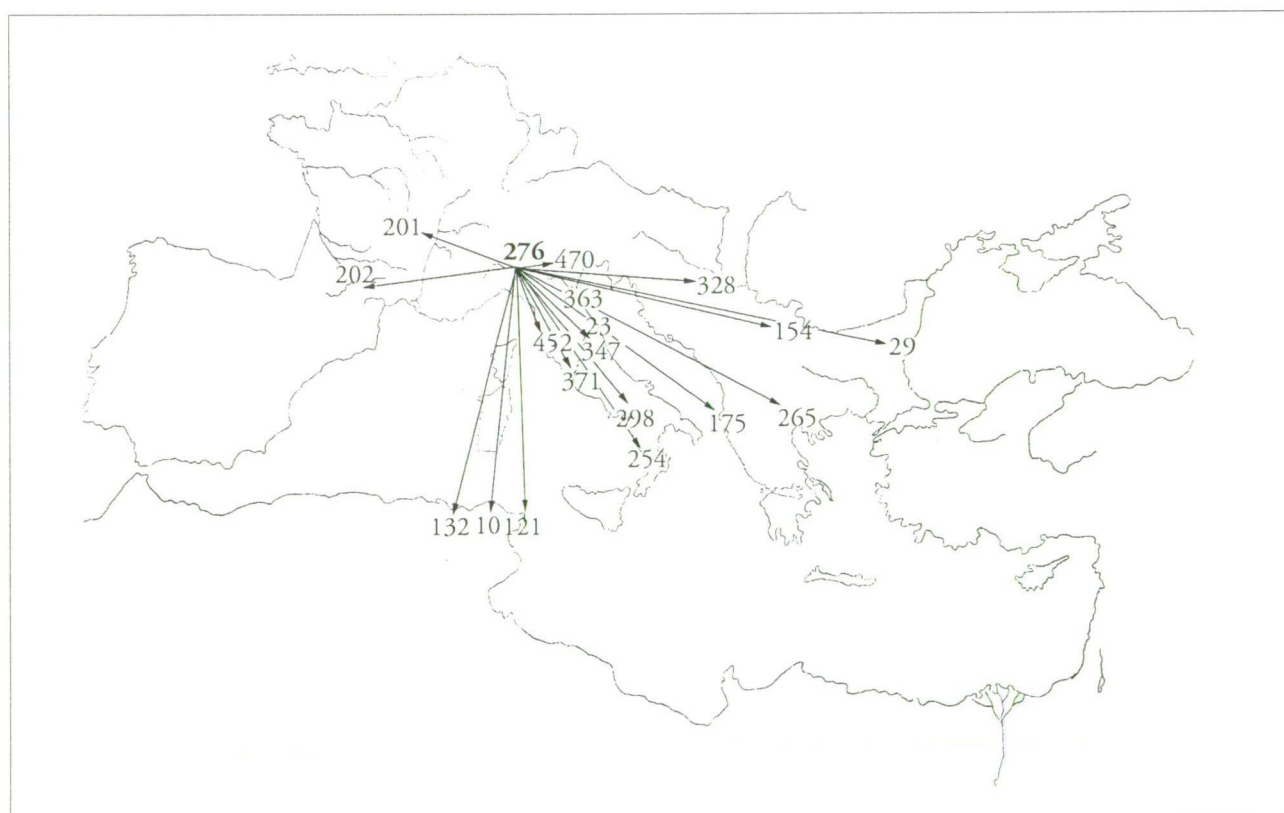
67. Constans II. Constantius-hoz címzett leveleinek városai

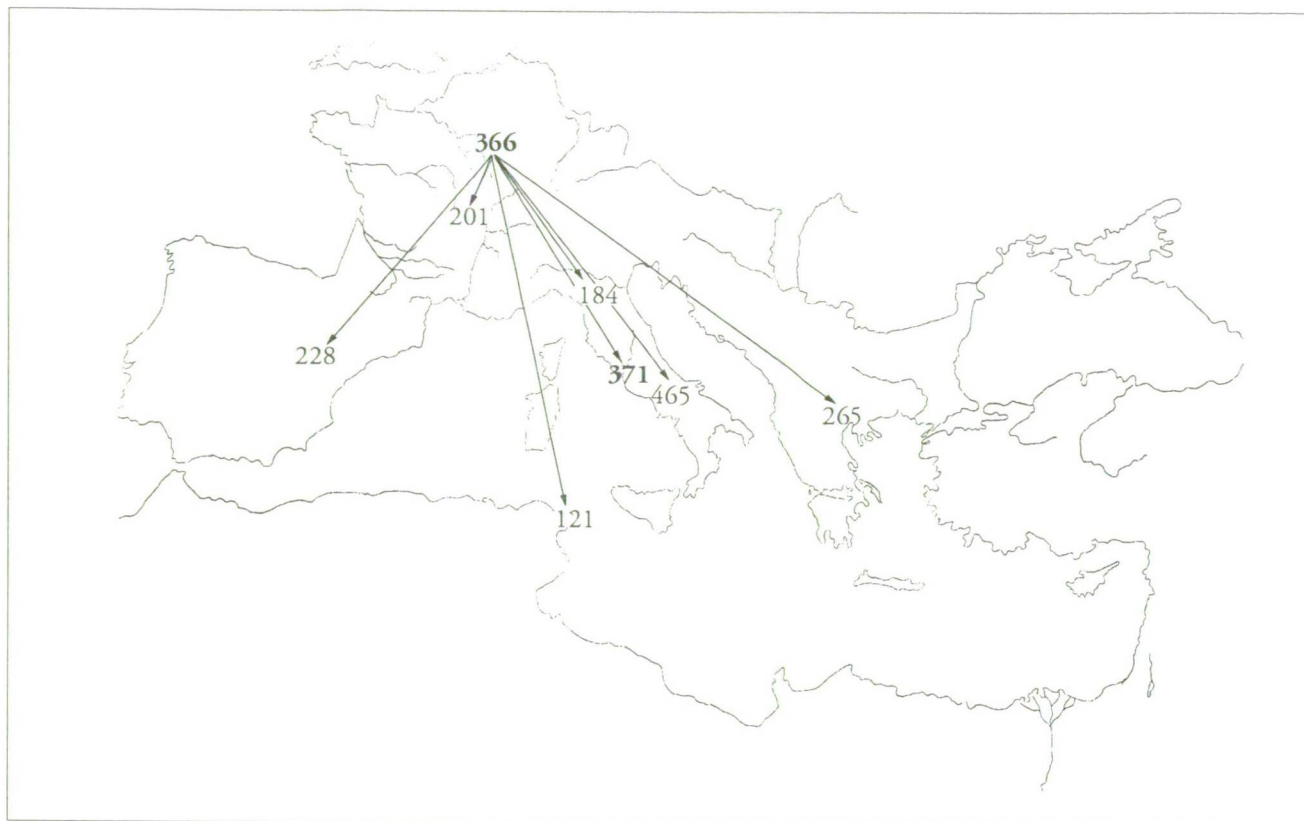
68. Iulianus elküldött leveleinek városai

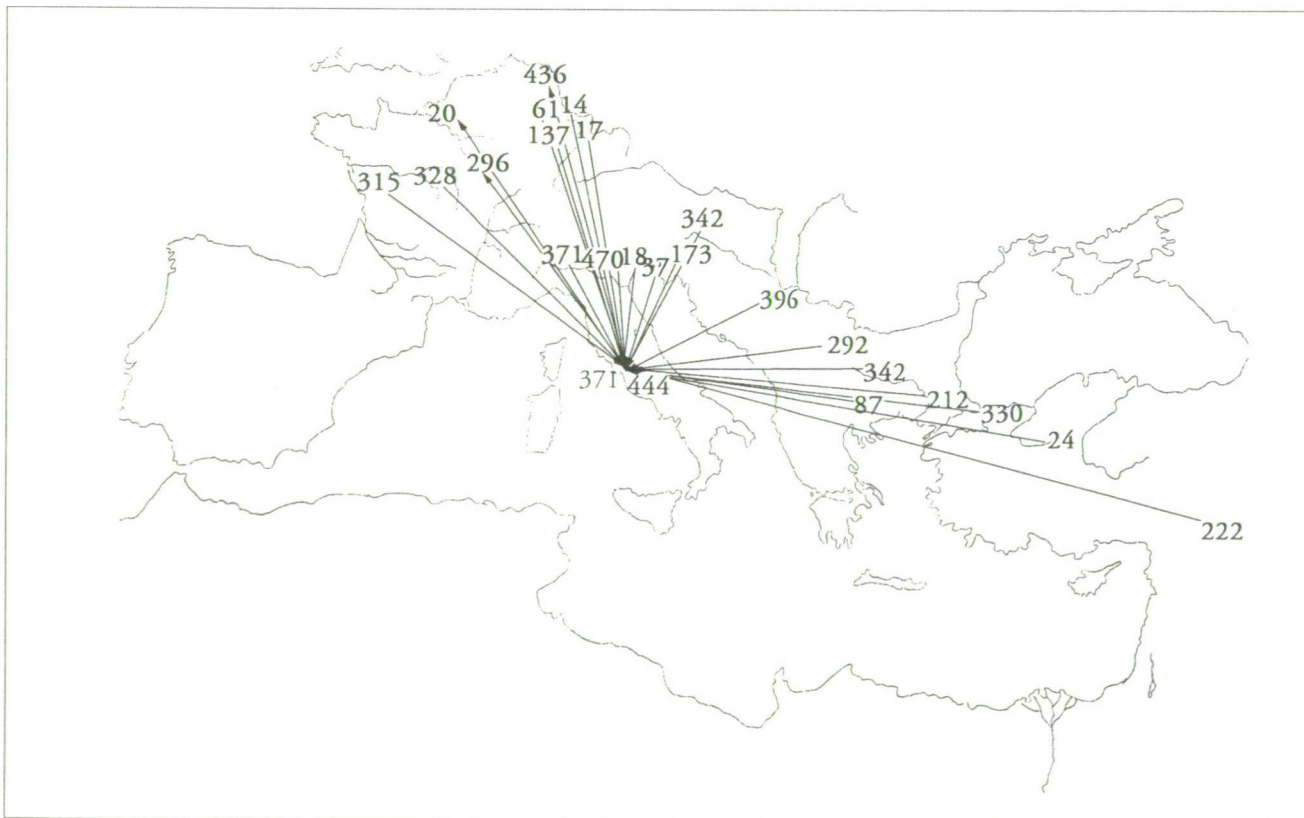
69. I. Valentinianus Augusta Treverorumból elküldött leveleinek városai

70. I. Valentinianus Mediolanumból elküldött leveleinek városai

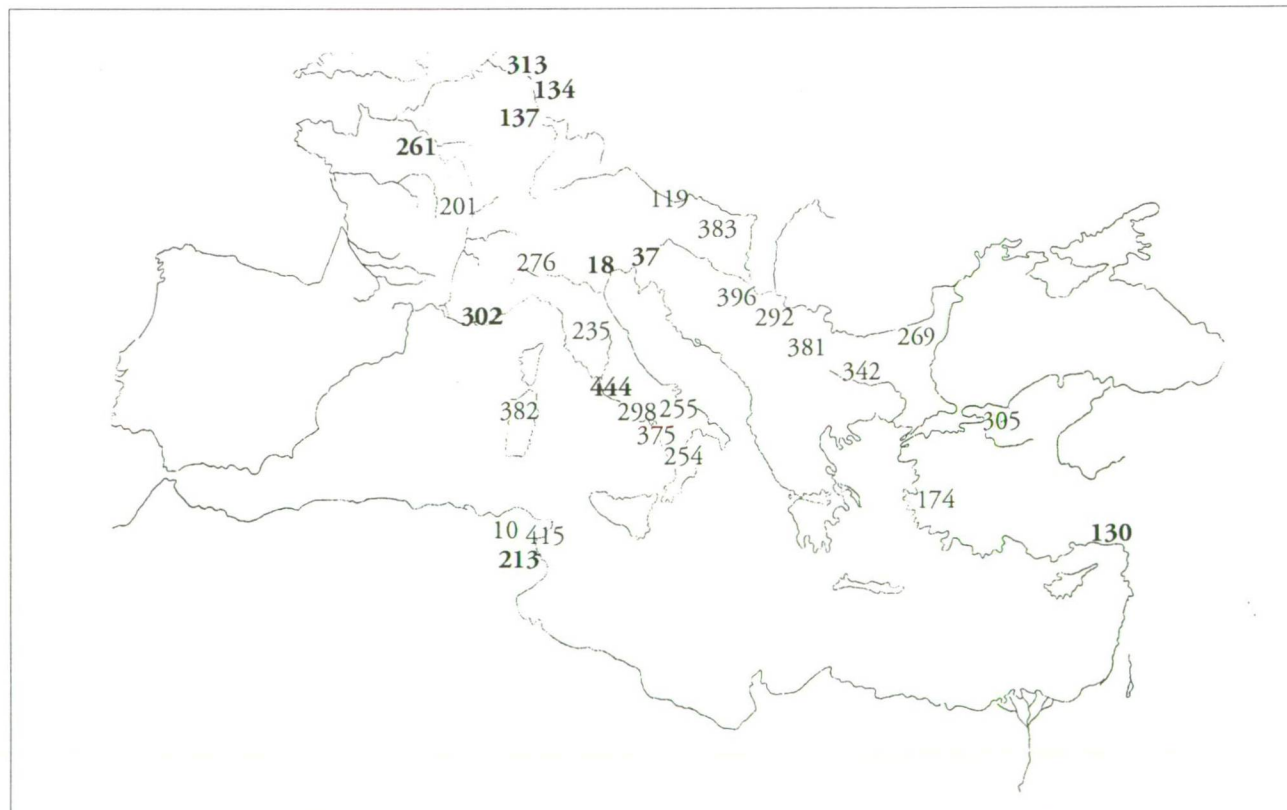
71. I. Valentinianus Remiből elküldött leveleinek városai

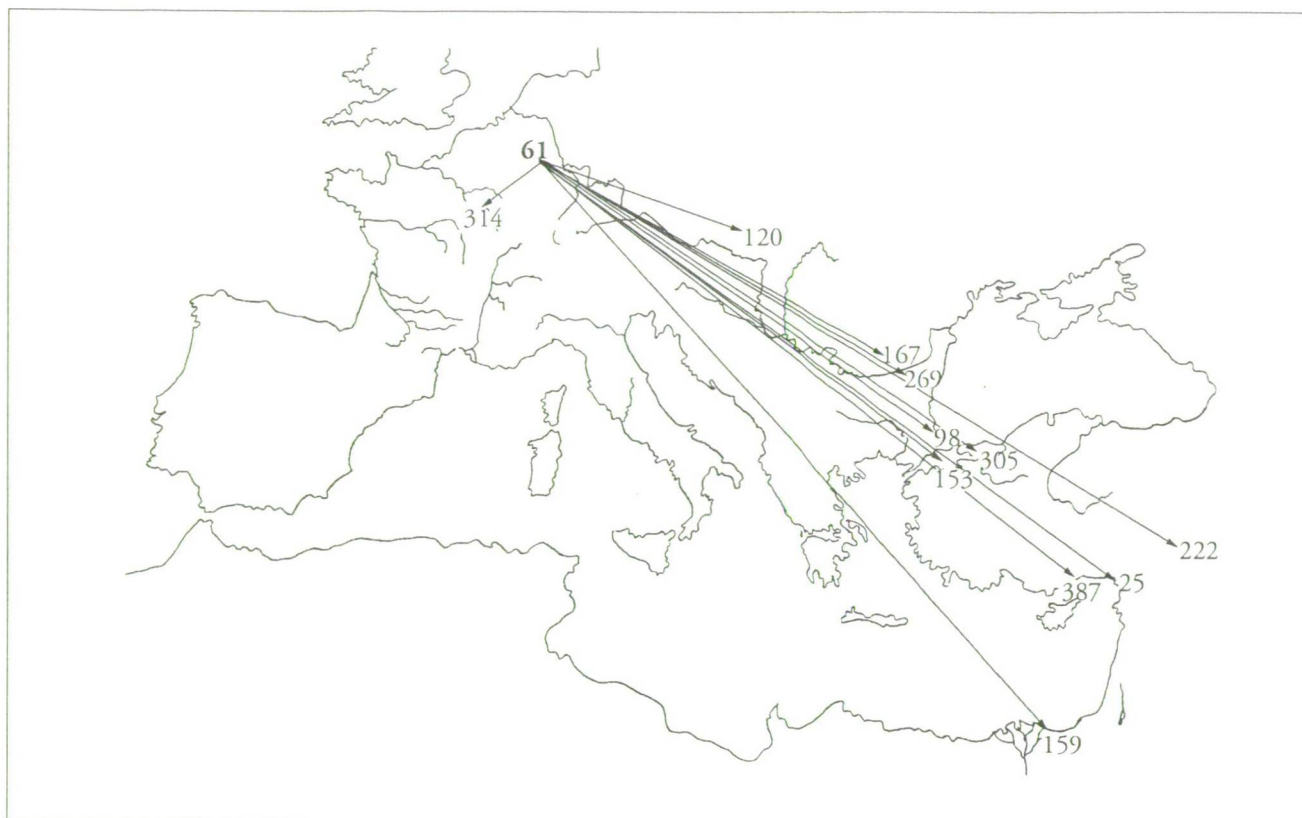
72. I. Valentinianus Rómába küldött leveleinek városai

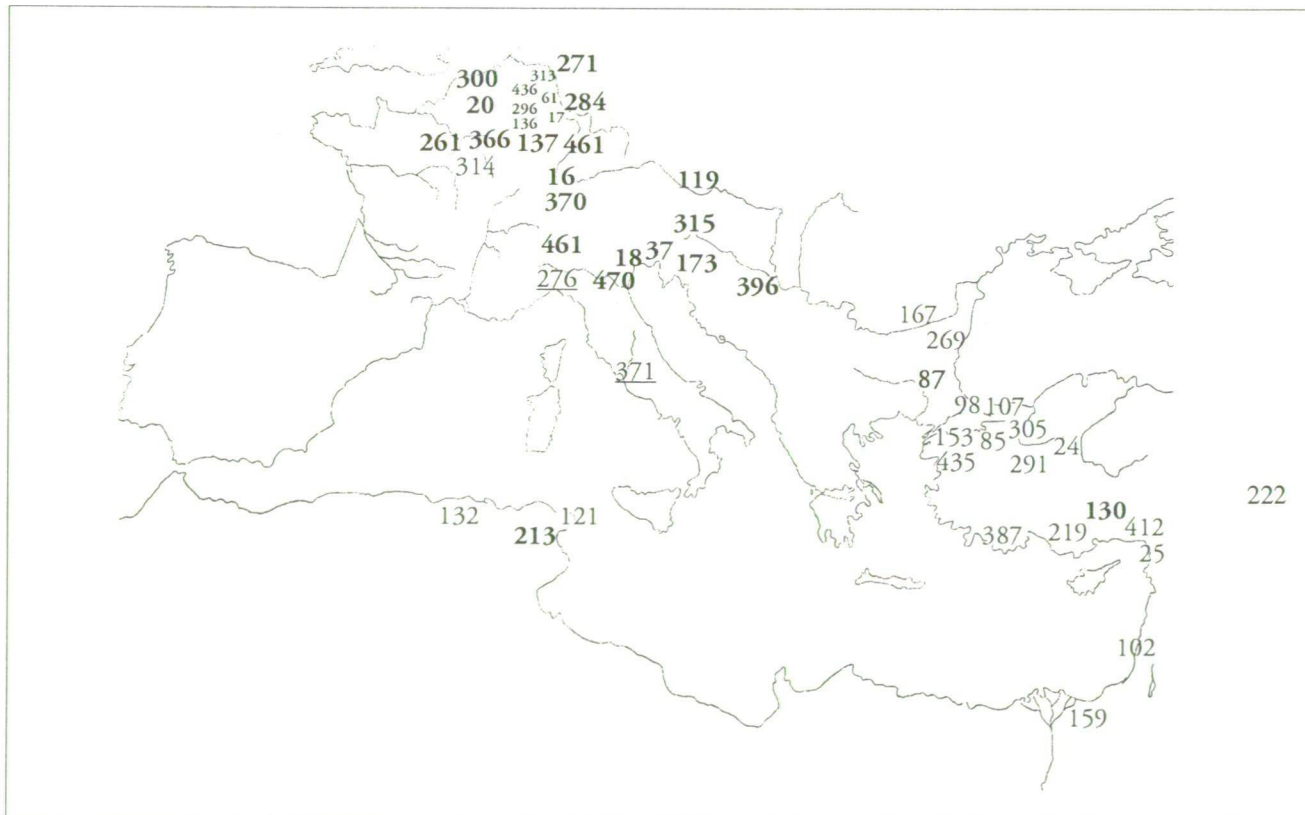
73. I. Valentinianus Carthagóba küldött leveleinek városai

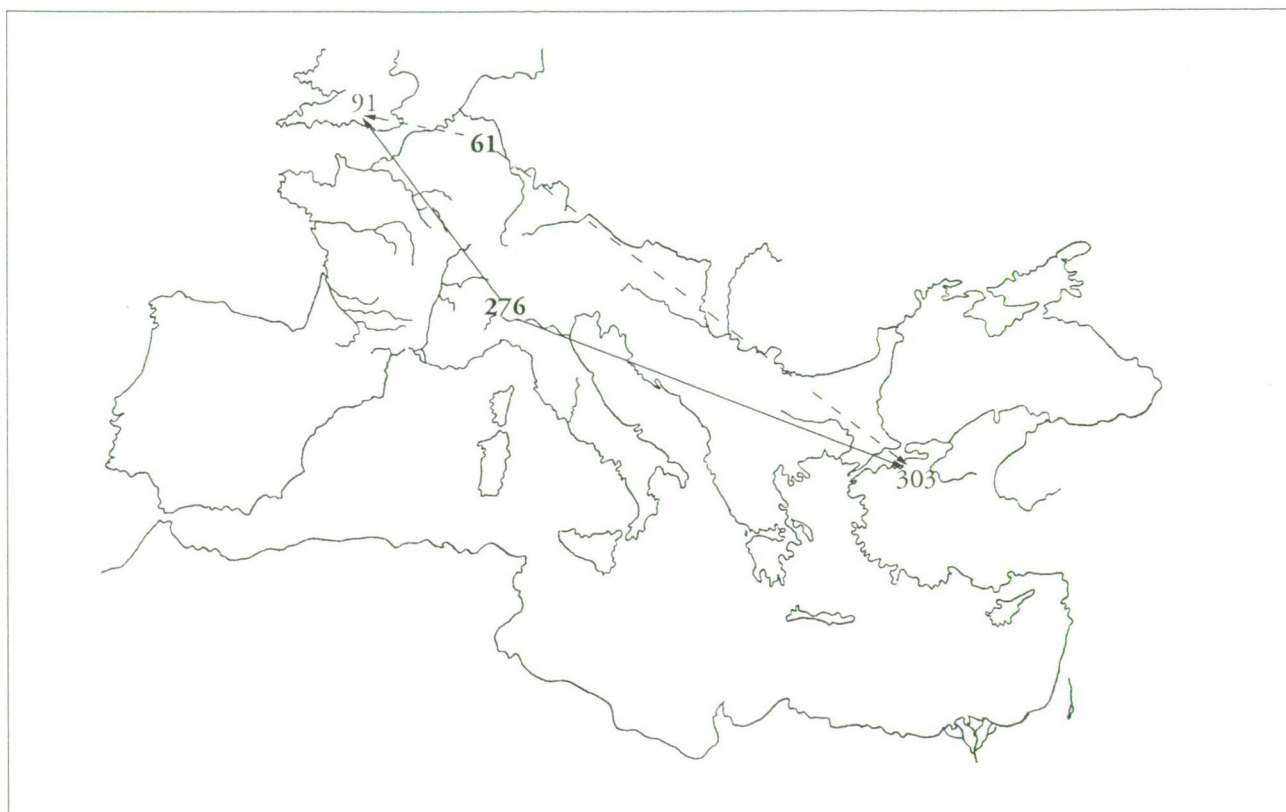
74. Az I. Valentinianus által egyéb helyekről elküldött levelek városai

75. I. Valentinianus Valenshez Augusta Treverorumból címzett leveleinek városai

76. I. Valentinianus Valenshez címzett leveleinek városai

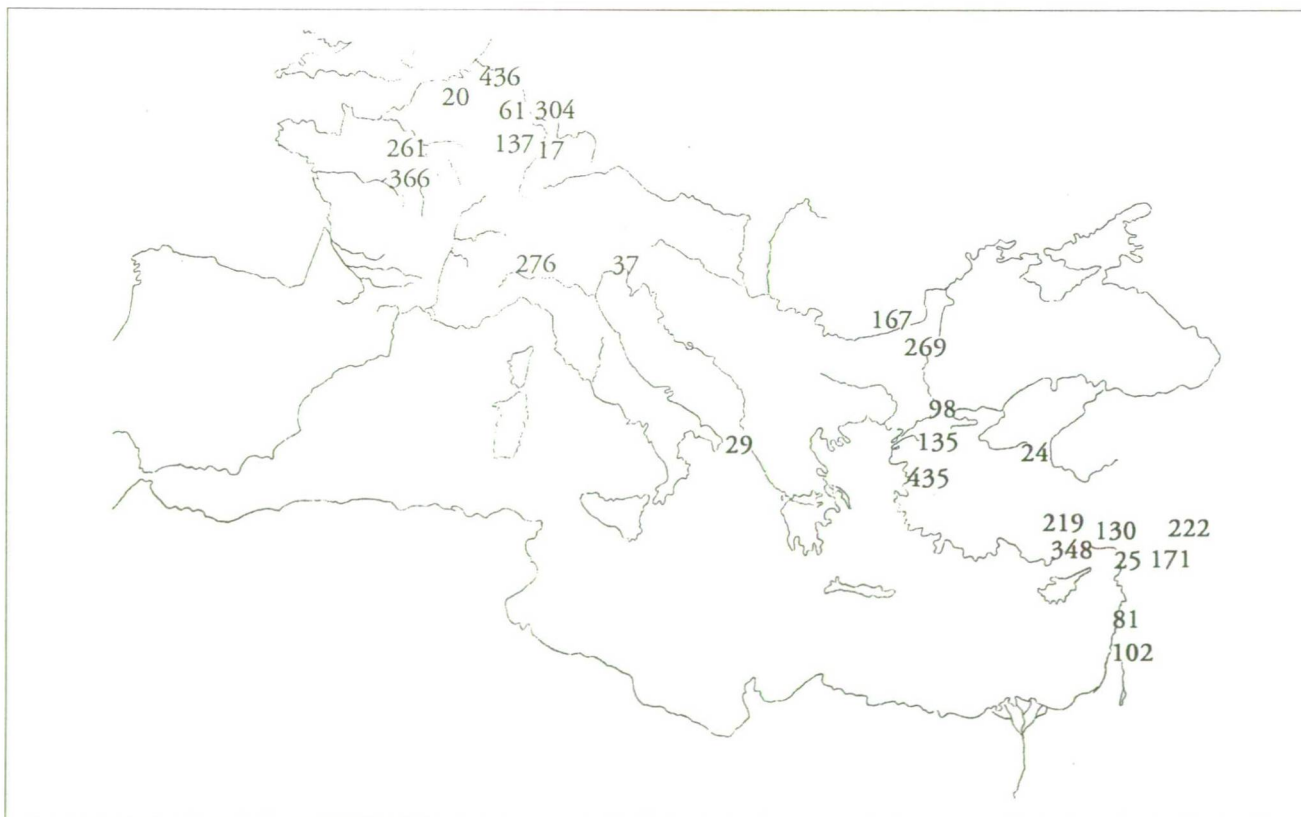
77. I. Valentinianus I. Theodosiusához címzett leveleinek városai

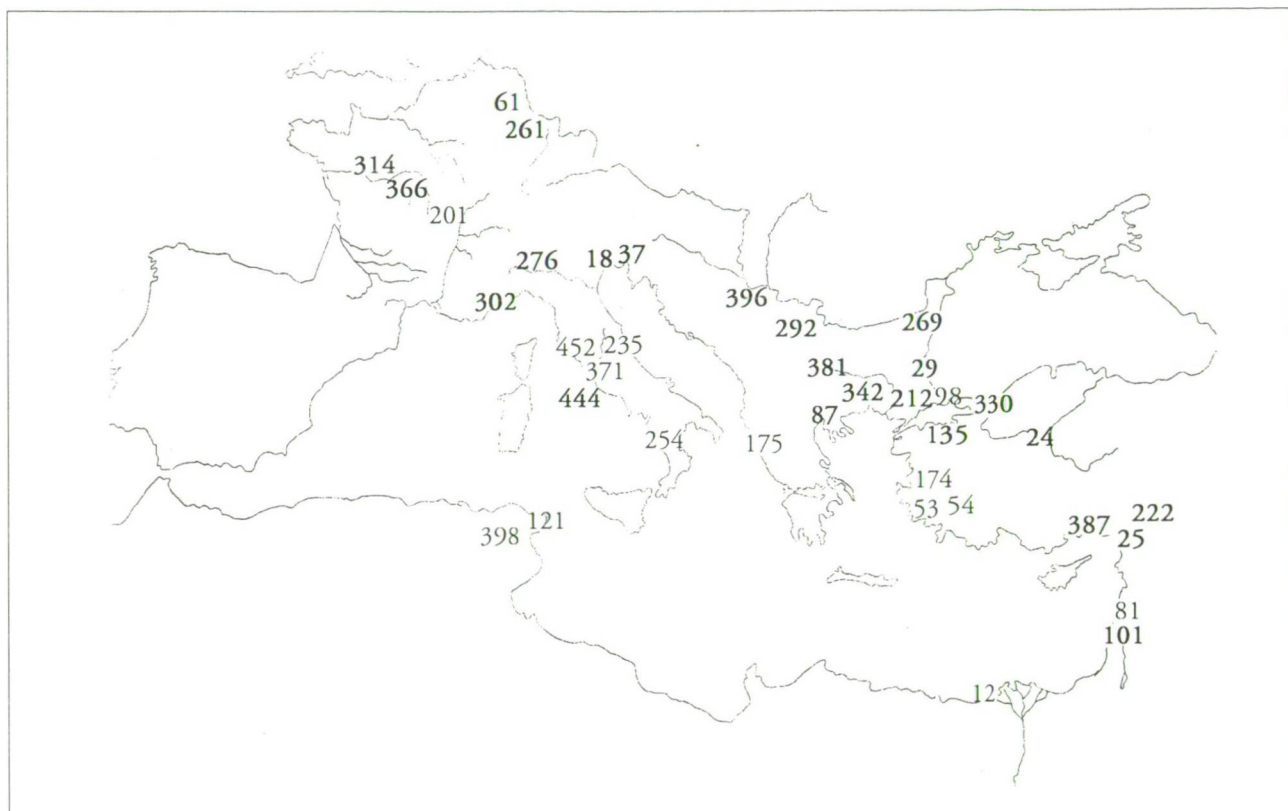
78. I. Valentinianus Gratianushoz Augusta Treverorumból címzett leveleinek városai

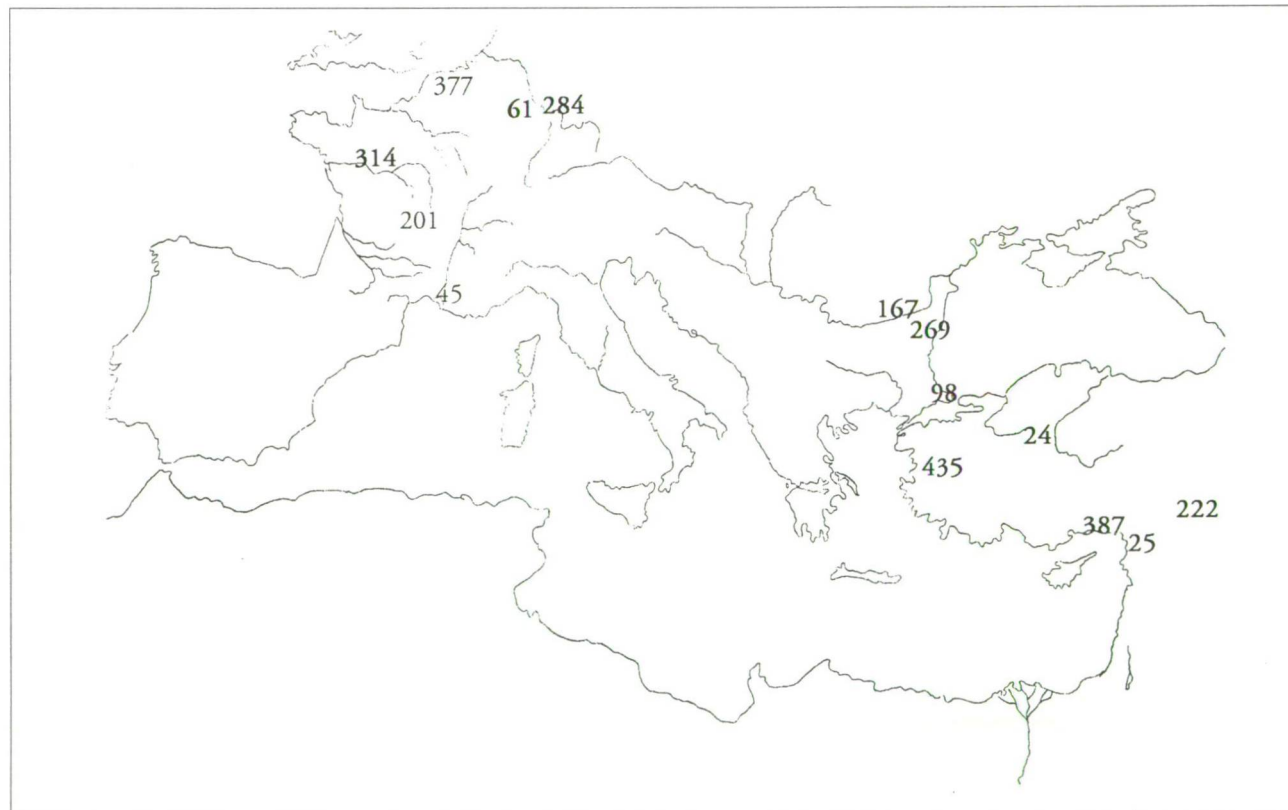
79. I. Valentinianus Gratianushoz címzett leveleinek városai

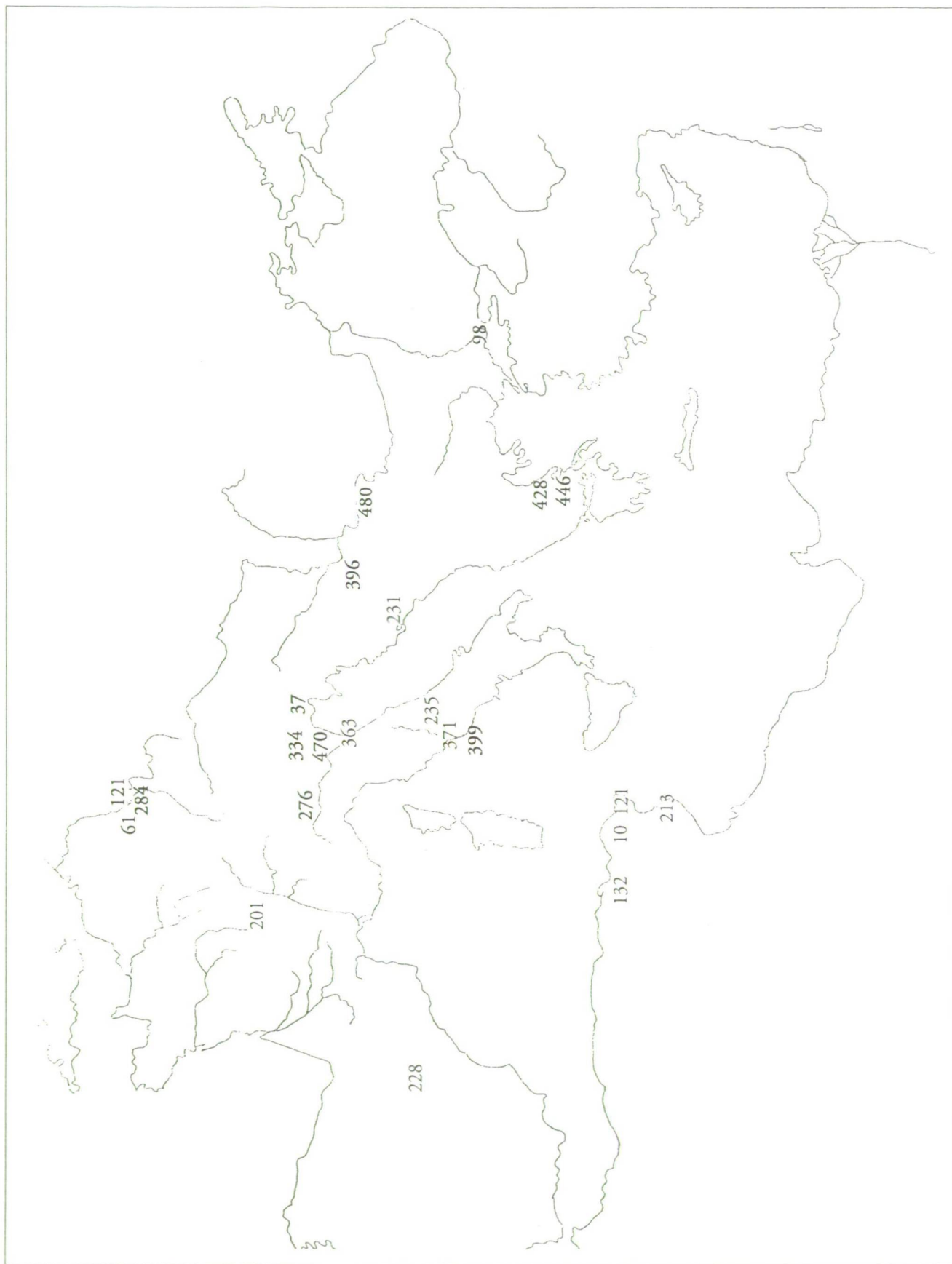
80. Az I Valentinianushoz Valenstől érkező levelek városai

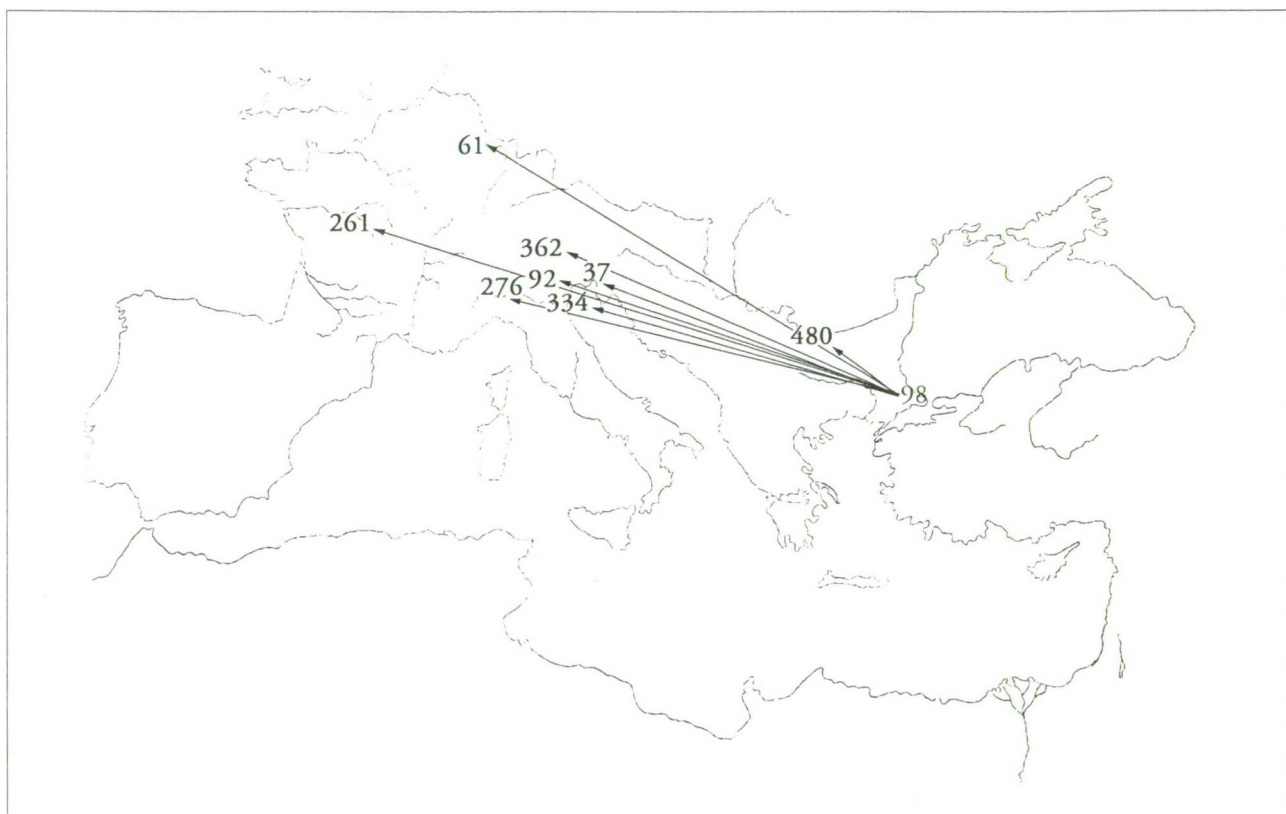
81. Valens elküldött leveleinek városai

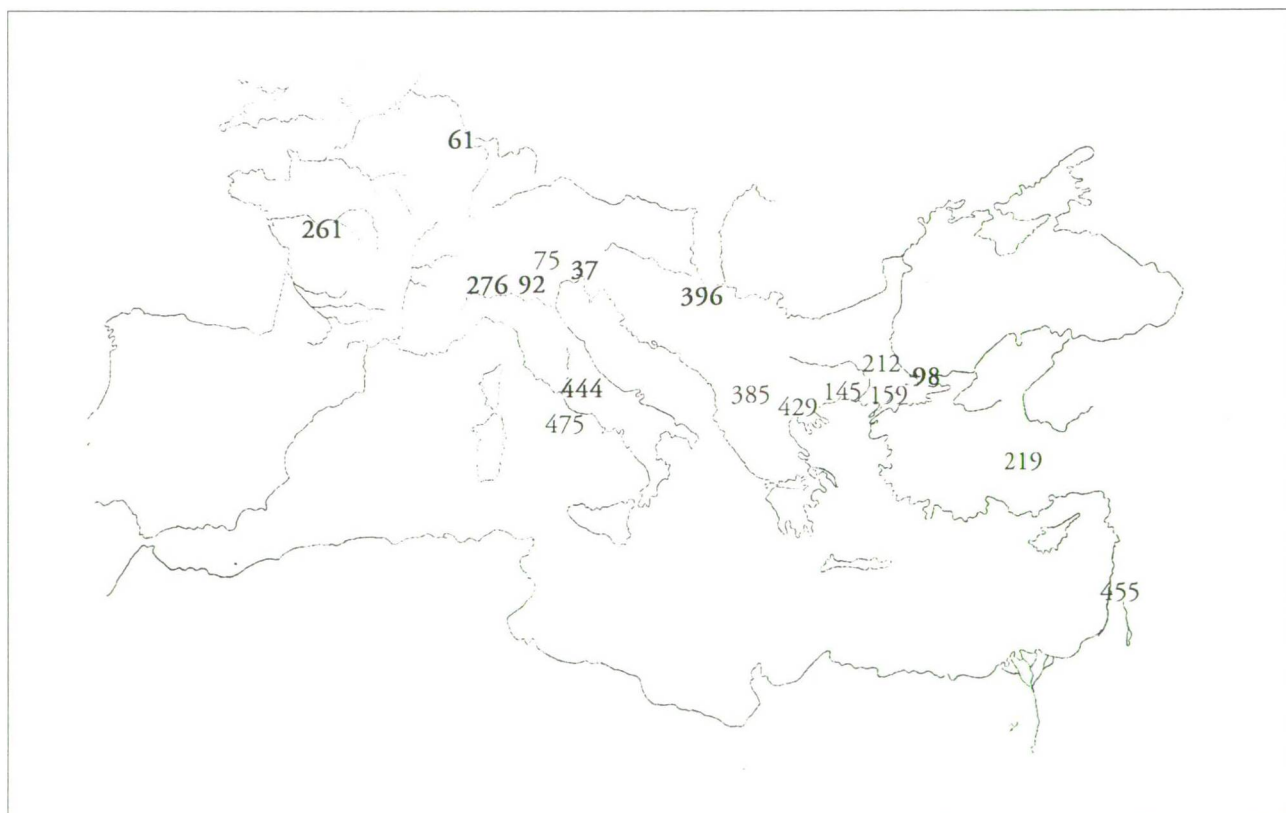
82. A Valenstől Gratianushoz címzett levelek városai

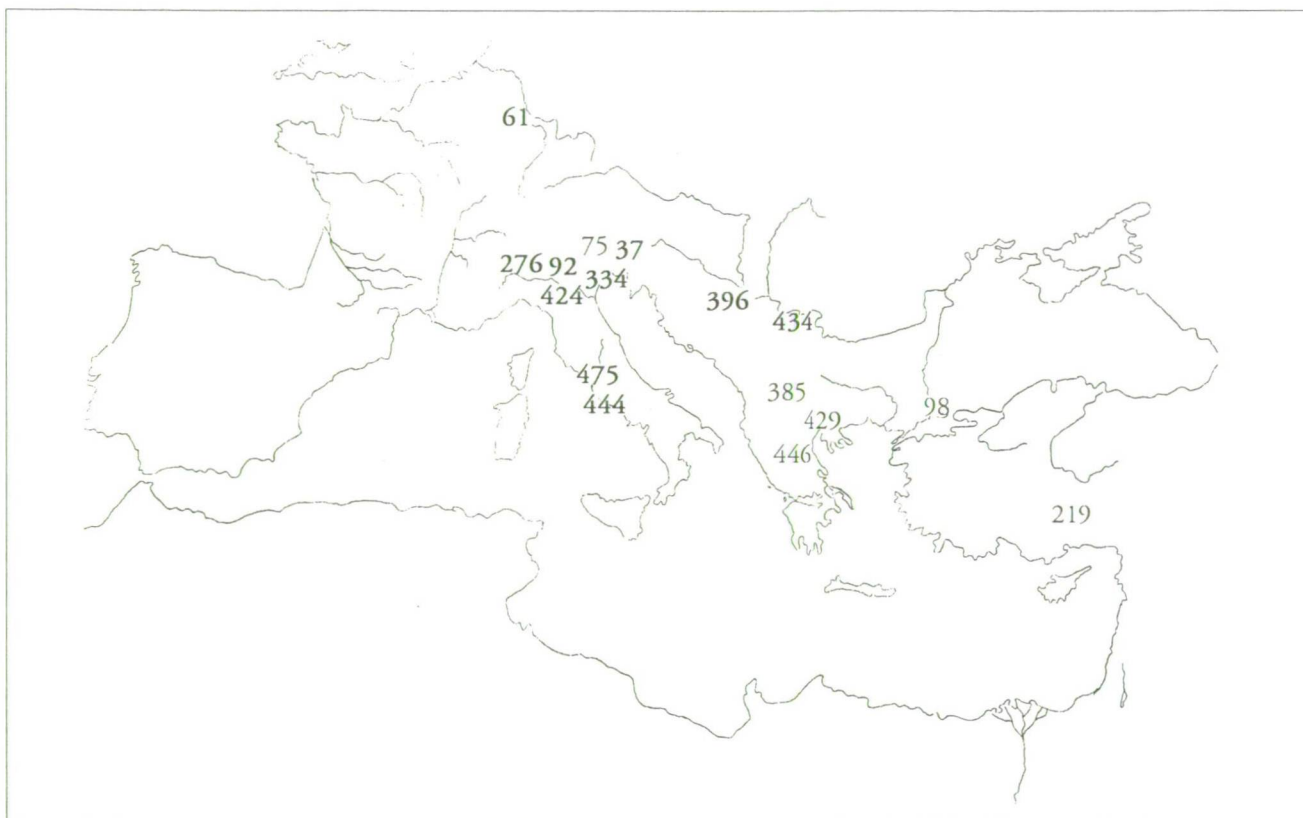
83. Gratianus elküldött leveleinek városai

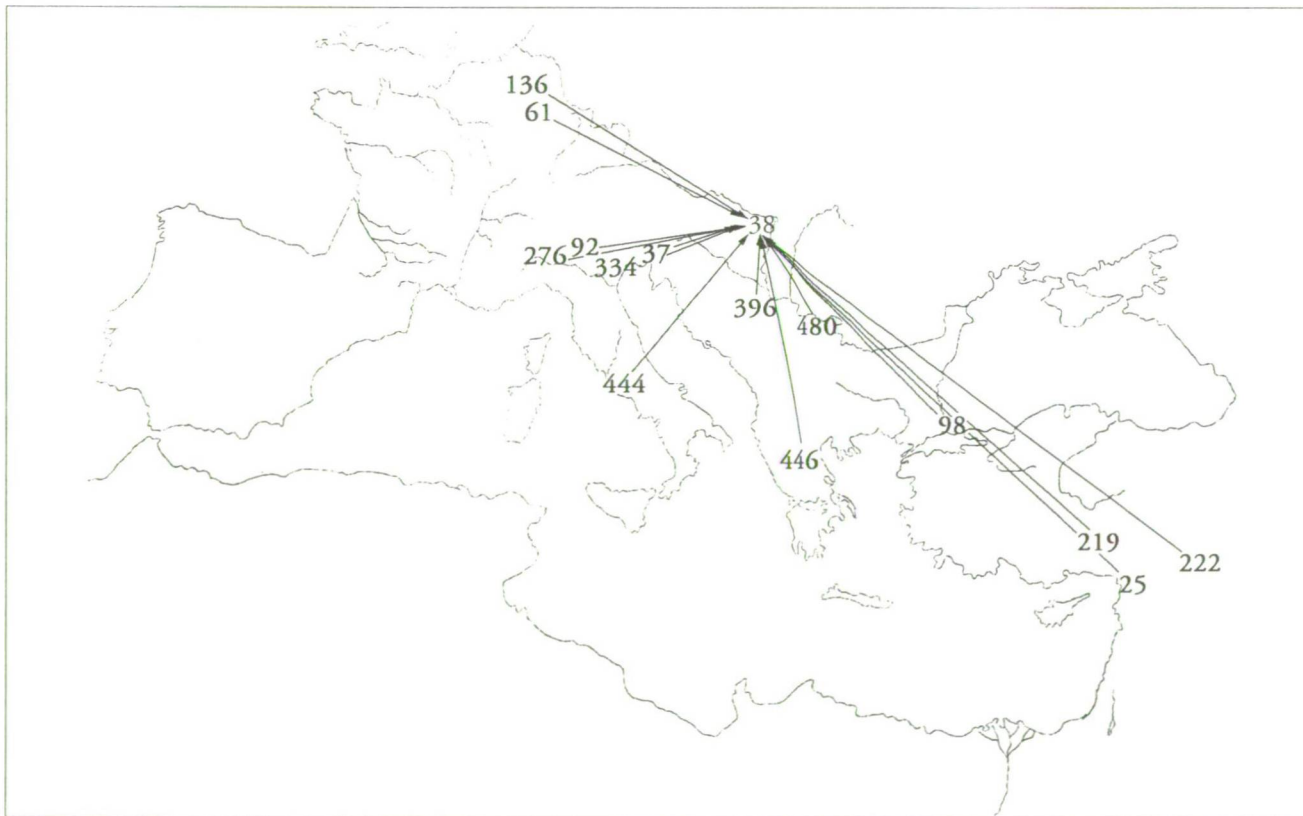
84. A Gratianushoz I. Theodosiustól Constantinopolisból érkező levelek városai

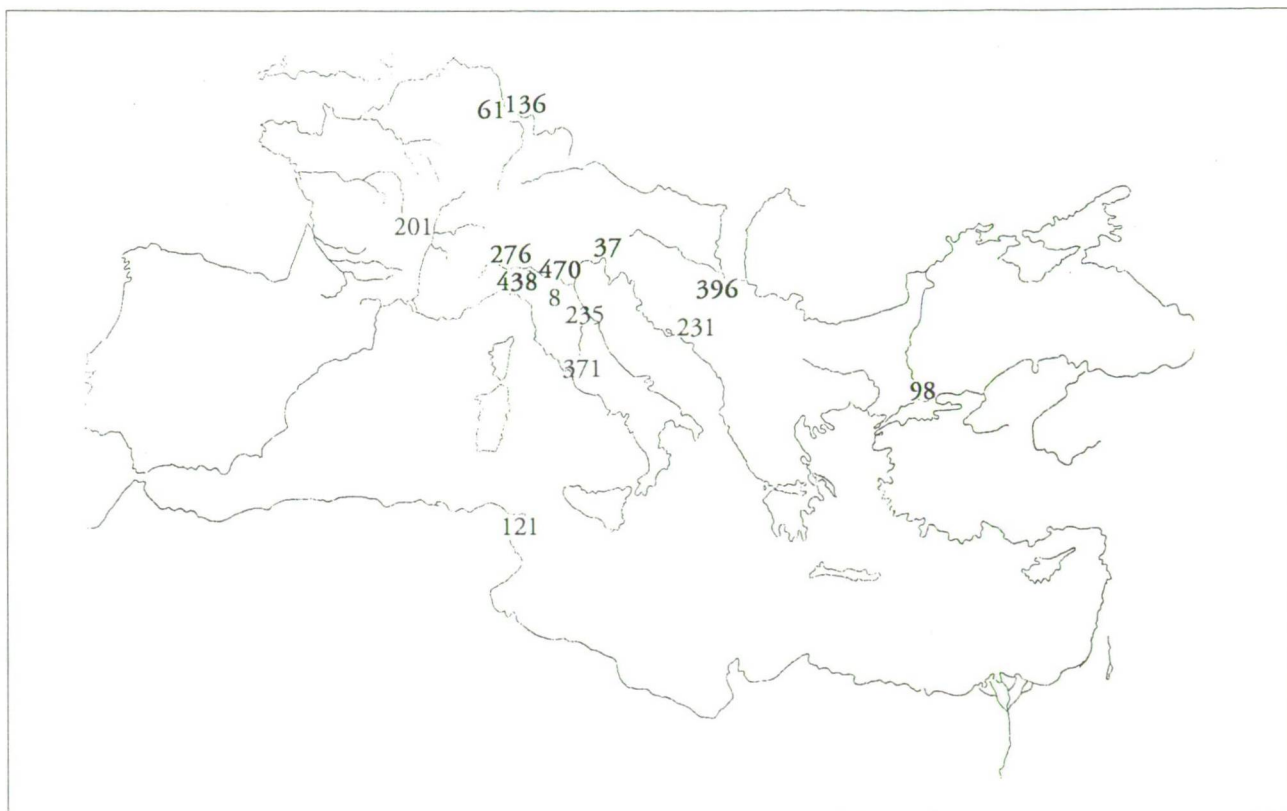
85. A Gratianushoz I. Theodosiustól érkező levelek városai

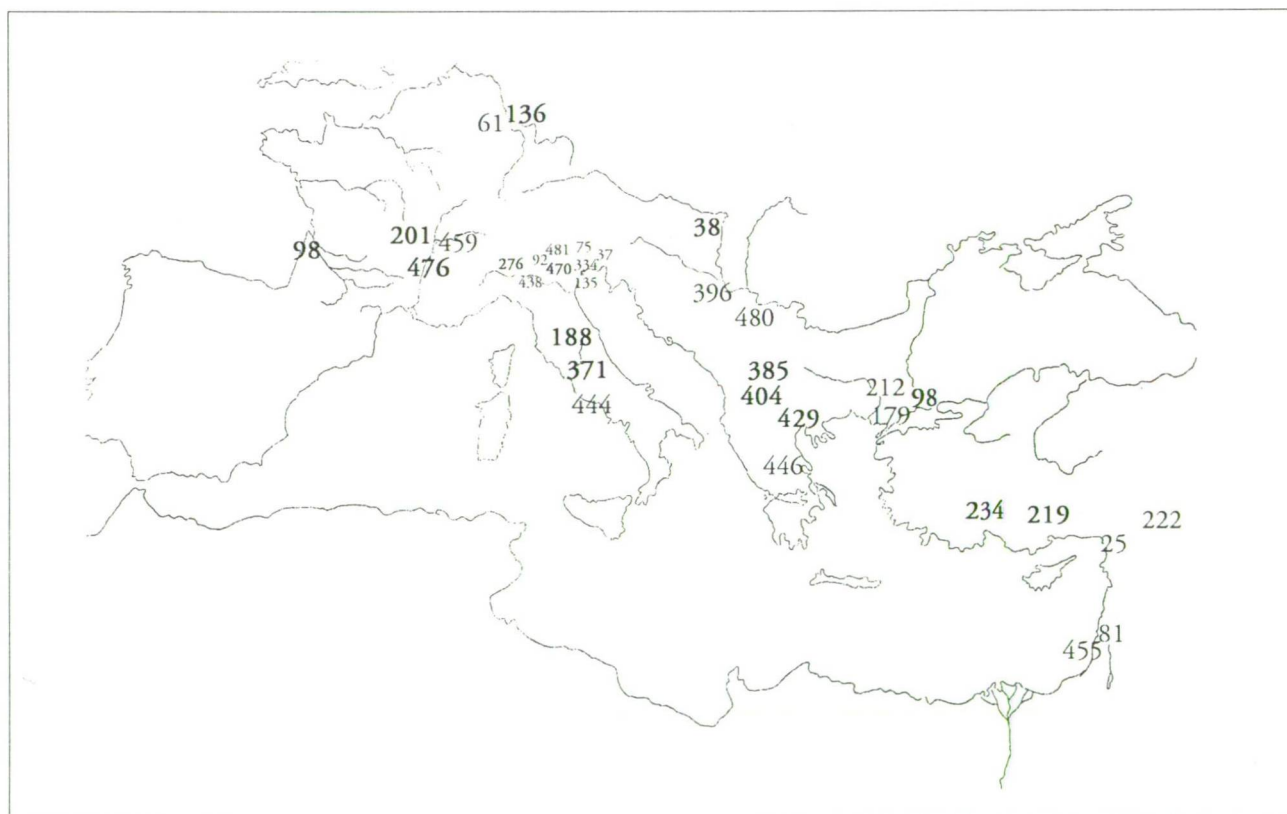
86. Gratianus I. Theodosiushoz címzett leveleinek városai

87. Gratianus II. Valentinianushoz címzett leveleinek városai

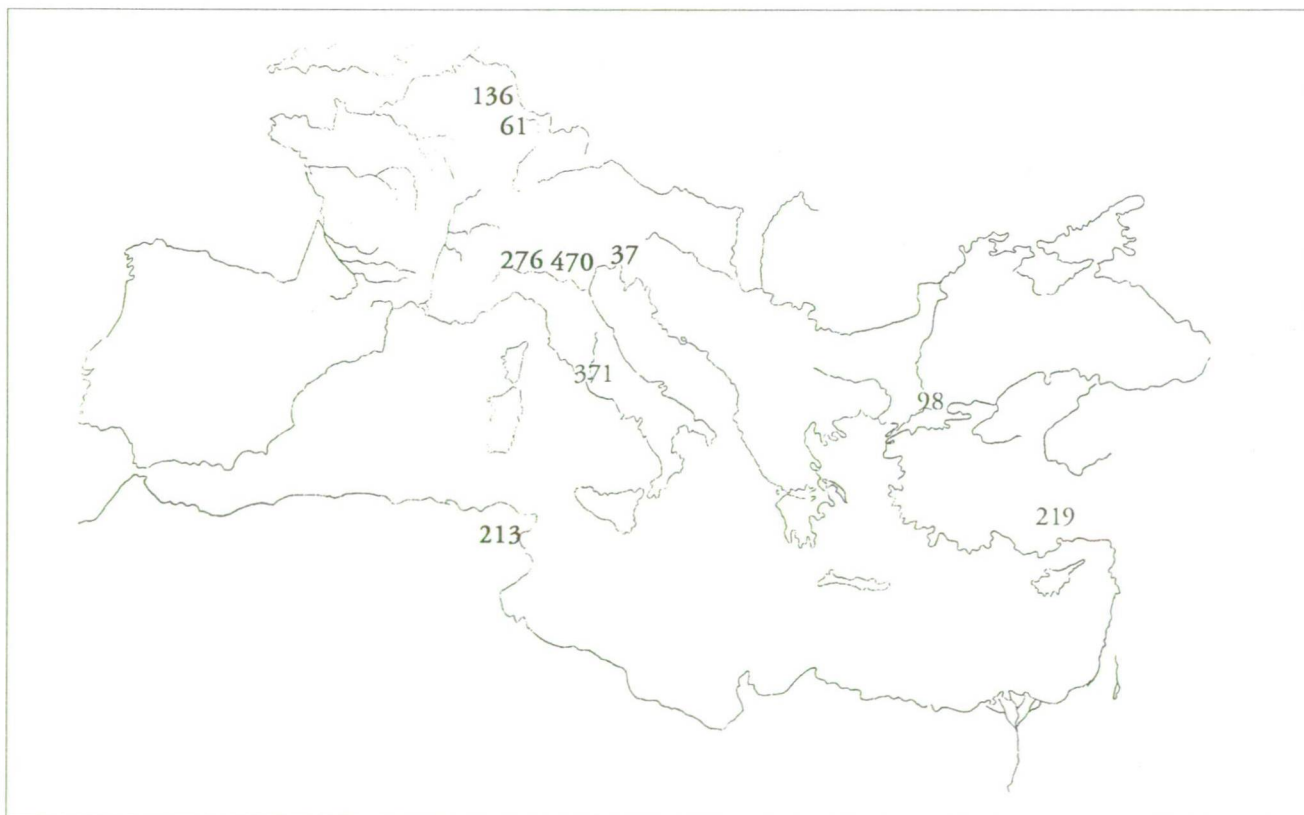
88. II. Valentinianus elküldött leveleinek városai

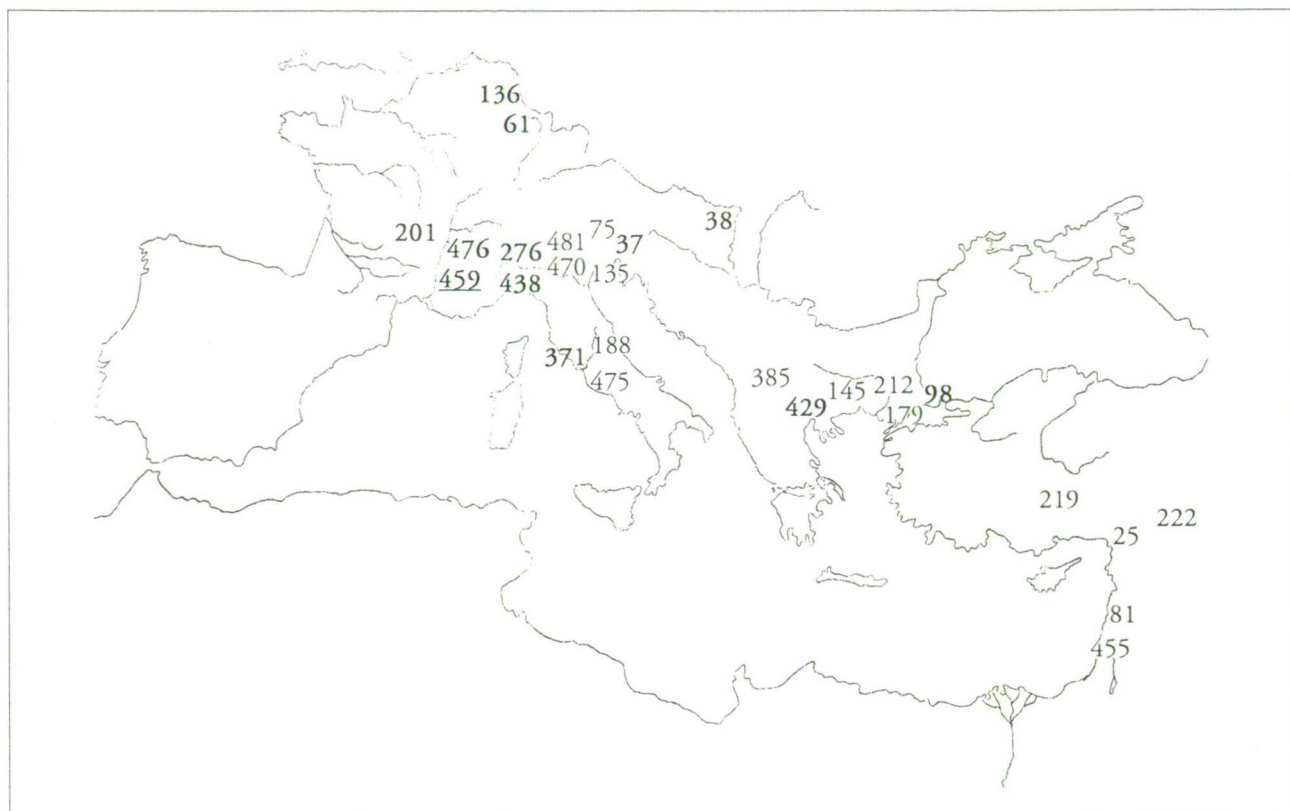
89. A II. Valentinianushoz érkező levelek városai

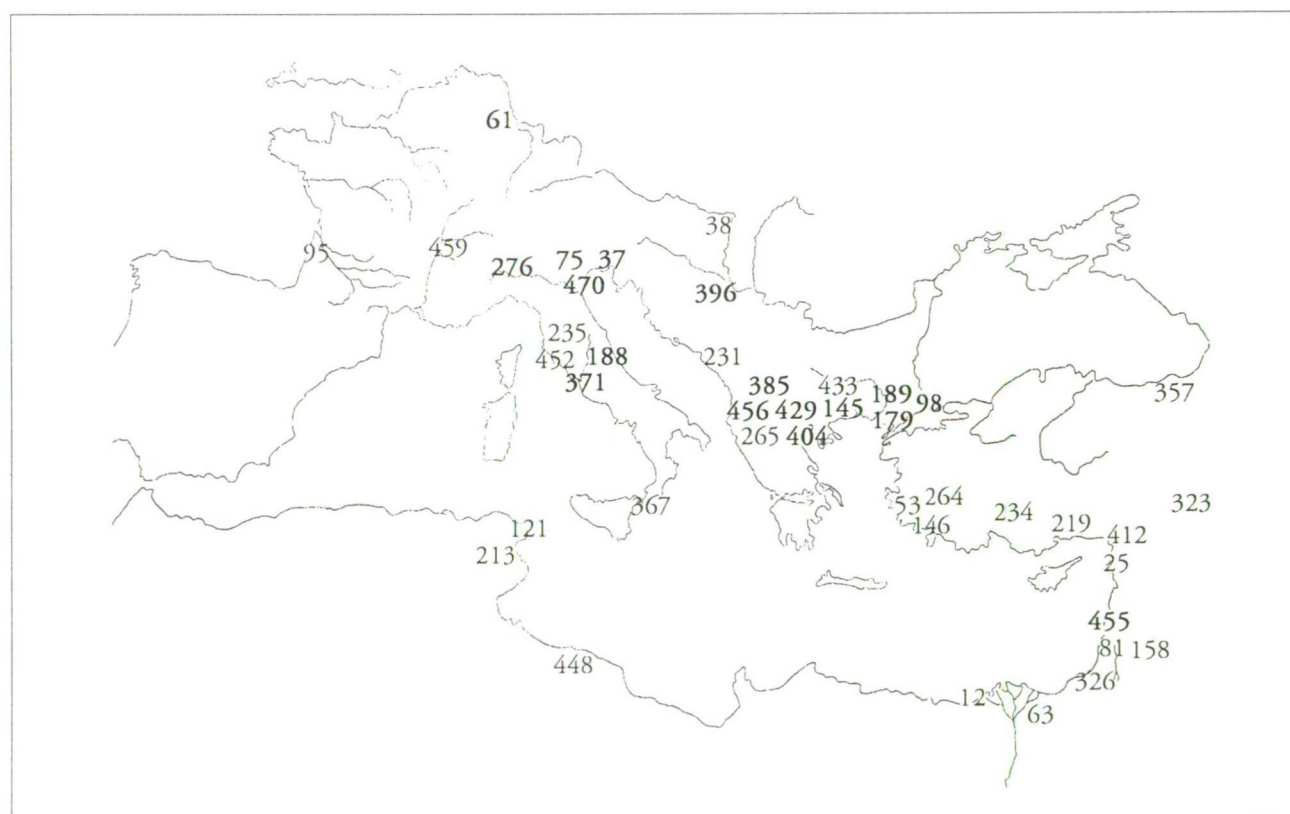
90. II. Valentinianus Arcadiushoz címzett leveleinek városai

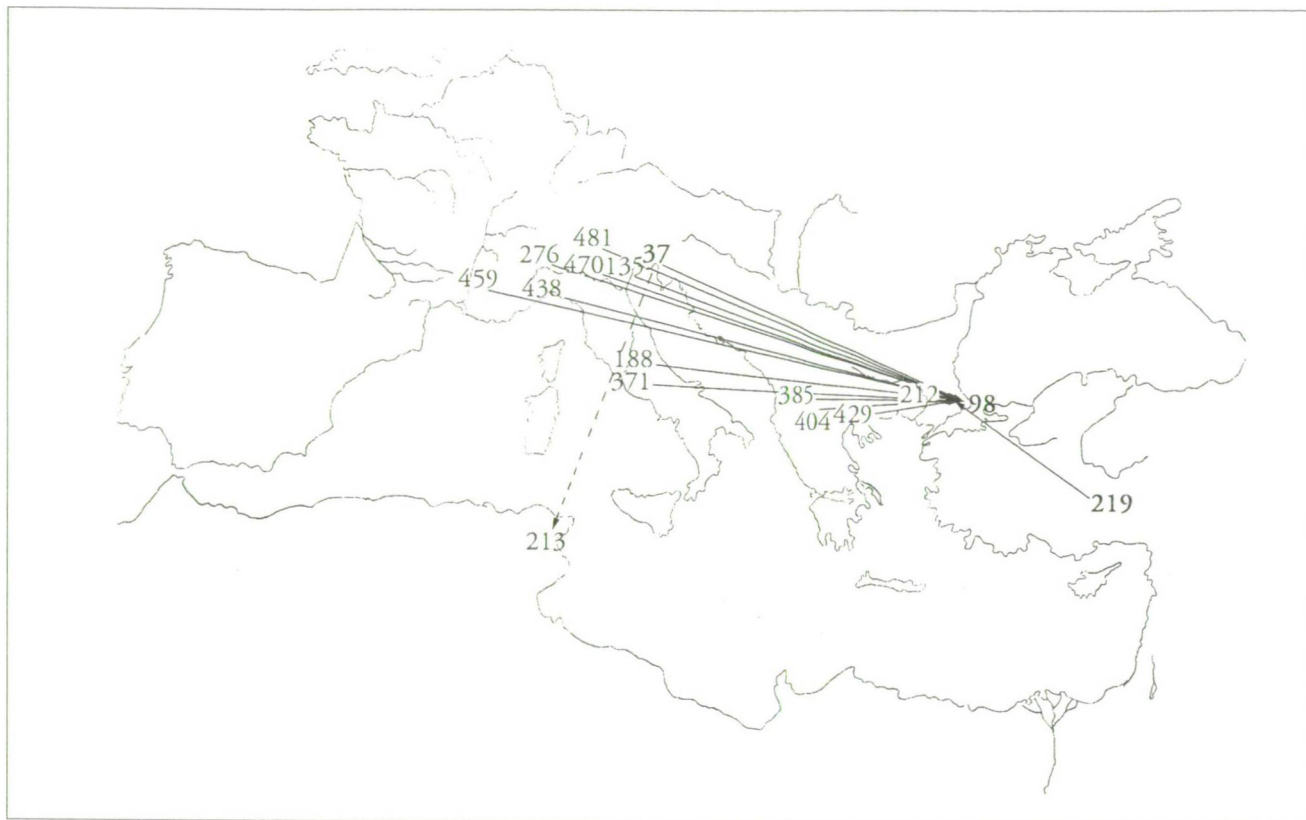
91. II. Valentinianus I. Theodosiusához címzett leveleinek városai

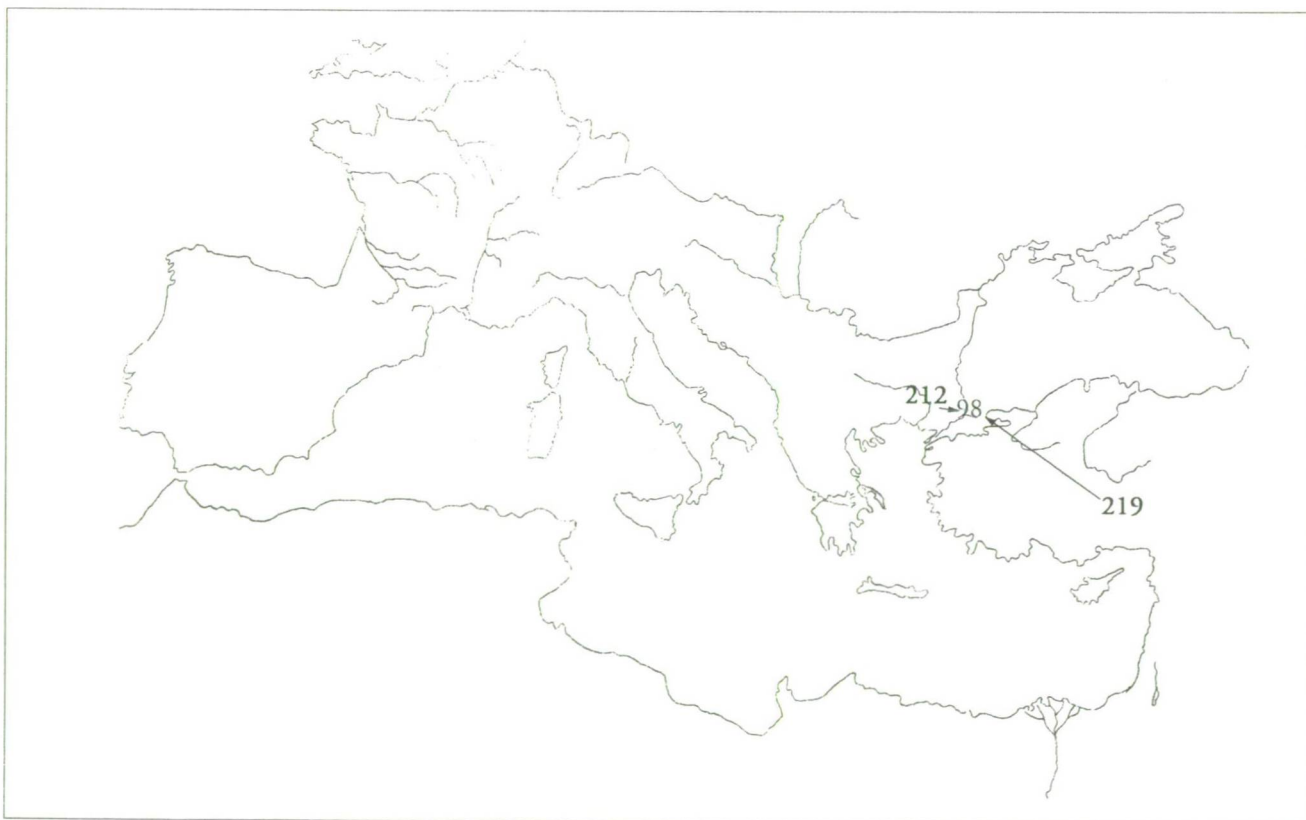
92. A II. Valentinianushoz I. Theodosiustól érkező levelek városai

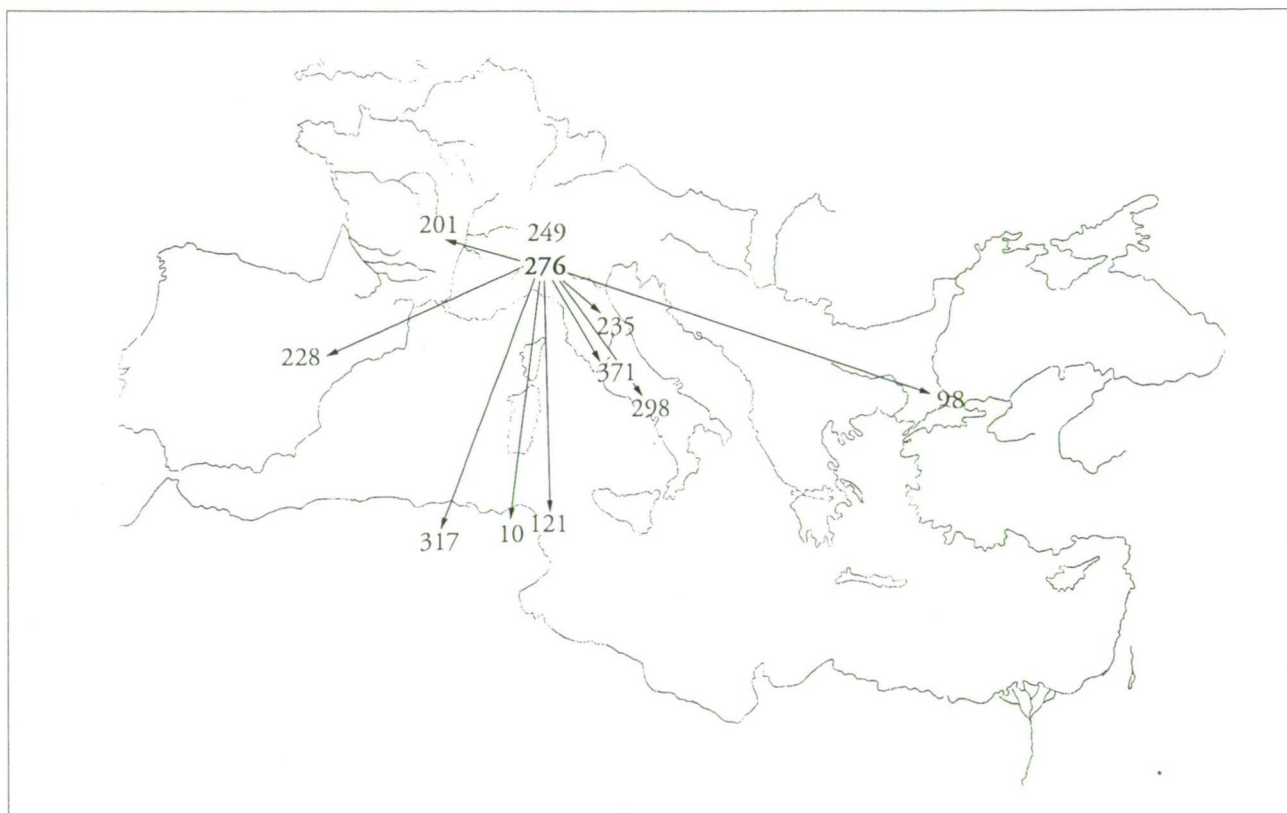
93. I. Theodosius elküldött leveleinek városai

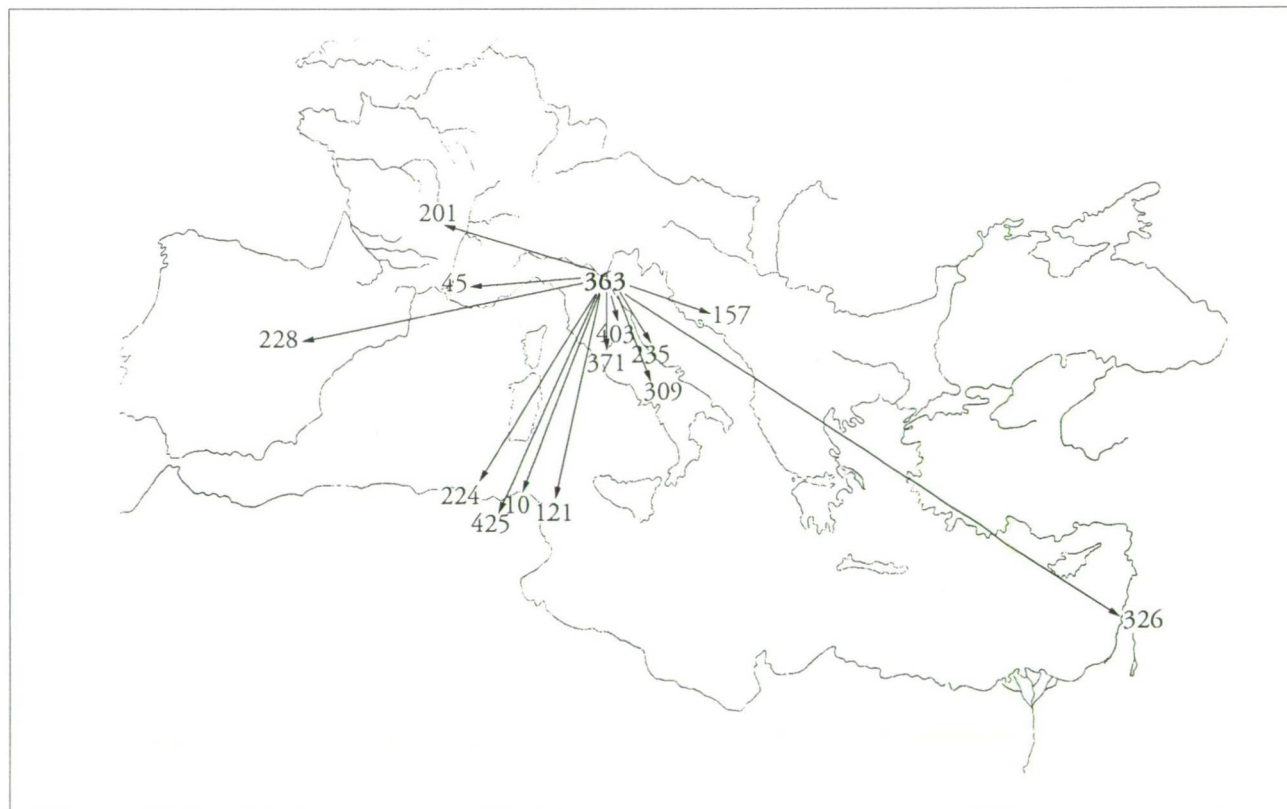
94. Theodosius Arcadiushoz címzett leveleinek városai

95. Theodosius Honoriushoz címzett leveleinek városai

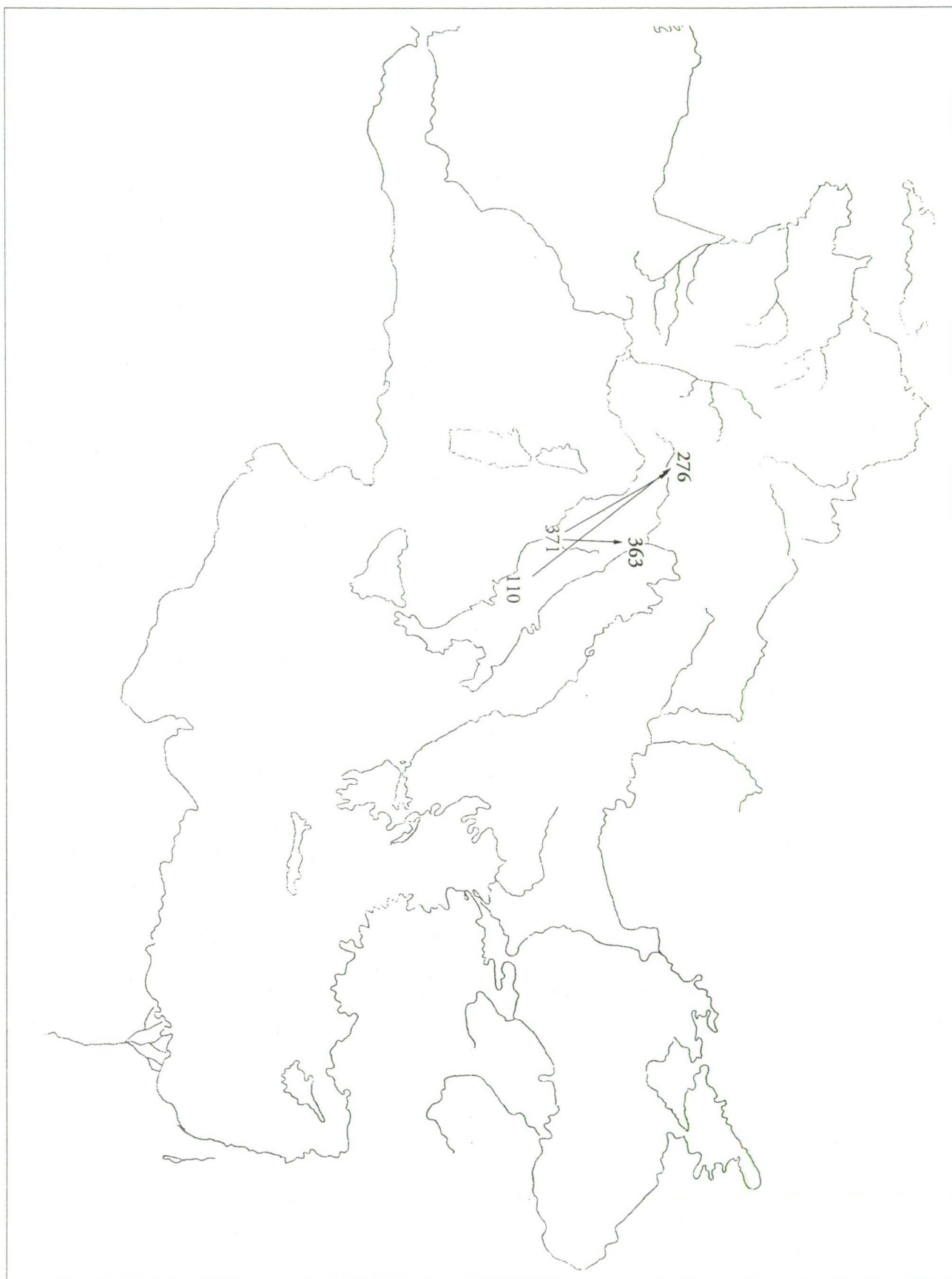
96. A Honorius Mediolanumból elküldött leveleinek városai

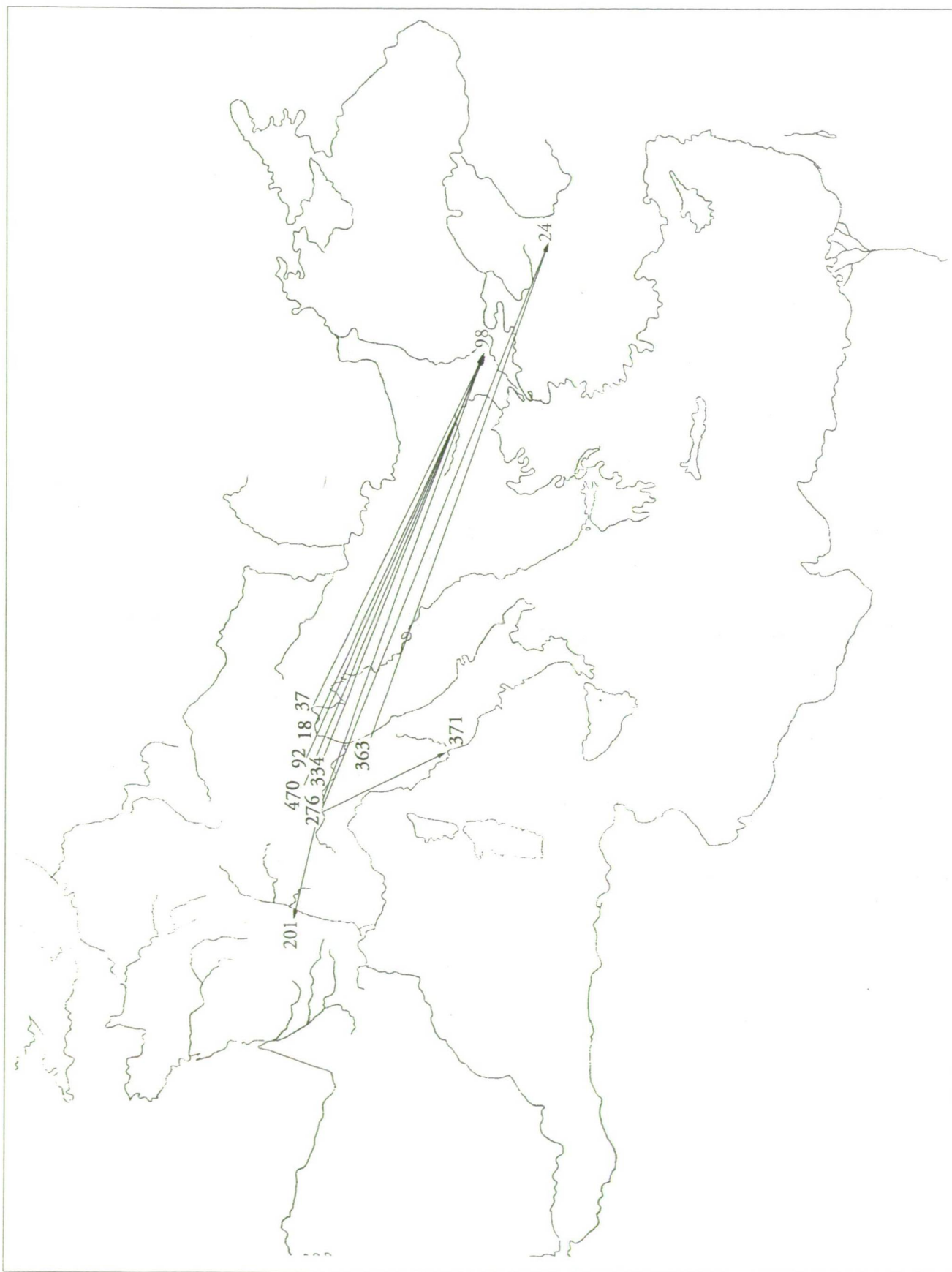
97. A Honorius Ravennából elküldött leveleinek városai

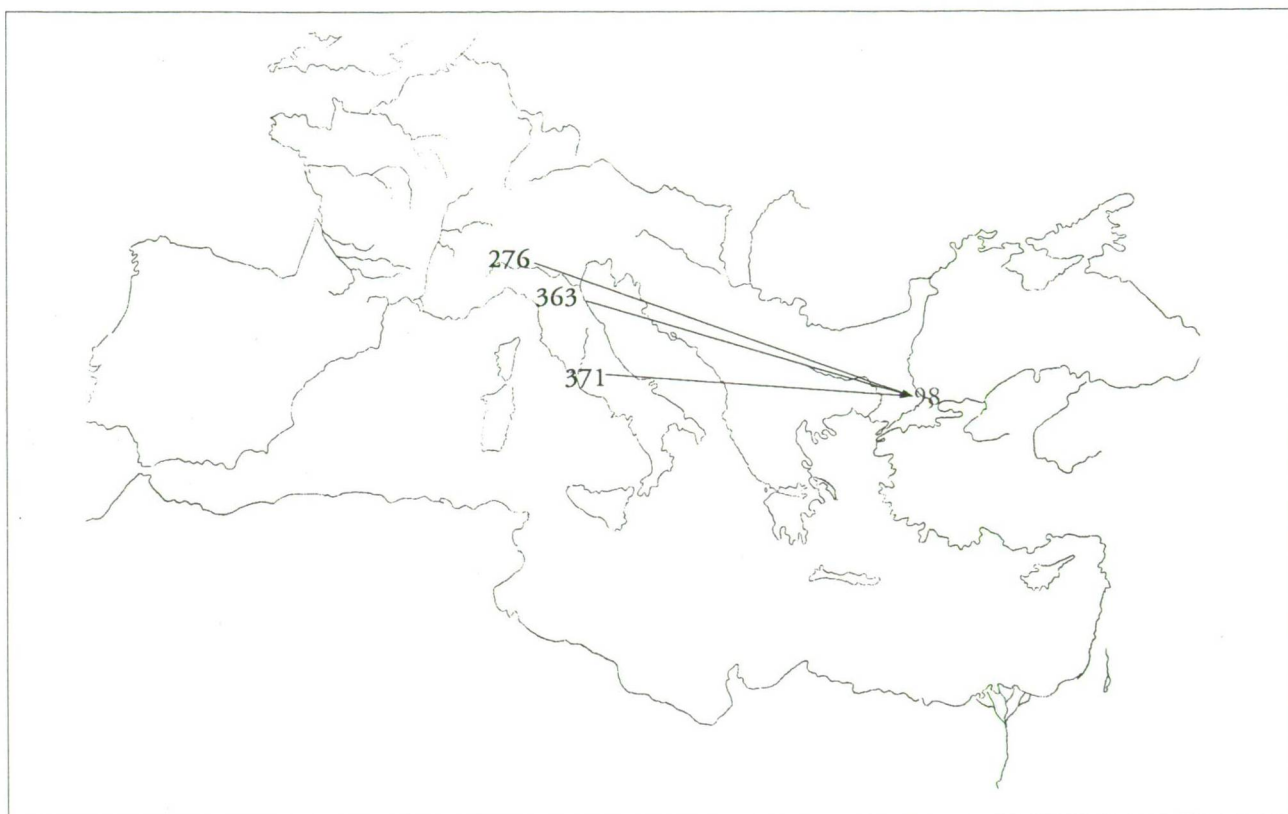
98. Honorius elküldött leveleinek városai

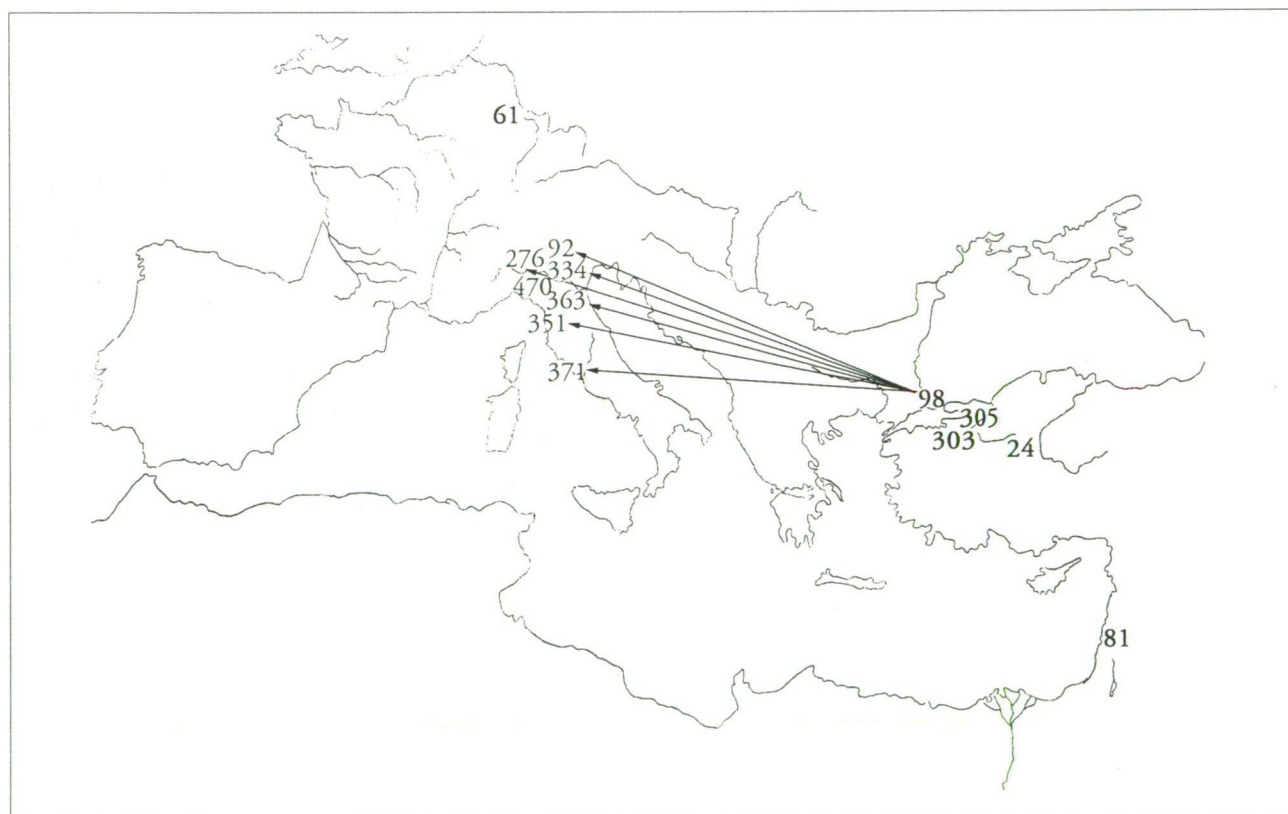
99. A Honoriushoz címzett levelek városai

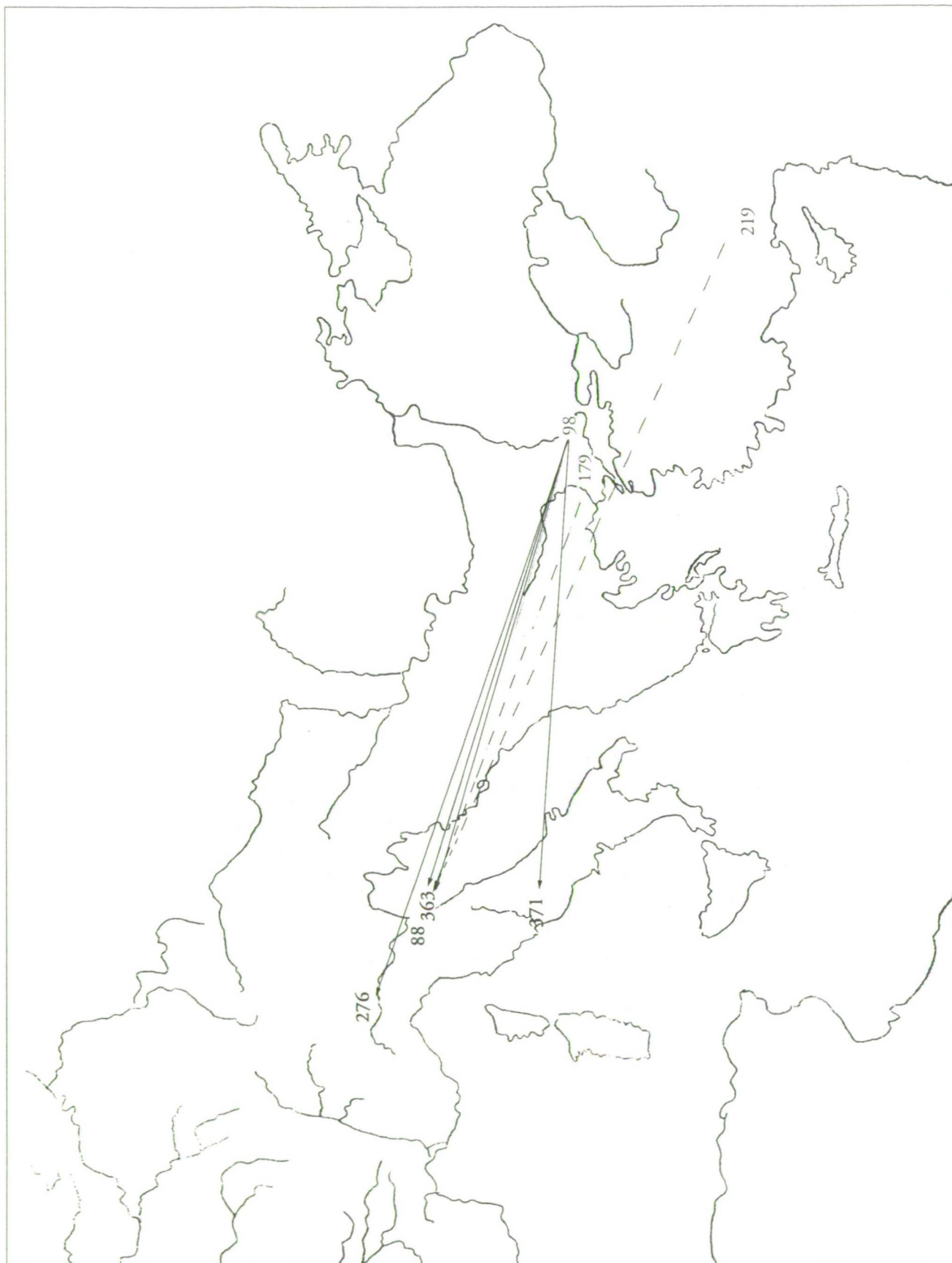
100. Honorius Arcadiushoz címzett leveleinek városai

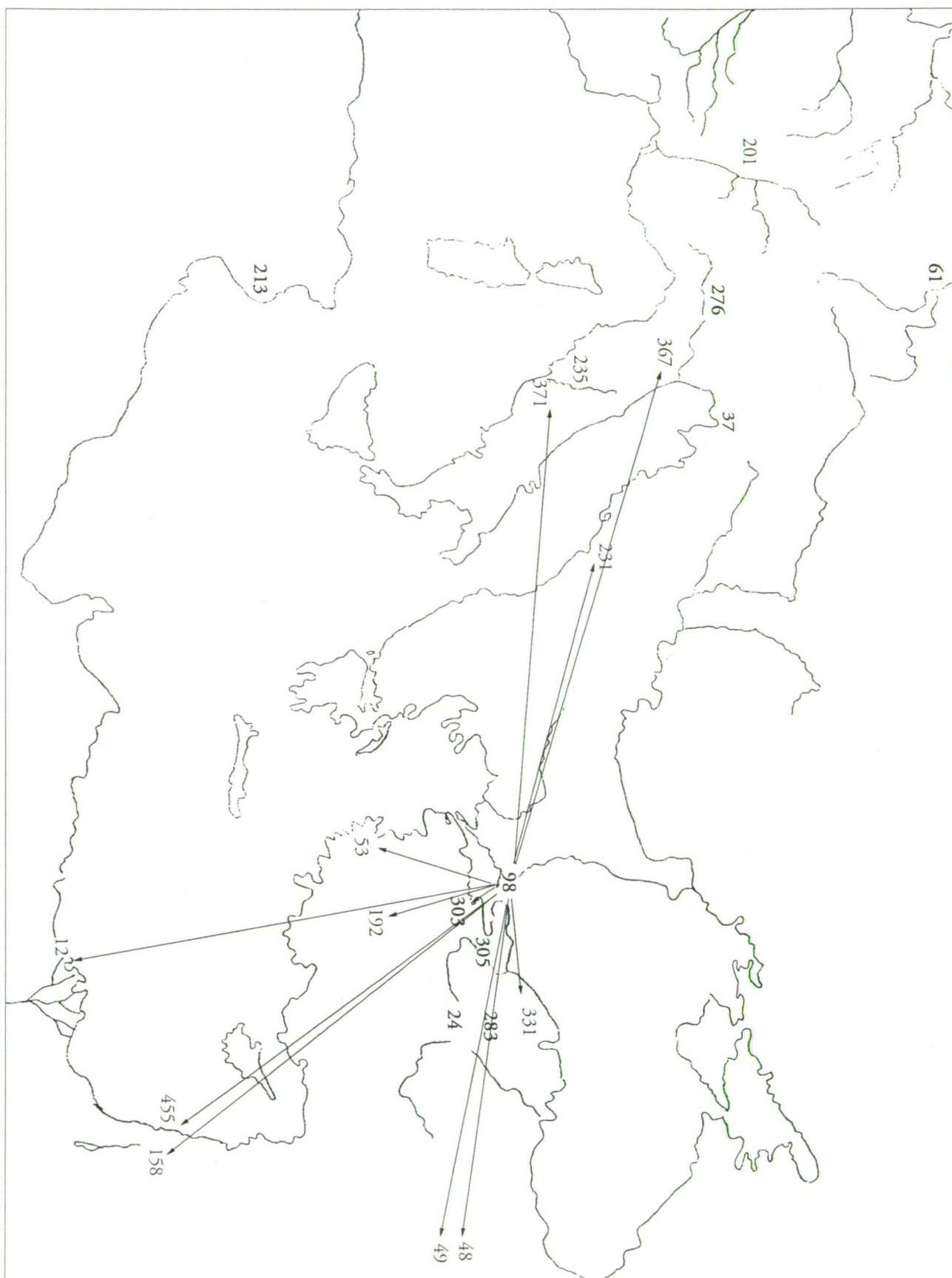
101. Honorius II. Theodosiuhoz címzett leveleinek városai

102. Honorius Arcadiustól kapott leveleinek városai

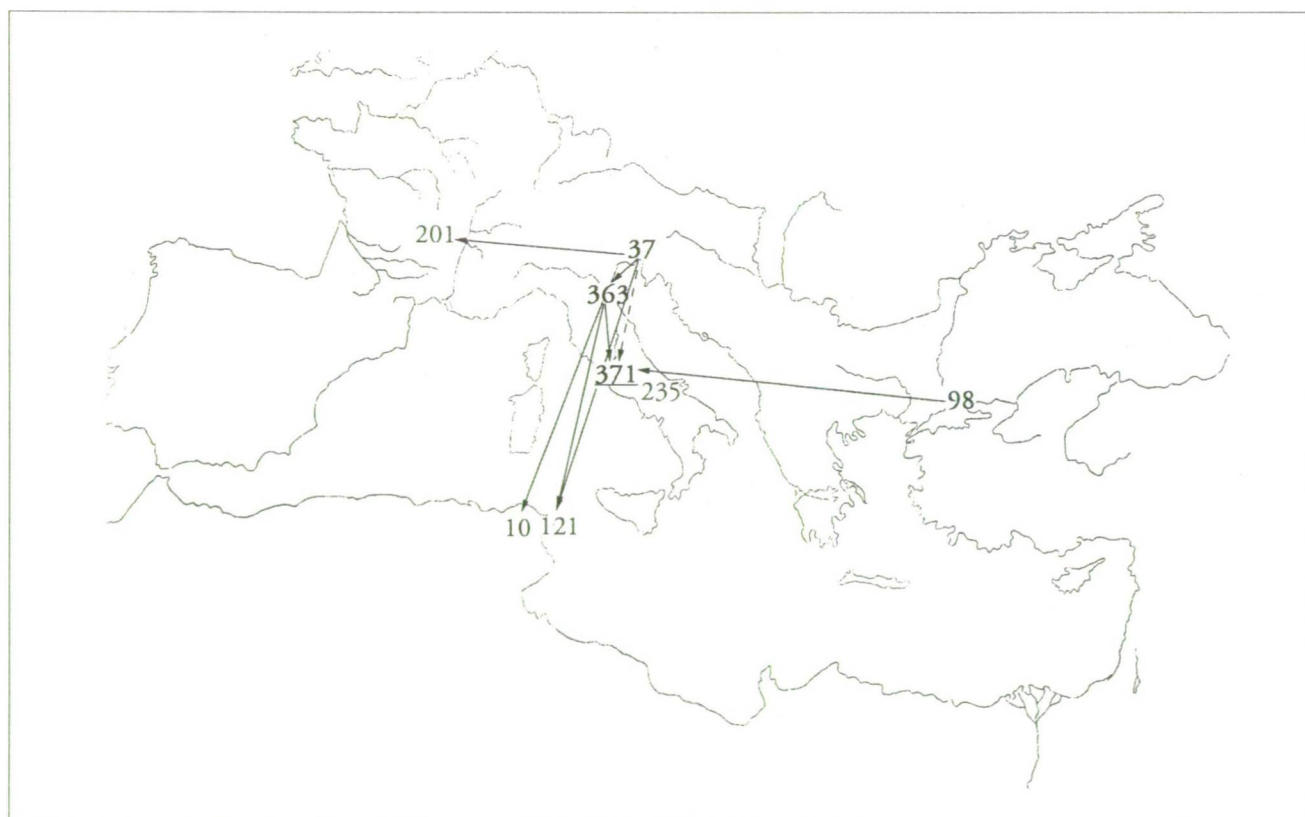
103. Honorius II. Theodosiustól kapott leveleinek városai

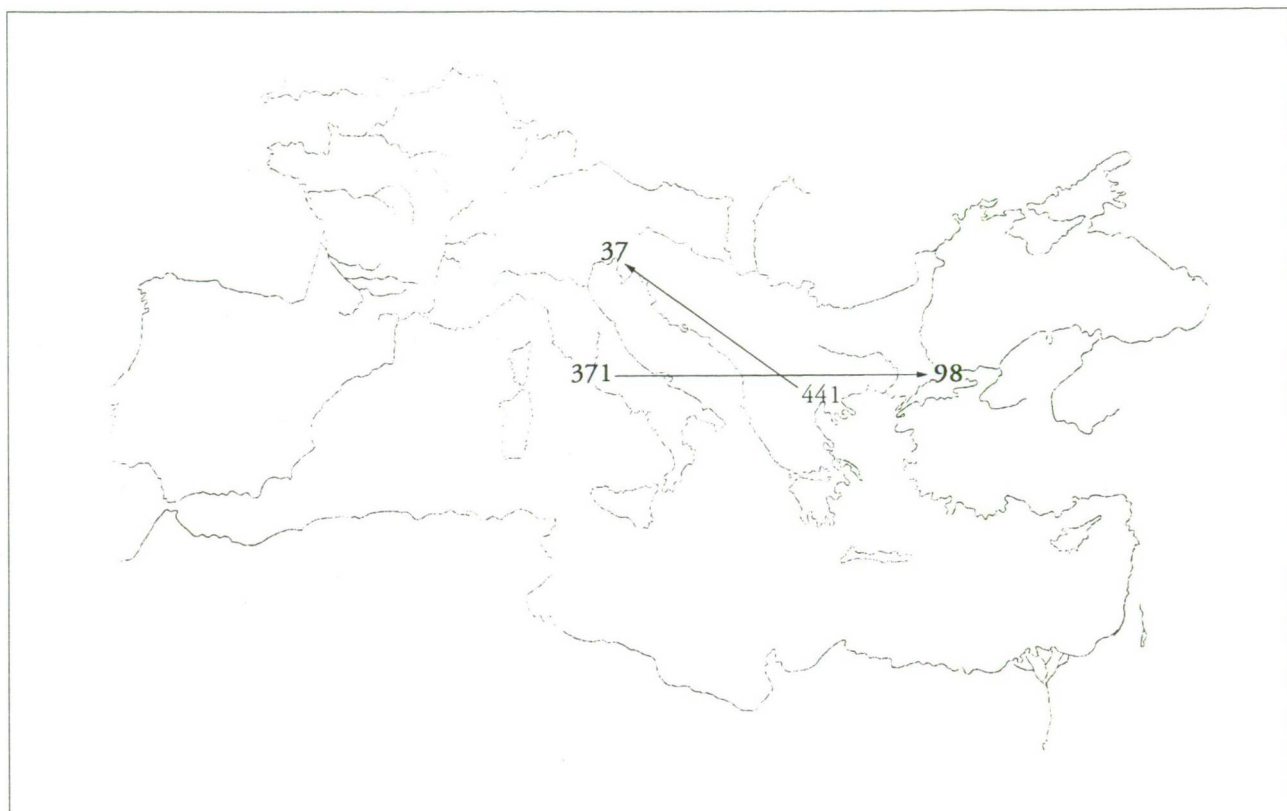
104. Arcadius elküldött leveleinek városai

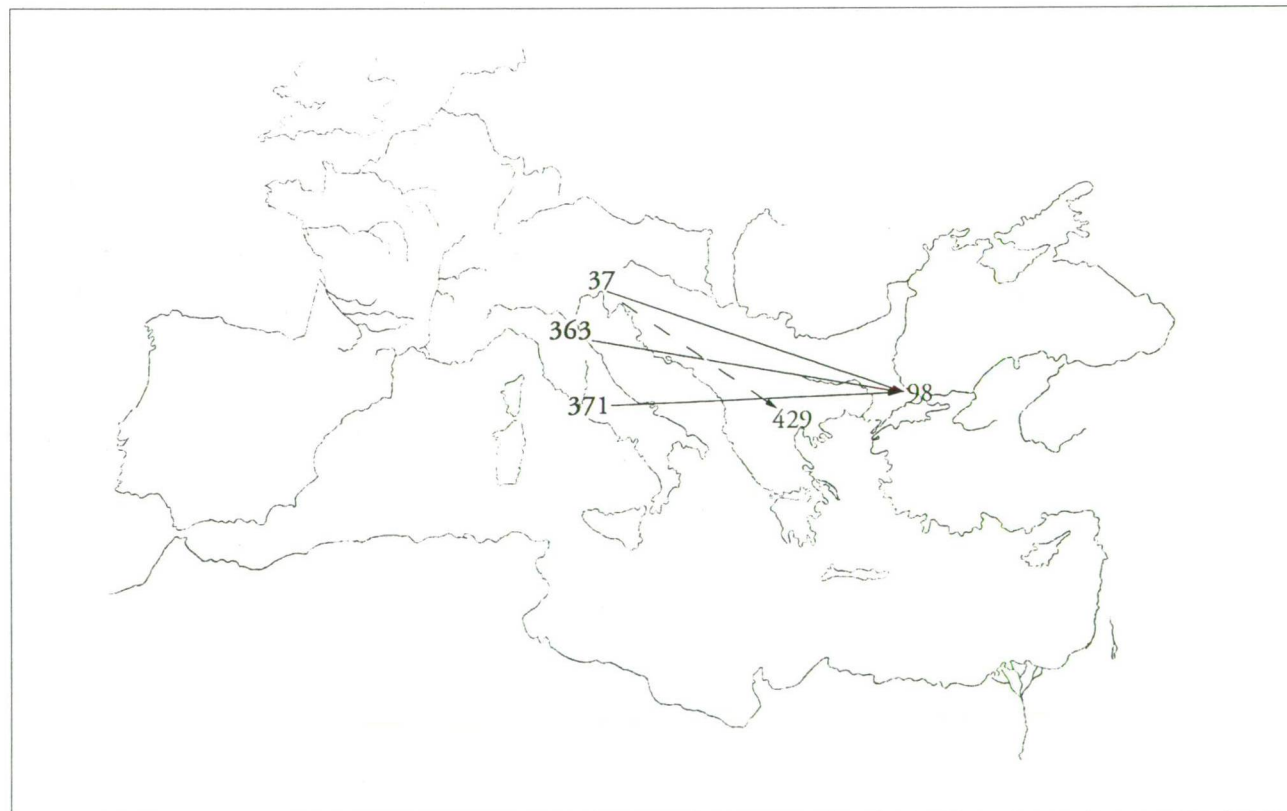
105. Arcadius II. Theodosiushoz címzett leveleinek városai

106. III. Valentinianus elküldött leveleinek városai

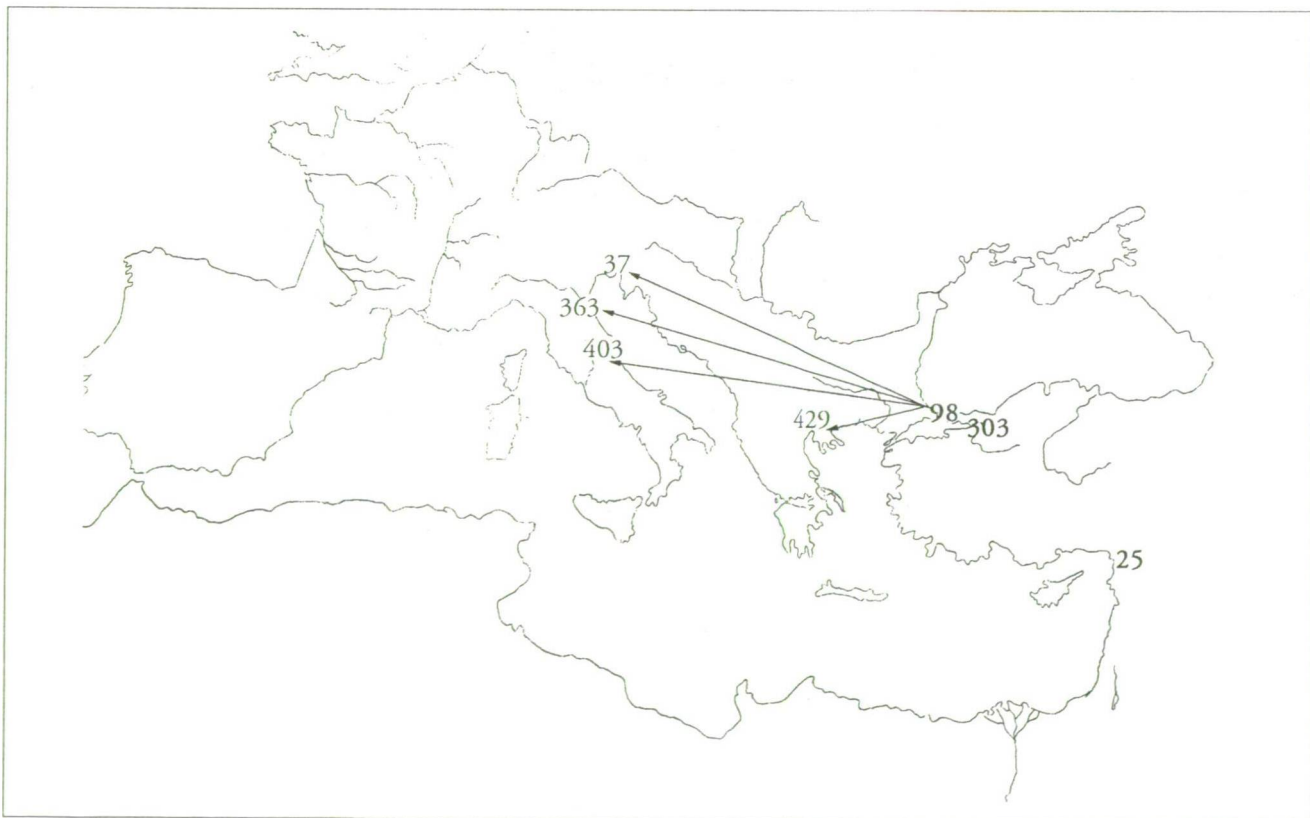
107. A III. Valentinianushoz címzett levelek városai

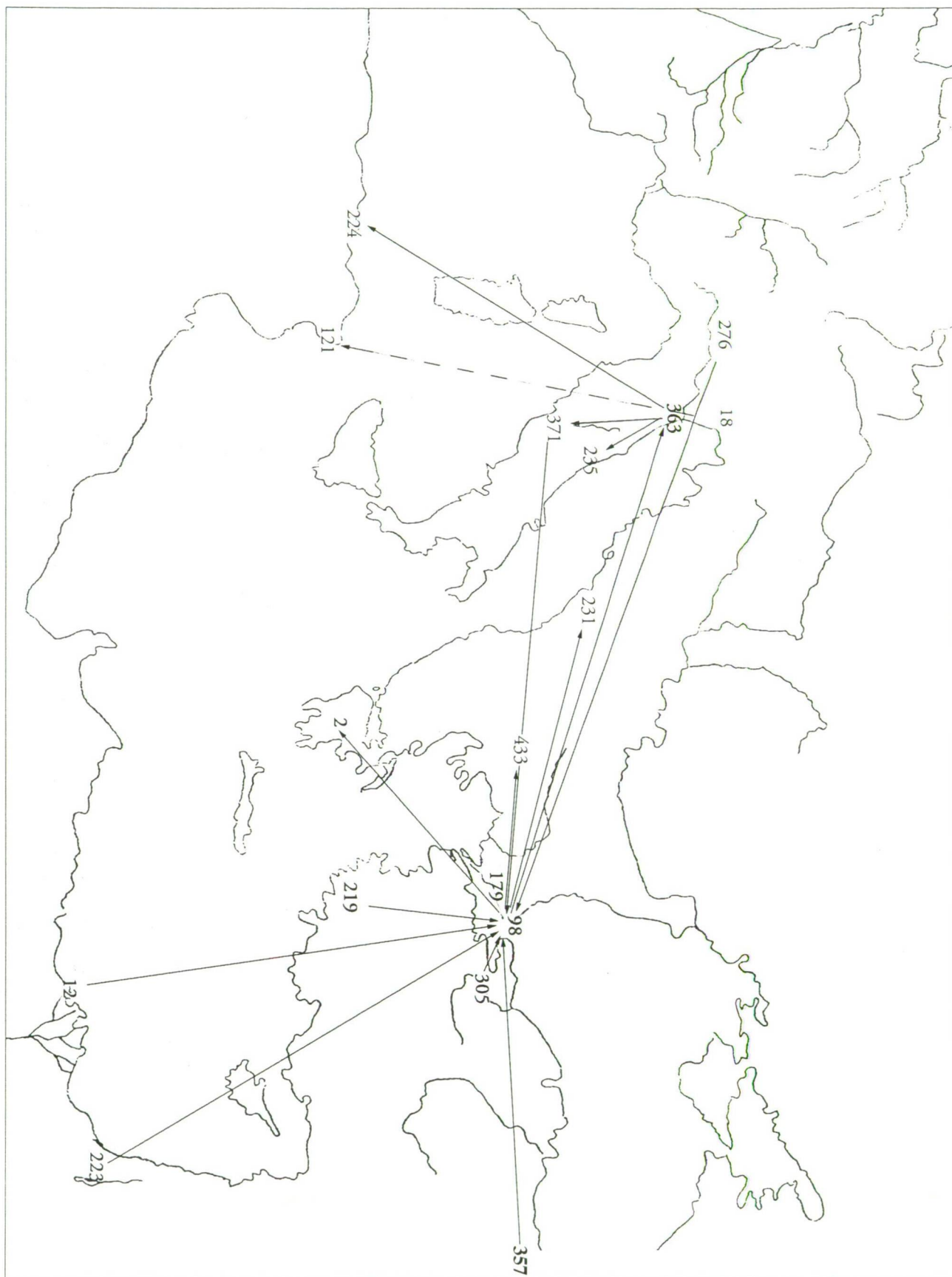
108. II. Valentinianus II. Theodosiusához címzett leveleinek városai

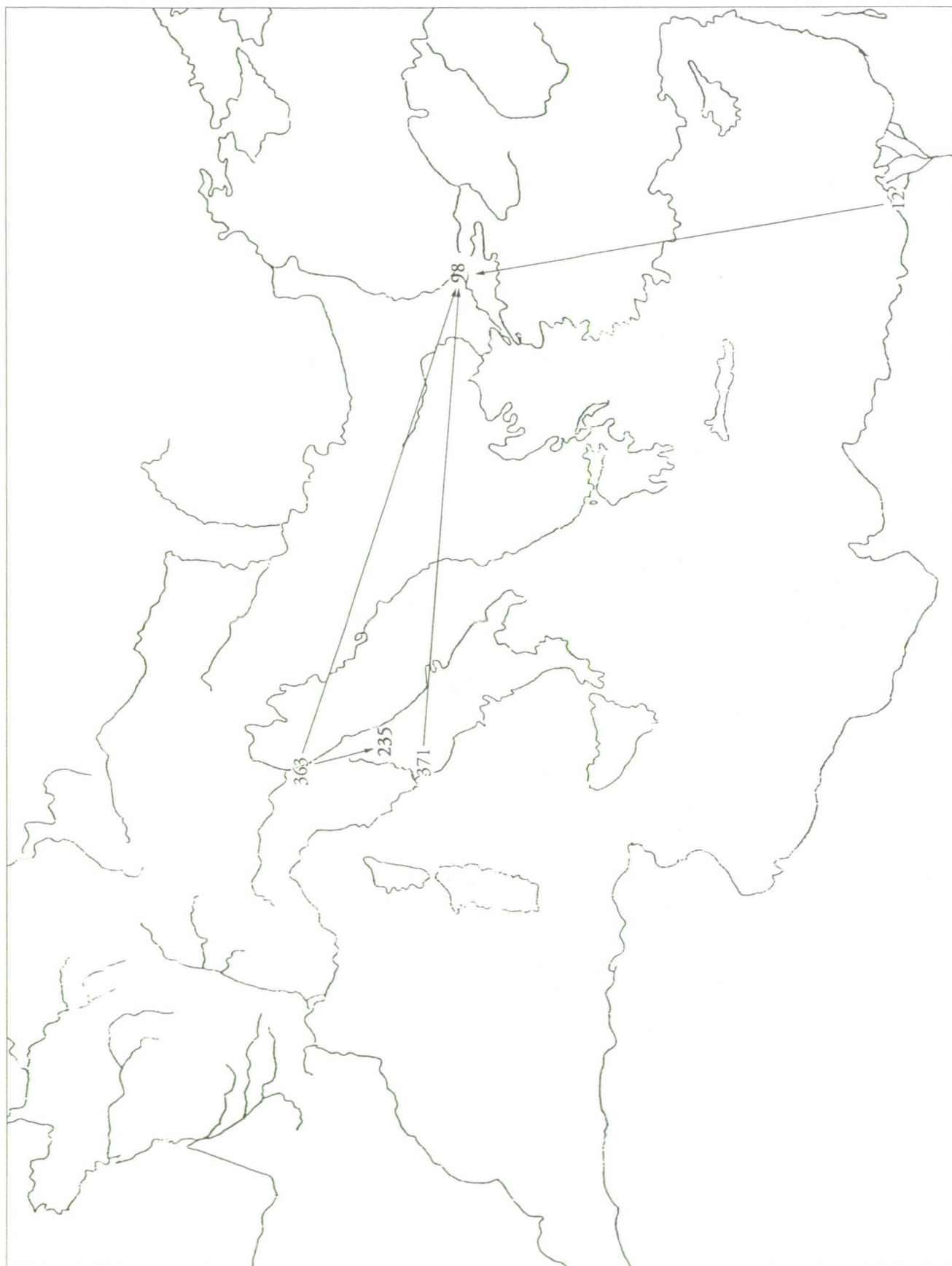
109. II. Valentinianus Petronius Maximushoz címzett leveleinek városai

110. II. Valentinianus II. Theodosiustól kapott leveleinek városai

111. II. Theodosius elküldött leveleinek városai

112. A II. Theodosiushoz címzett levelek városai

XI. BIBLIOGRÁFIA

Rövidítések:

- AAT: Atti della Accademia delle Scienze di Torino, Classe di Scienze morali, storiche e filologiche. Bologna, Technoprint.
ActaAntHung: Acta antiqua, Academiae Scientiarum Hungaricae
AJPh: American Journal of Philology. Baltimore, The Johns Hopkins University Press.
AT: Antik Tanulmányok
AUG: Acta Universitatis Gothoburgensis
BASP: Bulletin of the American Society of Papyrologists
BICS: Bulletin of the Institute of Classical Studies, London
BL: Les Belles Lettres, Collection des universités de France.
BullJrYlansLib: Bulletin of the John Ryland Library
Chiron: Mitteilungen der Kommission für alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts. München, Beck.
CNRS: Centre national de la recherche scientifique
CQ: Classical Quarterly, Oxford University Press
CSEL: Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum. 1866 ff.
CSHB: Corpus scriptorum historiae byzantinae
FHG: Fontes graeci historiae
Hermes: Zeitschrift für Klassische Philologie. Wiesbaden, Steiner.
Historia: Revue d'histoire ancienne. Wiesbaden, Steiner.
JEH: Journal of Ecclesiastical History
Klio: Beiträge zur alten Geschichte. Berlin, Akademie-Verlag.
LCL: Loeb Classical Library
MGH AA: Monumenta Germaniae Historica. Auctores Antiquissimi. Ed.: Mommsen, Th.
OUP: Oxford University Press
PG: Migne Patrologia Graeca. Ed.: Migne, J. P. 1844 ff.
Philologus: Zeitschrift für Klassische Philologie. Berlin, Akademie-Verlag
Phoenix: The Journal of the Classical Association of Canada. Toronto, University of Toronto Press
PL: Patrologia Latina. Ed.: Migne, J. P. 1844 ff.
PWRE: Paulys Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft. Rev. Ed. Wissowa, G.–Kroll, W. Stuttgart, 1894–1978.
TAPhA: Transactions of the American Philological Association. Chico, Cal., Scholars Press
VChr: Vigiliae Christianae
WS: Wiener Studien. Zeitschrift für klassische Philologie und Patristik. Wien, Verl. der Österr. Akademie

- A RÓMAI MŰVÉSZET VILÁGA. összeáll.: Castiglione L. Budapest, 1974.
ADAMIK T.: Római irodalom a késő császárkorban. Seneca Kiadó, 1996.
ADAMIK T.: Római irodalom az ezüstkorban. Seneca Kiadó, 1994.
AFRIKA UND ROM IN DER ANTIKE. Ed.: Diesner, H.–J., Barth, H. etc. Halle–Wittenberg, Wissenschaftliche Beiträge der Martin–Luther-Univ., 1968.
ALBRECHT, M. VON.: Geschichte der römischen Literatur. English: A history of Roman literature: from Livius Andronicus to Boethius. New York, Brill, E. J. 1997.
ALFÖLDY G.: Fasti Hispanienses. Senatorische Reichsbeamte und Offiziere in den spanischen Provinzen des römischen Reiches von Augustus bis Diokletian. Wiesbaden, 1969.
ALTANER, B.: Patrologie. Leben, Schriften und Lehre der Kirchenväter. Freiburg–Basel–Wien. Herder II¹⁹⁵⁰, III¹⁹⁵¹, IV¹⁹⁵⁵, V¹⁹⁵⁸, VI¹⁹⁶³
AMBROSIUS Mediolanensis: Epistolae prima classis. Epistolae secunda classis. PL XVI.
ANASTASIUS bibliothecarius: Epistola Anastasii ad Landuleum, de scriptura translationis protomartyris Stephani, quam e Graeco in Latinum vertit. PL XLI.

- ANASTASIUS I.: Epistola Anastasii Romanae Urbis episcopi ad Joannem episcopum Jerosolymorum super nomine Rufini. PL XXI.
- ANASTASIUS I.: S. Anastasii I. papae epistolae et decreta. PL XX.
- ANCIENT HISTORY ATLAS. Ed.: Grant, M. 3rd edition. 1986.
- ANDERSON, W. B.: Sidonius Apollinaris. Poems and Letters. LCL, Cambridge, 1936, repr. 1980.
- ANDERSON, W. B.: Sidonius Apollinaris. Poems and letters, tom. II. LCL Cambridge, 1965.
- ANTONINUS Honoratus: Antonini Honorati Constantiniensis episcopi epistola consolatoria ad Arcadium actum in exsilium a Genserico rege Vandalorum. PL L.
- APPIANOS: A római polgárháborúk I.–II. ford.: Hahn I. Budapest, 1967.
- APPLEBAUM, S.: The Gallo-Roman rural pattern in the light of the Carolingian Cartularies. *Latomus* 23(1964) 774–787.
- ARNHEIM, M. T. W.: The Senatorial Aristocracy in the Later Roman Empire. Oxford, 1972.
- ATHANASIUS Alexandrinus: Athanasii ad Luciferum epistolae duae. PL XIII.
- ATHANASIUS Alexandrinus: Epistola Athanasii episcopi Alexandrini ad Luciferum Caralitanum episcopum. PL LXII.
- ATLAS OF THE EARLY CHRISTIAN WORLD. Ed.: Meer, F. van der 1966.
- ATLAS OF THE GREEK AND ROMAN WORLD IN ANTIQUITY. Ed.: Hammond, N. 1981.
- AUCTOR INCERTUS (Athanasius Alexandrinus?): Epistolae Amoebeae. PL VIII.
- AUCTOR INCERTUS (Hieronymus Stridonensis?): Epistola ad Demetriadem. PL XXI.
- AUCTOR INCERTUS (Hieronymus Stridonensis?): Pars prima. Epistolae. PL XXX.
- AUCTOR INCERTUS (Leo I.): Epistola ad Sacram virginem Demetriadem. PL LV.
- AUCTOR INCERTUS (Liberius papa?) Epistolae Amoebeae. PL VIII.
- AUCTOR INCERTUS (Liberius papa?): Epistola, qua Athanasius Romam citatus et a Romanae ecclesiae communione separatus fingitur, orientalibus ipsius adversariis a liberio in communionem suam admissis. PL VIII.
- AUCTOR INCERTUS (Paulinus Nolanus?): Epistolae. PL LXI.
- AUCTOR INCERTUS: Epistola ad amicum. PL XXI.
- AUCTOR INCERTUS: Epistola ad Constantium episcopum. PL XXI.
- AUCTOR INCERTUS: Epistola ad Innocentium I. PL XXI.
- AUCTORES VARII: Epistolae et decreta. PL XIII.
- AUCTORES VARII: Epistolae. PL XXXI.
- AUERBACH, E.: Literary language and its public in late antiquity and the middle ages. London, 1965.
- AUGUSTINUS Hipponensis: Augustini ad Valentinum et cum illo monachos Adrumetinos epistolae duae simul cum subsequente libro transmissae. PL XLIV.
- AUGUSTINUS Hipponensis: Epistola ad Paulinum. PL XXI.
- AUGUSTINUS Hipponensis: Epistola ad Valerium comitem, cui Augustinus transmittit nuncupatum ipsi librum primum de nuptiis et concupiscentia. PL XLIV.
- AUGUSTINUS Hipponensis: S. Aurelii Augustini Hipponensis episcopi epistolae secundum ordinem temporum nunc primum dispositae, et quatuor in classes digestae. PL XXXIII.
- AUGUSTINUS Hipponensis: Sancti Aurelii Augustini opera. Epistolae ex duobus codicibus nuper in lucem prolatae. rec.: Divjak, J. CSEL vol. LXXXVIII. Vindabonae, 1981.
- AUGUSTINUS: Epistulae. Ed.: Goldbacher, A. 1895–1923. CSEL 34, 44, 57–58.
- AUGUSTINUS-LEXIKON. Würzburg, 1985.
- AUSONIUS Burdigalensis: Ausonii ad Gratianum Imperatorem discipulum gratiarum actio pro consulatu. PL XIX.
- AUSONIUS Burdigalensis: Epigrammata. PL XIX.
- AUSONIUS Burdigalensis: Epistolarum liber. PL XIX.
- AUSPICIIUS Tullensis: Epistola. Auspicii episcopi ecclesiae Tullensis ad Arbogastem comitem Trevirorum. PL LXI.
- AVITUS presbyter: Epistola Aviti ad Palchonium, de reliquiis sancti Stephani, et de Luciani epistola a se e Graeco in Latinum versa. PL XLI.
- AVITUS Viennensis: Ad Sirmondianam Aviti editionem auctarium. S. Aviti Viennensis epistolae quatuor. PL LIX.

- AVITUS Viennensis: Alcimi Ecdicii Aviti epistolae. PL LIX.
- BAGNALL, R.: Women, Law and Social Realities in Late Antiquity. *BASP* 32(1995) 65–86.
- BALDWIN, B.: Missing persons: a look at PLRE II. *Medieval Prosopography*, 2/2(1981) 1–9.
- BALDWIN, B.: Some addenda to the Prosopography of the Later Roman Empire. *Historia* 26(1982) 97–111.
- BAUMGART, S.: Die Bischofsherrschaft im Gallien des 5. Jahrhunderts. Eine Untersuchung zu den Gründen und Anfängen weltlicher Herrschaft der Kirche. Diss. mschr. München 1990.
- BENÖHR, H.–P.: Der Brief. Korrespondenz, menschlich und rechtlich gesehen. Ciceros Briefe an Atticus und die Rechte an Briefen in Rom. In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung* 115(1998) 115–149.
- BIARNE, J.: Topographie chrétienne des cités de la Gaule des origines au milieu di VIIIe siècle. Paris, 1986.
- BIBLIA SACRA. Ed.: Fillion, A. C. Paris, 1887.
- BIBLIOGRAPHIE GEOGRAPHIQUE INTERNATIONALE. Paris, Librairie Armand Colin, 1932–1990.
- BICKERMAN, E. J.: Chronology of the Ancient World. Southampton, 1980.
- BLAISE, A.: *Lexicon latinitatis medii aevi. praesertim ad res ecclesiasticas investigandas pertinens*. Turnholt, Brepols, 1975.
- BOISSIER, G.: Cicero és barátai. Bp. 1876.
- BONJOUR, M.: Discretion mondaine ou réserve chrétienne? Les femmes chez Sidoine Apollinaire. In: Porte, D., Neraudau, J. P. (Hrsg.): *Hommage H. Le Bonniec*. Brüssel 1988.
- BROGAN, O.: Roman Gaul. Cambridge (Mass.) 1953.
- BROUGHTON, T. R. S.: The Magistrates of the Roman Republic. Cleveland, Atlanta. I–III. 1968–1986.
- BROWN, P.: Religion and Society in the Age of Saint Augustine. London, 1971.
- BRÜHL, C.: Remarques sur les notions de „Capitale” et de „Residence” pendant le haut moyen age. *Journal des Savants* 1967, 193–215.
- BRUGUIÈRE, M.–B.: Littérature et droit dans la Gaule du V siècle. Paris, 1974
- BRUNT, P. A.: Social conflicts in the Roman Republic. London, 1971.
- BURY, J. B.: History of the Later Roman Empire. New York, 1958.
- BUTLER, R. M.: Late Roman Town Walls in Gaul, *Archaeological Journal* 116(1959) 250sq.
- BÜDINGER, M.: Apollinaris Sidonius als Politiker, eine universalhistorische Studie. *Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Wien*, 97(1881) 915–954.
- CAESAR, C. J.: *Commentarii C. Iulii Caesaris; Cum supplementis A. Hirtii et aliorum*. Rec.: Ohler, F. Lipsiae. Teubner, 1873.
- CAESAR: Feljegyzései gall háborúról – a polgárháborúról. ford.: Szepessy T. Budapest, 1974.
- CAESARIUS: PL LVIII
- CAMERON, A.: The fate of Pliny's letters in the late Empire. *The Classical Quarterly* 15(1965) 289–298.
- CAMERON, A.: The Later Roman Empire A. D. 284–430. London, 1993.
- CAMERON, A.: The Mediterranean World in Late Antiquity A. D. 395–600. London, 1993.
- CANDIDUS Arianus: Candidi Ariani epistola ad Marium Victorinum rhetorem. PL VIII.
- CAPREOLUS Carthaginensis: Capreoli Carthaginensis epistolae. PL LIII.
- CASTOR Aptensis: Epistola S. Castoris Aptensis episcopi ad domnum Cassianum abbatem Massiliensem. PL XLIX.
- CATULLI Tibulli Properti Carmina. Accedunt Laevii Calvi Cinnae aliorum reliquiae et Priapea. Rec. et praef. est Mueller, L. Ed.: Ster. Lipsiae, Teubner, 1904.
- CERETIUS/SALONIUS Viennensis/VERANUS: Ceretii, Salonii et Verani epistola ad S. Leonem papam. PL LIII.
- CHADWICK, N.K.: Intellectual contacts between Britain and Gaul in the fifth century. Cambridge, 1954.
- CHARLESWORTH, M. P.: Trade routes and commerce of the Roman Empire. Cambridge, 1926.
- CHASTAGNOL, A.: Les Fastes de la Préfecture de Rome au Bas-Empire. Paris, 1962.
- CHASTAGNOL, A.: Sidoine Apollinaire et le Sénat de Rome. *ActaAntHung* 16(1978) 57–70.
- CHIANÉA, G.: Les Idées politiques de Sidoine Apollinaire. *Rev. Hist. de Droit Français et Étranger*. 47(1969) 353–389.
- CHRONICA GALLICA A. 511. Ed.: Mommsen, Th. *MGH AA Chron. Min. I.* 663–664.
- CHRONICON PASCHALE. Ed.: Dindorf, L. *CSHB* 591–592.

- CHRONICORUM CAESARAUG. RELIQUIAE. Ed.: Mommsen, Th. MGH AA Chron. Min. II. 221–222.
- CICERO M. T.: Válogatott művei. szerk.: Havas L. Budapest, 1974.
- CICERO ÖRÖKSÉGE. Hereditas Ciceroniana. ΑΓΑΘΑ I. red.: Havas, L. Debrecen 1995.
- CICERO, ein Mensch seiner Zeit: Acht Vorträge zu einem geistesgeschichtlichen Phänomen (Hrsg. v. Radke, G.) Berlin: de Gruyter, 1968.
- CICERO, M. T.: Cicero: Epistulae ad Quintum fratrem et M. Brutum. Cambridge–New York, 1980.
- CICERO, M. T.: Letters to Atticus. Ed.: Shackelton Bailey, D.R. Cambridge University Press, 1965–70.
- CICERO, M. T.: M. Tullii Ciceronis scripta quae manserunt omnia. Partis III. vol. 2. rec.: Klotz, R. Lipsiae, Teubner, 1870.
- CICERO, M. T.: M. Tullii Ciceronis scripta quae manserunt omnia. Partis III. vol. 3. rec.: Mueller, C.F.W. Lipsiae, Teubner, 1898.
- CICERO, M. T.: M. Tullii Ciceronis Epistolarum ad familiares libri XIII–XVI. Rec.: Klotz, R. Lipsiae, Teubner, 1864.
- CICERO: The Correspondence of M. Tullius Cicero. Arranged according to its chronological order, with a revision of the text, a commentary and introductory essays by Tyrrell, R. Y. and Purser, L. Cl. 7 volumes. 1st to 4th edition London 1901–33. 2. Repr. Hildesheim 1995.
- CLAUDIANUS: Carmina. MGH AA X. Ed.: Birt, Th. Berlin, 1892.
- CLOCHÉ, P.: Les élections épiscopales sous les Mérovingiens. Le Moyen Age 26(1924–1925) 203–254.
- COCHRANE, Ch. N.: Christianity and Classical Culture. Oxford, OUP, 1942.
- CODEX IUSTINIANUS. Ed.: Krueger, P. Berlin 1877.
- COELESTINUS I.: S. Coelestini I. papae epistolae et decreta. PL L.
- CONRING, B.: Hieronymus als Briefschreiber. Ein Beitrag zur spätantiken Epistolographie. Tübingen, 2001.
- CONSTANTINUS I.: Epistola Constantini ad Porphyrium. PL XIX.
- CONSTANTINUS I.: Pars tertia. Epistolae. PL VIII.
- CONSULARIA CONSTANTINOPOLITANA. Ed.: Mommsen, Th. MGH AA Chron. Min. I. 247.
- CONSULARIA ITALICA. Ed.: Mommsen, Th. MGH AA Chron. Min. I.
- CONSULTATIO VETERIS CUISDAM IURISCONSULTI. Ed.: Krueger, P. Collectio librorum iuris anteiustiniani Ed.: Krueger, P., Mommsen, Th., Studemud, W. Berlin, 1890. Tom. III.
- CORPUS LEGUM AB IMPERATORIBUS ROMANIS ANTE IUSTINIANUM LATARUM. Ed.: Haenel, G. Leipzig 1857.
- COTTON, H.M.: Greek and Latin Epistolary Formulae. AJPh 105(1984) 409–425.
- COVILLE, A.: Recherches sur l'Histoire de Lyon du V siècle au IX siècle (450–800). Paris, 1928.
- CUGUSI, P.: Epistolographi Latini Minores. Vol. I. Aetatem anteciceronianam amplectens. 1. Testimonia et fragmenta 2. Commentarium criticum. Paravia, 1970.
- CUGUSI, P.: Epistolographi Latini minores. Vol. II. Aetatem Ciceronianam et Augustea amplectens. 1. Testimonia et fragmenta. Paravia, 1979.
- CUGUSI, P.: Evoluzione e forme dell'epistolografia Latina. Nella tarda repubblica e nei primi due secoli dell'imperio. Con cenni sull'epistolografia preciceroniana. Roma, Herder, 1983.
- CUGUSI, P.: Le più antiche lettere papiracee latine. AAT CVII (1972–1973) 641–687.
- CYRILLUS Jerosolymitanus: Cyrilli Episcopi Jerosolymitani de miraculis Hieronymi ad Sanctum Augustinum episc. Hipponensem. PL XXII.
- CZÚTH B.: Coniuratio Marcellana oder Marcelli(ni)ana? (Sidonius Apollinaris Ep. 1. 11. 5–6) ACD 19(1983) 113–122.
- CSOHÁNY J.: A keresztyénség első évezrede. (1073-ig). 3. átd. kiad. Debrecen, 1990.
- DALTON, O. M.: Sidonius. Letters I.–II. Oxford, 1915.
- DAMASUS papa: Epistolae. PL XIII.
- DEISMANN, A.: Licht vom Osten. Tübingen, 1923.
- DEMANDT, A.: Die spätantike. Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian. München, 1989.
- DEMANDT, A.: The osmosis of late Roman and Germanic aristocracies. in: Das Reich und die Barbaren. Ed.: Chrysos, E. K.–Schwarcz, A. Vienna–Cologne, 1989. 75–87.
- DEMOUGEOT, E.: Bedeutet das Jahr 476 das Ende des Römischen Reiches im Okzident? Klio 60(1978) 371–381.

- DEMOUGEOT, E.: La formation de l'Europe et les invasions barbares, Bd. 2. De l'avènement de Dioclétien (284) à l'occupation germanique de l'Empire romain d'Occident (début du VI siècle). Paris, 1979.
- DEMOUGIN S.: Prosopographie des chevaliers romains julio-claudiens (43. av. J.-C.-70 ap. J.-C.), Rome, 1992. (Collection de l'Ecole française de Rome, 153).
- DER NEUE PAULY. Enzyklopädie der Antike. Stuttgart, Weimar 1996ff.
- DIE FESTBRIEFE DES HEILIGEN ATHANASIUS, Bischofs von Alexandria, aus dem Syrischen übersetzt Larsow, von F. Leipzig 1852.
- DIESNER, H.-J.: Der Untergang der römischen Herrschaft in Nordafrika. Weimar, 1964.
- DIESNER, H.-J.: Kirche und Staat im spätrömischen Reich. 1964.
- DIGESTUM VETUS SEU PANDECTARUM, IURIS CIVILIS. Tomus primus cu, pandectis Florentinis. Venetis, 1675.
- DILL, S.: Roman society in the last century of the Western Empire. London, 1898.
- DUCHESNE, L.: Fastes épiscopaux de l'ancienne Gaule, Bd. 1. Provinces du sud-est. Paris 1894; Bd. 2. L'Aquitaine et les Lyonnaises. Paris 1910; Bd. 3. Les provinces du nord et de l'est, Paris 1915.
- ECK, W.: Der Einfluß der konstantinischen Wende auf die Auswahl der Bischöfe im 4. u. 5. Jahrhundert. Chiron 8(1978) 561-585.
- ENNODIUS Ticinensis: Magni Felicis Ennodii epistolarum libri IX. PL LXIII.
- EPISCOPI AFRICANI: Epistola episcoporum Africae, Quam cum supra scripto Leporii libello miserunt ad episcopos Galliae. PL XXXI.
- EPISTOLAE ARELATENSES GENUINAE. Ed.: Gundlach, W. MGH Ep. III. Epistolae Merowingici et Carolini aevi, I. (1982) 1-83.
- EPISTOLAE ROMANORUM PONTIFICUM. Genuinae et quae ad eos scriptae sunt a S. Hilario usque ad Pelagium II. Rec. et Ed.: Thiel, A. Fasc. I. Braunsberg 1867. Repr.: Hildesheim, 1974.
- EPISTULAE IMPERATORUM PONTIFICUM ALIORUM INDE AC CCCLXVII USQUE AD A. DLIII DATAE, Avellana quae dicitur collectio. Ed.: Guenther, O. CSEL 35 Wien, 1895.
- EUAGRIUS, H. Ecclesiastica. Ed.: PG 86/2. coll. 2516-2517.
- EUCHERIUS Lugdunensis: Sancti Eucherii Lugdunensis episcopi de laude eremi ad Hilarium Lirinensem presbyterum epistola seu libellus. PL L.
- EUCHERIUS Lugdunensis: Sancti Eucherii Lugdunensis episcopi epistola paraenetica ad Valerianum cognatum de contemptu mundi et saecularis philosophiae. PL L.
- EUCHERIUS Lugdunensis: Sancti Eucherii Lugdunensis episcopi epitomes operum Cassiani ad Castorem Aptensem Libri duo. PL L.
- EUCHERIUS Lugdunensis: Sancti Eucherii Lugdunensis episcopi formularum spiritalis intelligentiae ad Uranium. Liber unus PL L.
- EUCHERIUS Lugdunensis: Sancti Eucherii Lugdunensis episcopi instructionum ad Salonium Libri duo. PL L.
- EUPHRASIVS: PL LVIII.
- EUSEBIUS Cremonensis: Eusebius, de morte Hieronymi ad Damasum. PL XXII.
- EUSEBIUS Vercellensis: Sancti Eusebii Vercellensis episcopi et martyris epistolae. PL XII.
- FALUS R.: Az antik világ irodalmái. Budapest, Gondolat, 1980.
- FAUSTUS Rhegiensis: S. Fausti Rhegiensis epistolae. PL LVIII.
- FELIX II.: Epistolae et decreta. PL XIII.
- FELIX III.: Felicis papae III. epistolae et decreta. PL LVIII.
- FERTIG, M.: Cajus Sollius Apollinaris Sidonius und seine Zeit, nach seinen Werken dargestellt. Würzburg 1845; 1846; Passau 1848.
- FIFTH-CENTURY GAUL: A crisis of identity? Ed.: Drinkwater, J. F.-Elton, H. Cambridge, 1992.
- FISCHER, J.: Die Völkerwanderung im Urteil der zeitgenössischen kirchlichen Schriftsteller Galliens unter Einbeziehung des heiligen Augustinus. Heidelberg, 1948.
- FLASCH, K.: Augustin. Einführung in sein Denken. 1980.
- FLORENTIUS: Florentii ad Luciferum ep. Calaritanum epistola. PL XIII.
- FRAGMENTA VATICANA Ed.: Mommsen, Th. Collectio librorum iuris anteiusianiani Ed.: Krueger, P., Mommsen, Th., Studemud, W. Berlin, 1890. Tom. III.
- GAGÉ, L.: Les classes sociales dans l'Empire Romain. Paris, 1964.

- GAI SOLLII APOLLINARIS SIDONII epistulae et carmina. Ed.: Loetjohan, C. MGH AA VIII. Berlin, 1887.
- GELASIUS I: Gelasii papae I. epistolae et decreta. PL LIX.
- GERMAIN, A.: Essai littéraire et historique sur Apollinaris Sidonius. Montpellier, 1840.
- GILDAS: De excidio Britanniae XVII. MGH AA XIII. (PL LXIX.)
- GRAECUS: PL LIII.
- GRAESSE–BENEDICT–PLECL: Orbis Latinus. Lexicon lateinischer geographischer Namen des Mittelalters und der Neuzeit I–II. Braunschweig, 1972.
- GREATREX G.: Stephanus, the father of Procopius of Caesarea? *Medieval Prosopography*. 17/1(1996) 125–145.
- GREEN, R. P. H.: Prosopographical notes on the family and friends of Ausonius. *BICS* 25(1978) 19–27.
- GREEN, R.P.H.: The works of Ausonius. Oxford, 1991.
- GREGORIUS Turonensis: Historia Francorum. Ed.: Büchner, R. Berlin, 1967.
- GREGORIUS Turonensis: Historiarum libri X. Ed.: Büchner, R. Bd. I. 80.
- GRIFFE, É.: La Gaule chrétienne à l'époque Romaine. II. Paris, 1957., III. Paris, 1965.
- GRUPE, E.: Zur Sprache des Apollinaris Sidonius, Zabern, 1892.
- GUALANDRI, I.: Furtiva lectio. Studi su Sidonio Apollinare. Mailand, 1979.
- GURLITT, L.: Nonius Marcellus und die Cicero-Briefe. *Progr. Stegletz*. 1888.
- GÜNTHER, R.: Probleme der Darstellung des Eigentums in den Schriften von Apollinaris Sidonius. In: Eigentum. Beiträge zu seiner Entwicklung in politischen Gesellschaften (Festschrift Werner Sellnow), Weimar, 1987. 162–168.
- HAARHOFF, Th.: Schools of Gaul. A study of pagan and christian education in the last century of the Western Empire. Oxford, 1920.
- HAGENDAHL, H.: Le correspondance de Ruricius. Göteborg, 1952.
- HAGENDAHL, H.: Latin fathers and the classics; a study on the Apologists, Jerome and other Christian writers. Göteborg, 1958.
- HAGENDAHL, H.: Augustine and the latin classics. Göteborg, 1967.
- HAGENDAHL, H.: Von Tertullian zu Cassiodor. Die profane literarische Tradition in dem lateinischen christlichen Schrifttum. *Studia Graeca et Latina* XLIV. Aug. 1983.
- HAKKERT, A. M. Ed.: Lexicon of the Greek and Roman Cities and Place Names in antiquity. ca 1500 B. C.–ca A. D. 500. Amsterdam, 1992.
- HANSON, R. P. C.: The Church in Fifth-Century Gaul: Evidence from Sidonius Apollinaris. *JEH* 21(1970) 1–10.
- HANSON, R. P. C.: The reaction of the Church to the collapse of Western Roman Empire in the fifth century. *VChr* 26(1972) 278.
- HARNACK, A.: Geschichte der althristlichen Literatur bis Eusebius. Teil 2.. Die Chronologie. Bd. 2. Die Chronologie der Literatur von Irenäus bis Eusebius. Leipzig, 1958.
- HARRIES, J. D.–Wood, I. N.: The Theodosian Code: Studies in the imperial law of late antiquity. London, 1994.
- HARRIES, J.: Sidonius Apollinaris and the Fall of Rome A. D. 407–485. Oxford, 1994.
- HAVAS, L.: Cicero és közönsége: Műalkotás – esztétikum – közönség az antikvitásban. Debrecen, 1988. 95–110.
- HEINZELMANN, M.: Bischofsherrschaft in Gallien. Zur Kontinuität römischer Führungsschichten vom 4. bis zum 7. Jahrhundert. Soziale, prosopographische und bildungsgeschichtliche Aspekte. Beihefte der Francia 5. München, 1976.
- HEINZELMANN, M.: Gallische Prosopographie 260–527. *Francia* 10(1982) 531–718.
- HIERONYMUS Stridonensis: Opus dubium. Epistola ad Celantiam viduam. PL XXI.
- HIERONYMUS Stridonensis: Sancti Eusebii Hieronymi Stridonensis presbyteri epistolae secundum ordinem temporum ad amussim digestae et in quatuor classes distributae. PL XXII.
- HIERONYMUS: Ed.: Hilber, J. 1910–1918. CSEL 54–55.
- HIGOUNET, Ch., J.–B., MARQUETTE, Ph., WOLFF eds.: Atlas historique des villes de France. Paris, Editions du CNRS, 1982ff.
- HILARIUS Arelatensis: PL L.

- HILARIUS Arelatensis: Epistola inter Augustinianas CCXXVI. PL XLIV.
- HILARIUS Pictaviensis: Sancti Hilarii epistola ad Abram filiam suam. PL X.
- HILARIUS Pictaviensis: Sancti Hilarii epistola seu libellus. PL X.
- HILARIUS római diaconus: PL XIV–XVI.
- HILARUS papa: Epistolae Hilari papae. PL LVIII.
- HISTORICORUM ROMANORUM RELIQUIAE I–II. Ed.: Peter, H. Stuttgart, 1967. (repr.)
- HITCHENER, P.: Meridional Gaul, Trade and the Mediterranean Economy in Late Antiquity. In: Fifth-century Gaul: A crisis of identity? Ed.: Drinkwater, J. F.–Elton, H. Cambridge, 1992.
- HODGKIN, Th.: A History of the Anglo-Saxons. I–II. 1935–1952.
- HONORATUS, Antoninus: Epistola consolatoria ad Arcadium. PL L.
- HOPKINS, K.: Transport of staples the Roman Empire. in: Eight Economic History Congress Budapest B. 12. 80–87.
- HOPKINS, M. K.: Social Mobility in the Later Roman Empire: The Evidence of Ausonius. CQ 11(1961) 239–249.
- HORATIUS, Q.: Összes versei. szerk.: Borzsák I. Budapest, 1961.
- HORMISDAS I: Hormisdas papae epistolae et decreta. PL LXIII
- HUTCHINSON, G. O.: Cicero's correspondence: a literary study. Oxford, Clarendon Press–OUP 1998.
- HYDATIUS: Chronicon. Ed.: Mommsen, Th. Chron. Min. II.
- HYDATIUS: Continuatio Chron. Hieron. Ed.: Mommsen, Th. MGH AA Chron. Min. I. 27–31.
- IHM, M.: Gabali. PWRE VII.(1910) 416.
- INCERTI AUCTORIS: liber de promissionibus et praedictionibus Dei. PL LI.
- INNOCENTIUS I.: S. Innocentii I.papae epistolae et decreta. PL XX.
- INSCRIPTIONES CHRISTIANAE URBIS ROMAE Ed.: Rossi, G.B. de, Rom, 1857–1888.
- INSCRIPTIONES LATINAE SELECTAE. Ed.: Dessau, H. Berlin 1892–1916.
- ISIDORUS: Historia Gothorum. Ed.: Mommsen, Th. MGH AA Chron. Min. II. 279.
- ISIDORUS: Historia Sueborum. Ed.: Mommsen, Th. MGH AA Chron. Min. II. 301.
- IUVENCUS: Evangelicae Historiae Libri IV. PL.
- JANSONS, T.: Latin prose praefaces. Studies in Literary Conventions. Stockholm–Göteborg–Uppsala, 1964.
- JOANNES diaconus: Joannis diaconi epistola ad Senarium virum illustrem. De variis ritibus ad baptismum pertinentibus, et aliis observatione dignis. PL LIX.
- JOHANNES Antiocheus: Fragmenta. Ed.: Müller, C. FHG 614–615.
- JOHANNES Malalas: Chronographia. Ed.: Dindorf, L. CSHB 360–365.
- JONES, A. H. M.: The Later Roman Empire. A social economic and administrative survey. I–II. Oxford, 1964.
- JONES. A. H. M.: The Roman economy. Studies in ancient economic and administrative history. Oxford, 1974.
- JONES, A. H. M.–Martindale J. R.–Morris J.: The Prosopography of the Later Roman Empire I. A. D. 260–395; II. A. D. 395–527. Cambridge, 1971–1980.
- JORDANES: Getica. Ed.: Mommsen, Th. MGH AA V/1 118–119.
- JORDANES: Romana. Ed.: Mommsen, Th. MGH AA V/1 43.
- JULIANUS Eclanensis: Epistola ad Rufum. PL XXI.
- JULIANUS Eclanensis: Epistola ad Zosimum. PL XXI.
- JUSTINIANUS Augustus: Digesta. I–II. Ed.: Krueger, P. et Mommsen, Th. Vol. I. 2. Aufl. Dublin–Zürich 1962 (= Berlin 1. Aufl. 1868). Vol. II. 2. Aufl. Dublin–Zürich 1963 (= Berlin 1. Aufl. 1870).
- KAMPEN, A.: Die Welt der Antike. (Atlas Antiquus), Gotha. é. n.
- KAUFMANN, F.–M.: Studien zu Sidonius Apollinaris. Frankfurt a. M. u.a. 1995.
- KAUFMANN, G.: Die Werke des Cajus Sollius Apollinaris Sidonius als eine Quelle für die Geschichte seiner Zeit. Diss. Göttingen, 1864.
- KEDRENOS, G.: Compendium historiarum. Ed.: I. Bekker, CSHB 605.
- KELLY, J. N. D.: Jerome, His life, writing and controversies. 1975.
- KIRSCH, W.: Cura vatum. Staat und Literatur in der lateinischen Spätantike. Philologus 124(1980) 274–289.
- KLEBS, E.–DESSAU, H.–von ROHDEN, P.: Prosopographia Imperii Romani. Berlin, I–III. 1897–1898.

- KLOTZ, A.: Sidonius. PWRE IIA (1923) 2230–2238.
- KRAUSE, J.–U.: Spätantike Patronatsformen im Westen des Römischen Reiches. München 1987.
- LACEY, W. K.: Cicero and the end of the Roman Republic. London, 1978.
- LATIN LITERATURE OF THE FOURTH CENTURY. Ed.: Binns, J. W. London, 1974.
- LEGES NOVELLAE AD THEODOSIANUM PERTINENTES. Ed.: P. M. Meyer. Berlin, 1905.
- LEO I.: S. Leonis papae Lepistola ad Flavianum episcopum Constantinopolitanum adversus haeresim Eutychianam. PL LXII.
- LEO I.: Sancti Leonis Magni Romani pontificis epistolae. PL LIV.
- LEO Bourges püspöke: PL LIII.
- LEONHARDT, J.: A deliberatio elmélete és gyakorlata Cicerónál: levélváltás Atticusszal a 49. évből. in: Cicero öröksége. Hereditas Ciceroniana. ΑΓΑΘΑ I. red.: Havas, L. Debrecen 1995. 115–133.
- LEWIS, A. A.: Le commerce et la navigation sur les côtes atlantiques de la Gaule du Ve au VIIIe siècle. Le Moyen Age 59(1953) 249–298.
- LEXICON FÜR THEOLOGIE UND KIRCHE. Hrsg. Höfer, J., Rahner, K. Freiburg, 1957ff.
- LIBERIUS papa: Epistolae et dicta. Coust. col. PL VIII.
- LIBERIUS: Liberii papae ad Luciferum in exsilio constitutum epistola. PL XIII.
- LIVIUS Historiarum libri. Ed.: Nisard, M. Paris, 1869.
- LOT, F.–PEISTER, Ch.–GANSCHOF, F.: Histoire du moyen âge. tom. I. Paris, 1928.
- LOT, F.–PEISTER, Ch.–GANSCHOF, F.: Les destinées de l'Empire en Occident de 395–885. Paris, 1928.
- LOT, F.: Les invasions germaniques: La pénétration mutuelle du monde barbare et du monde Romain. Paris, 1945.
- LOYEN, A.: Recherches historiques sur les panégyriques de Sidoine Apollinaire. Paris, 1942.
- LOYEN, A.: Résistants et collaborateurs en Gaule à l'époque des Grandes Invasions. Bull. Assoc. G. Budé 22(1963) 437–450.
- LOYEN, A.: Sidoine Apollinaire et l'esprit précieux en Gaule aux derniers jours de l'empire. Paris, 1943.
- LOYEN, A.: Sidoine Apollinaire et les derniers éclats de la culture classique dans la Gaule occupée par les Goths. Settimane di studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo III. I. Goti in Occidente. Spoleto, 1956, 265–284.
- LOYEN, A.: Sidoine Apollinaire. tom. I. Paris, 1960.
- LOYEN, A.: Sidoine Apollinaire. tom. II. III. Paris, 1970.
- LÖHKEN, H.: Ordines dignitatum. Untersuchungen zur formalen Konstituierung der spätantiken Führungsschicht. Köln–Wien (Kölner Historische Abhandlungen. 30.) 1982.
- LUCIANUS presbyter Caphamargalae: Epistola Luciani ad omnem ecclesiam. PL XLI.
- LUCIFER Calaritanus/HILARIUS/PANCRACTIUS presbyter: Sancti patris nostri Luciferi episcopi Calaritanus Pancratii presbyteri et Hilarii, legatorum sedis apostolicae epistola ad Eusebium episcopum Vercellensem. PL XIII.
- LUCIFER Calaritanus: Luciferi episcopi Calaritanus ad Florentium epistola. PL XIII.
- LUCK, G.: Brief und Epistel in der Antike. Altertum 7(1961) 77–84.
- LUPUS Trecensis: SS. Lupi et Euphronii epistolae. PL LVIII.
- MAMERTINUS: Mamertini gratiarum actio Juliano Augusto. PL XVIII.
- MAMERTUS Claudianus: Mamertini Claudiani presbyteri Viennensis epistolae duae. PL LIII.
- MANDOUZE, A.: Prosopographie chrétienne du Bas-Empire. I. Prosopographie de l'Afrique chrétienne (303–533). Paris, 1982.
- MANSI, J. D.: Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio, 53 vols. in 58 pts. Paris–Leipzig, 1901–27.
- MARCELLINUS Comes: Chronicon. Ed.: Mommsen, Th. MGH AA Chron. Min. II. 86–87.
- MARIUS Aventicensis: Chronica. MGH AA Chron. Min. II. 232.
- MARTINDALE, J. R.: The Prosopography of the Later Roman Empire. vol. II. A. D. 395–527. Cambridge, 1980.
- MARTINDALE, J. R.: The Prosopography of the Later Roman Empire. vol. III. A. D. 527–641. Cambridge, 1992.
- MATHISEN, R. W.: Sidonius on the reign of Avitus: a study in political prudence. TAPhA 109(1979) 165–171.

- MATHISEN, R. W.: Epistolography literary circles and family ties in late Roman Gaul. *TAPhA* 111(1981) 95–109.
- MATHISEN, R. W.: PLRE II: Suggested addenda and corrigenda. *Historia* 31(1982) 364–386.
- MATHISEN, R. W.: The family of Georgius Florentius Gregorius and the bishops of Tours. *Medievalia et Humanistica* 12(1984) 83–95.
- MATHISEN, R. W.: Ten office holders: A few addenda to PLRE. *Historia* 35(1986) 125–127.
- MATHISEN, R. W.: Thirty-three missing patricians. *Byzantinische Forschungen* 15(1990) 87–99.
- MATHISEN, R. W.: *Ruricius of Limoges and his Friends*. Liverpool, 1999.
- MATTHEW, D.: *A középkori Európa atlasza*. Helikon, 1983.
- MATTHEWS, J. F.: *Political life and culture in late Roman Society*. 1985.
- MATTHEWS, J. F.: The letters of Symmachus. in: *Latin Literature of the fourth century*. Ed.: Binns, J. W. London, 1974. 58–99.
- MAX, G. E.: Political Intrigue during the Reigns of the Western Roman Emperors Avitus and Majorian. *Historia* 28(1979) 225–237.
- MAXIMIAN, CASSIODORUS, BOETHIUS, THEODAHAD: Literature, Philosophy and Politics in Ostrogothic Italy. *Nottingham Medieval Studies* 34(1990) 17–32.
- MAXIMUS Madaurensis: *Maximi epistola ad S. Augustinum*. PL XVIII.
- MOHR, P.: *C. Sollius Apollinaris Sidonius*. Leipzig (Teubner) 1895.
- MOMMSEN, Th.: *Apollinaris Sidonius und seine Zeit. Reden und Aufsätze*. Berlin, 1912. 132–142.
- MUHLBERGER S.: Eugippius and the life of St. Severinus. *Medieval Prosopography*. 17/1(1996) 107–124.
- NESSERHAUF, H.: *Die spätromische Verwaltung der gallisch-germanischen Länder*. Berlin, 1938.
- NESTORIUS/CYRILLUS Alexandrinus/MARIUS Mercator: Nestorii blasphemiarum capitula XII, Quibus litteris ad se missis a sanctis Coelestino Romanae urbis episcopo, et Cyrillo Alexandrino contradicit, et disputationibus brevissimis respondendo, duodecim capitula fidei, quae ad se missa fuerant, refellere nititur. PL XLVIII.
- NESTORIUS/MARIUS Mercator: I. Nestorii epistolae tres. PL XLVIII.
- NICEPHORUS Callistus, *Ecclesiastica historia*, Ed.: PG 147. 36(37).
- NICOLET Cl.: *L'ordre équestre à l'époque républicaine (312–343 av. J.–C.)* Paris, 1966–1974.
- NIERMEYER, J. F.: *Mediae Latinitatis lexicon minus: lexique latin medieval-français/anglais = a medieval Latin-French/English dictionary*. Leiden. Brill, E. J. 1976.
- ORELLI, J. C. von-Baiter, J. G.: *Onomasticon Tullianum Continens M. Tullii Ciceronis vitam, historiam litterariam, indicem geographicum et historicum, indicem legum et formularum, indicem Graeco-Latinum, fastos consulares*. I–III. Zürich, 1836–38. Repr.: Hildesheim 1965.
- OROSIUS: *Consultatio sive commonitorium Orosii ad Augustinum de errore Priscillianistarum et Origenistarum*. PL XLII.
- OSIUS Cordubensis: *Cordubensis episcopi epistola ad Constantium Augustum*. PL VIII.
- PACHOMIUS/HIERONYMUS Stridonensis: SS. PP. Pachomii et Theodorici epistolae, et verba mystica. PL XXIII.
- PANEGYRICI LATINI. Ed.: Baehrens, Ae. Leipzig, 1874.
- PASCHASIUS diaconus: *Paschasii epistola ad Eugipium*. PL LXII.
- PATRICIUS Hiberniae: *S. Patricii ad Coroticum epistola*. PL LIII.
- PATROLOGIA. Vol. 3. *Dal Concilio di Nicea (325) al Concilio di Calcedonia (451)*. I Padri latini (secoli 4–5.) cura di Angelo Di Berardino. Torino, 1983.
- PAULINUS Burdigalensis: PL LVIII.
- PAULINUS Nolanus: *Epistolae*. PL LXI.
- PAULY-WISSOWA, *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Neue Bearbeitung von G. Wissowa-W. Kroll-K. Mittelhaus, Stuttgart 1894ff.
- PELAGIUS haeresiarcha: *Epistola ad Sanctum Augustinum, post adventum Pelagii in Palaestinam scripta*. PL XXI.
- PELIKAN, J. J.: *The excellent empire. The fall of Rome and the triumph of the Church*. San Francisco–New York etc: Harper and Row XIII. 1987.
- PETER, H.: *Der Brief in der römischen Literatur*. Leipzig, 1901. Repr.: Hildesheim 1965.

- PETRUS diaconus/Auctores varii: Petri diaconi et aliorum qui in causa fidei a Graecis ex oriente Romam missi fuerunt, de incarnatione et gratia D. N. J. C. ad Fulgentium et alios episcopos Africae, liber. PL LXII.
- PIERRE, M. Ed.: Atlas historique de la France. Paris, Plon, 1985.
- PIRENNE, H.: Les Villes du Moyen Age. Brussels, 1927.
- PLUTARCHI vitae parallelae: It. rec.: Sintenis, C. Vol. 1–2. Lipsiae, Teubner, 1873.
- PLUTARCHI vitae parallelae: It. rec.: Sintenis, C. Vol. 4–5. Lipsiae, Teubner, 1872–1874.
- PLUTARCHI vitae parallelae: Rec.: Lindskog, Cl., Ziegler, K. Vol. 3. Fasc. 2. It. rec. Ziegler, K. Accedunt vitae Galbae et Othonis et vitarum deperditarum fragmenta. (2. Aufl.) Leipzig, Teubner XXVI. 1973.
- PORPHYRIUS Optatianus: Epistola Porphyrii ad Constantinum. Domino Constantino Maximo, Pio, Invicto et Venerabili, Semper Augusto. PL XIX.
- POTAMIUS Ulyssiponensis: Potamii episcopi tractatus duo: quibus accessit epistola ad S. Athanasium. PL VIII.
- PROSOPOGRAPHIA IMPERII ROMANI saec. I. II. III. Berlin, New York. Ed.: de Gruyter, W. 1978.
- PROSPER Tiro Aquitanus: Epistola inter Augustinianas CCXXV. PL XLIV.
- PROSPER Tiro Aquitanus: Prosperi Aquitani ad Rufinum epistola de gratia et libero arbitrio. PL XLV.
- PROSPER Tiro Aquitanus: S. Prosperi Aquitani epistola ad Augustinum. PL LI.
- PURGOLD, K.: Archäologische Bemerkungen zu Claudian und Sidonius. Gotha, 1878.
- RADICE, B.: Who's who in the ancient world. London, 1971.
- RAMBAUD, M.: César. Paris, 1963.
- RAMBAUD, M.: Information Littéraire. Paris, 1962.
- RAND, E. K.: Founders of the Middle Ages. Cambridge, 1929.
- REINACH, S.: Sur un passage de Sidoine Apollinaire: Les prétendus volcans de la France centrale au Ve siècle. Rev. Arch. 16(1890) 76–81.
- REYDELLET, M.: La Royauté dans la littérature latine de Sidoine Apollinaire á Isidore de Séville. Rom, 1981.
- RICHÉ, P.: La survivance des ecoles publiques en Gaule an Ve siècle. MA LXIII(1957) 421–436.
- RICHÉ, P.: La fin des ecoles publiques en Gaule an Ve siècle. BSAF 1957(1959) 43–44.
- RICHÉ, P.: Éducation et culture dans l'Occident barbare VIe–VIIe siècles. Paris, 1962.
- ROBERTS, M.: The jeweled style: poetry and poetics in late antiquity. Ithaca, 1989.
- ROTONDI, G.: Leges publicae populi romani. Mailand, 1912. 2. Repr. Hildesheim 1990.
- ROUSSEAU, Ph.: In Search of Sidonius the Bishop. Historia 25(1976) 356–377.
- RICHÉ, P.: Éducation et Culture dans l'Occident barbare (VI–VIII siècles). Paris 2. Aufl. 1962.
- RUFINUS Aquileiensis: Apologia quam pro se misit Rufinus presbyter ad Anastasium Romanae Urbis episcopum. PL XXI.
- RUFINUS Aquileiensis: Rufini Aquileiensis presbyteri in suam et Eusebii Caesariensis latinam ab eo factam historiam ad Chromatium episcopum Aquileiae. PL XXI.
- RURICIUS: Ruricii episcopi epistolae. PL LVIII.
- RUTHERFORD, H.: Sidonius Apollinaris l'homme politique, l'écrivain, l'évêque. Étude d'une figure gallo-romaine du Ve siècle. Clermont-Ferrand, 1938.
- SACRORUM CONCILIORUM NOVA ET AMPLISSIMA COLLECTIO. Ed.: Mansi, J. D. Florenz, 1759ff.
- SALVIANUS Massiliensis: Salviani Massiliensis presbyteri epistolae. PL LIII.
- SALVIANUS: CSEL VIII. Ed.: Pauly, F.
- SAUNDERS, J. J.: The debate on the fall of Rome. History 48(1963) 1–17.
- SCHANZ, M.–HOSIUS. C.: Geschichte der römischen Literatur. München, I⁴ 1927, II⁴ 1935, III³ 1922, IV.1² 1914, IV.2¹ 1920. (=München, 1959–1966)
- SCHMIDT, L.: Die Ostegermanen. München, 1934.
- SCHMIDT, O. E.: Der Briefwechsel des M.T. Cicero von seinem Prokonsulat in Cilicien bis zu Caesars Ermordung nebst einem Neudrucke des XII. und XIII. Buches der Briefe an Atticus. Leipzig 1893. Repr. Hildesheim, 1988.
- SCHWIND, J.: Hieronymus' Epistula ad Innocentium (epist. 1) – Jugendwerk? In: WS 110(1997) 171–186.
- SECUNDINUS Manichaeus: Secundini Manichaei epistola ad Augustinum. PL XLII.

- SEECK, O.: Geschichte des Untergangs der antiken Welt. Bd. I–VI. Stuttgart, 1895–1920.
- SEECK, O.: Regesten der Kaiser und Päpste zur die Jahre 311 bis 476 n. Chr. Stuttgart, 1919.
- SEECK, O.: Der antike Brief. Deutsche Rundschau 133(1907) 55–70.
- SEMPLE, W. H.: Apollinaris Sidonius a Gallo–Roman Seigneur. BullJrlyansLib 50(1967–1968) 136–158.
- SEVERUS: Severi episcopi epistola de Judaeis. PL XX.
- SEVERUS Minoricensis: Epistola Severi ad omnem ecclesiam, de virtutibus ad Judaeorum conversionem in Minoricensi insula factis in praesentia reliquiarum Sancti Stephani. PL XLI.
- SHACKLETON BAILEY, D. R.: Notes, Critical and Interpretative, on the Letters of Sidonius Apollinaris. Phoenix 36(1982) 344–357.
- SIDONIUS Apollinaris: C. Sollii Apollinaris Sidonii epistolae. PL LVIII.
- SIMPLICIUS papa: Epistolae Simplicii papae. PL LVIII.
- SIRKS, B.: Food for Rome: the legal structure of the transportation and processing of supplies for the imperial distributions in Rome and Constantinople. Amsterdam, 1991.
- SIVAN, H. S.: Sidonius Apollinaris, Theodoric II, and Gotho–Roman politics from Avitus to Anthemius. Hermes 117(1989) 85–94.
- SIXTUS, III. pápa (Xystus), Epistolae. PL L.
- STEIN, E.: Geschichte des spätromischen Reichs. vol. I. Vienna, 1928.
- STEIN, E.: Histoire du Bas-Empire. tom. I. De l'État Romain á l'État Byzantin (284–476). Ed.: J.–R. Palanque. Bruxelles, 1959.
- STEVENS, C. E.: Sidonius Apollinaris and his age. Oxford, 1933.
- STEVENS, C. E.: Agriculture and rural life in the later Roman empire. In: The Cambridge Economic History of Europe. 2nd ed. Postan, M. M. vol. 1. Cambridge, 1971. 92–124.
- STOWERS, S. K.: Letter and writing in Greco–Roman Antiquity. 1986.
- STROHEKER, K.: Der senatorische Adel im spätantiken Gallien. Tübingen, 1948.
- SULPICIUS Severus: Sulpicii Severi epistolae tres. PL XX.
- SYKUTRIS, J.: „Epistolographie” PWRE V. Suppl. Stuttgart, 1931. col. 185–220.
- SYMMACHUS papa: Symmachi papae ad Avitum Viennensem episcopum epistola. PL LIX.
- SYMMACHUS papa: Symmachi papae epistolae et decreta. PL LXII.
- SYMMACHUS, Quintus Aurelius: Lettres. (Epistulae). Tome 1. /Livres 1–2/. Texte établi, trad., comment. par Callu, J. P. Paris, BL, 1972.
- SYMMACHUS, Quintus Aurelius: Lettres. (Epistulae). Tome 2. /Livres 3–5/. Texte établi, trad., comment. par Callu, J. P. Paris, BL, 1982.
- SYMMACHUS: Q. Aurelii Symmachi v. c. cos. ordin. praef. Urbis epistolarum libri decem. PL XVIII.
- SZEMELVÉNYEK A RÓMAI LEVÉLIRODALOMBÓL. Szövegvál., jegyz.: Szekeres Cs., Bev.: Havas L., Szerk.: Nemes Z. Debrecen, 1995.
- T. HORVÁTH Á.: Sidonius Apollinaris levelezési kapcsolatai. In: Acta Universitatis Szegediensis. Acta Iuvenum. Sectio Historica. Tomus III. Szeged, 1982. 45–60.
- T. HORVÁTH Á.: Püspök-portrék Sidonius Apollinaris leveleiben. Acta Academiae Szegediensis Series Historiae, Philosophiae et Cultus Humani Civilis. Szeged, 1991. 5–11.
- T. HORVÁTH Á.: Megjegyzések az V. századi latin nyelvű levelezés néhány kérdéséhez. AT XXXI(1992) 1–2 szám 99–104
- T. HORVÁTH Á.: Maiorianus császár bukása. In: „Nem búcsúzom...” Emlékkönyv Benda Kálmán tiszteletére. Belvedere Meridionale kiskönyvtár 7. Szeged, 1994. 47–52.
- T. HORVÁTH Á.: Egy történelmi toposz: 476-ban megbukott a Nyugat–Római Birodalom. AT XXXIX(1995) 1–2 szám 108–114.
- T. HORVÁTH Á.: A Római Birodalom latin nyelvű levélirodalmának néhány aspektusa. (Tanulmányok a latin nyelvű levelezés köréből) – PhD disszertáció. Debrecen, 1999.
- TAURENTIUS: PL LVIII.
- THE CAMBRIDGE MEDIEVAL HISTORY. Ed.: Gwatkin, H. M.–Whitnes, J. P. vol. I. Cambridge, 1975.
- THE CONFLICT BETWEEN PAGANISM AND CHRISTIANITY IN THE FOURTH CENTURY. Ed.: Momigliano, A. Oxford, 1963.
- THE OXFORD CLASSICAL DICTIONARY. Ed.: Hammond, N. G. L.–Scullard, H. H. Oxford, 1970.

- THE OXFORD HISTORY OF THE CLASSICAL WORLD. I–II. Ed.: Boardman J., Griffin J., Murray O. (Vol. 2.) The Roman world. Oxford–New York. OUP VI. 1988.
- THE THEODOSIAN CODE: studies in the Imperial Law of Late Antiquity. Ed.: Harries, J.–Wood, I. Duckworth and Cornell UP 1993.
- THE WORLD OF LATE ANTIQUITY REVISITED.: *Symbolae Osloenses* 72(1997) 5–90.
- THEOPHANUS: *Chronographia*. Ed.: Classen, J. CSHB
- THRAEDE, K.: *Grundzüge griechisch–römischer Brieftopik*. München, 1970.
- TUOMI, R.: *Studien zur Textform der Briefe Ciceros. Untersuchungen einiger hinsichtlich der sog. Verbalelellipse textkritisch verdächtiger Stellen*. Turku, 1975.
- TYRELL, R. Y.–PURSER, L. C.: *The Correspondence of M. Tullius Cicero arranged according to its Chronological order*, voll. I³, II², III⁵, IV², V², VI², VII¹, Dublin–London, 1901–1933. (= Hildesheim, 1969)
- URANIUS: *Uranii presbyteri epistola*. PL LIII.
- ÜRÖGDI Gy.: *Hogyan utaztak a régi rómaiak?* Budapest, 1979.
- VALENTINUS: *Valentini ad Augustinum post librum de gratia et libero arbitrio et superiores ejus litteras rescribentis, epistola, inter Augustinianas CCXVI*. PL XLIV.
- VAN DAM, R.: *Leadership and Community in Late Antique Gaul*. Berkeley u.a. 1985.
- VANYÓ L.: *Az ókeresztény egyház és irodalma*. Budapest 1980.
- VASALY, A.: *Representations: Images of the world in Ciceronian oratory*. Berkeley; Los Angeles; London, Univ. of Calif. P., 1993.
- VENANTIUS Fortunatus: *Vita Sancti Remigii Rhemensis episcopi*, PL LXXXVIII.
- VICTOR Tonnensis: *Chronica*, Ed.: Mommsen, Th. MGH AA. Chron. Min. II. 185(186).
- VICTOR Vitensis: *Historia persecutionis Africanae provinciae sub Geiserico et Hunirico regibus Wandalarum*. MGH AA III/1. 1–58.
- VICTOR Vitensis: *Passio beatissimorum martyrum qui apud Carthaginem passi sunt sub rege Hunirico*. MGH AA III/1. 59–71.
- VICTORINUS (sive Claudius Marius Victor): *Claudii Marii Victoris de perversis suae aetatis moribus epistola ad Salmonem abbatem*. PL LXI.
- VICTORINUS Aquitanus: *Adnotationes antiquiores ad cyclos Dionysianos*. Ed.: Mommsen, Th. MGH AA. Chron. Min. I. 756.
- VICTORINUS: *Fréjus püspöke*. PL LVIII.
- VIGILIUS diaconus: *Regula monachorum*. PL L.
- VIGILIUS Tapsensis: *Contra Felicianum Arianum de unitate trinitatis I. Vigilio Restitutus*. PL XLII.
- VIGILIUS Tridentinus: *Sancti Vigili epistolae duae*. PL XIII.
- VITA SANCTI PATRICII: 11 AA SS Mart. II. 533. 210.
- VITA VIVIANI: MGH SRMer. III. 94–100.
- WALBANK, F.W.: *Trade and industry under the later Roman empire in the West*. In: *The Cambridge Economic History of Europe*. 2nd Ed.: Postan, M. M.–Miller, E. vol. 2, Cambridge, 1987. 71–131.
- WALLACE–HADRILL, A. (Hrsg.): *Patronage in Ancient Society*, London–New York, 1989.
- WENSKUS, O.: *Wie schreibt man einer Dame? Zum Problem der Sprachwahl in der römischen Epistolographie*. In: *WS 114(2001)* 215–232.
- WHITE, N.: *St. Patric, His Life and Letters*. Dublin, 1949.
- WISTRAND, M.: *Cicero imperator. Studies in Cicero's correspondence 51–47 B. C.* AUG. Göteborg, 1979.
- WOODS, D.: *Some addenda to PLRE*. *Historia* 42(1993) 122–125.
- WORMALD, P.: *The Decline of the Western Empire and the Survival of its Aristocracy*. *JRS* 66(1976) 217–226.
- ZELZER, M.: *Der Brief in der Spätantike. Überlegungen zu einem literarischen Genos am Beispiel der Briefsammlung des Sidonius Apollinaris*. In: *WS 108(1995)* 541–551.
- ZONARAS: *Joannis, Epitomae historiarum libri XIII*. (XVIII. ed.: Büttner–Wobst, Th. Bonn, 1897. ill.: PG XXIII–XXVI.
- ZOSIMUS papa: *Zosimi papae epistolae et decreta*. PL XX.

T. Horváth Ágnes a József Attila Tudományegyetemen 1982-ben szerzett tanári diplomát magyar nyelv- és irodalom, történelem, latin speciális képzés szakokon. 1984-ben ugyanitt bölcsészdoktori, majd 2000-ben a Debreceni Egyetemen PhD fokozatot szerzett. Kutatásai a Római Birodalom utolsó századainak politikai történelmének és forrásainak vizsgálatán túl felölelik a korszak művelődés-, egyház- és irodalomtörténetét is.

Ez a kötet új megközelítésben tanulmányozza a római levélirodalom három századának levelezési kapcsolatait. Az általa kidolgozott új metódusok háttérében a filológiai vizsgálatokon túl beható prosopográfiai és történeti földrajzi kutatómunka rejlik. A kötet foglalkozik általános műfajelméleti, kutatás-módszertani problémákkal, valamint a levelezés vizsgált korszakainak történelmi háttérével, a levelek időbeni megoszlásával, a levelezés fenntartásának személyi és technikai feltételeivel is.

A mintegy tizenötezer levél-adatot feltáró munka felvázolja e századok levelezési köreit, elemzi a személyes kapcsolatok mélységét, levelezésük nagyságát és intenzitását. A személyes kapcsolatokon túl érzékelhetővé válnak a birodalom politikai és kulturális életének súlyponteltolódásai, nyomon követhetők a császári udvarok, a pogány és keresztény értelmiség, a keleti és nyugati egyház hatalmi törekvései is.

A szerző egyik elemzési módszere a levelezés területi elhelyezkedésének vizsgálata, amit a műben százötven térképen keresztül illusztrál. Az összehasonlító térképeken a levelezési kapcsolatokon keresztül jól követhető a Római Birodalom egyes területeinek erősödő vagy gyengülő szerepe a birodalom kulturális és politikai életében; a teljesen mobil köztársaságkori levelezés statikussá válása, valamint a birodalom egészét átfogó, sok központú levelezési körök egy központúvá válása.

A kötet fontos, kézikönyvként használható részeként jelenik meg a korabeli helyneveket magyarázó és feloldó helynévtár, valamint a három század levelezésének valamennyi résztvevőjével megismertető névmutató.